

Олександр Головко

ШАДЪ ОНЪ ЖИЛАША · ВОСТАВЪ НАХЪ УДИ · ПОСЛАХЪ ОУДО · МЪДО

МАЛО ПОКЪ МЪЛАХЪ ВЪ ·

РУСЬ І ПОЛЬЩА В МІЖНАРОДНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ

(X – перша половина XIII ст.)

Національна академія наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського

Олександр Головко

**РУСЬ І ПОЛЬЩА
В МІЖНАРОДНОМУ ЖИТТІ
ЄВРОПИ
(X – ПЕРША ПОЛОВИНА XIII СТ.)**

Київ
2021

УДК 94 (477+438) ”10/13”:327(4)
Г60

Рецензенти:

Володимир Александрович – доктор історичних наук, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, Україна);

Кжіштоф Беніскевич – доктор габілітований, Зеленогурський університет (Зелена Гура, Польща);

Леонтій Войтович – доктор історичних наук, Львівський національний університет імені І.Франка (Львів, Україна)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України
17 червня 2021 р., протокол № 4*

Головко Олександр

Г60 Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.) / О. Б. Головко. – Київ, 2021. – 600 с.

ISBN 978-966-02-9689-3

В монографії розглядається історія взаємин двох найбільших слов'янських держав Русі і Польщі протягом двох з половиною століть – з кінця X до середини XIII ст. Приділена увага показу впливу на перебіг цих відносин внутрішньополітичних процесів, перш за все еволюції системи державного устрою двох країн. Автором висвітлена роль зовнішньополітичної діяльності руської і польської панівних верхівок у подіях міжнародного життя держав і народів Європи в добу раннього і класичного середньовіччя. В дослідженні показано, як міжнародна ситуація довкола Русі і Польщі впливала на хід їх міждержавних зв'язків та внутрішньополітичного розвитку.

Книга розрахована на студентів, викладачів, науковців, а також на широке коло читачів, які цікавляться середньовічним минулим України, Польщі та їх сусідів.

УДК 94 (477+438) ”10/13”:327(4)

Narodowa akademia nauk Ukrainy
Instytut ukraińskiej archeologii i źródłoznawstwa
im. M. S. Hrushevskiego

Olexandr Hołovko

RUŚ I POLSKA
W MIĘDZYNARODOWYM
ŻYCIU EUROPY

(X – pierwsza połowa XIII wieku)

ISBN 978-966-02-9689-3

© Головко О. Б., 2021

Kijów
2021

*Світлій пам'яті батьків
Марії Сергіївни і Бориса Івановича
присвячується*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 7

Розділ I. СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН РУСИ І ПОЛЬЩИ (кінець X – середина 30-х років XI ст.)

1. Слов'яни Центральної та Східної Європи в IX – X ст.
Початок міждержавних відносин
між Києвом і Гнезном..... 47
2. Польща, Русь і печеніги на початку XI ст. 69
3. Похід польського князя Болеслава I «Хороброго»
на Київ і його наслідки (1018 р.) 101
4. Боротьба нащадків польського короля Болеслава I
«Хороброго» і міжнародні відносини в Центральній Європі
в другій половині 20-х – на початку 30-х років XI ст. 124

Розділ II. ПОЛЬЩА І РУСЬ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ ЄВРОПИ (кінець 30-х років XI – перша третина XII ст.)

1. Нормалізація взаємин Русі і Польщі
наприкінці 30-х – в 40-х роках XI ст. 144
2. Європейська політика Русі
наприкінці 60-х – в 70-х роках XI ст. 155
3. Русь і Польща в 80-х роках XI – на початку XII ст.
Напади половців на Південну Польщу 180
4. Східна політика польського князя Болеслава III
«Кривоустого» (перша третина XII ст.) 198

Розділ III. РУСЬКІ І ПОЛЬСЬКІ КНЯЗІВСТВА в другій і третій третинах XII – на початку XIII ст.

1. Русь і Польща у політичних взаємовідносинах
середини XII ст. 226
2. Польські і руські князівства в останній третині XII ст.
Битва на р. Мозгаві (вересень 1195 р.) 249
3. Похід галицько-волинського князя Романа Мстиславича
до Польщі (червень 1205 р.) 285

**Розділ IV. ВЗАЄМИНИ ВОЛИНСЬКОЇ І ГАЛИЦЬКОЇ
ЗЕМЕЛЬ З ПОЛЬСЬКИМИ КНЯЗІВСТВАМИ
в першій третині XIII ст.**

1. Східна політика Краківського князівства в другій половині першого – першій половині другого десятиліття XIII ст. ... 317
2. Спішська угода угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка «Білого» (1214 р.) та її наслідки 334
3. Польсько-руські відносини наприкінці 10-х – в 20-х роках XIII ст. 354
4. Похід волинських князів Данила та Василька Романовичів під Каліш (1229 р.). Руські і польські князівства в 30-х роках XIII ст. 390
5. Прибалтика, Волинське і Мазовецьке князівства наприкінці 30-х років XIII ст. 412

**Розділ V. ПОЛЬЩА І СХІДНА ЄВРОПА
в 40-х – на початку 60-х років XIII ст.**

1. Південноруські і польські князівства в першій половині 40-років XIII ст. 430
2. Взаємини князівств Південно-Західної Русі з Малою Польщею і Мазовією в другій половині 40-х – першій половині 50-х років XIII ст. 459
3. Держава князів Романовичів, польські князівства і Литва під час походів монгольського воєначальника Бурундая до Східної Європи і південної Польщі (друга половина 50-х – початок 60-х років XIII ст.). 488

- ПІСЛЯМОВА 509
- ІЛЮСТРАЦІЇ 513
- ХРОНОЛОГІЧНИЙ ВКАЗІВНИК 553
- БІБЛІОГРАФІЯ 558
- ПОКАЖЧИК АВТОРІВ 561
- ПОКАЖЧИК ГОЛОВНИХ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ..... 576
- СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 593

Історія взяла на себе обов'язок судити минуле, давати настанови сучасному на благо прийдешніх століть. Ця праця не може бути джерелом натхнення щодо таких цілей. Її мета лише в тому, щоб показати, як все відбувалося насправді.

Леопольд фон Ранке

ПЕРЕДМОВА

В X – першій третині XII ст. в центрі європейського континенту відбувався процес виникнення і розвитку політичних відносин двох найбільших слов'янських країн – Русі і Польщі, які активно виборювали свої права на міжнародній арені як потужні держави. В другій половині XII ст. в умовах удільної роздробленості цих країн їх відносини набули вже характер взаємин східних князівств Польщі і південно-західних князівств Русі, а в першій половині XIII ст. головними суб'єктами міждержавної взаємодії у східній політиці Краківського, Сандомирського і Мазовецького князівств Польщі, крім Волинської і Галицької земель Русі, стають молода Литовська держава, а згодом монгольські державні новоутворення в Східній Європі. Крім названих політичних формувань, соціуму Польщі у його східноєвропейській діяльності протягом X – першої половини XIII ст. приходилося часом взаємодіяти, а частіше протистояти кочівникам Північного Причорномор'я. Що стосується Русі, то її політика відносно Польщі часто перепліталася із взаєминами з потужним Королівством Угорщина, згаданого Литвою, пруськими племенами, а з XIII ст. орденськими державними формуваннями у Прибалтиці.

Взаємовідносини держав і народів Центральної і Східної Європи в X–XIII ст. знаходилися у полі зору ще середньовічних авторів, які писали на Русі переважно літописи, а в Польщі – хроніки і аннали (рочники), проте на науковому рівні взаємини західного і східного слов'янства стали вивчатися приблизно з межі XVIII–

XIX ст., коли почало відбуватися становлення історії як науки¹. Тоді землі Польщі, Литви, Білорусі і України входили до складу трьох імперій: Російської, Германської (Пруської) і Австрійської, в навчальних і наукових осередках яких готувалися наукові праці з історії. Говорячи про історіографію цього і всього подальшого часу зазначимо, що відносини Польщі і її східних сусідів висвітлювалися в загальних працях з історії, спеціальних дослідженнях, присвячених конкретним темам з минулого Русі і Польщі, і в роботах, де спеціально розглядалися різні аспекти минулого східної політики Польщі, давньопольських князівств та західної політики Русі, давньоруських князівств.

Оскільки процес підготовки історичних праць із нашої теми проходив переважно паралельно і під впливом різних наукових шкіл, при написанні цього загального нарису історії вивчення взаємин двох слов'янських країн подальший огляд літератури ми робимо в цілому, не поділяючи її на польську, російську і українську історіографії. Зазначимо, що величезний обсяг літератури, де розглядаються події з історії взаємин Польщі з країнами і народами Східної Європи в X – середини XIII ст., не дозволяє нам всебічно проаналізувати її у передмові до цієї книги, а тому пропонуємо читачам історіографічний нарис є лише по великому рахунку оглядом головних праць, де висвітлюється наша тема. Розгляд окремих (переважно спірних) питань в історіографії ми, по можливості, наведемо під час висвітлення конкретних сюжетів взаємин Русі і Польщі.

Попри те, що критичний до джерел підхід при написанні праць з історії Східної і Центральної Європи спостерігається у певній мірі ще в працях авторів XVII–XVIII ст. (анонімний автор Густинського літопису, А.Нарушевич, В.М.Татищев, Й.Х.Енгель та ін.)², нарис наукової літератури з нашої проблематики ми вважа-

¹ Лимонов Ю.А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. – Ленинград, 1978. – 271 с.; Копилов С.А. Проблемы истории слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). – Кам'янець-Подільський, 2005. – 464 с.; та ін.

² Густинская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.2. – Санкт-Петербург, 1843. – С.229-373; Naruszewicz A. Historianarodu polskiego.

ємо вартим розпочати із творчості М.М.Карамзіна (роки життя 1766–1826). Російський історик і письменник під час написання багатотомного твору «Історія держави Російської (История государства Российского)» шляхом перехресного розгляду давньоруських, польських, германських та інших пам'яток показав широке коло подій взаємин Русі і Польщі від моменту їх початку на межі X–XI ст., проаналізував їх та акцентував увагу на спірних аспектах вивчення цих відносин³. Вкрай важливим є введення М.М.Карамзіним до широкого наукового обігу Іпатіївського літопису, третя частина якого містить так званий Галицько-Волинський літопис – унікальну за своєю інформацією щодо минулого Волинської і Галицької земель, їх взаємин із сусідами в XIII ст. пам'ятку.

Базові події історії взаємин Русі і Польщі в X–XIII ст. вивчав на підставі розгляду широкого кола джерел, оцінював з позицій критичної школи Б.Нібурга і Л.Ранке та узагальнив німецький науковець Р. Рьопель (роки життя 1808–1893) у великій праці з історії Польщі з найдавніших часів до 1300 р., яка була надрукована в 1840 р.⁴ Цей автор спеціально займався дослідженням давніх польських анналів (рочників), підготував їх разом з В.Арндтом до видання в XIX томі відомої серії середньовічних джерел «Monumenta Germaniae Historica»⁵. З 1841 р. вчений працював доцентом, а з 1856 р. професором університету в Бреслау (нині місто Вроцлав у Польщі). Оцінюючи значення доробку науковця у вивченні середньовічної історії Польщі, відомий польський історик і історіограф М.Серейський в середині XX ст. писав: «Праця Рьопе-

Wyd. nowe. – Т. 2. – Lipsk, 1836. – 212 s.; Т. 3. – Lipsk, 1836. – 207 s.; Т. 3. – Lipsk, 1836. – 273 s.; Т. 5. – Lipsk, 1836. – 304 s.; Татищев В.Н. История Российская. – Т.1 – Москва, Ленинград, 1962. – 498 с.; Т.2. – Москва, Ленинград, 1962. – 350 с.; Т.3. – Москва, Ленинград, 1964. – 333 с.; Т.4. – Москва, Ленинград, 1964. – 556 с.; Engel J. Ch. Geschichte von Halitsch und Wladimir. T.1: bis 1230. – Wien, 1792. – 240 S.; T.2: von 1230 bis 1772. – Wien, 1792. – 216 S.

³ Карамзин Н.М. История Государства Российского. – Т.2-3. – Москва, 1991. – 832 с.; Т.4. – Москва, 1991. – 480 с.

⁴ Roepell R. Geschichte Polens. – Bd.1 – Hamburg, 1840. – 693 S.

⁵ Roepell R., Arndt W. Annales Poloniae // Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (далі – MGH SS). – Т.19. – Hannoverae, 1866. – P.574-687.

ля була оцінена польською науковою громадськістю як дослідження великої ерудиції, якому була притаманна велика об'єктивність у викладі історії Польщі, що справило значний вплив на польських істориків»⁶.

В другій половині XIX – на початку XX ст. польські історики починають готувати перші роботи, де спеціально аналізуються взаємини слов'янських країн. Зокрема, Й.Карлович захистив в 1866 р. в Берліні дисертацію про похід польського князя Болеслава I «Хороброго»⁷ (роки правління 992–1025) на Київ влітку 1018 р., хоча в ній розглядаються і обставини виправи на Русь весною 1069 р. його правнука – Болеслава II «Сміливого» (роки правління 1058–1079)⁸. Невдовзі написану латиною роботу історик переклав польською мовою і видав як книгу⁹.

Історію взаємин Русі і Польщі 20-х – 30-х років XI ст. в розлогій праці, присвяченій життєдіяльності короля і князя Мешка II (роки правління 1025–1034, з перервою), виклав А.Левицький¹⁰. Т.Войцехівський розглянув низку сюжетів з минулого взаємин Русі і Польщі в другій половині XI ст.¹¹ Тоді ж увагу польських істориків привертають стосунки польських і руських князівств в XII–XIII ст. Зокрема, східну політику Польщі в удільну добу висвітлював в монографії про князя Мешка III «Старого» (польський володар середини XII – початку XIII ст.) С.Смолька¹². Тоді ж К.Гурський і Л.Дроба написали спеціальні студії з історії взаємин

⁶ Historia Polski. – T. I do roku 1764. Ćz. I do połowy XV w. Pod red. H. Lowmiańskiego. – Warszawa, 1957. – S.71 (автор розділу – М.Серпейський).

⁷ Автор цієї книги поділяє позицію вчених, які звертають увагу на необхідність обережного ставлення до використання прізвиськ володарів, поява яких часто є результатом творчості далеких від часу життя цих персон авторів наукових праць. Про це див., наприклад: Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – Poznań, 2004. – S.32-34; Горський А.А. Русское средневековье. – Москва, 2010. – С.128-134. Через це в тексті книги ми всі прізвиська володарів даємо в лапках.

⁸ Karłowicz I. De Boleslai primi bello Kioviensi. Dissertatio. – Berolini, 1866. – 60 p.

⁹ Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego. – Poznań, 1872. – 32 s.

¹⁰ Lewicki A. Mieszko II // Rozprawy Akademii Umijętności. – Wydział Filologiczno-Historyczny. – T.V. – 1876. – №5. – S.87-208.

¹¹ Wojciechowski T. Szkice historyczne XI wieku. – Warszawa, 1908. – 382 s.

¹² Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – Warszawa, 1881. – 578 s.

Русі і Польщі в XII – першій половині XIII ст.¹³ Важливу роль для вивчення історії відносин країн і народів Центральної і Східної Європи мала підготовка в 60-70-х роках XIX ст. монументальних збірників джерел, перш за все робота львівського археографа польського походження А.Бельовського над виданнями польських середньовічних пам'яток «Monumenta Poloniae Historica»¹⁴. На початку XX ст. в монографії з історії поширення впливів католицької церкви на Русь львівський історик В.Абрахам розглянув чимало сюжетів, пов'язаних із історією взаємин двох слов'янських країн¹⁵.

Август Бельовський

Глибоке аналітичне вивчення джерел з минулого Волині і Галичини дозволило львівському історичу Д.І.Зубрицькому (роки життя 1777–1862) підготувати велику тритомну «Історію давнього Галицько-Руського князівства», в якій розглянуто чимало епізодів взаємин Південно-Західної Русі з Польщею. Особливо докладним і цінним є виклад науковцем минулого стосунків Волинської і Галицької земель з польськими князівствами в XIII ст.¹⁶ Професор Львівського університету І.І.Шараневич (роки життя –

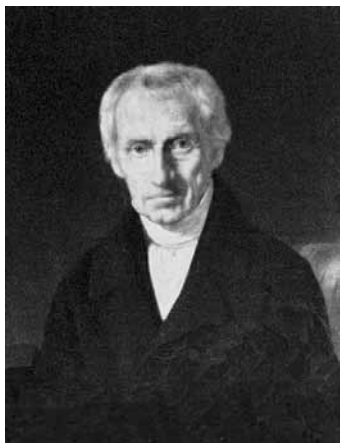
¹³ Górski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. – We Lwowie, 1875. – 34s.; Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. – W Krakowie, 1881. – 67s. (або: *idem*. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. – T.XIII. – Krakowie, 1881. – S.361-429).

¹⁴ Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski (далі – МРН). – Т. 1. Ed. A. Bielowski. – Lwów, 1864. – 984 s.; Т.2. Ed. A. Bielowski. – Lwów, 1872. – 998 s.; Т.3. – Lwów, 1878. – 876 s. Матеріали до третього тому в значній мірі були зібрані і підготовлені А.Бельовським, але допрацьовані його колегами і вийшли друком вже після смерті вченого в 1876 р.

¹⁵ Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – Т.1. – S.3-44, 82-143.

¹⁶ Зубрицький Д. История древнего Галичско-Русского княжества. – Т. 1. – Львов, 1852. – 208 с.; т.2. – Львов, 1852. – 312 с.; т.3. – Львов, 1855. – 314 с.

1829–1901) тему взаємин Русі і Польщі висвітлив не тільки в загальній книзі з історії Галицько-Волинського князівства, а і в спеціальній монографії «Значення Іпатіївського літопису як джерела з історії Австрії», де розглянуто чимало епізодів стосунків Русі з Польщею та Королівством Угорщина¹⁷. Всебічно основні сюжети взаємин двох найбільших слов'янських країн розглянув на підставі вивчення давньоруських і іноземних пам'яток у багатотомній «Історії Росії» професор Московського університету С.М.Соловйов. Важливою ознакою праці науковця було те, що він наводив докладні нариси життя країн, зокрема Польщі, з якими Русь підтримувала стосунки¹⁸.

Деніс Іванович
Зубрицький

Окремі аспекти взаємин Русі і Польщі в 70-х – 80-х роках XIX ст. стають предметом вивчення молодих істориків – випускників Санкт-Петербурзького, Київського і Харківського університетів. Так, зразу після завершення першого згаданого навчального закладу Ф.І.Успенський за студентську працю «Перші слов'янські монархії на північному заході» отримав першу премію ім. Кирила і Мефодія. В цьому дослідженні, яке вийшло друком в тому ж році, науковець розглянув взаємини Польської держави з Руссю наприкінці X – у першій чверті XI ст.¹⁹. Випускник Київського університету М.П.Дашкевич при написанні дипломної праці про волинського і галицького князя XIII ст. Данила Рома-

¹⁷ Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. От найдавейших времен до року 1453. – Львов, 1863. – 236 с.; *idem*. Die Hupatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreihischen Geschichte. – Lemberg, 1872. – 180 S. + XVII S.

¹⁸ Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн.1 /т.1-2/. – Москва, 1988. – 796 с.; кн.2 /т.3-4/. – Москва, 1988. – 765 с.

¹⁹ Успенский Ф.И. Первые славянские монархии на северо-западе. – Санкт-Петербург, 1872. – С.213-214, 256-261.

новича не оминув увагою епізодів його відносин з польськими князівствами²⁰. Тема стосунків Русі і Польщі була важливою в джерелознавчих студіях студентів цього ж навчального закладу, а саме про середньовічних хроністів Тітмара Мерзебурзького, Галла Аноніма, Вінцентія Кадлубка²¹. Випускник Харківського університету В.П.Бузескул у розлогій біографії князя Мстислава Мстиславича «Удатного» розглянув факти його взаємин з краківським князем Лешком «Білим» в 10–20-х роках XIII ст.²².

Іван Андрійович Лінниченко

Інтерес дослідників до історії взаємин Русі і Польщі, розробка конкретних питань історії слов'янських країн спонукали випускника історичного факультету Київського університету І.А.Лінниченка (роки життя 1857–1926) до написання монографічної праці з історії відносин Русі і Польщі в X–XIV ст. На жаль, автор фактично підготував тільки першу її частину, присвячену русько-польським взаєминам до середини XII ст. 13 травня 1884 р. ця праця була

²⁰ Дашкевич Н.П. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. – Киев, 1873. – 156 с.

²¹ Голубовский П. Хроника Дитмара как источник для русской истории // Киевские университетские известия. – 1878. – №9. – С.29-40; Врублевский А. Сведения о Руси, встречающиеся в хронике польского летописца Галла // Киевские университетские известия. – 1878. – №9. – С.41-58; Ярмохович Я. Magistri Vincentii... Chronica Polonorum как источник для русской истории // Киевские университетские известия. – 1878. – №9. – С.59-76.

²² Бузескул В.П. Князь торопецкий Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства народного просвещения. – 1883. – №4 (апрель). – С.221-269; 1883. – №6 (июнь). – С.240-287; 1883. – №8 (август). – С.188-220.

захищена в Санкт-Петербурзькому університеті як дисертація на здобуття ступеня магістра.

Для написання дослідження історик проаналізував широке коло джерел, використав висновки досліджень тодішньої літератури. Особливо варто відзначити велику увагу дослідника до вивчення польських хронік і рочників з історії взаємин двох слов'янських країн. В книзі докладно розглянуті події міждинастичних взаємин, матримоніальні зв'язки представників правлячих династій двох країн – Рюриковичів і Пястів²³. У зв'язку із згадкою найменувань правлячих князівських домів обох слов'янських країн зазначимо, що вони не є історичними, а виникли завдяки «творчості» істориків. Як відзначає К.Беніскевич, ім'я Пястів як династії вперше з'явилося в праці генеалога Е.Реуснера наприкінці XVI ст., а визначення Рюриковичі запропонував в середині XIX ст. С.М.Солов'ов²⁴.

Для подальшого критичного осмислення давньоруських літописних текстів, у тому числі джерел інформації з історії взаємин Русі і Польщі, значну роль відіграли джерелознавчі спостереження О.О.Шахматова (роки життя 1864–1920), який розробив методику дослідження давніх текстів. Вивчаючи склад літописних зводів, роблячи спробу виявити найбільш ранні літописні тексти XI ст., які не дійшли до нас, вчений спеціально зупиняється

²³ *Линниченко И.А.* Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV в. – Ч.1: Русь и Польша до конца XII в. – Киев, 1884. – 216 с. Про життя і наукову діяльність І.А.Линниченка, його дослідження взаємин Русі і Польщі див.: *Копилов С.А.* Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). – С.263-266; *Лиман С.И.* Идеи в лагах: запад или восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). – Харьков, 2009. – С.355-358; *його ж.* До питання про концепцію польсько-русських відносин IX – XII ст. у творчості Івана Андрійовича Линниченка (1857 – 1926) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Вип.3. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С.220-228; *Музичко О.Є.* Книга та слово: історик І.А.Линниченко у культурному та громадському житті України кінця XIX – першої чверті XX ст. – Одеса, 2016. – 426 с.

²⁴ *Benyskiewicz K.* Piastowie i Rurykowice : polsko-ruskie stosunki polityczne od X do połowy XII. – Zielona Góra, 2020. – S.6-7; *Reusner E.* Basilikon. Opus genealogicum catholicum de praecipuis familiis imperatorum, regum, principum, aliorumque procerum orbis christiani. – Francofurti, 1592. – P.37-62; *Соловьев С.М.* История России с древнейших времен. – Кн.1 /т.1-2/. – С. 52, 98, 100, 114, 233, 263, 516.

Олексій Олександрович
Шахматов

Польщі X–XIII ст. розглянув в перших трьох томах капітальної праці «Історія України-Руси» М.С.Грушевський (роки життя – 1866–1934). Для висвітлення історії Волинської і Галицької земель в XIII ст. важливим було вивчення вченим хронології Галицько-Волинського літопису²⁵. Не оминули увагою відносини двох слов'янських країн учні вченого, серед досліджень яких варто згадати перш за все праці М.М.Кордуби і І.П.Крип'якевича²⁷. На-

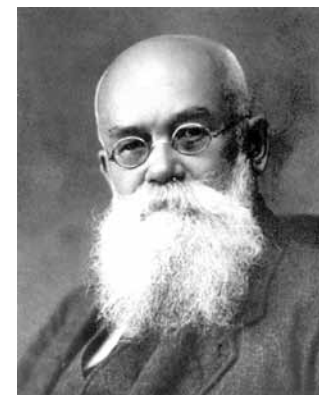
²⁵ *Шахматов А.А.* Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – Санкт-Петербург, 1908. – С.260, 279, 284-289, 556, 577, 581 та ін.

²⁶ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.2. – У Львові, 1905. – 633 с.; Т.3. – У Львові, 1905. – 586 с.; *його ж.* Хронологія подій Галицько-Волинського літопису // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Вип.3. – Львів, 1901. – С.1-72.

²⁷ *Кордуба М.* Західне пограниччя Галицької держави // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 138-140. – Львів, 1925. – С.159-245; *його ж.* Історія Холмщини і Підляшшя. – Краків, 1941. – 128 с.; *idem.* Stosunki polsko-ukra-

на низці джерельних відомостей з історії взаємин Русі і Польщі кінця X – початку XII ст., зокрема, вивчає питання про літописні статті під 981 р. про похід Володимира Святославича «к *Ляхомъ*», під 1018 р. про виправу Болеслава I «Хороброго» на Київ, аналізує літописні повідомлення, в яких розглядається тема союзу краківського князя Казимира I і київського князя Ярослава Володимировича і пов'язаних з ним походів руських дружин до Мазовії²⁵.

На межі XIX–XX ст. всебічно і на високому науковому рівні фактично всі головні факти взаємин Русі і

Михайло Сергійович
Грушевський

прикінці 20-х років сюжети з історії взаємин Русі і Польщі початку XI ст., перш за все походу польського князя Болеслава I «Хороброго» на Київ 1018 р. дослідив В.Г.Ляскоронський²⁸. М.Е.Шайтан в статті про контакти Русі і Германії розглянув деякі важливі епізоди тодішніх взаємовідносин цих країн з Польщею у другій половині XI ст.²⁹

Наприкінці 30-х років XX ст., після приєднання Західної Білорусії і Західної України до Радянського Союзу, історія цих земель починає активно вивчатися радянськими істориками. Зокрема, московський дослідник О.А.Савич тоді написав статтю про взаємини Русі і Польщі в XI ст.³⁰, а львівський історик С.Т.Білецький підготував нарис про стосунки волинського князя Данила Романовича з Польщею, проте надрукований він був лише на початку XXI ст.³¹ Тоді ж чималу увагу розгляду подій із взаємин слов'янських країн приділяли автори загальних праць, зокрема В.І.Пічета, Б.Д.Греков, В.В.Мавродін та ін.³²

В 20-х роках XX ст. польські вчені опублікували фундаментальні праці з історії своєї країни, де показали власне бачення

inskie w wieku X – XIII // Sprawy narodowościowy. – № 7. – Warszawa, 1933. – S. 749-760; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид.2. – Львів, 1999. – 220 с.

28 Ляскоронський В. Титмарові повідомлення про руські справи на початку XI сторіччя // Ювілейний збірник на пошану М.С.Грушевського. – Кн.1. – Київ, 1928. – С.138-143.

29 Шайтан М.Э. Германия и Киев в XI в. // Летопись занятий постоянной историко-географической комиссии. – Т.24 (1). – Ленинград, 1927. – С.3-36.

30 Савич А.А. Борьба русского народа с польскими захватчиками в XI веке // Ученые записки Московского городского педагогического института. – 1941. – Т.2. – Вып.1. – С.97-108.

31 Праця С.Т.Білецького тривалий час зберігалася в архіві і була видана лише на початку XXI ст. Див.: Білецький С. Політика Данила супроги Польщі 1205 – 1264 // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2008. – Вип.2. – С.246-260.

32 Пічета В.И. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. – Москва, 1940. – 136 с.; Греков Б.Д. Борьба Руси за создание своего государства. Изд.2. – Ленинград, 1945; *его же*. Киевская Русь. Изд. 3. – Москва, 1939. – 282 с. (Изд. 5. – Москва, 1953. – с.); Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Ленинград, 1945. – 382 с.

Броніслав
Влодарський

взаємин Польщі з Руссю та Литвою в X–XIII ст.³³ Русько-польські відносини початку XI ст. були сюжетами в докладній біографії князя Болеслава I «Хороброго», написаної професором Львівського університету С.Закжевським³⁴. В міжвоєнний період історія двох слов'янських країн привернула увагу учня С.Закжевського також львівського історика Б.Влодарського (роки життя 1895–1974), який підготував дві спеціальні праці, присвячені східній політиці краківського князя Лешка «Білого»³⁵ та його брата мазовецького князя Конрада в першій половині XIII ст.³⁶ У подальшому тема взаємин Польщі і Русі в добу середньовіччя стане справою усього наукового життя цього видатного науковця.

На початку 30-х років варшавський історик Р.Якимович приділив увагу вивченню питання про шлях виправи князя Болеслава I «Хороброго» на Київ в 1018 р., проте результатом його дослідження стала велика стаття, в якій докладно викладена історія взаємин Польщі і Русі в перших двох десятиліттях

33 Historia polityczna Polski. Cz.1. Wiekі średnie. Opr. S. Zakrzewskiego, S. Zachorowskiego, O. Haleckiego (et al.) // Encyklopedia Polska. – T.5, cz.1. – Kraków, 1920. – 656 s.; Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski sredniowiecznej. – Kraków, 1926. – 418 s.

34 Zakrzewski S. Boleslaw Chrobry-Wielki. – Warszawa, Kraków, Lwów, 1925. – 439 s.

35 В історичній літературі ім'я цього князя часто записують як Лешек, проте ми вважаємо правильним використовувати його у формі Лешко, тобто так як його називали у свої творах польські середньовічні хроністи – Lestco. Див., наприклад: *Vincentii Chronicon*. – L.4,24. Хроніку Вінцентія Кадлубка наводимо за виданням: *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, ed. A.Belowski // МРН. – Т.2. – Р.193-449, з вказівкою номера книги і розділу твору.

36 Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. – Lwów, 1925. – 84 s.; *idem*. Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich. – Lwów, 1936. – 54 s.; див. також: *idem*. Wolyń pod rządami Rurikowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza // Rocznik Wolyński. – Т.3. – Równe, 1934. – S.106-146.

XI ст.³⁷ В той же час віленська (вільнюська) дослідниця А.Вількевич-Вавжиньчикова підготувала розлогу статтю, де проаналізувала дискусійні питання взаємин Русі і Польщі наприкінці XII – на початку XIII ст.³⁸ В 1939 р. львівський історик К.Малечинський написав велику монографію, присвячену життю і діяльності польського князя початку XII ст. Болеслава III «Кривоустого». Ця праця у зв'язку з початком Другої світової війни тоді не була надрукована, на її основі після війни в 1947 р. вийшла науково-популярна книга, а у повному вигляді на належному науковому рівні дослідження вченого вийшло в 1975 р., через сім років після його смерті. В монографії вченого велика увага приділяється розгляду взаємин Русі і Польщі наприкінці XI – у першій третині XII ст.³⁹

Після Другої світової війни проблеми відносин Русі і Польщі продовжували перебувати в центрі уваги радянських дослідників. Необхідно зазначити, що в силу важливості для минулого обох слов'янських країн, історія їх взаємодії в середні віки докладно розглядалася не тільки в спеціальних працях з цієї проблематики, а і у загальних творах, головною метою яких був виклад інших тем⁴⁰.

³⁷ *Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii. Próba ujęcia zagadnień wczesnohistorycznych Wołynia // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – Т.3. – S.10-104.*

³⁸ *Wilkievicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. // Atenium Wileńskie. – 1937. – R.XII. – №3. – S.3-33.*

³⁹ *Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1975. – 374 s. Докладний аналіз польської міжвоєнної літератури з історії взаємин Русі і Польщі див.: *Нагірний В.* Проблеми історії галицько-волинських земель X–XIV ст. у висвітленні польської міжвоєнної історіографії міжвоєнного періоду (1919–1939) // *Княжа доба: історія і культура. – Вип.3. – Львів, 2010. – С.331-362**

⁴⁰ *Пичета В.И.* Образование Польского государства // *Славянский сборник. – Москва, 1947. – С.57-72; История культуры древней Руси. Домонгольский период. – Т.1. Материальная культура. Под ред. Н.Н.Воронина, М.К.Каргера, М.А.Тихановой. – Москва, Ленинград, 1951. – С.15-18, 20, 33-35 (автор тексту – В.В.Мауродін); Очерки истории СССР. – Период феодализма IX–XV вв. В двух частях. Под ред. Б.Д.Грекова, Л.В.Черепнина, В.Т.Паушто. – Ч.1. – Москва, 1953. – С.93,167-171,183-185 (автор текстів – Б.Д.Греков), с.364-368, 372-380, 855-858 (автор текстів – В.Т.Паушто); *Насонов А.Н.* «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. – Москва, 1951. – 282 с.; *Ильин Н.Н.* Летописная статья 6523 года и ее источник (Опыт анализа). – Москва, 1957. – 210 с.; *История Польши. – Т.1. – Второе, доп. изд. Под ред. В.Д.Королюка, И.С.Миллера, П.Н.Третьякова. – Москва, 1956. – С.43,45-48, 51-53, 55, 72, 74 (автор текстів – В.Д.Королюк).**

В той же час взаємини двох слов'янських країн в X–XII ст. стали головними при написанні великої статті М.М.Бабляка і кандидатської дисертації О.Є.Яцкевича⁴¹. Чимало місця історії східноєвропейської політики Польщі в XIII ст. приділив у капітальній монографії з історії Волині і Галичини В.Т.Паушто (роки життя 1918–1983)⁴². Історик розглядав дії польських князів у Південно-Західній Русі в перші десятиліття XIII ст. як частину «угорсько-польської експансії». Згодом у синтетичній монографії з історії зовнішньої політики Давньої Русі науковець навів невеликі за змістом, але концентровані нариси з історії взаємодії слов'янських країн у X – першій половині XIII ст.⁴³

З початку 50-х років ця історія стає предметом уваги В.Д.Королюка (роки життя 1921–1981), який в 1952 р. підготував ґрунтовну статтю з вкрай складного питання про початок

Володимир
Терентійович
Паушто

⁴¹ *Бабляк М.М.* Економічні і культурно-релігійні зв'язки Русі і Польщі в X–XII ст. // *Наукові записки Вінницького педагогічного інституту. – 1948. – Вип.1. – С.3-35; Яцкевич А.Е.* Политические взаимоотношения Руси и Польши с X по XII ст. Автореф. дис. канд. истор. наук. – Львов, 1950. – 15 с.

⁴² *Паушто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – 329 с.

⁴³ *Паушто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – 472 с.; див. також: *его же.* О политике папской курии на Руси. (XIII в.) // *Вопросы истории. – 1949. – №5. – С.52-76; его же.* Героическая борьба русского народа за независимость. XIII в. – Москва, 1956. – 256 с.; *его же.* Русско-польские взаимоотношения (с середины XI в. до монгольского нашествия) в связи с политикой Германской империи // *Международные связи стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и славяно-германские отношения. – Москва, 1968. – С.15-27; его же.* Место Руси в истории Европы // *Феодальная Россия во всемирно-историческом процессе. Сборник статей, посвященный Л.В.Черепнину. – Москва, 1972. – С.188-200; его же.* Международное значение Древней Руси // *История, культура, этнография и фольклор славянских народов. IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983. Доклады советской делегации. – Москва, 1983. – С.47-62.*

Володимир
Дорофійович
Королюк

взаємин Русі і Польщі в X ст.⁴⁴ Згодом він написав книгу про Давньопольську державу та декілька статей, в яких розглядається історія відносин Русі і Польщі в першій половині XI ст.⁴⁵ В 1964 р. історик надрукував узагальнюючу монографію з історії взаємин Польщі, Чехії і Русі в X – першій половині XI ст.⁴⁶ З цієї теми автор тоді ж захистив докторську дисертацію.

Питання відносин двох слов'янських держав Русі і Польщі в контексті релігійних взаємин східнослов'янського світу із католицьким Римом розглянув Б.Я.Рамм⁴⁷. Я.П.Зінчук проаналізував питання про взаємини Русі і Польщі під час війн останньої з Германською імперією в 1003–1018 рр.⁴⁸ Сюжети з минулого контактів Русі і Польщі наведені в книгах з історії міжнародних відносин східнослов'янської держави наприкінці X – першої половини XI ст. підготовлених в 60-х роках І.М.Шекерою⁴⁹. Висвітленню питання про відбиття перебігу взаємовідносин Русі і

⁴⁴ Корольюк В.Д. К вопросу об отношениях Руси и Польши в X в. // Краткие сообщения Института славяноведения. – Вып. 9. – Москва, 1952. – С.43-50.

⁴⁵ Корольюк В.Д. Древнепольское государство. – Москва, 1957. – 211 с.; *его же*. Летописные статьи о русско-польском союзе 40-х годов XI в. // Славянский сборник. – Москва, 1958. – Вып.1. – С.5-18; *его же*. Грамота 1086 г. в хронике Козьмы Пражского // Краткие сообщения Института славяноведения. – Вып.29. – Москва, 1960. – С.3-23; *его же*. Русь и Польша в первые 15 лет XI века // Ученые записки Института славяноведения. – Т.23. – Москва, 1963. – С.24-36.

⁴⁶ Корольюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI в. – Москва, 1964. – 383 с.

⁴⁷ Рамм Б.Я. Папство и Русь в XI–XV вв. – Москва, 1959. – 284 с.

⁴⁸ Зінчук Я.П. Міжнародні відносини в період німецько-польської війни 1003 – 1018 рр. // Праці Одеського університету. – Т.152. Серія історичних наук. Вип.9. – Одеса, 1962. – С.187-195.

⁴⁹ Шекера І.М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в VII–X ст. – Київ, 1963. – С.181-186; *його ж*. Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. – Київ, 1967. – С. 72-82,87-91,102-108,116-120,127-130.

Польщі в німецькій хронографії присвятив декілька статей М.Б.Свердлов⁵⁰. Велику увагу контактам Русі і Польщі в ранне середньовіччя, дослідженню кордону між двома країнами приділив Я.Д.Ісаєвич (роки життя 1936–2010)⁵¹. В.Л.Янін та В.А.Кучкін зробили цікаві спостереження відносно взаємовідносин Русі і Польщі в 60-70-х рр. XI ст.⁵² Н.І.Щавелева (роки життя 1946–

Ярослав Дмитрович
Ісаєвич

⁵⁰ Свердлов М.Б. Відомості про Київ у хроніці Титмара Мерзебургського // Український історичний журнал. – 1971. – №8. – С.77-80; *его же*. Известия немецких источников о русско-польских отношениях X – начала XII в. // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С.147-155; *его же*. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы истории международных отношений. – Ленинград, 1972. – С.283-296; *его же*. Известия о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского // Древнейшие государства на территории СССР. 1975. – Москва, 1976. – С.102-112.

⁵¹ Ісаєвич Я.Д. Джерела про західні межі української етнічної території в період феодалізму // Український історичний журнал. – 1968. – №12. – С.78-84; *його ж*. Територія і населення «Червентських градів» // Український історико-географічний збірник. – Вип.1. – Київ, 1971. – С.71-83; *его же*. «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С.107-124; *его же*. О древнейшей топонимике Прикарпатья и Верхнего Побужья // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура древней Руси. – Киев, 1980. – С.72-81; *его же*. Висляне и лендзяне в IX–X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. – Москва, 1981. – С.156-170; *его же*. Древнепольская народность и ее этническое самосознание // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. – Москва, 1982. – С.144-166; *його ж*. До питання про західний кордон Київської Русі // Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С.81-104; *його ж*. До історії взаємин Київської та Гненської держав: Червентські гради // Україна – Польша: Історія і сучасність. Збірник наукових праць і спогадів пам'яті П.М. Калениченка. – Ч.1. – Львів, 2003. – С.76-90; *його ж*. Червентські гради і Червона Русь: чи пов'язані ці топоніми? До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського. – Т.1. – Київ, Львів, 2004. – С. 721-726.

⁵² Янін В.Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк // Нумизматика и эпиграфика. – Т.4. – Москва, 1963. – С.142-165; Кучкин В.А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60-70-х годов XI в. // Советское славяноведение. – 1971. – №2. – С.21-34; *его же*. «Слово о

2001) досліджувала історію стосунків двох слов'янських країн в XII–XIII ст., підготувала до видання низку пам'яток польської хронографії, в яких наводиться інформація про минуле Русі і її взаємин з Польщею⁵³.

В 1988 р. автором цих рядків була надрукована монографія «Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. (Давняя Русь і Польща в політичних взаємовідносинах X – першій третині XIII ст.)»⁵⁴, появі якої передувала низка статей, де розглядалися окремі сюжети стосунків двох країн в означений час⁵⁵. Згодом тема взаємин

Наталія Іванівна
Щавелева

полку Игореве» и междукняжеские отношения 60-х годов XI века // Вопросы истории. – 1985. – №11. – С.19-35.

⁵³ Шавелева Н.И. Известия о Руси в польской хронике магистра Винцента (XII в.) // Проблемы социально-экономической и политической истории СССР. – Москва, 1975. – С.136-144; *ее же*. Древнерусские известия Великопольской хроники // Летописи и хроники. – Москва, 1976. – С.54-66; *ее же*. Послание епископа краковского Матвея Бернаруду Клервоскому об «обращении русских» // Древнейшие государства на территории СССР: 1975 г. – Москва, 1976. – С.113-121; *ее же*. Тенденциозность средневековой историографии: на примере хроники Винцента Кадлубка // Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР. – Москва, 1978. – С.154-165; *ее же*. К истории второго нашествия монголо-татар на Польшу // Восточная Европа в древности и средневековье. – Москва, 1978. – С.307-314; *ее же*. Киевская миссия польских доминиканцев // Древнейшие государства на территории СССР за 1982 г. – Москва, 1984. – С.139-151; *ее же*. Польки – жены русских князей (XI – середина XII в.) // Древнейшие государства на территории СССР: 1987 г. – Москва, 1989. – С. 50-58; *ее же*. Польские латиноязычные средневековые источники. – Москва, 1990. – 210 с.; *ее же*. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (книги I-VI): Текст, перевод, комментарии – Москва 2004. – 495 с.; «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI – XIII вв. Перевод Л.М.Поповой, вступительная статья и комментарии Н.И.Щавелевой. – Москва, 1987. – 260 с.

⁵⁴ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – Киев, 1988. – 136 с.

⁵⁵ Головки А.Б. Политические отношения Руси и Польши в начале XI века // Вопросы истории СССР. – Вып.26.– Харьков, 1981. – С. 106-112; *его же*. Земли Западной Руси и объединительная политика Киевского государства в X – первой трети XII вв. // Киев и западные земли Руси в IX–XIII вв. – Минск, 1982. – С.25-44; *його ж*. Київ і політична боротьба на Русі (кінець 60-х – перша половина 70-х років XI ст.) // Український історичний журнал. – 1982. – №2. –

Русі і Польщі стала предметом і подальших наших досліджень⁵⁶.

С.76-82; *его же*. Объединительные процессы на Руси в первой половине XIII в. (на примере Волыни и Галичины) // Вопросы истории СССР. – Вып.28. – Харьков, 1983. – С. 111-116; *його ж*. До питання про початок міждержавних відносин Київської Русі й Польщі // Український історичний журнал. – 1983. – №6. – С.113-118; *його ж*. Русько-польські відносини X – XI ст. в радянській історіографії (1956 – 1980) // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів. – Вып.30. – Львів, 1984. – С. 102-107; *его же*. Проблема военного и политического союза в отношении Руси и Польши (30-е годы XI – 30-е годы XII в.) // Советское славяноведение. – 1986. – №4. – С.52-59; *його ж*. Внутрішньополітична боротьба в Польщі та її вплив на міжнародні відносини у другій половині 20-х – першій половині 30-х років XI ст. // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів. – Вып.38. – Львів, 1988. – С.69-76. Див. також: Головки А.Б. Политические отношения Руси и Польши (X – первая половина XIII вв.). Автореф. дис. канд. истор. наук. – Киев, 1984. – 17 с.

⁵⁶ Головки О.Б. Балтійські племена в політичних взаємовідносинах Давньоруської та Польської держав (X – перша третина XIII ст.) // Україна і Польща в період феодалізму. – Київ, 1991. – С.127-147; *його ж*. Давньорусько-польські відносини на початку XIII ст. (про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки. – Вып. 1. – Київ, 1991. – С. 7-10; *його ж*. Польща в житті та діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича // Польсько-українські студії. Польща – Україна: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. – К., 1993. – С.41-48; *його ж*. Київська Русь на сторінках хроніки В.Кадлубка // Український історичний журнал. – 1993. – №4-6. – С.27-37; *його ж*. З історії міжкнязівської війни 1015–1019 рр. на Русі // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII ст. – Київ, 2000. – С.38-49; *його ж*. Роман Мстиславич та його доба: Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст. – Київ, 2001. – 249 с.; *його ж*. Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вып. 2. – Київ, 2002. – С.59-76; *його ж*. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи (IX – перша половина XIII ст.). – Київ, 2006. – 575 с.; *його ж*. Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел // Terra Cossacorum. Студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – Київ, 2007. – С.358-382; *його ж*. Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича // Дорогичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С.50-63; *його ж*. Останній похід князя Романа Мстиславича у джерелах та історичній думці // Український історичний журнал. – 2009. – №4. – С.28-48; *його ж*. Волинська земля на першому етапі громадянської війни у Південно-Західній Русі (1205-1214 рр.) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Ювілейний випуск. – №13. – 2009. – С.80-89; *його ж*. Волинська земля в політичній діяль-

ності Данила та Василька Романовичів (середина XIII ст.) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – №22. – 2009. – С.104-111; *його ж.* Польська держава в останньому двадцятиріччі XI – на початку XII ст. (проблема політичного розвитку) // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. Історичні записки. Вип. 3. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.424-432; *його ж.* Хрестосносці у прусській Прибалтиці (20-ті – 30-ті роки XIII ст.) // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Вип.2. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.32-43; *його ж.* Волинська земля на етапі формування незалежних князівств у Південно-Західній Русі (остання чверть XI ст.) – Літопис Волині. – Число 9. – Луцьк, 2011. – С.9-15; *його ж.* Русь і Польща у політичних взаємовідносинах середини XII ст. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Вип.3. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С.47-56; *його ж.* Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Бялого та її наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.12-13. – Київ, 2013. – С.128-148; *його ж.* Похід київського князя Володимира на «Перемисьль, Червен и ины грады» 981 р. і проблема початку політичних відносин між Польщею та Руссю (кінець X – перша третина XI ст.) // Colloquia Russica. – Series II, vol. 1. – Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. – Kraków, 2013. – С.39-48; *його ж.* «Червенські гради» в політичному житті слов'ян Центральної та Східної Європи (IX – перша третина XI століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 29. – Львів, 2013. – С. 72-82; *його ж.* Літописне оповідання під 6737 р. про виправу волинських князів Данила та Василька Романовичів до Польщі // Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin. Pod red. A.Sochackiej i P. Jusiaka. – Lublin, 2014. – S. 783-792; *його ж.* Європейська політика Русі наприкінці 60-х – у 70-х роках XI ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні праці. Том 24. На пошану професора В.А.Смоляна. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С.167-183; *його ж.* Похід волинських князів Данила та Василька Романовичів у Польщу (1229 р.) у розповіді Галицько-Волинського літопису // Славистична збірка. – Вип. II: Збірка статей за матеріалами Других Міжнародних наукових Соханевських читань (м. Київ, 18 листопада 2015 р.) – Київ, 2016. – С.262-271; *його ж.* Міжкнязівські війни в Південно-Західній Русі і поступове виникнення суверенних князівств-держав у Прикарпатті (80-ті роки XI – початок XII ст.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична. – Вип. XIII. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.124-134; *його ж.* Мстислав Мстиславич «Удатний» та його доба. – Кам'янець-Подільський, 2017. – 272 с.; *його ж.* Східна політика Угорщини в перше десятиліття правління короля Бели IV (1235–1245 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Історичні науки. – Том 70. До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова. – Кам'янець-Подільський, 2018. – С.65-71; *його ж.* Участь польського князя Болеслава Першого «Хороброго» у міжкнязівській війні на Русі (літо–осінь 1018 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Історичні науки. – Том 28. До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського університету. – Кам'янець-Подільський, 2018. – С.55-71; *його ж.* Мазовецьке князівство в політиці волинських князів Данила і Василька Романовичів (40-ві – перша половина 50-х рр. XIII ст.) // Colloquia Russica. – Series I, vol. 9. – Rus' and Poland (X-th – XIV-th centuries). – Kraków, 2019. – С.255-267;

Саме ця багатолітня робота над вивченням відносин Польщі з державами і народами Східної Європи в X–XIII ст. і стала приводом для написання запропонованої зараз книги, в основу якої покладена попередня праця, але текст якої був значно перероблений, розширений і доповнений новими сюжетами і спостереженнями.

Після Другої світової війни продовжив вивчення відносин Русі і Польщі Б.Влодарський, який переїхав на постійне проживання зі Львова до Торуня, де почав працювати у місцевому університеті. Узагальненням цих спостережень стала синтетична монографія «Польща і Русь: 1196–1340», де розглянута історія взаємин двох країн протягом більше півтора сотень років, а також три великі статті, де досліджується історія взаємин польських і руських князівств наприкінці XI і протягом всього XII ст.⁵⁷ Таким чином, польським дослідником була вивчена історія взаємин двох слов'янських країн протягом двох з половиною століть, з кінця XI до майже середини XIV ст.

його ж. Храм святого Пантелеймона в Галичі у контексті політичного життя Галицького князівства (кінець 80-х років XII – перша чверть XIII століття) // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 13. – Львів, 2019. – С.109-126; *його ж.* Взаємини Краківського і Волинського князівств в 90-х роках XII ст. // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. – Вип.8. – Кам'янець-Подільський, 2020. – С.25-41; *його ж.* Битва на р. Мозгава 13 вересня 1195 р. (причини, хід і наслідки конфлікту) // Північне Причорномор'я. – Вип.XIII. – Одеса, 2021. – С.96-102.

⁵⁷ Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. – Warszawa, 1966. – 326 s.; *idem.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego // Zeszyty naukowe Uniwersytetu M.Kopernika w Toruniu: Nauki humanistyczno-społeczne. – Zeszyt 20. Historia 2. – Toruń, 1966. – S.37-57; *idem.* Sąsiedztwo polsko-ruskich w czasach Kazimierza Sprawiedliwego // Kwartalnik historyczny. – 1969. – №1. – S.5-18; *idem.* Sojusz dwóch seniorów. Ze studiów polsko-ruskich w XII w. // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uszczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego. – Poznań, 1970. – S.345-363; див. також: *idem.* Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich // Zapiski naukowe Towarzystwa naukowego w Toruniu. – T.XXIV. – Z.2-3. – Toruń, 1959. – S.7-35; *idem.* Rywalizacja o ziemię Pruskie w połowie XIII wieku. – Toruń, 1958. – 76 s.; *idem.* Polityczne plany Konrada I księcia Mazowieckiego. – Toruń, 1971. – 66 s.; *ego же.* Ятвяжская проблема в польско-русских связях X – XIII ст. // Международные связи России до XVII в. – Москва, 1961. – С.116-129; та ін. Про життя і творчість Б.Влодарського див.: Jasiński K. Profesor Włodarski – uczoney i wychowawca // Acta Universitatis Nicolai Copernici. – Historia. – T. XXIV. – Nauki humanistyczno-społeczne. – Z.204. Księga ku czci Bronisława Włodarskiego. – Toruń, 1990. – S.13-21.

В 50-х – 60-х роках ХХ ст. історія взаємин Русі і Польщі продовжувала бути темою багатьох праць польських науковців. Зокрема, С.М.Кучинський (роки життя 1904–1985) підготував дослідження з історії походу київського князя на «Червенські гради» в 981 р., роботу про русько-польський союз у 1039 р., узагальнюючу статтю про взаємини Русі і Польщі в Х–ХІІ ст. Всі ці студії згодом були надруковані у збірнику наукових праць історика, який вийшов в 1964 р.⁵⁸

Історія суміжних регіонів Русі і Польщі, русько-польського прикордоння була предметом вивчення Г.Ловмянського, Г.Лябуди, К.Мишлінського, Т.Василевського⁵⁹. А.Грабський, Г.Ловмянський, Д.Боравська, Й.Беняк, Т.Грудзінський досліджували історію політичних взаємин Русі і Польщі в ХІ ст.⁶⁰, а Г.Лябуда, Б.Мішкєвич, К.Цабань – в ХІІ ст.⁶¹, Ф.Селіцькій – в

⁵⁸ Kuczyński S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1964. – 274 s.; див. також: *idem*. Wschodnia granica Państwa Polskiego // Początki państwa Polskiego. – Т.1 – Poznań, 1962. – S.233-251.

⁵⁹ Lowmiański H. Lędzianie // Slavia antiqua. – Т.VI. – №1. – Poznań, 1953. – S.97-114; *idem*. Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich // Kwartalnik historyczny. – 1953. – №1. – S.58-85; Labuda G. Kraków biskupi przed r.1000 // Studia historyczne. – 1984. – N3. – S.371-412; *idem*. Polska, Czechy i Ruś w kraju lędzian w drugiej połowie X wieku // Rocznik przemyski. – Т.24/25. – 1988. – S.274-294; Myśliński K. Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X w. // Rocznik lubelski. – Т.15. – Lublin, 1972. – S.129-154; Wasilewski T. Dulebowie – Lędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem, i Wisłą w X wieku // Przegląd historyczny. – 1976. – Т. LXVII. – Zesz.2. – S. 181-193; *idem*. Przemysł w X – XI wieku w świetle latopisów ruskich // Rocznik przemyski. – Т.24/25. – 1988. – S.307-314; та ін.

⁶⁰ Grabski A.F. «Повесть временных лет» jako źródło do dziejów Polski w świetle nowszej literatury // Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego. – 1955. – №.1-2. – S.258-292; *idem*. Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI w. // Slavia orientalis. – 1957. – Т.VI. – S.164-211; *ego же*. По поводу польско-византийских отношений в начале XI в. // Византийский временник. – Т.14. – Москва, 1958. – С.175-184; *idem*. Bolesław Chrobry. – Warszawa, 1964. – 340 s.; Lowmiański H. Świętopełk w Brześciu w roku 1019 // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. – Poznań, 1970. – S.229-244; Borawska D. Kryzys monarchii wczesnopolskiej w latach trzydziestych XI w. – Warszawa, 1964. – 204 s.; Bieniak J. Państwo Miećława. – Warszawa, 1963. – 225 s.; Grudziński T. Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. – Toruń, 1959. – 136 s.

⁶¹ Labuda G. Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138-1146 // Kwartalnik historyczny. – 1959. – №4. – S.1147-1167; Miśkiewicz B. Walki

ХІІІ ст.⁶² Серед тодішніх праць варто також назвати синтетичну монографічну розробку західнонімецького історика Г.Роде «Східний кордон Польщі (Die Ostgrenze Polens)», де проаналізовані відносини Польщі із населенням Східною Європою протягом усієї доби середньовіччя⁶³.

В сучасній науці історію польсько-руського прикордоння розглядають М.М.Кучинко, М.Парчевський, В.М.Ляска, А.Юсупович і С.М.Темушев⁶⁴, минуле взаємин Русі і Польщі на початку ХІ ст. А.Поппе, О.Ю.Карпов і К.Коллінгер⁶⁵, стосунки двох країн у другій половині ХІ ст. детально проаналізовані К.Беніскевичем

wewnetrzne w Polsce w latach 1142-1146 // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. – Poznań, 1970. – S.365-374; Cabañ W. Polityka północno-wschodnia Kazimierza Sprawiedliwego // Rocznik Białostocki. – Т.12. – Warszawa, 1974. – S. 199-210.

⁶² Sielicki F. Kontakty polsko-ruskie w świetle źródeł XIII w. // Studia Polono-Slavica orientalia: Acta literaria. – Т. I. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1974. – S.51-77.

⁶³ Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. – Bd.1. – Köln, Graz, 1955. – 458 S.

⁶⁴ Кучинко М.М. Матеріальна культура населення междуречья Западного Буга и Вепра в IX–XIII вв. // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С.78-91; *його ж*. Археологічні пам'ятки IX – XIII ст. в верхів'ях р. Сян // Середні віки на Україні. – Вип.2. – Київ, 1973. – С.104-108; *ego же*. Население бассейна верхнего Сана и Вислока в IX–XIII веках // Советское славяноведение. – 1971. – № 3. – С. 63-72; *його ж*. Південно-західні межі розселення слов'ян у IX–XIII ст. // Український історичний журнал. – 1973. – №9. – С.93-105; *його ж*. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях. – Луцьк, 2009. – 526 с.; Parczewski M. Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. – Kraków, 1991. – 92 s.; Ляска В. Червен та «Червенські гради»: історіографічні міфи на тлі труднощів археології // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип. 18. – 2014. – С. 167–211; *його ж*. Між Прагою, Києвом та Ізнею. Zerwane/zuřeane «Географа баварського»: до проблеми етнопотестарних структур Волині у ранньому Середньовіччі // Княжа доба: історія і культура. – Вип.8. – Львів, 2014. – С.9-72; Юсупович А. Чи ходив Володимир Великий на/до ляхів? (Польсько-руські відносини наприкінці X – на початку ХІ ст.) // Український історичний журнал. – 2015. – № 5. – С. 43-69; *ego же*. «Перемьшль, Червень и иные грады» и их территориальная принадлежность в конце X – начале XI в. // Средневековая Русь. – Вип.12. – Москва, 2016. – С. 27-62; Темушев С.Н. Территориальные трансформации на русско-польском пограничье в конце X – первой половине XI века // Colloquia Russica. – Series I, vol. 9. – Rus' and Poland (X-th – XIV-th centuries). – Kraków, 2019. – С.41-54.

⁶⁵ Poppe A. Spuřczizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015-1019 // Kwartalnik historyczny. – 1995. – №3-4. – S.3-22; Карпов А.Ю. Ярослав Мудрый.

і Я.Тенговським⁶⁶, а на початку XII ст. – П.С.Стефановичем, К.Коллінгером і К.Беніскевичем⁶⁷. Низку важливих проблем, які стосуються історії європейської політики Русі XI–XII ст., у тому числі її взаємин з Польщею, досліджував О.В.Назаренко⁶⁸. Головні сюжети взаємин Русі і Польщі XI ст. розглядає у монографії про роль князя і князівської влади в домонгольській Русі М.Б.Свердлов⁶⁹. Деякі аспекти історії взаємин Русі і Польщі XII – початку XIII ст. висвітлені в статтях А.В.Кореневського і Н.Д.Николаєвої⁷⁰. Загальне дослідження взаємин двох

Изд.3, испр. – Москва, 2010. – 592 с.; *Kollinger K. Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992 – 1025).* – Wrocław, 2015. – 526 s.

⁶⁶ *Benyskiewicz K. Władysław Herman książę Polski (1079–1102).* – Kraków, 2014. – S.300-322; *idem. Stosunki polsko-ruskie w świetle Opowieści o osłepieniu Wasylka trembowelskiego* // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні праці. Т.25: На пошану проф. І.С.Винокура. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 248-264; *idem. Puer et ruthena puella, czyli małżeństwo Mieszka syna Bolesława Szczodrego. Artykuł polemiczny* // In *Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką.* – R.13. – Zielona Góra, 2019. – S.141-152; *Tęgowski J. Ruskie i węgierskie przyczyny upadku władzy Bolesława Szczodrego w Polsce* // Княжа доба: історія і культура. – Т.12. – Львів, 2018. – С.25-38.

⁶⁷ *Стефанович П.С. Володарь перемышльський в плену у поляков (1122 г.): источник, факт, легенда, вымысел* // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – №3 (25). – С.56-74; №4 (26). – С.78-89; *Kollinger K. Ruskie posiłki dla Bolesława III Krzywoustego w 1109 r., śmierć Zbysławy i trwałość sojuszu polsko-ruskiego w latach 1102-1114* // *Ruthenica.* – Т.VII. – Київ, 2008. – S.41-51; *Benyskiewicz K. Jan Długosz jako kronikarz dziejów Podniestrza w I połowie XII wieku* // In *Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką.* – R.10. – Zielona Góra, 2016. – S.35-58.

⁶⁸ *Назаренко А.В. События 1017 г. в немецкой хронике начала XI в. и в русской летописи* // Древнейшие государства на территории СССР. 1980 г. – Москва, 1981. – С.175-184; *его же. О датировке Любечской битвы* // Летописи и хроники за 1984 г. – Москва, 1985. – С.13-19; *его же. Русь и Германия в 70-е годы X века* // *Russia Mediaevalis.* – Т.VI,1. – München, 1987. – С.38-89; *его же. Западноевропейские источники* // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Москва, 1999. – С.259-407; *его же. Русско-немецкие связи до монгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований* // *Славяно-германские исследования.* – Т.1-2. – Москва, 2000. – С.19-79; *его же. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.* – Москва, 2001. – 784 с.; та ін.

⁶⁹ *Свердлов М.Б. Домонгольская Русь: князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв.* – Санкт-Петербург, 2003. – 736 с.

⁷⁰ *Кореневский А.В., Николаева Н.Д. Польский вектор в политике Владимира Мономаха и его наследников: от Любечского съезда до «перяславского кризиса»* // Научный диалог. – №10. – 2020. – С.337-352; *их же. Русско-польские*

слов'янських країн в X – першій половині XII ст. знайшло висвітлення в новітній монографії К.Беніскевича⁷¹. Сюжети із взаємин руських і польських князівств розглядаються в книгах і статтях М.К.Юрасова, де аналізуються відносини Русі з Королівством Угорщина⁷².

В наш час проблеми історії східної політики польських князівств в XIII ст. посідають значне місце на сторінках монографій про зовнішню політику Волинської та Галицької земель, що належать перу М.Ф.Котляра, М.Бартніцького, В.М.Нагірного, Л.В.Войтовича⁷³, в біографіях волинського князя Данила Романовича та краківського князя Лешка «Білого», написаних М.Ф.Котлярем, Д.Домбровським, В.С.Александровичем, Л.В.Войтовичем і М.Хжановським⁷⁴. Взаємини Добжинського ордену, Мазовецького і Володимирського князівств в 30-х роках XIII ст. розглянуті в працях Н.І.Щавелевої, М.Ф.Котляра, О.М.Масана, А.Юсуповича, Х.Самсоновича, Л.В.Войтовича

отношения на изломе «долгого XII века»: от «перяславского кризиса» до гибели Романа Галицкого // Научный диалог. – №11. – 2020. – С.410-422.

⁷¹ *Benyskiewicz K. Piastowie i Rurykowice: polsko-ruskie stosunki polityczne od X do połowy XII.* – Zielona Góra, 2020. – 396 s.

⁷² *Юрасов М.К. Русско-венгерские отношения в начале XII в.* // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – №3 (25). – С.47-55; №4 (26). – С.67-78; *его же. Внук Владимира Мономаха Борис Калманович. Князь-авантюрист.* Санкт-Петербург, 2015. – 287 с.; *его же. На западных рубежах Руси.* – Санкт-Петербург, 2018. – 235 с.; *его же. Венгрия и русские княжества в XII в.* – Москва, Санкт-Петербург, 2019. – 496 с.

⁷³ *Котляр М.Ф. Дипломатія Південно-Західної Русі.* – Київ, 2001. – 247 с.; *Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217 – 1264.* – Lublin, 2005. – 252 s.; *Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264.* – Kraków, 2011. – 362 s.; *Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи X–XIV ст.* – Львів, 2014. – 478 s.

⁷⁴ *Котляр М.Ф. Данило Галицький.* – Київ, 1979. – 185 с.; *їого ж. Данило Галицький. Біографічний нарис.* – Київ, 2002. – 328 с.; *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok.1201-1264). Biografia polityczna.* – Kraków, 2012. – 538 s.; *idem. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.* – Kraków, 2016. – 412 s.; *Александрович В.С., Войтович Л.В. Король Данило Романович.* – Біла Церква, 2013. – 234 с.; *Chrzanowski M. Książę krakowski i sandomierski, princes Poloniae Leszek Biały (ok.1184 – 23/24 listopada 1227).* – Kraków, 2013. – 211 s.

та ін.⁷⁵ Сюжети з історії взаємин Русі з країнами і народами Центральної Європи в першій половині XIII ст. висвітлені в роботах М.М.Волощука⁷⁶. Цей історик спеціально вивчає тему про присутність русинів в Польщі X–XIV ст.⁷⁷. Питання політичного і релігійного життя Русі, її взаємин із Заходом у середині XIII ст.

⁷⁵ *Szczawelewa N.I.* Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego // *Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Bałtyki od XIII do połowy XVI wieku.* – Toruń, 1990. – S.52-53; *Котляр М.Ф.* Війна Волинського князівства з Добжинським орденом // *Середньовічна Україна.* – Київ, 1996. – С.17-28; *Масан О.М.* Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // *Питання стародавньої історії, археології й етнографії.* – Вип.1. – Чернівці, 1996. – С.41-52; Вип.2. – Чернівці, 1996. – С.52-62; *його ж.* Данило Романович і ризарсько-чернечі ордени: проблеми взаємовідносин // *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології.* – Вип.2. – Чернівці, 2008. – С.137-149; *Jusupović A.* Domus quondam Dobriensis. Przyczynek do dziejów templariuszy na ziemiach Konrada Mazowieckiego // *Zapiski historyczne.* – 2006. – Т.71, №1. – С.7-18; *Войтович Л.В.* Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства // *Український історичний журнал.* – 2010. – №6. – С.6-8; *Samsonowicz H.* Konrad Mazowiecki (1187/88 – 31 VIII 1247). – Kraków, 2008. – 119 s.; та ін.

⁷⁶ *Волощук М.М.* Роман Мстиславич – видатна постать української історії // *Історичний журнал.* – 2005. – №5. – С.74-84; *его же.* Венгерское присутствие в Галиции на протяжении 1214–1219 гг. // *Вопросы истории.* – 2005. – №12. – С.97-106; *його ж.* Проблема кількості візитів Данила Романовича in Tartaria: джерелознавчий аналіз угорського диплому від 22 квітня 1244 р. // *Дрогичинь 1253.* Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-річчя коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С.18-36; *його ж.* «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. – Івано-Франківськ, 2014. – 496 с.; *його ж.* Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року // *Colloquia Russica.* – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – С.103-122; та ін.

⁷⁷ *Волощук М.М.* Rutheni in Polonia XI–XIII vv.: краткие очерки проблемы // *Colloquia Russica.* – Series I, vol.4. – Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.). – Kraków, 2014. – С.143-153; *його ж.* До питання присутності русинів при дворі княгині Агафії Святославівни (між 1207/1209 – 1247/1248) – дружини мазовецького князя Конрада // *Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin.* – Białystok, 2018. – С.633-658; *idem.* Ruthenian-polish matrimonial relations in the context of the inter-dynastic policy of the house of Rurik in the 11th – 14th centuries: selective statistical data // *Codrul Cosminului.* – Т.XXV. – 2019. – №1. – P.95-126; *idem.* The Ruthenian courts of the Rurik dynasty princesses in the lands of the Piast dynasty in the 11th century: the attempt of the searching and reconstruction // *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.* – Vol.6, No.2. – 2019. – P.37-48; et al.

проаналізовані в студіях І.В.Паславського⁷⁸. Сюжети із взаємин Королівства Угорщина, польських і руських князівств у першій половині XIII ст. розглянуті у біографії угорського королевича, короля Галиції і князя Славонії Коломана, яку підготували М.Фонт і Г.Барабас⁷⁹.

Участь Русі і Польщі у боротьбі європейських монархів за спадщину австрійських герцогів Бабенбергів всебічно проаналізував Н.Міка⁸⁰. Ця ж тематика є предметом наукового інтересу А.В.Федорука⁸¹. Взаємини Волинського князівства з іншими землями Русі, а також з Королівством Угорщина і польськими князівствами вивчає Д.Харді. Особливу увагу сербській історик приділяє дослідженню життя і діяльності чернігівського за походженням князя Ростислава Михайловича⁸². І.Л.Паршин аналізує свідoctва європейських джерел, що стосуються міжнародної

⁷⁸ *Паславський І.В.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. – Львів, 2003. – 111 с.; *його ж.* Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. – Львів, 2009. – 123 с.; *його ж.* Галицький єпископ Петро – ставленник і дипломат Данила Романовича // *Український історичний журнал.* – 2013. – №5. – С.75-87; *його ж.* Хто був ініціатор русько-римського зближення у 40-х роках XIII ст.: Данило Романович чи Інокентій IV? // *Княжа доба: історія і культура.* – Вип.6. – Львів, 2012. – С.153-172.

⁷⁹ *Font M., Barabas G.* Koloman, king Galicia and duke of Slavonia (1208–1241). *Medieval Central Europe and hungarian power.* – Leeds, 2019. – 143 p.

⁸⁰ *Mika N.* Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278 // *Ziemia Raciborska. Rocznik historyczno-przyrodniczy.* – R.8(86). – Racibórz, 2005. – S.58-87; *idem.* Walka o spadek po Babenbergach. 1246–1278. – Racibórz, 2008. – 136 s.

⁸¹ *Федорук А.* Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за «галицьку спадщину» // *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. Colloquia Russica.* – Series II, vol.I. – Kraków, 2013. – С.125-143; *його ж.* Військова діяльність князя Данила Романовича в контексті мілітарного розвитку Центральної і Східної Європи // *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej.* – R.12. – Z.6. – Lublin, 2014. – С.43-62; *його ж.* «Danielem regem et filios eius»: військова діяльність у великих битвах періоду війни за «австрійську спадщину» // *Colloquia Russica.* – Series II. – Vol.3: Данило Романович і його часи. – Краків, 2017. – С.223-248; та ін.

⁸² *Харді Ђ.* Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264 године. – Нови Сад, 2002. – 240 с.; *його ж.* О смрти господара Мачви кнезе Ростислава Михайловича // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка.* – Історичні науки. – Т.24. – Кам'янець-

діяльності князівств Південно-Західної Русі в XIII–XV ст.⁸³ Про місце Ятвягії і Литви у взаєминах Русі і Польщі в X–XIII ст. пише О.С.Кібінь⁸⁴. Тему про прибалтійську політику польських князівств, Тевтонського ордену і Волинської держави в 30-х – 50-х роках розглядає Т.С.Горбач в своїй книзі про взаємини Польщі і Тевтонського ордену в XIII – на початку XV ст.⁸⁵ Сюжети, пов'язані з участю Австрійського герцогства у міжнародному житті Європи, у тому числі і у його взаєминах з польськими і руськими князівствами XII–XIII ст., досліджує О.В.Мартинюк⁸⁶.

Взаємовідносини Польщі з країнами і народами Східної Європи, перш за все з Руссю, знайшли відбиття в текстах широкого кола середньовічних пам'яток. Важливе місце серед цих джерел займає інформація творів давньоруського літописання. Серед цієї групи пам'яток перш за все треба назвати «Повість временних літ» (початок XII ст.), Київський літописний звід XII ст., Галиць-

Подільський, 2014. – С.183-194; *idem*. Итинерарий Ростислава Михайловича. – Нови Сад, 2019. – 160 с.; та ін.

83 *Паршин* І. Участь Данила Романовича у боротьбі за Австрійську спадщину Бабенбергів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2012. – Вип.16. – С. 40-48; *його ж.* Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2015. – Вип.9: Король Данило Романович 1264 – 2014. – С.23-33; *його ж.* Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. – Львів, 2018. – 348 с.

84 *Кибинь* А.С. От Ятвязи до Литвы. Русское пограничье с ятвягами и Литвой в X – XIII веках. – Москва, 2014. – 272 с. Вариант книги на білоруській мові див.: *Кибинь* А. Ад Ятвязі да Літвы. Палітичныя і сацыякультурныя трансфармацыі ў басейне Верхняга Нёмана ў X–XIII стагоддзях // АРСНЕПачатак. – 2016. – №5. – С.6-296.

85 *Горбач* Т.С. Inter pacem et bellum: Польша і Німецький орден у XIII – на початку XV ст. – Київ, 2017. – С.54-71.

86 *Мартинюк* А.В. Князь Ростислав в битве на реке Лейте: «русский эпизод» австрийской истории // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2013. – №2(52). – С. 49-55; *его же.* «Хронографу же нужна есть писати все», или как Даниил Галицкий не взял Оломоуц, а летописец превратил поражение в победу // Письменность Галицко-Волинского княжества. Историко-филологическое исследование. – Olomouc, 2016. – С.117-130; *его же.* «Австрийский стол» князя Романа Даниловича // Colloquia Russica. – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – С.133-143; *его же.* До Герберштейна: Австрия и Восточная Европа в системе персональных связей и культурных контактов (XIII – начало XVI века). – Москва, 2019. – С.27-223.

Лаврентіївський літопис. Сучасне фото

ко-Волинський літопис кінця XIII ст. В основу «Повісті временних літ», де розглядається початковий етап взаємин слов'янських країн, були покладені порічні записи давньоруських монахів, а також різні інші твори, у тому числі фольклорного та церковного характеру. Використання складних за змістом, віддалених від часу здійснення подій свідчень при створенні початкового літопису автором і редакторами пам'ятки, обумовили специфіку конкретних літописних статей, що вимагає спеціального аналізу з врахуванням перш за все походження кожного необхідного для наукового дослідження свідoctва. Особливо складним, про що докладно буде йти мова при розгляді конкретних історичних подій, є розгляд повідомлень під 981, 1018, 1031 та 1041–1047 рр.⁸⁷

Київський літописний звід XII ст. складається із багатьох частин, які були написані значним колом авторів – сучасників подій, що відбувалися. Близькість літописців до київського князівського двору відкривав їм можливість для отримання інформації з перших рук, використання даних князівської канцелярії. Необхідно

87 ПСРЛ. – Т.1: Лаврентьевская летопись. Изд. второе. Вып.1-3. – Ленинград, 1926-1928. – Стб.1-286.

відзначити, що історія взаємин Русі і Польщі другої половини XII ст. викладена в цій пам'ятці менш докладно, ніж першої половини століття, але це було пов'язано із зміною специфіки взаємин двох слов'янських країн. З цього часу відносини носять характер взаємодії найбільш наближених один до одного князівств (на Русі – Волинського і Галицького, в Польщі – Краківського, в меншій мірі Сандомирського і Мазовецького). Оскільки історія окраїнних відносно столиці Русі земель викладена в Київському літопису епізодично, то зрозуміло таким же чином висвітлено в пам'ятці і минуле взаємин руських і польських князівств⁸⁸.

Більш докладно перебіг русько-польських взаємин відомий науковцям відносно XIII ст., що обумовлено виникненням в Південно-Західній Русі власної традиції історіописання. Мова йде про вже згадану без перебільшення унікальну пам'ятку, що збереглася в декількох літописних зводах (Іпатіївському, Хлебниковському, Погодинському та ін.) – Галицько-Волинський літопис⁸⁹. Цей твір складається фактично з декількох історичних творів, написаних для ушлявлення князя Данила Романовича і його сина Лева⁹⁰. Специфіка джерела вимагає особливо критичного ставлення до його інформації, у тому числі і тих даних, що стосуються взаємин Волинської і Галицької землі з польськими князівствами. Хронологічна сітка була внесена до одного з списків Галицько-Волинського літопису (Іпатіївський звід) пізнішими переписувачами і не є реальною. На початку XX ст. це стало приводом для написання, про що вище вже йшлося, М.С.Грушевським спеціального дослідження з хронології зазначеного списку літопису⁹¹.

Крім названих літописів при вивченні історії взаємин Русі і Польщі додаткову інформацію дають повідомлення новгород-

⁸⁸ ПСРЛ. – Т.2: Іпатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1908. – Стб.283-715.

⁸⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.715-938. Останні видання Галицько-Волинського літопису: Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. М.Ф.Котляра. – Київ, 2002. – 400 с., Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów. Wydali, wstępem i przypisami opatrzyli D. Dąbrowski i A. Jusupović. – Kraków, Warszawa, 2017. – 710 s.

⁹⁰ Котляр М.Ф. Галицько-Волинський літопис. – Київ, 1993. – 167 с.

⁹¹ Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи – С.1-72.

ського літописання⁹², Суздальського⁹³, Воскресенського⁹⁴, Ніконовського і інших літописів⁹⁵. Ряд цікавих даних з нашої теми є в «Патерику» Києво-Печерського монастиря⁹⁶, в «Повчанні дітям» князя Володимира Всеволодовича «Мономаха»⁹⁷, «Повісті про осліплення Василька»⁹⁸.

Історія русько-польських відносин Х–XII ст. представлена на сторінках монументальних польських хронік XII ст. Галла Аноніма і Вінцентія Кадлубка⁹⁹. Особливо цінними для вивчення взаємин двох країн є повідомлення хроніки Галла Аноніма щодо подій кінця XI – перших десятиліть XII ст.¹⁰⁰, хроніки Вінцентія

⁹² Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. С предисловием и под редакцией А.Н.Насонова (далі – НПЛ). – Москва, Ленинград, 1950. – 641 с.; та ін.

⁹³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.289-488.

⁹⁴ ПСРЛ. – Т.7: Летопись по Воскресенскому списку. – Санкт-Петербург, 1856. – 345 с.

⁹⁵ ПСРЛ. – Т.9: Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – Санкт-Петербург, 1862. – 256 с.; Т.10: Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – Санкт-Петербург, 1885. – 244 с.

⁹⁶ Патерик Киево-Печерского монастыря. Под ред. Д.И.Абрамовича. – Санкт-Петербург, 1911. – 276 с. Див. також: Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. – Київ, 1991. – 280 с.

⁹⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.240-256.

⁹⁸ Там само. – Стб.256-273.

⁹⁹ Про польські середньовічні пам'ятки, де висвітлюються події з історії Русі XI – початку XII ст., про літературу, де розглядаються ці пам'ятки та їх відомості, див. докладно: Щавелева Н.И. Польские латиноязычные средневековые источники. – С.7-23; Головка О.Б. Київська Русь на сторінках хроніки В.Кадлубека. – С.27-37; його ж. Русь і руські князівства на сторінках польських наративних джерел. – С.358-382; Skomiał J. Polscy kronikarze wieków średnich o Rusi i rusinach // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. – Vol.59. – N.1. – Lublin, 2012. – S.81-93; та ін.

¹⁰⁰ Galli Chronicon // MPH. – Т.1. – S.379-484; Chronica Polonorum. Ed. Szlachowski et R.Köpke // MGH SS. – Т.9. – Hannoverae, 1851. – P.418-478. Переклади твору на польську мову див.: Gall Anonim. Kronika polska. Tłum. R.Grodecki. – Kraków, 1923; Wrocław, 1965; Wrocław, 2003. – 221 s. Переклад хроніки Галла Аноніма на російську мову див.: Галл Аноним. Хроника или деяния князей или правителей польских. Предисловие, перевод и примечания Л.М.Поповой. – Москва, 1961. – 181 с. Переклад відомостей хроніки Галла Аноніма про Русь на російську мову також див.: Щавелева Н.И. Польские латиноязычные средневековые источники. – С.32-75.

Перша сторінка хроніки Галла Аноніма

Вінцентій
Кадлубек

Кадлубка – відносно другої половини XII ст.¹⁰¹ Сюжети з історії Польщі XIII ст. (до 1271 р.) висвітлені у Великопольській хроніці, проте факти східної політики польських князівств в XIII ст. наведені в цій пам'ятці вкрай фрагментарно¹⁰². Додаткову інфор-

¹⁰¹ *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum* // MPH. – Т.2. – Lwów, 1872. – P.193-449; переклад хроніки Вінцентія Кадлубка на польську мову див.: *Mistrza Vincentego Kronika Polska. Tłumaczyli K.Abgarowicz i B.Kürbis*, wstęp i komentarze *B.Kürbis*. – Warszawa, 1974. – 254 s.; переклад відомостей хроніки Вінцентія Кадлубка про Русь на російську мову див.: *Щавелева Н.И.* Польские латиноязычные средневековые источники. – С.76-140.

¹⁰² *Chronica Poloniae Maiores. Rec. et ann. B.Kurbis* // Monumenta Poloniae Historica. Nova series. – Т.8. – Warszawa, 1970. – 284 p.; інше видання: *Kronika Boguchwała i Godisława Paska* // MPH. – Т.2. – P.454-598. Переклад хроніки на польську мову див.: *Kronika Wielkopolska. Wstęp i komentarze opracowała B.Kürbisówna*. – Warszawa, 1965. – 329 s.; переклад хроніки на російську мову: «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Перевод *Л.М.Поповой*, вступительная статья и комментарии *Н.И.Щавелевой*. – Москва, 1987. – 260 с. Див. також: *Щавелева Н.И.* Древнерусские известия Великопольской хроники // Летописи и хроники. – Москва, 1976. – С.54-66.

мацію про взаємини Русі і Польщі можна знайти в свідченнях численних польських анналів (рочників)¹⁰³. Дослідники при вивченні історії Польщі X–XIII ст. також приділяють увагу розгляду інформації пам'яток пізньої польської хронографії XV–XVII ст. Серед них особливий інтерес у науковців викликають повідомлення про Русь в монументальній хроніці Яна Длугоша, оскільки польський автор для своєї роботи активно залучав свідоцтва давньоруських джерел, причому і тих, що не збереглися до нашого часу¹⁰⁴. На думку Г.Лябуди, Ян Длугош при написанні

¹⁰³ *Rocznik franciszkański krakowski* // MPH. – Т.3. – Lwów, 1878. – P.46-52; *Rocznik górnośląski* // MPH. – Т.3. – P.714-716; *Rocznik kapitulny krakowski* // MPH. – Т.2. – P.779-816; *Rocznik krakowski* // MPH. – Т.2. – P.826-852; *Rocznik Krasieński* // MPH. – Т.3. – P.127-133; *Rocznik krótki* // MPH. – Т.2. – P.792-815; *Rocznik kujawski* // MPH. – Т.3. – P.206-212; *Rocznik małopolski* // MPH. – Т.2. – P.871-880; *Rocznik świętokrzyski dawny* // MPH. – Т.2. – P.772-774; *Rocznik świętokrzyski nowy* // MPH. – Т.3. – P.59-118; *Rocznik Traski* // MPH. – Т.2. – P.826-861; *Rocznik wielkopolski* // MPH. – Т.3. – P.7-42; та ін.

¹⁰⁴ *Długosii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. – L.1-2. – Varsaviae, 1964. – 467 p.; L.3-4. – Varsaviae, 1970. – 497 p.; L.5-6. – Varsaviae, 1973. – 433 p.; L.7-8. – Varsaviae, 1975. – 433 p. Переклад хроніки Яна Длугоша на польську мову див.: *Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego*. – Т.1-2. – Warszawa, 1961. – 306 s.; Т.3-4. – Warszawa, 1972. – 450 s.; Т. 5-6. – Warszawa, 1973. – 410 s.; Т. 7-8. – Warszawa, 1974. – 386 s. Переклад відомостей Яна Длугоша про Русь на російську мову див.: *Щавелева Н.И.* Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша. Книги I-VI. Под ред. и с дополнениями *А.В.Назаренко*. – Москва, 2004. – 495 с. Див. також: *Шахматов А.А.* Разыскания о древнейших летописных сводах. – С.340-353; *Тихомиров М.Н.* Русский летописец в «Истории Польши» Яна Длугоша // Исторические связи России со славянскими странами и Византией. – Москва, 1969. – С.228-237; *Лимонов Ю.А.* Культурные святы России с европейскими странами в XV–XVII веках. – С.6-96; его же. Русские источники Яна Длугоша по истории Киевской Руси // Проблемы истории феодальной России. – Ленинград, 1971. – С.76-81; *Dąbrowski D.* Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów // Дрогоичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С.64-75; *Карнаухов Д.В.* «Русские» известия хроніки Яна Длугоша // Росийсько-польський історический альманах. – Вып. VI. – Ставрополь, Волгоград, 2012. – С.3-19; та ін. Цій же темі присвячено текст *Б.М.Клосса* про руські джерела I–VI книг Анналів Яна Длугоша, який видано у вступному розділі перекладу *Н.И.Щавелевой* на російську мову «Польської хроніки» Яна Длугоша. Див.: *Клосс Б.М.* Русские источники I–VI книг Анналов Длугоша // *Щавелева Н.И.* Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша. – С.34-52.

свого твору використав польську хроніку XIII ст., яка до нашого часу також не збереглася¹⁰⁵.

Взаємовідносини Русі і Польщі були складовою частиною міжнародного життя Європи, у зв'язку з цим минуле двох слов'янських країн час від часу опинялося в полі зору середньовічних авторів інших країн. Цінні відомості з нашої теми збереглися в німецьких хроніках Тітмара Мерзебургського¹⁰⁶, Ламберта Герсфельдського¹⁰⁷,

Пам'ятник хроністу
Тітмару в Мерзебурзі

¹⁰⁵ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji. – Poznań, 1983. – 310 s.

¹⁰⁶ Thietmari Chronicon. – L.VI, 91; VII, 72-74; VIII, 31-33. Хроніку Тітмара Мерзебургського в тексті наводимо за виданням: Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von W. Trillmich. – Berlin, 1962. – 516 S., з вказівкою номера книги і розділу твору. Є також переклад пам'ятки на польську мову М.Єдліцького (*Kronika Thietmara. Z tekstu łacinskiego przetłumaczył, wstępem poprzedził i komentarzem opatrzył M.Z.Jedlicki. Obok tłumaczenia tekstu oryginału. – Poznań, 1953. – 622 s.*). Про Тітмара і його хроніку див.: *Фортинский Ф. Я.* Титмар Мерзебургский и его хроника. – Санкт-Петербург, 1872. – 201 с.; *Беркут Л.* Етюди з джерелознавства середньої історії. Період утворення й консолідації національних держав на романо-германському заході. – У Києві, 1928. – С.94-98. Фрагменти хроніки Тітмара, які стосуються історії Русі, неодноразово перекладалися на російську мову. Див.: *Рапов О.М., Ткаченко Н.Г.* Русские известия Титмара Мерзебургского // Вестник Московского университета. – Серия 8. История. – 1980. – С.57-67; *Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия. IX – перша половина XII в. Составление, перевод и комментарий М.Б.Свердлова. – Москва, Ленинград, 1989. – С.57-103; Назаренко А.В.* Западноевропейские источники. – С.317-332; *его же.* Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. Тексты. Перевод. Комментарии. – Москва, 1993. – С.131-205. Див. також повне видання хроніки російською мовою: *Титмар Мерзебургский.* Хроника. Изд.2. Перевод И.В. Дьяконова. – Москва, 2009. – 256 с. Аналіз свідчень Тітмара Мерзебургського про Русь див.: *Мусин А. Е.* Князь Владимир Святой и культура Киевской Руси глазами Титмара Мерзебургского / Князя доба: історія і культура. – Львів, 2016. – Вип. 10. – С. 165-198.

¹⁰⁷ Lamberti Annales, pars 2. Ed. L.F.Hosse // MGH SS. Ed. G.H.Pertz. – T.5. – Hannoverae, 1844. – P.134-264.

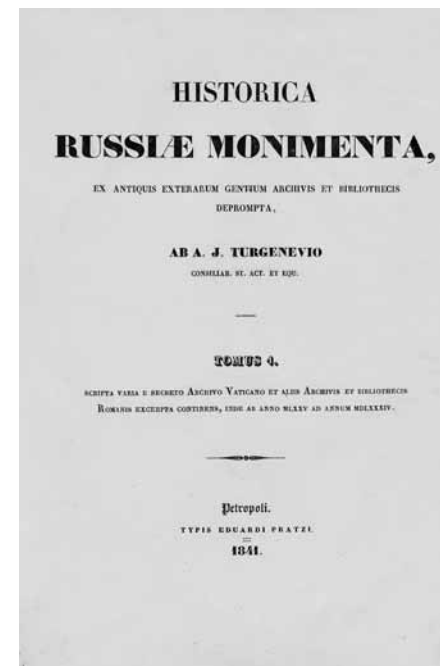
Гільдестеймських¹⁰⁸ і Магдебурзьких анналів¹⁰⁹ та інших пам'яток¹¹⁰. Для вивчення русько-польських відносин важливими є матеріали канцелярії римської курії¹¹¹, свідоцтва

¹⁰⁸ Annales Hildesheimenses // MGH SS. Ed. G.H.Pertz. – T.3. – Hannoverae, 1839. – p.22-116.

¹⁰⁹ Annales Magdeburgenses // MGH SS. Ed. G.H.Pertz. – T.16. – Hannoverae, 1859. – p.105-196.

¹¹⁰ Wiponis Vita Chuonradi II imperatoris // MGH SS.Ed. G.H.Pertz. – T.11. – Hannoverae, 1854. – P.394-408; *Ortliebi Zwifaltensis Chronicon* // MPH. – T.2. – P.2-5; *Herbordi Vita Ottonis babenbergensis* // MPH. – T.2. – P.71-127; *Albrici monachi Trium fontium Chronicon, a monacho Novi monasterii hoiensis interpolata.* Ed. P.Scheffer-Boichorst // MGH SS. Ed. G.H.Pertz. – T.23. – Hannoverae, 1874. – P.631-950; та ін.

¹¹¹ *Historica Russiae Monumenta, ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis depromta, ab A.J.Turgenevio.* – T.I. – Petropoli, 1841. – 399 p.; *Documenta pontificum romanorum historiam Ucrainae illustrantia.* Ed. A.Welikij. – V.1. – Romae, 1953. – 672 p. Документи, які стосуються взаємин римської курії і Східної Європи в XIII ст., першими вивчили і опублікували М.П. Дашкевич і М.Д.Чубатий. Див.: *Дашкевич Н.П.* Переговори пап з Даниилом Галицким об унії юго-западної Русі з католицизмом // *Киевские университетские известия.* – 1884. – №8. – С.136-181; *Чубатий М.* Україна і Рим в XIII ст. // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка.* – Т.123-124. – Львів, 1917. – С.73-108. В наш час переписку князя Данила Романовича з римським папою Інокентієм IV в 1246–1247 рр. опублікував О.А. Купчинський (оригінали папських грамот і їх переклад на українську мову). Див.: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С.763-773. Переклад на російську мову документів з переписки Інокентія IV і Данила Романовича в 1246–1248 рр. див.: *Большакова С.А.* Папские послания галицкому князю как исторический источник // *Древнейшие государства на территории СССР.* 1975 г. – Москва, 1976. – С.122-129.

Титульний лист
видання папських документів,
підготовленого А.І.Тургенєвим

чеських¹¹², угорських¹¹³, скандинавських¹¹⁴, візантійських авторів¹¹⁵.

Головним об'єктом дослідження запропонованої книги є політичні (міждержавні) взаємини Русі і Польщі. У зв'язку з цим варто коротко зупинитися на деяких загальних методологічних питаннях, пов'язаних з проблемами зовнішньої політики і міжнародних відносин. З найдавніших часів людські спільноти вступали у взаємодію між собою. В добу середньовіччя в системі взаємин між великими спільнотами, які утворили свої державні організми, головними стають міждержавні взаємовідносини, які є проявом зовнішньої політики означених держав. Рушієм здійснення зовнішньополітичних дій були правлячі верхівки, які використовували для реалізації стосунків з оточуючим світом базові інститути держави, перш за все військові підрозділи і дипломатичну службу, функціонування якої проявлялося у подорожах до сусідніх країн або самих монархів, або, що частіше, їх представників (послів). Проявами реалізації зовнішньої політики були війни, організація дипломатичних місій, які укладали міждержавні стосунки, зустрічі і взаємодія представників правлячих династій і еліт державних утворень.

¹¹² *Cosmae Chronica Boemorum*. Ed. R.Köpke // MGH SS. Ed.G.H.Pertz. – T.11. – Hannoverae, 1851. – P.1-132. Переклад хроніки Козьми Празького на російську мову див.: *Козьма Пражский*. Чешская хроника. Перевод и комментарии Г.Э.Санчука. – Москва, 1962. – 296 с.

¹¹³ *Chronici Hungarici composition saeculi XIV*. Ed. A.Domanovszky // *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regum questirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Em.Szentpetery (далі – SRH). – Vol.1.– Budapestini, 1937. – P.217-506; *Chronicon Monacense*. Ed. A.Domanovszky // SRH. – Vol.2. – Budapestini, 1938. – P.58-86; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera G.Fejer. – T.2. – Budaе, 1829. – 672 p.; T.3,v.1. – Budaе, 1829. – 480 p.; T.3, v.2. – Budaе, 1829.– 495 p.; T.4, v.1. – Budaе, 1829.– 480 p.; T.4,v.2. – Budaе, 1829. – 528 p.; T.4,v.3. – Budaе, 1829.– 560 p.; та ін. Про археографічний доробок Георгія Феєра див.: *Волощук М.* Русько-угорські відносини XIV ст. в рецепції Георга Феєра // *Вісник Прикарпатського університету*. – Вип.12-13. Історія. – Івано-Франківськ, 2007. – С.68-71.

¹¹⁴ *Рыдзевская Е.А.* Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв. Материалы и исследования. – Москва, 1978. – 246 с.

¹¹⁵ *Константин Багрянородный*. Об управлении империей. Под ред. Г.Г.Литаврина и А.П.Новосельцева. Перевод Г.Г.Литаврина. – Москва, 1989. – 496 с.

Оскільки в добу середньовіччя виключну роль (не тільки політичну, а і сакральну) відігравали володарі держав, особливе значення в проведенні міждержавних взаємин мали безпосередні стосунки між представниками правлячих династій, а для легітимізації (узаконення) договорів і угод між державами важливу роль відігравали шлюбні союзи між монархами. В системі зовнішніх контактів етнополітичних спільнот велике місце займали, крім політичних і військово-політичних, економічні, церковні, духовно-культурні стосунки. Якщо події політичних і військово-політичних відносин в силу своєї суті носили епізодичний характер, то економічні зв'язки, які проходили у формі торговельних стосунків, церковні та духовно-культурні контакти були більш системними.

Розглядаючи зовнішню політику середньовічних держав, слід відзначити, що нерідко вона виходила за межі здійснення лише класичних міждержавних стосунків, оскільки країнам із реально існуючими державними ознаками приходилося часом мати справи із спільнотами, у яких не було розвинутих політичних механізмів (наприклад, взаємини Германії, Данії, Польщі, Русі з племінними угрупованнями Прибалтики або стосунки Русі, Польщі, Королівства Угорщина, Болгарії та Візантійської імперії з кочівниками Північного Причорномор'я).

При дослідженні взаємодії народів Центральної і Східної Європи, враховуючи виключну роль релігії в добу середньовіччя, важливим є вивчення впливу на міжнародне життя релігійно-церковного фактору, обставин міжцерковних стосунків, впливу на взаємини слов'янських країн поступового зростання суперечностей між католицькою і православною гілками християнства. В історичній літературі спостерігається певне перебільшення значення конкретних подій – прокляття представниками римського папи Лева IX на чолі з кардиналом Гумбертом, які прибули до Константинополя, патріарха Михаїла Керуларія III і анафемі останнього на адресу західних прибульців, що мали місце 16–20 липня 1054 р. – на розвиток взаємин країн Центральної і Західної Європи з Руссю. На наш погляд, суперечності між різ-

ними гілками християнства наростали поступово, починаючи з доби «Великого переселення народів». Особливо швидко міжконфесійне протистояння почало проявлятися після припинення у VIII ст. проведення вселенських соборів християнської церкви. Значною кризою у взаєминах між Римом і Константинополем стала так звана Фотієва схизма, коли в 863 р. церковний собор в Римі відлучив патріарха Фотія, а в 867 р. інший собор в Константинополі прокляв папу Николая I¹¹⁶. Значно збільшилися церковно-організаційні і догматичні суперечності двох гілок християнства внаслідок подій Четвертого хрестового походу 1204 р., проте і до, і після зазначеної події спостерігалися спроби пошуку компромісу між католицькою і православною церквами. Однозначно, що саме відносно XIII–XIV ст. можна вже говорити про реальне функціонування двох самостійних духовно-релігійних структур – католицької і православної церковних організацій – колись єдиної християнської цивілізаційної системи¹¹⁷.

При аналізі міжнародних відносин, абстрагуючись від дуже важливого питання про вплив, досить часто негативний, церковно-релігійного фактора, важливим є розгляд цих стосунків у контексті взаємодії різних етнополітичних спільнот в дусі загальних уявлень «свій – чужий». Однозначно, що представниками однієї спільноти представники іншої сприймалися як щось не своє, чужорідне, переважно в негативному плані¹¹⁸. Особливо останнє проявлялося в стосунках, коли зустрічалися представники різних релігій, перш за все в умовах, коли відбувалися релігійні війни. Як відзначав А.Я.Гуревич, для хрестоносців «методи, які були неприпустимими в християнських землях, були дозволеними в поході проти невірних»¹¹⁹.

¹¹⁶ Dvornik F. The Photian Schism: history and legend. – Cambridge, 1948. – P.70-158.

¹¹⁷ Назаренко А.В. Западноевропейские источники. – С.387-395; *его же*. Древняя Русь и славяне. Историко-филологические исследования. – Москва, 2009. – С.315-325.

¹¹⁸ Линч Д. Середньовічна церква. – Київ, 1994. – С.216-221.

¹¹⁹ Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – Москва, 1972. – С.68-69; про це див. також: Ščavinskas M. «Dobrzy/chrześcijańscy» i «zli/barbarzyńscy» poganie na obrzeżach chrześcijańskiej Europy: kilka uwag na temat asymetrii semantycznej w konstruowaniu obrazu pogan w literaturze średniowiecznej Europy

На протипагу наведеному важливо підкреслити, що близькі родинні стосунки між представниками правлячих верхівок (особливо між монархами) різних країн були чинником, що сприяв розвитку політичних взаємин, зближенню і налагодженню контактів між суб'єктами міжнародного життя¹²⁰. Однозначно, що стабільні тривалі контакти в умовах мирного часу між представниками відмінних конфесій не створювали стіни непримиренної ворожості, як це було в умовах конфліктів людей, які до цього один з одним не зустрічалися.

Вірогідно, важливою обставиною у житті слов'янських країн мало бути зберігання відчуття причетності, хоча б на рівні правлячих верств обох країн, до надетнічної спільноті – слов'янства. Останній момент чітко можна прослідкувати на підставі ознайомлення з листом краківського єпископа Матвія відомому західноєвропейському релігійному діячу Бернарду Клервоському, написаному орієнтовно в 1147 р.¹²¹ Як відомо, останній був іні-

Zachodniej i tradycji latopisarskiej Rusi // Colloquia Russica. – Series I, vol. 8. – Religions and beliefs of Rus' (9th – 16th centuries). – Krakow, 2018. – S.131-148; Добровольський Д.А. Христиане или латинники: религиозный аспект восприятия поляков русскими книжниками XI – XIII вв. // Colloquia Russica. – Series I, vol. 9. – Rus' and Poland (10-th – 14-th centuries). – Kraków, 2019. – С.169-182; Мусин А.Е. Средневековые миры Центрально-Восточной Европы в сравнительной перспективе: Польша Пястов и Русь Рюриковичей // Князя доба: історія і культура. – Вип. 13. – Львів, 2019. – С.39-68.

¹²⁰ Щавелева Н.И. Русские княгини в Польше // Внешняя политика Древней Руси. Юбилейные чтения, посвященные 70-летию В.Т.Пашуто. – Москва, 1988. – С. 117-121; *ее же*. Польки – жены русских князей // Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. – Москва, 1989. – С.50-58. Інформацію про династичні зв'язки Русі і Польщі також див.: Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половин XIV ст. – С.36-40; Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – 574 s.; Войтович Л.В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – 649 с.; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań, Wrocław, 2002. – 348 s.; *idem*. Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – Kraków, 2008. – 816 s.; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – Poznań, 2004. – 308 s.; Волощук М. Rutheni in Polonia XI–XIII вв.: краткие очерки проблемы. – С.145-146; *idem*. Ruthenian-polish relations in the context of the inter-dynastic policy of the house of Rurik in the 11-th – 14-th centuries: selective statistical data. – P.95-126; та ін.

¹²¹ Щавелева Н.И. Послание епископа краковского Матвея Бернарду Клервоському об «обращении русских». – С.113-121.

ціатором проведення другого хрестового походу і в своїх проповідях наголошував на необхідності рішучих дій проти слов'ян, які дотримуються язичницької або православної віри. Зокрема, під час рейхстагу германської знаті у Франкфурті 19 березня 1147 р. він звернувся до майбутніх хрестоносців із закликом: «Знищити або народ слов'янський, або їх віру»¹²². В листі-відповіді Бернарду єпископ Матвій відзначив як частини слов'янського світу – Склавонії – не тільки Русь, а і Польщу та Чехію, наголошуючи на необхідності місіонерської діяльності у всіх цих країнах: «Nec modo in Ruthenia, quae quasi est alter orbis, verum etiam in Polonia et Bohemia, vel communi appellatione Sclavonia (І не лише в Рутенії, що є начебто іншим світом, але рівно і в Полонії та Богемії, які поєднані загальною назвою Склавонії)»¹²³.

Аналогічна тенденція у висвітленні слов'ян проявилася і в «Анонімному описі Східної Європи» (написаний наприкінці XIII ст.). В одному фрагменті цієї пам'ятки частину слов'янських народів відзначають як схизматиків: «Et licet si tita magnificus idem imperator, est tamen ualde imbecillis in potential eo quod Greci communiter sunt effeminate et in nullo ad arma apti. Sunt tamen astute et dolosi et ideo, si contingat eos quandoque uincere, malitia et astutia dictam uictoriam assequuntur. Omnes sunt scismatici perfidi et ab eorum scismate deriuantur omnia scismata inter ceteras nationes scismaticas, uidelicet in Rasia, Seruia, Bulgaria, Ruthenia, Georgia et omnes nationes orientales que Christi nomen inuocant exceptis Cypressibus et Armeniis inter quos etiam multi sunt scismatici (І хоча імператор (візантійський. – авт.) є вельми величним, у нього все ж таки мало влади, тому що греки, як правило, не є вмілими, як жінки у володінні зброєю, проте вони є хитрими і брехливими, і якщо вони інколи перемагають, їх [самих] перемагає розпутство і лукавство. Всі вони є підступними схизматиками, і їх розкол впливає

¹²² Куглер Б. История крестовых походов. – Москва, 2011. – С.176-177 (Перевидання перекладу з німецької мови. – Санкт-Петербург, 1895); Грацианський Н.П. Крестовый поход 1147 г. против славян и его результаты // Вопросы истории. – 1946. – №2-3. – С.91.

¹²³ List Mateusza biskupa krakowskiego do św. Bernarda o nawracaniu Rusi // МРН. – Т.2. – Р.15-16.

на схизму у інших схизматичних народів, а саме в Рашці, Сербії, Болгарії, Русі, Грузії і інших східних народів, які визнають Христа, за виключенням кіпріотів і вірмен, хоча серед них також є догматики)»¹²⁴. В іншому фрагменті після згадки про те, що слов'яни є схизматиками, відзначається: «Notandum autem hic quod Rutheni, Bulgari, Rasenses, Sclavi, Bohemi, Poloni et Pruzeni loquuntur unam et eandem linguam, scilicet Sclauonicam, ex quo patet quod lingua Sclauica maior est et diffusior omnibus linguis mundi (Треба відзначити, що Рутени, Булгари, Рашани (мешканці Рашки. – авт.), Склави, Богемі, Полони і Пруси говорять на одній мові, а саме слов'янській, [на підставі чого вочевидь ясно], що ця мова є найбільшою і найпоширеною в світі)»¹²⁵.

Зрозуміло, що в процесі підготовки книги необхідно було визначитися з хронологічними рамками дослідження. Нижня з них природно співпадає з початком взаємин державних формувань Русі і Польщі, що сталося наприкінці X ст. Вибір верхньої часової планки – середина XIII ст., точніше кінець 50-х – початок 60-х років XIII ст. – обумовлений нами тією обставиною, що на початку 40-х років цього століття Східна і Центральна Європа пережили жах навали полчищ монгольських ханів, що призвело до поступової зміни системи політичного життя у держав, країн і народів Східної Європи. Перший етап цих трансформацій завершився умовно саме наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIII ст.. Визначаючи це, варто проте нагадати позицію видатного інтелектуала М.В.Поповича щодо умовності поділу науковцями історичного процесу на періоди: «У історії немає ні прологів, ні епілогів. Вона не ділиться на розділи, кожен із своїм вступом і підсумками. Історія не робить перепочинків, щоб замислитися і зробити висновки з прожитого. На етапи і епохи її ділимо ми»¹²⁶.

На завершення цієї передмови автор висловлює щиру подяку за підтримку, допомогу в отриманні рідкісної літератури,

¹²⁴ *Аноніми Descriptio Europae Orientalis*. Анонімов опис источне Европе. Уред. С.Рудић. – Београд, 2013. – С.113-114. Про пам'ятку див.: Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави. – С.58-62.

¹²⁵ *Аноніми Descriptio Europae Orientalis*. – Р.130.

¹²⁶ Попович М. Червоне століття. Видання 3, допов. – Київ, 2005. – С.847.

цінні поради, плідні розмови і цікаві листи, які спонукали до написання і суттєво допомогли підготовці цієї книги, колегам і друзям К.Беніскевичу (Зелена Гура, Польща), Л.В.Войтовичу (Львів), М.М.Волощуку (Івано-Франківськ), Д.Домбровському (Бидгощ, Польща), С.А.Копилову (Кам'янець-Подільський), І.М.Ліхтею (Ужгород), Ю.В.Лукомському (Львів), О.Є.Мусіну (Санкт-Петербург, Росія), В.М.Нагірному (Краків, Польща), І.Ю.Папі (Львів), І.Л.Паршину (Львів), В.В.Пришляку (Луцьк), В.В.Пузанову (Іжевськ, Росія), А.Є.Стасюку (Галич), В.С.Степанкову (Кам'янець-Подільський), Я.Тенговському (Білосток, Польща), Б.П.Томенчуку (Івано-Франківськ), А.В.Федоруку (Чернівці), Дж.Харді (Нові Сад, Сербія), Р.Хауталі (Оулу, Фінляндія), А.Юсуповичу (Варшава, Польща) та багатьом іншим.

СТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСИН РУСИ І ПОЛЬЩІ (кінець X – середина 30-х років XI ст.)

1. СЛОВ'ЯНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В IX–X ст. ПОЧАТОК МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН МІЖ КИЄВОМ І ГНЕЗНОМ

Ранньосередньовічне минуле Польщі на відміну від сусідніх з нею країн і держав не знайшло належного висвітлення у синхронних за часом подіям письмових джерелах. Перша польська хроніка, невідомого автора якої в науці іменують Галлом Анонімом¹, була написана лише на початку XII ст. Головною метою написання твору Галл Анонім вбачав у підготовці історії правління свого сеньйора і героя – князя Болеслава III «Кривоустого» (роки правління 1102–1138). Правда, в перших двох книгах праці хроністом представлена і діяння попередників Болеслава, проте вони написані особливо тенденційно і недостовірно. По мірі «заглиблення у давнину» розповідь Галла Аноніма набуває все більш легендарного характеру, оскільки картина минулого відтворювалася на

¹ На початку XVI ст. польський історик і церковний діяч Мартін Кромер згадав про хроніста, який жив в часи польського князя Болеслава III і назвав його Галлом (*Kromer M. Kronika polska. – Sanok, 1857. – S.44*). За подальшу півтисячолітню історію науковці мало просунулися у з'ясуванні питання про особу автора першої польської хроніки. Єдино, що можна зараз чітко про нього сказати: автор хроніки не був поляком, а прибув до Польщі наприкінці XI – на початку XII ст. Освіту він скоріш за все отримав в якомусь бенедиктинському монастирі в Угорщині або, що менш вірогідно, во Франції чи в Італії. Див.: *Gaska D. Przegląd koncepcji dotyczących pochodzenia Galla Anonima. Od Kromera do badaczy współczesnych // Nobis operique faveta. Studium nad Gallem Anonimem. Red. A.Dąbrowka, E.Scibinski, W.Wojtowicz. – Warszawa, 2017. – S.23-58.*

підставі переважно усної традиції, до якої додавалася величезна фантазія самого хроніста.

Досить пізно Польща попала в сферу уваги і іноземних щодо неї авторів. Від Германії, де значно раніше почали готуватися історичні наративи, перш за все хроніки і аннали, Польща відділялася значною територією полабських слов'ян, в сусідніх з Польщею на півдні і сході Чехії, Угорщині і Русі письмова традиція також почала розвиватися доволі пізно, тому там також не збереглися свідчення про ранню історію Польщі. Зазначену «інформаційну периферійність» своєї країни не тільки відчував, а і спеціально відзначив у вступі до свого твору хроніст Галл Анонім: «...quia regio Polonorum ab itineribus peregrinorum est remota, et nisi transeuntibus in Rusiam pro mercimonio paucis nota, si breviter inde disseratur nulli videatur absurdum, et si pro parte describendo totum inducatur, nemo reputet onerosum (оскільки країна Поляків віддалена від шляхів пілігримів і невідома нікому, окрім торговців, що направляються в Русію, то нехай не здасться недоречним, якщо я коротко розповім про неї, і згадуючи про частину, повідомлю про все повністю)»².

Більш-менш чітку, відносно цілісну інформаційну картину минулого Польщі історики мають змогу відтворити, починаючи лише приблизно з середини X ст., а точніше від початку 60-х років X ст. Саме тоді монах Корвейського монастиря в Саксонії Відукінд (роки життя біля 925–980) у своїй хроніці «Діяння саксів» починає згадувати про польського володаря, якого він називає «*rex Misaca (король Мешко)*»³. Біля 966 р. арабомовний географ єврейського походження з іспанського міста Тортоси Ібрахім ібн-Якуб,

² Galli Chronicon. – L.I, primo prohenmum. Хроніку Галла Аноніма наводимо за вид.: Galli Chronicon // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski (далі – МРН). – Т.1. Ed. A.Bielowski. – Lww, 1864. – Т.1. – P.379-484, з вказівкою номеру книги і розділу твору.

³ Widukindi Res Gestae Saxonicae. – L.III, 66. Твір Відукінда Корвейського наводимо за вид.: Widukindi Res Gestae Saxonicae. Ed. D.G.Waitz // Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum. Ed. G.H.Pertz (далі – MGH SS). – Т.3. – Hannoverae, 1839. – р.408-467, з вказівкою номеру книги і розділу твору. Переклад хроніки на російську мову див.: Видукинд Корвейский. Деяния саксов. Перевод и комментарии Г.Э.Санчука. – Москва, 1975. – 275 с. Див. також: Pleszczyński A. The birth of stereotype: Polish rulers and their country in German writings, c.1000 A.D. – Leiden, 2011. – S.10-25.

який в той час відвідав Германію, де в Магдебурзі спілкувався з імператором Оттоном I, згадує, що «з Мешком межує на сході Русь, а на півночі Бурис (Пруси. – авт.)»⁴.

Але середина X ст., без всякого сумніву, не була початком історії середньовічної Польщі: на той час польські спільноти вже пройшли значний розвиток у своєму суспільно-політичному становленні. Деяку інформацію щодо попереднього періоду ми маємо завдяки фактично революції в духовно-культурному розвитку людства, здійсненої в IX ст. грецькими просвітниками Константином-Кирилом і Мефодієм в Центральній Європі, що започаткувала становлення письмової традиції спочатку у Великій Моравії, а згодом у інших слов'янських народів⁵.

В «Житті св. Мефодія» (третья чверть IX ст.) повідомляється, що «в Висле» (тобто в басейні р. Вісли) правив сильний князь, який чинив серйозний опір Великоморавській державі, а пізніше, біля 876–876 рр., племінне формування вісян потрапило під владу більш сильного сусіда⁶. Зазначена подія скоріше за все не означала повної інкорпорації більш потужним державним формуванням Вісянського князівства, яке продовжувало в держав-

⁴ Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и Славянах. статьи и разыскания А.Куника и барона В.Розена // Записки Императорской Академии наук. – Санкт-Петербург, 1879. Т.32. – С.51. Про іспанського мандрівника Ібрахіма ібн Якуба (Іакуба) ат-Тартуші див.: Мишин Д.Е. Сакалиба (славяне) в исламском мире в раннем средневековье. – Москва, 2002. – С.34-38; Ковалевский А.П. Славяне и их соседи в первой половине X в., по данным аль-Масуди // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений. – Москва, 1973. – С.63-64.

⁵ Нагаєвський І. Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні. – Рим, 1954. – 177 с.; Vlasto A.P. The Entry of the Slavs into Christendom: an Introduction to the Medieval History of the Slavs. – Cambridge, 1970. – P.20-85; Огієнко І.І. Костянтин і Мефодій: їх життя та діяльність. – Вінніпег, 1970. – Т.2. – 400 с.; Истрин В.А. 1100 лет славянской письменности. – Москва, 1985. – 192 с.; Флоря Б.Н., Турилов А.А., Иванов С.А. Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия. – Санкт-Петербург, 2000. – 312 с.; Демин О.Б. «Мы пришли дать вам «СЛОВО». Кирилл и Мефодий в истории славянской культуры. – Одесса, 2003. – 120 с.; Иванов С.А. Византийское миссионерство. Можно ли делать из «варвара» христианина? – Москва, 2003. – С.149-152, 157-161; та ін.

⁶ Житие Мефодия // Сказания о начале славянской письменности. / Под ред. Б.Н. Флоры. – Москва, 1981. – С.99; ср. Hensel W. U źródeł Polski średniowiecznej. – Wrocław, Warszawa, Gdańsk, 1971. – S.294-296.

но-політичному плані розвиватися. Щодо тодішньої ситуації в цьому ареалі інтерес також представляє більш рання за часом, ніж «Житіє св. Мефодія», інформація, що збереглася в додатках до перекладу праці римського історика і богослова V ст. Орозія «Історії проти язичників», зробленого для англосаксонського короля Альфреда Великого (роки правління 871–899): «...*andbë eástan Maroare lande is Visleland (на схід від країни Моравів знаходиться країна Віслян)*»⁷.

Важливим для нашої теми є аналіз Установчої грамоти Празької архієпископії під 973 р., текст якої зберігся в «Хроніці» чеського книжника початку XII ст. Козьми Празького. В грамоті згадується входження до складу згаданої архієпископії ареалу Малої Польщі, а також земель до рік Буг і Стир (останні землі були західними частинами території, де мешкали волиняни, та північно-західним ареалом проживання прикарпатських хорватів). Ця інформація разом із свідченнями вище згаданих джерел дала підставу вченим зробити припущення про включення Побужжя спочатку до складу Віслянського князівства в Малій Польщі, а потім як частини вказаного князівства до складу Великої Моравії⁸. Розгляд згаданої Установчої грамоти дозволяє зробити і висновок про подальшу долю зазначеного ареалу. Після вторгнення на межі IX–X ст. племен угрів до Паннонської котловини західні райони розселення волинян та північно-західний район мешкання хорватів разом із західнослов'янським ареалом віслян (Мала Польща) увійшли як єдиний територіальний комплекс до складу Празького князівства (Чехії)⁹. В свою чергу відсутність якоїсь зовнішньополітичної активності Чехії в цьому районі в X ст. дозволяє підтвердити думку, що вперше цей район Побужжя (разом з віслянами) попав у сферу

⁷ *Króla Alfreda opis Germanií* // МРН. – Т.1. Ed. A.Bielowski. – Lwów, 1868. – P.13-14.

⁸ *Исаевич Я.Д.* «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С.115-116; *Labuda G.* Kraków biskupi przed r.1000 // *Studia historyczne.* – 1984. – №3. – S.410.

⁹ *Королюк В.Д.* Грамота 1086 г. в хронике Козьмы Празького // Краткие сообщения Института славяноведения. – Вып. 29. – Москва, 1960. – С.3-23.

впливу не Чеської держави, а більш ранніх західнослов'янських державних об'єднань, скоріше за все Великої Моравії¹⁰.

При розгляді питання про слов'ян, що в той час мешкали в Малій Польщі, дослідникам прийшлося вирішувати досить складне питання про загадкове угруповання лендзян. У відомій пам'ятці середини IX ст., яке отримало у науковців умовну назву «Баварський географ»¹¹, згадуються серед інших народів, що мешкали на північ від Дунаю, якісь лендзяни («*Lendizi, habent civitates ХCVIII (Лендизи, мають 98 градів)*»)¹². Вчені відзначають, що назва «лендзяни» походить від загальнослов'янської назви «*lęd* (ленд)» і що означала необроблене поле. Ця назва близька до назви «поляни», що походить від слова «поле (pole)». Так називались, як відомо, слов'яни у Великій Польщі та у Середньому Придніпров'ї.

Й.Довят вважав, що під лендзянами розумілися всі слов'яни від Балтики до Карпат, у тому числі і поляни, і вісляни¹³. г.Ловмянський висловлював погляд, що лендзяни перебували поряд з віслянами на Сандомирщині в Малій Польщі¹⁴. Г.Лябуда, в цілому поділяючи цю думку, писав, що на сході землі лендзян доходили до витоків Західного Бугу та Дністра¹⁵. На нашу думку, є підстави думати, що «лендзяни» – це друге найменування віслян. На користь цього свідчить поширеність похідних назв від слова «лендзяни» у східних та північних сусідів поляків. А саме у угрів є найменування «лендъел (lengyel)», у литовців – «ленкас (lenkas)»,

¹⁰ *Исаевич Я.Д.* «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами. – С.115-116; *его же.* Виляне и лендзяне в IX–X вв. // Формирование раннефеодальных славянских народностей. – Москва, 1981. – С.156-170.

¹¹ Повна назва документу «*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii (Опис міст і земель на північ від Дунаю)*». Однозначно, що у пам'ятці йдеться не про справжні міста, а про укріплені фортеці – «гради».

¹² *Zakrzewski S.* Opis grodów i terytoryów z północnej strony Dunaju, czyli Geograf Bawarski. – Lwów, 1917. – S.4. Див. також: *Войтович Л.В.* «Баварський географ»: спроба етнологізації населення Центрально-Східної Європи IX ст. // Український історичний журнал. – 2009. – № 5. – С.12-34.

¹³ *Dowiat J.* Polska – państwem średniowiecznej Europy. – Warszawa, 1968. – S.46.

¹⁴ *Łowmiański H.* Początki Polski. – Т.3. – Warszawa, 1967. – S.129-130.

¹⁵ *Labuda G.* Polska, Czechy i Ruś w kraju lędzian w drugiej połowie Xwieku // *Rocznik przemyski.* – Т.24/25. – Przemyśl, 1988. – S.274-294.

у слов'ян Східної Європи – «лях»¹⁶. У скандинавів також зустрічається остання назва у формі «лесір (lesir)», але її поява у них, вочевидь, пояснюється впливом Русі¹⁷. Аналогічно під впливом східних слов'ян вказане найменування у формі «леах (leah)» появилось в старорумунській мові¹⁸.

Особлива складність вирішення питання про лендзян викликана тим, що в трактаті візантійського василевса (імператора) Константина Багрянородного (фактичні роки правління 945–959) «Про управління імперією» відзначається, що якісь «ленциніної (Λενξανήνοι)» як данники поставляли київським володарям лодки-однодеревки¹⁹. Переважна більшість вчених зараз не заперечує зв'язок «ленциніної» і «лендзян», проте виникає питання, як слід розуміти повідомлення грецького автора, оскільки прийняття його інформації ставить питання про східноєвропейську локалізацію (в басейні Дніпра) цього населення. Б.М.Флоря схиляється до думки, що лендзян (ленциніноїв) можна ототожнювати з літописними волинянами²⁰. Дещо іншою є позиція С.В.Кончи, який ототожнював лендзян (ленциніноїв) із придніпровськими полянами²¹. О.С.Щавелев також пише, що інформація грецького автора про ленциніноїв у Східній Європі має відношення до

¹⁶ *Исаевич Я.Д.* Древнепольская народность и ее этническое самосознание // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. – Москва, 1982. – С.148.

¹⁷ *Джаксон Т.Н.* Исландские королевские саги о Восточной Европе (середина XI – середина XIII в.). Тексты, перевод, комментарий. – Москва, 2000. – С.133; *ее же.* Творческая активность автора «Хеймскринглы»: Проблема авторского присутствия в повествовании // Древнейшие государства на территории СССР. 1981 г. – Москва, 1983. – С.166-167; *Banaszkiewicz J.* «Lestek» (lesir) i «lechici» (lesar) w średniowiecznej tradycji skandynawskiej // Kwartalnik historyczny. – 2001. – №1. – S.3-25.

¹⁸ *Parczewski M.* Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłam wschodni i zachodni. – Kraków, 1991. – S.37, pr.37.

¹⁹ *Константин Багрянородный.* Об управлении империей. Под ред. Г.Г.Литаврина и А.П.Новосельцева. [Переклад Г.Г. Литаврина]. – Москва, 1989. – С.45.

²⁰ *Флоря Б.Н.* Комментарии // *Константин Багрянородный.* Об управлении империей. – С.390.

²¹ *Конча С.* «Лендзяни» і поляни // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Українознавство. – № 12. – 2008. – С.47-49.

згаданих у давньоруському літопису придніпровських полян. Як вважає науковець, відносно останніх «в тексті трактату Константина Багрянородного закономірно відбився екзоетнонім, а в київському літопису – самоназва»²². На нашу думку, інформація Константина Багрянородного виникла у зв'язку з проникненням якогось невеликого угруповання західнослов'янського походження, вірогідно частини лендзян, на схід. Мова, вірогідно йшла про ареал верхів'я р. Прип'яті. У подальшому це населення було повністю поглинуто основним східнослов'янським населенням. В історичній літературі часом не зовсім точно сприймається наше розуміння проблеми лендзян. Зокрема, Л.В.Войтович вважає, що в нашій книзі з історії взаємин Русі і Польщі лендзяни – це лише якесь невелике угруповання, що мешкало «у верхів'ях західних приток Дніпра (вірогідно сучасної Білорусі)», де було з часом повністю асимільоване місцевим східнослов'янським населенням. Насправді, в зазначеній праці перш за все зазначається, що лендзяни – це інша назва малопольських віслян (що однозначно включало розуміння «невеликого угруповання» лендзян), від комплексу яких в процесі міграцій відокремилася невелика група, яка переселилася на схід, у згадані вище верхів'я західних при токів Дніпра²³.

На користь припущення про зазначене переселення свідчать матеріали археологічних досліджень. Зокрема, В.В.Седов писав, що знахідки на Волині S-кінцевих скроневи́х кілець є незаперечним фактом перебування на Волині якихось представників західнослов'янського походження²⁴. Матеріал про міграцію яко-

²² *Щавелев А.С.* Славянские «племена» Восточной Европы X – первой половины XI века: аутентификация, локализация и хронология // *Studia slavica et balcanica petropolitana.* – 2015. – №2. Июль – декабрь. – С.112.

²³ *Войтович Л.В.* Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі: з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – Вип.4. – Київ, 2004. – С.116; *ее же.* «Баварський географ»: попытки этнолокализации населения Центрально-Восточной Европы в IX в. // *Studia Historica Europae Orientalis.* Исследования по истории Восточной Европы. – Вып. 9. – Минск, 2016. – С.32; *Войтович Л.В., Ощипок Н.В.* Миколаїв над Дністром: місто і люди. – Львів, 2020. – С.29.

²⁴ *Седов В.В.* Восточные славяне в VI–XIII вв. // *Археология СССР в 20 томах.* – Москва, 1982. – С.100.

гось західнослов'янського населення в межиріччя Дніпра і Німану в VIII–X ст. наводить В.Б.Перхавко²⁵.

В «Повісті временних літ» є інформація про походження радимичів та в'ятичів «від Ляхів»: «**Радимичи во и Ватичи ѿ Лаховъ. васта во. в (два. – авт.) врата в Ласѣх . Радимъ . а другомѹ Ватко и пришедъша. ѿѣдоста Радимъ на ѿжю . [и] прозв[а]шася Радимичи. а Ватъко сяде съ родом своимъ по Щцѣ. ѿ него же прозвашася Ватичи**»²⁶. Однозначно, що це повідомлення не слід розуміти буквально, що спостерігається, зокрема, в дослідженнях Г.Пашкевича²⁷, але не враховувати його зміст теж не можна. Скоріше за все воно є відголосом якогось відносно пізнього пересування у Східну Європу певних слов'янських формувань із заходу. Існує погляд, зокрема, що ці слов'яни колись мешкали поряд з балтськими племенами²⁸. І.І.Ляпушкін вважав в'ятичів та радимичів вихідцями із заходу, які належали до венецької групи слов'ян²⁹.

Повертаючись до розгляду державно-політичного розвитку ранньосередньовічної Польщі, необхідно зазначити, що після підкорення вісляно-лендзянського об'єднання Великою Моравією, а потім входження його до складу Чеського князівства ініціатива в державно-політичних процесах у польських племен переходить до «племінних князівств» Великої Польщі³⁰. На думку вчених, в середині IX ст. тут провідну роль відігравали гоплянське та полянське ранньодержавні утворення, які протягом тривалого часу

²⁵ Перхавко В.Б. Западнославянские элементы в раннесредневековой культуре междуречья Днепра и Немана // Краткие сообщения Института Археологии АН СССР. – Вып.187. – Москва, 1986. – С.28-35.

²⁶ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.1: Лаврентьевская летопись. Изд. второе. Вып.1-3. – Ленинград, 1926-1928. – Стб.12-13.

²⁷ Paczkiewicz H. Początki Rusi. – Kraków, 1996. – S.400-416.

²⁸ Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. – С.148-157.

²⁹ Ляпушкін И.И. Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства. – Ленинград, 1968. – С.16.

³⁰ Погляди сучасних польських істориків на проблему виникнення держави в Польщі розглянуті в статті А.Г.Папакіна. Див.: Папакін А.Г. Проблема походження ранньосередньовічної держави П'ястів: нові підходи у сучасній польській історіографії // Славистична збірка. – Вип. III. – Київ, 2017. – С. 174–184.

суперничали один з іншим. Спочатку першість у цьому протистоянні мали гопляни – племена, що мешкали в Куявії довкола озера Гопло. Саме цим, вірогідно, пояснюється відсутність згадки про західнослов'янських полян в описі «Баварського Географа» та інформація про значний територіальний комплекс гоплян, до якого входило більше 400 «градів»³¹. Можливо, що до цього комплексу входили і землі полян, які були підкорені гоплянами. Проте наприкінці IX ст. ситуація докорінно змінюється. Тоді полянській верхівці на чолі з князями П'ястами вдалося змістити гоплянського князя Попеля³². У напівлегендарній формі ці події знайшли відбиття в хроніці Галла Аноніма та деяких інших більш пізніх польських хроніках³³.

Розгляд питання про західнослов'янський вплив у Побужжі з кінця IX до кінця X ст. дало підставу дослідникам зробити висновки, що скоріше за все головну контрольну функцію тут відігравав не віддалений великоморавський центр, влада якого тут була вельми ефемерною, а вісляни (лендзяни) Малої Польщі³⁴. Необхідно зазначити, що об'єднаній Польській державі, що постала в другій половині X ст., передували ранньодержавницькі формування, серед яких лідерство займали Полянське (у Великій Польщі) і Віслянське (у Малій Польщі) політичні об'єднання. З декількох князівств формувалася і Чеська держава з центром у Празі. Саме лендзянсько-віслянська знать, як нам уявляється, контролювала в міжріччі Вепру, Західного Бугу та Сяну низку оборонних пунктів – Червен, Перемишль, Белз, Берестя та інших. Від назви першого з них весь цей район отримав назву «Червенські гради». Дослідження археологів свідчать, що найбільша концентрація знахідок західнослов'янського матеріалу в цьому ареалі при загальному переважанні східнослов'янського спостерігається

³¹ Zakrzewski S. Opis grodów i terytoryow z północnej strony Dunaju, czyli Geograf Bawarski. – S.4-5.

³² Исаевич Я.Д. Древнепольская народность и ее этническое самосознание. – С.143-150.

³³ Galli Chronicon. – L.1,1.

³⁴ Łowmiański H. Łędzianie // Slavia antiqua. – 1953. – №1. – S.112-113; Исаевич Я.Д. Виляне и лендзяне в IX–X вв. – С.156-170.

саме в районі безпосереднього розташування цих «градів»³⁵. Позиції лендзян-віслян, ймовірно, тут збереглися, а скоріше за все, навіть, посилились в період входження вісляно-західноволинсько-західнохорватського комплексу до складу Празького князівства.

Фактично в третій чверті X ст. частина хорватських земель (західна) – район Посяння – продовжувала залишатися під контролем Віслянського князівства, яке в свою чергу перебувало в сфері впливів Празького князівства. На східні землі Волині тоді почала поширюватися влада Києва. Основна ж маса хорватських земель (в басейні Верхнього та Середнього Дністра) та певний ареал Волині залишався поза сферою політичної експансії як західних, так і східних сусідів.

Розвиток суспільно-політичних відносин на Русі в X ст. позначився і на розширенні сфери та ускладненні характеру зовнішньополітичної діяльності східнослов'янської держави. Ще в правління княгині Ольги (роки князювання – 945–962) були зроблені перші кроки у напрямку розвитку відносин з однією з найпотужніших на той час країн Європи – Германською імперією³⁶. О.В.Назаренко вважає, що ці відносини мали продовження у правління князя Святослава Ігоревича та його сина Ярополка³⁷. Як відомо, Святослав негативно ставився до християнства: орієнтувався на дружинне язичництво, яке в його правління ще більше набуло форми розвинутого політеїзму³⁸. Однак навіть тоді на Русі

³⁵ *Myśliński K.* Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X w. // *Rocznik lubelski*. – Т.15. – Lublin, 1972. – С.143–144; *Кучинко М.М.* Археологічні пам'ятки IX–XIII ст. в верхів'ях р. Сан // *Середні віки на Україні*. – Вип.2. – Київ, 1981. – С.104–108; *Седов В.В.* Восточные славяне в VI–XIII вв. – С.100.

³⁶ *Ариньон Ж.-П.* Международные отношения Киевской Руси в середине X в. и крещение киевской княгини Ольги // *Византийский временник*. – Т.41. – Москва, 1980. – С.113–124.

³⁷ *Назаренко А.В.* Русь и Германия в 70-е годы X века. // *Russia Mediaevalis*. – Т.VI,1. – München, 1987. – С.38–89; *его же.* Русь и Германия при Святославе Игоревиче (после 959–972 гг.) // *История СССР*. – 1990. – №2. – С.60–74; *его же.* Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. – Москва, 2001. – С.311–390.

³⁸ *Łowmiański H.* Zagadnienie politeizmu słowiańskiego // *Przegląd historyczny*. – 1984. – Т.75. – №4. – С.676, 686–688; *Рыбаков Б.А.* Язычество древней Руси. – Москва, 1987. – С.412–457.

продовжувала зростати кількість християн. Судячи з тексту «Повісті временних літ», вони були, навіть, у найближчому оточенні руського князя³⁹. Все це було у значній мірі наслідком активної взаємодії східнослов'янського суспільства з оточуючим світом⁴⁰.

Правління князя Володимира Святославича (роки володарювання у Києві – 980–1015)⁴¹ справедливо розглядається в науковій літературі в значній мірі як переломне в історії держави Русь⁴². З самого початку правління князя Володимира київським двором здійснюються енергійні кроки щодо зміцнення єдності давньоруських земель, залучення до складу держави Русь всіх східнослов'янських племен і територій. На межі X–XI ст. завершується процес державно-територіального оформлення Русі, а її об'єднувача політика остаточно стає внутрішньою, чому в значній мірі сприяла адміністративна реформа князя Володимира⁴³.

³⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб. 63.

⁴⁰ *Головко О.Б.* Поширення християнства у слов'ян Східної Європи і формування християнської церковної організації на Русі (VIII–XIII ст.) // *Дриновський збірник*. – Том V. – Харків, Софія, 2012. – С.182–184.

⁴¹ Чимало дослідників вважають, що правління князя Володимира Святославича в Києві почалося на два роки раніше, а саме в 978 р. Див.: *Шахматов А.А.* Разыскания о древнейших летописных сводах. – Санкт-Петербург, 1908. – С.26–27; *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – Москва, 1964. – С.89; *Kuczyński S. M.* O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom na podstawie wzmianki z 981 r. w Opowieści lat doczesnych // *Kuczyński S.M.* Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965. – С.52–53; *Wasilewski T.* Przemysł w X–XI wieku w świetle latopisów ruskich // *Rocznik przemyski*. – Т.24/25. – 1988. – С.307–309; *Назаренко А.В.* Древняя Русь на международных путях. – С.376, 406; *Роменский А.А.* Империя ромеев и «тавроскифы». Очерки русско-византийских отношений последней четверти X в. – Харьков, 2017. – С.90; та ін. Критику такого погляду і аргументи на користь традиційного літописного датування (980 р.) див.: *Свердлов М.Б.* Домонгольская Русь: князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. – Санкт-Петербург, 2003. – С.244.

⁴² *Щанов Я.Н.* Церковь и становление древнерусской государственности // *Вопросы истории*. – 1969. – №11. – С.57–58; *Черепнин Л.В.* К вопросу о характере и форме Древнерусского государства IX – начала XIII вв. // *Исторические записки*. – Т.89. – Москва, 1972. – С.358–361; *Котляр М.Ф.* Давньоруська держава доби Володимира Святославича // *Середньовічна Україна*. – Вип.2. – Київ, 1997. – С.18–32.

⁴³ *Нариси стародавньої історії Української РСР*. – Київ, 1957. – С.482–483, 546–547 (автор розділів – *М.Ю.Брайчевський*); *Брайчевський М.* Адміністративна реформа Володимира Святого: Оцінка проблеми за літописною статтею 988

Наприкінці X ст. до Русі увійшли землі радимичів, в'ятичів, відвойовується у Чехії південно-західний регіон розселення східних слов'ян – район так званих «Червенських градів»⁴⁴. Приєднання останніх робить державу Русь суб'єктом активної центральноєвропейської політики. В останнє десятиліття X ст. Русь встановлює дипломатичні відносини з Чехією, Угорщиною і Польщею, укладає з ними договори «миру та любові». Дві останні держави, а також скандинавські країни саме в цей час приймають християнство.

«В лѣто 879 [6489 (981). – авт.], – повідомляє «Повість временних літ». – **Иде [Володимеръ] к Ляхомъ и за градъ ихъ. Перемышль Червень. и ины градъ. еже сѣуть и до сего днѣ подъ Русью**»⁴⁵. Ця літописна стаття вже багато десятиліть є предметом жвавої дискусії серед вчених⁴⁶. Комплексний аналіз всіх наявних джерел (свідчень Повісті временних літ», трактату Ібрагіма ібн-Якуба, установчій грамоті Празького єпископату, грамоти «Дагоме юдекс (Dagome iudex)», хроніки Козьми

року // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Т.ССХV. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С.147-166; та ін.

⁴⁴ *Исаевич Я.Д.* «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами. – С.115-116; *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – Киев, 1988. – С.10-15.

⁴⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб. 81.

⁴⁶ Історіографію проблеми див.: *Rhode G.* Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. – Bd.1. – Köln, Graz, 1955. – С.23-56; *Корольок В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI в. – С.74-107; *Lowmiański H.* Problematyka historyczna Grodów Czerwieńskich w związku z planem zespołowych badań polsko-radzieckich // Kwartalnik historyczny. – №1. – 1953. – С.58-85; *Мусліський К.* Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca Xw. – С.129-154; *Назаренко А.В.* Древняя Русь на международных путях. – С.396-404; *Головко О.Б.* Похід київського князя Володимира на «Перемышль, Червен и ины градъ» 981 р. і проблема початку політичних відносин між Польщею та Руссю (кінець X – перша третина XI ст.) // *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.* – Kraków, 2013. – С.39-48; *Його ж.* «Червенські гради» в політичному житті слов'ян Центральної та Східної Європи (IX – перша третина XI століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. До 22-ї річниці здобуття незалежності України. – Вип. 29. – Львів, 2013. – С. 72-82; *Ляска В.* Червен та «Червенські гради»: історіографічні міфи на тлі труднощів археології // Археологічні дослідження Львівського університету. – Вип.18. – 2014. – С.167-211; та ін.

Празького⁴⁷), що мають інформацію про ситуацію в Центральній Європі в останні два десятиліття X ст., дає підстави вважати, що в 981 р. (або в 979 р.) внаслідок походу на захід князь Володимир Святославич завоював район, що входив до складу Празького (Чеського) князівства. Вперше таку думку висловив в середині XIX ст. відомий чеський історик Ф.Палацький⁴⁸, в XX ст. її прихильниками стали А.В.Флоровський, Я.Д.Исаевич, Г.Лябуда та інші дослідники⁴⁹.

«Чеська теорія» може викликати, на перший погляд, серйозні заперечення, оскільки в літопису під 981 р. відзначаються як володарі «Червенських градів» не «чехи», а «ляхи». Проте етнонім «ляхи» в X ст. не міг означати ані Польщу як державу, ані мешканців цієї західнослов'янської країни. Про це, зокрема, свідчать латиномовні джерела, в яких топонім «Польша» («Polonia») з'явився лише наприкінці X–XI ст. і тривалий час не міг повністю витіснити більш ранню назву держави «Scavia», «Sclavania». Так, наприклад, в 1000 р. Кведлінбурзькі аннали (Германія) повідомляють про Болеслава I «Хороброго» (роки правління 992–1025) як про князя слов'ян, а не поляків («*a duce Sclavigeno*»)⁵⁰. Правда, вже в «Хроніці» саксонського хроніста Тітмара Мерзебурзького (помер 1 грудня 1018 р.) неодноразово по відношенню до подій початку

⁴⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.81; *Известия Ал-Бекри и других авторов о Руси и Славянах.* – С.47; *Cosmae Chronicon.* – L.2,37 (Хроніку Козьми Празького наводимо за виданням: *Cosmae Chronica Voemorum.* Ed.R.Körpke // MGH SS. – Т.9. – Hannoverae, 1851. – P.1-132, з посиланням на номер книги і розділу твору); [Dagome iudex] // МРН. – P.148-149; *Dagome iudex // Materiały źródłowe do historii Polski.* Wyd. *G.Labuda.* – Т.1. – Warszawa, 1954. – С.206-209; *Kürbisowna B.* Dagome iudex: Studium krytyczne // *Początki państwa Polskiego.* – Т.2. – Poznań, 1962. – С.394-396; *Cosmae Chronicon.* – L.1,34; та ін.

⁴⁸ *Palacky Fr.* Dejny narodu Českego w Čechach a Moravach. – D.1, c.1. – Praha, 1848. – С.260-261.

⁴⁹ Флоровский А.В. Чешско-русские торговые отношения X–XII вв. // *Международные связи России до XVII в.* – Москва, 1961. – С.66-67; *Исаевич Я.Д.* «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами. – С. 107-142; *Головко О.Б.* До питання про початок міждержавних відносин Київської Русі й Польщі // *Український історичний журнал.* – 1983. – №6. – С.113-118; *Labuda G.* Polska, Czechy i Rusь w kraju lędzian w drugiej połowie X wieku. – С.274-294; та ін.

⁵⁰ *Annales Quedlinburgenses // MGH SS.* – Т.3. – Hannoverae, 1839. – p.77.

XI ст. зустрічається ім'я «поляки» («Polenii»), але в значно більш пізньому «Життєписі імператора Конрада II», який було створено германським біографом Віпо в 40-х роках XI ст., той же Болеслав названий як «*Bolizlaus Sclavigena, dux Polanorum* (Болеслав Слов'янин, князь поляків)», тобто автор використовував не тільки нову, але і стару етнічну назву⁵¹.

Топонім «Польща» і етнізм «поляки» поширювався на території проживання північної групи західних слов'ян в час етнічної інтеграції, формування ранньосередньовічної народності і зводився до заміни загальнослов'янської назви «слов'яни» етнізмом найбільшого племінного об'єднання – полян, довкола якого і формувалася Польська держава. Терміни «Polonia», «Polska», крім власно Польщі, поширювався на заході. У південних і західних сусідів «польських» слов'ян, як вже вище відзначалось, ми зустрічаємо відносно останніх зовсім інші назви, а саме «лензаніни» (у візантійців), «ляхи» (у слов'ян Східної Європи), «ленкас» (у литовців), «лендбел» (у угорців), які поширювалися від носія іншого етнізму «лендзяни», який був паралельною назвою віслянських слов'ян («віслян») в Малій Польщі. Правда, в історичній літературі, можна зустріти точку зору, що лендзяни і вісляни – це два сусідні союзи племен, але широке використання етнізмів типу «ляхи», «ленкас» у східних і південних сусідів поляків, на наш погляд, свідчить, що етнізм «лендзяни» належав всьому населенню Малої Польщі, де, як вже вище відзначалось, в середині IX ст. формувалося ранньодержавне князівство і йшов процес формування протонародності.

Все відзначене дає підстави зробити висновок, що в 981 р. Русь ще не мала контактів із князівством Мешка I із столицею у місті Гнезні, яке на той час вже об'єднувало більшість «польських» земель, хоча приєднання київським політичним центром західних

⁵¹ Thietmari Chronicon. – L.7,72; l.8,32 («Хроніку» Тітмара Мерзебургського наводимо за вид.: Thietmar von Merseburg. Chronik. Neu übertragen und erläutert von W. Trillmich. – Berlin, 1962. – 516 S., з вказівкою номеру книги і розділу твору); Wiponis Vita Chuonradi II imperatoris // MGH SS. – T.11. – Hannoverae, 1854. – P.264.

районів розселення слов'ян Східної Європи – Посяння і Забужжя, контакти із «лендзянським» населенням Малої Польщі сприяло їх оформленню в майбутньому.

Укладач «Повісті временних літ» на початку XII ст., вочевидь, уявляв повідомлення 981 р. як інформацію про похід Володимира Святославича на Польщу саме як країну, оскільки в той час етнізм «ляхи» вже набув загальнопольського значення. Пізніше, в першій половині XIII ст., під впливом обставин походу володимирського (волинського) князя Данила Романовича до Польщі в 1229 р. аж до великопольського міста Каліша склалася легенда про похід князя Володимира в глиб Польщі, що знайшло відбиття в статті під 6737 р. Іпатіївського списку Галицько-Волинського літопису⁵².

На формування такого уявлення в XIII ст., як здається, вплинула і історія виправи князів Володимира Всеволодовича «Мономаха» і Олега Святославича, яка була здійснена на підтримку польського князя Болеслава II «Сміливого» і мала місце в другій половині 1075 – на початку 1076 рр.⁵³ Літописне повідомлення під 1229 р. було сприйнято відомими польськими істориками пізнього середньовіччя Яном Длугошем і Мацеєм стрийковським, праці яких мали значний вплив на розвиток східнослов'янської ранньо-

⁵² Про похід князів Данила і Василька Романовичів до Польщі в 1229 р. див.: Головка О.Б. Літописне оповідання під 6737 р. про виправу волинських князів Данила та Василька Романовичів до Польщі // Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin. Pod red. A. Sochackiej i P.Jusiaka. – Lublin, 2014. – S. 783-792; його ж. Похід волинських князів Данила та Василька Романовичів у Польщу (1229 р.) у розповіді Галицько-Волинського літопису // Славистична збірка. – Вип. II: Збірка статей за матеріалами Других Міжнародних наукових Соханевських читань (м. Київ, 18 листопада 2015 р.) – Київ, 2016. – С.262-271; а також відповідний фрагмент четвертого розділу цієї книги.

⁵³ Про похід князів Володимира Всеволодовича і Олега Святославича до Центральної Європи в 1075–1076 рр. див.: Кучкин В.А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60-70-х годов XI в. // Советское славяноведение. – 1971. – №2. – С.32-34; Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях XI – первой трети XIII вв. – С.54-55; Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.530-532; а також відповідний фрагмент другого розділу цієї книги.

модерної історіографії⁵⁴. Можливо, під впливом творів зазначених польських авторів були написані відповідні фрагменти про події кінця X ст. в так званому Іоакімовському літопису, матеріал якого зберігся в переказі «Історії Російської» В.М.Татищева (розповідь про війни Русі і Польщі кінця X ст.)⁵⁵. Деякі автори, використовуючи літописну статтю Галицько-Волинського літопису під 6737 (1229) р. і переказ В.М.Татищева для розгляду відносин Русі і Польщі наприкінці X ст., безпідставно стверджують про наявність тоді численних війн між двома державами, яких насправді тоді не було⁵⁶.

Відзначимо, що В.Т.Пашуто висловив припущення, що похід 981 р. проти Польщі Володимир Святославич здійснив у союзі з Германією, проте в джерелах немає вагомих доказів для такого висновку⁵⁷. Не дивлячись на це, О.В.Назаренко припускає, що означений похід саме у союзі з Імперією було здійснено в 979 р., проте чітко не пояснює, як Володимир міг здійснити військову акцію проти Польської держави в умовах, коли Мала Польща належала Чеському князівству⁵⁸. Отже, наявні свідчення джерел дають підстави думати, що на початку 80-х років X ст. до складу Русі увійшли всі волинські землі, а також хорвати Посяння.

⁵⁴ Długossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.1-2. – Varsaviae, 1964. – P.199; Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkich Rusi. – T.1. – Warszawa, 1846. – S.151.

⁵⁵ Татищев В.Н. История Российская. – Т.1. – Москва, Ленинград, 1962. – С.112, 118.

⁵⁶ Пичета В.И. Образование Польского государства // Славянский сборник. – Москва, 1947. – С.45-73; Шекера І.М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. З історії зовнішньої політики Русі в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в VII-X ст. – Київ, 1963. – С.181-186.

⁵⁷ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – С. 121.

⁵⁸ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.408-409; его же. Достоверные годовые даты в раннем летописании и их значение для изучения древнерусской историографии // Древнейшие государства Восточной Европы. 2013 г. – Москва, 2016. – С.617-618. Близьку позицію про похід Володимира поділяв і Т.Васілевський. Польський вчений вважав, що київський князь скористався тим, що Мешко мав великі проблеми у стосунках з Германією, і здійснив напад на його володіння саме у 979 р.. Див. Wasilewski T. Przemysł w X–XI wieku w świetle latopisów ruskich. – S.312.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років X ст. відбувається переорієнтація в зовнішній політиці Польської держави (з центром у місті Гнезні), що проявилось перш за все у тривалому конфлікті, який продовжувався біля десяти років, з Чехією (Празьким князівством) за Сілезію і Малу Польщу. На початок 992 р. Гнезненське князівство добилося помітних успіхів в цій боротьбі, що засвідчив матеріал вище згаданої грамоти «Дагоме юдекс»⁵⁹. Остання була підготовлена при дворі князя Мешка I як юридичний документ, який санкціонувала римська курія на чолі з папою Іоанном XV (роки понтифікату 985–996), що мав легітимізувати територіальний склад Польської держави. В ньому наведено опис кордонів цієї держави на початку 90-х років X ст. В документі є дуже цікавий фрагмент, що фіксує територію східних володінь Мешка I «...a primo latere longum mare, fine Pruzze usque in locum, qui dicitur Russe, et fine Russe extendente usque in Cracooa (спочатку обмежену довгим морем (Балтійським. – авт.), [далі. – авт.] кордоном Пруссії до області, яка називається Русь, і кордоном Русі, що тягнеться до Кракова)»⁶⁰. В грамоті зафіксовано включення до Гнезненського князівства на момент складання грамоти Сілезії і значної частини Малої Польщі. Наприкінці 90-х роках X ст. внаслідок тривалої боротьби з Чехією Гнезненське (Польське) князівство приєднує до себе решту території Малої Польщі.

Зазначимо, що паралельне входження до Русі «Червенських градів», а в 983 р. ареалу, прилеглого до земель прибалтійських племен ятвягів⁶¹, призвело до істотного розширення кордону між двома слов'янськими державами. Розширення польсько-руського кордону, той факт, що він проходив з цього часу не тільки через зону непрохідних пуш, а і через регіон Побужжя, через який йшов важ-

⁵⁹ Kurbisowna B. Dagome iudex: Studium krytyczne // Początki państwa Polskiego. – T.2. – Poznań, 1962. – S.394-395.

⁶⁰ Ibid. – S.395.

⁶¹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.82. Ятвяги (судови) – одне з найбільших і близьких до східнослов'янських земель об'єднань пруських племен. Мешкали ятвяги між ріками Наревом і Німаном. Давньоруські літописці називають ятвягами як конкретно представників цього об'єднання, так і всіх пруссів загалом.

ливий торговий шлях з Регенсбургу до Києва⁶², призвело до певного перехрещення сфери інтересів в цьому ареалі Польщі і Русі⁶³.

Весною 992 р. під мури лютицького міста Бранібора приходять велике військо германського імператора Оттона III. У виправі повинні були взяти участь союзники Оттона загонами баварського герцога Генріха II «Норовливого» (роки правління 989–995), чеського князя Болеслава II «Побожного» (роки правління 972–999) і польського князя Болеслава I «Хороброго» (роки правління 992–1025)⁶⁴. Проте в Гільдесгеймських анналах (Германія) під цим роком повідомляється, що польський князь не зміг прибути на зустріч до германського імператора Оттона III, оскільки Болеславу I «Хороброму» в той час *«imminebat quippe illi grande contra Ruscianus bellum – suos sibi satis fideliter milites in ministerium regis direxerat (загрозувала велика війна проти руських, але чесно прислав у розпорядження короля своїх воїнів)»*⁶⁵. Така реакція гнзненського двору, на що вже давно звернули увагу науковці, була викликана воєнними діями, які вів в цей час проти прикарпатських племен хорватів київський князь Володимир Святославич⁶⁶. Згідно розповіді «Повісті временних літ», саме в 992 р. князь Володимир

⁶² Васильевский В.Г. Древняя торговля Киева с Регенсбургом // Журнал Министерства народного просвещения. – 1888. – Июль. – С.121-150; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.74-107; Потин В.М. Древняя Русь и европейские государства в X–XIII вв. – Ленинград, 1968. – С.69; Флоровский А.В. Чешско-русские торговые отношения X–XI вв. // Международные связи России до XVII в. – Москва, 1961. – С.64-83; Темушев С. Территориальные трансформации на русско-польском пограничье в конце X – первой половине XI века // Colloquia Russica. – Series I, vol. 9. – Rus' and Poland (X-th – XIV-th centuries). – Kraków, 2019. – С.45.

⁶³ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях XI – первой трети XIII вв. – С.13.

⁶⁴ Рудь М.О. Полабські слов'яни і німці наприкінці X в. // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 15. – Київ, 2003. – С. 69-70.

⁶⁵ Annales Hildesheimenses // MGH SS. – Т.3. – Hannoverae, 1839. – P.69.

⁶⁶ Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. – Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С.147; Kuczyński S.M. Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII // Kuczyński S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965. – S.21; Grabski A.F. Bolesław Chrobry. – Warszawa, 1964. – S.69; Urbańczyk P. Bolesław Chrobry – lew rycący. – Toruń, 2017. – S.69-72.

здійснив похід проти цього союзу племен («Иде [Володимиръ] на Хорватчы») ⁶⁷. Про похід київського володаря проти хорватів є інформація (але роком пізніше – 993 р.) і в новгородському літописанні («Иде Володимиръ на Хорваты») ⁶⁸. Вірогідно, що обидва повідомлення зафіксували лише завершальну фазу конфлікту.

У питанні про суть киево-хорватського конфлікту в літературі немає достатньої одноставності. Б.О.Тимошук вважав, що в 90-х роках X ст. Володимир Святославич провадив акцію по підкоренню Києву земель хорватів, які на початку X ст. вже входили до складу Русі⁶⁹. О.М.Рапов розглядав дії князя Володимира як реакцію Києва на повстання хорватів проти насильницької їх християнізації⁷⁰. Т.Василевський писав, що тоді Володимир воював проти хорватів, які входили до складу держави Болеслава «Хороброго». Під останньою вчений розумів незалежне або напіввасальне від Польської держави Мешка I державне володіння у Малій Польщі (колишнє Віслянське князівство), де недовго на початку 90-х років X ст. правив його старший син Болеслав⁷¹. Е.Ковальчик пише, що на початку 80-х років X ст. Володимир, який тільки завоював Київ, начебто не мав ні мілітарних, ні фінансових можливостей, щоб здійснити похід на «Червенські гради», і переносить час проведення цієї виправи на 992 р.⁷²

На нашу думку, головною метою походів Володимира на захід на початку 90-х років X ст. були не землі хорватів Побужзя, які були приєднані до Русі в 981 р., а територія хорватів Подністров'я, які на цей час зберігали свою незалежність від сусідніх держав і мали свою власну державність. Дуже цінним для

⁶⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.122.

⁶⁸ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. С предисловием и под редакцией А.Н.Насонова. – Москва, Ленинград, 1950. – С.165.

⁶⁹ Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – Київ, 1982. – С.67.

⁷⁰ Рапов О.М. Русская церковь в IX – первой трети XII вв. Принятие христианства. – Москва, 1988. – С.361-366.

⁷¹ Wasilewski T. Przemyśl w X–XI wieku w świetle latopisów ruskich. – S.314.

⁷² Kowalczyk E. Momenty geograficzne państwa Bolesława Chrobrego. Na styku historii i archeologii // Kwartalnik historyczny. – 2000. – №2. – S.57-58.

розгляду цього питання є матеріал археологічних розкопок, які провів Б.О.Тимошук на Буковині. Вчений знайшов і дослідив там чимало решток тогочасних «градів» із слідами пожеж, що дало підставу вченому ствержувати, що ці укріплення були знищені під час захоплення цього краю Володимиром Святославичем⁷³. Ці спостереження науковця для нас є вкрай важливими, оскільки показують не тільки велику мілітарну силу, а й організаційно-політичний потенціал Хорватського ранньодержавного об'єднання.

Зазначимо, що аналогічне явище – спалення городищ – спостерігається і на Волині. Зокрема, М.М.Кучинко пише про наявність згарища кінця X ст., яке зафіксоване у культурних шарах ранньосередньовічного Луцька. На думку науковця, це згарище є наслідком пожежі, що виникла під час штурму волинського племінного центру військом київського князя Володимира Святославича⁷⁴.

Дії давньоруського князя проти хорватів, ймовірно, викликали настороженість польської знаті, оскільки Гнезненське князівство вело поблизу Побужжя війну з Чехією і створювалась небажана перспектива розширення масштабів конфлікту. Увага двору Болеслава I «Хороброго» до подій в Прикарпатті була, можливо, викликана прагненням володарів Польської держави продовжувати політику своїх попередників – представників лендяно-віслянської верхівки – щодо району «Червенських gradів». Суперечка за цей район згодом, в першій третині XI ст., стане однією з причин активного протистояння Русі і Польщі. Загроза війни з Чехією і Руссю одночасно (джерела свідчать про контакти в цей час між Києвом і Прагою), а також внутрішні чвари, що мали місце в 992–996 рр. в Польщі, не дали можливість польському князю Болеславу вдатися на сході до сили. В таких умовах польський двір був вимушений вступити у переговори з Руссю.

⁷³ Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. – С.66-67.

⁷⁴ Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях. – Луцьк, 2009. – С. 385; його ж. Міста і городища Луцької землі княжої доби у світлі археології // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С.414.

В статті під 992 р. Ніконовського літопису розповідається про прибуття до Києва послів з Гнезна⁷⁵. Вірогідно, що сторони домовилися про невтручання в справу один одного в вісло-бузькому регіоні і уклали договір «миру і любові». Такий договір означав в дипломатичній практиці середньовіччя початок офіційних міждержавних відносин між двома країнами⁷⁶. Цей факт підтверджується фразою в тексті «Повісті временних літ» під 996 р.: «**И вѣ жива (князь Володимир. – авт.) съ князи школними миромъ. съ Болеславомъ Ладьскымъ. и съ Стефаномъ Оугрьскымъ. и съ Андрихомъ Чешьскымъ. и вѣ миръ межю ими и любѣ**»⁷⁷. Ця літописна констатація робить зрозумілою появу в літописній статті під 981 р. констатації: «**еже сѣуть** («Червенські гради». – авт.) **и до сего дѣе подѣ Русью**»⁷⁸, метою написання якої було бажання давньоруського книжника підкреслити успішне вирішення питання про належність Побужжя на користь Русі. На підставі літописних повідомлень, вочевидь, можна зробити висновок про встановлення в першій половині 90-х років X ст., вірогідно близько 992 р., дипломатичних відносин між Руссю і Польщею.

Необхідно відзначити, що текст інформації про контакти Києва із західними сусідами в останнє десятиліття X ст. має певні неточності: по-перше, в Чехії наприкінці X ст. правив не Андріх, а Болеслав II «Побожний» (роки князювання 967–992), а по-друге, Стефан (Іштван) I став князем, а точніше «надьфейдедем» Угорщини тільки в 997 р. (з 1000 р. він – король Угорщини, правив до 1038 р.). Причина першої неточності пояснюється в літературі по-різному. В.Д.Корольок пов'язував її з пізньою редакційною правкою⁷⁹. А.В.Флоровський і А.Ф.Грabsький, вважаючи, що під

⁷⁵ ПСРЛ. – Т.9: Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – Санкт-Петербург, 1862. – С.64; пор. Рыбаков Б.А. Древняя Русь: сказания, былины, летописи. – Москва, 1963. – С.160-161,182-187; Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. – Москва, 1973. – С.71-72; Клосс Б.М. Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII вв. – Москва, 1980. – С.186-188.

⁷⁶ См.: Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси. – Москва, 1980. – С.66-69.

⁷⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.126.

⁷⁸ Там же. – Стб.81.

⁷⁹ Корольок В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.103-104.

іменем «Андріх» розуміється чеський князь Ольдржіх, відносили літописну інформацію до 1004–1012 р., коли, на думку істориків, і відбувалася політична діяльність цього володаря⁸⁰. Близьку позицію з цього питання займав і С.М.Кучинський⁸¹.

Не претендуючи на повне вирішення проблеми, звернемо увагу на наступне. Перш за все твердження про ідентичність імен «Андріх» і «Ольдржіх» виникло на підставі недоведеного припущення польського вченого початку ХХ ст. С.Закжевського⁸². На нашу думку, появу імені Андріха в літописній статті можна пояснити тим, що київські послы вели переговори не з безпосередньо празьким князем, а з іншим володарем Чехії, можливо, намісником східних областей Чеської держави. В цьому плані варто нагадати, що до 995 р. в Чехії користувалася значною автономністю либицька династія князів, про що свідчить про наявність в складі означеної держави тих часів деяких напівсамостійних земель із своїми володарями.

Друга неточність (про угорського володаря стефана), вірогідно, викликана тим, що літописне повідомлення про взаємини Русі із західними сусідами під 996 р. не була фіксацією чітко в хронологічному плані події (навіть чи посольства з Польщі, Чехії та Угорщини прибули до Києва одночасно), а було своєрідним панегіриком діяльності князя Володимира Святославича щодо встановлення контактів Русі з іншими країнами наприкінці Х ст.

На завершення слід відзначити, що дві великі слов'янські держави – Русь і Польща – встановили міждержавні стосунки

⁸⁰ *Florovskij A.V. Česko-ruske obchodni styky v minulosti (X – XVIII st.)*. – Praha, 1954. – S.8; *Grabski A. F. Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI wieku // Slavia Orientalis*. – T. 6. – Warszawa, 1957. – S. 168-169.

⁸¹ *Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimerza I ku Lachom z 981 r. w Opowieści lat doczesnych*. – S.117-118. Огляд думок щодо літописного повідомлення під 996 р. див.: *Юрасов М.К. Киевская Русь и Королевство Венгрия: первые политические и межконфессиональные контакты // Центральноевропейские исследования*. – Вып.2. Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время (Памяти Владимира Павловича Шушарина). – Москва, 2004. – С. 64-65.

⁸² *Zakrzewski S. Bolesław Chrobry-Wielki*. – Lwów, Warszawa, Kraków, 1925. – S.245.

досить пізно, коли їх ранньополітична державність вже досягла значного рівня розвитку. У зв'язку з цим ми хочемо відзначити, що не сприймаємо тезу В.Д.Королюка про якусь особливу уповільненість суспільного розвитку Польщі в раннє середньовіччя⁸³. Сам факт відсутності політичних зв'язків між двома країнами до початку 90-х років Х ст. пояснюється перш за все різною спрямованістю міжнародної діяльності Русі і Польщі. Головними зонами зовнішньої політики київської адміністрації були північно-причорноморський степ, Візантійська імперія, Балкани, Кавказ, а гнзненського політичного центру – Германія, поморський район, полабські слов'яни і Чехія.

2. ПОЛЬЩА, РУСЬ І ПЕЧЕНІГИ НА ПОЧАТКУ ХІ ст.

Межа I і II тисячоліть була важливою в історії як Русі, так і Польщі, що було обумовлено досягненнями в суспільному і економічному розвитку, завершенням адміністративно-територіального оформлення держав в рамках етнічних кордонів, укріпленням міжнародного авторитету обох країн.

Наприкінці Х ст., як вище відзначалося, Польща приєднала Сілезію і Малу Польщу. В березні 1000 р., році тисячоліття від дня народження Ісуса Христа, в Гнезно відбулася урочиста зустріч германського імператора Оттона III і польського князя Болеслава I «Хороброго», які прибули сюди, щоб вклонитися останкам св. Войтеха, що були поховані в місцевому кафедральному соборі. Під час триденного перебування у польській столиці Оттон і Болеслав домовилися, що Польща увійде до складу «універсальної християнської імперії», яку мріяв створити Оттон. Подібне включення західнослов'янської країни до більш крупного державного об'єднання, як це на перший погляд не парадоксально, було вигідно польському двору. За задумом імператора Оттона III і його найближчого соратника папи Сильвестра II, Польща мала стати

⁸³ *Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв.* – С.17.

рівноправним поряд з Італією, Францією, Германією суб'єктом нового державного формування⁸⁴.

Тоді папою була утворена Гнезненська архієпископія, до якої входили єпископії Кракова, Вроцлава і Колобжега. Водночас польському князю була обіцяна королівська корона, що в міжнародній практиці християнського світу значно підвищувало статус володаря держави⁸⁵. В історіографії XIX – початку XX ст. можна зустріти версію, яка подала на підставі інформації хроніки Галла Аноніма про те, що в Гнезно дійсно мала місце коронація Болеслава, але це суперечить факту її проведення під час Великодня 1025 р. (18 квітня)⁸⁶.

В літературі «універсально-імперські» плани Оттона III і Сільвестра II часто характеризують як нереальні, утопічні. Але нам такі погляди представляються не зовсім правильними⁸⁷. Подібні плани існували в державній практиці католицького світу і в наступний час. Вони були покладені в основу концепцій як «цезарепапізму», так і «папоцезаризму» і його основного документу «*Dictatus papae*», проявилися в діяльності папи Григорія VII і його послідовників, германських імператорів Фрідріха I «Барбаросси» і, особливо, Фрідріха II Гогенштауфена. «Універсалістським» планам імператорів і його оточення протистояли сильні угруповання германської знаті (як у самій Германії, так і за її межами), які не бажали підсилення влади свого верховного монарха, а також східних сусідів Германської держави.

Саме інтереси цієї частини знаті на початку XI ст. представляв у певній мірі середньовічний історик мерзебурзький канонік (з 1009 р. – єпископ) Тітмар, хроніка якого дає безцінну інформа-

⁸⁴ Балакин В. Творцы Священной Римской империи. – Москва, 2004. – С. 181.

⁸⁵ Historia Polski. – T. I do roku 1764. Cz. I do połowy XV w. Pod red. H. Łowmiańskiego. – Warszawa, 1957. – S. 190-191 (автор – М. Счанецький); Wasilewski T. Bizantyńska symbolika zjazdu gnieźnieńskiego i jej prawno-polityczna wymowa // Przegląd historyczny. – 1966. – № 1 (57). – S. 1-14.

⁸⁶ Galli Chronicon. – L. 1, 6; Szajnocha K. Bolesław Chrobry. – Lwów, 1859. – S. 92; Dragan M. Koronacja Bolesława Chrobrego. – Lublin, 1925. – S. 5-38; et al.

⁸⁷ Grabski A.F. Bolesław Chrobry. – Warszawa, 1964. – S. 90-100; Колесницький Н.Ф. «Священная Римская империя»: притязания и действительность. – Москва, 1977. – С. 49-50.

цію з історії країн Центральної і Східної Європи початку XI ст.⁸⁸ Розповідаючи про хід зустрічі германського Оттона III і Болеслава I «Хороброго» в Гнезно в 1000 р., Тітмар з досадою і жовцю записав про її результати: «*Deus indulgeat imperatori, quod tributarium faciens dominum (Нехай Бог простить імператора за те, що він зробив із слуги (тобто Болеслава. – авт.) пана)*»⁸⁹.

Зрозуміло, що східногерманські магнати не визнали рішень гнезненського з'їзду, а з 1002 р., після того, як королем в Германії став їх представник Генріх II (роки правління 1002–1024, з 1014 р. – римський імператор), починають підтримувати активну антипольську політику. Остання в 1003 р. переросла в тривалий конфлікт між Германією і Польщею, який продовжувався з перервами до січня 1018 р.⁹⁰ Притому, що часом війни між Германією і Польщею носили оборонний характер з боку західнослов'янської держави, в цілому вони були протистоянням двох потужних держав за сфери впливу в Центральній Європі (перш за все йшло змагання за контроль над Чехією, полабськими слов'янами).

Зайнятість гнезненської адміністрації протистоянням з Германією на початку XI ст. не означала відсутності дій польського князівського двору по іншим напрямкам. В зоні політичних інтересів Болеслава I «Хороброго» і його оточення тоді, крім Чехії і земель полабських слов'ян, знаходилися Помор'є, території прусів та ятвягів. Але тут польський князь в той час не міг застосовувати звичні мілітарні засоби, а вдавався до допомоги католицьких місіонерів⁹¹. Серед церковних діячів, що знайшли теплий при-

⁸⁸ Доннерт Э. Данные немецких источников раннего средневековья о славянах и программа восточной экспансии у Титмара Мерзебургского // Средние века. – Вып. 27. – Москва, 1965. – С. 26-39.

⁸⁹ Thietmari Chronicon. – L. 5, 10.

⁹⁰ Зінчук Я.П. Міжнародні відносини в період німецько-польської війни 1003–1018 рр. // Праці Одеського університету. – Т. 152. Серія історичних наук. – Вип. 9. – Одеса, 1962. – С. 187-195; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X-XI вв. – С. 197-203.

⁹¹ Wojciechowski T. Szkice historyczne XI wieku. – Warszawa, 1908. – S. 39-41; Karwasińska J. Komentarz // Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego. – Warszawa, 1966. – S. 8-10; Головки О.Б. Балтійські племена в політичних взаємовідносинах Давньоруської та Польської держав (X – перша третина XIII ст.) // Україна і Польща в період феодалізму. – Київ, 1991. – С. 25-26.

йом та всебічну підтримку наприкінці X – на початку XI ст. при гнезненському князівському дворі, слід назвати згаданого вище колишнього празького єпископа Войтеха (Адальберта), місійного архієпископа⁹² Бруно Кверфуртського, єпископа Рейнберна, абата Туні (Антонія). Діяльність трьох останніх була тісно пов'язана і з подіями на Русі⁹³.

В 1856 р. в московському часопису «Русская беседа» історик-славист О.Ф.Гильфердинг надрукував латинський оригінал і переклад на російську мову листа германського релігійного діяча початку XI ст. архієпископа Бруно Кверфуртського, який був ним написаний наприкінці 1008 р. і направлений германському королю Генріху II⁹⁴. Бруно Кверфуртський (роки життя 974–1009) належав до знатного германського графського роду з Тюрингії. В 995 р. він став каноніком, а в 1004 р. – місійним архієпископом. Бруно був близьким другом і капеланом імператора Оттона III, а його життя і діяльність була присвячена проведенню місіонерської діяльності (в Угорщині, у печенігів і в Пруссії)⁹⁵. Цікаво, що серед потомків Бруно був призначений в 1134 р. магдебурзьким архієпископом Конрад Кверфуртський, наприкінці XII ст. канцлер імператора Генріха VI гільдесгеймський єпископ Конрад Кверфуртський, який за дорученням патрона здійснив в 1196 р. подорож до Південної Італії і Сицилії (залишив про мандрівку вкрай цікаві записи⁹⁶), згодом в 1197 р. прибув до Святої землі, де брав участь у бойових діях, а в 1198 р. був одним з фундато-

⁹² Місійний архієпископ (archiepiscopus gentium) у зв'язку з особливостями своєї діяльності не мав під своїм патронатом власного діоцеза.

⁹³ Див. *Воронов А.Д.* О латинских проповедниках на Руси Киевской в X–XI веках // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн.1. – Київ, 1879. – С.15-21.

⁹⁴ *Гильфердинг А.Ф.* Неизвестное свидетельство современника о Владимире Святом и Болеславе Храбром // Русская беседа. – 1856. – №1. – С.8-33.

⁹⁵ *Sosnowski M.* Kilka uwag o chronologii życia i twórczości Brunona z Kwerfurtu // Roczniki historyczne. – Poznań, 2016. – S.63-78.

⁹⁶ *Arnoldi Cronica Slavorum* // MGH SS. – T.21. – Hannoverae, 1868. – P.192-195; *Райт Дж. К.* Географические представления в эпоху крестовых походов: Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе. – Москва, 1988. – С. 113, 200, 276.

рів створення Тевтонського духовно-рицарського ордену. Нашадки Бруно і обох Конрадів були на початку 30-х років XIII ст. серед рицарів Тевтонського ордену, які першими прибули до Пруссії. Один із спадкоємців цього роду Мейнгард фон Кверфурт наприкінці XIII ст. став ландмейстером Ордену в Пруссії⁹⁷.

Лист Бруно Кверфуртського, який був першою мемуарною пам'яткою іноземця про Східну Європу, зразу ж викликав великий інтерес у дослідників середньовіччя, оскільки містив цінну інформацію про поляків, східних слов'ян і печенігів. В пам'ятці багато уваги приділяється розповіді про прибуття архієпископа в 1008 р. до столиці Русі Києва та перебування його місії протягом місяця при дворі володаря Русі. Київський князь, за словами Бруно, негативно поставився до його ідеї відправитися до кочівників, але місіонеру вдалося переконати володаря дати згоду на подорож прибульців до ворогів Русі з метою їх християннізації. Згодом київський володар провів місіонерів до південного кордону своєї держави, де архієпископ побачив потужні фортифікаційні укріплення. В ході поїздки до степу, яка тривала п'ять місяців, Бруно чекав досить теплий прийом печенізької знаті, він тут від імені київського князя провів переговори з степовиками, уклав договір між ворогуючими сторонами⁹⁸.

Тривалий час в історіографії головну увагу приділяли релігійній складовій діяльності Бруно Кверфуртського у східних слов'ян і печенігів⁹⁹. Більш різнопланова оцінка місії ар-

⁹⁷ *Zielińska-Melkowska R.* Lokacja Grudziądska w roku 1291. Studium historyczno-archivalne. – Toruń, 1991. – S.85.

⁹⁸ *Epistola Brunonis Henricum regem* // МРН. – Т.1. – P.224-228; *Оглоблин Н.Н.* Письмо архиепископа Брунона к германскому императору // Киевские университетские известия. – 1873. – Август. – С.5-13; *Франко І.Я.* Причинки до історії України-Русі // *Франко І.Я.* Зібрання творів. В 50 томах. – Т.47. – Київ, 1986. – С.490-499; пор. *Алпатов М.А.* Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. – С.71-72; *Widera B.* Brun von Querfurt und Russland // *Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und völkdemokratischen Länder Europas.* – Bd.3. – Berlin, 1959. – S.351-381; *Font M.* Пребывание Бруно Кверфуртского в Киеве – факты, вопросы, гипотезы // *Studia Slavica Hungarica.* – T.58. – Budapest, 2013. – С.39-48; та ін.

⁹⁹ *Воронов А.Д.* О латинских проповедниках на Руси Киевской в X–XI веках. – С.15-20; *Ляскоронский В.* К вопросу о местонахождении в пределах России района, в котором проповедовал Брунон в начале XI века // *Журнал Минис-*

хієпископа дана в працях сучасних дослідників, хоча чимало питань її викликає дискусії. Так, А.Габський, В.Д.Королюк, М.Б.Свердлов, Ю.Ю.Свідерський вважають, що головну увагу Бруно приділяв релігійній пропаганді, причому не тільки у печенігів, але і на Русі¹⁰⁰. Між тим, ця точка зору потребує роз'яснення.

Як відомо, світогляд середньовіччя носив виключно релігійний характер, і діяльність людей церкви проходила виключно в конфесійному дусі. Але навіть вкрай релігійні особи не обходили питань політичного життя. Такою, вочевидь, була і діяльність Бруно Кверфуртського. В його листі до Генріха II не має даних про його місіонерську діяльність у Києві. Князь Володимир предстає в документі як благочинний володар-християнин, «*senior Ruzorum, magnus regno et divitiis (володар Русі, могутній королівством і багатством)*»¹⁰¹. Не дуже великими виглядають і результати християнізації західними місіонерами печенігів, оскільки прибульцям вдалося охрестити, за словами архієпископа, лише «*circiter triginta animas (біля тридцяти душ)*»¹⁰².

Розглядаючи тему взаємин Русі з кочовиками в історичній ретроспективі, необхідно зазначити, що печеніги в порівнянні з половцями, які стануть домінувати у причорноморських степах з середини XI ст., були більш зорієнтованими на контроль Правобережжя Дніпра. Це було пов'язано, без сумніву, з тиском на них інших степовиків – торків, які вже на початку XI ст. фактично зайняли більшу частину Лівобережжя Дніпра. Наприкінці ж X ст. під час різкої конфронтації Русі з печенігами, останні на Право-

терства народного просвещения. – 1916. – Август. – С.274-295; Zakrzewski S. Bolesław Chrobry-Wielki. – 209-251.

¹⁰⁰ Габський А.Ф. По поводу польско-византийских отношений в начале XI века // Византийский временник. – Т.14. – Москва, 1958. – С.177; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.223; Свердлов М.Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в. // Проблемы международных отношений. – Ленинград, 1972. – С.288; Свідерський Ю.Ю. Борьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – Київ, 1983. – 52-53; та ін.

¹⁰¹ Epistola Brunonis ad Henricum regem. – P.224.

¹⁰² Ibid. – P. 225.

бережжі фактично контролювали всю степову і лісостепову смугу від Дніпра до Карпат¹⁰³.

Розповідаючи про своє перебування у печенігів, Бруно Кверфуртський спеціально підкреслює, що печенізькі хани скаржилися йому на постійні загрози степовикам з боку Русі. В свій час автор цих рядків висловив сумнів у щирості цієї інформації¹⁰⁴, оскільки, за даними літописів, відомо, що не Русь для печенігів, а печеніги для Русі представляли серйозну загрозу. Зараз, на нашу думку, є всі підстави скорегувати попередній погляд. Дійсно, наприкінці X ст. кочівники вели дуже агресивну політику на півдні Русі, проте, як нам здається, на початку XI ст. ситуація дещо змінилася не на користь печенігів. Про це свідчать подальші події 10-30-х років XI ст. А саме, в складних для Південної Русі подіях першої третини XI ст., в умовах міжкнязівських конфліктів на Русі печеніги не зуміли добитися якоїсь переваги для себе в південноруському регіоні, а в 30-ті роки XI ст. взагалі зникли з політичного обрію Східної Європи як потужна мілітарна сила.

Є підстави погодитися з поглядом висловленим наприкінці 20-х років XX ст. В.О.Пархоменком, що в останнє десятиліття X ст. князь Володимир не тільки будував укріплення на південному рубежі своєї держави, а і вів досить активні бойові дії з печенігами¹⁰⁵. В 997 р. невдачею завершилася облога степовиками Білгорода¹⁰⁶. Про події початку XI ст. інформація в «Повісті временних літ» не збереглася, але є цікаві повідомлення в пізньому Ніконовському літопису. Зокрема, на сторінках останнього під 1001 р. повідомляється про перемогу Русі над печенігами, про знищення великої кількості кочовиків, а в 1004 р. про чергову невдачу сте-

¹⁰³ Головки О.Б. «Чорні клубки» на південному кордоні Русі (кінець XI – перша половина XIII ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Том 30.– Кам'янець-Подільський, 2020. – С.13-15.

¹⁰⁴ Головки А.Б. Политические отношения Руси и Польши в начале XI века. – С.107.

¹⁰⁵ Пархоменко В.О. Русь та печеніги. До справи стародавніх зв'язків Русі зі Сходом // Східний світ. – 1929. – №1/2 (7-8). – С. 290-291.

¹⁰⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.127-129.

повиків під Білгородом, після чого ті були вимушені відступити на південь¹⁰⁷.

В цей же час печеніги, на нашу думку, зазнали ряд невдач від торків, які саме наприкінці X ст. фактично оволоділи всім Лівобережжям¹⁰⁸. Невипадково, що в згаданому листі до Генріха II Бруно пише лише про чотири об'єднання печенігів, хоча в середині X ст., згідно інформації трактату «Про управління імперією» Константина Багрянородного, їх було вісім¹⁰⁹. Співставлення свідчень листа Бруно з даними грецького джерела дає підставу вважати, що першою «фемою» яку відвідав місіонер, була «фема» Харавої, яка знаходилась у басейні річки Рось.

Питання про політичний аспект діяльності Бруно Кверфуртського в Східній Європі, вплив результатів його місії на подальший розвиток зв'язків Польщі і Германії з Руссю і печенігами не отримало однозначного рішення у науковців. В.Д.Корольок та М.Б.Свердлов попереджають про небезпеку перебільшення цього впливу, а фактично ці автори заперечують можливі наслідки подорожі місіонера на подальший хід стосунків європейських країн¹¹⁰. Протилежну позицію займають М.М.Ільїн, Б.Відера, В.Т.Пашуто і інші автори, які справедливо підкреслюють зв'язок подальших подій відносин Польщі і Русі з результатами діяльності архієпископа¹¹¹.

¹⁰⁷ ПСРЛ. – Т.9. – С.68; Головка О.Б. Степова політика Русі в період правління князя Володимира Святославича Великого // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 10: Святий Володимир Великий. 1015-2015. – Львів, 2016. – С.103-115.

¹⁰⁸ Головка О.Б. Торки в історії причорноморських степів (IX – XII ст.) // Etymon. До 80-річчя академіка О.Пріцака (Східний світ, 1999, №1-2). – Київ, 2001. – С.112-122.

¹⁰⁹ *Epistola Brunonis ad Henricum regem.* – P.225; пор. *Константин Багрянородный. Об управлении империей.* – С.155-159.

¹¹⁰ *Корольок В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв.* – С.215; *Свердлов М.Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в.* – С.288.

¹¹¹ *Ильин Н.Н. Летописная 6523 года и ее источник: Опыт анализа.* – Москва, 1957. – С.79-82; *Widera B. Brun von Querfurt und Russland.* – S.365-367; *Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси.* – С.34-35; *Зінчук Я.П. Міжнародні відносини в період німецько-польської війни 1003–1018 рр.* – С.192; *Кибинь А.С. От Ятвязи до Литвы. Русское пограничье с ятвягами и Литвой в X–XIII веках.* – Москва, 2014. – С.81.

Співставлення змісту листа Бруно Кверфуртського до короля Генріха II та даних інших джерел дає можливість можливість висловити наступне. Перш за все текст послання, головною метою якого було бажання переконати короля у необхідності укласти мир з польським князем, свідчить, що місія на схід була організована в Польщі завдяки підтримці князя Болеслава I «Хороброго», який був зацікавлений в поїздки католицького діяча на схід. Водночас не можна погодитися з точкою зору про те, що в своїй діяльності Бруно вирішував проблеми германського королівського двору¹¹² або римської курії¹¹³. В літературі вже неодноразово відзначалась досить складний характер тексту пам'ятки як за мовою, так і за змістом, що, вочевидь, викликано його дипломатичною спрямованістю¹¹⁴.

Дійсно низку обставин подорожі місіонер спеціально не висвітлює, ймовірно через небажання поширювати невігідну для себе інформацію. Перш за все це стосується обставин оформлення мирної угоди між Руссю і печенігами, посередником укладання якої став Бруно Кверфуртський. Бруно пояснює позитивний результат переговорів поширенням християнства у печенігів, бажанням вождів останніх жити в мирі з північними сусідами. Але це суперечить факту, що за п'ять місяців до християнства було повернуто, як вже вище відзначалось, усього біля тридцяти чоловік. Викликає сумнів і особлива миролюбивість кочівників, особливо якщо згадати, що невдовзі в 1013, 1015, 1017–1019 рр. печеніги знову почнуть здійснювати агресивні дії відносно південної Русі.

Печенізькі вожді погодилися на мир за іншими причинами. І тут, вочевидь, спрацювало те, що Бруно був не тільки релігійним діячем, а і близькою людиною до польського князя Болеслава I «Хороброго» – володаря держави, південно-східних кордонів

¹¹² *Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв.* – С.75-77; *Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст.* – С.52-53.

¹¹³ *Рапов О.М. Русская церковь в IX – первой трети XII вв.* – С.387-388.

¹¹⁴ *Karwasińska J. Komentarz.* – S.19-20; *Назаренко А.В. Западноевропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников.* – Москва, 1999. – С.313-317.

якої досягали маршрути перекочувань степовиків¹¹⁵. Навряд чи випадковим є хронологічний збіг виправи Володимира Святославича на хорватів, біля земель яких, за інформацією Константина Багрянородного, знаходилася одна з «фем» печенігів (Нижня Гіла)¹¹⁶, і одночасного нападу цих кочівників на Південну Русь в 992 р.¹¹⁷ Не можна виключати, що саме тоді верхівка степовиків вступила у якісь взаємини з Польською державою князя Болеслава I «Хороброго».

Бруно Кверфуртський, на наш погляд, сприяв налагодженню контактів між польським двором і кочівниками, про що свідчать подальші союзницькі дії поляків з печенігами. Цілком зрозуміло, що про цей аспект своєї степової дипломатії Бруно не міг писати в листі до Генріха II, в якому місіонер закликав до спільної боротьби християнських володарів з язичниками.

Під час перебування в Східній Європі, крім місіонерських справ, Бруно виконував фактично і дипломатичні функції¹¹⁸. Він, зокрема, познайомився з одним із синів київського князя Володимира, який після укладення русько-печенізького миру був деякий час заручником у степовиків¹¹⁹. В літературі тривалий час історики висловлювали думку, що цим сином міг бути Святополк, самий старший з нащадків Володимира, який пізніше не один раз буде використовувати печенізькі орди для вирішення своїх політичних намірів¹²⁰. О.В.Назаренко висловив

¹¹⁵ *Константин Багрянородный. Об управлении империей.* – С.155-159; *Kuczyński S.M. O wyprawie Włodzimerza I ku Lachom z 981 r. w Opowieści lat doczesnych.* – S.47; *Dąbrowski K., Nadgrodska-Majchrzyk T., Trzyjarski E. Hunowie Europejscy, Protobulgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie.* – Warszawa, 1975. – S.63.

¹¹⁶ *Константин Багрянородный. Об управлении империей.* – С.157.

¹¹⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.122.

¹¹⁸ *Widera B. Brun von Querfurt und Russland.* – S.351-381.

¹¹⁹ *Epistola Brunonis ad Henricum regem.* – P.224-225.

¹²⁰ *Zakrzewski S. Bolesław Chrobry-Wielki.* – С.250; *Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник.* – С.81; *Плетнева С.А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях // Материалы и исследования по археологии СССР.* – Т.62. – Москва, 1958. – С.218; *Grabski A.F. Bolesław Chrobry.* – S.172-173; *Головко А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII в.* – С.19; *Poppe A. Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim. Walka o tron kijowski 1015-1019 // Kwartalnik historyczny.* – 1995. – №3-4. – S.13;

аргументовані заперечення проти такої точки зору, відзначивши, що Володимир не міг направити до печенігів найстаршого за віком сина, який в той час вже мав уділ в Турові¹²¹.

На нашу думку, таким учасником подорожі до степу міг бути Борис, який, як ми доводимо в ряді наших публікацій, також мав контакти з печенігами. Саме цим пояснюється той факт, що пізніше, коли Києву знову почнуть загрозувати степовики, князь Володимир викликав в 1014 р. Бориса з Суздаля: київському князю важливо було укласти терміново мир з кочовиками для того, щоб розв'язати собі руки в умовах підготовки війни з новгородським князем Ярославом. Борис був готовий для виконання такого доручення, оскільки, на нашу думку, наприкінці першого десятиліття мешкав як заручник у печенігів і був обізнаний у «степових справах». Таке розуміння подій пояснює причини відсутності в джерелах інформації про якісь зіткнення дружини молодого князя з печенігами в 1015 р., оскільки руському князю вдалося знайти спільну мову із степовиками¹²².

Отже, не результатами місіонерської діяльності, а вирішенням важливих дипломатичних завдань у Східній Європі був задоволений Бруно Кверфуртський, що і відбилося на змісті його листа до короля Генріха II. Архієпископ не ставив перед собою завдання знову повернутися до печенігів або організувати до них нову місію. Це було б логічним, якщо б його цікавили там тільки питання поширення християнської віри. Правда, з розповіді місіонера відомо, що він висвятив на єпископа одного з учасників місії, проте навряд чи, маючи серйозні наміри по відношенню до навернення кочівників, Бруно міг розраховувати на його допомогу. Інші джерела взагалі нічого про існування у печенігів єпископії не повідомляють.

Темущев С.Н. Печенеги в событиях междоусобицы 1015-1019 гг. на Руси сквозь призму источников // Российские и славянские исследования. – Вып.1. – Минск, 2005. – С. 45-46.

¹²¹ *Назаренко А.В. Западноевропейские источники.* – С.316.

¹²² *Головко О. З історії міжкнязівської війни 1015-19 рр. на Русі // Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII століть.* – Київ, 2000. – С.46.

Відзначаючи важливість подорожі Бруно до Східної Європи, у тому числі і в плані безумовного зростання уваги як польського, так і германського правлячих дворів до Східної Європи, необхідно зазначити, що її результати не дозволяють погодитися із сміливими висновками про безпосередню участь місіонера у розвитку офіційних відносин Русі і Польщі¹²³. На завершення цього сюжету зазначимо справедливості припущення О.Є.Мусіна, який пише про те, що значну інформацію про Східну Європу від свого родича Бруна Кверфуртського міг отримати саксонський хроніст Тітмар Мерзебурзький¹²⁴.

Наступна фаза діяльності Бруна Кверфуртського була спрямована на здійснення програми проведення місіонерських дій у Прибалтиці. На початку 1009 р. місіонер направився до Пруссії, де і загинув від рук язичників. Тітмар Мерзебурзький пише, що загибель місіонерів мала місце на кордоні Пруссії з Руссю¹²⁵. Кведлінбурзькі аннали повідомляють, що ця подія сталася на кордоні Литви з Руссю: «*Sanctus Bruno, qui cognominatur Bonifacius, archiepiscopus et monachus, 11. suae conversionis anno in confinio Rusciae et Lituae a paganis capite plexus, cum suis 18, 7. Id. Martii petiit coelos* (Святий Бруно, якого називають ще Боніфацієм, архієпископ і монах, на 11 році свого навернення у монахи на кордоні Русі і Литви було вбито язичниками разом з вісімнадцятьма єдиновірцями, 9 березня відправився на небеса)»¹²⁶.

Територією пруських племен, що знаходилася найближче до земель Русі, була Ятвягія. Саме проти ятвягів в 983 р. була здійснена експедиція князя Володимира Святославича¹²⁷. Можна припускати, що саме цей ареал був об'єктом експедиції Бруна. В пізніх пам'ятках зустрічається інформація про загибель Бруна не

123 Grabski A.F. Bolesław Chrobry. – S.252-253; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.35.

124 Мусин А.Е. Князь Владимир Святой и культура Киевской Руси глазами Титмара Мерзебургского // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 10: Святий Володимир Великий. 1015-2015. – Львів, 2016. – С.170-180.

125 Thietmari Chronicon. – L.6,95.

126 Annales Quedlinburgenses // MGH SS. – T.3. – P. 80.

127 ПСРЛ. – Т.1. – Стб.82.

в Пруссії, а на Русі, однак чимало істориків вважають ці повідомлення помилковими¹²⁸. О.М.Рапов відзначав, що це змішування двох географічних назв не було випадковим, а була свідченням інтересу архієпископа до ятвязьких володінь Русі¹²⁹. Ця думка дає підставу зробити висновок про вірогідне виникнення у Русі і Польщі ще однієї сфери інтересів в Прибалтиці, проте не дозволяє погодитися з думкою, що на початку XI ст. в цьому регіоні виникла зона русько-польського протистояння¹³⁰.

Перші тринадцять років XI ст. фактично не висвітлені в давньоруському літописанні, оскільки згадки «Повісті временних літ», що стосуються цього часу, взяті з князівського помянника і фіксують лише дати смерті представників київської князівської династії¹³¹. З хроніки Тітмара Мерзебурзького відомо, що на Пятидесятницю, яка в 1013 р. припала на 24 травня, в Мерзебурзі відбулася зустріч германського короля Генріха II і польського князя Болеслава I «Хороброго», в ході якої було домовлено не тільки про укладення миру між Германією і Польщею, а і обговорено питання про допомогу німців полякам у здійсненні військової виправи на схід. О.Є.Мусін з цього приводу пише, що саме зустріч в Мерзебурзі була віхою, яка означала входження Русі «до великої європейської політики, і місцевий єпископ виявився тому свідком»¹³².

Невдовзі польський князь Болеслав I «Хоробрий» здійснив похід на Русь, «*nostris ad hoc auxiliantibus petiit; et magna regionis illius parte vastata, cum commotio inter suos et hospites Pezineigos fieret, eosdem quam vis suimet fautores iussit interfici omnes* (причому наші

128 Рамм Б.Я. Папство и Русь в XI–XV вв. – Москва, 1959. – С.51-52; Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. – С.74-78.

129 Рапов О.М., Ткаченко Н.Г. Русские известия Титмара Мерзебургского // Вестник Московского университета. – 1980. – Серия история. – №3. – С.61; Рапов О.М. Русская церковь в IX – в первой трети XII в. – С.384.

130 Влодарский Б. Ятвяжская проблема в польско-русских связях X – XIII ст. // Международные связи России до XVII в. – Москва, 1961. – С.119-120; Рапов О.М. Русская церковь в IX – в первой трети XII в. – С.389.

131 Шахматов А.А. Разыскания о древнейших летописных сводах. – С.152-153.

132 Мусин А.Е. Князь Владимир Святой и культура Киевской Руси глазами Титмара Мерзебургского. – С.198.

(саксонці. – авт.) підтримували його; там він спустошив велику область країни, а коли сталися сутички між його війнами і печенігами, наказав перебити останніх повністю, не дивлячись, що ті були його союзниками)»¹³³.

Як відзначають дослідники, цей напад, який відбувся або в липні¹³⁴, або в липні – серпні¹³⁵, або в серпні – вересні 1013 р.¹³⁶, в першу чергу був спрямований на захоплення «Червенських градів»¹³⁷. Але полякам, вірогідно, вдалося зайняти тоді лише Берестя. Вище вже відзначалось, що район «Червенських градів» займав дуже важливе стратегічне положення, через нього проходив один з головних торговельних шляхів із заходу на схід, тут мешкало, поряд з основним східнослов'янським населенням, чимало «лендзян (ляхів)». В попередній період київський князь побудував з метою і зміцнення кордону Русі з Польщею, а також посилення впливу Києва на Волинь низку фортець-укріплень¹³⁸. Є підстави думати, що кочовики на той час вже розірвали укладений Бруном в 1008 р. договір, що дозволило сину Володимира (вірогідно, Борису) повернутися із степу до дому.

Для вивчення русько-польських відносин в першій половині 10-х років XI ст. важливе значення має правильне встановлення дати укладення шлюбу невідомої на ім'я доньки Болеслава I «Хороброго» і турівського князя Святополка. Слід зразу ж визначити, що персона Святополка, його біографія є достатньо складними для вивчення. Зокрема, вкрай важливим і не до кінця ясним є пи-

¹³³ *Thietmari Chronicon*. – L.6,91.

¹³⁴ *Grabski A.F. Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI w. // Slavia orientalis*. – 1957. – T.VI. – S.188.

¹³⁵ *Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. Тексты. Перевод. Комментарии*. – Москва, 1993. – С.151, пр.30.

¹³⁶ *Свердлов М.Б. Политические отношения Руси и Германии X – первой половины XI в.* – С.292.

¹³⁷ *Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV ст. – Ч.1: Русь и Польша до конца XII в.* – Киев, 1884. – С.83; *Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв.* – С.149; та ін.

¹³⁸ *Łowmiański H. Studia z dziejów wczesniej Słowiańszczyzna // Kwartalnik historyczny*. – 1960. – №3. – S.751.

тання про походження князя. Літопис повідомляє, що Володимир Святославич після смерті старшого брата Ярополка одружився на його вдові «грекині», яка в той час була вагітна і невдовзі народила сина – Святополка¹³⁹. Про генетичний зв'язок Святополка і Ярополка начебто свідчить використання першим геральдичного знака другого – двузубця. Саме цей знак вміщено на монетах срібляниках, на яких згадується ім'я Святополка¹⁴⁰. Деякі історики називають Святополка Ярополчичем¹⁴¹, проте не має, вочевидь помилки у використанні по відношенні до нього імені по батькові – Володимирович, оскільки Святополк став прийомним сином Володимира Святославича. Є в літературі і погляд, згідно якого не має підстав вірити припущенню про походження Святополка від Ярополка Святославича¹⁴².

Коротку згадку про династичний союз Святополка і доньки Болеслава I «Хороброго» можна прочитати в IV книзі хроніки Тітмара Мерзбургського, де хроніст, розповідаючи про родичів Болеслава Хороброго згадує, що третю свою дочку Болеслав видав заміж за князя Володимира і пообіцяв про це розповісти пізніше¹⁴³. Це перше повідомлення про східнослов'янську країну, воно вміщено до розповіді саксонського хроніста про спільний похід польського і печенізького військ на Русь, який мав місце в 1013 р.¹⁴⁴ Німецький історик першої половини XIX ст. Р. Рьопель

¹³⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.78; *Ранчин А.М. Святополк Окаянный: установление отцовства // Вестник университета Дмитрия Пожарского*. – Москва, 2015. – №1(2). – С. 19-36.

¹⁴⁰ *Сотникова М.П., Спаский И.Г. Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет X–XI веков*. – Ленинград, 1983. – С.82-96.

¹⁴¹ *Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.* – Москва, 1977. – С.35; *Свердлов М.Б. Ярослав Мудрый – «единовластец» и «самовластец» // Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. – Москва, 2020. – №4. – С.11.

¹⁴² *Войтович Л.В. Княжа доба на Русі. Портрети еліти*. – Львів, 2006. – С.248.

¹⁴³ *Thietmari Chronicon*. – L.4,58. В нашій монографії «Давня Русь і Польша в політичних взаємовідносинах X – першої третини XIII ст.» неправильно вказаний параграф четвертої книги, в якому згадується донька Болеслава I «Хороброго», жінка Святополка (*Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях XI – первой трети XIII вв.* – С.109, пос.98).

¹⁴⁴ *Thietmari Chronicon* – L.6,91.

вважав, що цей шлюб було укладено до здійснення походу 1013 р., тобто виклав події в тій послідовності, як їх зафіксувала хроніка мерзебурзького єпископа¹⁴⁵. В принципі ця недоведена позиція німецького науковця стала майже аксіомою в історіографії. Дискутувалося лише питання про конкретну дату укладення браку, який автори відносили до доволі широкого хронологічного відрізка – від 992 до 1012 р.¹⁴⁶ Сам же похід 1013 р. часто представляється як помста польського володаря за арешт Святополка, його жінки і їх наближеного – колишнього колобжегського єпископа Рейнберна. Останній був посланий князем Болеславом на Русь як духовник доньки, а фактично виконував обов'язки радника Святополка¹⁴⁷.

Певний сумнів щодо запропонованого Р.Рьопелем датування шлюбу Святополка і доньки Болеслава, правда не дуже послідовно, виявив І.А.Лінниченко¹⁴⁸, а чітку аргументацію на користь того, що шлюб було укладено після 1013 р., навів М.Б.Свердлов. Останній провів спеціальний текстологічний аналіз хроніки Тит-

¹⁴⁵ Roepell G. Geschichte Polens. – Bd.1. – Hamburg, 1840.–S.145.

¹⁴⁶ Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego. – Poznań, 1872. – S.6; Успенский Ф.И. Первые славянские монархии на северо-западе. – Санкт-Петербург, 1872. – С.257; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. – S. 59; Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.82; Grabski A.F. Studia nad stosunkami polsko-ruskimi w początkach XI w. – S. 182; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь X–XI вв. – С.217-219; Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. – С.167-170, пр.52; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – Poznań, 2004. – S.119; Kollinger K. Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025). – Wrocław, 2015. – S.34-54; Филинчук О. Забутий святий. Князь Володимир Великий між Сходом та Заходом. – Київ, 2020. – С.348-350 та ін.

¹⁴⁷ Grabski A.F. Boleslaw Chrobry. – S.253.

¹⁴⁸ Лінниченко І.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV ст. – С.47. На стор.85 цієї ж праці її автор висловлював протилежну позицію, а саме писав про укладення шлюбу Святополка і дочки Болеслава до 1013 р. Непослідовно датував цю подію І.М.Шекера. В одній з своїх книг він відзначав (без аргументації) про шлюб Святополка і Болеслави до походу 1013 р. (див.: Шекера І.М. Міжнародні зв'язки Київської Русі. – С.188), а в іншій наголошував (також без обґрунтування) про те, що Святополк одружився на дочці Болеслава після походу 1013 р. (Шекера І.М. Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. – Київ, 1967. – С.88-89).

мара Мерзебурзького, показав хронологічну непослідовність викладу в ній подій¹⁴⁹.

В наших попередніх працях ми вже висловили свою згоду з позицією М.Б.Свердлова, відзначали, що у певній мірі на користь його підходу свідчать дані хроніки німецького автора XII ст., якого умовно в літературі називають Саксонським анналістом¹⁵⁰. Русько-польські відносини в цій пам'ятці викладені на підставі інформації Титмара, проте його продовжувач виправив хронологічну непослідовність мерзебурзького єпископа, об'єднавши всі повідомлення в два логічних і хронологічно пов'язаних оповідання. В першому з них, присвяченому подіям 1013 р., послідовно йдеться про з'їзд в Мерзебурзі, де зустрілися Генріх II і Болеслав, похід польських і печенізьких військ на Русь, шлюб Святополка і доньки Болеслава, діяльність Рейнберна на Русі. На початку другої розповіді, в якій головна увага приділяється походу Болеслава «Хороброго» на Київ влітку 1018 р., Саксонський анналіст повторює сюжету про шлюб Святополка і діяльність Рейнберна, а потім повідомляє про смерть Володимира (1015 р), про поділ його спадщини між двома синами і втечу третього до Польщі¹⁵¹. Зазначимо, що О.Є.Мусін також висловлюється на користь того, що шлюб Святополка і Болеслави було укладено після походу 1013 р., а саме наприкінці 1013 р.¹⁵²

Невдача польсько-печенізького походу 1013 р. не призвела ні до повного розриву взаємин Болеслава зі степовиками, ні до послаблення експансіоністських намірів гнзненської адміністрації

¹⁴⁹ Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. – С. 150-151.

¹⁵⁰ Головки А.Б. Политические отношения Руси и Польши в начале XI века // Вопросы истории СССР. – Вып.26.– Харьков, 1981. – С.108; його ж. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.20-21. Наша точка зору щодо часу укладення шлюбу Святополка з польською княжною знайшла підтримку в праці: Карпов А.Ю. Ярослав Мудрый. Изд.3, исправленное. – Москва, 2010. – С.541.

¹⁵¹ Annalista Saxo Ed. D.G. Waitz // MGH SS. – T.6. – Hannoverae, 1844. – P.665,673-674. Переклад хроніки на російську мову див.: Саксон Анналист. Хроніка. Перевод с лат. и комм. И. В. Дьяконова. – Москва, 2012. – 712 с.

¹⁵² Мусин А.Е. Князь Владимир Святой и культура Киевской Руси глазами Титмара Мерзебургского. – С.167,170.

щодо Русі. На жаль, свідчення джерел не дозволяють нам дізнатися про реакцію київського двору на напад, хоча можна вважати цілком можливим припущення Б.Д.Грекова про те, що провал планів Болеслава на сході був викликаний якимись діями Києва у відповідь¹⁵³.

Після повернення з походу на схід польський князь певний час не здійснював військових дій проти Русі, але від планів втручання в справи східнослов'янської держави не відмовився. Наприкінці 1013 – у першій половині 1014 рр., як ми вважаємо, було укладено матримоніальний союз Святополка і доньки князя Болеслава, який формально означав відновлення нормальних стосунків між двома слов'янськими країнами. Водночас Болеслав активно шукає собі прихильників на Русі. На першому місці серед них, безумовно, був зять польського володаря Святополк, який при певному розкладі політичних обставин міг претендувати на отримання після смерті Володимира київського престолу. Польського князя, безумовно, також влаштовувало знаходження Турівського князівства-намісництва Святополка неподалік від кордону Русі з Польщею¹⁵⁴.

Разом із польською княжною на Русь в якості її духовника прибув колишній колобжегський єпископ Рейнберн¹⁵⁵. Оцінюючи діяльність Рейнберна на Русі, факт подальших переслідувань того з боку київського князя, деякі автори вважають, що Рейнберн намагався пропагувати серед східних слов'ян католицизм¹⁵⁶.

¹⁵³ Греков Б.Д. Борьба Руси за создание своего государства. Изд.2. – Москва, Ленинград, 1945. – С.69.

¹⁵⁴ Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.226.

¹⁵⁵ Колобжег – польське місто в Західному Помор'ї у гирлі річки Парсента. Єпископство у Колобжегу появилось внаслідок рішення, прийнятих в Гнезно в 1000 р. під час зустрічі германського імператора Оттона III і польського князя Болеслава «Хороброго». Рейнберн був першим єпископом у Колобжегу і провадив місіонерську діяльність у Помор'ї до 1007 р., коли внаслідок язичницького повстання був вимушений покинути Поморський край і повернутися до двору польського князя.

¹⁵⁶ Соловьев С.М. История отношений между русскими князьями Рюрикава дома. – Москва, 1847. – С.58; *его же*. История России с древнейших времен. – Кн.1 /т.1-2/. – Москва, 1988. – С.187; Воронов А.Д. О латинских проповедниках на Руси Киевской в X–XI веках. – С.20; Голубовский П. Хроника Дитмара как

Аргументом для цього науковці вважають наступну інформацію Тітмара Мерзебурзького: «*Fana idolorum destruens incendit et, mare demonibus eultum inmissis quatuor lapidibus sacra crismate perunctis et aqua purgans benedieta (Нищив і палив (Рейнберн. – авт.) святині із зображеннями ідолів і очистив море, в якому мешкали злі духи, кинувши туди чотири каміння, що були помазані святим елеєм та окроплені святою водою)*»¹⁵⁷. Але насправді вказаний уривок мав відношення до часу, коли єпископ боровся з язичництвом у прибалтійському Помор'ї¹⁵⁸.

Текст хроніки Тітмара Мерзебурзького свідчить, що невдовзі після укладення шлюбу Святополка і дочки Болеслава у першого виник якийсь конфлікт з батьком князем Володимиром, в якому активну участь брав Рейнберн. Хроніст пише, що тоді Володимир «*audiens filium suimet ortatu Bolizlavi tacito reluctaturum sibi, cepit cum eodem et uxore et in singulari custodia claudit (наказав схопити свого сина разом із жінкою і єпископом, оскільки узнав, що той через підбурення Болеслава готує проти нього замах)*»¹⁵⁹. Мова, ймовірно, йшла не про спробу захоплення влади в Києві, а про намагання турівського князя відокремитися із своїм володінням від Русі, спираючись на допомогу тестя¹⁶⁰. В 1014 р. аналогічні дії в Новгороді почав здійснювати інший син Володимира Ярослав, який активно для боротьби проти Києва використовував варязькі загопи¹⁶¹.

источник для русской истории. – С.32; Королюк В.Д. Русь и Польша в первые 15 лет XI в. – С.32; Сюзюмов М. Я. «Разделение церквей» в 1054 г. // Вопросы истории. – 1956. – №8. – С.51; Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV вв. – С.53–54. Відомий польський історик церкви В.Абрахам вважав, що на Русі Рейнберн виконував виключно політичну функцію. Див.: Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – We Lwowie, 1904. – Т.1. – С.15.

¹⁵⁷ Thietmari Chronicon. – L.7,72.

¹⁵⁸ Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.83; Панов О.М. Русская церковь в IX – первой трети XII вв. – С.367–369.

¹⁵⁹ Thietmari Chronicon. – L.7,72.

¹⁶⁰ Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.84; Grabski A.F. Bolesław Chrobry. – S. 253; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С. 227–228.

¹⁶¹ Свердов М.Б. Дания и Русь в XI в. // Исторические связи Скандинавии и России. – Ленинград, 1970. – С. 84.

Арешт Святополка, його жінки і Рейнберна не міг не стурбувати польського князя. «*Bolizlavus*, – пише мерзебурзький хроніст, – *autem haec omnia comperiens, in quantum potuit, vindicare non desistit* (Коли Болеслав дізнався про все це, то захотів помсти (Володимирі. – авт.), на яку можна було пійти в той час)¹⁶². Проте здійснити пряме військове втручання на сході польський володар не міг спочатку через арешт сина Мешка в Чехії (1014 р.), а згодом у зв'язку з початком третьої війни Польщі з Германією (травень 1015 р.)¹⁶³. Що стосується «помсти» Болеслава Володимирі, то можна припустити: польський князь здійснив її за допомогою традиційних (хоча і не постійних) союзників Польщі на початку XI ст. – печенігів. Саме наприкінці 1014 – на початку 1015 рр., кочовики, за свідченнями «Повісті временних літ», почали здійснювати напади на Русь¹⁶⁴. Враховуючи вірогідність відновлення на той час контактів між Польщею і її степовими союзниками, можна припускати, що загострення ситуації на південному кордоні Русі відбулося не без участі польського монарха.

15 липня 1015 р. в загородній резиденції у с. Берестові під Києвом помирає князь Русі Володимир Святославич. Слабкість економічних і політичних зв'язків між окремими давньоруськими землями, відсутність чіткої системи престонаслідування та заповіту померлого князя стали причиною подальшої масштабної міжусобної війни між претендентами на київський стіл. Можна погодитися з думкою М.Бартницького, що на початку XI ст. на Русі виникла правова колізія між двома варіантами успадкування влади князя: традиційного, коли влада мала після смерті володаря перейти до старшого у роді, і нового, який хотів ввести Володимир, коли влада мала перейти до визначеного у заповіті спадкоємця¹⁶⁵.

¹⁶² *Thietmari Chronicon*. – L.7,73.

¹⁶³ *Grabski A.F. Boleslaw Chrobry*. – S. 206-213.

¹⁶⁴ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.142.

¹⁶⁵ *Bartnicki M. Władca i poddani w historiografii ruskiej XI–XIII wieku*. – Lublin, 2015. – S.87.

Про події цієї війни, пов'язаних з боротьбою за київський престол нащадків Володимира Святославича, крім давньоруських літописів, розповідають саксонська хроніка Тітмара Мерзебурзького та скандинавська «*Eymundar rátttr* («Сага про Еймунда», інший варіант назви – «Пасмо про Еймунда»)»¹⁶⁶. Слід зазначити, що згадані джерела неоднаково подають перебіг подій. Так, за свідченнями літописів, після смерті Володимира у Берестові, верховним князем Русі стає Святополк, який в боротьбі за владу вбиває своїх братів – Бориса, Гліба та Святослава. Проте важливо зазначити, що деякі фрагменти подій в різних літописних текстах відрізняються. Якщо «Повість временних літ» повідомляє про те, що в час смерті Володимира Святополк знаходився у Києві, то північноруський літопис, що зберігся в Устюжському літописному зводі, повідомляє: «**Он же (Святополк. – авт.) сведа, вборзе и з дружиною своею приспе в Киев, и рече им (киянам. – авт.): приясте мя, и седе на столе отчи. И созва кияны и дая имене отчье**»¹⁶⁷.

В 1016 р., програвши битву за владу Ярославіві, Святополк, за літописною версією, знаходить притулок у свого тестя, польського князя Болеслава «Хороброго». Влітку 1018 р. військо останнього здійснило похід на Русь, під час якого Болеславу та Святополку вдається на певний час зайняти столицю Русі, але згодом, у 1019 р., київським князем стає Ярослав Володимирович («**Ярославъ же съде Къевѣ. оутеръ пота с дружиною своею. показавъ повѣду и трудъ великъ**»¹⁶⁸). Цікаво, що, не дивлячись на своєрідну «ідеологічну обробку» літописних повідомлень про

¹⁶⁶ *Мельникова Е.А. Композиция и состав «Саги об Эймунде сыне Хринга» // Висы. Сборник статей в честь Татьяны Николаевны Джаксон*. – Москва, 2011. – С.255-268. О.О.Мельнікова відзначає, що цей скандинавський твір за композицією правильним слід вважати сагою, а не пасмом, як вважать деякі автори.

¹⁶⁷ Устюжский летописный свод. – Москва, Ленинград, 1950. – С. 36.

¹⁶⁸ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.146; пор. НПЛ. – С.15,168-177. Див. також: Патерик Киево-Печерского монастыря. Под редакцией Д. И. Абрамовича. – Санкт-Петербург, 1911. – С.101-105 (інше видання – *Абрамович Д.І. Патерик Киево-Печерського монастиря*. – У Києві, 1931. – С.142-147), де вміщено цікаві данні про похід князя Польщі Болеслава I «Хороброго» на Русь влітку 1018 р.

події 1015–1019 рр. в дусі церковних творів борисоглібівського циклу, в пізньому Тверському літописі розповідається, що коли корабель з тілом Бориса Володимировича, який загинув у міжкнязівській боротьбі і якого всебічно прославляє давньоруська агіографія, прибув до гавані Києва, «**киане же не прияша его, но отпнухуша прочь**»¹⁶⁹.

Тітмар Мерзебурзький пише про втечу Святополка в Польщу відразу ж після смерті Володимира, яка сталася в липні 1015 р., а також про розділ спадщини Володимира між двома іншими синами небіжчика (їх імена не названі): «... *rex ille plenus dierum obiit, integritatem hereditatis suae duobus relinquens filiis, tercio adhuc in carcere posito, qui postea elapsus coniuge ibidem relicta ad socerum fugit (цей король (Володимир. – авт.), під вагою років, залишивши спадщину двом синам, помер, в цей же час третій все ще перебував у темниці, а згодом, покинувши темницю і залишивши жінку, знайшов притулок у тестя)*»¹⁷⁰. Згодом, при описі походу Болеслава та Святополка, саксонський хроніст занотував, що їх суперником був Ярослав. В його пам'ятці докладно описано похід Болеслава «Хороброго» на Київ влітку 1018 р., зокрема розповідається про зустріч армії на чолі з Болеславом і Святополком населенням столиці Русі на підході до Києва біля монастиря св. Софії, який напередодні постраждав внаслідок пожежі¹⁷¹. Остання інформація суголосна з відомостями північноруських літописів, в яких повідомляється про напади на Київ у 1017 р. печенігів, внаслідок чого в столиці виникли численні пожежі¹⁷².

В скандинавській «Сазі про Еймунда» подано чимало відомостей про участь вікінгів у боротьбі між нащадками «Вальдемара» – «конунгами» «Буриславом», якому належав «Кенугард», та «Ярицлейвом», володарем «Хольмгарда». Розповідаючи про війну «Ярицлейва» та «Бурислава», сага повідомляє про те, що внаслі-

¹⁶⁹ ПСРЛ. – Т.15: Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. – Санкт-Петербург, 1853. – С.128.

¹⁷⁰ *Thietmari Chronicon*. – L.7,73.

¹⁷¹ *Ibid*. – L.7,72; l.8,31-33.

¹⁷² Устюжский летописный свод. – С.36.

док цієї війни останній залишив «Кенугард» (Київ). «Бурислав» з своїми поплічниками прямує до країни «Б'ярмаланд», де збирає велике військо, яке згодом нападає на Київ.

Далі в «Сазі про Еймунда» йдеться про те, як «Бурислав» на чолі війська «б'ярмійців» пішов до Києва, під час жорстокої облоги якого «Ярицлейв» зазнав тяжкої травми ноги. Після цього «Бурислав» повернувся до степу, де, згідно інформації скандинавської пам'ятки, його згодом вбивають варяги, яких послав сюди «Ярицлейв»¹⁷³.

Як ми бачимо, що всі три пам'ятки доволі істотно відрізняються за змістом інформації, на що, безумовно, вплинули жанр та час написання пам'яток, особистість їх авторів тощо. Єдиним сучасником подій був саксонський хроніст Тітмар Мерзебурзький. Через це його хроніка в плані достовірності перевершує відомості літописів, які були підготовлені через багато років після подій.

Що стосується скандинавської саги, то вона з'явилася значно пізніше – лише в XIV ст. – на підставі фольклорних творів скандинавів. Остання обставина ускладнює вивчення джерела, оскільки досліднику для одержання достовірних даних треба відокремити їх реальну частину від значних легендарних нашарувань твору. Водночас варто відзначити позицію Г.В.Глазиріної, яка звертає увагу на унікальність скандинавської пам'ятки як джерела, що постав у середовищі норвезьких воїнів, які були на службі у князя Ярослава Володимировича. Завдяки цьому у творі збереглося чимало оригінальної інформації з повсякденного життя Русі. Дослідниця відзначила те, що «Сага про Еймунда» потрапила до Скандинавії вже як завершена розповідь¹⁷⁴.

В літературі довгий час події на Русі 1015–1019 рр. фактично викладалися на підставі переказу відповідних статей «Повісті

¹⁷³ Сага об Эймунде // *Рыдзевская Е.А. Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв.* – Москва, 1978. – С.89-104.

¹⁷⁴ *Глазырина Г.В. Следы устной традиции о Ярославе Мудром в ранней письменности Скандинавии (до 1200 года) // Древнейшие государства на территории Восточной Европы. 2005 г. – Москва, 2005. – С.128, пос.57. Див. також: Половинська В. Епоха Ярослава Мудрого: дискусійні питання та спроба знайти відповіді у скандинавських джерелах // Сіверянський збірник. – №3. – Чернівці, 2020. – С.4-14.*

временних літ». Проте вже у другій половині XIX ст. у дослідженнях Ф.Я.Фортинського та І.А.Линниченка було звернуто увагу на наявність даних про боротьбу нащадків Володимира Святославича в саксонській хроніці Тітмара Мерзебургського, на розбіжності у викладі інформації у розповіді хроніста та у свідченнях руських літописців. Проте ці історики, як і більшість інших, що досліджували пізніше історію міжкнязівської війни 1015–1019 рр., продовжували беззаперечно перевагу віддавати повідомленням давньоруських джерел¹⁷⁵.

Так, наприклад, на початку XX ст. М.С.Грушевський звернув увагу на численні алогізми та неузгодженості при викладі подій війни нащадків князя Володимира Святославича у різних літописних списках. Однак дослідник все ж таки виклав історію міжусобної війни переважно за літописом і тільки для додаткової інформації використав свідоцтво німецької хроніки Тітмара. Вважаючи Святополка винуватцем гибелі Бориса і Гліба, вчений все ж таки підкреслив, що в діях Святополка не було нічого такого, щоб відрізняло його від інших володарів Русі¹⁷⁶. Вчений з цього приводу писав: *«Як би Святополку удалося довести свій плян до кінця, суспільність би певно помирила ся з ним і забула б сі способи, як забувала нераз пізніш і ранійше, а перейнявши батьківську*

¹⁷⁵ Фортинский Ф.Я. Титмар Мерзебургский и его хроника. – Санкт-Петербург, 1872. – С.198; Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до середины XIV ст. – С.85-87; див. також: Голубовский П.В. Хроника Дитмара как источник для русской истории // Киевские университетские известия. – 1878. – №9. – С.27-40; Скобельский П. Згадки о Руси в жерелах немецких X и XI столетия // Справоздане дирекції гимназії Академичної во Львові на рок шкільний 1880/1. – 1881. – С.3-32. Останній автор при викладі подій кінця другого десятиліття XI ст. на Русі фактично лише переказує зміст хроніки Тітмара про Русь. З сучасних дослідників давньоруських відомостей Тітмара див. праці: Свердлов М.Б. Відомості про Київ у хроніці Тітмара Мерзебургського // Український історичний журнал. – 1971. – №8. – С.77-80; *его же*. Известия немецких источников о русско-польских отношениях X – начала XII в. – С.147-155; *его же*. Известия о Руси в Хронике Титмара Мерзебургского. – С.102-112; Назаренко А.В. О датировке Любечской битвы // Летописи и хроники за 1984 г. – Москва, 1985. – С.13-19; *его же*. События 1017 г. в немецкой хронике начала XI в. и в русской летописи // Древнейшие государства на территории СССР. 1980 г. – Москва, 1981. – С.175-184, та ін.

¹⁷⁶ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – У Львові, 1905. – Т.2. – С.2-20.

*політику протеговання церкви, знайшов би Святополк собі місце між иньшими “христілюбцями”»*¹⁷⁷.

В 20-х рр. XX ст. український історик та археолог В.Г.Лясковський спеціально проаналізував літописні повідомлення 1015-1017 рр. і звернув увагу на значно більшу (у порівнянні з ними) достовірність свідчень про ці події твору німецького хроніста¹⁷⁸. В цей же час О.І.Лященко розглянув свідчення про Русь «Саги про Еймунда» та порівняв її інформацію з даними літописних текстів. Перебуваючи під впливом останніх, автор механічно пов'язав в дійсності різні за змістом данні скандинавської пам'ятки та «Повісті временних літ». Зокрема, вчений висловив доволі сумнівне твердження, що «Бурислав» саги – це Святополк¹⁷⁹. Слід відзначити, що висновки авторів вище названих праць практично не вплинули суттєво на подальшу історіографію історії Русі початку XI ст.

В 1957 р. вийшла друком спеціальна джерелознавча монографія М.М.Ільїна, в якій перш за все аналізуються літописні статті про князів Бориса та Гліба Володимировичів. Автором було зроблено висновок, що ці статті виникли в 70-х рр. XI ст. під впливом церковних житій, присвячених цим князям-«святим». Своїм спостереженням вчений поставив під сумнів тезу О.О.Шахматова, який вважав, що літописні повідомлення появились відразу ж після загибелі Бориса та Гліба, а на їх основі пізніше були створені агіографічні оповідання борисоглібівського циклу¹⁸⁰. В книзі М.М.Ільїна обережно робиться припущення про можливу причетність до загибелі Бориса варягів, які були на службі у Ярослава¹⁸¹.

¹⁷⁷ Там же. – С.8.

¹⁷⁸ Лясковський В. Титмарові повідомлення про руські справи на початку XI сторіччя // Ювілейний збірник на пошану М.С.Грушевського. – Київ, 1928. – Кн.1. – С.138-143.

¹⁷⁹ Лященко А.И. «Eymundar Saga» и русские летописи // Известия АН СССР. – Сер.6. – Т.20, №12. – Москва, 1926. – С.1061-1086; пор. Мельникова Е.А. «Сага об Эймунде» о службе скандинавов в дружине Ярослава Мудрого // Восточная Европа в древности и средневековье. – Москва, 1978. – С.295.

¹⁸⁰ Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – С.29-97.

¹⁸¹ Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.169.

Погляди М.М.Ільїна згодом підтримав відомий польський фахівець з історії Центральної та Східної Європи А.Грабський¹⁸². Б.О.Рибаков в монографії «Древняя Русь. Сказания, былины, летописи» пише про пізні походження літописних повідомлень щодо другої половини другого десятиліття XI ст. та неясність у викладенні подій того часу у цих повідомленнях, відзначив напівлегендарність літописних постатей Бориса та Гліба. В інших працях з історії Давньої Русі, розповідаючи про події, що сталися після смерті Володимира, вчений наводить дві ймовірні версії (саги та літопису) загибелі синів останнього, не надаючи при цьому перевагу будь-якій з них¹⁸³.

На необхідність більш критичного ставлення до джерел та переоцінки подій 1015–1019 рр. звернули увагу М.Х.Алешковський¹⁸⁴ та О.М.Хорошев¹⁸⁵. Ці ж автори також вважають, що канонізація Бориса та Гліба відбулася не за часів Ярослава Володимировича, а в 1072 р. В 80-ті роки XX ст. автор цих рядків, розвиваючи висновки праць В.Ляскоронського, М.Х.Алешковського і особливо М.М.Ільїна, на підставі критичного комплексного аналізу джерел прийшов до висновків про те, що в 1015–1017 рр. головними учасниками міжкнязівського протистояння були нащадки Володимира Ярослав та Борис, а Святополк втрутився у боротьбу з першим лише в 1018 р.¹⁸⁶ В 2000 р. наше бачення історії міжкнязівської ві-

¹⁸² *Grabski A.F.* Boleslaw Chrobry. – Warszawa, 1964. – S. 256-267; див. також рецензію Т.Василевського на книгу М.М.Ільїна: *Kwartalnik historyczny*. – 1959. – №3. – S.941. Висновок М.М.Ільїна про походження культу Бориса та Гліба вже після смерті князя Ярослава Володимировича підтримав А.Поппе (*Poppe A.V.* О времени зарождения культа Бориса и Глеба // *Russia Mediaevalis*. – Т.1. – München, 1973. – S. 6-29; *idem.* La naissance du cult de Boris et Gleb // *Cahiers de civilisation medievale X-e – XII-e siecles*. – Poitiers, 1981. – N.24. – P.29-54).

¹⁸³ *Рыбаков Б.А.* Древняя Русь. Сказания, былины, летописи. – Москва, 1963. – С.207; *его же.* Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – Москва, 1982. – С.414; та ін.

¹⁸⁴ *Алешковский М.Х.* Повесть временных лет. – Москва, 1971. – С.129-131; *его же.* Глебоборисовские энколпионы 1072–1150 годов // *Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси*. – Москва, 1972. – С. 104–125.

¹⁸⁵ *Хорошев А.С.* Политическая история русской канонизации: XI–XV.

¹⁸⁶ *Головко А.Б.* Политические отношения Руси и Польши в начале XI в. – С.106-113; *его же.* Западные земли Руси и объединительная политика Киевского

йни 1015–1019 рр. на Русі було викладено в узагальнюючій статті про боротьбу нащадків князя Володимира¹⁸⁷.

Білоруський дослідник Г.М.Філіст в науково-популярній книзі «Історія “злочинів” Святополка Окаянного», відзначивши важливість та незаперечність досліджень М.М.Ільїна, М.Х.Алешковського та О.М.Хорошева, робить висновок, що Борис і Святополк були не ворогами, а союзниками, які загинули у війні з новгородським князем Ярославом¹⁸⁸. Останнім часом подібні погляди можна зустріти в працях І.П.Данилевського, який наводить аргументи, які «реабілітують» Святополка¹⁸⁹.

На жаль, в більшості досліджень з історії початку XI ст. спостереження М.М.Ільїна практично не знайшли ні належної наукової критики, ні серйозної підтримки. Так, на «класичних позиціях» в оцінці матеріалів літопису під 1015–1022 рр. стоїть Г.Ловмянський. Історик не поділяв поглядів М.М.Ільїна, А.Грабського та інших дослідників, які не підтримують літописну версію про вбивство Бориса та Гліба Святополком¹⁹⁰. Аналогічно до Г.Ловмянського трактують події після смерті Володимира П.Ф.Лисенко¹⁹¹, М.Ю.Брайчевський¹⁹² та П.П. Толочко¹⁹³.

государства в X – первой четверти XII вв. // *Киев и западные земли Руси в X–XIII вв.* – Минск, 1982. – С.33-34; *его же.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.23-32; *его же.* Кто убил Бориса и Глеба? // *Наука и религия*. – 1988. – №2. – С.29-32.

¹⁸⁷ *Головко О.* З історії міжкнязівської війни 1015-1019 рр. на Русі. – С.24-46.

¹⁸⁸ *Филист Г.М.* История «преступлений» Святополка Окаянного. – Минск, 1990. – 156 с.

¹⁸⁹ *Данилевский И.П.* Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.). – Москва, 1999. – С.337-354.

¹⁹⁰ *Łowmiański H.* Świętopełk w Brześciu w roku 1019 // *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*. – Poznań, 1970. – S.238-239.

¹⁹¹ *Лысенко П.Ф.* Киев и Туровская земля // *Киев и западные земли Руси в IX–XIII вв.* – Київ, 1982. – С.88-91.

¹⁹² *Брайчевський М.Ю.* Утвердження християнства на Русі. – Київ, 1988. – С.166-169.

¹⁹³ *Толочко П.П.* Володимир Святий. Ярослав Мудрий. – Київ, 1996. – С.156; *його ж.* Хто убив князів Бориса і Гліба? // *Київська старовина*. – 1999. – №4. – С.3; та ін.

О.М.Рапов на підставі правильного визначення в літопису днів тижня, коли були вбиті брати-князі Борис (неділя 24 червня 1015 р.) та Гліб (понеділок 5 вересня 1015 р.), вважає, що текст літописної розповіді про них «є дуже давньою пам'яткою»¹⁹⁴. Проте для літописця-монаха точно з'ясувати ці дні було не дуже складним завданням, оскільки у нього були пасхальні таблиці. Доволі вільно тлумачить повідомлення Тітмара про Русь фахівець із вивчення західноєвропейських хронік О.В.Назаренко, трактуючи при цьому події 1015–1017 рр. в основному за матеріалами літописів¹⁹⁵.

Чимало вчених вкрай критично сприймають зміст скандинавської «Саги про Еймунда». В.Д.Корольок фактично ставив під сумнів можливість взагалі використання повідомлення скандинавської пам'ятки для дослідження історії Русі середини другого десятиліття XI ст., відзначивши складність вивчення саги. Подібні погляди поділяє і сучасна дослідниця інформації пам'ятки Т.М.Джаксон, яка не вбачає можливим використання даних «Саги про Едмунда» для корегування літописної розповіді про міжкнязівську війну 1015–1019 рр.¹⁹⁶

Повертаючись до поглядів В.Д.Корольока, необхідно відзначити, що цей вчений підкреслював важливість інформації хроніки Тітмара Мерзебургського для вивчення історії Русі. На підставі свідчень саксонського хроніста вченим робиться висновок про сумнівність причетності до вбивства Бориса та Гліба Святополка, який, на думку В.Д.Корольока, з 1015 р. перебував у Польщі, проте питання про розвиток подій в 1016–1017 рр. на Русі в його дослідженні залишилося відкритим¹⁹⁷.

¹⁹⁴ Рапов О.М. Принятие христианства князем Владимиром и киевлянами // Вопросы истории. – 1984. – №6. – С.44.

¹⁹⁵ Назаренко А.В. О датировке Любечской битвы. – С.14-19, див. також: *его же*. События 1017 г. в немецкой хронике начала XI в. и в русской летописи. – С.175-184; *его же*. Западноевропейские источники. – С.317-332.

¹⁹⁶ Глазырина Г.В., Джаксон Т.Н. Древнерусские города в древнескандинавской письменности. Тексты, переводы, комментарий. – Москва, 1987. – С.115-116. Див. також: Половинська В. Епоха Ярослава Мудрого. – С.5-6.

¹⁹⁷ Корольок В.Д. Западные славяне и Киевская Русь X–XI вв. – С.239.

На близьких позиціях (в плані аналізу джерел) перебував М.Ф.Котляр, який також заперечував можливу причетність Святополка до вбивства братів Бориса та Гліба. Автор відзначав, що у «Повісті временних літ» та Новгородському першому літописі відсутня історична достовірна розповідь про боротьбу за владу нащадків Володимира, визнавав серйозним дослідження подій 1015–1019 рр., що зробив М.М.Ільїн. На підставі факту про особливу роль тмутараканського князя Мстислава в міжкнязівських конфліктах 20-х – початку 30-х рр. XI ст. вчений зробив висновок про його можливу причетність до смерті Бориса, яка, за його думкою, могла статися під час битви у 1016 р.¹⁹⁸

Американський вчений Р.Кук порівнює свідчення руських літописів та «Саги про Еймунда». Вчений вважає, що «Бурислав» скандинавської пам'ятки – це Святополк. На думку Р.Кука, Вартислав – це полоцький князь Брячислав, а згодом тмутараканський князь Мстислав, який воював з Ярославом, а перед смертю передав останньому свій уділ. Як вважає науковець, сага передає деякі важливі деталі з історії боротьби нащадків Володимира. Зокрема, в 1017 р. «Бурислав» здійснив напад на Новгород, про що не повідомляє літопис. В північному джерелі подано більш правдиво образ Ярослава. Варяги, які служили новгородському володареві, вбили Святополка. Специфічна літературна форма скандинавського твору, як наголошує американський дослідник, серйозно перекручує справжню історичну картину¹⁹⁹.

Вбивцею Бориса та Гліба вважала Святополка І.Калинець, проте перебіг подій 1014–1019 рр. авторка представляла досить оригінально. Згідно її поглядів, князь Володимир у Вишгороді загинув внаслідок насильницької смерті, а головним змістом подій на Русі в ці роки була боротьба язичників проти проникнення християн. Саме «поганську партію» очолював Святополк, що згодом і призведе до його конфлікту з ярим прихильником християн.

¹⁹⁸ Котляр М.Ф. Чи Святополк убив Бориса і Гліба? // Український історичний журнал. – 1989. – №12. – С.110-122; *його ж*. Останній князь дружинної Русі // Український історичний журнал. – 1999. – №2. – С.134-141.

¹⁹⁹ Cook R. Russian history, Icelandic story and Byzantine strategy in Eymundar Pattr Hringssonar // Viator. – Los-Angeles etc., 1986. – №17. – P.69-76.

янства – польським володарем Болеславом. На превеликий жаль, така своєрідна «реконструкція» давньоруської минувшини не побудована на необхідному фундаменті наукового розгляду свідчень джерел²⁰⁰. Зазначимо, що про протистояння про християнської та антихристиянської партій на Русі початку XI ст. писав і згаданий вище Г.М.Філіст²⁰¹.

На завершення цього сюжету необхідно відзначити, що в 2009 р. була надрукована книга С.М.Міхеєва, в якій вперше (після, зрозуміло, праці М.М.Ільїна) зроблено вичерпний текстологічний аналіз джерел, пов'язаних з міжусобною війною. Зазначимо, що С.М.Міхеєв прийшов до наступних висновків щодо подій означеної війни: зразу ж після смерті Володимира Святополк і Борис як союзники вступили у війну з Ярославом, а в 1016 р. зазнали від того поразки, згодом Святополк покинув Русь, знайшовши притулок у польського князя Болеслава, а Борис загинув в цей час від вбивць, яких надіслав Ярослав²⁰².

Не дивлячись на наведене, а саме на появу в історичній науці праць, де ставиться під сумнів традиційна версія розвитку подій 1015–1019 рр. на Русі, можна констатувати, що в історіографії, особливо у популярній та навчальній літературі міжкнязівська війна 1015–1019 рр. розглядається фактично так само, як її представляли історики XIX ст.

Комплексний аналіз джерел дає підставу припускати, що на момент смерті князя Володимира Святославича головною політичною фігурою в Києві був Борис, якому було доручено боротися проти сепаратизму Новгороду і організувати оборону південних меж Русі проти наскоків кочівників. На думку А.Поппе, саме його Володимир тоді призначив своїм спадкоємцем, що викликало незадоволення і заколот інших синів київського князя, серед яких вчений називає Святополка, Ярослава і, ймовірно, Мстислава²⁰³.

²⁰⁰ *Калинець І.* Загадки хрещення України-Руси (Науково-популярний нарис). – Львів, 2000. – С.82-86.

²⁰¹ *Филист Г.М.* История «преступлений» Святополка Окаянного. – С.69-70.

²⁰² *Михеев С.М.* «Святополкъ съде в Киеве по отци». Усобица 1015 – 1019 годов в древнерусских и скандинавских источниках. – Москва, 2009. – С.255-264.

²⁰³ *Поппэ А.В.* Земная гибель и небесное торжество Бориса и Глеба // Труды Отдела древнерусской литературы. – Т.LIV. Памяти Дмитрия Сергеевича Лиха-

Є підстави думати, що безпосередньо в момент смерті Володимира його дружина, яку очолював Борис, знаходилася в степу. Викликає певну неясність питання про місце перебування в цей час Святополка. Ми схильні довіряти в цьому питанні інформації Тітмара, який пише, що Святополк літом 1015 р. знаходився у в'язниці, а після смерті батька зразу ж направився до Польщі шукати політичний притулок у тестя. Хроніст пише, що Святополку під час втечі не вдалося звільнитися з-під арешту жінку²⁰⁴. До орієнтовно початку 1017 р., можливо зими 1016/17 р. Борис Володимирович контролював ситуацію на півдні Русі, нормалізував стосунки із згаданими в «Сазі про Еймунда» «б'ярмійцями» (печенігами). Вірогідно, що в цей час Борис підтримував приязні стосунки з Болеславом і Святополком²⁰⁵.

На початку 1017 р. Ярослав відвоював у Бориса Київ, відбив напад печенігів на місто, а дещо пізніше Борис загинув від рук варягів, яких проти нього направив новий київський князь²⁰⁶. Внаслідок досягнутих успіхів Ярославу вдалося взяти під контроль більшу частину східнослов'янських земель, хоча на місцях ще зберігали владу його брати – Брячислав, Мстислав і інші, які не поспішали визнавати верховенство нового київського володаря.

Знаючи про ворожі плани щодо себе польського двору, Ярослав уклав союз із германським імператором Генріхом II (король Генріх II став імператором в 1014 р.) про спільні дії проти Польщі. В жовтні 1017 р., за інформацією Тітмара Мерзебурзького, імператор «*conperit Rusorum regem, ut sibi per internuncium promisit suum, Bolizlavum peciisse nilque ibi ad urbem possessam proficisse* (довідався про те, що володар русів (Ярослав. – авт.), як йому (Генріху II, з яким у Ярослава були союзні відносини. – авт.) було обіцяно через

чева. – Санкт-Петербург, 2003. – С.313-336.

²⁰⁴ *Thietmari Chronicon.* – L.7,73; *Ильин Н.Н.* Летописная статья 6723 года и ее источник. – С. 105; *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.237.

²⁰⁵ *Головка А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических отношениях X – первой трети XIII вв. – С.60; пор. *Михеев С.М.* «Святополкъ съде в Киеве по отци». – С.261-262.

²⁰⁶ *Головка О.Б.* З історії міжкнязівської війни 1015-1019 рр. на Русі. – С.38-49.

посла, напав на Болеслава, захопив одне місто, але нічого більше не зумів зробити»²⁰⁷. З новгородського літопису ми дізнаємося про назву цього міста: «Въ лѣто 6525 [1017]. Ярославъ иде къ Берестію»²⁰⁸.

Отже, є всі підстави думати, що, вірогідно, в 1013 р. під час походу на Русь, польський володар захопив прикордонне місто-фортецю Берестя, яке входило до складу «Червенських градів», проте через чотири роки це місто було відвойоване Руссю²⁰⁹. Утримати відвойоване місто Ярославу в найближчий час не вдалося. Напад війська київського князя серйозно стурбував князя Болеслава. Польський монарх взимку 1017/18 р. зробив спробу укласти угоду з Ярославом – запропонував тому оформити династичний союз, одружившись на сестрі київського володаря Предславі²¹⁰.

Переговори між київським і гнзненським князями закінчилися невдачею. Складно пояснити причини їх зриву. Цілком можливо, що Ярослав відчував, що запропонований Болеславом союз із Польщею не стане гарантією невтручання польської адміністрації в справи київського князя, а буде використаний проти нього, оскільки при дворі польського володаря знаходився його головний суперник і претендент на київський стіл – Святополк.

Відмова київського князя вести перемовини з польським двором стало причиною того, що польський князь почав шукати контакти з Германією і форсував підготовку до війни на сході. В січні 1018 р. в замку Ортенбург в місті Баутцен (Будишин) (район Лужиць) розпочалися мирні переговори між Генріхом II і Болеславом I «Хоробрим»²¹¹. Германія, ймовірно, в той час також прагнула

²⁰⁷ Thietmari Chronicon. – L.7,65.

²⁰⁸ НПЛ. – С.15,180.

²⁰⁹ Див.: Назаренко А.В. О датировке Любечской битвы. – С.13-19, пор. Свердлов М.Б. Дополнения // Повесть временных лет. Изд. второе, исправленное и дополненное. – Санкт-Петербург, 1996. – С.621.

²¹⁰ Galli Chronicon. – L.1,6; Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – S.41-43; Benyskiewicz K. Czy książeczka Predsława stała się ofiarą «dynastycznej» zemsty Bolesława Chrobrego, czy wyobraźni późnośredniowiecznych latopisarzy? // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Історичні науки. – Том 70. До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова. – Кам'янець-Подільський, 2017. – S.122-146.

²¹¹ Thietmari Chronicon. – L.VIII,15.

до припинення виснажливих військових дій з Польщею. Науковці висловили погляд, що тоді у германського монарха викликала інтерес ідея майбутньої польсько-руської війни, оскільки в той час Візантія активно використовувала в Італії руський військовий контингент проти союзників Германії²¹². Є підстави думати, що германського імператора Генріха II і особливо угорського короля Іштвана I непокоїла балканська політика візантійського василевса Василія II, який тоді, як про це пише П.Урбаньчик, підкорив своїй владі «західну Болгарію і Сербію, збільшивши тим самим територію Візантії аж до Дунаю, тобто до кордонів Угорщини»²¹³.

За умовами підписаного 30 січня 1018 р. договору Генріх II погодився передати Польщі Лужиці і надав Болеславу I «Хоробому» загін із 300 рицарів для участі в кампанії на сході. Імператор, вірогідно, допоміг польському князю залучити для цієї ж акції 500 угорських рицарів²¹⁴. Будішинська угода припинила п'ятнадцятирічний кривавий конфлікт Польщі і Германії. Цей же договір фактично розірвав русько-германський союз проти Польщі, відкрив перед Болеславом I «Хоробрим» і його оточенням широкі можливості для здійснення військового втручання у справи сусідньої Русі.

3. ПОХІД ПОЛЬСЬКОГО КНЯЗЯ БОЛЕСЛАВА I «ХОРОБРОГО» НА КИЇВ І ЙОГО НАСЛІДКИ (1018 р.).

Влітку 1018 р. польський князь Болеслав «Хоробрий» здійснив виправу на Київ на підтримку князю Святополку²¹⁵. Події

²¹² Zakrzewski S. Bolesław Chrobry-Wielki. – S.291; Грабский А.Ф. По поводу польско-византийских отношений в начале XI века. – С.181; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.35-36; Urbańczyk P. Bolesław Chrobry – lew rycący. – S.282-284.

²¹³ Urbańczyk P. Bolesław Chrobry – lew rycący. – S.284.

²¹⁴ Thietmari Chronicon. – L.VIII,31; Грабский А.Ф. По поводу польско-византийских отношений в начале XI века. – С.179.

²¹⁵ ПСРЛ. – Т.1. – С.142-144; Thietmari Chronicon. – L.VIII,31-33; Galli Chronicon. – L.1,7,10; Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, ed. J.M.Lappenbergh // MGH SS. – T.7. – Hannoverae,1844. – P.24; Rocznik krakowski // МРН. Ed.

цього походу стали у певній мірі кульмінацією у боротьбі нащадків Володимира Святославича за великокнязівську владу. Похід війська польського князя Болеслава «Хороброго» на Київ, який тривав менше трьох місяців – з липня по вересень 1018 р., займає особливе місце як в історії, так і в історіографії взаємин Русі і Польщі.

Щодо останньої теми слід відзначити надзвичайну увагу до неї, а також до перебування на Русі весною 1069 р. правнука Болеслава I «Хороброго» Болеслава II «Сміливого» в середовищі польських інтелектуалів. Починаючи з хроніки Галла Аноніма, польські середньовічні хроністи прагнули показати зазначені події як зразок видатних успіхів династії П'ястів в Східній Європі²¹⁶. Згодом ці виправи опинилися в центрі уваги польських науковців, що особливо проявилось в міжвоєнну добу. Останнє було пов'язано з бажанням істориків відродженої в 1918 р. Польської держави довести з наукової позиції споконвічність присутності поляків у Східній Європі²¹⁷.

Нагадаємо, що перша спеціальна праця з історії взаємин Русі і Польщі була присвячена саме виправі Болеслава I «Хороброго» на Київ. Й. Карлович підготував в 60-х роках XIX ст. дисертацію про цей похід, а невдовзі переклав її з латини на польську мову і надрукував як книгу²¹⁸. В ній велика увага приділялася з'ясуванню питання про роль польського князя і його війська у перебігу боротьби за Київ нащадків Володимира Святославича.

Слід відзначити, що в східнослов'янській історичній літературі досить рано спостерігається тенденція до критичного розгляду інформації джерел з історії походу Болеслава I «Хороброго»

A. Bielowski. – T.2. – Lwów, 1872. – P.794; *Rocznik świętokrzyski dawny* // МРН. – T.2. – P.773.

²¹⁶ Головка О.Б. Русь і руські князівства на сторінках польських нарративних джерел // *Terra Cossacorum. студії з давньої і нової історії України*. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – Київ, 2007. – С.359-361.

²¹⁷ *Нагірний В.* Проблеми історії галицько-волинських земель X–XIV ст. у висвітленні польської міжвоєнної історіографії міжвоєнного періоду (1919–1939) // *Княжа доба: історія і культура*. – Вип.3. – Львів, 2010. – С.331-362.

²¹⁸ *Karłowicz J.* *Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego*. – Poznań, 1872. – 32 s.

на Київ. Зокрема, ще на початку XVII ст. анонімний автор Густинського літопису вивчив матеріали про виправу, вміщену у «Повість временних літ», порівняв із свідченнями польських хронік і звернув увагу на суперечливість і велику тенденційність оцінки події польськими хроністами²¹⁹. В радянській історіографії думці про успішність східної політики Польщі в XI ст., яку пропагували польські автори, протиставлялася позиція про успішні повстання киян проти польських «загарбників»²²⁰.

Попри значний інтерес в дослідженнях вчених XIX–XX ст. до вивчення обставин походу польського князя Болеслава на Київ влітку 1018 р., чимало питань його історії ще і зараз не є достатньо ясними і викликають дискусії²²¹.

Найбільш докладно події 1018 р. висвітлені у «Повісті временних літ», хроніках Тітмара Мерзебурзького і Галла Аноніма. Порівняльний аналіз свідчень цих пам'яток говорить, що данні перших двох в цілому не суперечать один одному і співпадають за змістом. Тітмар отримав інформацію про похід на схід від саксонських рицарів, які брали участь у виправі на Київ у складі війська Болеслава I «Хороброго». Зрозуміло, що на специфіку і деякі деталі викладу хроніста вплинула та обставина, що він писав про далеку і невідому країну на підставі свідчень інформатора, який лише трошки був більш обізнаний, ніж автор²²². Досить достовірною виглядає літописна картина подій 1018 р., не дивлячись на

²¹⁹ *Густинская летопись* // ПСРЛ. – Т.2. – Изд.1. – Санкт-Петербург, 1843. – С.263.

²²⁰ *Савич А.А.* Борьба русского народа с польскими захватчиками в XI веке // *Ученые записки Московского городского педагогического института*. – Т.2. – 1941. – Вып.1. – С.97-108; *Греков Б.Д.* Киевская Русь. – Москва, 1953. – С.484; *Тихомиров М.Н.* Крестьянские и городские восстания на Руси XI– XIII вв. – Москва, 1955. – С.71; *Свердлов М.Б.* Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. – С.155.

²²¹ Про дискусійні питання висвітлення походу 1018 р. в радянській історіографії 1956–1980 рр. див., наприклад: *Головка О.Б.* Русько-польські відносини в радянській історіографії (1956–1980) // *Проблеми слов'янознавства*. – Вип.30. – Львів, 1984. – С.104-105; сучасну літературу про виправу Болеслава I «Хороброго» і Святополка докладно розглянув К. Коллінгер (*Kollinger K.* *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego* (992–1025). – S.187-370).

²²² *Thietmari Chronicon*. – L.VIII,31-33.

те, що вони викладалися у пам'ятці через сто років. Зазначимо, що на специфіку передачі інформації вплинула борисоглібівська традиція тенденційного у негативному плані висвітлення поста-ті союзника Болеслава його зятя Святополка²²³. Галлом Анонімом матеріал про східну кампанію Болеслава «Хороброго» наведе-но з край тенденційних на користь Польщі позицій на підставі фольклорних переказів польського рицарства. Проте деякі фак-ти, висвітлені польським хроністом, підтверджуються іншими джерелами²²⁴.

На нашу думку, значна упередженість розповіді про похід Болеслава Галлом Анонімом могла бути викликана не тільки відо-мою тенденційністю польського хроніста щодо сусідів, а і загаль-ною оцінкою київського походу, що склалася в XI ст. в західно-європейській хронографії. Так Тітмар Мерзебурзький, згадуючи про результати виправи поляків, пише: «*Huius regnum prefatus dux postea cum exercitu in vedens generum suimetet fratrem eius die expulsum inthronizavit et hilaris rediit* (Згаданий князь (Болеслав. – авт.) з військом вступив до його (Ярослава. – авт.) королівства, по-ставив на престол його брата, а свого зятя, який довго перебував у вигнанні, і весело повернувся (додому. – авт.))»²²⁵. В Кведлінбурзь-

²²³ ПСРЛ. – Т.1. – С.142-144.

²²⁴ *Galli Chronicon*. – L.1,7,10.

²²⁵ *Thietmari Chronicon*. – L.VII,65. В літературі наведена інформація хроніста традиційно розглядається як попередня відносно великої розповіді серед-ньовічного автора про виправу Болеслава і Святополка на Київ у другій по-ловині літа – на початку осені 1018 р. Див.: *Ильин Н.Н.* Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.111; *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь. – С. 258; *Паушто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. – С.37; та ін. Проте О.В.Назаренко вважає, що коментована інформація саксонського хро-ніста не має відношення до літнього 1018 р. походу Болеслава на Київ, оскіль-ки запис Тітмара, на думку історика, був зроблений ще до початку виправи. Науковець припускає, що Тітмар знав ще про один похід (який передував походу літа–осені 1018 р.) Болеслава на схід, під час якого польський во-лодар, вірогідно, зайняв для Святополка Берестя, хоча і не виключає мож-ливості відвоювання тоді поляками Турова або Володимира (на Волині). Див.: *Назаренко А.В.* События 1017 г. в немецкой хронике начала XI в. и в русской летописи. – С.178-180; *его же.* Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. – С.161-162, пр.42. Пор.: *Benyskiewicz K.* Czy Bolesław Chrobry dwukrotnie wyprawiał się przeciwko Jarosławowi Mądrymu? Interpretacja

ких анналах під 1019 р. зазначається, що «*Bolitzlavus Ruciam auxilio Saxonom sibi su begit* (Болеслав підкорив собі Русь за допомогою саксонців)»²²⁶. Таким же чином оцінює події на Русі відомий гер-манський історик і географ 70-х років XI ст. Адам Бременський. В своїй «Історії єпископів Гамбурзької церкви» він стверджує, що «*Bolizlaus, rex christianissimus, cum Ottone tercio confoederatus, omnem vi Sclavaniam subiecit et Pruzzos* (найхристиянні-ший король Болеслав у союзи з Оттоном (Оттон III – германський імператор, який насправді помер в 1002 р. – авт.) підкорив Склаві-нію, Русію і Пруссію)»²²⁷.

Аналогічні за змістом записи збереглися і в найдавніших польських анналах. Так, Рочник короткий під 1018 р. інформує: «*Primus Boleslaus superavit Ruthenos et terram eorum vastavit* (Бо-леслав перший розбив рутенів і землі їх спустошив)»²²⁸, а Рочник Светокжицький давній констатує: «*Bolezlaus superavit Ruziam* (Бо-леслав переміг Русь)»²²⁹. Галл Анонім був творцем або поширювачем дуже популярної у подальшій польській хронографії легенди, згідно якої Болеслав I «Хоробрий» при вступі до Києва вдарив мечем у Золоті ворота (цих воріт у 1018 р. в столиці Русі насправді ще не було!). Відзначимо, що з початку XIV ст. головною регалі-єю польської володарської влади стає меч-«щербець», назва яко-го пішла від щербини, що начебто виникла від згаданого удару зброї польського князя об Золоті ворота. Насправді цей меч було зроблено у другій половині XII – першій половині XIII ст.²³⁰ Хро-ніст Вінцентій Кадлубек (початок XIII ст.) про події 1018 р. на Русі

65 rozdziału siódmej księgi Kroniki Thietmara // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Т. 28. – 2018. – С.219-234.

²²⁶ *Annales Quedlinburgenses*. – P.84.

²²⁷ *Adami Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. – P.24.

²²⁸ *Rocznik krótki // MPH*. – T.2. – P.794. Майже такий запис див.: *Rocznik kapitulny krakowski*. – P.794.

²²⁹ *Rocznik świętokrzyski dawny*. – P.773.

²³⁰ Нині меч-«щербець» зберігається у музеї «Скарбниця» у Вавельському замку в Кракові. Про цей меч див.: *Kuczyński S.K.* O polskim mieczu koronacyjnym // *Przegląd historyczny*. – 1961. – №4. – S.562-577.

розповідає значно лаконічніше, ніж його попередник, проте «від себе» додає про захоплення після битви між військами Болеслава і Ярослава на р. Західний Буг польськими воїнами у полон «короля русів», чого реально не було²³¹.

До другого свого походу на Русь польський князь готувався всю весну і початок літа 1018 р. До Болеслава, про що вже вище йшлося, приєдналися союзники – рицарські загони із Саксонії і Угорщини²³². Польським князем було скоординовано план нападу з печенізькими ханами, орди яких мали здійснити вторгнення на Русь і підійти до Києва. Отже, події другої половини літа – початку осені 1018 р. стали важливим етапом війни нащадків Володимира Святославича, на хід якої серйозно впливали польські, германські, угорські, печенізькі, скандинавські і візантійські сусіди Русі.

Завершивши підготовку до виправи у липні 1018 р., військо Болеслава «Хороброго» рушило на схід. Джерела не дають інформації про безпосередню чисельність польського війська і сил союзника Болеслава Святополка, проте на підставі згадки Ібрагіма ібн-Якуба про кількість воїнів у дружині батька Болеслава I Мешка I (3 тис. воїнів)²³³ та відомої інформації про заго-ни союзників поляків (саксонців було 300, а угорців 500 рицарів) можна припустити, що загалом на Русь вирушило військо чисельністю 3-5 тис. чоловік. Влітку 1018 р., за повідомленням Тітмара, проти Ярослава і його прихильників почала діяти орда печенігів, яка нараховувала 1 тис. воїнів²³⁴. Є підстави думати, що після початку військових дій значну допомогу від спільників на Русі отримав зять Болеслава Святополк. Власні військові сили Святополка були, на нашу думку, досить потужні, оскільки після уходу армії Болеслава з Києва у вересні 1018 р., він мав змогу про-

231 *Vincentii Chronicon*. – L.2,12. Хроніку Вінцентія Кадлубка наводимо за виданням: *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum* // МРН. – Т.2. – Р.193-449, з вказівкою номеру книги і розділу твору.

232 *Thietmari Chronicon*. – L.VIII,31; *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.245-246; *Grabski A.* Boleslaw Chrobry. – S.261-262.

233 *Известия Ал-Бекри* и других авторов о Руси и Славянах. – С.51.

234 *Thietmari Chronicon*. – L.8,31.

тисяю новгородсько-скандинавській дружині Ярослава, якій поступився внаслідок жорстокої битви на Альті зимою 1018/19 р.

Зазначимо для порівняння, що літописи зберегли інформацію про чисельність війська Ярослава Володимировича напередодні його виступу з Новгорода на південь в 1016 р.. Іпатіївський літопис, пише, що у князя було тисяча варягів і сорок тисяч новгородців, проте ця інформація є фантастичною²³⁵. Більш реальною виглядає інформація новгородського літопису: «**И совра вой 4000: Варяг възметъ 1000, а Новгородцов 4000.**»²³⁶.

Про можливість вторгнення на Русь армії Болеслава і Святополка Ярослав Володимирович, вочевидь, був обізнаний, оскільки його війська зустріли ворогів на Волині. 22 липня 1018 р. під час форсування армією Болеслава ріки Західний Буг неподалік міста Волиня між суперниками сталася битва, яка завершилася незаперечною перемогою армії Болеслава і Святополка²³⁷. Про масштаб невдачі Ярослава свідчать не тільки великі втрати його війська, небажання князя захищати Київ²³⁸, а і те, що він, не відчуваючи впевненості у безпечному перебуванні у своїх новгородських володіннях, мав намір емігрувати до своїх родичів у Скандинавію. Лише втручання новгородської верхівки на чолі з посадником Константином, яка стала вимагати від Ярослава продовження боротьби, примусила того відмовитися від планів фактичної капітуляції²³⁹.

Невдача Ярослава Володимировича, як здається, була підсилена наявністю у нього суперника на півночі Русі. Тітмар повідомляє, що напередодні зіткнення на Бузі, приблизно весною

235 ПСРЛ. – Т.2: Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1908. – С.128.

236 ПСРЛ. – Т.3: Новгородская летопись по синодальному харатейному списку. – Санкт-Петербург, 1888. – С.83.

237 ПСРЛ. – Т.1. – Стб.142-143; *Thietmari Chronicon*. – L.8,31; *Galli Chronicon*. – L.1,7.

238 Густинський літопис містить інформацію про спротив киян військам Болеслава і Святополка в момент їх підходу до Києва (Густинская летопись. – С.263), проте ця інформація не знаходить підтвердження в ранніх літописах.

239 ПСРЛ. – Т.1. – Стб.143.

1018 р., Ярослав захопив у брата якесь місто²⁴⁰. Зрозуміло, що цим містом не міг бути добре відомий Тітмару Київ, а також згаданим братом не міг бути ні відомий німецькому автору Святополк, ні вбитий до 1018 р. Борис. Питання про суперника Ярослава на півночі Русі, на наш погляд, допомагає вирішити зміст «Саги про Еймунда». В ній йдеться про перехід десь взимку 1017/18 р. великої варязької дружини від «Яріцлейва» (Ярослава) до «Вартислава» (Брячислава) і напад останнього, який князував у «Пальтеску» (Полоцьку), на Новгород²⁴¹. Про напружені стосунки Полоцька і Новгорода в той час свідчить більш пізня літописна стаття під 1021 р., де йдеться про чергову фазу конфлікту Ярослава і Брячислава²⁴².

Зрозуміло, що в такій ситуації перед початком маршу війська Ярослава на зустріч суперникам на Волинь значна частина новгородців зовсім не волила допомагати князю у бойових діях на півдні Русі. Невдача дружини Ярослава в битві на р. Західний Буг невдовзі примусила новгородську верхівку на чолі із двоюрідним дядею князя посадником Константином Добринічем переглянути свою позицію і надати Ярославу належну підтримку у формуванні нового війська. **«Ярослав привеже к Новугороду, хотяше вежати за море. И посадник Костянтин, сын Добрынин, рассекоша лодии Ярославле, ркүще: “Хощемся и еше бити по тебе з Болеславом и Святополком”. И начаша скот свирати: от мұжа по 4 күны, а от старосты 10 гривен, а от воляр по 18 гривен. Приведоша Варяг и вдаша им скот. И совокүпи Ярослав вои много»,** – повідомляє північноруський літопис про події в Новгороді наприкінці липня – у серпні 1018 р.²⁴³ Тоді ж відбулися заручини Ярослава і до-

²⁴⁰ *Thietmari Chronicon*. – L.8,31.

²⁴¹ Сага про Еймунда. – С.103-104.

²⁴² ПСРЛ. – Т.1. – Стб. 146; ПСРЛ. – Т.7: Воскресенская летопись. – Санкт-Петербург, 1856. – С. 328; Головки А.Б. Земли Западной Руси и объединительная политика Киевского государства в X – первой трети XII вв. // Киев и западные земли Руси в IX–XIII вв. – Минск, 1982. – С.325-33.

²⁴³ ПСРЛ. – Т.5: Софийская первая летопись. Изд.второе. – Санкт-Петербург, 1925. – С.88-89. Про взаємини князя Ярослава Володимировича і посадника Константина Добриніча див.: Лисюченко І.В. Ресурси древенерусского

чки шведського короля Олава Інгігерд та сина Ярослава Іллі й сестри датського короля Кнута Естрід-Маргарети, що, на думку О.В.Назаренка, свідчило про встановлення військово-політичного союзу новгородського князя із Скандинавією²⁴⁴.

Після перемоги над Ярославом на р. Західний Буг армія Болеслава I «Хороброго» і Святополка без перешкод пройшла південною Руссю шлях приблизно 500 км і через три тижні підійшла до Києва. Зазначимо, тему про маршрут польського війська спеціально досліджували польські науковці С.Закжевський і Р.Якимович. Ці історики відзначали, що військо Болеслава рушило територією Волині, пройшло місто Луцьк, міста Погорини, басейн Случі і Тетерева, місто Білгород і підійшло до столиці Русі²⁴⁵. Пізніше це ж питання розглянув С.М.Кучинський, який картографував шлях пересування польського війська²⁴⁶.

Тітмар Мерзебурзький у піднесених тонах описав прибуття польського війська до Києва, відзначив, що після невеликого протистояння місто підкорилося прибульцям, звернув увагу на теплий прийом їх киянами, перебільшуючи при цьому чесноти і роль саксонських рицарів. Київ, як повідомляє хроніст, *«XVIII Kal. Sept. Bolizlavum et, quem diu amiserat, Zentepulcum seniore suum, cuius gratia et nostrorum timore omnis hec regio conversa est, suscepit. Archiepiscopus civitatis illius cum reliquiis sanctorum et ceteris ornatibus diversis hos advenientes honoravit in sancte monasterio Sofhiae, quod in priori anno miserabiliter casu accidente combustum est (14 серпня прийняв Болеслава і Сентепулка (Святополка. – авт.) свого сень-*

князя: безальтернативність // Вестник Удмуртского университета. – 2016. – Серия история и филология. – Т.26, вып.4. – С.42-43.

²⁴⁴ Назаренко А. В. Древняя Русь на международных путях. – С. 492–498. На думку М.Б.Свердлова, висновок про існування антипольського союзу Ярослава із скандинавськими володарями не має належного підкріплення фактами. Див. *Свердлов М.Б. Домонгольская Русь*. – С.350.

²⁴⁵ *Zakrzewski S. Bolesław Chrobry-Wielki*. – S.302-305; *Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński*. – Т.3. – Równe, 1934. – S.10-104.

²⁴⁶ *Kuczynski S. M. O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom na podstawie wzmianki z 981 r. w Opowieści lat doczesnych*. – S.46-48.

йора, який довго був відсутнім, добре ставлення до якого і переляк перед нашими (саксонцями. – авт.) дозволили (підкорити. – авт.) весь цей край. Архієпископ цього міста зустрів прибульців з реліквіями святих і іншими прикрасами з різноманітною вишуканістю в монастирі святої Софії, який у минулому році через нещасливий випадок згорів)»²⁴⁷.

В літературі слова Тітмара «*in sancte monasterio Sofhiae*» частіше перекладається буквально «в монастирі святої Софії»²⁴⁸. Історик церкви В.Абрахам відзначав, що на Заході словом «*monasterium*» часто найменували кафедральні храми²⁴⁹. А.Поппе на підставі того, що реально такого монастиря в Києві не існувало, перекладає слова саксонського автора як «в святому кафедральному соборі Софії»²⁵⁰. Такий переклад джерела викликав заперечення у С.О.Висоцького, який вважав його неточним²⁵¹.

Повідомлення германського хроніста стосувалося резиденції київського митрополита, яка в той час знаходилася поза міськими стінами Києва і сама була оточена фортифікаційними спорудами. Саксонські інформатори Тітмара, як нам здається, прийняли митрополичий комплекс – собор, будинок митрополита, інші споруди, що були оточені ровом, валом і стіною – як замський добре укріплений монастир, що було звичайним явищем для мешканців тодішньої Західної Європи.

Оскільки в «Повісті временних літ» вказівка про побудову Софійського собору вміщена під 1036 р., чимало авторів висловлюють скептичне ставлення до інформації про нього у Тітмара Мерзебургського. Зокрема, є версія, що спочатку була побудована дерев'яна церква св. Софії, яка згоріла, на місці якої лише

²⁴⁷ *Thietmari Chronicon*. – L.8,32.

²⁴⁸ Див., наприклад: *Рапов О.М., Ткаченко Н.Г.* Русские известия Титмара Мерзебургского. – С.65.

²⁴⁹ *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – S.32,42.

²⁵⁰ *Поппэ А.* Русские митрополии Константинопольской патриархии // *Византийский временник*. – Т.28. – Москва, 1968. – С.87. Близкий переклад – «в соборе святой Софии» див.: *Назаренко А.В.* Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. – С.142.

²⁵¹ *Висоцкий С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской: По материалам граффити XI–XVII вв. – Киев, 1976. – С.248.

згодом був збудований кам'яний храм²⁵². Версія про дерев'яний храм Софії (можна подумати, що кам'яний собор не міг згоріти!) була створена для доведення вірогідності літописного запису про спорудження іншого, кам'яного храму св. Софії в 30-х роках XI ст.

Зазначимо, що С.О.Висоцький не сприйняв версії про існування дерев'яної Софії в часи Ярослава Володимировича, вважав, що в 1017 р. князь Ярослав розпочав будівництво кам'яних Софійського собору і резиденції київського митрополита, на території якої знаходився собор. Саме цю резиденцію Тітмар назвав монастирем. Водночас вчений припускає існування якоїсь дерев'яної церкви св.Софії до 1017 р., тобто побудованої ще князем Володимиром. Будівництво кам'яної Софії завершилося в 1037 р.²⁵³

Зазначимо, що є і інші підстави для висновку про спорудження храму набагато раніше дати, вказаної в київському літопису. Сам факт проведення християнізації і формування розгалуженої церковно-адміністративної структури Русі наприкінці X ст. вимагав створення головного церковного центру країни. Природно, що цей центр мав бути пов'язаний з поширеною в православному світі ідеєю софійності, яка в Візантії відіграла важливу роль у підкреслюванні симфонії світської і церковної влади. Неможливість проведення будівництва під час міжусобної війни 1015–1019 рр., вказівка митрополита Іларіона в його «Слові про закон і благодать» про існування Софії в часи Володимира²⁵⁴ дають

²⁵² *Лебединцев П.Г.* О святой Софии Киевской // *Труды Третьего археологического съезда в Киеве в 1874 г.* – Т.1. – Киев, 1878. – С.1-3; *Poppe A.* Uwagi o najstarszych dziejach kościoła na Rusi // *Przegląd historyczny*. – 1964. – Т.3. – S.382-384; *ibid.* Państwo i kościoł na Rusi. – Warszawa, 1968. – S.41-44; *Поппэ А.* Русские митрополии Константинопольской патриархии. Ч.1. – С.87; *Петрухин В.Я.* Крещение Руси: от язычества к христианству. – Москва, 2006. – С.168, 189-190; *Шапов Я.Н.* Государство и церковь Древней Руси X–XIII в. – Москва, 1989. – С.24; *Франклин С., Шепард Д.* Начало Руси: 750 – 1200. – Санкт-Петербург, 2004. – С.328; *Филитчук О.* Забутий святий. Князь Володимир Великий між Сходом та Заходом. – С.337.

²⁵³ *Висоцкий С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской: По материалам граффити XI–XVII вв. – С.248-250.

²⁵⁴ *Молдован А. М.* «Слово о законе и благодати» Илариона. – Киев, 1984. – С.92-97. Про трактат митрополита Іларіона див.: *Замалеев А.Ф., Зоц В.А.* Мыслители Киевской Руси. Изд. Второе, переработ. и дополн. – Киев, 1987. –

підставу думати, що резиденція київського митрополита виникла невдовзі після хрещення Русі. Утвердження церковного центру Русі сталося приблизно в 996 р., оскільки в цей час виникнення його зафіксоване у візантійському джерелі – «Списку єпископій (Notitiae episcopatum)»²⁵⁵.

Аналіз даних саксонського хроніста і інших джерел дає підставу поставити під сумнів поширену в літературі думку, що Святополк у подіях 1018 р. був майже маріонеткою в руках Болеслава I «Хороброго», який хотів підкорити собі Русь²⁵⁶. Без доброзичливого ставлення київської верхівки до польського князя, яка стала можливою лише завдяки союзницьким відносинам Болеслава із Святополком, першому навряд чи вдалося так легко, фактично без спротиву зайняти Київ, місто, яке за рік до цього витримало жорсткий напад печенігів. Зазначимо, що на факт дружніх стосунків київської знаті і Святополка в 1018 р. не безпідставно звертали увагу І.А.Лінниченко, В.Д.Королюк, В.Т.Пашуто та інші автори²⁵⁷.

Для вирішення питання про систему взаємин після оволодіння Києва між Болеславом і Святополком вагоме значення має інформація саксонського хроніста про обставини відходу їх союзників у виправі – саксонців, угорців і печенігів – додому, яка стала невдовзі після приходу польського війська до Києва²⁵⁸. З цього приводу Тітмар пише: «*Omnes hii tunc domum remittebantur, cum indigenas adventare, fideles sibi apparere senior prefatus letabatur*». Ві-

C.40-49; Avenarius A. Metropolitan Ilarion of christianity in Rus': The problem of the transformation of Byzantine influence // Harvard ukrainian studies. – Vol. XII/XIII. – 1988/1989. – Special issue. Proceedings of International congress commemorating the millennium of Christianity in Rus'-Ukraine. – P.689-701.

²⁵⁵ Darrouzes J. Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. – Paris, 1981. – P.343.

²⁵⁶ Мавродин В.В. Образование Древнерусского государства. – Ленинград, 1945. – С.355; Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. – С.154-155; та ін.

²⁵⁷ Лінниченко І.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV ст. – С.88; Королюк В.Д. Западні славяне і Київська Русь в X–XI вв. – С.237; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.37; та ін.

²⁵⁸ Thietmari Chronicon. – L.8,32.

домий польський дослідник і перекладач хроніки М.З.Єдліцький пропонує наступний переклад цього фрагменту: «*Wszystkich tych ludzi odesłał tamtejszy władca* (у примітці переклада – Святополк) *dodomu, gdy mógł stwierdzić zradością, jak mieszkańcy kraju garną się doniego i swoją wierność mu okazują*»²⁵⁹. Аналогічно цей сюжет перекладено в наших попередніх працях: «*Всіх цих людей відправив тамошній володар* (Святополк. – авт.) *додому, коли міг із радістю переконатися, що мешканці країни добре до нього ставляться і відданість свою проявляють*»²⁶⁰.

О.В.Назаренко дає свій варіант перекладу цього запису хроніки: «*Все они были распущены по домам, когда выше упомянутый сениор (Святополк) с радостью [стал принимать] местных жителей, приходивших к нему с изъявлением покорности* (Всі вони були відпущені додому, коли вище згаданий сеньйор (Святополк) з радістю [став приймати] місцевих мешканців, які приходили до нього визнавати покірність)»²⁶¹. Як нам зараз здається, останній переклад є більш точним. Рішення відпустити союзників Святополк не міг прийняти без згоди Болеслава, саме до якого сакси, угорці і печеніги прибули, щоб взяти участь у військових діях на Русі. О.В.Назаренко в іншій своїй праці пише, що союзників відпустив додому саме польський князь Болеслав²⁶². Зазначимо, що саксонський автор середини XII ст. (так званий Саксонський анналіст), який написав велику хроніку на підставі багатьох інших хронік і анналів, при викладі цього сюжету, який ним було створено на підставі праці Тітмара, також пише, що

²⁵⁹ Kronika Thietmara. Z tekstu łacinskiego, przetłumaczenie, wstępem poprzedził i komentarzem opatrzył M.Z.Jedlicki. Obok tłumaczenia tekst oryginału. – Poznań, 1953. – S.622.

²⁶⁰ Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.29.

²⁶¹ Назаренко А.В. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков. – Москва, 1993. – С.143. Аналогічний переклад цього тексту зробив І.В.Дьяконов. Див.: Тітмар Мерзебургский. Хроника. В 8 книгах. 2-е, испр. Издание подг. И.В.Дьяконов. – Москва, 2009. – С.177-178 («*Все они были отпущены домой, когда названный господин увидел, что местные жители приходят к нему с изъявлением своей верности*»).

²⁶² Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.465.

союзники були відпущені за ініціативою Болеслава: «*quos omnes domum remisit, quia indigenas genero suo fideles intenerat (всіх їх відпустив додому, оскільки місцеві мешканці були вірними його зятю)*»²⁶³.

Скоріше за все рішення про відправлення додому саксонських і угорських воїнів було спільним Болеслава і Святополка. Цей крок був викликаний бажанням запобігти можливим конфліктам прибульців з місцевим населенням і свідчив про відносний спокій у Києві в перші дні перебування там іноземного війська. О.В.Назаренко пише, що підмога союзників під час походу Болеславу була символічною²⁶⁴, про те з цим важко погодитися. Всього Болеславу допомагало біля 1800 воїнів – саксонців, угорців і печенігів, що було достатньо багато враховуючи загальну чисельність військ. Якщо припускати, що у поході на Київ Болеслава і Святополка брало участь 3–5 тисяч воїнів, то контингент майже у 2 тис. чоловік був пропорційно великим.

Тривале перебування значних військ у Києві, забезпечення його харчуванням у місті, яке напередодні сильно постраждало внаслідок нападу печенігів та великих пожеж з ним пов'язаних і тоді нараховувало не більше 15–20 тис. чоловік²⁶⁵, могло викликати потенційно соціальну напруженість. Саме із складністю проживання і забезпечення провіантом польського війська, вірогідно, було пов'язано рішення Болеслава зразу ж після приходу до центру Русі про розміщення його воїнів не тільки у Києві, а і в містах довкола столиці: «**Болеславъ же вниде в Къіевъ**

²⁶³ *Annalista Saxo*. – P.674.

²⁶⁴ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.456. Критика такого взгляда см.: *Benyskiewicz K. Piastowie i Rurycowice. Polsko-ruskie stosunki polityczne od X do połowy XII wieku*. – Zielona Gora, 2020. – S.83, pr.129.

²⁶⁵ П.П.Толочко вважає, що в XII–XIII ст. у Києві мешкало біля 50 тис. чоловік (*Толочко П.П. Киев и Киевская земля в период феодальной раздробленности XII–XIII вв.* – Киев, 1970. – С.89; *его же. Древний Киев*. – Киев, 1983. – С.188), проте на початку XI ст місто було набагато меншим за територією, а значить і за населенням. О.В.Назаренко припускає, що на початку XI ст. у Києві населення було не більше 15 тис. чол. Див.: Назаренко А.В. *Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков*. – С.199, пр.109.

сь **Сътополкомь. и речѣ Болеславъ разведѣте дръжину мою по городомъ напкорѣмъ. и бытъ тако**»²⁶⁶.

Підкоренням Києва завершився перший етап перебування війська Болеслава «Хороброго» в Києві. Проте у подальшому плани щодо подальших дій на Русі у Болеслава і Святополка відрізнялися. Як здається, Болеслав не хотів продовжувати конфронтацію з Ярославом. За свідченнями Тітмара, польський князь направив до Новгороду авторитетне посольство на чолі з київським першоієрархом, яким був київський митрополит Іоанн. Водночас Болеслав направив послів до монархів Германської та Візантійської імперій²⁶⁷. Перше з посольств очолив абат Туні (Антоній). Останній, як пише О.В.Назаренко, був учнем Бруна Кверфуртського, абата монастиря в Менджижечі на Нижній Обрі, правому витoku Одри²⁶⁸. Вочевидь, цими дипломатичними демаршами польський володар хотів підкреслити свою володарську велич і могутність своєї держави.

Можна погодитися з поглядом науковців, які пишуть, що означене посольство Болеслава до візантійського василевса Василя II було елементом широкої геополітики, в яку в той час були втягнуті, крім Польщі і Візантійської імперії, Германська імперія, Угорщина і яка проявлялася в протистояннях в Південній Італії, на Балканах і в причорноморських степах²⁶⁹. Проявом цієї політики стала битва 1 жовтня 1018 р., що відбулася на березі річки Офанто біля відомого міста Канни²⁷⁰ в Італії, де візантійська ар-

²⁶⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.143.

²⁶⁷ *Thietmari Chronicon*. – L.8,33.

²⁶⁸ Назаренко А.В. *Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков*. – С.203, пр.114. В.Г.Ляскоронський вважає, що посольства Болеслава до двох імператорів були направлені з метою приховати польським володарем невдачу своєї київської виправи. Див.: *Ляскоронський В.* Титмарові повідомлення про руські справи на початку XI сторіччя. – С.140–141.

²⁶⁹ *Zakrzewski S. Bolesław Chrobry-Wielki*. – S.291; *Грабский А.Ф.* По поводу польско-византийских отношений в начале XI века. – С.175–184; *Паушто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. – С.35–36; *Urbanczyk P. Bolesław Chrobry – lew rycący*. – S.282–284.

²⁷⁰ 2 серпня 216 р. до н.е. біля італійського міста Канни відбулася найбільша битва Другої Пунічної війни, під час якої карфагенський полководець Ганнібал розгромив військо римських консулів Луція Емілія Павла і Гая Теренція Варрона.

мія розбила норманів і лангобардів. Розповідаючи про цю подію, французький хроніст Адемар Шабанський пише, що тоді нормани були «gente Russorum victim et prostrate sunt et ad nichilum redacti (переможені, розтрошені і знищені народом Росів)»²⁷¹. Однозначно, що мова тут йшла про дії русько-варязького контингенту, який був основою війська полководця Василя Вайоанніса (був командуючим візантійського контингенту в Італії з грудня 1017 по вересень 1028 рр.) і воював на Апенінському півострові²⁷². Про участь воїнів з Русі в тогочасних подіях на півдні Італії розповідає також хроніка монастиря Монте-Кассіно²⁷³. Дослідники вважають, що в Візантії на початку XI ст. постійно знаходився 6-тисячний контингент воїнів, які прийшли сюди із Східної Європи²⁷⁴. О.Є.Мусін припускає, що посольство Болеслава до візантійського василевса Василя II, яке було направлене з Києва у вересні 1018 р., повинно було обговорити у Константинополі питання про включення Польщі до системи трансконтинентальних торговельних шляхів²⁷⁵.

Ми не можемо погодитися з думкою істориків, що під час проведення походу на схід Болеслав прагнув розділити Русь на

²⁷¹ *Ademari Chronicon*. – L.3,55. Текст твору Адемара Шабанського наводимо за виданням: *Ademari Historiarum libri III*. Ed. G.Waitz // MGH SS. – Т. 4. – Hannoverae, 1841. – P.106-148; з посиланням на номер книги і розділу твору. Переклад хроніки на російську мову див.: *Адемар Шабанський*. Хроніка. Перевод А.В.Банникова, А.Н.Слезкина, Г.А.Шмидта. – Санкт-Петербург, Москва, 2015. – 584 с. Про цю подію див. також: *Норвич Дж.* Нормандцы в Сицилии. Перевод Л.А.Игоревского. – Москва, 2005. – С.27-28.

²⁷² *Грабский А.Ф.* По поводу польско-византийских отношений в начале XI в. – С.182-183.

²⁷³ *Chronica monasterii Casinensis*. Her. von H.Hoffmann // MGH SS. – Т.34. – Hannoverae, 1980. – P.237,240.

²⁷⁴ *Васильевский В.Г.* Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе // *Васильевский В.Г.* Труды. – Санкт-Петербург, 1908. – С.196-210; *Луговой О.* Найм скандинавських вояків у Київській Русі і Візантії в цифрах // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип.16. – Рівне, 2009. – С.3-6.

²⁷⁵ *Musin A.* Polska Piastów i Ruś Rurykowiczów: nieuniknionność niemożliwych porównań (niektóre uwagi do badań komparatystycznych nad średniowieczną Europą Środkowo-Wschodnią) // *Rus' and Poland (10-th – 14-th centuries)*. Colloquia Russica. Series I, vol. 9. – Kraków, 2019. – S.118-119.

уділи²⁷⁶. Станом на літо 1018 р. Русь вже була поділена на самостійні володіння незалежно від волі польського володаря: в Києві перебував Святополк, в Тмутаракані сидів Мстислав Володимирович, в Полоцьку правив Брячислав Ізяславич, а Новгород належав Ярославу Володимировичу. М.Б.Свердлов вважає, що влітку 1018 р. Болеслав I «Хоробрий» хотів підкорити Русь своїй владі²⁷⁷, проте, на нашу думку, реальні плани польського володаря були однозначно набагато більш скромними. Мирна ж дипломатія з елементами піару Болеслава «Хороброго» (посольства до германського і візантійського імператора, які були організовані невдовзі після завоювання Києва) пояснюється тим, що наприкінці серпня – на початку вересня 1018 р. польський князь відчув безперспективність для себе продовження війни на Русі. На ведення її у нього не було ні матеріальних, ні військових ресурсів. Князю Болеславу слід було в той момент думати про повернення до Польщі. Там, як вважав В.Д.Королюк, в цей час, скориставшись відсутністю володаря, почали піднімати голову суперники польського князя²⁷⁸.

Посольство митрополита Іоанна, яке було направлене польським князем до Новгороду, в таких умовах не могло вимагати якихось серйозних поступок від князя Ярослава. Проте, як здається, воно взагалі не досягло жодних позитивних для Болеслава результатів. Ярослав Володимирович, отримавши підтримку від новгородців, прагнув відвоювати Київ і не хотів вступати у контакти з суперниками. Проте у подальшому йому з польськими загонами Болеслава вже не прийшлося зустрітися.

Не дочекавшись повернення Іоанна, польський князь вирішив покинути столицю Русі. Тоді у місті відбулися вкрай драматичні події – виступи киян проти польського війська, оскільки Бо-

²⁷⁶ *Zakrzewski S.* Bolesław Chrobry-Wielki. – S.305; *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.237-241; та ін.

²⁷⁷ *Свердлов М.Б.* Домонгольская Русь. – С.340; *его же.* Имперские амбиции раннесредневековых государств (Польша и Русь в X–XI вв.) // *Международный журнал исследований культуры*. International Journal of Cultural Research. – 2013. – № 2 (11). – С.19.

²⁷⁸ *Королюк В.Д.* О последнем периоде правления Болеслава Храброго // *Исторические записки*. – Т. 19. – Москва, 1945. – С.142-148.

леслав у Києві повів себе в негативних традиціях того часу: він і його воїни перед уходом із столиці розорили Київ, польський князь захопив багато полонених, а на зворотному шляху поляками були окуповані «Червенські гради». Північноруський літопис з цього приводу пише: **«Болеслав повеже ис Києва, поволочив Предславу, возмя имене и воляре и сестры его. И Анастаса пристави к имению десятиннаго: ве бо ся вверил емү лестию. И люден множество веде с собою и грады Червенския зая себе и приведе в свою землю»**²⁷⁹. В Патерику Києво-Печерського монастиря в розповіді про одного з полонених Болеслава Моісея Угріна повідомляється: **«... и възвращаяся Белеславъ въ Ляхы, и поатъ съ собою обѣ сестрѣ Ярославли, и изыма же и бояръ его»**²⁸⁰.

Пізній Успенський літопис, який зберіг деякі оригінальні свідчення, прямо повідомляє, що Болеслав перебував у Києві один місяць (**«А Боляслав княжил в Києве мѣсяц и день»**)²⁸¹. Ця інформація підтверджує думку науковців, що відхід польського війська із Києва стався у вересні 1018 р.²⁸² Поведінка Болеслава і його воїнів не могла не викликати обурення і спротив у мешканців столиці²⁸³. Святополк, вочевидь, не залишився в стороні і підтримав киян. Визнаючи це, слід відзначити, що конфлікти і зіткнення в столиці, як нам здається, не призвели до якихось серйозних втрат у польському війську, яке з чисельними полоненими і великою здобиччю покинули місто.

Похід на Київ не дав гнзненському двору результату, на який розраховував Болеслав на початку своєї східної кампанії. Головна

²⁷⁹ ПСРЛ. – Т.5. – С.89.

²⁸⁰ Патерик Києво-Печерського монастиря. Под редакцией Д. И. Абрамовича. – С.102.

²⁸¹ ПСРЛ. – Т.37: Устюжские и вологодские летописи XVI–XVIII вв. – Москва, 1982. – С.27.

²⁸² *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь X–XI вв. – С.264.

²⁸³ *Королюк В.Д.* Западные славяне и Киевская Русь X–XI вв. – С.264; *Тихомиров М.Н.* Крестьянские и городские восстания на Руси XI–XIII вв. – Москва, 1955. – С.90–91; *Лихачев Д.С.* Комментарии // Повесть временных лет. – Москва, 1950. – Ч.2. – С.346.

мета виправи на Русь – посадити в Києві підконтрольного полякам володаря – не була досягнута, оскільки між Святополком і поляками стався конфлікт. Його причини були пов'язані з тим, що польський князь невдовзі після прибуття до Києва фактично відмовився у подальшому підтримувати Святополка у його боротьбі з Ярославом і пограбував Київ, який знаходився під владою руського князя. Враховуючи велику кількість полонених, яких вивів Болеслав на зворотному шляху до Польщі (в 40-х роках XI ст. за угодою Ярослава з польським князем Казимиром I «Відновителем» на Русь повернулося 800 чоловік!), можна припустити, що далеко не всі вони лише тільки під примусом приєдналися до польського володаря. Як нам здається, в таборі Святополка в вересні 1018 р. стався розкол: частина його спільників на чолі з ктітором храму Богородиці (Десятинної церкви) Анастасом перейшла на бік Болеслава I «Хороброго». Ця обставина, а також незадоволення населення столиці Русі перебуванням у них поляків і розоренням міста викликало ослаблення угруповання Святополка, який у подальшому протистоянні з Ярославом зазнав поразки і загинув при невідомих обставинах (**«привѣжа в пүстыню межю Ляхы и Чехы испроверже злѣ животъ свои»**)²⁸⁴.

Якимось відголоском подій 1018–1019 рр., обставин втечі князя Святополка та його прихильників з Русі є нещодавня знахідка в районі сучасного Новограда-Волинського давнього скарбу. Тут мешканець села Городниця Сергій Комар на березі річки Случ 27 серпня 2020 р. знайшов у лісі 32 монети початку XI ст. Згодом археологи знайшли ще 6 монет. Більшість монет (срібляників) мають штемпелі князя Володимира Святославича, а інші – штемпелі князя Святополка²⁸⁵. Відсутність у скарбі монет суперника Святополка князя Ярослава, з яким перший з 1015 р. вів війну і який також карбував свої срібляники, місце знахідки саме на традицій-

²⁸⁴ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.145. Про вірогідне місце загибелі князя Святополка див.: *Міка М.* «...в пустыню межю Ляхы и Чехы...», czyli gdzie zmarł wielki książę kijowski Światopełk Włodzimierzowicz? // *Colloquia Russica. – Series I, vol. 9. – Rus' and Poland (X-th – XIV-th centuries).* – Kraków, 2019. – S.81–93.

²⁸⁵ Про ці монети Русі див.: *Сотникова М.П., Спаский И.Г.* Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет. – Ленинград, 1983. – 240 с.

ному торговельному шляху з Києва до Малої Польщі, дає підставу припускати, що скарб було зроблено одним із учасників подорожі (або втечі) Святополка на захід після поразки князя від Ярослава взимку 1019 р.

Розглянемо інформацію «Повісті временних літ» про події літа–осені 1018 р. Як вище відзначалось, уважний розгляд свідчень літопису, порівняння їх із даними інших джерел привели істориків до висновку про достовірність викладу в пам'ятці подій, що нами розглядаються²⁸⁶. Важливо прослідкувати історію появи в тілі літопису розповіді про події 1018 р. Необхідно звернути увагу, що на відміну від інших літописних щорічних записів означена стаття в тексті досить докладна. Зацікавленість книжника до подій 1018 р., на наш погляд, пояснюється не спрямованим бажанням описати докладно саме виправу Болеслава на Київ, а тісним зв'язком сюжету під 1018 р. з інформацією про вбивство князів Бориса і Гліба. Порівняння змісту літописної статті з свідченнями інших джерел дає підставу вважати, що вона (а точніше покладена в її основу розповідь) була складена за свіжим перебігом подій. Вочевидь, що сюжет про конфлікт Болеслава і Святополка з Ярославом було включено до літопису разом із розповіддю, що виникла під впливом інформації про загибель Бориса і Гліба, і повинен був служити уславленню братів-мучеників і засудженню Святополка.

Припущення про відносно пізніє включення сюжету про виправу 1018 р. до київської літописної традиції підтверджується відсутністю його в Новгородському першому літопису – важливому джерелі, де зберігається інформація про похід дружини Ярослава Володимировича на Берестя в 1017 р., про який повідомляє і Титмар Мерзебурзький²⁸⁷.

При внесенні до «Повісті временних літ» (а скоріше до попереднього пам'ятці київського зводу 70-х років XI ст.) протограф розповіді про похід Болеслава I «Хороброго» був скорочений. На

²⁸⁶ Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь X–XI вв. – С.258; Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.111-112.

²⁸⁷ НПЛ. – С.15,180; ср. Thietmari Chronicon. – L.7,65.

користь цього свідчить наявність в деяких літописних зводах елементів початкової розповіді про виправу Болеслава, яка відсутня в «Повісті временних літ», але підтверджується іноземними джерелами. Зокрема, в Новгородському четвертому літопису є низка деталей про перемогу Болеслава на р.Західний Буг, захоплення там великої військової здобичі, про насильство польського князя над сестрою Ярослава Предславою, донькою Володимира Святославича²⁸⁸.

Протограф розповіді про події 1018 р., вірогідно, був записаний людиною, опозиційно налаштованою до Ярослава. Б.О.Рибаков вважав, що цей автор був новгородцем²⁸⁹. Позиція оповідача підтверджується фактом його прихильного ставлення до Болеслава («**НО ВАШЕ СМЪСЛЕНЬ**»). Цей автор не приховує тінювих боків поведінки Ярослава (при описі спроби новгородського князя втекти до Скандинавії)²⁹⁰. Елементи цієї розповіді-протографа можна знайти в літописній інформації під 1016 р. про битву Ярослава і Святополка. М.М.Ільїн і В.Д.Королюк справедливо відносили згадану подію до 1019 р.²⁹¹ (в 1016 р. Святополк знаходився в Польщі, а тому не міг воювати з братом²⁹²). В новгородському літописанні вказано інше місце втечі Святополка після битви з Ярославом, що начебто була в 1016 р. За цією традицією Святополк втік не до Польщі, а до печенігів, що відповідає матеріалу «Повісті временних літ» про події 1019 р.²⁹³.

Порівняльний аналіз джерел дає підставу думати, що події 1018–1019 рр. сприяли появі декількох творів про внутрішні кон-

²⁸⁸ ПСРЛ. – Т.4, ч.1: Новгородская четвертая летопись. – Вып.1. – Санкт-Петербург, 1915. – С.108; Thietmari Chronicon. – L.8,31; Galli Chronicon. – L.1,7. Пор.: Benyskiewicz K. Wyprawa Bolesława Chrobrego i Światopełka na Kijów w ruskiej tradycji historiograficznej (XIV–XVI wiek) // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powzeczonym. – 2019. – Т.48(1). – С.17-39.

²⁸⁹ Рыбаков Б.А. «Остромирова летопись» // Вопросы истории. – 1956. – №10. – С.55-56.

²⁹⁰ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.143.

²⁹¹ Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.157; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь X–XI вв. – С.236-240.

²⁹² Thietmari Chronicon. – L.7,72.

²⁹³ НПЛ. – С.15; ср. ПСРЛ. – Т.1. – Стб.142.

флікти на Русі. Відгомін цих творів можна знайти не тільки в «Повісті временних літ» та новгородських літописах, а і в матеріалах Патерика Києво-Печерського монастиря (розповідь про монаха Мойсея Угріна, якого поляки захопили у полон) і на сторінках тверського літопису²⁹⁴.

Вивчення статті «Повісті временних літ» під 1018 р. викликало дискусії дослідників щодо трактування її завершальної частини. Літопис пише: «**Болеславъ же бѣ Кълевѣ сѣдѣ. вканынъти же Сѣтополкъ реч. елико же Лаховъ по городу избиванте ꙗ. низиша Лахъ. Болеславъ же повѣже ис Кълева. възма имѣнѣ. и воары Ярославъ и сестрѣ кго. и Настаса пристави Десатиннаго ко имѣнью. бѣ боа кмѣ ввѣрналъ лестью. и людин множество веде с собою. и города Червеньскыа за собѣ. и приде в свою землю**»²⁹⁵.

Чимало істориків роблять на підставі цієї інформації висновок про масові заворушення в Києві проти іноземців, розгром і втечу армії Болеслава I «Хороброго»²⁹⁶. Деякі інші науковці вважають, що літописна стаття суперечить факту захоплення великої здобичі, чисельних полонених і завоюванню «Червенських градів», і висловлюють сумнів щодо реальності свідчення літопису²⁹⁷. Поділяючи у певній мірі пересторогу висловлену другою групою дослідників, автор цих рядків все ж таки вважає можливим факт зіткнення киян, які були інспіровані або підтримані Святополком, з польськими воїнами, проте, на наш погляд, вони не призвели до фатальних наслідків для війська Болеслава I «Хороброго». Зазначимо, що повідомлення інших пам'яток як давньоруського (розповідь про Моїсея Угріна Патерика Києво-Печерського мо-

²⁹⁴ Патерик Києво-Печерского монастыря. Под редакцией Д. И. Абрамовича. – С.101-105; ПСРЛ. – Т.15. – С.136-138.

²⁹⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.143-144.

²⁹⁶ Успенский Ф.И. Первые славянские монархии на северо-западе. – С.260; Савич А.А. Борьба русского народа с польскими захватчиками в XI веке. – С.97-108; Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях X – начала XII вв. – С.155; та ін.

²⁹⁷ Шахматов А.А. Разыскания о древнейших летописных сводах. – С.439-440; Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 г. и ее источник. – С.112; Кузьмин А.Г. Начальные этапы древнерусского летописания. – Москва, 1977. – С.204; та ін.

настиря), так і іноземного походження (хроніки Тітмара Мерзебурзького і Галла Аноніма) взагалі не дають даних про якісь конфлікти у Києві у вересні 1018 р.

Наведений матеріал дає підставу зробити припущення про можливе редагування заключної частини літописної статті 1018 р. під час включення розповіді про Бориса і Гліба та про похід Болеслава на Київ до тексту літопису. Це редагування було здійснене з метою зв'язати в єдиний текст статті під 1015–1019 рр. і було здійснене після 1072 р., тобто після канонізації братів Бориса і Гліба. В ході цього редагування літописець, безумовно, перебільшив масштаби невдачі поляків під час їх ймовірних зіткнень з киянами. Деякі автори вважають, що розповідь про конфлікти у Києві виникла під впливом більш пізніх подій весни 1069 р., коли в столиці Русі знову побували польські війська (на цей раз на чолі з правнуком Болеслава I «Хороброго» Болеславом II «Сміливим») ²⁹⁸. Зазначимо, що таке припущення не є переконливим, оскільки тоді в Києві взагалі якогось протистояння русів з поляками не було (події 1069 р. будуть розглянуті в подальшому тексті).

Аналіз літописної статті 1018 р. дає підставу думати, що не виступи киян проти польських вояків (які, якщо взагалі були, значно перебільшені давньоруськими книжниками), а інші причини, на які ми вже звертали увагу, викликали повернення князя Болеслава I «Хороброго» до дому. Внутрішньополітична криза, яка виникла в Польщі наприкінці другого десятиліття XI ст., вимусила польську адміністрацію надовго відмовитися від ведення активних зовнішньополітичних дій. Саме цим, вірогідно, слід пояснювати відсутність якихось слідів в джерелах про реагування польської сторони на розвиток подій на Русі під час завершальної фази конфлікту Ярослава і Святополка наприкінці 1018 – на початку 1019 рр.

²⁹⁸ Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego. – S.19; Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши. – С. 94; та ін.

4. БОРОТЬБА НАШАДКІВ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ БОЛЕСЛАВА І «ХОРОБРОГО» І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х РОКІВ ХІ ст.

20–30-ті роки ХІ ст. в суспільно-політичному житті Русі і Польщі характеризуються еволюцією процесів, закладених у розвитку країн у попередній час. Але, якщо на Русі період політичної кризи поступово, вкрай повільно завершився відносною нормалізацією внутрішнього життя, то в Польщі внутрішні і міжнародні обставини призвели до значних потрясінь, під яких прийшовся на середину і другу половину 30-х років ХІ ст.

Перемога Ярослава над Святополком в 1019 р. і повернення першого до Києва зразу ж поставила питання про необхідність подолання міждержавних протиріч Русі із західним сусідом. М.Счанецький пише, що незабаром після завершення війни 1018 р. польсько-руські відносини нормалізувалися²⁹⁹. Але конкретні факти суперечать цьому висновку. Відсутність мирної угоди, захоплення Болеславом І «Хоробрим» стратегічно важливої території, де мешкало східнослов'янське населення, та великої кількості полонених, серед яких було чимало представників князівської та боярських родин, у тому числі близьких до Ярослава Володимировича, створювало умови для збереження тривалих напружених відносин між двома країнами. Правда, джерела 20-х років ХІ ст. практично нічого не повідомляють про конфлікти між сусідніми країнами. Проте ця обставина у значній мірі була обумовлена внутрішньою ситуацією як в Польщі, так і на Русі. В обох країнах в 20-х роках – 30-х роках ХІ ст. мали місце внутрішні конфлікти, що затримувало процес подолання суперечностей між державами³⁰⁰.

²⁹⁹ Historia Polski. – Т. I. Сз. I. – S.199 (автор – М.Счанецький).

³⁰⁰ Корольок В.Д. О последнем периоде правления Болеслава Храброго. – С.142-148; Borawska D. Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w. – Warszawa, 1964. – 204 s.; Головка О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С.103-106.

На жаль, смерть мерзбурзького хроніста Тітмара (1 грудня 1018 р.) і припинення написання його твору серйозно обмежили можливості вчених щодо збору інформації з політичної історії Польщі. Периферійність цієї країни відносно тодішніх центрів написання хронік і анналів призводить до того, що події на її території опинилися у значній мірі за зависою утаємничення як для сучасників подій, так і для подальших їх дослідників. В 1022 р. князь Болеслав «Хоробрий» втратив Моравію, яку поляки завойовували у чехів в 999 р. зразу ж після смерті празького князя Болеслава ІІ «Благочестивого». До краю вступили війська чеського князя Ольдржиха і його сина Бржетіслава. Можна припускати, що чеським володарям надав допомогу швабський герцог Оттон. Чимало захоплених польських воїнів тоді було продано в рабство³⁰¹. Тоді ж якісь заворушення відбулися і в самій Польщі, про що свідчить не дуже зрозумілий запис в хроніці Козьми Празького: «Anno dominicae in carnacionis 1022. In Polonia facta est persecutio christianorum (В літо від Різдва Христового 1022. В Польщі сталося переслідування християн)»³⁰².

На Русі після перемоги над Святополком київський князь Ярослав Володимирович вів війну з іншими суперниками: половецьким князем Брячиславом Ізяславичем і тмутараканським князем Мстиславом Володимировичем. Ця боротьба, як вже згадувалося раніше, не була завжди вдалою для Ярослава. В 1021 р. київський князь був вимушений передати Брячиславу два міста і погодитися на фактичну незалежність Полоцького князівства від Києва. Більш тривалим було протистояння з тмутараканським князем Мстиславом, до складу володінь якого в той час увійшли чернігівські землі. В 1024 р. в битві під Лиственном київське військо зазнало поразку, що вимусило князя Ярослава знову шукати підтримку у новгородців і варягів. Більш того, після Лиственської битви, не дивлячись на те, що Мстислав не претендував на Київ, Ярослав Володимирович тривалий час мешкав у Новгороді, а в столиці Русі сиділи його намісники.

³⁰¹ Cosmae Chronicon. – L.1,39.

³⁰² Ibid. – L.1,40.

При розгляді конкретних подій русько-польських відносин певну полеміку серед науковців викликає розбіжність у передачі інформації в різних літописних текстах. Під 1022 р. «Повість временних літ» повідомляє: «**Приде Ярославъ къ Берестію**»³⁰³. На підставі цього повідомлення вченими часто робиться висновок про русько-польський конфлікт, а деякі історики взагалі вважають, що в 1019-1022 рр. між двома країнами точилася війна³⁰⁴. Інші автори висловлюють сумнів у вірогідності цього літописного повідомлення, оскільки, як вище вже відзначалось, в новгородському літописанні подібне повідомлення вміщено під 1017 р. і воно підтверджується одночасним свідченням хроніки Титмара Мерзебурзького. Через це М.М.Ільїн, М.Б.Свердлов, А.Г.Кузьмін та інші вчені, враховуючи факт редагування літописних повідомлень в 70-х роках XI ст., роблять висновок, що пізній редактор літопису переніс інформацію про похід Ярослава на Берестя з 1017 на 1022 р.³⁰⁵

Як нам здається, зараз немає достатніх підстав для визнання пізнього переносу літописної статті в «Повісті временних літ». Літописні повідомлення Новгородського першого літопису і «Повісті временних літ» не є однаковими за викладом («**Ярославъ иде къ Берестію**» в першому випадку і «**Приде Ярославъ къ Берестію**» в другому). Не зрозумілі і можливі мотиви такого переносу.

Місто Берестя, як нам здається, входило до складу «Червенських градів» і на початку 80-х років X ст. було приєднано до Русі. Вже у правління Володимира Святославича воно починає відігравати важливу роль як порубіжне місто-фортеця. В 1013 р. Берестя було, на наш погляд, завойоване під час першого походу Болеслава I «Хороброго» на схід. Можливо, після прибуття в 1015 р. до Польщі Святополка польський князь передав Берестя під його

³⁰³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.146.

³⁰⁴ Зінчук Я.П. Міжнародні відносини в період німецько-польської війни 1003 – 1018 рр. – С.94; Королюк В.Д. Древнепольское государство. – Москва, 1957. – С.48; Lowmiański H. Świętopełk w Brześciu w roku 1019. – S.244.

³⁰⁵ Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. – С.121; Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях X – начала XII вв. – С.153; Кузьмин А.Г. Начало новгородского летописания. – С.69.

контроль. Через чотири роки (в 1017 р.) місто переходить під владу Ярослава Володимировича, але не надовго. В 1018 р. Берестя було зайнято польським гарнізоном, і сюди в 1019 р. після поразки від Ярослава в пошуках порятунку біжить Святополк, сподіваючись на допомогу гарнізону фортеці.

Отже, є всі підстави думати, що в 1022 р. Ярослав здійснив свій другий похід на Берестя, але характер повідомлення літопису, який уникає інформації про наслідки виправи київського князя, дає підстави думати, що цей похід навряд чи дав руській стороні бажаний результат³⁰⁶. Можна погодитися з вірогідним висновком О.Ю.Карпова, що виправа Ярослава могла статися після того, як київський князь дізнався про серйозні проблеми польського двору, що мали місце саме в 1021–1022 р.³⁰⁷ А.Поппе вважав, що в 1022 р. в Бересті знаходився князь Святополк, і припускав, що він тоді міг підтримувати союзницькі відносини з полоцьким князем Брячиславом, який саме в той час здійснив напад на належне Ярославу місто на півночі Русі – Новгород³⁰⁸. О.О.Мельникова пише, що саме тоді мали місце «небезпіддані спроби Ярослава створити русько-датську антипольську коаліцію»³⁰⁹. Підставою для цього погляду стали факти активних дій данців у південній Прибалтиці наприкінці 10-х – на початку 20-х років XI ст.

Після повернення з Русі на батьківщину Болеслав I «Хоробий» не тільки вів боротьбу із суперниками, а і прагнув зміцнити свою владу в ідеологічному плані. Скориставшись зміною королівської династії в Германії, де після смерті представника Саксонської династії Генріха II в липні 1024 р. до влади у вересні того ж року прийшов представник Франконської династії Конрад II, у Великодень 18 квітня 1025 р. в кафедральному соборі Успіння Богородиці в Гнезно князя Болеслава I «Хороброго» проголосили польським королем, але в такому статусі він пробув недовго, оскільки

³⁰⁶ Lowmiański H. Świętopełk w Brześciu w roku 1019. – S.244.

³⁰⁷ Карпов А.Ю. Ярослав Мудрый. – С.203.

³⁰⁸ Поппэ А.В. Земная гибель и небесное торжество Бориса и Глеба. – С.318.

³⁰⁹ Мельникова Е.А. Балтийская политика Ярослава Мудрого // Ярослав Мудрый и его эпоха. – Москва, 2008. – С.101.

17 червня 1025 р. помер³¹⁰. Дату дня смерті Болеслава I «Хороброго» фіксують декілька джерел. Зокрема, Козьма Празький пише: «*Anno dominice in carnations MXXVXM Kal. Iulii obiit rex Boleslaus (В рік від Божого народження 1025 в 15 Календи липня (17 червня. – авт.) помер король Болеслав)*»³¹¹. Поховали першого польського короля в Познані в кафедральному соборі святого Петра³¹².

З приводу смерті володаря Польщі Галл Анонім із сумом написав: «*Bolezlavo ergo rege de mundane conversatione descendente, aetas aurea in plumbeam est conversa. Polonia prius regina, cura radiata cum gemmis coronata, sedet in pulvere viduitatis (Після смерті короля Болеслава золоте століття змінилося свинцевим. Польща, перед цим цариця, яка сяяла золотом і коштовностями, перетворилася на вдовицю, яку засипали тліном)*»³¹³. Королем об'явив себе і нащадок спочилого володаря Польщі його другий син Мешко II (1025–1034 рр., з перервою). Слід зазначити, що правління нового володаря проходило у вкрай складних зовнішньополітичних обставинах. Зокрема, не покращилися в другій половині 20-х років XI ст. стосунки Польщі з Руссю, де після припинення війни з князем Мстиславом Володимировичем (в 1026 р. в містечку Городець-Пісочний³¹⁴ суперники підписали мирну угоду) князь Ярослав Володимирович зміцнює свої позиції на півдні Русі³¹⁵.

³¹⁰ Корольок В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.263-264; Головки О.Б. Внутрішньополітична боротьба в Польщі та її вплив на міжнародні відносини у другій половині 20-х – першій половині 30-х років XI ст. // Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів. – Львів, 1988. – Вип. 38. – С. 69-76; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – P.82-83.

³¹¹ *Cosmae Chronicon.* – L. 1,41.

³¹² *Rocznik Sędziwoja // МРН.* – Т.2. – P.873; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – p.83, 92, pr.47.

³¹³ *Galli Chronicon.* – L.1,16.

³¹⁴ Городек-Пісочний – місто-фортеця на лівому березі Дніпра, яке прикривало паромну переправу на Поділ на шляху з Києва до Чернігова. В середині XII ст. поблизу цієї фортеці знаходилась князівська резиденція Радосинь або Рай. Саме тут 15 травня 1153 р. помер князь Юрій Володимирович «Довгорукий». Городище, з яким пов'язують Городек-Пісочний, локалізується в межах села Троещина, яке входить до адміністративної структури сучасного Києва, і дещо більш віддаленого від місця розташування городища житлового масиву Вигурівщина-Троещина столиці України.

³¹⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.149.

Історія Польщі у другій половині 20-х – першій половині 30-х років XI ст., яка взагалі тісно переплітається із перебігом міжнародного життя Центральної Європи, відбилася в джерелах досить фрагментарно і суперечливо, що вкрай ускладнює вивчення цього періоду польської історії. Перш за все, про цей час мало конкретного можна знайти в хроніці Галла Аноніма, який про Мешка II написав лише декілька речень: «*Postquam ergo magnus Boleslavus demundo decessit, secundus Mescho, filius eius, in regnum succedit, qui iam videlicet vivente parte sororem, tertii Ottoni imperatoris uxorem acceperat, de qua Kazimirum, it est Karolum, restauratorem Poloniae procrearat. Hic vero Mescho miles probus fuit, multaque gesta militaria, quae longum est dicere, perpetravit. Hic etiam propter patris invidiam vicines omnibus extitit odiosus, nec sicut pater eius, vita vel moribus vel divitiis copiosus. Dicitur etiam a Bohemis in colloquio per traditionem captus, et genitalia, ne gignere posset, corrigiis astrictus, quia rex Boleslavus pater eius similem eis iniuriam fecerat, quum eorum ducem suumque avunculum excecaverat. Qui de captione quidem exivit, sed uxorem ulterius non cognovit (Після того, як Болеслав Великий пішов з життя, королівський престол зайняв його син Мешко II. Ще за життя батька він одружився на сестрі імператора Оттона III (Ріхезі. – авт.), від якої народився Казимир, тобто Карл, відновитель Польщі. Цей Мешко був добрим воїном і вчинив багато подвигів, о яких довго тут можна було б розповідати. Через заздрощі до батька його не сприймали всі сусіди. Був не багатим, як батько, не мав він ні належного життєвого досвіду, ні доброго нраву. Розповідають, що під час переговорів через зраду його захопили у полон чехи, які зв'язали його ременями і кастрували, щоб він не мав нащадків. Це вони зробили як помсту, оскільки Болеслав зробив їм подібну образу, коли осліпив їх князя, а свого дядю (в 1003 р. Болеслав I «Хоробрий» осліпив чеського князя Болеслава III «Рудого» (роки життя – біля 955–1037). – авт). Мешку вдалося звільнитися з полону, але із своєю жінкою він більше не жив»³¹⁶.*

Необхідно зазначити, що запис про одруження Мешка на сестрі імператора Оттона III під 1013 р. зберігся і в Рочнику

³¹⁶ *Galli Chronicon.* – L.1,17.

кам'янецькому³¹⁷, проте насправді син Болеслава тоді одружився не на сестрі, а на племінниці імператора, доньці його сестри Матільди і реньського палатина Езона³¹⁸.

Істотні ускладнення у науковців викликало питання про нащадків Болеслава I «Хороброго», які наприкінці 20-х – на початку 30-х років XI ст. починають вести боротьбу за престол. Згідно даних Тітмара Мерзебурзького, польський володар мав трьох синів: перший – Безпрім, другий – Мешко, а третього, за словами саксонського хроніста, «*dilecti senioris sui nomine pater vocavit (назвав отець ім'ям свого улюбленого сеньйора)*»³¹⁹. У подальшому тексті хроніки Тітмар згадує про Оттона, сина Болеслава I «Хороброго»³²⁰. Це дало підстави історикам вважати, що польський монарх назвав свого молодшого сина на честь германського імператора Оттона III, з яким Болеслав мав приязні стосунки³²¹.

Значно складнішим для науковців виявився аналіз джерел, в яких висвітлюються події у Польщі після смерті короля Болеслава. В них ми вже не зустрічаємо разом імен старшого і молодшого синів Болеслава I «Хороброго»: в Гільдесгеймських анналах згадується Безпрім і Мешко, в біографії германського імператора Конрада II (роки правління 1024–1039, імператор з 1026 р.), яка належить перу придворного капелана Віпо, – Мешка і Оттона.

У зв'язку з цим в літературі висловлюються різні версії щодо нащадків першого польського короля. Р.Рюпель, Х.Бресслау і М.Б.Свердлов вважають, що «Безпрім» Гільдесгеймських анналів і «Оттон» в біографії Віпо насправді це одна і та ж персона³²².

317 Rocznik Kamieniecki // MPH. – T.2. – P.777.

318 Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – P.114.

319 Thietmari Chronicon. – L.4,58.

320 Ibid. – L.8,1.

321 Historia Polski. – T. I. Cz. I. – S.199 (автор – М.Счанецький); Lewicki A. Mieszko II // Rozprawy Akademii Umijetności. – Wydział Filologiczno-Historyczny. – 1876. – №5. – S.117; Lowmiański H. Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu // Początki państwa Polskiego. – T.1. – Poznań, 1962. – S.136.

322 Roepell G. Geschichte Polens. – Bd.1 – S.161; Bresslau H. Jahrbucher der Deuten Reiches unter Konrad II. – Bd.1. – Leipzig, 1887. – S.136; Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. – С.157; його ж. Домонгольская Русь. – С.354.

Д.Боравська і Г.Ловмянський наголошують, що біограф Віпо помилково переносить події, які мають відношення до Безпріма, на його брата Оттона³²³.

Відсутність чіткої картини у визначенні майбутніх учасників боротьби за гнзненський трон призводить до виникнення різноманітних побудов, які суперечать або одному, або навіть всім джерелам, що передають політичну історію Польської держави того часу. Так, наприклад, найбільш поширеною серед істориків є концепція, яку висунув ще у другій половині XIX ст. А.Левицький: старший син Болеслава Безпрім зразу ж після смерті батька втік до Русі, де отримав у 1031 р. військову допомогу для боротьби з середнім братом – королем Мешком II³²⁴. Г.Лябуда вважав, що руські князі надали допомогу одночасно і Безпріму, і Оттону³²⁵. Але ні Віпо, ні Гільдесгеймські аннали, ні інші джерела підстав для такої реставрації подій не дають.

Зміст середньовічних пам'яток призводять до думки про необхідність їх комплексного вивчення з врахуванням специфіки походження кожного з них. Гільдесгеймські аннали зберігають короткі, але достатньо вірогідні повідомлення про германо-польські відносини, мають важливі свідчення про внутрішню боротьбу у Польщі³²⁶. Ця інформація істотно доповнюється даними «Життєпису імператора Конрада II» Віпо³²⁷. В цьому творі збереглася оригінальна інформація, якої не має ні в хроніках,

323 Borawska D. Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w. – S.78-80; Lowmiański H. Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu. – S.136.

324 Lewicki A. Mieszko II. – S.117; поп.: Historia Polski. – T. I. Cz. I. – S.202 (автор – М.Счанецький); Labuda G. Utrata Moraw przez państwo polskie w XI wieku // Studia z dziejów polskich i czechosłowackich. – Wrocław, 1960. – S.93-124; Śliwiński B. Bezprim. Pierworodny syn pierwszego króla Polski (986 – zima/wiosna 1032). – Kraków, 2014. – S.251-252; та ін. Рецензію на книгу Б.Шлівінського див.: Jurek T. : Śliwiński Błażej. Bezprim, Pierworodny syn pierwszego króla Polski (986 – zima/wiosna 1032). – Kraków, 2014. 270 ss. // Roczniki historyczne. – Roc.80. – Poznań, 2014. – S.216-220.

325 Labuda G. Utrata Moraw przez państwo polskie w XI wieku. – S.114-116, 124.

326 Annales Hildesheimenses. – P.22-116.

327 Wiponis Vita Chuonradi II imperatoris // MGH SS. – T.11. – Hannoverae, 1854. – P.264, 269-270; ср. Свердлов М.Б. Известия источников о русско-польских отношениях конца X – начала XII в. – С.156-157.

ні в анналах, що пов'язано наближеністю автора до імператора. Але використовуючи ці матеріали, слід пам'ятати про реальну суб'єктивність Віпо, який до того писав про події через 10–12 років після їх завершення, що не могло не вести до помилок і похибок. Деякі додаткові свідчення можна отримати з Августинських, Кведлінбурзьких анналів і анналів Брунвілерського монастиря, а також з інших джерел³²⁸.

Успадкування влади в Польщі середнім сином Болеслава I «Хороброго» Мешком II пов'язана з тим, що старший брат останнього не знаходився у фаворі батька. Ще у дитячі роки його було відправлено до Італії, про що розповідає італійський церковний діяч Петро Даміані у своєму «Життєописі св. Ромуальда»³²⁹. В літературі можна зустріти думку, що Безпріма Болеслав відправив до італійського монастиря із сподіванням підготувати його для виконання важливих церковних функцій в Польщі³³⁰. Але ця версія не пояснює відсутність молодого князя на батьківщині протягом десятиліть. Германські джерела свідчать, що Безпрім перебував за кордоном і після смерті батька.

Віпо двічі згадує лише двох синів, які залишилися після смерті Болеслава. Під 1025 р. він пише: «*Eodem anno quem supra notavimus Bolizlaus Sclavigena, dux Bolanorum, insignia regalia et regium nomen in iniuriam regis Chuonradi sibi aptavit, cuius temeritatem cito mors exinanivit. Filius autemeius Misico similiter rebellis, fratrem suum Ottonem, quoniam regi partibus favebat, in Ruzziam proviciam repulit* (В цей же рік Болеслав Слов'янин, князь Поляків, з образою для короля Конрада захопив королівські інсигнії і королівський титул, але його безумству поклала край неочікувана смерть. Його син, такий же безрозсудний, вигнав свого брата Оттона, оскільки той користувався частковою благосклонністю короля (Конрадом –

³²⁸ Annales Quedlinburgenses. – P.90; Annales Augustani // MGH SS. – T.3. – Hannoverae, 1839. – P.125; Brunvilarensis monasterii fundacio. Ed. R.Kopke // MGH SS. – T.11. – Hannoverae, 1854. – P.403.

³²⁹ Ex Petri Damiani Vita Sancti Romualdi // MGH SS. – T.4. – Hannoverae, 1841. – P.850; cp. Borawska D. Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w. – S.91.

³³⁰ Manteuffel T. Państwo polskie a papieżstwo w latach trzydziestych XI w. // Początki państwa Polskiego. – Poznań, 1962. – T.1. – S.259.

авт.), в країну Русь)»³³¹. Згодом біограф фактично повторює інформацію про конфлікт двох синів Болеслава: «*Supra dictus Bolizlaus dux Bolanorum mortuus, reliquit duos filios, Misiconem et Ottonem. Misico dum fratrem suum Ottonem persequeretur, expulerat eum in Ruzziam* (Після смерті Болеслава, князя поляків, залишилося два сини: Мешко і Оттон. Мешко переслідував Оттона і вигнав того на Русь)»³³². Про прихід до влади Мешка, «*natu maior (старшого за народженням)*», повідомляє автор Кведлінбурзьких анналів, що також свідчить про відсутність Безпріма в Польщі³³³. Можливо, що коронація Мешка II королівськими регаліями була пов'язана з бажанням підсилити свої позиції відносно інших представників правлячої князівської родини.

З перших днів правління Мешку II прийшлося вступити у протистояння з молодшим братом Оттоном, який за життя Болеслава користувався довірою і прихильністю батька, виконував його доручення³³⁴. Під час конфлікту з братом Оттон вимагав у Мешка уділ, а потім, зазнавши невдачі у своїх намаганнях, втік до Русі, де, ймовірно, знайшов теплий прийом у київського князя, оскільки прожив тут близько шести років³³⁵.

Посилення в Германії в 1027 р. позицій імператора Конрада II, якому вдалося нейтралізувати головних суперників, призвело до погіршення позицій Польщі на європейській арені, оскільки країна опинилася в кроці від нового конфлікту із західним сусідом. В таких умовах Мешко II ініціював укладання союзу із угорцями проти Імперії, після чого Польща і Угорщина здійснили превентивний удар проти Германії. Отже, в 1028 р. почалася нова польсько-германська війна³³⁶. Тоді ж польський король вступив в якісь контакти з противниками Конрада II в самій Германії.

³³¹ Wiponis Vita Chuonradi II imperatoris. – P.264.

³³² Ibid. – P.269.

³³³ Annales Quedlinburgenses. – P.90.

³³⁴ Thietmari Chronicon. – L.4,58; cp. Łowmiański H. Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu. – S.136.

³³⁵ Wiponis Vita Chuonradi II imperatoris. – P.264.

³³⁶ Annales Hildesheimenses. – P.97-98; Lewicki A. Mieszko II. – S.153-154.

М.Счанецький писав, що представники опозиції в цій країні позитивно поставилися до коронації Мешка II, а Матільда, жінка лотарінгського герцога Фрідріха, який стояв на чолі цієї опозиції, прислала літургічну книгу Мешку і лист, в якому з піднесенням писала про нього як непереможного короля, який коронувався з Божої ласки³³⁷.

До 1031 р. військові дії між ворогуючими таборами проходили з перемінним успіхом, проте вже в 1030 р. ситуація почала змінюватися у позитивному плані для суперників Мешка II. Це було пов'язано із вступом у війну проти Польської держави Русі і розгромом Угорщини армією імператора Конрада II³³⁸.

Згідно повідомлення «Повісті временних літ», в 1030 р. дружина князя Ярослава завоювала важливий стратегічний пункт в Побужжі – Белз («**Ярославъ Б[ел]зъ възмъ**»³³⁹). Цей похід, який був здійснений, вірогідно, за участі Оттона (брата Мешка II), не призвів до повернення Русі всієї території «Червенських градів». С.Шлівінський припускає, що тоді існувала домовленість про спільні бойові дії проти Польщі київського князя Ярослава Володимировича і германського імператора Конрада II, проте вона не була реалізована через зайнятість імператорського війська в Угорщині³⁴⁰. Наступного року київський князь провів більш серйозну підготовку до нової воєнної кампанії. З руського літопису відомо, що до цієї акції князь Ярослав залучив брата чернігівсько-тмутараканського князя Мстислава, з яким київський володар помирився в 1026 р.

Розгляд скандинавських саг свідчить, що для боротьби з Польщею Ярослав Володимирович залучив також своїх давніх союзників – скандинавів на чолі з Харальдом і Ейлівом, які

³³⁷ List *Matyldy* do Mieczysława II // МРН. – Т.1. – Р.323; Historia Polski. – Т.I. Cz. I. – S.200 (автор – М.Счанецький).

³³⁸ Annales Hildesheimenses. – Р.97-98; Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.273.

³³⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.149. Про Белз XI–XIII ст. див.: Коструба Ф. Белз і Белзьська земля від найдавніших часів до 1773 року. – Нью-Йорк, Торонто, 1989. – С.43-68.

³⁴⁰ *Śliviński B.* Bezprim. – S.172.

знаходилися у князя на службі³⁴¹. Аналізуючи тогочасні взаємини Русі і Скандинавії, О.О.Мельникова звертає увагу на те, що ці відносини князь Ярослав активно використовував для реалізації своєї центральноєвропейської політики³⁴². Одночасно київська адміністрація встановлює тісні контакти з германським імператором Конрадом II. Велику роль у встановленні цих зв'язків відіграв Оттон (брат Мешка II), який тривалий час мав політичний притулок при дворі Ярослава. Оттон тоді, судячи з матеріалу Віпо, «*coepit regare gratiam imperatoris Chuoradi (почав просити милости (тобто підтримки. – авт.) у імператора Конрада)*»³⁴³.

Восени 1031 р. відбуваються скоординовані дії германських і давньоруських військ проти Польщі. Віпо пише: «*Quod dum imperator facere vellet, decrevit, ut ipse cum copiis ex una parte, ex altera frater Otto Misiconem aggredereetur. Hunc impetum Misico ferre valens, fugit in Bohemiam ad Oudalricum regem, cui tunc temporis imperator iratus fuerat (Оскільки (імператор. – авт.) бажав діяти, він вирішив, що нападе із своїми військами, з одного боку, а брат Оттон – з іншого (тобто з боку Русі. – авт.) на Мешка нападуть. Не маючи можливості для опору, Мешко втік до Чехії, до князя Удальріха, на якого в той час гнівався імператор)*»³⁴⁴. У розповіді Віпо відсутня інформація про участь русів у військовій кампанії. Відсутні в біо-

³⁴¹ Джаксон Т.Н. Исландские королевские саги о Восточной Европе (середина XI – середина XIII в.). Тексты, перевод, комментарий. – Москва, 2000. – С.118,124,133; пор.: *ее же*. Творческая активность автора «Хеймскринглы»: Проблема авторского присутствия в повествовании // Древнейшие государства на территории СССР. 1981 г. – Москва, 1983. – С.166-167.

³⁴² Мельникова Е.А. Скандинавия во внешней политике Древней Руси // Внешняя политика Древней Руси. Юбилейные чтения, посвященные 70-летию со дня рождения члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто. – Москва, 1988. – С.45-49.

³⁴³ *Wiponis Vita Chuoradi II imperatoris.* – P.269. М.К.Юрасов заперечує існування на межі 20-х – 30-х років XI ст. союзу Русі і Германії проти Польщі (Юрасов М.К. На западных рубежах Руси. – Санкт-Петербург, 2018. – С.51-52), проте такому погляду суперечать свідчення джерел, що наводяться в цьому розділі. Див.також: Назаренко А.В. Достоверные годовые даты в раннем летописании и их значение для изучения древнерусской историографии. – С.611.

³⁴⁴ *Wiponis Vita Chuoradi II imperatoris.* – P.269-270.

графії Конрада II і конкретні реалії в описі походу германської армії проти Польщі. О.В.Назаренко пише, що Віпо помилково датує русько-германську виправу 1032 р., проте розповідь біографа, що датується цим роком є підсумковою і в ній згадані події, починаючи від смерті Болеслава I «Хороброго» (17 червня 1025 р.) і до смерті Мешка II, якого було вбито 10 травня 1034 р.³⁴⁵

Але свідчення про це є в германських анналах і давньоруських літописах. Так, Гільдесгеймські аннали під 1031 р. повідомляють: «*Imperator cum parvo Saxonum exercitu Slavos autumnali tempore invasit, et Mysachonem diu sibi resistentem Lusizi cum aliquod urbibus et praeda, quae prioribus annis in Saxonia facta est, restituere pacemque iuramento firmare coegit* (Імператор з невеликими силами Саксів переслідував Слов'ян. Восени напав, і у Мешка, який йому чинив опір, область Лужиці захопив, в чому йому допомогли знатні Саксонці, після чого була укладена мирна клятва)»³⁴⁶.

Про похід руських князів розповідає літописна стаття під 1031 р. «Повісті временних літ»: «**Ярославъ и Мъстиславъ. собрата вои многъ. идоста на Лахы. изагаста грады Червеньскыа упатъ. и повоеваста Ладъскую землю. И многы Лахы приведоста и раздѣливша га. Ярославъ посади [своа] по Ръси. и сугъ до сегоднѣ**»³⁴⁷. Вивчення двох останніх пам'яток дозволяє конкретизувати уявлення про події 1031 р.: похід германських військ, хоча і призвів до завоювання ними Лужиць, але завершився не вигнанням Мешка, а оформленням мирної угоди польського короля і Конрада II. Вочевидь, аналогічний договір було укладено із союзниками імператора – руськими князями Ярославом і Мстиславом, які повернули до складу Русі «Червенські гради».

Більш докладно і точно, ніж Віпо, розповідають Гільдесгеймські аннали про вигнання Мешка: «*Qui Mesecho post mensis tantum spatium a fratre suo Bezpriemo subita invasion proturbatus,*

³⁴⁵ Назаренко А.В. Достоверные годовые даты в раннем летописании и их значение для изучения древнерусской историографии. – С.612.

³⁴⁶ Annales Hidesheimenses. – P.98.

³⁴⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.150.

*et ad Oudalricum in Beheim fugere est compulsus (Лише через місяць Мешко неочікувано зіткнувся з братом Безпрімом, зазнав невдачі і втік після вигнання до Удальріха в Чехію)»*³⁴⁸. З цього можна зробити висновок, що Віпо, пам'ятаючи про втечу Мешка II до Чехії, помилково пов'язує цю подію безпосередньо з наслідками військової акції, організованої Конрадом II і Оттоном, приписав останньому виступ проти короля Польщі.

Насправді події розвивалися дещо інакше: дізнавшись про складну ситуацію, в якій опинився Мешко II після втрати Лужиць і «Червенських градів», до Польщі повернувся Безпрім, який тут, ймовірно, отримав підтримку від частини польської знаті і вчинив переворот. Згідно погляду С.Шлівінського, саме в цей час – в середині листопада 1031 р. – відбувся похід на Польщу князів Русі Ярослава і Мстислава, які, на думку вченого, допомогли Безпріму подолати Мешка³⁴⁹. Згідно погляду Г.Лябуди, Мешко був захоплений у полон чеським князем Удальріхом, який перед цим відвоював у Польщі Моравію³⁵⁰.

Цілком зрозуміло, що новому володарю Польщі слід було попіклуватися про зміцнення своєї влади, але підтримку Безпрім шукав не в своїй країні, а поза неї. Він відмовився від королівської корони, яку відправив до Германії разом із жінкою Мешка II, дочкою германського палатина Езона Ріхезою, визнав себе васалом Конрада II. «*Sed iadem Bezbrimo, – пишуть Гільдесгеймські аннали, – imperatori coronam cum aliis regalibus, quae sibi frater eius iniuste usurpaverat, transmisit, ac semet humili mandamine per legatos suos imperatori subditurum promisit* (Безпрім відіслав імператору корону з іншими регаліями, які незаконно привласнив його брат, а сам у смиренності просив через послів, щоб імператор прийняв його покору)»³⁵¹. Про участь в контактах Безпріма і Конрада II Ріхези розповідать аннали Брунвілерського монастиря, опікунами

³⁴⁸ Annales Hidesheimenses. – P.98.

³⁴⁹ Šliviński B. Bezprim. – S.188.

³⁵⁰ Labuda G. Utrata Moraw przez państwo polskie w XI wieku. – S.117.

³⁵¹ Annales Hidesheimenses. – P.98.

якого були батьки польської королеви палатін Езон і його жінка Матільда³⁵².

Невдовзі політика нового князя викликала велике незадоволення в середовищі польської верхівки Польщі, що призвело в першій половині 1032 р. до нового перевороту, який організували Мешко II і Оттон. Гільдесгеймські аннали повідомляють про це: «*Nos anno Bezbriem ob immanissimem tirrannidis, suae sevitiām a suis, et etiam non sine fratrum suorum machinatione, interfectus est. Sed Miseko statim domum rediit (В цьому ж році (1032 – авт.) Безпрім проявив жорстокість і тиранство, що призвело його, не без участі його братів (підкреслено нами. – авт.), до смерті. А Мешко без затримки повернувся додому)*»³⁵³. Велику допомогу Мешку II у боротьбі з Безпрімом, за припущенням Й.Довята, надав угорський князь-ізгой Бела I, який в той час мешкав у Польщі³⁵⁴. Процитований вище уривок Гільдесгеймських анналів не тільки свідчить про те, що Безпрім загинув в 1032 р., а і підкреслює вороже ставлення до нього двох братів, тобто Мешка і Оттона.

Після повернення в Польщу перед Мешком постала складна проблема нормалізації ситуації в країні, яка перебувала у вкрай складній міжнародній ситуації. На це прямо вказують Августинські аннали, які повідомляють про напад тоді германської армії на Польщу³⁵⁵. В таких умовах польський володар вимушений був розпочати переговори з Конрадом II, під час яких він погодився на значні поступки в дусі обіцянок германському двору Безпріма. 7 липня 1032 р. під час зустрічі з германським імператором у Мерзебурзі Мешко заявив про відмову від претензій на королівську

³⁵² Brunvilarensis monasterii fundacio. – P.403; *Michalowski R.* Święta moc fundatoru klasztoru: Niemcy XI–XII w. // *Kwartalnik historyczny.* – 1984. – №1. – S.15; *Wiszewski P.* Domus Bolesłai. Values and social identity in dynastic traditions of medieval Poland (c.966–1138). – Boston, 2010. – P.497–498.

³⁵³ *Annales Hidesheimenses.* – P.98.

³⁵⁴ *Dowiat J.* Bela I węgierski w Polsce: 1031/1032 – 1048 // *Przegląd historyczny.* – 1965. – T.56. – №1. – S.12.

³⁵⁵ *Annales Augustani.* – P.125; *Kruszewski T.* Rodowód pierwszych Piastów wielkopolskich (potomstwo Mieszka III Starego i jego synów) na tle rodowodu książąt pomorskich. Studium historyczno-prawne i genealogiczne. – Wrocław, 2017. – S.95–96.

корону, визнав свою залежність від Конрада II і надав уділ у межах Польщі своєму племіннику Дітріху³⁵⁶.

Віпо розповідаючи про ці події, уточнює деталі розділу Польщі, відзначивши, що імператор «*divisa provincia Bolanorum in tres partes, Misiconem fecit tetrarcham, reliqua duas duobus aliis commendavit; sic imminuta potestate minor facta est temeritas (провінцію Польщу розділив на три частини, Мешка призначив її володарем, двоїх інших (князів. – авт.) зробив його васалами, чим зменшив їх силу, яка загрозувала нерозсудливістю)*»³⁵⁷. Володарем другого володіння, ймовірно, був Оттон (про що свідчить вказівка Віпо про надання імператором допомоги Оттону для отримання влади в Польщі). Наприкінці 1033 р., скориставшись смертю Оттона, Мешко позбавив Дітріха володіння і відновив єдність Польської держави. Трагічна загибель Мешка наступного року перервала його зусилля по зміцненню внутрішнього і міжнародного становища Польщі³⁵⁸. Після смерті Мешка II відбувається різке ослаблення влади у Польщі, виникають внутрішньополітичні конфлікти, які поставили західнослов'янську державу на межу виживання.

Наведена картина політичних подій у Польщі в першій половині 30-х років XI ст. дозволяє більш докладно оцінити обставини виправи руських князів Ярослава і Мстислава Володимировичей на Польщу в 1031 р., яка, як нам здається, отримала в історіографії не зовсім однозначну оцінку. Так, практично всі дослідники вважають, що тоді руські князі здійснили вторгнення далеко в глиб польської території, допомогли Безпріму зайняти польський трон³⁵⁹. Єдиним джерелом, що висвітлює похід Русі на Польщу (за винятком побічної згадки Віпо про спільний виступ Конрада і Оттона і недатованої короткої згадки скандинавської пам'ятки про участь варягів у поході на Польщу) є літописна стаття під 1031 р. – лаконічне і досить складне за характером походження

³⁵⁶ *Annales Hidesheimenses.* – P.98.

³⁵⁷ *Wiponis Vita Churadi II imperatoris.* – P.270.

³⁵⁸ *Annales Hidesheimenses.* – P.99.

³⁵⁹ *Borawska D.* Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w. – S.73; *Śliviński B.* Bezprim. – S.195–197; та ін.

інформації повідомлення, яке піддавалось редагуванню пізнішими книжниками³⁶⁰.

Розповідаючи про виправу руських князів на Польщу в 1031 р., автор літописного повідомлення прагне виправдати її організаторів. Перш за все для цього, вочевидь, мала слугувати попередня викладаюча опису походу загальна інформація про ситуацію в Польщі. В статті під 6538 (1030) р. київський книжник пише: «**В се же время оумре Болеславъ Великий в Ладѣхъ. и бытъ матежь вземли Ладѣскѣ. вставше людье извнша епѣпы и попъ. и богары своя. и бытъ в нихъ матежь**»³⁶¹. Хронологічна формула «**в се же время**» однозначно свідчить, що літописець не прив'язував конкретно смерть польського володаря до 1030 р. (як ми відзначали вище, він помер в червні 1025 р.). Що стосується другої половини наведеного уривка, то в ньому підкреслена та обставина, що здійснення походу Русі на Польщу в 1031 р. було реакцією на виступи польських селян (фактично ці виступи відбулися пізніше в 1037–1039 рр.). В самій розповіді про виправу, без сумніву, перебільшуються масштаби військової кампанії давньоруських володарів – «**повоеваста Лядьскую землю** (князі Ярослав і Мстислав Володимировичі. – авт.)»³⁶². Якби похід 1031 р. руських князів був таким масштабним, як його описав літописець, то до влади в Гнезні прийшов Оттон, а не Безпрім, а в Польщі запанував не германський, а руський вплив.

На користь думки про відносно незначні масштаби зазначеної виправи побіжно свідчить факт відсутності свідчень про участь Русі в польських подіях в германських пам'ятках. Захоплені в 1018 р. полонені, серед яких було чимало рідних і наближених

³⁶⁰ Корольюк В.Д. Летописное известие о крестьянском восстании в Польше в 1937–1038 гг. // Академику Борису Дмитриевичу Грекову ко дню семидесятилетия. – Москва, 1952. – С.71-75; Кузьмин А.Г. Начало новгородского летописания. – С.70.

³⁶¹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.149-150; Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – С.262-265.

³⁶² ПСРЛ. – Т.1. – Стб.150. В.В.Мавродін, йдучи за текстом літопису, перебільшував масштаби виправи Ярослава і Мстислава Володимировичів, писав, що це був «не похід для повернення захоплених територій, а потужний удар по самій Польщі». Див.: Мавродін В.В. Образование Древнерусского государства. – С. 369.

князям Ярославу і Мстиславу людей, повернулися додому лише в 40-х роках XI ст., коли був укладений договір між Казимиром І і Ярославом Володимировичем. Зрозуміло, що питання полонених можна було б вирішити на початку 30-х років в разі проведення дійсно значної військової акції Русі проти Польщі³⁶³. Все це дає підставу стверджувати, що в 1031 р. руські князі обмежилися лише поверненням Русі «Червенських градів».

Розгляд обставин походу князів Ярослава і Мстислава на «Червенські гради» дає можливість, на наш погляд, вирішити питання про те, яку територію зайняла польська армія в 1018 р. і відвоювали руські війська в 1031 р. М.Кордуба, В.Д.Корольюк, А.Грабський та Я.Д.Ісаевич вважали, що Перемишль, на відміну від Червена, після приєднання до Русі в X ст. постійно перебував у складі східнослов'янської держави³⁶⁴. Але цей висновок потребує певного уточнення. Перш за все вивчення літописних матері-

³⁶³ Знахідки могильників з русько-скандинавським інвентарем початку XI ст. в Лютомерську (населений пункт в сучасному Паб'яницькому повіті Лодзінського воєводства Польщі) не можуть служити доказом на користь твердження про великий похід князів Русі на Польщу в 1031 р., оскільки поява цих могильників пов'язана з перебуванням в країні полонених, захоплених у Києві в 1018 р. Болеславом І «Хоробрим» (Яжджевський К. Элементы древнерусской культуры в центральной Польше // Древняя Русь и Польша. – Москва, 1978. – С. 213-218).

³⁶⁴ Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя. – Краків, 1941. – С.35-36; Корольюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – С.260; Grabski A.F. Woleslaw Chrobry. – S.268; Исаевич Я.Д. «Грады Червенские» и Перемишльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами. – С.98. Зазначимо, що в 1930 р. в трьох замітках у львівській газеті «Нова зоря» С.Томашівський писав, що в 1018 р. Белз і Перемишль були завойовані у Русі союзниками Болеслава І «Хороброго» угорцями. В 1030 р., на думку історика, Белз був відвоюваний Ярославом і Мстиславом Володимировичами, а Перемишль як центр якогось перемишльсько-руського князівства залишався у складі Королівства Угорщина до кінця XI ст., а саме до часу, коли Перемишль опинився під владою прикарпатських князів Ростиславичів. Див.: Томашівський С. Дев'ятсот літ тому (1030–1930). З приводу ювілею міста Белза // Нова зоря. – Львів, 1930. – Ч.1. – С.10-12; ж. Перемишльсько-русський князь, якого ми досі не знали. В 900-ти роковини смерті князя Генриха // Нова зоря. – Львів, 1930. – Ч.29. – С.9-10; його ж. Св. Емеріх в легенді й історії // Нова зоря. – Львів, 1930. – Ч.40. – С.6. Слід відзначити, що С.М.Кучинський вважав, що в XI ст. Перемишль до 1086 р. перебував у складі Польщі. Див. Kuczyński S. M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039 // Kuczyński S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965. – S.124.

алів «Повісті временних літ» про Побужжя дає підстави визнати автентичність літописних понять «**Перемъшьль Червенъ и ингы градъ**» (стаття під 981 р.), «**городъ Червеньскыа**» і «**градъ Червеньскыа**» (статті під 1018 і 1031 рр.)³⁶⁵. Провідна позиція в першому повідомленні Перемишля пов'язана з тим, що саме це місто було центром ареалу в період перебування Побужжя у складі Чеського князівства (до початку 80-х років X ст.). Пізніше головним центром регіону став Червен, за найменуванням котрого вся територія між Західним Бугом, Сяном і Вепром на початку XI ст. отримала назву «Червеньские грады».

Про те, що Перемишль входив до складу земель, які були захоплені поляками в 1018 р. і відвойовані Києвом в 1031 р., свідчить не тільки факт ідентичності та взаємозв'язку згаданих вище літописних свідчень, а і аналіз талмудистського джерела першої половини XI ст. – записки Іехуди бен меїр ха Кохена. В цій пам'ятці відбилися події русько-польського конфлікту початку 30-х років XI ст., а саме розгром русами єврейської торговельної общини в Перемишлі (її наявність в місті підтверджується археологічними матеріалами³⁶⁶) та продаж полонених тут євреїв у рабство³⁶⁷. Таким чином, це повідомлення не тільки свідчить про повернення Русі Перемишля, але є додатковим джерелом інформації про масове виселення руськими володарями частини населення з Побужжя в 1031–1032 рр.

Це переселення київська адміністрація здійснювала з метою посилити свої впливи в регіоні, де поряд з основним східнослов'янським населенням було чимало мешканців західнослов'янського походження. Полонених поляків було розселено в Пороссі, яке незадовго до того було відвойовано у пече-

³⁶⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.81,144,150.

³⁶⁶ Hensel W. U źródeł Polski średniowiecznej. – Wrocław, Warszawa, Gdansk, 1971. – S.216; Kunysz A., Persowski F. Przemyśl w starożytności i średniowieczu. – Rzeszów, 1966. – S.96.

³⁶⁷ Jehuda b.meir ha Kohen // Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów Śródkowej i Wschodniej Europy. Wydaw. F. Kupfer, T. Lewicki. – Wrocław, Warszawa, 1956. – S.36-37; Бруцкус Ю. Перші звістки про євреїв у Польщі та на Русі // Науковий збірник за рік 1927. Історична секція АН УРСР. – Київ, 1927. – С.3-11.

нігів. Цікаво, що археологи виявили в цьому регіоні артефакти західнослов'янської культури³⁶⁸.

Матеріали могильника з балтськими артефактами поблизу села Острів Рокитнянського району Київської області дають підстави думати, що князь Ярослав Володимирович для зміцнення гарнізонів фортець на південного кордону Русі використовував також полонених з Литви³⁶⁹. А.П.Непокупний з приводу подібного використання середньовічними володарями полонених писав: «Очевидно, в середньовіччя існував певний тип поводження з військовополоненими – колонізація ними тих порубіжних районів, які були найбільш віддаленими від батьківщини бранців»³⁷⁰.

Після виселення поляків з Побужжя у Поросся у тексті «Повісті временних літ» зникає словосполучення «Червеньські гради»³⁷¹. Це було пов'язано перш за все з тим, що Побужжя втратило через посилення тут впливу Києва свою особливість ареалу, що виконував роль буферу або контактної зони між східнослов'янським та західнослов'янським світами. Необхідно відзначити, що в цьому прикордонному районі київський князь Ярослав Володимирович здійснює відновлення старих і побудову нових фортець. Тоді, вірогідно, і було засновано місто Ярослав (місто на лівому березі р. Сян, зараз центр Ярославського повіту Підкарпатського воєводства в Польщі)³⁷².

³⁶⁸ Моця О.П. Населення Поросся за даними некрополів // Археологія. – Вип.30. – 1979. – С.27-36; його ж. Землероби та кочівники на Великому кордоні Східної Європи за часів Київської Русі. – Київ, 2015. – С.68-69.

³⁶⁹ Івакін В., Баранов В., Бібіков Д., Зоценко І., Сорокун А. Середньовічний балтський могильник на Пороссі (За матеріалами археологічних досліджень 2017–2018 рр.) // І Всеукраїнський археологічний з'їзд. Програма та анотації доповідей. 23-25 листопада 2018 р. – Ніжин, 2018. – С.156.

³⁷⁰ Непокупний А.П. Балтійські родичі слов'ян. – Київ, 1979. – С.32.

³⁷¹ Завершуючи розгляд питання про феномен «Червеньських градів» у житті східних і західних слов'ян X – першої третини XI ст. зазначимо, що в історичній думці існує погляд про відсутність реальної основи в літописних повідомленнях про «Червеньські гради». Див.: Арістов В. Боротьба за «Червеньські гради» в історичній схемі «Повісті временних літ» // Феномен мультикультурності в історії України і Польщі. Матеріали конференції. – Харків, 2016. – С.75-86.

³⁷² Исаевич Я.Д. О древнейшей топонимике Прикарпатья и Верхнего Побужья // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура древней Руси. – Киев, 1980. – С.77.

ПОЛЬЩА І РУСЬ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ ЄВРОПИ (кінець 30-х років XI – перша третина XII ст.)

1. НОРМАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМИН РУСИ І ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ 30-х – В 40-х РОКАХ XI ст.

Друга половина 30-х років XI ст. – важливий час в житті східнослов'янських земель, який позначився значними змінами у процесі їх консолідації в межах держави Русь. В 1036 р. київському володарю Ярославу Володимировичу після смерті його брата чернігово-тмутараканського князя Мстислава вдалося підкорити своїй владі практично всю територію, де мешкали слов'яни Східної Європи. Поза межами Київської держави залишалося лише Полоцьке князівство князя Брячислава Ізяславича, а після смерті того в 1044 р. його сина Всеслава.

Інша ситуація склалася у Польщі. На середину 30-х років негативні явища в політичному житті країни доходять до апогею, але вже в наступному десятилітті відбуваються процеси поступового виходу Польської держави з кризи. Панівні стани двох головних регіонів країни – Великої Польщі і Малої Польщі, налякані внутрішніми потрясіннями, перш за все селянськими виступами 1037–1039 рр., захопленням Сілезії сусіднім Чеським князівством, виходом зі складу Польської держави Мазовії, прагнули до відновлення колишньої стабільної ситуації в країні. На чолі сил, які докладали зусиль щодо здійснення програми державного відродження в польських землях, став син князя Мешка II Казимир I «Відновитель» (роки правління 1038/1039–1058). Спираючись на своїх польських прихильників, заручившись підтримкою Гер-

манської імперії і Русі, князь десь наприкінці 1038 – на початку 1039 рр. повернувся з вигнання на батьківщину¹.

Одним з нагальних питань, що мав вирішити князівський двір Казимира I, була проблема швидкого відновлення і нормалізації відносин із східним сусідом. Для висвітлення перебігу русько-польських відносин цього часу важливим є з'ясування дати повернення польського князя з еміграції додому, оскільки після того, за словами Галла Аноніма, Казимир одружився на руській княжні², що, безумовно, було пов'язано з початком нового етапу у розвитку відносин Русі і Польщі.

Деякі історики припускають, що польський володар повернувся додому в 1040–1042 рр., причому аргументом для такого висновку часом є не результат аналізу джерел, а загальні твердження про тривалий характер кризи у Польщі³. Так, зокрема, Б.Влодарський писав, що в 1040 р. руське посольство, яке прибуло до резиденції германського короля Генріха III в Альштадті в Тюрингії, вирішувало питання про спільні дії Русі і Германії проти князя Мазовії, яка на той час фактично вийшла зі складу Польської держави, і про повернення Казимира до Польщі⁴. Але це припущення вченого не підтверджується матеріалом Сак-

¹ *Galli Chronicon*. – L.1,19 (хроніку Галла Аноніма наводимо за вид.: *Galli Chronicon // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski* (далі – МРН). – Т.1. Ed. A. *Bielowski*. – Lwów, 1864. – Т.1. – S.379-484, з вказівкою номеру книги і розділу твору); *Historia Polski*. – Т. I. Cz. I. Pod red. H. *Lowmiańskiego*. – Warszawa, 1957. – S.204-206 (автор – М. *Счанецький*); *Borawska D. Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w.* – Warszawa, 1964. – S.139-151; *Wasilewski T. Zapomniane przekazy rocznikarskie o Bolesławie Mieszkwiczu. O nie-Gallowe pojmowanie wczesnych dziejów Polski // Przegląd historyczny*. – 1989. – Т.80. – З.2. – S. 225-237; та ін.

² *Galli Chronicon*. – L.1,19.

³ *Влодарский Б. Ятвяжская проблема в польско-русских связях X – XIII ст. // Международные связи России до XVII в.* – Москва, 1961. – С.123; *Паушто В. Т. Внешняя политика Древней Руси*. – Москва, 1968. – С.39; *Dziewulski W. Sprawa Miecława (Masława) // Przegląd historyczny*. – 1965. – Т.56. – З.3. – S.473. Огляд польської історіографії питання про час повернення до Польщі і одруження князя Казимира I див.: *Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów*. – Poznań, 2004. – S.134-137.

⁴ *Влодарский Б. Ятвяжская проблема в польско-русских связях X–XIII ст.* – С.123.

сонського анналіста, на який він посилається. В джерелі не має конкретних свідчень про переговори в німецькому місті: «*Rex in festo sancti Andree in Alstide placitum habuit, ubi et legatos Ruzorum cum muneribus suscepit (Король (Генріх III – германський король 1039–1066 рр., з 1046 р. імператор, представник Франконської династії. – авт.) відзначив свято святого Андрія в Альштадті, де він і прийняв послів з Русі з дарами)*⁵. Більш того, попереднє повідомлення цього ж джерела прямо суперечить погляду історика, оскільки прямо згадує про прибуття Казимира до Польщі саме в 1039 р.: «*Hic temporibus Kazimer, filius Miseconis ducit Polanorum, reverses in patriam, a Polanonis libenter suscipiter, duxique uxorem regis Ruscie filiam, procreavique duos filios Vladislaum et Bolezlaum (В цей час Казимир, син польського князя Мешка, повернувся на батьківщину, де його з радістю прийняли поляки і, одружився з донькою короля Русі, народив двох синів Владислава і Болеслава)*»⁶.

Хоч у середні віки не кожен династичний союз був союзом політичним, але означений шлюб, безумовно, сприяв розвитку співпраці між руським і польським князівськими домами. Причому матеріал Саксонського анналіста в співставленні з свідомством польського джерела – Рочника Красинських про те, що в 1039 р. народився «*primogenitus (першорідний)*» син Казимира Болеслав приводить до висновку, що угода про матримоніальний союз була укладена польським князем з Києвом ще десь в середині 1038 р., тобто тоді, коли Казимир знаходився ще поза межами Польщі⁷. Ця обставина є ще одним аргументом на користь політичних мотивів оформлення шлюбу польського князя.

⁵ *Annalista Saxo* // Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Ed. G.H.Pertz (далі – MGH SS). – Т.6. – Hannoverae, 1844. – P.684.

⁶ Ibid. – P.683.

⁷ Rocznik Krasieńskich // МРН. – Т.3. – Lwów, 1878. – P.127-133; ср. Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – S.84. Про час укладання шлюбу Казимира і Добронеги див.: Назаренко А.В. Житие Антония Печерского и датировка русско-польского союза при Казимире I и Ярославле Мудром // Славяне и их соседи. Международные отношения в эпоху феодализма. – Москва, 1989. – С.19-21; Свердлов М.Б. Домонгольская Русь: князь и княжеская власть на Руси VI – первой трети XIII вв. – Санкт-Петербург, 2003. – С.370; Карпов А.Ю. Исследования по истории домонгольской Руси. – Москва, 2014. – С.340.

Під час укладання союзних відносин між послами київського князя Ярослава Володимировича і Казимиром I були обговорені питання їх реалізації. Про одне з них, а саме повернення полонених, захоплених Болеславом «Хоробрим» в 1018 р. у Києві, джерела повідомляють прямо. «**И събра Казимир людин его Руси полоненых 800, кроме жен и детей, и вда за вено Ярославу, шюрину своему**»⁸. Крім цього, вочевидь, була висловлена незаперечна згода польського двору щодо факту повернення Руссю в 1031 р. «Червенських градів»⁹, обговорені питання боротьби із спільними суперниками.

Ще в середині 30-х років XI ст. із складу Польської держави виділилося Мазовецьке князівство на чолі із князем Меславом (Маславом), яке з кінця 30-х років в союзі з Помор'ям, Пруссією і Литвою вело боротьбу як з Великопольсько-Малопольським державним комплексом, так і з Руссю¹⁰. Необхідно зупинитися на питанні про співвідношення сил у протистоянні балтів з польськими та руськими дружинами. Безумовно, за озброєнням останні переважали загонами пруссів і литовців. Проте пруські і литовські племена тоді знаходилися на стадії формування державності в умовах, коли все чоловіче населення (крім, зрозуміло, дітей, хворих і старих) брало участь у війнах¹¹. Ця обставина зменшувала різницю між воєнним потенціалом слов'янських держав та їх язичницьких сусідів, а по мірі наростання удільної роздробленості створювало умови для зростання значних труднощів в обороні прилеглих до Пруссії і Литви регіонів Польщі і Русі.

⁸ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.4, ч.1, вып.1: Новгородская четвертая летопись. – Санкт-Петербург, 1915. – С.116; див. також: ПСРЛ. – Т.1: Лаврентьевская летопись. Изд. второе. Вып.1-3. – Ленинград, 1926–1928. – Стб.154-155.

⁹ *Kuczyński S.M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039* // *Kuczyński S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.* – Warszawa, 1965. – S.119-120; *Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси.* – С.39.

¹⁰ *Влодарский Б. Ятвяжская проблема в польско-русских связях X – XIII ст.* – С.122-124; *Dziewulski W. Sprawa Mieclawa (Masława).* – S.468-483; *Gierlach B. Z problematyki państwa Mieclawa* // *Rocznik Mazowiecki.* – Warszawa, 1976. – Т.6. – S.359-410; та ін.

¹¹ *Łowmiański H. Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów* // *Przegląd historyczny.* – 1950. – Т.41. – №3. – S.159-161.

Під час переговорів між послами Ярослава і Казимиром I було домовлено про те, що Русь невдовзі вступить у війну з головним суперником Казимира – Мазовецьким князівством. Про подальше протистояння Русі і Мазовії є повідомлення в літописах, проте вони не є однаковими за змістом. Остання обставина викликала великі труднощі для аналізу подій у істориків, перш за все при вирішенні питання про кількість походів київських дружин проти Мазовії. Розв'язанню проблеми не допомогли навіть проведені спеціальні дослідження літописних текстів, оскільки висновки цих спостереження носять дискусійний характер¹².

Зокрема, В.Т. Пашуто вважав, що проти Меслава було здійснено три походи Ярослава – 1041, 1043 та 1047 рр.¹³. В.Д.Королюк до них додав ще один – 1039 р.¹⁴, хоча переважна більшість дослідників пише, що виправ Русі проти Мазовії було тільки дві – 1041 та 1047 рр.¹⁵. «Повість временних літ» повідомляє про два походи Русі проти Мазовії – 1041 та 1047 р., а також повідомляє в літописній статті під 1043 р. про шлюб між Казимиром і руською княжною і посог, який зводився до повернення на Русь полонених, що були захоплені Болеславом «Хоробрим» у Києві в 1018 р. Отже, свідчення пам'ятки фактично поділяються на дві групи: порічні записи (два перших свідоцтва про військові дії)¹⁶ і включення, яке, ймовірно, було зроблено у вже готові порочні записи якимось літописцем кінця XI – початку XII ст. (інформація про шлюб і посог – **«В си же времена вдасть гарославъ сестру свою**

¹² Шахматов А.А. Разыскания о древнейших летописных сводах. – Санкт-Петербург, 1908. – С.284-289; Королюк В.Д. Летописные статьи о русско-польском союзе 40-х годов XI в. // Славянский архив. – Вып. 1. – Москва, 1958. – С. 5-18; *Bieniak J. Źródła ruskie do sprawy Miecława // Studia źródłoznawcze.* – Т.8. – Poznań, 1963. –С.359-410; *Gierlach B. Z problematyki państwa Miecława.* – С.359-410; *Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów.* – S.131-139; *Benyskiewicz K. Władysław Herman. Książę Polski. 1079 – 1102.* – Kraków, 2014. – S.37-53; та ін.

¹³ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.40.

¹⁴ Королюк В.Д. Летописные статьи о русско-польском союзе 40-х годов XI в. – С.5-18.

¹⁵ Греков Б.Д. Киевская Русь. – Москва, 1953. – С.487; *Bieniak J. Źródła ruskie do sprawy Miecława.* – S.359-410; *Свердлов М.Б. Домонгольская Русь.* – С.371; та ін.

¹⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.154-155.

за Казимира. и вдасть Казимиръ за вѣно людии нѣ(вісім. – авт.) сотъ [еже во полонилъ Болеславъ поведнѣ Ярослава]»¹⁷. Слід відмітити, що поява останнього повідомлення в літописній статті під 1043 р. не є хронологічною помилкою, вона не суперечить розглянутій вище інформації Саксонського анналіста, оскільки літописець не робить хронологічної прив'язки при викладі матеріалу про шлюб Казимира і посог до подій 1043 р., а використовує загальну формулу **«в си же времена»**, тобто **«в ті ж часи»**.

Складнішою є справа з розглядом даних новгородського літописання. Повідомлення Софійського першого літопису про мазовецьку політику Ярослава Володимировича сформувалися у пам'ятці на основі як новгородської, так і київської традицій літописання. Свідчення під 1041 р. виникло на підставі одночасного повідомлення «Повісті временних літ», а звістки під 1043 і 1047 рр. повторюють відповідно статті 1041 та 1047 рр. більш ранньої Новгородського четвертого літопису¹⁸. Не є протографом і єдине повідомлення про мазовецьку політику Ярослава в Новгородській першому літопису, оскільки воно коротко передає матеріал вже названого Новгородського четвертого літопису¹⁹. Що стосується повідомлень останньої пам'ятки, то їх аналіз свідчить, що в основу зазначених записів були покладені усні історичні оповідання про походи на Мазовію, в яких новгородські воїни взяли досить активну участь. Використавши свідоцтва фольклорного характеру, новгородські автори залучили для своїх записів також порічні записи київського літописання.

Таке механічне поєднання призвело до хронологічних неузгодженостей. Так, в Новгородському четвертому літопису матеріал про шлюб Казимира і Добронеги із статті 1043 р. «Повісті временних літ» попадає в повідомлення під 1041 р., при цьому абстрактна формула **«в си же времена»** замінюється на **«тоє**

¹⁷ Там же.

¹⁸ ПСРЛ. – Т.5: Псковская вторая летопись. Софийская первая летопись. – Санкт-Петербург, 1851. – С.137-138.

¹⁹ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. С предисловием и под редакцией А.Н.Насонова. – Москва, Ленинград, 1950. – С.181.

же осени», тобто остання інформація набуває чіткої визначеності щодо 1041 р.²⁰

Відзначаючи складність і хронологічну неточність новгородських повідомлень 40-х років XI ст., ми водночас не можемо заперечувати їх значення як носіїв інформації, оскільки в деяких деталях вони доповнюють більш достовірний матеріал київського літописання. Зокрема, цінність має розповідь про переговори послів Ярослава і Казимира, що відбулися, вірогідно, в 1038 р. Автор новгородського літопису, ймовірно, сприйняв інформацію про їх проведення від безпосередніх учасників переговорів. Від імені Ярослава послі тоді заявили: **«И рече Казимирꙋ, ели отец твои (насправді не отець, а дід князь Болеслав I «Хоробрий». – авт.) поведин мене, и полонив люди мои за ся, то дан ми за вено, и собра Казимир люди его Руси полоненых осьмсот, кроме жен и детей, и еда за вено Ярославꙋ, шчуринꙋ своемуꙋ»**²¹). В новгородському літописанні зберіглася цінна згадка про шлюб в 40-х роках XI ст. на той час новгородського князя-посадника, а з 1054 р. повноправного київського князя Ізяслава Ярославича з польською княжною Олісавою-Гертрудою²². Вірогідно, що цей шлюб було укладено після успішного завершення війни Русі і Польщі з мазовшанами в 1047 р.

На завершення сюжету про оформлення матримоніальних зв'язків польського і руського князівських домів зазначимо, що відсутність достатньо чіткої інформації джерел привів К. Ясінського і К. Беніскевича до іншого висновку щодо часу укладення шлюбу Казимира і Добронеги. На думку польських науковців, цей шлюб Казимира і Добронеги було оформлено приблизно в 1041 р., можливо після першого походу руського війська на Мазовію²³.

²⁰ ПСРЛ. – Т.4, ч.1, вып.1. – С.116.

²¹ Там же.

²² ПСРЛ. – Т.4, ч.1, вып.1. – С.116; пор. Янин В.Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк // Нумизматика и эпиграфика. – Т.4. – Москва, 1963. – С.143.

²³ Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – S.134-137; Benyskiewicz K. Władysław Herman książę Polski (1079-1102). – S.38-52.

Розглянемо питання про взаємовідносини Русі з Польщею (тобто Великопольсько-Малопольським князівством Казимира) і Мазовією наприкінці 30-х – в 40-х роках XI ст. Зміцнення позицій Русі на південному кордоні, що у значній мірі відбулося внаслідок завоювання Києвом Поросся і остаточного ослаблення печенігів, сприяло тому, що київський двір нарешті отримав можливість як для проведення більш активних зовнішньополітичних акцій на південному напрямку (стосунки з Причорномор'ям і Візантійською імперією), так і для розвитку європейського вектору своєї міжнародної діяльності.

Важливою умовою успішного проведення європейської політики Русі мало б стати вирішення прибалтійського питання. Головними об'єктами уваги Києва були пруські і литовські племена, які чинили опір проникненню Русі в Прибалтику, для чого вступили в союз з поморянами та Мазовією²⁴. Ця прибалтійсько-поморсько-мазовецька коаліція, створена в другій половині 30-х років XI ст., змусила київську дипломатію шукати союзників у боротьбі, яким невдовзі і стала Польща. В 1038 р. руські дружини здійснили похід проти пруських племен ятвягів (судавів), який не призвів до якихось значних успіхів для нападників²⁵. На користь зазначеної думки свідчить не тільки відсутність реакції автора «Повісті временних літ» на результати події («**Ярославъ иде на Ятвѣгы**»), а і пряме свідчення Тверського літопису проте, що Ярослав **«ходи на Ятвѣгы, и не можаху ихъ взяти»**²⁶. Саме після цієї події, вочевидь, київський двір встановив контакти з Казимиром і його оточенням, які знаходилися в той час в Германії²⁷.

²⁴ Влодарский Б. Ятвяжская проблема в польско-русских связях X–XIII ст. – С.122; Łowmiański H. Stosunki polsko-pruskie za pierwszych Piastów. – S.160; Zielińska-Melkowska K. Stosunki polsko-pruskie w X–XIII wieku // Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów. – Toruń, 1997. – S.181.

²⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.153; Корольков В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв. – Москва, 1964. – С.302; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С. 39; Зверуго Я.Г. Киев и земли Белорусского Пономанья // Киев и западные земли Руси в IX–XIII вв. – Минск, 1982. – С.109-110; та ін.

²⁶ ПСРЛ. – Т.15: Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. – Санкт-Петербург, 1863. – С.148.

²⁷ Kuczyński S. M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039. – S.119-122.

Осінню того ж 1038 р. після завершення переговорів до польського володаря було направлено шлюбний поїзд з руською княжною Марією-Доброногою. На думку С.М.Кучинського, під час підписання угоди між послами Ярослава Володимировича і Казимиром, яка, на думку історика, була укладена в 1039 р., обговорювалися питання надання допомоги польському князю для боротьби з мазовецьким володарем Меславом, повернення на Русь за цю допомогу полонених, які були захоплені в 1018 р. Болеславом I²⁸.

На початку 1039 р. князь Казимир із загоном германських рицарів прибув до Великої Польщі²⁹. Повернення польського володаря відбулося у край складний час: у багатьох районах країни продовжувалися селянські виступи, а Мала Польща і Сілезія були захоплені військами чеського князя Бржетіслава I (роки правління 1034–1055), який за декілька місяців до цього здійснив рейд з метою захоплення столиці Польщі Гнезна. Тому з самого початку правління Казимир та його оточення головну увагу у своїй політиці приділяли боротьбі з Чеським князівством за повернення Малої Польщі (приєднання до Польської держави сталося в 1040 р.) і Сілезії (повернута в 1050 р.). Казимир не мав можливості зразу вступити у протистояння з Мазовією, князь якої зразу ж зайняв край ворожу позицію по відношенню до нового польського володаря. Не міг почати наприкінці 30-х років військові дії з Мазовією і київський князь Ярослав Володимирович, оскільки для Русі не була вирішена проблема взаємин з прибалтійськими племенами, яка для Києва мала більше значення, ніж протистояння з мазовшанами.

Тільки після успішного завершення в 1040 р. військової кампанії в Прибалтиці, під час якої руські дружини здійснили похід до Литви, князь Ярослав зміг підготувати виправу проти Мазовії. Польські загони, вочевидь, в цій акції участі не брали, оскільки зберігалася гостра конфронтація Гнезна і Праги, в якій на боці Казимира виступала Германська імперія. Руське військо під час військових дій в Мазовії, хоча і вело з суперником жорстку бороть-

²⁸ *Ibid.* – S.122.

²⁹ Balzer O. Genealogia Piastów. – S.84.

бу (про це свідчить новгородський літопис під 1041 р. – «**Ходи Ярослав двожды на мазовшаны**»³⁰), але загального вирішально-го успіху у війні Києву досягти не вдалося. Внаслідок походу Русі, ймовірно, відбулося загальне господарське і військове ослаблення держави Меслава³¹.

Безрезультатність походу 1041 р., виникнення нових проблем у зовнішній діяльності примусив київську адміністрацію тимчасово відмовитися від активних дій на заході. В 1043 р. Русь вступила у великий конфлікт з Візантійською імперією³², що також позначилося на ослабленні активності Києва в прибалтійському питанні в 1044–1046 рр. Правда, В.Д.Королюк і В.Т.Пашуто вважали, що в 1043 р. відбувся ще один похід Русі проти держави Меслава, але інформація про нього, про що вище йшлося, збереглася лише в тексті Софійського літопису, який фактично скопіював більш раннє за датуванням свідчення Новгородського четвертого літопису³³. Тільки після 1046 р., коли між Руссю і Візантійською імперією було укладено мир (під 1043 р. літопис повідомляє: «**По трехъ же лѣтъѣхъ миру бѣвшю**»³⁴, тобто в 1046 р.), київська адміністрація знову повертається до мазовецької проблеми.

В середині 40-х років XI ст. внутрішньо- і зовнішньополітичне становище Польської держави князя Казимира I зміцнило. На той час польська армія досягала низки перемог на Чехією і Поморським князівством, що дозволило польським дипломатам укласти в 1046 р. з обома державами перемир'я³⁵. Після цього польський

³⁰ ПСРЛ. – Т.4, ч.1, вып.1. – С.116.

³¹ Gierlach B. Z problematyki państwa Miesława. – S.407.

³² Литаврин Г.Г. Война Руси против Византии в 1043 г. // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С.178-222; Брюсова В.Г. Русско-византийские отношения середины XI в. // Р.41; *Bieniak J.* Вопросы истории. – №3. – 1972. – С.51-62.

³³ ПСРЛ. – Т.5. – С.137-138; Королюк В.Д. Летописные статьи о русско-польском союзе 40-х годов XI в. – С.5-18; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.40.

³⁴ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.154.

³⁵ *Annales Altahenses maiores. Rec. E.L.B.Oefele.* – Hannoverae, 1891. – P.47; *Bieniak J.* Państwo Miesława. – Warszawa, 1964. – S.194-195; *Kętrzyński S.* Polska X–XI wieku. – Warszawa, 1961. – S.467.

двір (який переїхав з Гнезна до Кракова) починає активно займатися протистоянням з Мазовією. Володар останньої Меслав в цей час втратив підтримку значної частини знаті, яка повернулася до Великої та Малої Польщі з Мазовії, де вони ховалися від селянських виступів в другій половині 30-х років. Цей відхід вельмож серйозно підірвав потенціал війська Меслава.

В 1047 р. руське і польське війська здійснюють спільний похід проти Мазовецького князівства. Ця подія відбита не тільки в руських літописах, а в хроніці Галла Аноніма. Співставлення джерел, які висвітлюють хід бойових дій досить тенденційно на догоду своїх володарів, дає підставу зробити висновок, що головна заслуга в розгромі Меслава належала руським військам. В польський хроніці не має конкретних даних про участь у війні проти мазовшан війська Казимира, але наприкінці розповіді є згадка про малу чисельність польської армії у порівнянні з мазовецькою у зв'язку з тим, що вся «*Polonia paene deserta iacebat (Польща була спустошеною)*»³⁶. Крім київських полків, Ярослав Володимирович залучив до участі у своїх виправах проти ятвягів, литовців і мазовшан новгородські загони³⁷. Що стосується вірогідних союзників у кампанії київського князя, то можна припустити, що, крім поляків, в поході 1047 р. брали участь загони полоцького князя Всеслава, а в 1041 р. – його батька Брячислава Ізяславича³⁸.

Розгром мазовецької дружини Меслава і повернення Мазовії до складу польської території були важливими подіями в історії Польщі XI ст., які спонукали відродженню територіальної єдності Давньопольської держави. В цьому велику роль відіграло русько-польське військово-політичне співробітництво, яке відкрило широкі можливості для ліквідації територіальних суперечок між слов'янськими країнами, створило базу для нового етапу взаємин, для якого була характерна тенденція до підтримання добросусідських відносин.

³⁶ *Galli Chronicon*. – L.1,20.

³⁷ *Шахматов А.А.* Разыскания о древнейших летописных сводах. – С.521.

³⁸ *Головко А.Б.* Земли Западной Руси и объединительная политика Киевского государства в X – первой трети XII в. // Киев и западные земли Руси. – Минск, 1982. – С.33-34.

2. ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА РУСІ НАПРИКІНЦІ 60-х – В 70-х РОКАХ XI ст.

Середина XI ст. у політичному житті Європи знаменувалася значним зростанням ролі як могутньої сили римської курії. В цей час католицькі понтифіки прагнуть допідкорення своїй владі монархів католицьких країн, до творення величезної церковної наддержави й теократичного володарювання в тодішньому світі. На шляху до цього головними суперниками папства були германські імператори. Як відзначає відомий фахівець з середньовічної політичної теології Е.Канторович, тоді західноєвропейські імператори постійно висловлювали претензії на свою зверхність в церковній сфері, а папи заявляли про те, що вони є носіями вищої світської влади³⁹. Здійснивши в середині X ст. «*renovatio imperii*», германські королі⁴⁰ заявляють про наміри підкорення своїй владі країн християнського світу, а найбільш поведений на цій ідеї Оттон III на межі X–XI ст. навіть проголосив бажання створення універсальної наддержави – всесвітньої християнської імперії. В Європі з середини XI ст. протягом багатьох десятиліть точиться жорсткий конфлікт, відомий як боротьба за інвеституру, тобто за першість між церковною та світською владами. В це протистояння були втягнуті не тільки найбільші католицькі держави (Польща, Чехія, Франція, Угорщина та ін.), а у певній мірі країни православного світу, у тому числі Візантійська імперія і Русь⁴¹.

³⁹ *Канторович Э.* Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии. – Москва, 2015. – С.289.

⁴⁰ З середини X ст. германські монархи з моменту сходження на трон називалися «римськими королями», при цьому для забезпечення спадковості у владі часто разом із своїм батьком – старим королем правив його нащадок – молодий король. Для того, щоб стати імператором Римської імперії, кожен з «римських королів» мав здійснити подорож до Італії і бути коронований імператорською короною римським папою.

⁴¹ *Вязигин А.С.* Очерки истории папства в XI веке (Гильдебранд и папство до смерти Генриха III) – Санкт-Петербург, 1898. – 300 с.; *его же.* Григорий VII. Его жизнь и общественная деятельность. – Санкт-Петербург, 1891. – 104 с.; *Колесницкий Н.Ф.* «Священная Римская империя»: притязания и действительность. – Москва, 1977. – С. 92-94; та ін.

Візантійська імперія з середини XI ст. все більше і більше відчуває на собі тиск з боку народів сходу. Мова, зокрема, йшла про племена огузів, які наприкінці IX ст. ще мешкали в Північно-Східному Прикаспії. Протягом X ст. відбулося поступове переселення значної маси цих кочовиків на захід, якому передував процес розкладу єдиного огузького етнічного масиву. Одна частина огузів мігрувала через Іранське нагір'я до Малої Азії, де у другій половині XI ст. утворилася держава турків-сельджуків. Інша група огузів, відома з давньоруських літописів під назвою торків, наприкінці X ст. починає витісняти з причорноморських степів печенігів, а з середини XI ст. більшість з них пересувається з Північного Причорномор'я на Балкани⁴². Таким чином, візантійцям довелося вести війни «на два фронти» – на півночі (на Балканах) і на сході (в Малій Азії) – фактично з одними й тими за етнічним походженням ворогами. Зазначимо, що перебування торків на Балканах в XIII–XV ст., ймовірно, полегшило проведення сюди експансії їх єдиноплеменників із Малої Азії, помогло останнім у їх завоюванні Балканського півострова і сприяло утворенню Османської імперії. Союзниками торків і одночасно ворогами візантійців в XI ст. були також згадані вище печеніги, а децю пізніше половці⁴³.

Володарі Візантії, відчуваючи нестачу власних сил чинити опір загрозі зі сходу, починають вести переговори із верхівкою католицьких країн на тему проведення спільної «священної» війни проти невірних, за повернення Святої землі. Римська курія зустріла схвально ці пропозиції, за позитивною реалізацією яких папство не тільки планувало поширити свій вплив на землі язичників і православних, а й добитися утвердження абсолютного авторитету престолу св. Петра в самій католицькій Європі.

⁴² Васильевский В.Г. Византия и печенеги // *Васильевский В.Г. Труды.* – Т.1. – Санкт-Петербург, 1908. – С.26.

⁴³ Князький И.О. Половцы в Нижнем Подунавье // *Вопросы истории.* – 2000. – №3. – С.121-129; Бибииков М.В. Сведения Ипатьевской летописи о печенегах и торках в свете византийских источников XII в. // *Летописи и хроники.* 1980 г. В.Н.Татищев и изучение русского летописания. – Москва, 1981. – С.55-68; *его же.* Византийские источники по истории древней Руси и Кавказа. – Санкт-Петербург, 2001. – С.199-264.

Першим ідею проведення походу до Святої землі висловив у 1074 р. папа Григорій VII (Гільдебранд) (роки понтифікату 1073–1085), і тільки гостра боротьба за реалізацію клюнійської реформи (особливий опір папі з боку значної частини духовенства викликали вимоги введення безшлюбності священників!), а згодом за домінування в католицькому світі проти «римського» короля Генріха IV (він став офіційно імператором 24 березня 1084 року) не дозволила реалізувати цей задум. Потім тема допомоги грекам розглядалася 1-5 березня 1095 р. в ході церковного собору у П'яченці, під час якого папа Урбан II зустрівся з візантійськими послами. В листопаді того ж року у Клермоні Урбан II виступив із закликом розпочати похід за звільнення Святої землі⁴⁴.

Одним із союзників римської курії у європейському конфлікті XI ст. була Польща. В середині XI ст. польська правляча верхівка добилася значних успіхів у подоланні кризи 30-х років XI ст., відновленні територіальної єдності своєї держави. З кінця 50-х років XI ст. князь Болеслав II «Сміливий» (роки правління 1058–1079) прагне досягти подальшого зміцнення своєї держави. Програма польського володаря передбачала відновлення власного архієпископату в країні, який би підкорявся безпосередньо тільки Риму, а також здійснення власної коронації королівськими інсигніями (від них в 1032 р. через складну ситуацію відмовився його дід король Мешко II)⁴⁵. Для досягнення мети польська адміністрація підтримувала стабільні зв'язки з римською курією, вела активну боротьбу з союзником Германської імперії Чеським князівством, надавала допомогу антиімперським силам в Угорщині⁴⁶.

⁴⁴ *Frankopan P.* The First Crusade: The Call from the East. – London, 2012. – P.99-111. Переклад на російську мову: *Франкопан П.* Первый крестовый поход. Зов с Востока. – Москва, 2018. – С. 147-161.

⁴⁵ *Annales Hildesheimenses* // MGH SS. – T.3. – Hannoverae, 1839. – P.90; *Brunvilarensis monasterio fundacio* // MGH SS. – T.11. – Hannoverae, 1854. – P.403; *Головко О.Б.* Внутрішньополітична боротьба в Польщі та її вплив на міжнародні відносини у другій половині 20-х – першій половині 30-х років XI ст. // *Проблеми слов'янознавства. Історія зарубіжних слов'янських народів.* – Вип.38. – Львів, 1988. – С.69-76.

⁴⁶ *Wojciechowski T.* Szkice historyczne XI wieku. Wyd. 2. – Warszawa, 1970. – S.158-172; *Historia Polski.* – Т.I, cz.1. – S.207-214 (автор розділу – *М.Счанецький*);

Напружена міжнародна ситуація у Центральній Європі вимагала від адміністрації Болеслава II «Сміливого» проведення політики збереження дружніх або хоча б нейтральних відносин з Руссю. Після смерті київського князя Ярослава Володимировича в 1054 р. там склалася система так званого «князівського тріумвірату», коли, крім нового верховного київського князя Ізяслава Ярославича, важливу роль в управлінні Руссю відігравали його брати чернігівський князь Святослав і переяславський Всеволод Ярославичі. Хоча за своєю суттю система «князівського тріумвірату» була нестабільною формою керування державою, вона проіснувала без ускладнень півтора десятиліття. Цьому сприяли як міжнародні, так і внутрішньополітичні фактори. Перш за все у 50-х – 60-х роках XI ст. для Південної Русі виникає загроза з боку нових хвиль кочівників: спочатку торків, а дещо згодом половців. Ця обставина вимусила синів Ярослава Володимировича утримуватися від конфліктів між собою, здійснити низку військових експедицій до степу. В самій Русі «тріумвірам» треба було протистояти багатьом суперникам, серед яких особливе місце займав полоцький князь Всеслав Брячиславич.

Відносна стабільність центральної влади зазнала першого удару наприкінці 60-х років XI ст. Поразка коаліції братів Ярославичів від половців на р. Альті у 1068 р. викликала повстання у Києві⁴⁷. Князь Ізяслав Ярославич був вимушений поступитися владі зазначеному Всеславу Брячиславичу, покинути столицю і шукати притулок у свого племінника польського князя Болеслава II «Сміливого». Тимчасова перерва тоді у зіткненнях із Германією і Чехією дала можливість краківському двору звернути увагу на справи у сусідній Русі.

Для польського монарха було важливо зберегти міцний тил в умовах можливого продовження протистояння в Центральній Європі. Весною 1069 р. польська армія на чолі з Болеславом II «Сміливим» разом із князем Ізяславом Ярославичем вступила в

Grudziński T. Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. – Toruń, 1959. – S.4-5.

⁴⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Ст6.167-173.

межі східнослов'янських земель⁴⁸. Зазначимо, що у літературі, починаючи з праць істориків XIX ст., нерідко між цією виправою і більш давнім походом прадіда Болеслава II «Сміливого» князя Болеслава I «Хороброго» ставиться знак рівності⁴⁹. Сама ж поява Болеслава II «Сміливого» на Русі розглядається багатьма авторами як польська збройна інтервенція (або польсько-руська війна), одним з результатів якої стало відновлення влади князя Ізяслава на київському столі⁵⁰. Вивчення обставин подій весни 1069 р., на нашу думку, дає підстави скорегувати вказані вище оцінки.

Головним джерелом про перебування поляків Болеслава II «Сміливого» на Русі є стаття під 1069 р. «Повісті временних літ». В ній йдеться про прихід польського війська разом із Болеславом і Ізяславом Ярославичем на Русь, про звернення киян до Святослава і Всеволода Ярославичів із проханням вступити у переговори з Болеславом і Ізяславом з метою недопущення кровопролиття у столиці. Стаття нічого не говорить про якісь зіткнення між представниками правлячих сил на Русі, а завершується розповіддю про покарання учасників повстання 1068 р. загонами сина Ізяслава Мстислава⁵¹.

⁴⁸ Про події на Русі кінця 60-х років XI ст. див.: *Ткаченко М. Повстання в Києві в 1068-1069 рр. // Наукові записки Інституту історії і археології. – Кн.1. – Уфа, 1943. – С.145-154; Мавродин В.В. Народные движения против иностранных захватчиков. – Ленинград, 1945. – С.28-31; Тихомиров М.Н. Крестьянские и городские восстания на Руси XI–XIII вв. – Москва, 1955. – С.82-129; Брайчевський М.Ю. Повстання 1068-1069 рр. у Києві // Український історичний журнал. – 1979. – №1. – С.75-83; Кучкин В.А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60-70-х годов XI в. // Советское славяноведение. – 1971. – №2. – С.21-34; *его же.* «Слово о полку Игореве» и междукняжеские отношения 60-х годов XI века // Вопросы истории. – 1985. – №11. – С.19-35; Головки О.Б. Київ і політична боротьба на Русі (кінець 60-х – перша половина 70-х років XI ст.) // Український історичний журнал. – 1982. – №2. – С.76-82; та ін.*

⁴⁹ *Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Chrobrego. – Poznań, 1872. – 32 s.; Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV ст. – Ч.1. Русь и Польша до конца XII в. – Киев, 1884. – С.85-87; Шахматов А.А. Разыскания о древнейших летописных сводах. – С.440; та ін.*

⁵⁰ *Ткаченко М. Повстання в Києві 1068-1069 рр. – С.148-149; Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV вв. – Москва, 1959. – С.60-61; Пауцто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.41; та ін.*

⁵¹ ПСРЛ. – Т.1. – Ст6.173-174.

Як триумф над русами перебування польського князя Болеслава II «Сміливого» представляють польські джерела (перш за все ранні – Галла Аноніма⁵² і Вінцентія Кадлубка⁵³), але їх розповідь носить вкрай тенденційний і неконкретний характер. Велике значення для правильної оцінки подій весни 1069 р. мають спостереження зроблені В.А.Кучкіним при аналізі тексту «Повчання синам» Володимира Всеволодовича «Мономаха», в якому князь наводить факти свого життя⁵⁴. На думку вченого, згадане в пам'ятці Володимиром Всеволодовичем укладання миру Святослава і Всеволода Ярославичів з поляками біля міста Сутейську мало місце не в 1073 або 1074 рр., а в квітні 1069 р.⁵⁵

Головними противниками Ізяслава Ярославича і Болеслава II «Сміливого» на Русі були Всеслав Брячиславич та його прибічники. У «Повісті временних літ» прямо вказується: «**В лѣтѣ ̅ѿ̅ѿ̅ [6577 (1069)]. Понде Изславъ с Болеславомъ на Всеслава**»⁵⁶. Однозначно, що Ізяслав і Болеслав II хотіли відновити владу першого у Києві та розправитися з учасниками повстання 1068 р. Водночас, важко погодитися з думкою В.А.Кучкіна, що між Всеславом Брячиславичем, який контролював Київ, і молодшими Ярославичами існувала якась угода, яка регулювала ситуацію в країні, що склалася після повстання 1068 р. (вчений вважає, що Всеслав погодився на передачу Волинської і Новгородської земель молодшим братам Ізяслава). Сумнівно, що Святослав і Всеволод Ярославичі змирилися з перебуванням полоцького князя на ки-

⁵² *Galli Chronicon*. – L.I, 23.

⁵³ *Vincentii Chronicon*. – L.3,22. Хроніку Вінцентія Кадлубка наводимо за даним: *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum* // МРН. – Т.2. – Lwów, 1872. – Р.193-449, з вказівкою номеру книги і розділу твору.

⁵⁴ Про оцінку постаті князя Володимира Всеволодовича «Мономаха» та міфологізацію його образу в суспільній думці див.: *Ищенко А.С.* Владимир Мономах в русском общественно-историческом сознании: мифологический образ и историческая реальность. – Ростов, 2014. – 276 с.

⁵⁵ *Кучкин В.А.* «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60–70-х годов XI в. – С.32.

⁵⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.173.

ївському столі⁵⁷. Молодші Ярославичі, як здається, не бажали ні повернення старшого брата до Києва, ні збереження там влади узурпатора Всеслава. Проте вони, не маючи якихось підстав для боротьби за верховенство на Русі, зайняли вичікувальну позицію у конфлікті. Швидкий розвиток подій весною 1069 р., активна участь у них київської громади невдовзі примусили Святослава і Всеволода до певних політичних кроків.

Отримавши інформацію про вступ війська Болеслава і Ізяслава Ярославича в межі Русі, Всеслав Брячиславич з дружиною, а також, можливо, із загонами своїх київських прихильників вирушив на захід. Але до зіткнення справа не дійшла: не маючи достатніх збройних сил та міцного тилу у Києві, де боярсько-купецька верхівка бажала повернення Ізяслава, Всеслав вирішив не ризикувати, а повернутися до рідного Полоцька. Це сталася під час його перебування у Білгороді (25 – 30 км від Києва) («**Всеславъ и бѣвши ноци оутанкъ сѧ Къманъ вѣжа из Бѣлгорода Полотъскъ**»⁵⁸). Звістка про втечу князя миттєво дійшла до Києва, вимусила киян шукати в особах Святослава і Всеволода Ярославичів собі захисників. «**Заутра, – зазначає літопис, – же видѣша людѣ княза вѣжавша . вѣзвратишасѧ Кыкву и створиша вѣче [и]. послашасѧ къ Сѣтославу. и къ Всеволоду глѣше. мы оуже зло створили ксмъты княза своего прогнавше. асе веде[ть] на ны Ладъскую землю. а пондѣта в градъ щѣа своего аще ли не хочета. то наѧ невола зажгоша градъ свои ступниѧ въ Гречьску землю**»⁵⁹.

У відповідь на це звернення князі Святослав і Всеволод направили до Ізяслава та Болеслава посольство на чолі із сином Всеволода Володимиром: «**Всеславъ ти вѣжалъ,**» – заявили по-

⁵⁷ *Кучкин В.А.* «Слово о полку Игореве» и междукняжеские отношения 60-х годов XI века. – С.19-35. Аналогічні погляди поділяє П.П.Толочко, який пише про існування в 1068-1069 рр. якогось «полоцько-чернігівського угруповання». Див.: *Толочко П.П.* Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII веков. – Киев, 1980. – С.103-104.

⁵⁸ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.173.

⁵⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.173; *Слядзь А.Н.* Уход киевлян в Византию в 1069 р.: маневр или реальная угроза? // *Вестник Санкт-Петербургского университета*. – Серия 2. История. – 2014. – Вып.3. – С. 175-185.

сли Ізяславу, – а не водї Ляховъ Кыеву. противна бо ти нѣту аще ли хочеши гнѣвъ имѣти и погубити град. то вѣси како нама жалъ штна стола»⁶⁰. Звичайно, застосовуючи високу дипломатичну риторичку, посланці Святослава і Всеволода у меншій мірі думали про долю простих киян, прагнули використати сприятливий момент для зміцнення позицій своїх патронів у країні, змусити старшого Ярославича ще більше рахуватися з ними.

Ізяслав і Болеслав прийняли пропозицію молодих Ярославичів. Для першого позитивний результат проведення переговорів був серйозним гарантом безпроблемного повернення до Києва, збереження нормальних стосунків з братами, а другому відкривав можливість встановити нормальні стосунки із сильними політичними лідерами Русі, швидко і безконфліктно завершити перебування на Русі. Після переговорів більша частина польських військ повернулася додому, і тільки невелика частина армії рушила далі на Київ («Ізяславъ уставн Ляхъ. и понде с Болеславомъ мало Ляховъ помъ»⁶¹). Угода була укладена, на цілком вірогідну думку В.А.Кучкіна (про що ми вже вище писали), у волинському місті Сутейську⁶², тобто на самому початку шляху до Києва польського війська неподалік західного кордону Русі. Князь Володимир Всеволодович «Мономах» про ці переговори записав у своєму «Повчанні»: «А по Велицѣ дѣи (після Великодня, тобто після 25 квітня 1069 р. – авт.) ис Переяславла та Володимерю на Сугтенску мира творитъ с Ляхы»⁶³.

На початку травня 1069 р. передовий загін війська князів Болеслава і Ізяслава на чолі із сином останнього Мстиславом вступив до Києва. В місті почалися репресії, проте вони були спрямовані не проти київської верхівки, а стосувалися простого люду і прибічників Всеслава з числа дружинників і духовенства.

⁶⁰ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.173.

⁶¹ Там же.

⁶² Кучкин В.А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60–70-х годов XI в. – С.32.

⁶³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.247.

«И пришед Мьстиславъ исѣче [Кияны] иже вѣша вѣсѣкли Всеслава (тобто звільнили полоцького князя з темниці. – авт.) . числомъ ѿ (70. – авт.) чадн. А дръгъиа слѣпниша . дръгъиа же без винты погуби не испытавъ (тобто не провівши розслідування провини. – авт.)», – розповідає літописець⁶⁴. Матеріал Патерика Києво-Печерського монастиря свідчить про гострі стосунки Ізяслава Ярославича з Антонієм Печерським, через що монах був вимушений покинути Київ і шукати пристанища у чернігівського князя Святослава Ярославича («Тыя же дѣни приключися Изяславу принти из Ляховъ. Инача гнѣватися Изяслав на Антония про князя Всеслава. И присла Святославъ ис Чернигова в ноци по святого Антония»)⁶⁵.

Слідом за цим загоном до міста увійшли основні сили Болеслава та Ізяслава. Під час перебування польських воїнів у столиці Русі були непоодинокі випадки вбивства іноземців киянами, яких розселили «на покормъ». Проте в джерелах відсутні свідчення, які б давали підстави, як думають деякі вчені, що у Києві були якісь організовані виступи проти військ Болеслава та Ізяслава⁶⁶. Польський князь Болеслав II «Сміливий» виконав своє завдання – відновив на київському столі свого союзника Ізяслава Ярославича – і невдовзі повернувся додому⁶⁷.

Таким чином, важливо відзначити, що події 1069 р. не можна характеризувати як русько-польський збройний конфлікт. Перебування польської армії Болеслава II «Сміливого» на Русі переслідувало за мету прагнення краківського князя реставрувати владу Ізяслава Ярославича на київському столі, тобто мова йшла про намагання зберегти дружнього Польщі союзного володаря. У зв'язку з цим ми не поділяємо думку тих науковців, які на підставі

⁶⁴ Там же. – Стб.173-174.

⁶⁵ Патерик Києво-Печерского монастыря. Под редакцией Д.И.Абрамовича. – Санкт-Петербург, 1911. – С.129.

⁶⁶ Шахматов А.А. Разыскания о древнейших летописных сводах. – С.440; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.41; Брайчевський М.Ю. Повстання 1068–1069 рр. у Києві. – С.82; Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII веков. – С.104; та ін.

⁶⁷ Свердлов М.Б. Домонгольская Русь. – С.453.

пізніх свідчень хроніки Яна Длугоша (XV ст.) і вільного переносу даних Галла Аноніма про похід Болеслава I «Хороброго» на події 1069 р. (який вперше було здійснено польським істориком XIX ст. Я.Карловичем⁶⁸) вважають, що Болеслав II «Сміливий» знаходився у Києві 10 місяців⁶⁹. Не має у сучасних подіям джерелах свідчень про захоплення на початку 70-х років XI ст. поляками Перемишля (1071 р.), а згодом території Волині, про що писав Ян Длугош⁷⁰. Авторитетний дослідник твору середньовічного хроніста А.Семкович ще наприкінці XIX ст. беззаперечно довів, що ці його данні не є достовірними⁷¹.

В літературі під впливом гіперболізації так званого розколу християнства в 1054 р. часто перебільшуються релігійні суперечності між русами і поляками в період перебування військового контингенту останніх у Східній Європі весною 1069 р.⁷². Матеріал джерел не дає підстав стверджувати, що суперечності між константинопольською патріархією і римською курією отримали тоді якийсь широкий резонанс в середовищі руського духівництва, для якого головним завданням і в середині XI ст. була боротьба з проявами язичництва. Не є аргументами і свідчення антилатинських трактатів, які з'явилися в той час на Русі, оскільки вони мали, як справедливо висловився їх дослідник А.М.Попов, «мало

⁶⁸ *Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego.* – Poznań, 1872. – S.18-32.

⁶⁹ *Kuczyński S. M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039.* – S.130; *Manteuffel T. Polska wśród nowych państw Europy // Polska pierwszych Piastów.* – Warszawa, 1970. – S.31.

⁷⁰ *Długosii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae.* – L.3-4. – Varsaviae, 1970. – P.103-105, 110-111.

⁷¹ *Semkowicz A. Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza.* – Kraków, 1887. – S.130-131. Аналогічний погляд щодо інформації Яна Длугоша також див.: *Małeckie A. Z przeszłości dziejowej. Pomniejsze pisma.* – T.1. – Kraków, 1897. – S.80; *Benyskiewicz K. Jan Długosz jako kronikarz dziejów Podniestrza w I połowie XII wieku // In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką.* – R.10. – Zielona Góra, 2016. – S.41-42.

⁷² *История Польши.* – Т.1. Изд.2, дополн. – Москва, 1956. – С.53 (автор розділу – В.Д.Корольок); *Ильин Н.Н. Летописная статья 6523 года и ее источник. Опыт анализа.* – Москва, 1957. – С.176-177; *Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV вв.* – С.60-61; *Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст.* – Київ, 1983. – С.66; *Норвич Дж. Нормандцы в Сицилии. Перевод Л.А.Игоревского.* – Москва, 2005. – С.109-118.

самобутньо руського і були складені виключно за Візантійськими джерелами»⁷³.

Не може бути аргументом для думки про якісь серйозні релігійні суперечності між русами і поляками сюжет із Патерика Києво-Печерського монастиря, де розповідається про те, що старцю Матфею привидівся біс у вигляді «ляха»: «**Бѣже инѣ старецѣ, имянемъ Матфей, вѣ бо прозорливѣ. Єдиною же, стоаще ємѣ в церкви на мѣстѣ своємъ, възведѣ очи свои и позрѣвѣ по братїи, иже стоатѣ по овѣжа странами поющимѣ, видѣ вѣса обходяще в образѣ ляха, и вѣ припольце носяща цветки, иже глаголются лѣпки, и взимаша и нѣкако зло на цвѣток, и врѣзаше на како любо»⁷⁴.** В.Д.Корольок вважав цей сюжет одним із проявів впливу релігійних протиріч на ставлення русинів до поляків. Іншим прикладом, на думку відомого історика-славіста, була розповідь літописця про бажання киян у 1069 р. у зв'язку із загрозою поляків піти до «Грецької землі»⁷⁵. О.Є.Мусін, на нашу думку справедливо, вважає, що слово «**ЛЯХЪ**» у розповіді про старця Матфея використано виключно для надання бісу образу чужинця⁷⁶.

Необхідно відзначити, що давньоруська церква, не дивлячись на присутність в складі її верхівки грецьких ієрархів, в другій половині XI ст. підтримувала постійні зв'язки з Римом, що йшло врозріз із церковною політикою Константинополя⁷⁷. Найбільш

⁷³ *Попов А.Н. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян.* – Москва, 1875. – С.4. Див. також: *Abracham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi.* – T.1. – Lwów, 1904. – S.22-44.

⁷⁴ Патерик Києво-Печерського монастиря. – С.71.

⁷⁵ *Корольок В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–XI вв.* – С.26-27.

⁷⁶ *Мусин А.Е. Средневековые миры Центрально-Восточной Европы в сравнительной перспективе: Польша Пястов и Русь Рюриковичей // Княжа доба: історія і культура.* – Вип. 13. – Львів, 2019. – С.54-57.

⁷⁷ ПСРЛ. – Т.9: Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – Санкт-Петербург, 1862. – С. 46; *Приселков М.Д. Очерки церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв.* – Санкт-Петербург, 1913. – С.142-146; *Соболевский И.А. Отношение Руси к разделению церквей // Известия Российской академии наук.* – 1914. – №2. – С.95-102; *Данилевский И. Антилатинская полемика на Руси в XI–XII веках // Colloquia Russica.* – Series I, vol.8. – Religions and beliefs of Rus' (9th–16th centuries). – Kraków, 2018. – С.115-130.

цікавим прикладом розвитку цих контактів було введення на Русі католицького свята перенесення мощів Миколи Мірлікійського, культ якого не було запроваджено в Візантії⁷⁸. Для церковного життя Русі XI ст. не була притаманна якась значна релігійна нетерпимість. «**Милостынею же милуй не токмо своея вѣры, нѣ и чюжея; аще ли видиши нага, ли голодна, ли зимою, ли бѣдою одѣржима, аще ти будеть ли жидовиннѣ, ли сорочининнѣ, ли болгариннѣ, ли еретикнѣ, ли латининнѣ, ли от поганыхъ, – всякого помилуй и от веда избави, яко же можеш, и мѣзды от Бога непогрѣшиши**», – закликав в той час печерський монах Феодосій⁷⁹.

Події 1068–1069 рр. порушили баланс сил у системі державного управління Русі, що призвело до виникнення нової кризи в державному управлінні. Ця криза невдовзі отримала загальноєвропейський резонанс. В 1072 р. князі-«тріумвіри» для підвищення авторитету своєї влади, зміцнення позицій православної церкви ініціювали проведення канонізації перших давньоруських святих – князів Бориса і Гліба, проте вже наприкінці року відносини між братами Ярославичами загострилися. Незважаючи на відчайдушні спроби Ізяслава зберегти за собою київський престол (з цією метою він навіть намагався укласти угоду з недавнім суперником полоцьким князем Всеславом Брячиславичем), навесні 1073 р. його дружина була розбита братами, а сам Ізяслав вимушений був шукати притулок у Польщі, де сподівався вдруге отримати допомогу від Болеслава II «Сміливого». Проте бажання екс-київського князя на цей раз не співпадали з планами його польського родича.

Після повернення до Польщі по завершенню виправи на Русь весною 1069 р. князь Болеслав протягом 1070–1072 рр. вів війну

⁷⁸ Пащито В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.130-131; Мурьянов М.Ф. Русско-византийские церковные противоречия в конце XI века // Феодальная Россия во всемирно-историческом развитии. – Москва, 1972. – С.221.

⁷⁹ Еремин И.П. Литературное наследие Феодосия Печерского // Труды Отдела древнерусской литературы Института литературы. – Т. V. – Москва, Ленинград, 1947. – С.172; див. також: Послания Феодосия Печерского князю Изяславу Ярославичу // Поньрко Н.В. Эпистолярное наследие Древней Руси. XI–XIII. Исследования, тексты, переводы. – Санкт-Петербург, 1992. – С.17.

з Чеським князівством. В 1073 р. германський король Генріх IV (його в літературі часто визначають як імператора, але таким він став лише 24 березня 1084 р.), якого занепокоїла зовнішньополітична активність польського володаря, почав готуватися до вторгнення на територію західнослов'янської країни. О.В.Назаренко висловлює припущення, що ці дії проти Польщі були узгоджені із Святославом і Всеволодом Ярославичами, які саме в цей час здійснили свій виступ проти Ізяслава⁸⁰. Крім загрози з боку Германії і Чехії, яка хотіла знову відвоювати у поляків Сілезію, Болеслава II «Сміливого» також непокоїли події в Угорщині, де термінової підтримки від нього чекали його прихильники.

Зрозуміло, що в тих умовах Болеслав II «Сміливий» не міг здійснити похід на схід, тим більше, що там, на цей раз, треба було вступати у бойові дії, причому не з Всеславом Брячиславичем, а набагато більш сильними Ярославичами, які б однозначно не віддали без боротьби владу в столиці Русі. «**Изяслав же, – розповідає літопис про перебування колишнього київського князя у Польщі, – иде в Лахты со имѣньемъ многымъ. глѣ тако симъ налѣзѣу вон. еже все взяша Лахове оу него. показавше кмѣ пѣть ѿ себе**»⁸¹.

З лаконічного тексту літописного повідомлення складається враження про нетривале перебування Ізяслава Ярославича у Польщі, під час якого польський князь позбавив свого руського родича майна. Однак є підстави думати, що таке уявлення не є правильним. Польський князь, якого без сумніву цікавила доля київського великокнязівського столу, не міг одразу вдатися до якихось дій проти свого родича: йому треба було довідатись, яка ситуація склалася на Русі, як до Польщі буде ставитися новий київський володар Святослав Ярославич. Ймовірно, що Ізяслав перебував у Польщі принаймні півтора роки. Для такого висновку можна прийти на підставі порівняння інформації літопису, який згадує про завоювання Києва Святославом Ярославичем у

⁸⁰ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. – Москва, 2001. – С.521.

⁸¹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.183.

березні 1073 р., із свідомством германського хроніста Ламберта Герсфельдського, який відзначив прибуття в січні 1075 р. до Майнцу до двору германського короля Генріха IV колишнього київського князя Ізяслава Ярославича⁸².

Вочевидь, матеріал про перебування князя Ізяслава у Польщі був внесений до літопису тільки після повернення того на Русь наприкінці 1077 р. Джерелом інформації літопису була розповідь або самого князя, або когось з його наближених. Причину самого відходу князя Ізяслава з Польщі до Германії, як здається, слід вбачати в тому, що Ізяслав, який протягом тривалого часу не отримував допомоги від Болеслава II «Сміливого», вирішив на свій страх і ризик найняти армію в Польщі, чим викликав наприкінці 1074 р. обурення у польського володаря (який на той час активно займався угорськими справами). Причину вигнання Ізяслава Ярославича з Польщі давньоруський книжник пояснює чітко – це спроба руського князя за допомогою казни найняти військо⁸³. Порівняння повідомлення «Повісті временних літ» під 1073 р. з літописними звістками під 1018, 1069 та 1077 рр. про підтримку польськими князями своїх вінченосних родичів на Русі приводить до висновку, що автор літопису не випадково акцентує увагу на спробі Ізяслава найняти воїнів у Польщі як на винятковому, що не мав прецеденту в дипломатичній практиці давньоруського династичного дому, випадку⁸⁴. О.В.Назаренко вважає, що вигнання Ізяслава з Польщі було пов'язано із змінами у міжнародних контактах польського двору, який взимку 1074/75 р. налагодив добрі стосунки з київським князем Святославом Ярославичем⁸⁵.

Отже, князя Ізяслава Ярославича було вигнано з Польщі, а гроші, які були виділені ним на наймання воїнів, конфісковані. Ця конфіскація не призвела до повного розорення Ізяслава (про

⁸² ПСРЛ. – Т.1. – Стб.182; *Lamberti Annales*, pars II // MGH SS. – Т.5. – Hannoverae, 1844. – P.219.

⁸³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.183.

⁸⁴ Там же. – С.142-143, 173, 199.

⁸⁵ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.529.

що, здавалось, можна зробити висновок із літописної інформації про перебування князя у Польщі), оскільки на момент прибуття до Германії він мав значні коштовності (під час зустрічі з Генріхом IV, за свідомством Ламберта Герсфельдського, князь Ізяслав вручив королю багаті дари)⁸⁶.

В Майнці в ході переговорів з королем Генріхом IV Ізяслав Ярославич, вочевидь, розповів як про ситуацію в своїй країні, так і про обставини конфлікту з Болеславом II «Сміливим». Розповідь про Русь зацікавила короля, який невдовзі направив туди своє посольство. Германське посольство очолив настоятель соборного храму в Трірському монастирі св. Симеона Бурхард, який був братом дружини Святослава Ярославича Оди Штаденської. На думку О.В.Назаренка, Святослав одружився з Одою (це був його другий шлюб) біля 1070 р. і укладення цього династичного союзу було спрямовано проти родича Ізяслава Болеслава II «Сміливого»⁸⁷. Як нам здається, думка історика, що цей матримоніальний союз міг реально стати на заваді у проведенні активної східної політики польського князя, є деяким перебільшенням, проте знайомство Бурхарда з Святославом, безумовно, мало б сприяти проведенню у подальшому переговорів германської делегації з київським володарем.

На час здійснення посольства Ізяслава Ярославича за дорученням короля Генріха IV мав опікувати саксонський маркграф Деді⁸⁸. Як свідчать подальші події, германський монарх насправді хотів використати Русь для реалізації своїх зовнішньополітичних планів, перш за все у зв'язку із підготовкою походу проти Польщі⁸⁹, а тому тема надання реальної допомоги руському прибульцю у короля так і не постала.

⁸⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.183; *Lamberti Annales*, pars II. – P.219.

⁸⁷ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.508, його ж. Изгнанный печерский игумен в Выдубицком монастыре, или Когда и почему в Киеве возникли монастыри Святослава и Всеволода Ярославичей // Культурный шар. Статті на пошану Гліба Юрійовича Івакіна. – Київ, 2017. – С.326-327.

⁸⁸ *Lamberti Annales*, pars II. – P.219.

⁸⁹ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.518.

Згідно інформації Ламберта Герсфельдського, германський посол на Русі прагнув переконати князя Святослава у незаконності зайняття тим київського столу, погрожував князю війною⁹⁰. Але у Києві германське посольство не досягло ніяких політичних результатів. У давньоруському літопису є інформація про прибуття послів з Германії, проте нічого конкретного не повідомляється про зміст і результати переговорів: «**В се же лѣто придоша сли из Нѣмечь къ Сѣтославу. Сѣтославъ же величаша показа имъ ватѣство своѣ. они же видѣвше вѣщисленое множество. злато и сребро и паволокы. и рѣша се ни въ чтоже ксть. се бо лежитъ мертво. сего сѣтъ кметьѣ** (тобто воїни. – авт.) **лѣче. лѣжи бо са донщють и болше сего**»⁹¹.

Проте, судячи з розповіді хроніста Ламберта про повернення послів до Германії у липня 1075 р., вони у Києві не відмовилися від дарів князя Святослава на користь короля Генріха IV. «*Nec multo post Burchardus prepositus Treverensis ecclesiae, quia regem Ruzenorum legatione regia functu ierat, reverses est, tantum rege deferens auri et argenti et vestium preciosarum, et nulla retro memoria tantum regno Teutonico uno tempore illatum referatur. Qua regem mercede ad hoc tantum redimere volebat rex Ruzenorum, ut fratri suo, quem regno expulerat, adversum se non preberet auxilium. Quod certe gratis etiam impetrare potuisset, quia intenstinis ac domesticis bellis occupatus ad externa tamque remotis gentibus infirenda bella nullo modo vacabat. Per se magno muneri magnum addidit precium temporis oportunitas. Nam ingentibus recentis belli expensis aerarium regis exhaustum fuerat, et miles vehementer instabat nuper exactae miliciae premium efflagitans; cui nisi ad votum regia largitione satisfacisset, haut dubie constabat, quod eum ad reliquam negotii partem, quae profecto maior restare timebatur, minus devotum habiturus esset* (Бурхард, *настоятель Трірської церкви, який був направлений з королівським посольством до Русі, повернувся назад, привіз королю (він тоді знаходився у Вормсі. – авт.) стільки золота, срібла та дорогого одягу, скільки ніколи на пам'яті людей не привозили одночасно*

⁹⁰ Lamberti Annales, pars II. – P.219.

⁹¹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.198.

до Тевтонського королівства. За таку ціну король Русі хотів купити одне – щоб король не надавав проти нього допомоги брату, якого він вигнав із королівства. Але він (володар Русі. – авт.) міг цього добитися і даром, оскільки той (тобто Генріх IV. – авт.), зайнятий внутрішніми та домашніми війнами, не мав можливості вести війни з народами настільки віддаленими. Подарунок, цінний сам по собі, виявився особливо вартісним, що був зроблений у необхідний момент. В цей час через недавню війну (в Саксонії. – авт.) королівська казна була спорожнілою, а рицарі вперто і настійливо вимагали плати за нещодавно здійснений похід; якщо б він (тобто Генріх IV. – авт.) не задовольнив їх вимог з королівською щедротою, то він не міг розраховувати на їх відданість у подальшій частині дій, які, як здавалось, мали бути вкрай важкими»⁹².

Про перебування володаря із Русі в Германії розповідає і французький хроніст Сигіберт із Жамблу (провінція Намюр), який пише, що прибулець «*interpellat Heinricum imperatorem, se et Regnum Russorum ei submitbens, si eius auxilio regno restitueretur* (звернувся за допомогою до імператора Генріха, пообіцявши підкорити йому себе і Королівство Руссів при умові, що той допоможе йому повернутися на трон)»⁹³.

Обережна германська дипломатія київського князя Святослава Ярославича пояснюється тим, що, вірогідно десь наприкінці 1074 – на початку 1075 рр., тобто вже після вигнання князя Ізяслава Ярославича з Польщі, була підписана угода між Краковом і Києвом про здійснення спільного русько-польського походу в Чехію, володар якої князь Вратислав II (роки правління 1061 – 1092) був союзником Генріха IV. Таким шляхом Святослав Ярославич розраховував добитися відмови польського князя від можливих ворожих дій щодо Русі⁹⁴.

⁹² Lamberti Annales, pars II. – P.230.

⁹³ Chronica Sigeberiti Gemblacensis Ed. D.L.C.Bethmann // MGH SS. – Т. 6. – Hannoverae. 1844. – P. 362.

⁹⁴ Очерки истории СССР. Период феодализма. IX–XV вв. Под ред. Б.Д.Грекова, Л.В.Черепнина, В.Т.Пашуто. – Ч.1. – Москва, 1953. – С.184 (автор розділу – Б.Д.Греков).

«В лѣтѣ 5ѣѣд [6584 (1076)] Ходи Володимеръ снѣ Всеволожь. и Улегъ снѣ Стославъ. Лахомъ в помочь на Чехы», – повідомляє про виправу руського війська у Центральну Європу⁹⁵. Князь Володимир Всеволодович у «Повчанні синам» розповідає про цю військову виправу: «Та посла ма Стославъ в Лахы. ходив за Глоговы (місто в Сілезії. – авт.). до Чешьскаго лѣса. ходивъ в земли ихъ д (чотири. – авт.) мѣсци»⁹⁶. Чеський ліс – це пасмо гір, яке відділяє західну Чехію від східної Франконії, район на схід від німецького міста Бамберг⁹⁷.

В.А.Кучкін довів, що похід князів Олега і Володимира слід датувати не 1076 р., а вереснем 1075 – лютим 1076 рр.⁹⁸ Т.Войцехівський, вивчаючи історію взаємин Польщі і Германії, звернув увагу на повідомлення Ламберта Герсфельдського про неочікуваний відхід армії короля Генріха IV із Саксонії до Чехії наприкінці серпня – на початку вересня 1075 р.⁹⁹, але не зміг дати пояснення цьому, оскільки дотримувався думки про похід русько-польського війська проти чехів у 1076 р.¹⁰⁰ На наш погляд, запропоноване В.А.Кучкіним датування можна дещо скорегувати, якщо порівняти інформацію князя Володимира Всеволодовича про його виправу «до Чешьскаго лѣса» із зазначеною розповіддю Ламберта Герсфельдського. Вірогідно, польський князь Болеслав II «Сміливий», довідавшись про невдачу суперників короля Генріха IV саксонських феодалів у битві 9 червня 1075 р. на р. Унструт, швидко звернувся до руських союзників і здійснив разом з ними виправу проти союзника германського монарха чеського князя Вратислава II. Похід війська князів Олега Святославича та Володимира Всеволодовича розпочався на початку літа 1075 р., а

⁹⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.199.

⁹⁶ Там же. – Стб.247.

⁹⁷ Pauk M. Episcopat, liturgia i polityka u schyłku XI wieku. Biscupi Ebergard i Henryk w dokumencie Władysława Hermana dla katedry Bamberskiej // Kwartalnik historyczny. – 2016. – №4. – S.655, pr.4.

⁹⁸ Кучкин В.А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60-70-х годов XI в. – С.33.

⁹⁹ Lamberti Annales, pars II. – P.232.

¹⁰⁰ Wojciechowski T. Szkice historyczne XI wieku. – S.197.

наприкінці липня – на початку серпня це військо вже воювало в Сілезії та Чехії.

Відволікання сил короля і його прибічників від бунтівної Саксонії мало певне позитивне значення для антиімперських сил в Центральній Європі. Так, невдовзі після цих подій папа Григорій VII відлучив Генріха IV від церкви, а в самій Германії ворожі Генріху князі проголосили в березні 1077 р. королем (антикоролем) швабського герцога Рудольфа «Рудого». На Різдво 1076 р. польський князь Болеслав II «Сміливий» був коронований королівськими регаліями, що мало зміцнити міжнародний авторитет Польської держави.

В історіографії на підставі інформації з «Історії Російської» В.М.Татищева, можливо почерпнутої з якогось пізнього літопису¹⁰¹, робиться висновок про невдачу русько-польського походу в Чехію¹⁰². На наш погляд, більш правильним є позиція російського історика М.Е.Шайтана і польського вченого Т.Грудзинського, які вважали, що військова акція Польщі і Русі була вдала, що, зокрема, сприяло проведенню зазначеної вище коронації Болеслава II «Сміливого»¹⁰³.

Ще під час здійснення посольства Бурхарда до Києва Ізяслав Ярославич, відчуваючи, що король Генріх IV теж навряд чи зможе відстояти його права на Київ, здійснив черговий політичний крок. Не чекаючи повернення Бурхарда з Русі, Ізяслав Ярославич направив свого сина Ярополка до Риму. На думку М.Чубатого, пораду щодо здійснення цієї поїздки Ізяславу дав маркграф Деді, який знав про тісні союзні стосунки римського понтифіка з польським та угорським дворами¹⁰⁴.

¹⁰¹ Татищев В.Н. История Российская. – Москва, Ленинград, 1963. – Т.2. – С.91.

¹⁰² Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV ст. – С.119; Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн.1. – Москва, 1960. – С.559; Янин В.Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк. – С.158.

¹⁰³ Шайтан М.Э. Германия и Киев в XI в. // Летопись постоянной историко-географической комиссии. – Ленинград, 1927. – С.8-9; Grudziński T. Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. – S.96.

¹⁰⁴ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Т.1. Від початку до 1353 р. – Рим, Нью-Йорк, 1965. – С.303.

В Римі Ярополк звернувся до папи Григорія VII з проханням допомогти батькові повернути київський престол. Добре знаючи вселенські претензії римської курії, Ярополк Ізяславич, здається, пообіцяв підкорити Русь престолу св. Петра. Така пропозиція, можливо підкріплена переходом Ярополка до католицизму¹⁰⁵, сподобалася римському папі, який зацікавився проблемами далекої від Італії Русі. В квітні 1075 р. Григорій VII надіслав листи Ізяславу Ярославичу (17 квітня) і Болеславу II «Сміливому» (20 квітня). Першому папа пообіцяв надати допомогу. В листі до польського володаря, присвяченому реформі церкви у Польщі, він наполягав на поверненні Болеславом руському князю конфіскованих поляками коштів¹⁰⁶.

В історичній літературі інколи перебільшується загроза, яка начебто виникала від переговорів Ярополка Ізяславича з папою Григорієм VII, для зовнішньополітичного суверенітету Русі¹⁰⁷. Науковці часто звертають при цьому увагу на події середини липня 1054 р., коли начебто відбувся офіційний розкол християнського світу, який стався після того як папські посланці на чолі з кардиналом Гумбертом в Константинополі прокляли патріарха Михаїла Керуларія і відлучили від церкви всіх його послідовників¹⁰⁸. Проте значення цієї події в історії міжрелігійних відносин багатьма істориками перебільшено. Суперечності між римською і константинопольською церквою існували задовго до середини XI ст., і часом вони досягали великої гостроти. Зразу ж у перші десятиліття після «розколу церков» релігійні суперечки не створювали нездоланних перешкод між православними і католицькими країнами:

¹⁰⁵ Янин В.Л. Русская княгиня Олисава-Гертруда и ее сын Ярополк. – С.160-161.

¹⁰⁶ Gregorii P. VII ad Demetrium Regem Russorum et reginam uxorem ejus // *Historica Russiae Monumenta, ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis dempromta, ab A.J. Turgenewio* (далі – HRM). – Т.1. – Petropoli, 1841. – №1. – P.1; Gregorii P. VII ad Boleslaum ducem Poloniae // HRM. – №2. – P.2-3.

¹⁰⁷ Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV вв. – С.67-69; Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – С.66.

¹⁰⁸ Acta et scripta quae de controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composite extant. Ed. C. Will. – Leipzig, Marburg, 1861. – P.150; Войтович Л., Домановський А., Козак Н., Лильо І., Мельник М., Сорочан С., Файда О. Історія Візантії. Вступ до візантиністики. – Львів, 2011. – С.359-363 (автор розділу – М. Мельник).

теологічна полеміка часто вичерпувала себе, і починались переговори по відновленню єдності християнського світу.

Полеміка з «латинцями» мала відгомін і на Русі, але в умовах, коли давньоруська верхівка прагнула підтримувати стосунки із західними сусідами, теологічні суперечки не знаходили належної підтримки в середовищі світської влади¹⁰⁹. Коливання між Римом і Константинополем як релігійними центрами проявлялися у міжнародній політиці багатьох держав – Венеції, Хорватії, Угорщини, Болгарії, Сербії та ін., і не позначалися істотно на їх політичному житті¹¹⁰. Тим більше не міг мати якихось наслідків для розвитку східнослов'янського суспільства поодинокий епізод контактів римської курії з представником князівської династії Рюриковичів, який, до того ж, був позбавлений реальної влади на Русі.

Розглядаючи питання про поширення королівської титулатури на Русі, А. Великий висловив думку що володарі Русі задовго до офіційної коронації князя Данила Романовича у середині XIII ст. визнавалися на Заході королями¹¹¹. Проте згадки в хроніках і анналах про володарів Русі княгині Ольги, князя Володимира та ін. як носіїв королівських титулів не є підтвердженням такого їх офіційного статусу, а були свідченням визнання їх як повноцінних монархів – суверенів¹¹². Складнішою, здавалось, є ситуація з Із-

¹⁰⁹ Головка О.Б. Зовнішня політика і міжнародні зв'язки Давньоруської держави // Запровадження християнства на Русі. – Київ, 1988. – С.154-156.

¹¹⁰ Соколов Н.Н. Образование Венецианской колониальной империи. – Саратов, 1963. – С.202,216; Коларов Х. Титулатура и полномочия владетельской власти в Болгарии // *Etudes balkaniques*. – 1978. – №3. – С.96-97; Ostrogorsky G. The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order // *The Slavonic and East European Review*. – Vol.35. – № 84. – 1956. – P.10-11.

¹¹¹ Великий А.Г. Проблема коронації Данила // Корона Данила Романовича. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т.СXLIV. – Рим, Париж, Мюнхен, 1955. – С.7-16.

¹¹² Andrusiak M. Kings of Kiev and Galicia (On the Occasion of the 700-th Anniversary of the Coronation of Danilo Romanovich) // *The Slavonic and East European Review*. – Vol. 33. – No. 81. – 1955. – P.342; Головка О.Б. Титулатура носіїв державної влади на Русі в контексті середньовічних імперських доктрин // Феодалізм на Україні. – Київ, 1990. – С.49; його ж. Некороновані і короновані королі Південно-Західної Русі // Княжа доба: історія і культура. – Т.9. – Львів, 2015. – С.192-193; Ісаєвич Я.Д. До історії титулатури володарів Східної Європи // Княжа доба: історія і культура. – Вип.2. – Львів, 2008. – С.7,10.

яславом Ярославичем, його дружиною Олісавою-Гертрудою та їх сином Ярополком, оскільки їх королівський статус начебто визначений у згаданому листі папи Григорія VII «*ad Demetrium Regem Russorum et reginam uxorem ejus (до Деметрія, короля Русі, і королеви, дружини його)*»¹¹³. Дмитро («*Demetrius, Деметрій*») – це християнське ім'я київського князя Ізяслава Ярославича. Слід звернути увагу, що зазначене найменування його королем не може також вважатися свідченням офіційного визнання, не дивлячись на те, що таким чином його іменує в листі римський понтифік.

Дещо іншою є тема із визначенням титулування на Заході дружини та сина Ізяслава. Справа в тому, що Олісава-Гертруда була донькою польського короля Мешка II і сестрою польського князя Казимира I «Відновителя»¹¹⁴. Відомо, що Мешко II в 1032 р. відмовився від королівської корони, проте його дружина і мати Олісави-Гертруди Ріхеза поїхала до Германії і там до кінця життя зберігала за собою титул королеви¹¹⁵. Проте навряд чи її донька Олісава-Гертруда успадкувала цей титул. Складнішою є питання про королівське визначення сина Ізяслава і Олісави-Гертруди. Перш за все в листі не вказується його ім'я. З джерел відомо, що у вигнанні Ізяслава супроводжували два сини Ярополк та Святополк¹¹⁶. М.П.Кондаков довів, що переговори з римським першоієрархом вів Ярополк¹¹⁷.

В першій частині листа йдеться про те, що учасники переговорів обговорили питання про входження Русі (інша справа наскільки князь-вигнанець Ярополк міг це робити!) під опіку престолу св. Петра. Чи означало це, що молодий князь при цьому на необхідному релігійно-політичному рівні був коронований папою? Відповіді на це питання в тексті листа нема, а сам його

¹¹³ *Gregorii P. VII ad Demetrium Regem Russorum et reginam uxorem ejus.* – P.1.

¹¹⁴ *Górski K. Gertruda czy Olisawa? // Acta Universitatis Nicolai Copernici. – Historia. – T.XXIV. – Nauki humanistyczno-społeczne. – Z.204. Księga ku czci Bronisława Włodarskiego. – Toruń, 1990. – S.73-76.*

¹¹⁵ *Brunvilarensis monasterio fundacio.* – P.403.

¹¹⁶ ПСРЛ. – Т.9. – С.100.

¹¹⁷ *Кондаков Н.П. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. – Санкт-Петербург, 1906. – С.84.*

зміст все ж таки стосується не перемовин папи з молодим князем, а особистих взаємин Григорія VII з Ізяславом Ярославичем. Кидається у вічі, при всій риторичності листа, що він написаний вкрай дипломатично. Папа напряму натякає на те, що значну інформацію Ізяслав має отримати під час зустрічі з папськими посланцями¹¹⁸. Не роз'ясняє ситуацію і лист папи до Болеслава II «Сміливого», направлений через три дні, оскільки в ньому (стосовно Русі) йшлося лише про вимогу папи повернути Ізяславу Ярославичу захоплене польським князем майно¹¹⁹. Дослідник діяльності Григорія VII харківський історик А.С. Вязигін відзначає, що папа був вкрай обережним у веденні дипломатичних стосунків і важливу інформацію не вмщував у текст своїх листів, а передавав її адресату через посланців¹²⁰.

Цікавим джерелом з історії взаємин Ярополка з папою Григорієм VII є зображення з Трірського псалтиря. Псалтир був створений наприкінці X ст. ченцями абатства Райхенау (знаходилося на однойменному острові на Боденському озері в Південній Німеччині) для архієпископа Егберта з міста Трір. Пізніше власницею манускрипту стала княгиня Гертруда, жінка Ізяслава Ярославича. Саме на замовлення княгині пам'ятка була доповнена текстами молитов і п'ятьма мініатюрами, на двох з яких зображені члени давньоруської князівської родини¹²¹. На одній з мініатюр зображені Ярополк Ізяславич і його жінка Кунігунда

¹¹⁸ *Gregorii P. VII ad Demetrium Regem Russorum et reginam uxorem ejus.* – P.1.

¹¹⁹ *Gregorii P. VII ad Boleslaum ducem Poloniae.* – P.2-3.

¹²⁰ *Вязигин А.С. Григорий VII. – С. 58. Про життя і наукову діяльність А.С.Вязигіна див.: Лиман С. Історія середніх віків у творчості професора харківського університету Андрія Сергійовича Вязигіна (1867-1919): до 150-річчя від дня народження // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Історичні науки. – Том 27. До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанова. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.160-177.*

¹²¹ *Кондаков Н.П. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. – С.2-3; Айналов Д.В. К истории древнерусской литературы. I. Эпизод из сношений Киева с Западной Европой // Труды Отдела древнерусской литературы Института литературы. – Вып. III. – Москва, Ленинград, 1936. – С.9; Жишкович В. Кодекс Гертруды – яскравий взіреть культурно-мистецького синтезу середньовіччя // Наукові зошити. – Серія мистецтвознавча. – Львів, 2014. – №6 (120). – С.1189-1190.*

(донька графа Оттона Веймарського, на якій він одружився під час свого приїзду до Германії в 1075 р., мала православне ім'я – Ірина), які одягнуті у князівські шати; вони протягують руки до св. Петра, а мати Ярополка Олісава-Гертруда цілує ногу апостола¹²². На іншій зображено Ісуса Христа, який в присутності св. Петра і св. Ірини вінчає Ярополка і його жінку стеммами (коронами).

М.П.Кондаков з цього приводу, що саме використання цього типу вінця є свідомим того, що тут зображено вінчання Ярополка на велике князівство, яке може бути порівняним до царства¹²³. Можна погодитися з відомим істориком мистецтва, що цей акт передбачав перебування Ярополка тоді у лоні католицької церкви, проте вчений нічого не пише, чи означало це вінчання реальне надання князю римським папою королівської гідності. Водночас варто враховувати і думку К. Гурського, що для того часу Ярополку зовсім не було потреби переходити до католицизму, оскільки тоді зберігалася єдність християнської церкви, що надавало при визнанні примату римського папи можливість для дотримання відмінних від прийнятих на заході обрядів¹²⁴.

Так чи інакше, але слід констатувати, що події, пов'язані із перебуванням Ярополка в Римі, не знайшли у подальшому якогось резонансу на Русі. Вірогідно, після повернення додому, перебуваючи в іншому релігійному середовищі, князь однозначно перебував у православ'ї (після смерті він був канонізований, а пам'ять його відзначається православною церквою 5 грудня). Значимо, що в той час чимало європейських монархів (правда, в основному, невеликих держав), перейшло під опіку св. Петра, але це ніяким чином не вело до королівської коронації цих володарів¹²⁵. Д.В.Айналов вважав, що Ярополк Ізяславич одружився на Кунігунді після повернення з Риму, і саме нова система стосунків

¹²² В.Т.Пашуто пише, що Ярополк одружився з Кунігундою «біля 1073 р.», проте тоді руського князя в Германії ще не було (*Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси.* – С.124).

¹²³ Кондаков Н.П. Изображения русской княжеской семьи в миниатюрах XI века. – С.84.

¹²⁴ Górski K. Gertruda czy Olisawa? – S.76.

¹²⁵ Вязигин А.С. Григорий VII. – С.52-54.

князя з главою римської церкви, що склалися внаслідок недавніх переговорів з папою, відбилася на сюжеті мініатюр Трірської псалтирі¹²⁶.

Деякі історики вважають, що повернення Ізяслава Ярославича з Германії до Польщі було пов'язане з наведеними вище листами, а його відновлення на київському столі наприкінці 1077 р. було здійснене за допомогою польського князя Болеслава II «Сміливого» під тиском римської курії¹²⁷. Однак таке твердження, на наш погляд, не можна вважати правильним. І для цього висновку важливим аргументом є не тільки мовчання з цього приводу зазначених папських листів. Польща за правління Болеслава II «Сміливого», як про це пише С.Кентжинський, провадила політику на міжнародній арені, виходячи з власних інтересів, а не під тиском вимог римської курії¹²⁸. Про це ж красномовно говорить той факт, що між згаданими вище посланнями Григорія VII і поверненням Ізяслава Ярославича на батьківщину пройшло майже два роки, за час яких руське військо політичних суперників Ізяслава Святослава і Всеволода Ярославичів і польська армія Болеслава II «Сміливого» здійснили похід до Чехії.

В грудні 1076 р. у Києві помер князь Святослав Ярославич, внаслідок чого головний князівський стіл Русі виявився вакантним. Розуміючи необхідність збереження стабільних русько-польських відносин, Болеслав вирішив знову (як у 1069 р.) допомогти Ізяславу повернутися додому¹²⁹. Ситуація для реалізації цього плану була сприятлива. На Русі, зокрема у Києві, старший син Ярослава Володимировича мав чимало прихильників. Всеволод Ярославич, який одночасно був київським і чернігівським володарем, вів боротьбу з князями Борисом В'ячеславичем і Олегом Святославичем і потребував сильного союзника, а не нового суперника. Сприятлива ситуація зробила зайвим особисту участь

¹²⁶ Айналов Д.В. К истории древнерусской литературы. I. Эпизод из сношений Киева с Западной Европой. – С.10-12.

¹²⁷ Рамм Б.Я. Папство и Русь в X–XV вв. – С.54.

¹²⁸ Kętrzyński S. Polska X–XI wieku. – Warszawa, 1961. – S.571; Юрасов М.К. На западных рубежах Руси. – Санкт-Петербург, 2018. – С.76.

¹²⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.199.

Болеслава в експедиції на Русь: він надав Ізяславу збройний загін. Зустрівшись на Волині з Ізяславом, Всеволод Ярославич без особливих заперечень повернув Київ старшому братові.

Т.Василевський вважав, що під час повернення на Русь князю Ізяславу Ярославичу допомагав найманий загін польських воїнів. Згадка про смерть в 1078 р. якогось (не названого на ім'я) володаря Русі в «Рочнику краківському давньому анналах» (*«rex Ruthenorum in prelio interfectus est (король рутенів в битві був вбитий)»*¹³⁰) дала підставу польському історика зробити висновок, що інформацію автору монастирських записів надали польські рицарі, які, на думку Т.Василевського, знаходилися на Русі до загибелі Ізяслава в битві на Нежатиній ниві (місцевість поблизу сучасного міста Ніжина Чернігівської області) 3 жовтня 1078 р.¹³¹

У посмертному панегірику літописець записав про поневірвання по чужих світах руського князя-емігранта Ізяслава Ярославича: **«Пакты же брата кго прогнаста и . и ходи по чужен земли блуда...»**¹³².

3. РУСЬ І ПОЛЬША В 80-х РОКАХ. ХІ – НА ПОЧАТКУ ХІІ ст. НАПАДИ ПОЛОВЦІВ НА ПІВДЕННУ ПОЛЬЩУ

В 80–90-х роках ХІ ст. в політичному розвитку і Русі, і Польщі посилюються тенденції до удільної роздробленості та зростання внутрішньополітичних конфліктів. На Русі після смерті Ізяслава Ярославича в жовтні 1078 р. верховним київським князем стає останній представник колишнього «князівського тріумвірату» – Всеволод Ярославич, який правив у столиці до 1093 р. Не дивлячись на те, що князювання в столиці Всеволода продовжувалося п'ятнадцять років, політична ситуація в країні характеризувалася постійними міжкнязівськими конфліктами. В цих зіткненнях

¹³⁰ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Lwów, 1872. – P.795.

¹³¹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.202; Wasilewski T. Factum świętego Stanisława w swietle roczników polskich // Kwartalnik historyczny. – 1989. – №3-4. – S.25.

¹³² ПСРЛ. – Стб.202.

найбільш серйозними суперниками київського князя були сини Ізяслава Ярославича Ярополк і Святополк, нащадок Святослава Ярославича Олег, а також володар Полоцького князівства Всеслав Брячиславич.

Князі Ярополк і Святополк Ізяславичі, які тримали Новгородську і Волинську землі, прагнули обмежити тиск київської адміністрації на свої володіння, а в перспективі не відмовлялись і від претензій на поширення своєї влади на столицю Русі. В протистоянні з Всеволодом Ярославичем і його сином Володимиром Ізяславичі, перш за все Ярополк, намагалися розвивати традиційні зовнішньополітичні зв'язки клану Ізяславичів, в том числі союз з Польщею. Але державний переворот 1079 р. в Польщі, в наслідок якого до Угорщини було вигнано Болеслава II «Сміливого», призвів до змін у зовнішньополітичному курсі краківського двору, негативно відбився на відносинах двох слов'янських держав.

Період правління нового польського князя Владислава-Германа (1079–1102 рр.), який позначився в цілому ослабленням міжнародної активності Польщі, не знайшов однозначної характеристики в історіографії. Зокрема, в літературі під впливом досліджень Т.Войцеховського поширено уявлення, що останні десятиліття ХІ ст. у політичному розвитку Польщі можна характеризувати в цілому як добу роздробленості, час повної відмови краківської дипломатії від будь-якої активної діяльності, спрямованої на підсилення суверенітету Польської держави¹³³.

Правда, слід відзначити, що є в історіографії і інші погляди. Зокрема, вивчення джерел, які несуть дуже обмежену і фрагментарну інформацію, дало підставу С.Кентжинському, Г.Лябуді, Й.Довяту та деяким іншим науковцям стверджувати, що політичні процеси і події останнього двадцятиріччя ХІ ст. у житті Польщі носили більш складний і суперечливий характер і відбивали процес протистояння консолідуючих і відцентрових тенденцій у розвитку тодішнього суспільства¹³⁴.

¹³³ Wojciechowski T. Szkice historyczne XI wieku. – S.249-285; Historia Polski. – Т. I. Ćz. I. – S.218-219 (автор розділу – М.Счанецький); та ін.

¹³⁴ Kętrzyński S. Na marginesie «Genealogii Piastów»// Przegląd historyczny. – Warszawa, 1930-1931. – №29. – S.171-173; Labuda G. Piastowie twórcami państwa

Перш за все зазначений час у розвитку Польщі слід розглядати не як початок епохи удільної (або феодальної) роздробленості, а як період ослаблення центральної власті, що було характерно для певних періодів загального розвитку ранньосередньовічної державності. Варто згадати, що таким був час правління нащадків князя Болеслава I «Хороброго», апогеєм якого став загальний колапс політичного життя Польщі у середині 30-х років XI ст.¹³⁵ Певна криза у польському суспільстві спостерігалася в останні роки правління Болеслава II «Сміливого», що особливо проявилось у конфлікті польського монарха з краківським єпископом Станіславом¹³⁶. Складна внутрішньополітична ситуація, боротьба різних угруповань, які прагнули впливати на дії князя Владислава-Германа, який відрізнявся достатньою безініціативністю, призводили до частих змін як во внутрішньополітичному житті Польщі, але і в її зовнішній політиці.

Наприкінці 70-х – на початку 80-х років XI ст. дипломатія Польщі переорієнтувалася на підтримку добрих стосунків з гер-

Polskiego // *Piastowie w dziejach Polski*. – Wrocław, 1975. – S.29-31; *Dziwna J. Polska – państwem średniowiecznej Europy*. – Warszawa, 1968. – S.186; *Головко А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.* – С.57-63; *Benyskiewicz K. Mieszko Bolesławowicz 1069-1089: źródła i tradycja historiograficzna*. – Kraków, 2005. – 232 s.

¹³⁵ *Historia Polski*. – Т. I. Cz. I. – S.199-203 (автор розділу – *М.Счанецький*); *Worawska D. Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w.* – Warszawa, 1964. – 204 s.; *Bieniak J. Państwo Mieclawa*. – Warszawa, 1963. – 225 s.; *Головко О.Б. Внутрішньополітична боротьба в Польщі та її вплив на міжнародні відносини у другій половині 20-х – першій половині 30-х років XI ст.* – С.69-76.

¹³⁶ *Galli Chronicon*. – L.1,27. Про конфлікт короля Болеслава II «Сміливого» і єпископа Станіслава див.: *Łowmiański H. Król Bolesław II i biskup krakowski Stanisław. Dwie tendencje ustrojowe: jedyńowładcza i patrymonialna* // *Studia historyczna*. – Т.22. – Warszawa, 1979. – S.165-197; *Wasilewski T. Factum świętego Stanisława w świetle roczników polskich*. – S.15-30. Польський історик Я.Тенговський, дослідивши обставини взаємин Польщі з Руссю і Угорщиною наприкінці 70-х – в перші роки XI ст., прийшов до висновку, що перебіг цих взаємин вплинув на виникнення протистояння в середовищі польської правлячої верхівки, що призвело до конфлікту Болеслава II «Сміливого» з краківським єпископом Станіславом, а згодом до втрати влади польським королем. Див.: *Tęgowski J. Ruskie i węgierskie przyczyny upadku władzy Bolesława Szczodrego w Polsce* // *Княжа доба: історія і культура*. – Т.12. – Львів, 2018. – С.25-38.

манським імператорським двором, князь Владислав-Герман відмовився від претензій на королівську корону, а взагалі Польща утримується від проведення активних зовнішньополітичних кроків. У внутрішній політиці спостерігається підсилення табору колишніх противників Болеслава II – представників стану великих землевласників, на яких був вимушений орієнтуватися новий польський володар Владислав-Герман.

Зміни у внутрішньо- та зовнішньополітичному житті Польщі у значній мірі були обумовлені острахом панівної верхівки можливої реставрації Болеслава II, який знайшов притулок в Угорщині. Тут при владі знаходився король Ласло I (Владислав) (роки правління 1077–1095), якому завоювати угорський престол допоміг саме Болеслав II «Сміливий»¹³⁷. Зрозуміло, що в таких умовах краківський двір припинив підтримувати контакти з Королівством Угорщина, невдовзі було укладено шлюб Владислава-Германа із донькою союзника Генріха IV чеського князя Вратислава II (роки правління 1061–092) Юдитою¹³⁸. Є підстави думати, що тоді згортаються до цього часу доволі жваві взаємини Польщі із Руссю.

В середині 80-х років XI ст. у політичному житті Польщі відбуваються зміни. Перш за все під впливом значної частини правлячого стану, незадоволеного падінням міжнародного авторитету Польської держави, урядові кола поступово повертаються до курсу Болеслава II «Сміливого». На цей поворот у зовнішній політиці Владислава-Германа, безумовно, вплинув факт смерті 2 квітня 1081 р. його суперника і брата Болеслава. Зміни у політичному житті Польщі сприяли тому, що у 1086 р. із вигнання повернувся син Болеслава Мешко¹³⁹. З іменем цього молодого князя велика група польських можновладців пов'язувала вірогідність рестав-

¹³⁷ *Galli Chronicon*. – L.1,27.

¹³⁸ *Ibid.* – L.1,28.

¹³⁹ Мешко Болеславич народився в 1069 р., помер в 1089 р., про що є чітка інформація в польських рочниках (див.: *Rocznik dawny* // *Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. Series nova* (далі – MPH Sn.). – Т.5. – Warszawa, 1978. – S.10,11; *Rocznik kapitulny krakowski* // MPH Sn. – Т.5. – S.50,53).

рації активного антиімперського і античеського курсу, вбачала в особі Мешка вірогідного претендента у майбутньому на великокнязівський стіл¹⁴⁰.

В цей час краківський двір нормалізує стосунки з угорською королівською адміністрацією, веде пошук союзників на Русі. Водночас відбувається погіршення відносин Польщі з Германською імперією і Чехією. Про гостроту взаємин Польщі саме з останніми двома країнами свідчать події, що відбулися у тому ж 1086 р. у германському місті Майнці. Зустрівшись тут з чеським князем Вратиславом, імператор Генріх IV об'явив того королем Чехії і Польщі. Для юридичного підтвердження прав чеського володаря на польські землі була використана установча грамота Празької єпископії, в якій зафіксовано входження у 973 р. земель Малої Польщі до складу тодішнього Празького князівства¹⁴¹.

Є підстави думати, що головними союзниками Польщі в цей час стають сини колишнього київського князя Ізяслава (1054 – 1078 рр., з перервою) Ярополк і Святополк. Перший з них управляв тоді Волинською та Турівською землями. Водночас київський князь Всеволод Ізяславич з середини 80-х років налагоджував тісні стосунки з ворогом Польщі – германським імператором Генріхом IV, за якого в 1089 р. була видана заміж донька Всеволода Євпраксія¹⁴².

Під 1084 р. літопис повідомляє: «**Приходи Ярополкъ. ко Всеволоду на Великъ днь. в се же время въѣѣгоста Ростиславича ѿ (два. – авт.) ѿ Ярополка. И пришедше прогнаста Ярополка**»¹⁴³. В літературі це повідомлення вже довгий час знаходиться під підвищеною увагою дослідників. Це пов'язано з тим, що саме з цього часу не тільки спостерігається політична

¹⁴⁰ *Galli Chronicon.* – L.1,29.

¹⁴¹ *Cosmae Chronicon.* – L.2,37. В інших джерелах ця коронація згадується під 1085 р. Див. *Annales Veterocellenses // MGH SS.* – T.16. – Hannoverae, 1859. – P.41; *Kalhous D. Koruna česká a polská? Střetávání Boleslava II. a Vratislava II. na cestě za královskou korunou // Sborník prací filozofické fakulty Brněnské university. Studia minora.* – C.48. – Brno, 2001. – S.12.

¹⁴² *Annales Augustani // MGH SS.* – T.3. – Hannoverae, 1839. – P.133.

¹⁴³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб. 205.

активізація Волині в житті східнослов'янської конфедерації, а і з'являються на політичній арені Перемишльське, Теревольське та Звенигородське князівства, які через декілька десятиліть після об'єднання складуть єдине Галицьке князівство. На превеликий жаль, наведена вище літописна стаття дає дуже мало інформація для висновків.

Не вносить особливої ясності для розуміння зазначеної події наступні повідомлення пам'ятки. Вірогідно, що зазначені два Ростиславичі перебували у місті Володимирі¹⁴⁴ під контролем (можливо, під арештом) князя Ярополка. У останнього були підстави остерігатися цих князів, якщо прийняти вірогідну версію В.М.Татищева, С.М.Соловйова і М.С.Грушевського про попередню належність цього краю чи його частини Ростиславу Володимировичу. В.М.Татищев відзначав, що після смерті Володимира Ярославича він спочатку володів Новгородом, а потім в 1052 р. йому були надані у володіння Ростов і Суздаль, а після смерті Ігоря Ростислава перевели до Володимира¹⁴⁵. С.М.Соловйов писав, що старші Ярославичі посадили в Ростові Ростислава, а в 1060 р.

¹⁴⁴ В науковій літературі відносно доби середньовіччя місто Володимир на р. Лузі часто називають Володимиром-Волинським (див., наприклад: *Головко А.Б. Древняя Русь и Польша в политических отношениях X – первой трети XIII вв.* – С.68,79,82,86 та ін.; *Baran O. Rozwój sieci ośrodków grodowo-miejskich Księstwa Włodzimierskiego w XIII i pierwszej połowie XIV w. // Scietntia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin. Pod red. Anny Sochackiej i Pawła Jusiaka.* – Lublin, 2014. – S.71,72,74,75 et al.; *Майоров А.В. Завоевание Батыем южной Руси: к интерпретации одного известия Рашид ад-Дина // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana.* – 2015. – №3. – Январь – июнь. – С.170, 171,173; *Юрасов М.К. На западных рубежах Руси.* – Санкт-Петербург, 2018. – С.56-58, та ін.). Однозначно, що таке найменування середньовічного міста не є коректним. Додаток «Волинський» в його назві міста з'явився лише в 1795 р. після приєднання Волині до Російської імперії і з перервою в 1922–1939 рр. існує досі. Відносно доби середньовіччя, щоб не плутати назву населеного пункту з популярним чоловічим іменем, можна, на нашу думку, писати «волинське місто Володимир» або «Володимир (на Волині)».

¹⁴⁵ *Татищев В.Н. История Российская.* – Т.2. – Москва, Ленинград, 1963. – С.78,81,83. О.М.Рапов відзначав недостовірність даним В.М.Татищева, які, на його думку, суперечать даним літописів. Див.: *Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.* – Москва, 1977. – С.68.

перевели його з Ростова до Володимира¹⁴⁶. М.С.Грушевський вважав, що князь Ярослав Володимирович в останні роки життя віддав територію «Червенських градів» своєму внуку Ростиславу Володимировичу: «Одинокий звістний нам син Володимира Ростислав був в момент смерті Ярослава вже не малий і дід не міг би його лишити без уділу». Звідси, на думку вченого, в 1064 р. він втік, вірогідно під тиском дядьків, в Тмутаракань. Саме належність цієї території Ростиславу пояснює появу тут значно пізніше трьох синів Ростислава¹⁴⁷.

Визнаючи високу вірогідність такого погляду відомого вченого, необхідно зазначити, що до періоду другої половини XI ст. вже не можна застосовувати поняття «Червенські гради» (до речі до їх складу у повному складі ні Волинь, ні Прикарпаття не входили!), а більш коректним є використання до цього володіння поняття «Волинсько-Прикарпатське князівство-намісництво».

Вірогідно, що згадане князівство-намісництво в 50–60-х роках було розділено на дві частини. Волинь перейшла у руки Ігоря Ярославича, а Прикарпаття – Ростислава Володимировича. Значимо, що є в літературі і інша думка. Зокрема, О.В.Гадло вважав, що Ростислав Володимирович взагалі був посаджений у місті Володимирі в 1057 р., а втратив Волинь приблизно в 1061 або в 1062 рр.¹⁴⁸

Нам відомо з джерел про трьох синів Ростислава Володимировича: Рюрика, Василька та Володаря. Напередодні подій на Волині в 1084 р. Володар Ростиславич разом з Давидом Ігоревичем зробили спробу захопити Тмутаракань. Оскільки Володар в цей час перебував в іншому місці, є підстава думати, що під контролем Ярополка у Володимирі знаходились інші Ростиславичі – Рюрик і Василько. Можливо, вони були захоплені наблизеними

¹⁴⁶ Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Т.1-2 // Сочинения. – Кн.1. – Москва, 1988. – С.341,671, прим.32.

¹⁴⁷ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – У Львові, 1905.– С.46,74-75.

¹⁴⁸ Гадло А.В. К истории Тмутараканского княжества во второй половине XI в. // Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы. славяно-русских древностей. – Вып. 1. – Ленинград, 1988. – С. 205.

Ярополка Ізяславича на початку 80-х років XI ст. і перебували тут, як зазначалося вище, недобровільно.

Дізнавшись про захоплення міста Володимира князями Ростиславичами, київський князь Всеволод доручив своєму синові Володимирі відновити на володимирському столі Ярополка. «И посла Всево[ло]дъ Володимера сѣа своего. и вѣгна Ростиславича и посади Ярополка. Володимери»¹⁴⁹. Про цю ж виправу розповідає Володимир «Мономах» у своєму «Повчанні»: «И пакы по Изяславичихъ за Микѹлиннѣ. и не постигохом ихъ. и на тѹ веснѹ. къ Ярополкѹ совкуплатъса на Бродѣхъ»¹⁵⁰. С.М.Соловйов в свій час звернув увагу, що тут в тексті розповіді Володимира «Мономаха» вкралася помилка: замість «Изяславичи» мало б бути «Ростиславичи»¹⁵¹. Спільний розгляд повідомлень двох пам'яток свідчить, що процес протистояння на Волині затягнувся, оскільки побачення Володимира з Ярополком у Бродах, ймовірно, сталося лише навесні 1085 р.

Але невдовзі в тому ж році володимирський князь розпочав боротьбу зі своїм «благодійником». В тексті «Повісті временних літ» немає прямих вказівок про обставини, що призвели до виникнення усобиці Ярополка і Володимира. Можливо, що під час повернення Ярополка Ізяславича на володимирський стіл відбулося ущемлення прав князя у порівнянні з статусом, який він мав до 1084 р. Справа в тому, що одночасно з поверненням Ярополка до міста Володимира батько Володимира «Мономаха» київський князь Всеволод надав володіння у Східній Волині – місто Дорогобуж – князю Давиду Ігоревичу. Нагадаємо, що за заповітом князя Ярослава Володимировича на Волині певний час сидів як князь-намісник Ігор Ярославич, а тому тепер син останнього князь Давид не тільки отримав волость на Волині, а і почав реально претендувати на повернення йому усієї батьківської спадщини. Необхідно відзначити, що за своїм статусом Давид Ігоревич також був князем-ізгоем. Вочевидь, не маючи можливості повністю

¹⁴⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.205.

¹⁵⁰ Там же. – Стб.248.

¹⁵¹ Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Т.1-2. – С.675, пр.78.

взяти під контроль волинсько-прикарпатський регіон, київська адміністрація вирішила розділити його між представниками різних ворогуючих сил.

В 1085 р. під час гострої політичної боротьби на Волині князь Ярополк Ізяславич зазнав поразки від сина київського князя Всеволода Ярославича Володимира (майбутнього «Мономаха»). «В лѣ ꙗꙋѣѣ [6593 (1085)], – повідомляє «Повість временних літ», – Ярополкъ же хоташе ити на Всеволода. послушавъ злыѣ свѣтники. се оувѣда Всеволодъ. посла противу кмѣ. сѣа своего Володимера. Ярополкъ же вставивъ мѣръ свою и дружинѣ Луцьскѣ. вазав Лахъ»¹⁵². Виникає питання, а хто були ці «злы свѣтники» Ярополка? А.М.Насонов вважає, що ними були представники волинського боярства¹⁵³. Без сумніву, що без узгодження з ними володимирський князь на-вряд чи почав конфлікт з Києвом. Такий стан був цілком природним, оскільки будь-яку свою дію володар не міг робити без підтримки підлеглих, і це не потребувало якогось роз'яснення книжником. Тому, на наш погляд, Ярополка на протидію Всеволоду і його сину підштовхнув хтось інший, що і вимусило книжника звернути увагу на цю обставину. В свій час автором цих рядків висловлювалася версія, що Ярополк, готуючись до конфлікту, вступив, вірогідно, у якусь домовленість з краківським двором¹⁵⁴. Проти такого погляду виступив О.В.Майоров, хоча не розглядав наших аргументів¹⁵⁵. А серед них необхідно назвати не тільки місце втечі Ярополка, а і обставини деяких наступних подій.

¹⁵² ПСРЛ. – Т.1. – Стб.205.

¹⁵³ Насонов А.Н. «Русская земля» и образование Древнерусского государства. – Москва, 1951. – С.135.

¹⁵⁴ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.59.

¹⁵⁵ Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – С.101-102; пор. також: Чобіт Д. Як виникло місто Броди. – Броди, 2002. – С.23.

В 1086 р., як повідомляє літопис, «приде Ярополкъ из Лаховъ. и створи миръ с Володимеромъ»¹⁵⁶. Про цю подію розповідає князь Володимир Всеволодович у своєму «Повчанні»: «На ту зиму идохомъ къ Ярополку совокупатиса на Броды. и любовь велику створихомъ»¹⁵⁷. Швидке повернення Ярополка на Волинь та безконфліктне підписання угоди з Володимиром «Мономахом», без сумніву, було пов'язано з підтримкою Ярополка Ізяславича польським двором.

В цей час на польському владному Олімпі, як вже вище зазначалось, сильні позиції займав син померлого Болеслава II «Сміливого» Мешко, який був прихильником розвитку тісних союзницьких відносин із східними сусідами. В 1088 р. сестра Ярополка вийшла заміж за Мешка, але домовленість про це була укладена раніше, можливо під час перебування Ярополка Ізяславича у Кракові¹⁵⁸. Сам цей шлюб було укладено вже після загибелі Ярополка, яка сталася 22 листопада 1086 р.¹⁵⁹

Про укладення шлюбу Мешка Болеславича і руської княжни повідомляє польський хроніст Галл Анонім, проте не називає її ім'я¹⁶⁰. Пізній польський середньовічний автор XV ст. Ян Длугош вважав, що це була Євдоксія, сестра, на його думку, київського князя Святополка (час правління в Києві 1093–1113 рр.)¹⁶¹. Хоча Святополк тоді ще не був київським князем частина дослідників вважає, що саме на його сестрі (а значить і Ярополка!) одружився Мешко¹⁶². О.В.Назаренко вважає, що вірогідною жінкою

¹⁵⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.206.

¹⁵⁷ Там же. – С.248.

¹⁵⁸ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.59.

¹⁵⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.206.

¹⁶⁰ Galli Chronicon. – L.1,29.

¹⁶¹ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.3-4. – P.161.

¹⁶² Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.43; Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.59; Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.354.

Мешка була якась донька Святополка Ізяславича¹⁶³. О.Бальцер та К.Бенішкевич пишуть, що Мешко одружився на доньці сучасного йому київського князя Всеволода Ярославича¹⁶⁴, проте не наводять переконливих аргументів на користь цієї версії. Не можна підтримати також погляд останнього автора, що з самого початку укладення шлюбу було спрямовано проти Владислава-Германа¹⁶⁵. Брак було укладено одночасно з поверненням Мешка до Польщі і, без всякого сумніву, польський володар Владислав-Герман навряд чи дав згоду на повернення на батьківщину ворожого собі політика. Слід зазначити, що деякі науковці вважають, що нечітку інформацію Яна Длугоша взагалі не можна інтерпретувати¹⁶⁶.

Невдовзі після повернення Мешка у Польщі відбуваються події, які докорінно змінили ситуацію у країні. В 1088–89 рр. до влади у Кракові приходять угруповання на чолі з палатіном князівського двору Сецехом, яке отримало значну підтримку від нової польської княгині Юдити, доньки германського імператора Генріха IV. Зазначимо, що в літературі поширено уявлення начебто Сецех почав відігравати провідну роль у політичному житті Польщі зразу після перевороту 1079 р.¹⁶⁷, але це суперечить інформації хроніки Галла Аноніма. Розгляд джерела показує, що піднесення позицій цього політичного діяча в державному житті Польщі відбулося в останні роки дев'ятого десятиліття XI ст.¹⁶⁸ Нове політичне угру-

¹⁶³ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. – С.552.

¹⁶⁴ Balzer O. Genealogia Piastów. – S.113; Benyskiewicz K. Mieszko Bolesławowic: 1069-1089. – S.201-202. В новітній статті К.Бенішкевич тему про персону дружини Мешка Болеславича не розглядає (Benyskiewicz K. Puer et ruthena puella, czyli małżeństwo Mieszka syna Bolesława Szczodrego. Artykuł polemiczny // In Gremium. Studia nad historią, kulturą i polityką. – R.13. – Zielona Góra, 2019. – S.141-152).

¹⁶⁵ Benyskiewicz K. Mieszko Bolesławowic: 1069-1089. – S.202.

¹⁶⁶ Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – S.181; Назаренко А.В. // Шавелева Н.И. Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша (книги I-VI): текст, перевод, комментарий. – Москва, 2004. – С.404.

¹⁶⁷ Historia Polski. – T. I. Cz. I. – S.215 (автор розділу – М.Счанецький); Labuda G. Piastowie twórcami państwa Polskiego. – S.29-31; та ін.

¹⁶⁸ Galli Chronicon. – L.2,1; l.2,4.

повання тоді відтіснило прихильників Мешка Болеславича, отруєного разом із жінкою прихильниками палатіна. Про силу влади Сецеха у тодішній Польщі свідчать монети, які карбувалися в 90-х роках XI ст. з його іменем.

Прийшовши до влади, польський вельможа прагнув взяти під свій контроль синів Владислава-Германа Збігнева (народився в 1070 р. від позашлюбного зв'язку) і неповнолітнього Болеслава (народився в 1085 р. від шлюбу з першої дружиною польського князя Юдитою, донькою чеського князя Вратислава). Пізніше в середині останнього десятиліття XI ст., за інформацією Галла Аноніма, Сецех навіть хотів знищити нащадків Владислава-Германа¹⁶⁹.

Розгляд зовнішньополітичного курсу Польської держави з 1088–1089 рр. до 1092–1093 рр. дає підставу характеризувати його як компромісний. Адміністрація Сецеха в цей час прагнула зберегти добрі стосунки як з Германією та Чехією, так і з Угорщиною, а також здійснювала походи (в 1090–1091 рр.) проти поморських племен, які в князювання Болеслава II «Сміливого» вийшли з-під контролю Польщі.

Проте в останні роки XI ст. у Польщі починає посилюватися територіальний сепаратизм, оскільки регіональна земельна аристократія, використовуючи існуючі протиріччя в середовищі верховної влади, прагне до максимальної від неї невідповідності. Особливо ці автономістські тенденції були сильними в Сілезії, магнатська верхівка якої заявила про підтримку старшого сина Владислава-Германа Збігнева. Останній в 1092 р. отримав військову допомогу Чеського королівства, захопив Вроцлав і фактично створив в Сілезії незалежну від Кракова державу. Підтримка Збігнева чеським королем Вратиславом II була невідповідною, оскільки тоді чеський король сам хотів поширити контроль своєї держави на Польщу, по крайній мірі прагнув завоювати Малу Польщу. Тривала внутрішня війна завершилася лише в 1096 р., коли ціною величезних зусиль оточенню князя Владислава-Германа вдалося

¹⁶⁹ Ibid. – L.2,16.

досягти компромісу з Чехією, що дало можливість розбити військо на той час сілезького князя Збігнева¹⁷⁰.

Проте вже наступного 1097 р. польський князь був вимушений піти на дуже серйозні поступки політичним опонентам: краківський князь підписав угоду з оточеннями синів, за якою Збігнев отримав в управління частину Великої Польщі, а Болеслав – Сілезію. Сам Владислав-Герман за домовленістю залишався великим князем Польщі. У наступному 1098 р. війна знову відновилася, а військо Владислава-Германа було розбито суперниками. За договором 1099 р. володіння братів значно збільшилися. Збігневу надавалась тепер вже уся Велика Польща, а також Серадзько-Ленчицька земля, а Болеслав до Сілезії приєднав Малу Польщу із столицею Краковом. У Владислава-Германа під владою залишилася лише Мазовія, а крім того він був вимушений позбавити влади Сецеха, який був головою «центристської» партії польської панівної еліти¹⁷¹.

Отже наприкінці XI ст. спостерігається тенденція до утворення в рамках усієї Польщі, яку можна розглядати як конфедерацією земель-князівств, у значній мірі майже суверенних державних утворень. Ця тенденція зберігалася у значній мірі і на початку XII ст., проте зусиллями сина померлого у 1102 р. Владислава-Германа, який увійшов до польської історії під іменем Болеслава III «Кривоустого» (роки правління 1102–1138), на час його правління державна єдність Польщі була відновлена¹⁷². Загальне послаблення зовнішньополітичної активності Польщі в останні роки XI ст. проявилось у відсутності якоїсь адекватної реакції в країні на підготовку і проведення першого хрестового походу (1096–1099 рр.). Проте, на думку, А.Ф.Грabsького, на

¹⁷⁰ Historia dyplomacji polskiej. – Т. I. Pod red. M. Biskupa. – Warszawa, 1982. – S. 116 (автор розділу – Г.Лябуда); Benyskiewicz K. Władysław Herman książę Polski (1079–1102). – S. 147–149.

¹⁷¹ Galli Chronicon. – L. 2, 17.

¹⁷² Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1975. – S. 30–36; Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego // Zeszyty naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu: Nauki humanistyczno-społeczne. – Zeszyt 20. Historia 2. – Toruń, 1966. – S. 37–57.

межі XI і XII ст. в Польщі все ж відбувалося формування ідеології хрестоносного руху¹⁷³.

На особливий розгляд потребує східний вектор зовнішньої політики Польщі в 90-ті роки XI ст. Зазначимо, що М.Е.Шайтан і В.Т.Пашуто писали про активну зовнішню політику Польської держави на сході в цей час¹⁷⁴. Проте свідчення різних за походженням джерел дають підстави для іншого висновку. Під 1092 р. «Повість временних літ» зберегло коротке повідомлення: «**В се же лѣто вокваша Половци. Лахъы. с Василькомъ Ростиславичемъ**»¹⁷⁵. Про сильне розорення Польщі роком раніше повідомляє «Літописець Переяславля Суздальського», в якому зокрема записано, що тоді кочівники «**Ляхов поимали и всю землю**»¹⁷⁶. Про існування серйозної ворожнечі прикарпатських князівств (Перемишльського, Звенигородського і Тереховського) з поляками засвідчує і «Повість про осліплення Василька», де відзначається прагнення тереховського князя Василька створити потужну коаліцію із залученням половців проти Польщі¹⁷⁷.

Цікаво, що польський хроніст Галл Анонім, розповідаючи про свого героя Болеслава, сина Владислава-Германа, пише, що приблизно біля 1099–1100 рр. було здійснено велике вторгнення половців на територію Польщі, причому загонами кочівників, як наголошує польський хроніст, «*more solito (за своїм звичаєм)*» розійшлися по всій країні. Слова «*more solito (за своїм звичаєм)*» свідчать про часті напади степовиків на західнослов'янську

¹⁷³ Grabski A.F. Polska wobec idei wypraw krzyżowych na przełomie XI i XII wieku. «Duch krzyżowy» Anonima Galla // Zapiski historyczne. – Т. 26. – З. 4. – Toruń, 1961. – S. 37–63; Güttner Sporzyński D. Piastowie a idea wypraw krzyżowych w czasie pierwszej i drugiej wyprawy krzyżowej // Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów. – Poznań, 2009. – S. 139–150.

¹⁷⁴ Шайтан М.Э. Германия и Киев в XI в. – С. 19; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – С. 44.

¹⁷⁵ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 215.

¹⁷⁶ Літописець Переяславля-Суздальського. Издан К.М.Оболенским. – Москва, 1851. – С. 51.

¹⁷⁷ ПСРЛ. – Т. 1. – Стб. 266.

країну¹⁷⁸. Зазначимо для порівняння, що тоді половці неодноразово здійснювали вторгнення і на східні терени Королівства Угорщина¹⁷⁹. Такі походи половців навряд чи відбувалися без підтримки або участі прикарпатських князів Ростиславичів, до земель яких доходили маршрути половецьких пересувань на захід. Автор «Повісті про осліплення Василька», скоріше за все духовник теребольського князя Василій¹⁸⁰, розуміючи негативне сприйняття південноруським соціумом союзу князя Василька Ростиславича з степовиками, підкреслює, що той прагне до контактів з неполовецькими угрупованнями кочовиків (торками, берендеями, печенігами), а також наголошує на великій шкоді, яку зробили поляки «**Р҃усьской землѣ** (в розумінні всієї країни Русі. – авт.)»¹⁸¹.

Проте слова Василія про бажання встановити союз із торками, берендеями і печенігами, можливо, не були простим епічним прийомом, а є відбиттям історичних реалій. У зв'язку з підсиленням тиску половців на прикарпатський край Василько згодом дійсно вирішив порвати з ними контакти і встановити взаємодію з іншими кочовиками причорноморських степів. У такому контексті стає зрозумілим і обіцянка Василька після завершення боротьби з Польщею здійснити похід проти половецьких орд: «**И посеѡ хотаѡ проситися оу Гѣтополка. и оу Володимера. ити на Половци. да любо налѣзѣ собѣ славу. а любо голову свою сложи за Р҃усьскую**

¹⁷⁸ *Galli Chronicon*. – L.2,19.

¹⁷⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Opr. A. *Domanovszky* // *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. *Em.Szentpetery* (далі – SRH). – Vol.1.– Budapestini, 1937. – S.412-414, 424-425; *Chronicon Monacense*. Opr. A. *Domanovszky* // SRH. – Vol.2. – Budapestini, 1938. – S.80; *Пауто В.Т. Древняя Русь и Венгрия* // *Славяне и Русь*. – Москва, 1968. – С.349.

¹⁸⁰ *Шахматов А.А. Нестор-летописец* // *Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка*. – Т.117-118. – Львів, 1914. – С.35-41; *Головко О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*. – Київ, 2006. – С.134-135.

¹⁸¹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.266; *Benyskiewicz K. Stosunki polsko-ruskie w świetle Opowieści o osłepieniu Wasylka trembowelskiego* // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні праці*. Т.25: На пошану професора І.С.Винокура. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 248-264.

землю»¹⁸². Звернення Василька до майбутніх «чорних клобуків» (торків, печенігів, берендеїв) свідчить, що ці об'єднання вже в цей час набирали значної мілітарної потуги.

В літературі роль Польщі в конфлікті між київським та прикарпатськими князями 90-х років XI ст. часом перебільшується, оскільки на прихильників такого підходу суб'єктивно впливають численні подробиці про ці події в творі духовника Василія¹⁸³. Відзначаючи взаємодію кочовиків з Ростиславичами на початку 90-х років XI ст., необхідно наголосити, що активність степовиків на Правобережжі саме в цей час мала негативний характер для Прикарпатського краю, оскільки заважала консолідації майбутніх галицьких земель.

Про конфлікт прикарпатських Ростиславичів і Польщі, на наш погляд, розповідає фрагмент з «Життєпису Оттона, єпископа бамберзького», який було написано наприкінці 50-х років XII ст. германським монахом Гербордом. У цьому фрагменті автор, розглядаючи події русько-польських відносин межі XI–XII ст., повідомляє, що руський «король» і його наближені знаходились у ворожих відносинах з Польщею, але пізніше уклали з ним династичний союз¹⁸⁴.

Співставивши це повідомлення із свідченнями інших джерел, які також розповідають про укладення угоди між Польщею і Руссю¹⁸⁵, німецький історик першої половини XIX ст. Р.Рюпель, справедливо ув'язавши згаданий Гербордом матримоніальний союз із браком Болеслава III «Кривоустого» (польський князь в 1102–1138 рр.) і Збислави, доньки київського князя Святополка Ізяславича, висловив думку, що напередодні між Руссю і Польщею йшла війна¹⁸⁶. З цим висновком погодився А.Малецький¹⁸⁷. Про вірогідність конфлікту між Руссю і Польщею до 1103 р. пише

¹⁸² ПСРЛ. – Т.1. – Стб.266.

¹⁸³ Див., наприклад: *Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty*. – S.27.

¹⁸⁴ *Herbordi Vita Ottonis babenbergensis* // MPH. – T.2. – Lwów, 1872. – P.74.

¹⁸⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.276; *Galli Chronicon*. – L.2,23.

¹⁸⁶ *Roepell G. Geschichte Polens*. – Bd.1. – Hamburg, 1840.–S.227-228.

¹⁸⁷ *Malecki A. Z przeszlosci dziejowej*. – S.107.

Я.Поверський¹⁸⁸. Проте означені висновки викликали заперечення інших дослідників, які звернули увагу на відсутність в джерелах вагомих фактів про ворожі відносини між київським князем Святополком Ізяславичем і Владиславом-Германом¹⁸⁹. Є підстави думати, що Герборд, який писав через півстоліття після зазначених подій, переплутав двох володарів, що тоді правили на Русі: київського князя Святополка (коли мова йшла про шлюб його доньки Збислави з Болеславом) і перемишльського князя Володаря Ростиславича (коли мова йшла про складні відносини руського «короля» з Польщею). На користь цього свідчить той факт, що, згадуючи про більш пізні викрадення Володаря поляками, Герборд титулує його, як і Святополка – «*rex Ruthenorum (король Рутенів)*»¹⁹⁰. В західноєвропейській нарративній практиці цей титул застосовувався до незалежного, суверенного володаря¹⁹¹. Перемишльський князь Володар Ростиславич, як і його брат теребовльський князь Василько, були практично незалежними від тодішнього верховного володаря Русі – київського князя.

У низці праць перебільшується, на наш погляд, активність тодішньої польської зовнішньої політики на сході¹⁹². Такі уявлення у їх авторів виникли через перебільшення ними значення докладної за змістом у порівнянні з повідомленнями літописів інформації «Повісті про осліплення Василька» про взаємини руських князів із Владиславом-Германом. Порівняння змісту вельми докладної за

¹⁸⁸ Powierski J. Weryfikacja przekazu Herborda o antypolskim sojuszu pomorsko-prusko-ruskim w czasach Bolesława Krzywoustego wychowawca // Acta Universitatis Nicolai Copernici. – Historia. – T. XXIV. – Nauki humanistyczno-społeczne. – Z.204. Księga ku czci Bronisława Włodarskiego. – Toruń, 1990. – S.132.

¹⁸⁹ Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С.161; Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.62.

¹⁹⁰ Herbordi Vita Ottonis babenbergensis. – P.74-75.

¹⁹¹ Головки О.Б. Титулатура носіїв державної влади на Русі в контексті середньовічних імперських доктрин. – С.42-52.

¹⁹² Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty. – S.27; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.44; та ін.

змістом «Повісті про осліплення Василька» з безпосередньо статтями «Повісті временних літ» показує, з одного боку, високу насиченість подіями політичного життя Русі кінця XI ст., а, з іншого боку, велику лаконічність у передачі цих подій, особливо історії Прикарпаття та Волині, в київському літописі. Саме це, створює перед дослідниками небезпеку потрапляння до своєрідної джерельно-інформаційної «пастки».

Розгляд існуючих свідчень «Повчання Володимира Мономаха» і «Повісті про осліплення Василька» про цей час на перший погляд справляє враження про велику інтенсивність і значимість цих взаємин у порівнянні з попереднім і наступним періодами відносин двох слов'янських країн. Проте означена «інтенсивність і значимість» – це у значній мірі наслідок того, що при розгляді подій кінця XI ст. науковці мають можливість отримати продукт аналізу не тільки відносно лаконічних записів «Повісті временних літ» і епізодичних згадок з польської хроніки Галла Аноніма, а значно більших за викладом розповідей про контакти русів з поляками, які вміщено в «Повчанні Володимира Мономаха» та «Повісті про осліплення Василька Теребовльського». Епізоди, які через свою малу значимість не знайшли відображення в літописних згадках, докладно розписані в означених творах. Однозначно, що ці епізоди не варто переоцінювати в процесі вивчення подій історії Русі, у тому числі і її відносин з Польщею наприкінці XI ст.

Порівняльний аналіз зазначеної інформації і літописних свідчень дає підстави до висновку, що польський князь Владислав-Герман наприкінці 90-х років XI ст. виступав лише як посередник під час одного із епізодів тодішнього внутрішнього протистояння між князями Русі – переговорів між київським князем Святополком Ізяславичем і волинським князем Давидом Ігоревичем. Реальна роль польської сторони у цих перетрактаціях була мінімальною, тому ми не можемо підтримати висновок Б.Влодарського, який пов'язував з цими переговорами більш пізні встановлення союзу між Руссю і Польщею вже на початку XII ст., коли князем у Кракові став Болеслав III «Кривоустий»¹⁹³.

¹⁹³ Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. – S.44-45.

Таким чином, розгляд наявних свідчень джерел, результатів досліджень науковців дає підстави вважати, що в останньому двадцятиріччі XI ст. у політичному житті польського суспільства спостерігаються суперечливі тенденції. З одного боку, однозначно у Польщі була наявна криза ранньополітичної державності, що проявилось у чисельних внутрішніх конфліктах, проявах регіонального сепаратизму, а, з іншого боку, поступово починають визрівати нові тенденції у політичному розвитку, що призвело до формування у рамках загально польської державної конфедерації у значній мірі суверенних князівств. Слід відзначити, що в цьому розвитку державності у Польщі за формою і за часом нагадувало аналогічні політичні явища на Русі, де в цей час також йшов процес творення у рамках загальноруської конфедерації майже незалежних земель-князівств¹⁹⁴.

4. СХІДНА ПОЛІТИКА ПОЛЬСЬКОГО КНЯЗЯ БОЛЕСЛАВА III «КРИВОУСТОГО» (ПЕРША ТРЕТИНА XII ст.)

Події останнього двадцятиріччя XI ст. на Русі і в Польщі яскраво показали зростання в обох країнах відцентрових тенденцій, що проявилось у посиленні внутрішніх усобиць, появі незалежних або напівзалежних від центральної влади удільних центрів. На Русі наприкінці XI – на початку XII ст. головна влада концентрувалася в руках київського князя Святополка Ізяславича і переяславльського князя Володимира Всеволодовича «Мономаха». Деяко пізніше в 20–30-х роках XII ст. Володимир Всеволодович і його син Мстислав відновили відносно одноосібну владу київського двору майже над усіма східнослов'янськими землями.

¹⁹⁴ Historia Polski. – Т. I. Cz. I. – S. 228-229, 304, 311 (автори розділів – М. Счанецький, Г. Лябуда, Ю. Бардах); Bardach J. Historia państwa i prawa Polski. – Т. 1. – Warszawa, 1973. – S. 167; Толочко О. П. Польша і Русь: спроба створення моделі еволюції потестарних структур // Україна і Польша в період феодалізму. – Київ, 1991. – С. 10-23; Головка О. Б. Корона Данила Галицького. – С. 151-155.

Проте, в нових умовах верховний володар Русі мав рахуватися з правами удільних князів на місцях.

В Польщі наприкінці XI ст. після розгрому Сецеха і його прибічників склалися два табори, на чолі яких стояли сини Владислава-Германа – Болеслав і Збігнев, які після смерті батька 4 червня 1102 р. почали боротьбу між собою. Гострота внутрішніх протистоянь в двох країнах примушувала їх учасників шукати собі союзників закордоном, створювала умови для формування русько-польської політичної взаємодії, яка через існування декількох державних центрів у кожній із країн носила поліцентричний характер. Остання обставина та постійні зміни у ході внутрішнього протиборства призводили до нестабільності розвитку взаємин Русі і Польщі.

Політичні угруповання, що вели боротьбу за лідерство в Польщі, відрізнялися своїми політичними орієнтаціями. Політичне оточення на золі із Збігневом орієнтувалося на традиційних противників існування сильної Польської держави – германських і чеських феодалів, поморську знать. Табір Збігнева виявився не дуже міцним, оскільки значна частина його учасників, занепокоєна прагненням лідера до підтримання подібних міжнародних контактів, залишила князя в ході династичного протистояння і перейшла на бік Болеслава III «Кривоустого». Оточення Болеслава намагалось зміцнити міжнародне положення Польської держави, орієнтуючись на традиційні зв'язки країни із Руссю та Королівством Угорщина¹⁹⁵.

В другій половині 1102 р. прихильники Болеслава III «Кривоустого», серед яких головну роль відігравали краківській єпископ Балдвін і краківський воєвода Скарбімір, починають налагоджувати контакти з Києвом. В 1103 р., як вже відзначалось вище, були укладені шлюбні відносини між Болеславом і дочкою Святополка Ізяславича Збіславою. Зацікавленість в оформленні цього союзу, вочевидь, мали обидві сторони. Руська княжна покинула Київ 16 листопада 1102 р., тобто через п'ять місяців після смерті

¹⁹⁵ История Польши. – Т. 1. Изд. 2. – С. 55 (автор розділу – В. Д. Королюк).

Владислава-Германа. «В се же лѣтѣ. ведена бысѣ дщи Сѣтополча. Сѣгыслава. в Лахы. за Болеслава. мѣца. ноя. вѣ. 51 (16. – авт.) днѣ»¹⁹⁶. Галл Анонім у зв'язку з цією подією, не дивлячись на своє недоброзичливе ставлення до русів, був вимушений навіть підкреслити значення шлюбу для Польщі. Краківський двір, повідомляє хроніст, направило спеціальне посольство до римського папи Пасхалія II на чолі з єпископом Балдвіном, яке для отримання дозволу на шлюб між близькими родичами, висунуло як аргумент його «*patriae necessitatem (необхідність для батьківщини)*»¹⁹⁷. Згода Пасхалія II на укладення цього шлюбу, в свою чергу, свідчить про особливу зацікавленість римської курії в існуванні тісних союзницьких відносин Польщі з Руссю, які могли відіграти позитивну роль у боротьбі папства з Германською імперією. Дата укладення означеного шлюбу чітко фіксується в польських рочниках. Зокрема, про цю подію повідомляє Рочник Свентокжизський давній: «1103. *Bolezlaus tercius duxim uxorem (1103. Болеслав третій взяв собі жінку)*»¹⁹⁸. В Рочнику кам'янецькому» відзначається, що ця жінка була з Русі і що вона народила Болеславу сина Владислава, проте запис зроблено під 1104 р.: «1104. *Bolezlaus tercius duxim uxorem Rutenam, de qua genuit Wlodizlaum, qua mortua accerit Theutonicam, de qua genuit quatuor filios Bolizlaum quartum, Mesconem, Hrimicum et Casimirum (1104. Болеслав третій взяв собі жінку, яка народила Владислава, після смерті (першої дружини. – авт.) взяв німкеню, яка народила Болеслава четвертого, Мешка, Генріха (? – авт.) і Казимира)*»¹⁹⁹. Згаданий рік – 1104, вірогідно,

¹⁹⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.276; пор. Balzer O. Genealogia Piastów. – S.121. В нашій книзі «Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XI вв.» дата від'їзду княжни з Києва була вказана невірно (11 листопада). На цей момент звернув увагу М.К.Юрасов (див.: Юрасов М.К. Русско-венгерские отношения в начале XII в. (начало) // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – №3. – С.54), якому автор цих рядків висловлює свою подяку.

¹⁹⁷ Galli Chronicon. – L.2,23.

¹⁹⁸ Rocznik świętokrzyski dawny // МРН. – Т.2. – P.773.

¹⁹⁹ Rocznik kamieniecki // МРН. – Т.2. – S.778; Міка Н. Русь у сільських середньовічних джерелах (до кінця XIII ст.) // Colloquia Russica. – Series II, vol.4. – Середньовічна Русь: проблеми термінології. – Івано-Франківськ, Краків, 2018. – С. 230-232.

мав відношення не до дати шлюбу, а до часу народження першого сина Болеслава III «Кривоустого» Владислава (насправді скоріше за все він народився у 1105 р.)²⁰⁰

Досить цікавими, на наш погляд, є спостереження щодо можливого часу укладення шлюбу, зроблені О.В.Назаренком. Історик відзначає, що після смерті в червні 1102 р. князя Владислава-Германа польська адміністрація відправила послів до Києва, щоб обговорити питання про шлюб свого нового князя Болеслава III «Кривоустого» і дочки Святополка, потім, після повернення дипломатів, була направлена місія на чолі з Балдвіном до Риму, щоб отримати дозвіл на шлюб папи, і, нарешті, після цього нове посольство до Києва, внаслідок чого, врешті-решт, до Польщі була відправлена княжна Збислава. На думку А.В.Назаренка, реалізація всіх зазначених дій вимагало багато часу, тому вчений припускає, що весільна подорож Збислави розпочалася у листопаді не 1102, а 1103 р., а саме весілля відбулося, вірогідно, в 1104 р.²⁰¹ На мій погляд, якщо Збислава покинула Київ 16 листопада 1103 р., то її весілля з Болеславом III «Кривоустим» могло відбутися десь через місяць, тобто в середині або у другій половині грудня 1103 р.

Збігнев і його прихильники, вочевидь, зразу відчули, проти кого був спрямований союз Болеслава із Святополком Ізяславичем. Тому вони звернулися за допомогою до чехів, які напали на Сілезію, що знаходилася під контролем Болеслава²⁰². Під час тривалих військових дій в 1105–1106 рр. Болеслав, відчуваючи, вірогідно, нестачу власних сил, звернувся за допомогою до київського князя та угорців²⁰³. Про ці події розповідає Галл Анонім: «*Ad extremum vero Bolezlavus sapienter satis ac convenienter pro tempore pacem cum Bohemis faederavit, ac exercitu concitato Zbigneum eliminare disposuit (В решті-решт Болеслав достатньо мудро і своєчасно уклав мир з*

²⁰⁰ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – P.796; Rocznik dawny. – P.13; Balzer O. Genealogia Piastów. – S.126; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – S.204.

²⁰¹ Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. – С.603.

²⁰² Galli Chronicon. – L.2,36.

²⁰³ Ibid.

чехами і, зібравши військо, вирішив Збігнева вигнати (з Польщі. – авт.)). Все це примусило противника Болеслава відмовитися від боротьби, а потім він «*fugiens velut cervus Wyslam fluvium transnavit (вдався до втечі подібно оленю і перепливав ріку Віслу)*»²⁰⁴.

Катастрофічна ситуація примусила Збігнева здійснити відчайдушний крок. Під 1106 р. київський літопис коротко повідомляє: «**Пригѣже Извѣгнѣвъ к Сѣтополку**»²⁰⁵. Збігнев, зазнавши невдачі в зіткненні з братом, який зібрав велике військо і уклав угоду з чехами, прямує до столиці Русі, щоб, вочевидь, добитися розторгнення союзу київського князя Святополка Ізяславича і Болеслава. Сталося це наприкінці 1106 – на початку 1107 рр.²⁰⁶ Проте ця спроба не вдалася. Поки Збігнев повертався в Польщу після невдалих перетрактацій, Болеслав захопив Каліш і Спіцимеж. Саме в цей час до нього прибули полки із Русі на чолі із сином Святополка Ізяславича Ярославом, що примусило Збігнева підкоритися брату.

«*Tum primus, – пише польський хроніст, – Ruthenorum auxilium et Vngarorum commeavit, cum quibus iter arripiens, Vislam fluvium transmeavit. Tum vero Zbigneuus in desperationem est redactus, ac Yaroslauo duce Rutheno siomulque Balduino Cracouiensis episcopo mediantibus, ante fratrem satisfactorius et obediturus est adductus... Pacificatis itaque fratribus Ruthenorum exercitus et Ungarorum ad propria remeavit (тоді вперше підійшла допомога руських і угрів, з якими (Болеслав. – авт.), продовжуючи марш, переправився через ріку Віслу. Тоді ж Збігнев, перебуваючи у відчаю, під впливом Ярослава, князя русів, і Балдіна, єпископа краківського, прийшов до брата, пообіцяв виконати всі його вимоги і підкоритися йому... Після того, як брати помирилися, війська русів та угорців повернулися додому)*»²⁰⁷.

²⁰⁴ Ibid. – L.2,37.

²⁰⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.281.

²⁰⁶ Юрасов М.К. Венгрия и русские княжества в XII в. – Москва, Санкт-Петербург, 2019. – С.136.

²⁰⁷ Galli Chronicon. – L.2,38. Наведена тут реконструкція подій міжкнязівського конфлікту у Польщі 1105-1107 рр. скорегована у порівнянні з викладом цих сюжетів в наших попередніх працях. При внесенні змін були враховані

Деякі науковці нівелюють значення цього договору для Болеслава III «Кривоустого», применшують рівень і значення допомоги руських союзників цьому польському князю²⁰⁸. Але, на наш погляд, активна участь волинського князя Ярослава Святополковича в подіях у Польщі сприяла зміцненню позицій Болеслава, який після підписання угоди із Збігневом став фактично одноосібним володарем Польщі²⁰⁹.

Серед істориків існують певні розбіжності з питання про час укладення угоди між Болеславом і Збігневом. Низка фахівців відносять його до 1106 р.²¹⁰. Проте, на наш погляд, правильну точку зору висловила Л.М.Попова, яка датує подію 1107 р.²¹¹ В розділі 37 другої книги хроніки Галла Аноніма йдеться про невдачу князя Збігнева у війні з братом, переправу через Віслу. У подальший час Збігнев залишив Польщу і направився на Русь, про що свідчить згадане вище літописне повідомлення під 1106 р. Подорож Збігнева на Русь відбулася наприкінці 6614 р., скоріше за все взимку 1106/7 р., з цього свідчить, що згадана угода була підписана весною чи літом 1107 р.²¹²

В 1108 р., скориставшись війною, яку вів Болеслав III «Кривоустий» в Помор'ї, Збігнев знову розпочав ворожі дії проти брата. І, як і раніше, на допомогу володарю Польщі прийшли руські і польські загоны, які відіграли важливу роль в розгромі противника Болеслава²¹³. Зміцнення внутрішнього і міжнародного положення Польської держави, яке сталося після завершення міжкнязівської

зауваження, зроблені на нашу адресу М.К.Юрасовим (Юрасов М.К. Русско-венгерские отношения в начале XII в. (окончание) // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – №4. – С.73), за що ми йому вдячні.

²⁰⁸ Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty. – S.64; Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. – S.44-45; Юрасов М.К. Русско-венгерские отношения в начале XII в. (окончание). – С.73.

²⁰⁹ Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski sredniowiecznej. – Kraków, 1926. – S.120 (автор тексту – Р. Гродецький).

²¹⁰ Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.47; та ін.

²¹¹ Попова Л.М. Комментарии // Галл Аноним. Хроника или деяния князей или правителей польских. – Москва, 1961. – С.158.

²¹² Galli Chronicon. – L.2,36-37; ПСРЛ. – Т.1. – Стб.281.

²¹³ Galli Chronicon. – L.3,2.

війни, мало наслідком загострення відносин краківського двору з Германською імперією.

В 1109 р. германський король Генріх V (роки правління 1106 – 1125, з 1111 р. – імператор Священної Римської імперії) здійснив напад на Польщу. Цей виступ було вчинено під приводом надання допомоги королем князю Збігневу. В складних умовах ворожої агресії польський князь в черговий раз звернувся за допомогою до союзників, про що є свідчення в хроніці Галла Аноніма²¹⁴.

К.Малечинський і Б.Влодарський вважали, що тільки на підставі згадки в середньовічній пам'ятці факту запрошення до Польщі союзників не можна говорити про реальну допомогу русів і угорців краківському двору²¹⁵. На наш погляд, така позиція дослідників потребує перегляду. Галл Анонім писав про запрошення руських і польських полків як про звичайне явище, яке не потребувало коментарів. Навпаки, якби така допомога не була отримана, то польський книжник обов'язково звернув би увагу на порушення союзницьких зобов'язань. Саме тому, ми приєднуємося до думки тих авторів, які визнають факт допомоги союзників Польщі під час боротьби тієї з нападом германських феодалів в 1109 р.²¹⁶. Цікаво, що факт значної допомоги Русі польському князеві визнавав польський хроніст Ян Длугош²¹⁷. 24 серпня поблизу Вроцлава біля містечка Глогова на так званому Собачому полі відбулася битва, в ході якої військо Болеслава III та його союзників нанесло поразку армії Генріха V і примусило нападників покинути польські землі.

Русь і Польща мали в той час важливу зону, де збігалися спільні інтереси, – Прибалтику, а точніше землі Пруссії. В 1112 р.

²¹⁴ Ibid. – L.2,4.

²¹⁵ *Maleczyński K.* Bolesław III Krzywousty. – S.109; *Włodarski B.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. – S.45.

²¹⁶ *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J.* Dzieje Polski sredniowiecznej. – Kraków, 1926. – S.120 (автор тексту – *Р. Гродецький*); *Паушто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. – С.48; *Юрасов М.К.* Русско-венгерские отношения в начале XII в. (окончание) // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – №4. – С.77; *его же.* Венгрия и русские княжества в XII в. – Москва, Санкт-Петербург, 2019. – С.141.

²¹⁷ *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.3-4. – P.246.

«Ярославъ ходи на Мѣвазѣ. снѣтъ Сѣтополчь. и побѣди га», – повідомляє літописець²¹⁸. Тісно з цим повідомленням переплетється наступна літописна стаття наступного 1113 р: «Ходи Ярославъ снѣтъ Сѣтополчь. на Мѣвазѣгы второе. и побѣди га»²¹⁹. Галл Анонім також повідомляє про два походи Болеслава III «Кривоустого» в Пруссію²²⁰. В.Т.Паушто висловив припущення про можливу узгодженість дій польських і руських феодалів проти пруських племен. На жаль, вчений не розглянув хронологію згаданих Галлом Анонімом походів, відзначивши складність такого встановлення²²¹. Видавець російськомовного перекладу хроніки Галла Аноніма Л.М.Попова в своїх коментарях до цього твору відзначила, що другий похід польського війська в Пруссію відбувся взимку 1110/11 р.²²² К. Вілінський вважав, що ця подія сталася роком пізніше – взимку 1111/12 р.²²³ Як здається, можна встановити дату і першого походу Болеслава III проти пруссів. Польський хроніст повідомляє про цю виправу після розповіді про перемир'я Болеслава із Збігневом, яке, як ми вище вже відзначали, відбулося в першій половині 1107 р., і описом війни польського князя з моравами в 1108 р. З цього можна зробити висновок, що друга виправу Болеслава в Пруссію мала місце в другій половині 1107 р. – в першій половині 1108 р.

Інформація Галла Аноніма про протистояння Польщі і Пруссії доповнюється свідомством Рочника Свентокжизьського давнього: «1115. *Bolezlaus tercius Pruziam vastat (1115. Болеслав третій Пруссію розорив)*»²²⁴. К.Малечинський припускає, що ця подія мала місце в 1114 р.²²⁵ Хронологічна близькість другого і третього походів Болеслава III з військовими заходами Яросла-

²¹⁸ ПСРЛ. – Т.2: Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1908. – Стб.273.

²¹⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб. 289.

²²⁰ *Galli Chronicon.* – L.2,42;3,24.

²²¹ *Паушто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. – С. 48.

²²² *Попова Л.М.* Комментарии. – С.163.

²²³ *Wiliński K.* Walki polsko-pruskie w X–XIII w. – Łódź, 1984. – S.130.

²²⁴ *Rocznik świętokrzyski dawny //MPH.* – Т.2. – P.774.

²²⁵ *Maleczyński K.* Bolesław III Krzywousty. – S.141.

ва Святополковича, головного союзника польського князя в його зовнішній і внутрішній політиці, дають підстави для підтримки висловленого припущення В.Т.Пашута про існування взаємодії Києва і Кракова в Прибалтиці. Нагадаємо, що Ярослав Святополкович був близьким родичом Болеслава: останній був одружений на його сестрі Збиславі, водночас сам волинський князь, можливо, був одружений в першому десятилітті XII ст. з сестрою Болеслава III «Кривоустого» Юдитою-Марією²²⁶. Зазначимо, що попри перемоги над пруссами, польському князю не вдалося їх завоювати. К.Зелиньська-Мелковська вважає, що за допомогою спорадичних походів підкорити балтські племена взагалі було неможливо²²⁷.

Завершуючи цей сюжет, варто відзначити, що на інтенсивність взаємин дворів Болеслава III «Кривоустого» і Святополка Ізяславича, на що звернув увагу М.К.Юрасов, істотно впливав степовий фактор: загострення відносин з половцями, які на початку XII ст. траплялися нерідко, призводили до відволікання уваги київського центру від проведення активної західної політики, що негативно позначалося на ході стосунків Русі з Польщею²²⁸.

В 1113 р. київським князем став Володимир Всеволодович «Мономах». Через декілька років після вокняжіння в столиці Русі Володимир почав боротьбу за повернення під контроль київського політичного центру Волині, яка належала князю Ярославу Святополковичу. Союзниками Володимира Всеволодовича проти волинського князя Ярослава були перемишльський князь Володар Ростиславич і теребовльський князь Василько Ростиславич. У боротьбі з Володимиром «Мономахом» і Ростиславичами Ярослав розраховував на допомогу польського князя Болеслава III «Кривоустого», якого Ярослав і його батько Святополк в по-

²²⁶ *Galli Chronicon*. – L.2,1; *Попова Л.М.* Комментарий. – С.152; пор. *Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów*. – S.194-197, який висловлює сумнів щодо вірогідності шлюбу Ярослава Святополковича і доньки князя Владислава-Германа.

²²⁷ *Zielińska-Melkowska K. Stosunki polsko-pruskie w X–XIII wieku*. – S.184-185.

²²⁸ *Юрасов М.К.* Русско-венгерские отношения в начале XII в. (окончание) // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. – 2006. – №4. – С.75.

передній час, про що вже йшлося, неодноразово підтримували в різних військово-політичних заходах²²⁹.

Нова політична ситуація наклала свій відбиток на характер східної політики Польщі, оскільки тепер краківський двір мав союзником не головного володаря Русі – київського князя, а більш слабкого у порівнянні з останнім правителя Волині. Другим важливим фактором, з яким мала рахуватися адміністрація Болеслава III, це те, що з цього часу постійні суперники Польщі на сході прикарпатські Ростиславичі мали можливість розраховувати у своїй антипольській політиці на підтримку Києва.

В другій половині другого десятиліття XII ст. в Південно-Західній Русі розгортається міжкнязівська війна, на яку Польща не могла не реагувати. Про її хід зберіглася інформація в повідомленнях Лаврентіївського і Іпат'євського літописних зводів, відомості яких доповнюють одні інших²³⁰. В 1117 р. київський князь Володимир Всеволодович «Мономах» і його союзники, серед яких головну роль відігравали прикарпатські князі Ростиславичі, здійснили похід на Волинь. Під час цього походу князь Володимир прагнув завоювати собі землі, які його родина вважала своїми. Нагадаємо, що саме зоною впливу Всеволодовичів Волинь визнав Любецький з'їзд князів (1097 р.). Водночас Ростиславичі, вступивши в конфлікт з волинським князем Ярославом, боролися перш за все за своє «місце під сонцем», оскільки ні Святополк Ізяславич, ні його нащадок Ярослав не визнавали прав Володаря і Василька на прикарпатські землі і вважали, що ті незаконно держать їх волость.

Похід завершився не дуже вдало для київсько-прикарпатської коаліції. Між суперниками була підписана угода, згідно якої Ярослав Святополкович зберігав свої володіння, але мав визнати верховенство Володимира «Мономаха»²³¹. Зрозуміло, що цей договір не задовольнив ні Володимира, який прагнув повного під-

²²⁹ Див. докладно: *Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego*. – S.37-57; *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.64-66.

²³⁰ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.291-293; ПСРЛ. – Т.2. – Стб.284-287.

²³¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.284.

корення Волині своїй владі, ні Ярослава, який не бажав коритися київському князеві. Вочевидь, що Ярослав не визнавав по великому рахунку сам факт захоплення Києва Володимиром Всеволодовичем, який не був старшим серед головних Рюриковичів.

В 1118 р., вірогідно не без впливу київського князя Володимира Всеволодовича «Мономаха», проти Ярослава Святополковича піднімають бунт волинські бояри. Внаслідок цієї події князь Ярослав був вимушений покинути Волинь і шукати допомоги в Угорщині.

Втеча волинського князя спочатку до Угорщини, а не до Польщі, де у нього були союзники, була викликана складною політичною ситуацією в Польщі. На той час польський князь мав великі проблеми, пов'язані із придушенням виступу проти нього воєводи Скарбіміра і війною в Помор'ї²³². Проте в 1119 р., не знайшовши істотної підтримки у угорського короля Стефана (Іштвана) II (роки правління 1116–1131), Ярослав Святополкович прибув до Кракова²³³. Активізація дій Володимира Всеволодовича на Волині, його тісні контакти з постійними ворогами Польщі Ростиславичами вимушують польського князя Болеслава III «Кривоустого» надати допомогу близькому родичу.

В 1120 р. літопис повідомляє: «Тогда же посла Володимеръ. Андрѣа (син київського князя Володимира Всеволодовича. – авт.) с поганъми на Лахъ. и повоеваша ѣ»²³⁴. Ця звістка інформує про бойові дії київського центру у відповідь на напади, які здійснили поляки на русько-польському кордоні наприкінці 1119 р. В 1121 р. між суперниками знову відбувається воєнне зіткнення («приходи Ярославъ. с Лахъ къ Чьрвнѹ. при посадничн Фомѣ Ратнборичи (цей воєвода тоді був посадником у Володимирі на Волині. – авт.). и воротншася опать не въспѣвше ничтоже»²³⁵). Разом з київською дружиною проти Польщі воювали половці.

²³² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.285; Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – 1872. – Т.2. – Р.797.

²³³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.292.

²³⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.286.

²³⁵ Там же.

В бойових діях 1119–1121 рр. прийняли активну участь і прикарпатські Ростиславичі. Перебування перемишльсько і тербовльських князів в коаліції Володимира «Мономаха», їх серйозний вплив на ситуацію в південно-західних ареалах Русі серйозно занепокоїли польський двір, вимусили останній відмовитись від «звичних» засобів протидії суперникам. В 1122 р. за завданням Болеслава III «Кривоустого» воєвода Петро Власт організував викрадення перемишльського князя Володаря Ростиславича. «В то же лѣтѣ. паша Лахове Володаря Василюва брата»²³⁶, – у звичній для себе лаконічній манері повідомляє про подію Лаврентіївський літопис. В Іпат'євському літопису про цю подію записано: «И Володаря паша Лахове льстью . Василюва брата»²³⁷. У полоні перемишльський князь перебув до наступного 1123 р., оскільки «томъ же лѣтѣ приде. Ярославъ Гѣполовичъ. съ Оугры. и с Лахъ и с Чехъ. и с Володаремъ. и Василюкомъ Володимерю и множество вон бѣ с нимъ»²³⁸. Отже, тоді Володаря було звільнено. Можна припускати, що однією з умов цього звільнення став перехід князів Ростиславичів на бік недавніх суперників.

В Іпатіївському літопису є ще одна згадка про викрадення Володаря. Під 6653 (1146) р. руський книжник розповідає про розправу, яку вчинили над Петром Властом за наказом тодішнього польського князя Владислава II (роки правління 1138–1146): його осліпили, вирвали язик і позбавили майна. Скалічений вельможа після цього був вимушений шукати притулок на Русі. Літописець згадує, що колись Петро захопив «Роуского кнѣз леств Володаря и оумоучивъ и и имѣние его оусхъгити». Проте на тему викрадення перемишльського князя в даному фрагменті літописець більше нічого не пише, оскільки «внем же бѣ в заднихъ лѣтѣхъ писано»²³⁹. Остання фраза дає підставу думати, що в протографі літопису була розлога розповідь про злочин, що вчинив

²³⁶ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.292.

²³⁷ Там же. – Т.2. – Стб.286.

²³⁸ Там же. – Стб.287.

²³⁹ Там же. – Стб.319.

Петро Власт, яка під час подальших редагувань літописних текстів зникла²⁴⁰.

Малопольський вельможа Петро Власт (або Властович) був польським комесом (воеводою), тобто фактично другою після князя Владислава II особою у правлячій ієрархії Польщі. Комес був близьким до краківського єпископа Матвея, з яким, вірогідно, на початку 40-х років XII ст. написав лист до Бернарда Клервоського, де багато уваги приділялося релігійній ситуації в Східній Європі, піднімалося питання про навернення русів до католицького віри. Участь Петра в написанні цього послання була обумовлена тим, що вельможа добре знав про ситуацію в східноєвропейській країні. В 1146 р. Петро попав у немилість до князя Владислава, був підданий тортурам і висланий у вигнання на Русь, де мешкали його родичі по лінії жінки²⁴¹.

Історія викрадення поляками князя Володаря Ростиславича знайшла широке відображення в германських і польських пам'ятках. Найбільш близьким за часом до означеної події був монах цвіфальтенського монастиря в Швабії (з 1140 р. абат монастиря в Норесгеймі) Ортліб. Монахи цього монастиря підтримували активні стосунки з Польщею, краківським князівським двором і, вірогідно, від одного із монахів, який побував у Польщі, Ортліб наприкінці 30-х років XII ст. довідався про події, що мали місце в той час в сусідній країні, у тому числі дізнався про деякі факти взаємин Польщі з Руссю. Зазначимо, що відомості про Русь хроніст мав досить туманні, а сюжет про викрадення Володаря привернув його увагу перш за все своєю цікавістю. Згідно розповіді Ортліба, вельможа князя Болеслава III «Кривоустого», якого хроніст називає «*Patricius*», перейшов на бік ворога Болеслава «*короля*

²⁴⁰ Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV в. – Приложение. – С.1-12; Лимонов Ю.А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. – С.46; Стефанович П.С. Володарь перемышльский в плену у поляков (1122 г.): источник, факт, легенда, вымысел // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – №3 (25). – С.58.

²⁴¹ Шавелева Н.И. Послание епископа краковского Матвея Бернарду Клервоському об «обращении русских» // Древнейшие государства на территории СССР: 1975 г. – Москва, 1976. – С.118-119; Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи X – XIV ст. – Львів, 2014. – С.259-262.

Русі», якого підступно захопив і видав у руки ворогів, які присушили полоненого до великого викупу²⁴².

Більш докладно про подію пише автор «Життєпису Оттона Бамберзького» бенедиктинський монах Міхельсберзького монастиря (знаходився на горі св. Михайла у франконському місті Бамберг) Герборд²⁴³. Як і у випадку з твором Ортліба Цвіфальтенського, можна думати, що сюжет про викрадення «*короля рутенів*» попав до праці Герборда через незвичність і певну скандальність події. Германський автор не знає імені і походження «*короля рутенів*», проте повідомляє важливі факти про те, що рішення про його викрадення було прийнято на нараді у князя Болеслава, саме захоплення «*короля рутенів*» було здійснено під час полювання, за звільнення з полону було сплачено великий викуп, а умовою мирної угоди була відмова «*короля рутенів*» допомагати поморянам²⁴⁴.

Германські джерела є важливими, оскільки їх автори, на відміну від Вінцентія Кадлубка, творця польської хроніки початку XIII ст., були майже сучасниками подій. Інформація польського хроніста, попри її багатослівність і риторичність, у значній мірі збігається з розповіддю Герборда. Вінцентій, як і німецький автор, розповідає про нараду у Болеслава з приводу протистояння руському князю (його Вінцентій називає Владарієм), про рішення Петра хитрістю обманути цього «Владарія», проте відзначає, що руський князь був захоплений у полон під час трапези²⁴⁵. Особливо польський автор підкреслює велику небезпеку для Польщі ворожих дій східного сусіда. У подальшому тексті польський хроніст розповідає не тільки про викуп руського князя, який здійснив його син (його Вінцентій іменує як Владарід), а і про напад цього Владаріда з якимось паннонцем на польське місто Вісліца, а

²⁴² *Ortliebi Zwifaltensis Chronicon* // MРН. – Т.2 – 1872.– Р.3; див. також: *Ortliebi Zwifaltensis Chronicon*. Ed. O.Abel // MGH SS. – Т.10. – Hannoverae, 1852. – P.91.

²⁴³ Про Ортліба і Герборда див.: Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XII в. – С.159-163.

²⁴⁴ *Herbordi Vita Ottonis babenbergensis*. – P.74-75.

²⁴⁵ *Vincentii Chronicon*. – L.3,20.

також на виправу у відповідь як помсту Болеслава на землі Русі²⁴⁶. Про назване місто є коротка згадка під 1135 р. в польських анналах: «1135. *Wizlicia cede destruitur V Idus Februarii (1135. Віслиця розбита і зруйнована в п'яті Іди лютого (9 лютого))*»²⁴⁷.

Близькою за змістом до розповіді Вінцентія є інформація Великопольської хроніки про згадані вище події. Проте в цій інформації її автор пише про загибель у полоні князя Володаря (знаково, що в цій пам'ятці майже правильно названо перемишльського князя – «*princeps... Russiae Laodarus (князь...Русції Лаодаріс)*»²⁴⁸), що однозначно виключало тему викупу полоненого володаря. Розповідаючи про помсту сина Володаря, автор відзначає, що той 9 лютого 1135 р. зруйнував польське місто Віслицу²⁴⁹. Означене датування перетворює у автора Великопольської хроніки конфлікт перемишльських князів з поляками у довготривале протистояння, а сам виклад викрадення Володаря призведе до значної плутанини у сприйнятті цієї історії у подальших істориків. Цьому сприяло введення хроністом у тіло свого наративу легенди про Віслава, Вальтера і Гельгунду, яким автор намагається надати історичної реальності²⁵⁰.

Найбільш відомий польський середньовічний автор XV ст. Ян Длugoш при висвітленні нашої теми, як і при написанні всієї своєї монументальної праці, використав як свідчення попередніх польських авторів, так і інформацію деяких давньоруських літописів, які йому були доступні²⁵¹. Під 1122 р. хроніст повідомляє

²⁴⁶ Ibid. – L.3,22-24.

²⁴⁷ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Р.797; див. аналогічне повідомлення: Rocznik krótki // МРН. – Т.2. – Р.797.

²⁴⁸ Chronica Poloniae Maiores. – L.28. Великопольська хроніка наводиться за виданням: Chronica Poloniae Maiores. Rec. et ann. *B.Kurbis* // МРН Sn.– Т.8.– Warszawa, 1970. – 284 р.; з посиланням на номер книги твору.

²⁴⁹ Ibid. – L.28,29.

²⁵⁰ [Щавелева Н.И. Комментарии] // «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI – XIII вв. Перевод Л.М.Поповой, вступительная статья и комментарии Н.И.Щавелевой. – Москва, 1987. – С.219.

²⁵¹ Лимонов Ю.А. Русские источники Яна Длugoша по истории Киевской Руси // Проблемы истории феодальной России. – Ленинград, 1971. – С.76-81; его же. Культурные связи России с европейскими странами в XV – XVII веках. –

про захоплення Володаря у полон під час битви, після чого його викупив з полону брат Василько. Оскільки не вся сума викупу (20 тисяч марок срібла) була сплачена, до поляків на час завершення виплати був як зложник відправлений син Володаря, якого хроніст чомусь називає Ярославом. Відзначається також, що визволення Володаря з полону відбулося 22 липня²⁵². Пізніше в 1124 р. Володар, довідавшись, що польський князь відправився до Данії, здійснив напад до Малої Польщі до міста Беча, спустошив значну частину Польської держави. Наступного року Болеслав III завдав удару у відповідь, розорив володіння Володаря і, за свідченням Длugoша, примусив останнього бігти до Галича. В цій розповіді зовсім не згадується вельможа Петро, який був у всіх попередніх пам'ятках ініціатором захоплення перемишльського князя. Постає Петра з'являється в тексті хроніки під 1134 р., де розповідається про те, що згаданий магнат під час обіду начебто викрав київського князя Ярополка Володимировича²⁵³. Отже, Длugoш штучно переніс події початку 20-х років, які мали відношення до Володаря, на середину 30-х років і прив'язав їх до Ярополка.

Аналогічно до Яна Длugoша, висвітлює наш сюжет польський історик XVI ст. Мацей Стрийковський. Під 1118 р. хроніст розповідає про захоплення Володаря в полон та про викуп князя, який зібрав його брат Василько²⁵⁴, а пізніше пише вже про викрадення київського князя Ярополка і визволення його з неволі теж перемишльським князем Васильком²⁵⁵.

На завершення розгляду сюжету про висвітлення викрадення перемишльського князя Володаря Ростиславича зазначимо, що під впливом польської хронографії в дусі Яна Длugoша і Мацея Стрийковського розповідь про це викрадення можна прочитати і в Густинському літопису (початок XVII ст.). Під 1122 р. в пам'ятці

C.6-96; *Benyskiewicz K.* Jan Długosz jako kronikarz dziejów Podniestrza w I połowie XII wieku. – S.43-47.

²⁵² *Długossii J.* Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.3-4. – P.295.

²⁵³ Ibid. – P.320-323.

²⁵⁴ *Strykowski M.* Kronika polska, litewska, zmużdka i wszystkiej Rusi. – Т.1. – Warszawa, 1846. – S.186.

²⁵⁵ Ibid. – S.192-193.

записано: «В се же лето Ляхы лестию яша Володаря, князя Премышскаго; но искупи его Василко за двадцать тысяч гривен сребра»²⁵⁶, під 1125 р. повідомляється: «Болеслав король поразив Володаря, князя Премышского. В се же лето Володарь и умре, и положен бысть в Премышлю в церкви святого Иоанна...»²⁵⁷, а вже під 1137 р. розповідається про прагнення поляків захопити київського князя Ярополка, його полон і викуп на волю²⁵⁸.

Неоднозначність інформації джерел про події, що мали місце в житті Володаря після його звільнення, а також про напад на польське місто Вісліцу викликали певні проблеми у їх розумінні дослідниками. Однією з головних причин виникнення цих проблем було незрозуміле найменування Вінцентієм Кадлубком перемишльського князя Володаря і його сина Володимирка «*Wladarius, Wladaridus (Владарій, Владарідус)*».

Ще у першій половині XIX ст. Р.Рюпель, відмовившись від використання свідчень Вінцентія Кадлубека про викрадення Володаря, аналізує данні про цю подію Яна Длугоша. Німецький історик відзначає, що згаданий після звільнення Володаря напад на Вісліцу вочевидь не міг бути здійснений. Головними аргументами вченого є факт смерті перемишльського князя невдовзі після звільнення, а також відсутність, начебто, у більш ранніх джерелах про напад у відповідь перемишльського князя²⁵⁹. І.А.Лінниченко і деякі інші дослідники вважають, що похід прикарпатських дружин на Вісліцу мав місце не в 20-х, а в 30-х роках XII ст., коли у Прикарпатті дійсно правив Володимирко²⁶⁰. Історик зв'язував відомості Кадлубка з повідомленнями угорських джерел про тодішні напади угорських військ на Вісліцу. Л.Малечинський, Б.Влодарський і Ю.А.Лімонов визнають факт виправи Володаря

²⁵⁶ Густынская летопись // ПСРЛ. – Т.2. – Санкт-Петербург, 1843. – С.292.

²⁵⁷ Там же.

²⁵⁸ Там же. – С.295.

²⁵⁹ Roepell R. Geschichte Polens. – Bd.1 – Hamburg, 1840. – S.288.

²⁶⁰ Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV в. – С. 150; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. –С.152; Kürbis B. Komentarz // Mistrza Wincentego. Kronika Polska. Tłum. K.Abgarowicz i B.Kürbis, wstęp i komentarze nap. B. Kürbis. – Warszawa, 1974. – S.161.

на Польщу, але спираються не на хроніку Вінцентія Кадлубка, матеріал якої перші два автори, подібно до І.А.Лінниченка, відносять до 30-х років XII ст., а на свідчення Яна Длугоша²⁶¹.

На нашу думку, всі викладені вище погляди потребують певного уточнення. Достовірність свідчення Вінцентія щодо факту виправи руської дружини не викликає у нас сумніву. По-перше, реальність події – розорення польського міста-фортеці Вісліци – визнається хроністом – апологетом польських володарів, по-друге, за розповіддю хроніста похід Володаря тісно пов'язаний з попереднім описом його викрадення, що не дає підставу переносити конфлікт через Вісліцу на більш пізній час, по-третє, штучною виглядає спроба прив'язати опис нападу на Вісліцу, що був описаний Кадлубком, з подіями правління його сина Володимирка Володаревича. Водночас слід відзначити, що згаданий в рочниках напад на Вісліцу в 1135 р. вочевидь мав місце, проте ніякого відношення до останніх років життя Володаря Ростиславича не мав.

Захоплення перемишльського князя польськими магнатами значно послабило позиції табору Володимира Всеволодовича «Мономаха» на Волині, оскільки родичам Володаря Ростиславича, крім виплати великого викупу, прийшлося в обмін за його визволення в 1123 р. погодитись не тільки на розрив союзу з київським князем, а й перейти на бік Ярослава Святополковича²⁶². В тому ж 1123 р. на територію Волині вторглася армія, до якої Ярославу вдалося залучити польські, чеські, угорські загоны, а також дружини перемишльського та теребовльського князів²⁶³.

²⁶¹ Лимонов Ю.А. Культурные связи России с европейскими странами в XV–XVII веках. – С.48-49.

²⁶² Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. – S.151.

²⁶³ М.Фонт не врахувала політичні наслідки для прикарпатських князів Ростиславичів захоплення Володаря поляками, а перехід цих князів у 1123 р. на бік коаліції волинян Ярослава Святополковича, угорців, чехів і поляків пояснює небажанням прикарпатських князів допустити підкорення Волині київським князем Володимиром Всеволодовичем. Див.: Фонт М. Венгерско-русские политические связи в XII веке (1118–1199 гг.) // Центральноєвропейские исследования. – Вып.2. Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время (Памяти Владимира Павловича Шушарина). – Москва, 2004. – С.87-88.

Проте цей похід завершився фіаско для його ініціаторів. Під час облоги Володимира князь Ярослав загинув, а його військо (у тому числі і іноземні зағони) відступило²⁶⁴. Невдовзі після цих подій між Ростиславичами і Польщею знову відновився конфлікт, про що розповідає польський хроніст Вінцентій Кадлубек, повідомляючи про напад руського війська на польське місто Вісліцу, який стався наступного року²⁶⁵.

В середині 20-х років майже одночасно помирають Володимир Всеволодович «Мономах», а також прикарпатські князі Володар і Василько Ростиславичі. До влади в Києві після смерті 19 травня 1125 р. Володимира «Мономаха» прийшов його син Мстислав. Успадкування Києва Мстиславом Володимировичем було свідомством великої сили влади померлого князя та державно-політичної системи, яку той створив і очолював. Володар помер в 1124 р. в Перемишлі²⁶⁶, а Василько – 28 лютого 1125 р. в Теревовлі²⁶⁷.

Після Володаря Ростиславича його владу успадкували його сини Ростислав та Володимир, якого літописці при описі більш пізніх подій називають Володимирком. Про розподіл спадщини Володаря давньоруські джерела нічого не повідомляють, проте польський хроніст XV ст. Ян Длугош повідомляє, що 19 травня 1126 р. (ця дата не є правильною) помирає князь Володарь, якого було поховано в церкві св. Іоанна в Перемишлі, а після цього помирає Василько. За заповітом Володаря Володимир отримав Звенигород, а Ростислав – Перемишль²⁶⁸. Синам Василька Григорію та Івану дісталася спадщина в Теревовльському князівстві. Старший з братів Григорій взяв собі Теревовль, а молодшому Івану достався новий в політичному житті краю Галич.

Відсутність повідомлень про місто Галич в літописах попереднього часу не є підставою для того, щоб вважати про якесь надзвичайно різке піднесення міста саме в другій чверті XII ст. Нам

²⁶⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.287.

²⁶⁵ *Vincentii Chronicon*. – Л.3,22.

²⁶⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.288.

²⁶⁷ ПСРЛ. – Т.9. – С.152.

²⁶⁸ *Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. – Л.3-4. – Р.304.

і в цьому випадку в процесі узагальнення матеріалів необхідно враховувати факт великої лаконічності інформації джерел про Прикарпаття цього часу.

Досить цікавою є згадка про Галич в Патерику Києво-Печерського монастиря, де відзначається, що під час зіткнення з Святополком Ізяславичем та Давидом Ігоревичем (межа XI – XII ст.) Володар та Василько Ростиславичі припинили торгівлю з сусідніми давньоруськими землями («и не пүстиша гостей изъ Галича, ни лодий зъ Перемышля, и не высть соли въ всей Рүской земли»²⁶⁹). Це повідомлення було введено монахом Полікарпом до пам'ятки з літопису в XIII ст., проте її інформація виглядає в достатній мірі об'єктивною²⁷⁰. Згадка у наведеному фрагменті Галича на першому місці, ймовірно, не було випадковим, а свідчило, що це місто, яке на той час не було «князівським» (тобто не було адміністративним центром ні земельного, ні удільного князівства), але відіграло велику роль в економічному і, вірогідно, політичному житті прикарпатського краю.

Археологічні дослідження свідчать про те, що місто Галич виникло набагато раніше часу, коли про нього появляються перші письмові повідомлення, а саме в IX–X ст.²⁷¹. Крім археологічних досліджень, на нашу думку, свідомством давнього походження Галича є розташування його поряд з старовинним язичницьким

²⁶⁹ Патерик Києво-Печерського монастиря. Под редакцией Д. И. Абрамовича. – С.108.

²⁷⁰ *Перхавко В.Б.* Києво-Печерский патерик о торговле солью в древней Руси // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. – Москва, 1990. – С.105-109.

²⁷¹ *Аулих В.В.* Историческая топография древнего Галича // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. – Киев, 1980. – С.133-151; *його ж.* Княжий Галич // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. – Львів, 2001. – С.139-153; *Баран В.Д.* Княжий Галич в історії України // Український історичний журнал. – 2001. – №4. – С.67-75; *Джеджора О.* Проблеми історичної топографії давнього Галича // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Т.ССХХІІ. – Львів, 1993. – С.292-303; *Майоров А.В.* Проблема основания Галича в современной историографии // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.3. – Київ, 2003. – С.253-262; *Головка О.* Княжий Галич: дискусійні питання виникнення міста і його розвитку як столиці землі-князівства // Галич. Збірник наукових праць. – Вип.3. – Івано-Франківськ, 2018. – С.82-106; та ін.

ритуальним центром – Галичиної могили²⁷². Про нього розповідає Галицький літопис під 6714 р., де повідомляється про невдалу спробу пересопницького князя Мстислава Ярославича захопити Галич²⁷³.

Невдовзі після приходу до влади сини Володаря розпочали війну між собою. Про цю війну розповідають Ян Длугош під 1127 р., а В.М.Татищев під 1126 р.²⁷⁴. На допомогу Ростиславу прийшли новий київський князь Мстислав Володимирович та Григорій і Іван Васильковичі²⁷⁵. Ростислав зробив спробу зайняти Звенигород, але мешканці міста йому не підкорились. Не маючи сил боротися з братом, Володимир із жінкою та приближеними був вимушений шукати притулок у угорців. Тут, як пише Ян Длугош, колишній звенигородський князь сподівався знайти підтримку проти брата²⁷⁶.

М.Баумгартену писав, що перемишльський князь Ростислав помер в 1128 р.²⁷⁷, але до такого висновку дослідник приходив лише на тій підставі, що про цього князя після 1127 р. немає ніяких повідомлень в джерелах. Більш правильним є підхід М.Ф.Котляра, який писав про складність встановлення дати смерті Ростислава²⁷⁸. Деякі дослідники, виходячи з тексту повідомлення, яке наводиться В.М.Татищевим, відносять дату смерті Ростислава Володаревича на 1143 р., але однозначно, що таке датування

²⁷² Андрощук Ф. К истории обряда интронизации древнерусских князей («сидение на курганах») // Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII–X ст. Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару. – Чернівці, 2003. – С.5-10; Баран В.Д., Томенчук Б.П. Галичина могила // Галицько-Волинська держава: виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С.30-31.

²⁷³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.722.

²⁷⁴ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.3-4. – P.304-305; Татищев В.Н. История Российская. – Т.2. – Москва, Ленинград, 1963. – С.138.

²⁷⁵ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.3-4. – P.308.

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. – Romae, 1927. – Table III. – P. 5.

²⁷⁸ Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв.– Киев, 1985. – С.80.

не є коректним²⁷⁹. Цей князь скоріше за все помер в 30-х роках XII ст., можливо, в ході великої війни, яка відбувалася в той час в Центральній Європі.

В 30-х роках XII ст. в Угорщині розгорнулася боротьба за владу в країні короля Бели II і претендента на королівський трон Бориса²⁸⁰. Останній був сином короля Коломана (Кальмана) I «Книжника» (роки правління 1095–1116) та дочки Володимира «Мономаха» Євфимії (шлюб було укладено в 1112 р.). Під приводом звинувачення в подружній зраді Євфимія десь через рік після укладення шлюбу була відіслана до батька, де в Києві в 1113 р. у неї народився Борис. «*Mater enim, – пише Продовжувач Козьми Празького, – praefati iuvenis a marito suo, rege videlicet Colmanno, repudiate dum esset praegnans, edit ad partem adque ibi puerum peperit (Мати згаданого хлопця була вигнана своїм чоловіком королем Коломаном під час вагітності, повернулася до батька і народила там сина)*»²⁸¹. В 1131 р. після смерті іншого сина Коломана короля Стефана (Іштвана) II Борис отримав підтримку у боротьбі за угорський трон візантійського двору на чолі з імператором Іоанном II Комніним, а згодом польського князя Болеслава III «Кривоустого»²⁸². Союзниками нового угорського короля Бели II «Сліпого» (роки правління 1131–1141) були чеський король Собіслав I, австрійський герцог Леопольд III, германський імператор Лотар II²⁸³. О.В.Назаренко пояснює зацікавленість Болеслава III «Кривоустого» у підтримці Бориса Коломановича не тільки

²⁷⁹ Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. – С.75; Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. – С.220.

²⁸⁰ Юрасов М.К. Внук Владимира Мономаха. Борис-Калманович, князь-авантюрист. – Санкт-Петербург. 2017. – 287 с.

²⁸¹ *Canonicus Wissegradensis Continuatio Cosmae* // *Fontes Rerum Bohemicarum*. Ed. J.Emler. – T.2. – Praha, 1874. – P.215.

²⁸² *Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty.* – S.215; *Rostkowski G. Borys-Koloman Kolomanowicz, Bizancjum i Polska w 1131–1132 roku. Przyczynek do dziejów bizantyńsko-polskich stosunków politycznych* // *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyskiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej.* – Warszawa, 2002. – S.66-67.

²⁸³ Розанов С.П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики // *Известия Академии наук СССР. Отделение гуманитарных наук.* – Ч.1. – Москва, 1930. – 585-599; ч.2. – С.649-671; *Maleczyński K.*

можливістю втрутитися у справи Королівства Угорщина і спробу поширити польський вплив на неї, а і намаганням, реалізуючи допомогу Борису, не допустити союз Русі з Германією²⁸⁴.

В конфлікт втрутилися, згідно джерел, і якісь руські володарі, причому допомагали вони як Белі II, так і Борису. Звенигородський князь Володимирко підтримував Белу II проти Бориса Коломановича і союзної йому Польщі. Про цю допомогу пише Київський літопис під 1152 р. В пам'ятці розповідається, що в той рік на той час вже галицький князь Володимирко Володаревич, звертаючись до сина Бели II Гези II, нагадує тому: «**А пазъ ѿцю твоєму. достыти послужилъ своимъ копиемъ. и своими полкъы за его швиду ис Ляхы са есмь за нь билъ**»²⁸⁵. Угорські хроніки відзначають неодноразову допомогу русів і поляків Борису Коломановичу²⁸⁶. Вірогідно, що західноруські загоны, що воювали на боці Бориса, прибули від противника Володимирка його старшого брата Ростислава. На користь цього свідчить близькість Прикарпаття, зокрема Перемишльського князівства, яке тоді належало Ростиславу, до Угорщини, а також складні відносини між самими Володаревичами.

22 липня 1132 р. угорський король Бела II разом із своїм союзником австрійським маркграфом Леопольдом III (роки правління 1095–1136) в битві на р. Шайо розбив польську армію Болеслава III «Кривоустого», яка допомагала Борису²⁸⁷. Успіх Бели II у боротьбі з Борисом і його союзниками (1135 р.) сприяв у значній

Bolesław III Krzywousty. – S.220; *Włodarski B.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. – S.55-56.

284 Назаренко А.В. Кнут Лавард, Лотарь III и Мстислав Великий // Висы дружбы. Сборник статей в честь Т.Н.Джаксон. – Москва, 2011. – С.302-303.

285 ПСРЛ. – Т.2. – Стб.450.

286 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* – P.448,451; *Chronicon Monacense.* – P.81; ср. *Canonicus Wissegradensis Continuatio Cosmae.* – P.215-216.

287 *Canonicus Wissegradensis Continuatio Cosmae.* – P.216; *Otonis episcopi Frisingensis.* Cronica sive historia deduabus civitatibus. – L.7,21. Хроніку Оттона Фрейзінгенського наводимо за виданням: *Otonis episcopi Frisingensis.* Cronica sive historia deduabus civitatibus. Ed.altera. Rec. A.Hofmeister (Rerum Germanicarum in usum scholarum et monumentis Germaniae historias separatim editi). – Hannoverae et Lipsiae, 1912. – P.1-457; з вказівкою номеру книги і розділу твору.

мірі завершенню конфлікту в галицькому краї на користь князя Володимирка Володаревича, який після смерті старшого брата Ростислава переїхав із Звенигорода до Перемишля, а на межі 30–40-х років XII ст. стає фактично одноосібним володарем у Прикарпатті.

К.Малечинський та Б.Влодарський, розглядаючи перипетії боротьби за угорський трон на початку 30-х років, вважають, що на ґрунті підтримки Бориса, встановлюється взаємодія між краківським і київським дворами, але аргументованих доказів для цього висновку зазначені вчені не наводять²⁸⁸.

Східна політика Польщі цих часів стосувалася переважно Прикарпаття і не впливала істотно ні на розвиток міждержавних стосунків в Центральній Європі, ні на внутрішньополітичну ситуацію в обох слов'янських країнах. В 1135 р. на зустрічі в Мерзебурзі Болеслав III «Кривоустий» вимушений піти на поступки у відношеннях з германським імператором Лотарем II (роки правління 1125–1137 рр., в 1133 коронувався імператорською короною), зокрема польський князь пообіцяв імператору відмовитися від ворожої політики щодо Королівства Угорщина, не підтримувати суперників угорського короля Бели II²⁸⁹. В літературі зустрічаються припущення про те, що певні негативні рішення для Болеслава III «Кривоустого» на з'їзді в Мерзебурзі були наслідком втручання польських урядових кіл в справи Русі²⁹⁰. Зазначимо, що джерела не дають вагомих аргументів на користь такої думки.

В книзі про взаємини Русі і Польщі, яка вийшла в 1988 р., автор цих рядків писав, що з середини 30-х років спостерігається нове зближення між руським і польським князівськими домами, про що начебто свідчать факти укладення двох матримоніальних союзів: в 1136 р. Болеслав III віддав свою дочку Ріксу за сина Все-

288 *Maleczyński K.* Bolesław III Krzywousty. – С.220; *Włodarski B.* Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. – S.55-56; пор. *Линниченко И.А.* Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV ст. – 148.

289 *Юрасов М.К.* Венгрия и русские княжества в XII в. – С.229-230.

290 *История Польши.* – Т.1. Изд.2. – Москва, 1956. – С.58 (автор розділу – В.Д.Королюк); *Паушто В.Т.* Русско-польские отношения (с середины XI в. до монгольского нашествия) в связи с политикой Германской империи. – С.19; та ін.

волода Мстиславича Володимира, а в 1137 р. укладається шлюб Болеслава «Кучерявого», другого сина Болеслава III, і Верхусливи, доньки князя Всеволода²⁹¹. З приводу другої події, то вона чітко зафіксована в літописі під 6645 (1137) р.: «**Всеволодъ Мьстиславичъ ѿда дѣбрь свою в Лахты. Верхославоу**»²⁹². Висновок про перший шлюб було зроблено науковцями на підставі співставлення інформації багатьох джерел²⁹³.

На сьогодні, у нас є всі підстави погодитися з позицією Д. Домбровського про сумнівність зазначених припущень²⁹⁴. У зв'язку з означеним складно зараз висловлювати підтримку погляду Б. Влодарського про те, що зазначеними матримоніальними союзами Болеслав III хотів на випадок своєї смерті підсилити позиції своїх молодших синів на противагу старшому Владиславу²⁹⁵. Батько Верхусливи новгородський князь Всеволод Мстиславич не був якоюсь важливою постаттю в князівській династії, до того ж наступного після укладання зазначеного шлюбу року новгородці позбавили його влади («**вѣгнаша Новгородчи. князя своего Всеволода. Мьстиславича. из Новагорода...**»)²⁹⁶. До цього слід додати, що захоплення влади в Києві чернігівськими князями на чолі із Всеволодом Ольговичем, вихід цих князів на головні позиції на Русі взагалі нівелював процес зав'язування взаємин молодших Болеславичів з руськими союзниками.

Лише на межі 40-х років XII ст. в літописах появляється знову інформація про події в Прикарпатті. В цей час в стольному Києві володарем стає князь із чернігівської династії Ольговичів Всеволод Ольгович, який в 1140 р. вирішив забрати Волинь у сина Мстислава Володимировича Ізяслава. Літопис повідомляє, що

²⁹¹ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.70.

²⁹² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.300.

²⁹³ Balzer O. Genealogia Piastow. – S.149-151; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – S.210-217.

²⁹⁴ Dąbrowski D. Rodowód Mściślawowiczów książąt halicko-wołyńskich. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – Kraków, 2008. – 210-211.

²⁹⁵ Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. – S.57.

²⁹⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.300.

Всеволод відправив у похід на половців «**Ивана Василковича. и Володаревича. из Галича. Володимѣрка на Вячеслава. на Изаслава. на Мьстиславича посла**»²⁹⁷. Це повідомлення дає підстави думати, що ні перемишльського князя Ростислава Володаревича, ні теребовльського Григорія Васильковича на той час в живих вже не було.

М.Ф.Котляр, порівнявши це повідомлення із статтею літопису під наступним 1141 р. («**Его же лѣта престависа. оу Галичи Василковичъ Иванъ. и приа волость его Володимерко. Володаревичъ. сяде во овою волостью кѣжа в Галичи**»²⁹⁸), зробив висновок, що в попередній час в Галичі князував Іван Василькович²⁹⁹. Це спостереження важливе, оскільки свідчить і про те, що в політичному житті Подністров'я відбулися кардинальні зміни. Столиця земельного князівства Теребовль та столиця удільного князівства Галич помінялися містами, а саме після смерті брата Григорія Іван не переїхав до його володінь, а залишився у Галичі. Зазначимо, що з цього часу політична роль Теребовлі починає поступово згасати, а Галич, навпаки, швидко набирає вагу у політичному розвитку Південно-Західної Русі. Початок суверенного життя Галицького князівства у значній мірі слід пов'язувати саме з іменем князя Івана Васильковича, який, як здається, був самостійним володарем Галицького князівства-волості (удільного князівства) в 1125–1141 рр. Резиденція цього князя знаходилася на місці сучасного урочища Царинка, на правому березі Лукви. Тут були знайдені фундаменти храму, який дослідники ідентифікують із більш пізнім монастирем св. Іоанна Хрестителя³⁰⁰.

Смерть Івана Васильковича в 1141 р. відкрила Володимирку можливість не тільки об'єднати майже всі землі Ростиславичів, а

²⁹⁷ Там же. – Стб.304.

²⁹⁸ Там же. – Стб.308.

²⁹⁹ Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. – С.80.

³⁰⁰ Лукомський Ю. Невідомі церкви на Подолі княжого Галича // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1998. – Т.235. – С.590-591; Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С.146-148.

й дозволила перенести столицю цього єдиного князівства до Галича. Як справедливо зазначав І.П.Крип'якевич, Галич, на відміну від Перемишля, Звенигорода та Теробовля, знаходився в самому центрі володінь Ростиславичів, а тому перенесення столиці було логічним³⁰¹. Останньою подією, яка завершила процес об'єднання прикарпатських земель в один єдиний організм, було захоплення Володимирком у свого племінника Івана Ростиславича Звенигородського князівства.

Не дивлячись на крайній лаконізм повідомлень джерел, можна в загальних рисах охарактеризувати політичну ситуацію в прикарпатському регіоні після смерті Володаря і Василька, розглянути питання про пріоритетність тих чи інших князівських столів. Зокрема, вірогідно, немає підстав для висновку, що в другій половині 20-х років XII ст. ареал Ростиславичів розділювався на дві частини³⁰². Такий підхід не може бути у повній мірі коректним, оскільки в другій половині 20-х років чіткої системи заміщення столів та ієрархії князів не було. Скоріше за все, внуки Ростислава Володимировича вважали весь прикарпатський край своїм колективним володінням приблизно так, як верхівка всіх Рюриковичів сприймала східнослов'янські землі. Це володіння Ростиславичів за статусом було фактично землею-князівством, суверенним державним утворенням. Водночас реально після смерті Василька та Володаря Ростиславичів в середині 20-х років XII ст. в західній частині регіону перемишльським князем став Ростислав, а звенигородським – його молодший брат Володимирко, у східній частині регіону Ростиславичів головним став теробовльський володар Григорій, якому підкорявся князь нового Галицького князівства Іван.

В 1123 р. Волинь попадає в руки сина Володимира «Мономаха» Андрія. Його князювання у Володимирі, яке продовжувалося тут до 1135 р., майже не висвітлено в джерелах. Але знаменно, що ні після смерті Володимира «Мономаха» в 1125 р., ні після смерті його сина київського князя Мстислава «Великого» в 1132 р. ніхто

³⁰¹ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид.2. – Львів, 1999. – С.97.

³⁰² Рабинович Р.А. Призрачная Берладь // Stratum plus. – 1999. – №5. – С.364-365.

з князів не зазіхав на волинський трон, що свідчило як про сильні позиції Андрія, так і про відносно спокійний розвиток ситуації довкола Волині. Лише в 1135 р. новий київський князь Ярополк вирішив передати Андрієві Переяславль, а до Володимира (на Волині) був направлений старший син Мстислава «Великого» Ізяслав³⁰³.

В 1097 р. на князівському з'їзді в Любечі була укладена домовленість про розподіл «волостей» між найбільш потужними представниками династії Рюриковичів. Проте через невеликий час цей важливий прецедент був фактично порушений, що перш за все було пов'язано з діями київського князя Святополка Ізяславича та волинського Давида Ігоревича проти галицьких Ростиславичів. В період князювання Володимира Всеволодовича «Мономаха» зусиллями його та його оточення були здійснені заходи, спрямовані на підкорення київському володареві переважної частини східнослов'янських земель. Від влади були усунуті нащадки старшого сина Ярослава Володимировича «Мудрого» Ізяслава, які фактично були зведені до розряду третьорозрядних князів. Припинилось управління династії Брячиславичів в Полоцькому князівстві, яке з початку XI ст. до 20-х років XII ст. було фактично незалежною державою в рамках східнослов'янської політичної конфедерації³⁰⁴.

Єдиними відносно незалежними від Києва політичними формуваннями залишалися князівства Прикарпаття (майбутня Галицька земля-князівство) на чолі з Ростиславичами та Чернігівська земля-князівство на чолі з Ольговичами. Чернігівські князі в цей час, без усякого сумніву, не відмовились на свої права на загальноруську спадщину, проте мали постійно рахуватися з реальним розкладом політичних сил, який переважно складався на користь Володимира «Мономаха» та його чисельної родини.

³⁰³ ПСРЛ. – Т.2. – Ст.6.301.

³⁰⁴ Головка А.Б. Земли Западной Руси и объединительная политика Киевского государства в X – первой трети XII вв. – С.32-40; Семьянчук Г.М. Усяслаў і Яраславічі. Спецыфіка палітычных адносьнаў Полацка і Кіева у другой палове XI ст. // Украіна в Цэнтральна-Східній Європі (з найдавнішых часів до XVIII ст.). – Вып.2. – Київ, 2002. – С.38-58.

РУСЬКІ І ПОЛЬСЬКІ КНЯЗІВСТВА в другій і третій третинах XII – на початку XIII ст.

1. РУСЬ І ПОЛЬЩА У ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ СЕРЕДИНИ XII ст.

Тенденції до удільної роздробленості в політичному розвитку Польщі почали чітко проявлятися ще наприкінці XI ст. Проте хід державно-політичної дезінтеграції йшов у країні поступово. Аналогічні процеси були характерні і проходили майже синхронно і у східного сусіда західнослов'янської держави Русі.

Державність епохи удільної роздробленості в цих країнах пройшла декілька етапів. Для Русі і Польщі середини XII ст. у політичному поступі характерною рисою була наявність принципату – інституту державного управління, коли головний володар країни (великий князь, або принцепс) мав значні політичні прерогативи у порівнянні з іншими менш потужними владомощцями¹. Принципат тривалий час був тісно пов'язаний із системою сеньйорату, коли влада принцепса мала передаватися старшому за віком і походженням князю, що входив до правлячої династії. Існування системи принципату-сеньйорату проявлялося в наявності династичного домену (Малопольське князівство, Київська земля), великого економічного потенціалу родових володінь верховних володарів, які відповідно правили у Кракові та Києві, загальнодержавних тенденцій до відновлення централізму, правових традицій попереднього періоду, що збереглися у певній мірі в новому історичному періоді.

¹ Historia Polski. – T. I do roku 1764. Cz. I do połowy XV w. Pod red. H. Łowmiańskiego. – Warszawa, 1957. – S.228-229, 304, 311 (автори розділів – М.Счанецький, Г.Лябуда, Ю.Бардах); Bardach J. Historia państwa i prawa Polski. – T.1. – Warszawa, 1973. – S.167.

У подальшому в другій половині XII ст. дезінтеграційні процеси призводять до посилення не тільки крупних, а і удільних князівств, влада головних династій, які впливали на життя регіонів обох країн, фактично ліквідується. У зовнішній політиці це призводить до остаточного утвердження поліцентризму міжнародних контактів політичних формувань двох країн, які у відносинах Русі і Польщі мали форму взаємин окремих великих князівств-земель.

З середини XI ст., як вже відзначалось в літературі, важливим фактором, який впливав істотно на міжнародне життя Центральної і Східної Європи, був військово-політичний союз Русі і Польщі². Цей союз виконував дві функції: допомагав верховним володарям обох слов'янських країн у відносинах з іншими країнами і був гарантом збереження політичної влади союзників у боротьбі з внутрішніми противниками. З настанням феодальної роздробленості значення другої функції стає більшою, проте з часом ослаблення влади верховних володарів призведе до поступової ліквідації підстав для існування подібного союзу взагалі.

В середині 30-х років XII ст. у зв'язку із загостренням міжкнязівських суперечностей головні володарі правлячих династій Польщі і Русі – великі князі або принцепси – прагнуть до відродження тісних політичних контактів один з іншим. Але династичні браки, що тоді були укладені, не призвели до встановлення союзу політичного. Після смерті Болеслава III «Кривоустого» в 1138 р. верховним князем-принцепсом Польщі стає старший син померлого князя Владислав II (роки правління 1138–1146). Як головний польський володар він отримав так званий сеньйоральний уділ – Краківську землю, східну частину Великої Польщі, західну Куявію, Серадзьке князівство; а також, як особисте володіння, Сілезію. Мазовецьке князівство і східну Куявію мав князь Болеслав Кучерявий, західну частину Великої Польщі – князь Мешко «Старий», східну частину Малої Польщі (Сандомирське

² Паушто В.Т. Русско-польские взаимоотношения (с середины XI в. до монгольского нашествия) в связи с политикой Германской империи // Международные связи стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы и славяно-германские отношения. – Москва, 1968. – С.15-27; Головки А.Б. Проблема военного и политического союза Руси и Польши в отношениях Руси и Польши (30-е годы XI – 30-е годы XII в.) // Советское славяноведение. – 1986. – №4. – С.52-59.

князівство) – князь Генріх. Територія довкола міста Ленчиця була передана в управління вдові Болеслава III Соломії Бергській. Самий молодший син Болеслава Казимир за заповітом Болеслава III володіння, вірогідно через його малий вік, не отримав³. З самого початку правління Владислав II мав складні відносини з молодшими братами – Болеславом, Мешком і Генріхом, які, як вже відзначалось, прагнули встановити матримоніальні зв'язки з Мономаховичами⁴.

Конфлікт між двома гілками останніх (першу очолював суздальський князь Юрій Володимирович «Довгорукий», а другу – син київського князя Мстислава Володимировича «Великого» володимирський (на Волині) князь Ізяслав) призвів до того, що в 1139 р. лідер чернігівської гілки Рюриковичів – Ольговичів – Всеволод Ольгович, скориставшись смертю київського князя Ярополка Володимировича, захопив владу в столиці Русі. Зрозуміло, що на початку правління у місті на Дніпрі чернігівський князь не мав міцних позицій, оскільки захоплення ним Києва викликало опір не тільки з боку Мономаховичів, а й певне незадоволення у родичів глави клану Ольговичів. В таких умовах Всеволод, не маючи змоги відновити позиції київського центру на півночі Русі, головну увагу приділив збереженню позицій верховного київського сюзерена у південноруських землях.

В 1140 р. Всеволодом Ольговичем було направлено військо з метою вигнати з Володимира (на Волині) Ізяслава Мстиславича, внука Володимира Всеволодовича «Мономаха». Ця акція була частиною загальної програми князя Всеволода, який хотів позбавити уділів всіх нащадків Мстислава «Великого». Літопис повідомляє про фактичне фіаско у діях військ Всеволода, якому не вдалося перемогти Ізяслава Мстиславича. В поході проти Ізяслава взяли участь польські союзники Всеволода Ольговича, чернігівський князь Ізяслав Давидович і галицькі князі Іван Василькович та Володимирко Володаревич, які не досягнувши успіху, повернулися

³ Назаренко А.В. Древняя Русь и славяне. Историко-филологические исследования. – Москва, 2009. – С.22.

⁴ Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego // Zeszyty naukowe Uniwersytetu M.Kopernika w Toruniu: Nauki humanistyczno-społeczne. – Zeszyt 20. Historia 2. – Toruń, 1966. – S.56-57.

додому. Наприкінці року Всеволод був вимушений укласти мир з Ізяславом Мстиславичем та союзником останнього турівським князем В'ячеславом Володимировичем⁵.

На жаль, джерело не дає конкретної інформації про приналежність польських загонів, які прийшли до Володимирського князівства («и възвратити⁶ впасть Лаховъ же. Володимѣрскою волостъ. помогающе Всеволоду»⁶). Б.Влодарський вважав, що підтримку Всеволоду надав верховний володар Польщі князь Владислав II⁷. Погоджуючись в цілому з цією думкою, зазначимо, що в той час між представниками правлячої династії – синами Болеслава III «Кривоустого» ще не було конфронтації, а молодші брати корилися Владиславу. У зв'язку з подальшим загостренням ситуації на Русі київський князь Всеволод Ольгович був вимушений шукати більш тісного взаєморозуміння із польськими володарями, проте серед них невдовзі виник розкол.

У Київському літописі до початку 40-х років XII ст. зберігаються дві згадки про шлюб доньки Всеволода Ольговича Звенислави і Болеслава «Високого», сина Владислава II⁸. Під 6649 р. Іпатіївський літопис повідомляє: «Приведена. вѣѣ дщи Всеволожа в Лахѣ», а під 6650 р.: «Того же лѣта ѿда Всеволодъ дчѣрь свою Звѣннислову. в Лахѣ за Болеслава»⁹. Дослідник хронології літописання М.Г.Бережков вважає, що складно встановити точну дату укладення цього браку¹⁰. Деякі історики, не наводячи аргументів, відносять його оформлення на 1141 р.¹¹

⁵ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.2: Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1908. – Стб.304-306.

⁶ Там же. – Стб.306.

⁷ Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów. Ze stosunków polsko-ruskich w XII w. // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uszczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego. – Poznań, 1970. – S.351.

⁸ Про князя Болеслава «Високого» див.: Zientara B. Bolesław Wysoki. Tułacz, repatriant, malkolent. – Kraków, 2008. – 88 s.

⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.308,313.

¹⁰ Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – Москва, 1963. – С.59.

¹¹ Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – С.141; Historia polityczna Polski. Cz.1. Wieki średnie. Opr. St.Zakrzewskiego, St.Zachorowskiego, O.Haleckiego (i in.) // Encyklopedia Polska. – Т.5, cz.1. – Kraków, 1920. – S.103 (автор розділу – С. Закжевський).

Як нам здається, завдання щодо встановлення правильного датування шлюбу Болеслава «Високого» і Звенислави можна вирішити. Для цього варто згадати, що в той час київське літописання велось паралельно і у взаємозв'язку з переяславльським, а записи із зводів одного князівства часом попадали у зводи іншого. В Лаврентіївському літописному зводі, в якому відбилися матеріали переяславльського літописання, не має відомостей про нашу подію, проте це не повинно нас бентежити: повідомлення могло бути скорочено наступними редакторами. Важливо інше. Переяславльські свідчення записувалися роком раніше, ніж київські¹², а це означає, що київський літописець взявши у своїх переяславльських «колег» повідомлення під 6649 р., зберіг його у своїй праці, оскільки не співставив дві інформації. Тому одна і та ж подія під різними датами двічі опинилася в Київському літописі Іпатіївського літописного зводу.

Аргументом на користь нашого припущення може служити повідомлення про посаження переяславльського єпископа Євфимія в Київському літописі під 6649 р. безпосередньо після повідомлення про династичний союз¹³, що також говорить про переяславльське походження цієї частини звістки пам'ятки. Таким чином, можна припускати, що шлюб Болеслава «Високого» і Звенислави було укладено в 1142 р. Д.Домбровський висловлює припущення, що літописна стаття під 6649 р. не має відношення до шлюбу Звенислави і Болеслава «Високого», згаданого у повідомленні під 6650 р. На думку польського вченого, в першій інформації мова йде про шлюб доньки новгородського князя Всеволода Мстиславича Верхусливи і Болеслава «Кучерявого»¹⁴. Одруження Звенислави і Болеслава «Високого», як вважає Д.Домбровський, відбулося в 1142 р., тобто так як його фіксує другий з цитованих нами вище повідомлень Київського літопису¹⁵.

¹² Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – С.59.

¹³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.313.

¹⁴ Домбровский Д. Русский брак Болеслава Высокого. К вопросу о брачных взаимоотношениях между Рюриковичами и Пястами в XII в. // Альманах по истории средних веков и раннего нового времени. – Вып. 3-4: 2012-2013. – Нижний Новгород, 2013. – С. 77-78.

¹⁵ Там же. – С.81-82.

Уточнення часу укладення династичного союзу дає змогу більш чітко представити попередні події у Польщі. В 1141 р. стосунки між польським великим князем Владиславом II і його молодшими братами різко погіршилися. Можна припустити, що в цей час Болеславу «Кучерявому» і Мешку «Старому» стало відомо про якісь закулісні переговори польського принцепса з київським князем Всеволодом Ольговичем. Германська хроніка Ортлиба Цвіфальтенського повідомляє, що у відповідь на якісь ворожі дії старшого брата інші Болеславичі збираються в 1142 р. на з'їзд до міста Ленчиця, яке знаходилося в управлінні їх матері Соломії. Під час зустрічі князі вирішили віддати свою сестру Агнессу (Агнешку), якій на той час було близько трьох років (Агнесса народилася в 1137 р.¹⁶), заміж за сина «*regis Ruzziae (короля Руссії)*»¹⁷. Б.Влодарський вважав, що цим браком молодші Болеславичі хотіли підсилити свої відносини з Мономаховичами¹⁸. Проте таке припущення є спірним. На чолі Русі в той час стояло угруповання чернігівських князів, главу якого, на наш погляд, і називає германський хроніст «*королем Руссії*».

Про те, що молодші брати Владислава хотіли налагодити родинні зв'язки із Всеволодом Ольговичем свідчить співставлення інформації хроніки Ортлиба і згаданих повідомлень літописців про шлюб Болеслава «Високого» і Звенислави. Ортлиб прямо пише, що брати Владислава з метою «*preoccuparet eos in amicitia gentis (випередити його у дружніх зв'язках)*» здійснили відповідні кроки¹⁹. Але це не дало бажаного результату, оскільки в тому ж році було оформлено матримоніальний союз між домами Владислава II і Всеволода Ольговича. Все вище сказане, дає підставу підтримати думку істориків, про нездійснений намір Болеслава «Кучерявого», Мешка «Старого» і Генріха встановити союзницькі

¹⁶ Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – S.183; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – Poznań, 2004. – S.261.

¹⁷ Ortliebi Zwifaltensis Chronicon // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki dziejowe Polski (далі – MPH). – Т.2. Ed. A. Bielowski. – Lwów, 1872. – P.4-5.

¹⁸ Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów. – S.350-351.

¹⁹ Ortliebi Zwifaltensis Chronicon. – P.4-5.

стосунки з Києвом²⁰. Невдача цього політичного проекту, вірогідно, призвела до того, що маленьку дівчинку відправили на виховання до бенедиктинського монастиря в Цвіфальтені (45 км на південний захід від швабського міста Ульма), де вона, вірогідно, і знаходилася до початку 50-х років XII ст.²¹

В 1142 р. суперечності принцепса Польщі з братами переросли у міжкнязівську війну. Не розраховуючи, ймовірно, на власні сили Владислав II звертається за підтримкою до свого союзника на Русі. Київський князь Всеволод Ольгович посилає взимку 1142/1143 р. проти мазовецького князя Болеслава «Кучерявого» і його братів війська на чолі із сином Святославом, чернігівським князем Ізяславом Давидовичем та галицьким князем Володимирком Володаревичем²². Учасники виправи зібралися біля польського міста Черська, де після якихось зіткнень повернулися додому: **«В тѹ же зимѹ посла Всеволодѹ сна своего Сѹтослава. и Изяслава Дѣдвнча. с Володимеромъ с Галичскыѣм. в помочь Володиславу. на братію юго на меншюю. на Болеславичѣ. и снашася вси оу Черьска. и воевавшѣ воротншася. боле взѣмше мирныхѹ Лаховѣ нежели ратныхѹ»**²³.

Між ворогуючими сторонами після зіткнення, ймовірно, почалися переговори, під час яких молодші Болеславичі пообіцяли Владиславу II і його руським союзникам підкоритися своєму сеньйору. Б.Мішькевич вважав, що тоді між суперниками справа до бойових дій взагалі не дійшла²⁴. Під час виправи до Польщі руським князям вдалося захопити багато трофеїв і полонених, при-

²⁰ Пауцмо В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.153; Kuczyński S.M. Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII // Kuczyński S.M. Studia z dziejw Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965. – S.24.

²¹ Wiczorek S. Zwifalten i Polska w pierwszej połowie XII wieku // Kwartalnik historyczny. – 1996. – №4. – S.52.

²² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.313; Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – Warszawa, 1881. – S.225.

²³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.310.

²⁴ Miśkiewicz B. Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142 – 1146 // Europa – Słowiańszczyzna – Polska. – Poznań, 1970. – S.367; див. також: Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – Киев, 1988. – С.75.

чому літописець не випадково звертає увагу, що тоді **«взѣмше боле мирныхѹ неже раатныхѹ»**²⁵.

Після зимового походу 1142/1143 р. спостерігається збереження активних взаємин між Києвом і Краковом, зміцнення стосунків учасників міждержавного союзу. Так, в 1143 р. польські вельможі побували в Києві на свадьбі князя Святослава Всеволодовича, у зв'язку з чим київський літописець пише, що на заході **«скоупишася братья вса. и безвожни Лаховѣ. и пиша оу Всеволода. и тако разидошася»**²⁶. Негативне ставлення літописця до поляків, яке зразу ж кидається у вічі читачеві, приводить деяких авторів до висновку про тодішню ворожість русів до поляків, про значну релігійну нетерпимість одних по відношенню до інших²⁷. Проте, на наш погляд, зміст літописного повідомлення скоріше за все свідчив про негативне ставлення давньоруського книжника – автора запису – до князя Всеволода Ольговича, його сина Святослава і їх оточення, у тому числі і їх іноземних союзників, що було викликано напругою у політичному житті тодішнього Києва.

Енергійні зусилля Всеволода Ольговича в 1142–1143 рр., спрямовані на зміцнення влади на Русі, не дали бажаних результатів. А в 1144 р. князю Всеволоду прийшлося долати конфлікт з колишнім союзником галицьким князем Володимирком Володаревичем. Ця обставина вимусила вже Всеволода звернутися за підтримкою до Кракова²⁸. Військова допомога Владислава II руському союзнику, вірогідно, не була великою, оскільки польському володарю тоді слід було рахуватися з можливим виступом проти нього молодших братів.

В 1145 р. політична ситуація як на Русі, так і в Польщі для їх верховних володарів загострюється. Всеволод Ольгович, бажаючи зберегти столий престол за своїм родом, збирає у Києві князів-

²⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.313.

²⁶ Там же.

²⁷ Historia polityczna Polski. Cz.1. Wiekі średnie. – S.105 (автор розділу – С.Закжевський).

²⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.315.

ський з'їзд, який визнав спадкоємцем Всеволода на великокнязівському столі його брата Ігоря. Розклад сил вимусив погодитися з цим рішенням одного із найбільш сильних суперників київського князя володимирського (на Волині) князя Ізяслава Мстиславича («и много замышлявѣ Изаславоу Мъстиславичю но ұжа быѣ цѣловати крѣтъ»²⁹).

Під час князівської зустрічі чи незабаром після її завершення до київського князя приходять повідомлення від Владислава II, в якому йдеться про виникнення нового конфлікту у Польщі. Приводом для його початку стала суперечка між князями Польщі із-за уділу в Ленчиці, який звільнився після смерті княгині Соломії Бергської – вдови Болеслава III «Кривоустого». Владислав у посланні звертається за допомогою до Всеволода, і той знову вирішив підтримати союзника. В оточенні Всеволода досить серйозно поставилися до підготовки військової виправи, оскільки вона, крім вирішення польських проблем, повинна була сприяти зміцненню позицій на Русі табору Ольговичів.

До участі у військовій кампанії, яку очолив брат київського князя Ігор Олегович, було залучено багато південноруських князів. Про цю виправу вкрай коротко пише Суздальський літопис («ѡ то же лѣтѣ. иде Игорь с братьюю своєю на Лахты. а дръгымъ в помочь»³⁰), проте докладно про неї розповідає Київський літопис. Зокрема, автор останньої праці повідомляє, що до участі у виправі був запрошений князь Ізяслав Мстиславич, але він, за словами літописця, «разболѣса не иде. из Володимира»³¹. Деякі історики вважають, що відмова володимирського князя була обумовлена не хворобою, а небажанням підтримувати свого суперника Всеволода³². Можливо, тут відіграли якусь роль і приязні стосунки Ізяслава з молодшими

²⁹ Там же. – Стб.318.

³⁰ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.312.

³¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.318.

³² Пауцто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.154; Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S.227.

Болеславичами, проти яких була спрямована виправу київської коаліції³³.

Прихід до Польщі війська з Русі значно підсилив табір Владислава II. Краківський хроніст Вінцентій Кадлубек, який негативно ставився до верховного князя Польщі Владислава II та його союзників, прямо пише, що недовіра краківського володаря до власних воїнів примусила звернутися того до іноземців³⁴. За даними руських та польських джерел, зустріч суперників відбулася у центральному районі Польщі («и идоша на середѣ. земли Ладское», за словами Київського літопису) на річці Пилиці, проте оцінку її результатів у пам'ятках отримала різну. Вінцентій Кадлубек тенденційно пише про страшну поразку руських військ за результатами битви, що суперечить його ж свідченням про подальшу участь союзників Владислава у боротьбі в Польщі³⁵.

Більш об'єктивно виглядають свідчення руського літопису, хоча вони і писалися в середовищі суперників Всеволода Ольговича. Літописець відзначає, що «и идоша брата два. Владиславъ. Болеслава. и Мъжекоу стоаца за волотомъ. и переѣхавша на сю сторонуу. и поклонистася Игореву. и съ братьею его. и цѣловавѣше крѣтъ межи собою и тако рекоша аще кто перестоупитъ крѣтное цѣлованне на того. быти всимъ. и даста брата своегоу Владиславоу. д (4. – авт.) городъ. а Игореву съ братьею визноу. и тако оузвратишася въ своаси. многоу полонъ вземѣше»³⁶.

Відзначимо, що суперечливість викладу подій Вінцентієм Кадлубком відчув більш пізній польський хроніст Ян Длугош, який відніс невдачу союзників Владислава на більш пізній термін, а саме на час останньої поразки старшого Болеславича від братів,

³³ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – У Львові, 1905. – С.143; Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.76.

³⁴ Vincentii Chronicon. – L.3,27. Хроніку Вінцентія Кадлубка тут і далі наводимо за виданням: Magistri Vincentii Chronicon Polonorum // МРН. – Т.2. – Р.193-449, з вказівкою номеру книги і розділу твору.

³⁵ Vincentii Chronicon. – L.3,27.

³⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.318. .

яка сталася під Познанню в лютому – березні 1146 р.³⁷ Однозначно, що тоді в Польщі ніяких значних військових загонів із Русі вже не було.

При розгляді обставин військового походу руських князів до Польщі і впливу його на перебіг внутрішньополітичних подій в цій країні важко дати однозначну його оцінку. Зрозуміло, що Владислав і його союзники добилися успіху над молодшими Болеславичами. Краківський князь-принцепс отримав у своє володіння значний уділ (вочевидь, володіння Соломії). Руські князі, крім значної воєнної здобичі, зайняли важливий стратегічний пункт на р. Нарев Візну, що говорить про збереження уваги Києва до ситуації в Прибалтиці³⁸. Але сам факт зіткнення між польськими князями, статті угоди між П'ястями фактично свідчать про ліквідацію системи принципату-сеньйорату в Польщі, оскільки визнавалась фактична рівність всіх Болеславичів, гарантом чого стали не тільки всі польські, а і руські князі, які перебували у Польщі. Тому договір 1145 р. мав половинчастий характер і навряд чи задовольнив хоча б одну із сторін конфлікту³⁹. Тому, на наш погляд, не можна перебільшувати успіх Владислава і його руських союзників в кампанії 1145 р.⁴⁰ Посилення молодших братів Владислава II проявилось невдовзі після уходу підрозділів руських князів додому (за даними Кадлубка, яким у нас не має підстав не довіряти, певна кількість найманців з Русі залишалася у Польщі після уходу основного війська Ігоря Ольговича⁴¹). Вихідною точкою нової фази протистояння стали репресії Владислава проти

³⁷ *Długossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae.* – L.5-6. – Varsaviae, 1973. – P.26-27.

³⁸ *Kamiński S. Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jacwieskiego // Rocznik Białostocki.* – T.1. – Warszawa, 1961. – S.9-61.

³⁹ *Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek.* – S.228; *Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej.* – T.1. – Kraków, 1926. – S.142 (автор тексту – *Р. Гродзький*); *Kuczyński S.M. Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII.* – S.24-25.

⁴⁰ *Labuda G. Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138–1146 // Kwartalnik historyczny.* – 1959. – №4. – S.1157; *Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów.* – S.354; *Miśkiewicz B. Walki wewnętrzne w Polsce w latach 1142–1146.* – S.368.

⁴¹ *Vincentii Chronicon.* – L.3,28.

могутнього польського магната Петра Власта⁴². Перехід багатьох представників знаті на бік опозиції, який відбувся після цієї події, призвів невдовзі до повного краху табору князя Владислава, а вже у березні 1146 р. він опинився у вигнанні в Германії⁴³.

Син Владислава Болеслав «Високий», який прибув на Русь ще до вигнання з Польщі батька, знайшов при київському дворі теплий прийом, виконував деякі доручення Всеволода Ольговича (зокрема, Всеволод послав його як посла до Ізяслава Мстиславича), але київський двір у події у Польщі більше втручався. Це було викликано не тільки відсутністю якоїсь серйозної реальної опори в Польщі у Владислава II (з цього часу він отримав прізвисько «Вигнанець») і Болеслава «Високого», а і складним розвитком подій на Русі для самого Всеволода. У першій половині 1146 р. київський князь знову вступає в конфлікт із галицьким князем Володимирком Володаревичем. Молодий польський князь брав участь у поході проти Володимирка⁴⁴, чим, вірогідно, хотів спричинити підтримку своїх спільників у майбутній війні за повернення Краківки. Проте події середини 1146 р. показали марність сподівань Болеслава «Високого».

Після смерті Всеволода Ольговича і нетривалого правління його брата Ігоря у Києві (останнє тривало усього 14 днів!), до влади в столиці Русі прийшов володимирський (на Волині) князь Ізяслав Мстиславич (роки правління в Києві 1146–1154). Запрошення внука Володимира «Мономаха» до Києва не призвело до відновлення колишньої «імперії Мономаховичів». У нового київського князя були вкрай складними стосунки як з ростово-суздальським князем Юрієм Володимировичем «Довгоруком», так і з галицьким князем Володимирком Володаревичем. В таких умовах Ізяслав Мстиславич прагнув підтримувати добрі стосунки з польськими П'ястями, зрозуміло з тими, що знаходилися при владі в цій країні, а саме Болеславом «Кучерявим», Мешком «Старим» і Генріхом.

⁴² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.319.

⁴³ *Labuda G. Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138–1146.* – S.1162.

⁴⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.319.

Новий польський верховний володар Болеслав IV «Кучерявий» та його оточення також прагнули до створення тісного військово-політичного союзу із Києвом, що і позначилося в подіях 1147 р. В цей час Польщу сильно дошкуляли напади пруських племен. Тому не випадково союзники вирішили здійснити спільний похід до Прибалтики. Магдебурзькі аннали повідомляють, що польський князь Болеслав IV «*cum infinito exercito adversus Pruscos crudelissimos barbarous venit (з величезним військом виступив проти Пруссів, безжалюбних варварів)*», а в поході його підтримували руси «*cum maximis armatorum copiis (з численними озброєними загонами)*»⁴⁵. За три місяці прусси були повністю розгромлені.

В джерелах не має інформації, чиї інтереси представляли в Прибалтиці згадані руські загоны, що призвело до певних дискусій з цього питання в історіографії. Б.Влодарський відзначав, що стан джерел не дозволяє з'ясувати це питання⁴⁶. В.Т.Пашуто вважав, що в поході брали участь смоленські та волинські дружини⁴⁷. Автор цих рядків висловив погляд, що руський військовий контингент до Прибалтики було направлено київським князем Ізяславом Мстиславичем та його братом смоленським князем Ростиславом⁴⁸. На думку білоруського науковця Г.Сагановича, в поході проти пруссів союзниками поляків були волинські та західноруські дружини⁴⁹. Вважається, що акція польських і руських армій відбувалася в рамках проведення загального другого хрестового походу⁵⁰. Головним напрямком

⁴⁵ Annales Magdeburgenses. Ed. G.H.Pertz // Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum (далі – MGH SS). – Т.16. – Hannoverae, 1859. – P.188.

⁴⁶ Włodarski B. Problem jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich // Zapiski naukowe Towarzystwa naukowego w Toruniu. – Т.24. – Toruń, 1959. – S.27.

⁴⁷ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.155.

⁴⁸ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X–XIII вв. – С.78; його ж. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С.396.

⁴⁹ Саганович Г. Русь у палітыцы крыжовых паходаў (XII–XIII ст.) // Украіна в Центрально-Східній Європі (найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вып.3. – Київ, 2003. – С.72-73.

⁵⁰ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.155.

його була військова експедиція до Святої землі, проте важливими були акції хрестоносців в Європі. Крім Пруссії, районами, проти яких була спрямована агресія, були землі полабських і поморських словян, на які напали східногерманські і датські феодалі⁵¹.

Відомо, що в середині XII ст. провідний релігійний діяч Бернгард Клервоський енергійно виступав за поширення католицького віросповідання на Русь⁵². Але ці заклики не мали результату. Водночас представники польського духовництва звинуватили тоді ще свого князя Владислава II за використання «схизматиків» з Русі у боротьбі з братами. Виступи ієрархів польської церкви були перш за все, хоча і в релігійній формі, проявом політичної боротьби, яка мала місце у середині 40-х років XII ст. у Польщі. З приходом до влади Болеслава «Кучерявого», який також підтримував стосунки з руськими князями, такі звинувачення зникли.

Про те, що релігійні розбіжності не були серйозною перешкодою для здійснення контактів Русі з латинськими країнами Заходу, свідчить і матеріал цитованих вище Магдебурзьких анналів. Описуючи похід поляків і русів до Прибалтики, хроніст пише про останніх, що вони, «*licet minus catholoci tamen christiani nominis karakterem habentes (хоча і в меншій мірі, ніж католики, але відзначені ім'ям християн)*»⁵³. Тут варто також згадати оцінку православ'я східних слов'ян, яку у відповіді Бернгарду Клервоському дав вірогідно в 1147 р. краківський єпископ Матвій: «*Neque enim vel Latinae vel Graecae vult esse conformis ecclesiae, sed seorsum ab utraque divisa neutri gens praefata sacramentorum participatione communicat (Не бажає згаданий народ ні з латинською, ні з грець-*

⁵¹ Грацианский Н.П. Крестовый поход 1147 г. против славян и его результаты // Вопросы истории. – 1946. – №2-3. – С.91-105; Бодрухин В.Н. Славяне и немцы в истории Бранденбурга. – Луганск, 2000. – С.47-49.

⁵² Грацианский Н.П. Крестовый поход 1147 г. против славян и его результаты. – С.91; Щавелева Н.И. Послание епископа краковского Матвея Бернгарду Клервоському // Древнейшие государства на территории СССР. 1975 г. – Москва, 1976. – С.119-121.

⁵³ Annales Magdeburgenses. – P.188.

кою церквою бути подібним, але, відмінний і від однієї, і від іншої, церковних тайнств ні однієї з них не дотримується)»⁵⁴.

В XII ст. на Русі не були поширеними антилатинські настрої. Мешканці країни підтримували тоді тісні економічні, політичні та культурні зв'язки з багатьма державами католицької Європи. Іноземці-католики без якихось обмежень і утисків з боку православною населення жили в давньоруських містах⁵⁵. Відсутністю релігійної нетерпимості підтверджує і факт теплою ставлення давньоруських книжників кінця XII ст. до учасників третього хрестового походу і особливо до одного з його керівників германського імператора Фрідріха I «Барбаросси» (роки правління 1153–1190, з 1155 р. імператор Священної Римської імперії) та його воїнів, яких літописець порівнював із святими мучениками («**сии же Нѣмци тако моученици сѣни. прольаша за Х҃а**»)»⁵⁶.

В другій половині XII ст. спостерігається жорстке суперництво за лідерство на Русі між Ізяславом Мстиславичем і Юрієм Володимировичем «Довгоруким». В цю боротьбу були втягнуті володарі більшості давньоруських земель-князівств. В серпні 1149 р. князь Ізяслав вимушений був покинути столицю Русі і направився до своїх вотчинних володінь на Волинь. Перебуваючи у Володимирі, Ізяслав Мстиславич відчув обмеженість власних сил для повернення Києва, а тому восени 1149 р. звернувся за підтримкою до угорців, чехів і поляків. Положення Болеславичів у той час було досить складним: країні загрожував новий напад пруських дружин, до того ж не зникла вірогідність реставрації Владислава II «Вигнанця», який знайшов притулок при дворі германського короля Конрада III (роки правління 1138–1152, імператорського титулу не мав). Але відмовити у допомозі союзникам Болеславичі не могли. Можливо, що згода на участь у феодалній війні на Русі була пов'язана з переоцінкою у Польщі реаль-

⁵⁴ List *Mateusza biskupa krakowskiego do św. Bernarda o nawracaniu Rusi* // МРН. – Т.2. – Р.16.

⁵⁵ *Wörn D. Die politischen und kulturellen Beziehungen Russland zum Western* // Slavistische Studien. – Köln, Wien, 1983. – S.635-648.

⁵⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.667; *Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси.* – С.220-221.

них військово-політичних можливостей Ізяслава Мстиславича, а також з бажанням отримати під час походу на схід військових трофеїв.

Київський літописець дуже докладно описав хід переговорів Ізяслава з польськими князями Болеславом, Мешком і Генріхом: «**Ладський же кнзи рекоша ему. мы есмь оу тебе близъ. а удиного себе устави мь стеречи землѣ своєа. а два к тобѣ поѣдета**»⁵⁷. Невдовзі після цього польська армія на чолі із краківським князем Болеславом «Кучерявим» і сандомирським князем Генріхом увійшла в межі Волинської землі. «**Болеславъ же самъ поѣха, – продовжує розповідь літописець, – с братѣ мь своимъ Индрихомъ** (Генріхом. – авт.). **полкы своимъ. а Межькою устави мь стеречи землѣ своєа. ѿ Прусъ**»⁵⁸. Через деякий час «**придоша къ Изаславу Володимиру** (тобто до волинського міста Володимира. – авт.) **Оугре в помочь. и Болеславъ Ладський кнзь съ братѣ мь своимъ Индрихомъ. съ мною силою**»⁵⁹. Через три дні об'єднане військо на чолі з Ізяславом прийшло до Луцька, де польський князь Болеслав «Кучерявий», посвятив у рицарі («**тѣ пасаше Болеславъ сѣтъ вогарьскы мечемъ многы**») багатьох місцевих дружинників⁶⁰. Б.М.Флоря справедливо звертає увагу, що цей церемоніал є свідомо відсутності якихось релігійних суперечностей між представниками польської і руської знаті, оскільки процедура висвячення у рицарів була релігійним обрядом, під час якого здійснювалося освячення зброї⁶¹.

Через деякий час до Луцька, де перебували польські і волинські полки, прийшло повідомлення про наближення сильного війська Юрія «Довгорукого». Це повідомлення, а також отримана звістка про напад на Польщу пруссів, різко знизило бойовий запал польських і угорських союзників Ізяслава («**оубоашася**

⁵⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.384-385.

⁵⁸ Там же. – Стб.385.

⁵⁹ Там же. – Стб.386.

⁶⁰ Там же.

⁶¹ *Флоря Б.Н. У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.).* – Санкт-Петербург, 2004. – С.23.

Лахове и **Оугре**»⁶²). Під тиском союзників Ізяслав Мстиславич погодився розпочати переговори із суперником. Князь Юрій, відчуваючи свою перевагу, виступив із вимогою, щоб іноземці покинули Русь, а Ізяслав відмовився від претензій на Київ і залишився володарем лише Волинської землі. Польські і угорські союзники, скориставшись таким поворотом справ, поспішили покинути табір волинського князя і повернулися на батьківщину.

В 1150 р. Ізяслав Мстиславич знову займає на деякий час столицю Русі, а потім, втративши її під час чергового зіткнення з князем Юрієм та його союзником галицьким володарем Володимирком Володаревичем, ще раз звертається за допомогою до Польщі і Угорщини. Але якщо угорці відгукнулися на це прохання, що, у значній мірі, пояснюється особливими інтересами угорського двору щодо Південно-Західній Русі, то про допомогу польських князів на цей раз літописи нічого не говорять⁶³. Така ж ситуація повторилася і в 1152 р., коли після інформації про чергове звернення Ізяслава до Болеславичів літопис лаконічно і водночас емко пише: «**Посла Изяславъ сѣа своего Мстислава в Лахы и в Оугры. ваба и в помочь на Володимерка. Лахове же не идоша**»⁶⁴.

Покращенню відносин між польськими князями і Ізяславом Мстиславичем не посприяло і укладення шлюбу сина київського князя Мстислава Ізяславича і сестри Болеславичів Агнесси, який скоріше за все було оформлено наприкінці 1152 – на початку 1153 рр.⁶⁵ У Мстислава Ізяславича і Агнесси згодом народилося три сини: Роман, Володимир і Всеволод⁶⁶. В 1155 р. вже після

⁶² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.387.

⁶³ ПСРЛ. – Т.1: Лаврентьевская летопись. Изд. второе. – Вып.1-3. – Ленинград, 1926-1928. – Стб.327.

⁶⁴ Там же. – Стб.336.

⁶⁵ Щавелева Н.И. Польки – жены русских князей (XI – середина XII в.) // Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. – Москва. 1989. – С.57; Головка О.Б. Роман Мстиславич та його доба. Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. – Київ, 2001. – С.43-48; Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – S.262-263; та ін.

⁶⁶ Наведений порядок за старшинством синів князя Мстислава Ізяславича обґрунтовується нами в праці: Головка О.Б. Роман Мстиславич та його доба. – С.50-51.

смерті Ізяслава Мстиславича за допомогою до польського двору звернувся вже сам Мстислав, але результат цього звернення був також негативним⁶⁷.

Тодішнє фактичне припинення русько-польських зв'язків було зв'язане не тільки з тяжким внутрішнім становищем Болеславичів у Польщі, що не дозволяло їм надавати необхідну допомогу табору Ізяслава Мстиславича, а у більшій мірі нестабільним характером влади руських союзників. Позиція П'ястів, ймовірно, була обумовлена і тим, що в умовах жорсткої феодалної війни на Русі вони не могли розраховувати на належну підтримку у відповідь від волинських князів. Наведений аналіз подій не дає підстав погодитися з характеристикою Б.Влодарського, який писав, що П'ясти і Мстиславичі в 40–50-х роках підтримували тісні союзницькі відносини⁶⁸.

Ослаблення централізованих політичних контактів між Руссю і Польщею (вони фактично припинилися після втрати Ізяславом Мстиславичем столиці Русі в 1150 р.) не свідчить про затухання в середині XII ст. загалом інших форм взаємин між двома країнами. Останні продовжували розвиватися, про що свідчать джерела. Так, на Русі мешкало досить багато вихідців з Польщі, в основному особи купецького походження. Польський феодал на ім'я Владислав довгий час був воєводою у декількох руських князів⁶⁹. Не зникають повністю в 50–60-х роках і міждержавні контакти владних верхівок двох країн, проте вони, як вже вище відзначалось, тепер зводяться до взаємин між руськими і польськими князівствами, які найближче знаходилися одні до інших. На жаль, нечисленні джерельні свідоцтва, що збереглися, дозволяють представити ці взаємовідносини третьої чверті XII ст. тільки в загальних рисах.

⁶⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.345.

⁶⁸ Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów. – S.360.

⁶⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.526,547,556,579. Під 1154 р. в Суздальському літописі повідомляється про те, що «**Половци уколо Переяслава. пожгоша во села вса. ни Летъскюю вожницю. сѣю мѣнкѣ зажгоша**» (ПСРЛ. – Т.1. – Стб.344). В.Абрахам зробив висновок, що давньоруський книжник про якусь польську католицьку споруду (*Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi.* – Т.1. – Lwów, 1904. – S.63), про те, скоріш за все, слово «**Летська**» – це спотворене слово «**Альтска**» від назви річки, що тече через Переяславль.

Перш за все в означений час представники династії П'ястів проявляють особливу увагу розвитку стосунків з Галицьким князівством Ярослава Володимировича «Осмомисла» (роки правління 1153–1187). Вже у перший рік свого правління Ярослав видав заміж свою дочку за великопольського князя Одона⁷⁰. Дещо пізніше германський імператор Фрідріх I «Барбаросса», розповідаючи про виправу до Польщі у вересні 1157 р., писав одному із своїх наблизених абату Вібальду із Ставло (роки життя 1098–1158), що він добився там успіху, не дивлячись на допомогу його супротивникам «*gentium Ruthenorum, Parthorum, Pruscom, Poteraporum, maximim exercitum colegissent (народів Русів, Партів (половців. – авт.), Пруссів, Поморців, які зібрали великі загоны)*»⁷¹. Про участь на боці поляків русів, половців, пруссів і поморців записано в біографії імператора, що належить єпископу Оттону Фрейзінгенського (роки життя 1113–1158).

Проте цей запис у творі єпископа було зроблено, скоріш за все, вже після смерті Оттона Фрейзінгенського його секретарем і капеланом Рахевіном в другій половині 1158 – в 1159 рр. Поляки, пише Рахевін, «*auxilio vicinarum gentium, Ruthenorum videlicet, Parthorum, Pruscorum et Potaranum, maximim collegisset exercitum (за допомогою сусідніх народів, а саме рутенів, партів (половців. – авт.), пруссів і поморян, зібрали величезне військо)*»⁷². Зазначимо, що за наслідками цієї виправи, польський князь Болеслав IV «Кучерявий» був вимушений в містечку Кжижкові (під Познанем) скласти васальну присягу Фрідріху I «Барбароссі», виплатити ви-

⁷⁰ *Vincentii Chronicon*. – L.4,2; *Kuczyński S.M. Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII*. – S.26; *Kürbis B. Komentarz // Mistrza Wincentego Kronika Polska*. – Warszawa, 1974. – S.180.

⁷¹ [Фрідріх «Барбаросса». Лист до Вібальда] (назва умов. – авт.) // МРН. – Т.2. Ed. *A. Bielowski*. – P.22. Вібальд із Ставло належав до вищої еліти Германської імперії, був секретарем імператорів Лотаря II (роки правління 1125–1137) і Конрада III (роки правління 1138–1152). Також очолював важливі дипломатичні місії. Зокрема, за дорученням імператора Фрідріха I «Барбаросси» (роки правління 1152–1190) двічі (в 1155 і 1157 рр.) відвідав Константинополь, де вів переговори з візантійським василевсом Михаїлом I Комніном (роки правління 1143–1180).

⁷² *Otonis Frisingensis. Gesta Friderici imperatoris*. Ed. *R. Wilmans // MGH SS*. – T.20. – Hannoverae, 1868. – P.418.

соку контрибуцію (20 марок золота і 200 срібла) і пообіцяти взяти участь у виправі імператора до Італії⁷³.

Слід зазначити, що деякі автори применшують роль допомоги Русі Польщі, але в такому випадку про неї навряд чи згадував би Фрідріх I «Барбаросса»⁷⁴. Є підстави думати, що саме із Русі поляки тоді отримали найбільшу підтримку. С.Кучинський висловив припущення, що її міг надати галицький князь Ярослав Володимирович, хоча не виключає можливість допомоги із боку сина Ізяслава Мстиславича Мстислава⁷⁵. На нашу думку, останній князь навряд чи мав можливість і підстави для таких дій відносно західних сусідів, враховуючи недавній розвал союзу волинських Мономаховичів з П'ястами. Що стосується галицького князя, то його союзницькі взаємини з поляками підтверджують наступні події.

В 1158 р. галицький князь Ярослав Володимирович, який вів боротьбу з Іваном Ростиславичем «Берладником», звернувся за допомогою до польських князів, яку ті йому надали⁷⁶. В 1169 рр. польські князі надали підтримку галицькому володарю та його союзникам в боротьбі, яку ті вели за контроль над Києвом⁷⁷. Київ, таким чином, і в цей час залишався у сфері уваги польської дипломатії, але вже не як місто, де володарював союзник Польщі, а як об'єкт, до того не безпосередній, її дій на користь галицького князя Ярослава Володимировича.

В 1163 р. у Київському літопису є коротке повідомлення про напади польських загонів в районі волинського міста Червена («**ТОМ ЖЕ ЛѢТѢ ВОЕВАЩА ЛАХОВЕ УКОЛО ЧЕРВЕНА**»)»⁷⁸. В літературі можна зустріти думку, що руський книжник розповідає про похід польських князів на прохання київського князя Ростислава

⁷³ *Otonis Frisingensis. Gesta Friderici imperatoris*. – P.418-419; *Bardach J. Historia państwa i prawa Polski*. – T.1. – S.170.

⁷⁴ *Паууто В.Т. Внешняя политика Древней Руси*. – С.158; *Włodarski B. Sojusz dwóch seniorów*. – S.362.

⁷⁵ *Kuczyński S.M. Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII*. – S.27.

⁷⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.497.

⁷⁷ Там же. – Стб.533.

⁷⁸ Там же. – Стб.522.

Мстиславича проти місцевого волинського князя Святослава Мстиславича⁷⁹. Але нам таке припущення представляється спірним. В складних перипетіях політичної боротьби на Русі в 60-х роках XII ст. у київського князя навряд чи був час для втручання у справи Червенського уділу Волинської землі. Скоріше за все, цей район міг цікавити союзника польських князів галицького князя Ярослава Володимировича, який проявляв інтерес щодо Червена в 70-х роках XII ст.⁸⁰

В 70-х роках XII ст. князівства Південно-Західної Русі і Південно-Східної Польщі продовжували підтримувати між собою політичні контакти, проте їх інтенсивність значно знизилась. Причина цього була викликана загальними обставинами політичного розвитку як Волинської землі, яка розпалася на низку уділів⁸¹, так і Галицької землі, де владі князя Ярослава Володимировича почала протистояти сильна боярська опозиція. З сучасних джерел нам нічого невідомо про долю Берестя в 70-х роках, проте дослідники Б.Влодарський та Н.І.Щавелева, проаналізувавши свідчення, які збереглися в праці В.Н.Татищева, прийшли до висновку, що вони дають певну інформацію з цього питання. Зокрема, вчені вважають, що після смерті Володимира Мстиславича в 1170 р. до влади у Бересті прийшов князь Василько Ярополкович⁸².

Посилення цього князя, який тепер контролював увесь бузький торговельний шлях, викликало занепокоєння у мінського князя Володимира, який розпочинає боротьбу за Берестя. Не маючи достатніх власних сил, Василько блискуче використав свої родинні зв'язки з мазовецьким князем Лешком, сином Болеслава «Кучерявого». Альянс з поляками не тільки дав можливість Ва-

⁷⁹ *Kuczyński S.M.* Stosunki polsko-ruskie do schyłku wieku XII. – S.27.

⁸⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.564.

⁸¹ *Котляр М.Ф.* Волинська земля. З історії складання державної території Київської Русі // Історія та історіографія України. Збірник на пошану І.О.Гуржія. – Київ, 1985. – С. 38; *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. – С. 188-189.

⁸² *Татищев В.Н.* История российская. – Москва, 1963. – Т.3. – С.127-128; пор. *Włodarski B.* Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego // *Kwartalnik historyczny.* – 1969. – №1. – S.10-11; *Щавелева Н.И.* Коментарій // *Щавелева Н.И.* Польские средневековые латиноязычные источники. – Москва, 1990. – С.128-129.

сильку зберегти Берестя, а й, можливо, відвоювати невеличке місто Бузьк, де сидів до 1168 р. його батько Ярополк Ізяславич⁸³. З тексту Київського літопису можна припустити, що цим містом на межі 60–70-х років володів Святослав Мстиславич⁸⁴.

В 6681 р. за літописним датуванням відбувається конфлікт у родині галицького князя Ярослава Володимировича «Осмомисла». Приводом для конфлікту стало те, що галицький князь значно посилив в своєму найближчому оточенні коханку Анастасії («Настаську») з родичами Чагровичами, що викликало невдоволення його жінки Ольги Юріївни та законного сина Володимира. Внаслідок цього конфлікту Володимир Ярославич з матір'ю, галицьким воеводою Костянтином Сорославичем та групою прихильних їм бояр був вимушений шукати підтримки за межами свого краю – у Польщі («**В том же лѣтѣ. вывѣже княгини изъ Галича въ Лахи. сѣмь с Володимиромъ. и Кстатинъ Сѣрославичъ и мѣзи воарѣ с нею**»)⁸⁵.

Дослідник літописної хронографії М.Г.Бережков датує цю подію 1171 р.⁸⁶ Проте характер повідомлень джерел, а також вивчення політичних подій у Польщі, схиляє нас до думки, що точнішою є безпосередня літописна хронологія, яка пов'язує згаданий конфлікт з 1172/1173 р. Пошук біженцями захисту у Польщі, на думку М.Бартницького, був обумовлений тісними родинними зв'язками княгині Ольги Юріївни із князем Мешком III, який був одружений на сестрі Ольги Євдоксії⁸⁷. Проте цьому суперечить та обставина, що в Кракові тоді сидів князь Болеслав «Кучерявий». Останній надав притулок Ользі Юріївни та її сину Володимирі (за даними літопису вони були у Польщі вісім місяців – «**и выша тамо. и** (вісім. – авт.) **мѣци**»), проте джерела нічого не повідомляють про допомогу польських князів вигнанцям.

⁸³ *Рапов О.М.* Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. – С.159.

⁸⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.564.

⁸⁵ Там же.

⁸⁶ *Бережков Н.Г.* Хронология русского летописания. – Москва, 1963. – С.188.

⁸⁷ *Bartnicki M.* Władca i poddani w historiografii ruskiej XI–XIII wieku. – Lublin, 2015. – S.247.

Конфлікт в Галицькій землі вирішився без втручання іноземців⁸⁸. Десь у першій половині 1173 р. прибічники княгині Ольги і її сина Володимира досягли у Галичі перемоги: коханка Ярослава Анастасія, незадоволення діями якої стало приводом для конфлікту у князівській родині, була спалена, а її позашлюбного з князем Ярославом сина Олега було відправлено на заслання.

Вірогідне ускладнення стосунків галицького володаря Ярослава Володимировича з краківським двором Ярослава тривало зовсім недовго. В жовтні 1173 р. в Кракові до влади прийшов Мешко «Старий»⁸⁹, який відновив нормальні взаємини з князем Ярославом. Вже наступного 1174 р. Ярослав Володимирович набрав у Польщі велику дружину («**Ярославъ Галичкын. приведе Лахн в. помочь собѣ. нда имѣ. ҃҃ (три тисячі. – авт.). гривеньъ серебра**»)⁹⁰. Польське військо галицький володар використав у боротьбі із луцьким князем Ярославом Ізяславичем, який надав підтримку сину Ярослава Володимирі. За інформацією літопису, на Волині галицько-польське військо захопило і спалило два міста⁹¹.

Отже, в 70-х роках XII ст. у відносинах Русі і Польщі остаточно спостерігається перехід до системи взаємин, побудованої на засадах поліцентризму. З боку Польщі головним політичним центром цієї міждержавної взаємодії залишався Краків, проте він представляв у зовнішній політиці не всю Польщу, а відповідне Краківське князівство, на Русі в стосунках із західнослов'янською країною головними стають князівства Волинської землі і Галицьке князівство.

⁸⁸ Войтович Л. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. – Львів, 2015. – С.268.

⁸⁹ Historia polityczna Polski. Cz.1. Wiekі średnie. – S.124 (автор розділу – С.Закжевський).

⁹⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.571; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.333.

⁹¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.571.

2. ПОЛЬСЬКІ І РУСЬКІ КНЯЗІВСТВА В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XII ст. БИТВА НА р. МОЗГАВІ (вересень 1195 р.)

В 80–90-х роках XII ст. у Польщі спостерігається процес певної політичної стабілізації. Князь-принцес Казимир II «Справедливий», який тоді правив у Кракові (1177–1194 рр.), добився ліквідації системи сеньйорату, що створювало для його нащадків юридичні підстави для претензій на володіння краківським престолом. В цей час Казимиру підкорялася низка політичних формувань в інших землях Польщі. Ця обставина, не дивлячись на загрозу для західних польських земель з боку Германії та усобиці Малопольського та Великопольського князівств, створювало певну перевагу для Польщі в її стосунках із східними сусідами. Мова перш за все йде про Волинську землю, яка тоді складалася з численних володінь, які постійно знаходилися в стані конфронтації. В стольному земельному центрі Волині Володимирі сидів Роман Мстиславич⁹², у Белзі правив його брат Всеволод, Луцьком

⁹² Про життя та політичну діяльність князя Романа Мстиславича див.: Гуржій І. Об'єднувач галицько-волинських земель // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип. 2. – Київ, 2002. – С.392-416 (праця написана, вірогідно, в другій половині 40-х років XX ст.); Луців В. Володар Роман Мстиславич (Самодержець Руси-України) // Визвольний шлях. – 1964. – Кн.4.– С.407-418; Bieniak J. Roman // Słownik starożytności słowiańskich. – T.4. – Warszawa, 1970. – S.534-536; Grala H. Drugie małżeństwo Romana Mściślawowicza // Slavia Orientalis. – Roczn. XXXI. – №3-4. – Warszawa, 1982. – S.121-127; Войтович Л. Зоря князя Романа // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1991. – №2. – С.32-35; його ж. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С.13-30; його ж. Роман Мстиславич // Волинь. – Ч. 9. – Луцьк, 2008. – С. 21-46; Кралюк М.П. Роман Мстиславович, князь Волинський та Галицький. – Луцьк, 1999. – 76 с.; Головка О.Б. Князь Роман Мстиславич і його доба. Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. – Київ, 2001. – 249 с.; його ж. Князь Роман Мстиславич // Вопросы истории. – 2002. – №12. – С.52-70; його ж. Константинополь і Галич: проблема оцінки політичних взаємин наприкінці XII – на початку XIII ст.// Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Т.22. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С.422-429; Dąbrowski D. Rowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań, Wrocław, 2002. –

володів дядя Романа і Всеволода Ярослав Ізяславич. Необхідно зазначити, що тоді Мазовія і Західна Русь (за винятком північних ареалів Волині) великої ролі в стосунках Русі і Польщі не відігравали.

В хроніці краківського каноніка Вінцентія Кадлубка вміщена важлива інформація про східну політику Польщі в останні два десятиліття XII ст. Зазначимо, що хроніст був сучасником, спостерігачем і навіть безпосереднім учасником багатьох подій. Чимало з цих свідчень є унікальними, оскільки викладені в них факти не згадуються в інших пам'ятках. Зокрема, у восьмому розділі четвертої книги своєї хроніки в праці Вінцентія розповідається про спробу малопольського князя Казимира II «Справедливого» поширити вплив своєї держави на схід. Вінцентій пише про амбіційні плани свого сеньйора Казимира II, який «*Russiae nonnullas ibet accedere provincias: Premisliensem cum oppidis contingentibus, Wladimiriensem cum ducatus integritate, Brescze cum omni suorum incolatu, Drohiczyn sum sorum universitate* (деякі провінції Русії наказав захопити: Перемишль з містами, що до нього належали, Володимир з усім князівством, Берестя з населен-

C.23-44; *idem*. Genealogia Mścisławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – Kraków, 2008. – S.256-266; Харди Т. Наследники Кијева између краљевске круне и татарског јарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. – Нови Сад, 2002. – С. 52-103; *Волощук М.* Роман Мстиславич – видатна постаť української історії // Історичний журнал. – 2005. – №3. – С.74-84; *Донской Д. В.* Роман Мстиславич // *Донской Д. В.* Рюриковичи: Исторический словарь. – Москва, 2008. – С.529-532; *Голик Р.И.* «Левъ, имъ же половци дѣти страхаху»: стереотипи Романа Мстиславича у Галицько-Волинському літописі, Великопольській хроніці та модерній історичній традиції // Княжа доба: історія і культура. – Вип.3. – Львів, 2010. – С.165-200; *Майоров О.В.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. – Т.1. До вивчення джерел з історії внутрішньої та зовнішньої політики. – Біла Церква, 2011. – С.1-318; *його ж.* Галицько-волинський князь Роман Мстиславич: володар, воїн, дипломат. – Т.2. Політична та культурна спадщина, родина, династія. – Біла Церква, 2011. – С.319-780; *Горovenko A.B.* Меч Романа Галицького. Князь Роман Мстиславич в історії, епосі та легендах. – Санкт-Петербург, 2011. – 480 с.; та ін. Огляд літератури про князя Романа Мстиславича див.: *Чугуй Т.О.* Актуальні питання історіографії життєдіяльності князя Романа Мстиславича // Вісник Харківського національного університету ім. В.В.Каразіна. – Серія «Історія України. Українознавство: історичні і філософські дисципліни». – Вип.22. – 2016. – С.6-23.

ням, що до нього відноситься, а також Дорогичин з усім, що йому належить)»⁹³.

Безумовно, в тексті джерела йшлося про певні політичні плани, які навряд чи міг реально здійснити малопольський володар. Вінцентій Кадлубек, за думкою Н.І.Щавелевої, допускає перебільшення, бо «мова йде не про завоювання цих земель, а про отримання підтримки правлячих там князів»⁹⁴. Таке пояснення, на наш погляд, дещо спрощує справу, оскільки подальші події свідчать про цілеспрямовані дії Казимира саме до реалізації прокламованих хроністом намірів краківського двору, причому тут краківський володар далеко не обмежувався тільки дипломатичними засобами. В цьому переліку названо три волинські і одне галицьке удільне князівства, територія яких буде привертати увагу малопольської верхівки і у більш пізній час. В цих планах, до речі, простежується прагнення Кракова взяти під контроль весь західнобузький торговельний шлях⁹⁵. Хроніст Вінцентій, на думку М.Бартницького, виклав у своєму творі політичну програму Казимира II щодо Русі, яка не отримала реалізації через смерть краківського князя в 1194 р.⁹⁶ Розглядаючи концепцію праці Вінцентія, польський дослідник А.Грабський відзначав, що Кадлубек «*прагнув показати найдавнішу генеалогію залежності Русі від польської держави, тобто генеалогію такого стану справ, до якого прагнув Казимир*»⁹⁷. Все це, безумовно, призводило до упередже-

⁹³ *Vincentii Chronicon*. – L.4,8.

⁹⁴ *Щавелева Н.И.* Коментарий. – С.124, пр.1.

⁹⁵ *Головко О.* Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.2. – Київ, 2002. – С.66-72.

⁹⁶ *Bartnicki M.* Problemy polityczne i militarne pogranicza polsko-ruskiego w ostatniej ćwierci XII wieku // Na pograniczu kultur, języków i tradycji. Prace ofiarowane prof. Ryszardowi Szczygłowi w 60-tą rocznicę urodzin. – Lublin, 2004. – S.39. Щодо згаданих хроністом Вінцентієм територій, то в іншій праці зазначений науковець пише, що це були спірні території на кордоні Русі і Польщі. Див.: *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217 – 1264. – Lublin, 2005. – S.22.

⁹⁷ *Grabski A.F.* Polska w opiniach obcych X–XIII w. – Warszawa, 1964. – S.65. Про концепцію твору Вінцентія Кадлубка див.: *Bieniak J.* Mistrz Wincenty o współczesnych mu Piastach // Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów. – Toruń, 1997. – S.33-52.

ного трактування подій хроністом, позначалося на загальному тенденційному ставленні Кадлубка до сусідів, яких він малює в своїй хроніці досить темними фарбами.

1182 р. Казимир II здійснює напад на Берестя, щоб повернути туди князя, якого нещодавно скинуло місцеве населення. Хронологія цієї події встановлюється на підставі досить лаконічних згадок про неї в польських рочниках, де її відносять саме до згаданого року. Зокрема, Рочник краківський капітульний повідомляє: «*MCLXXXII dux Kazimirus devicit Ruthenos (1182. Князь Казимир переміг Рутенів)*»⁹⁸. На жаль, Вінцентій Кадлубек не дає достатньої інформації про те, що передувало цьому поході поляків на схід, однак розповідь хроніста все ж таки піднімає певну завісу утаємничення над подіями на Волині. Польський автор пише: «*Qui Russiam ingressus primam Brestensium urbem aggreditur; tam viris, quam arte ac loci situ munitissimam obsidionum undique arcta angustiit. Quam sororis suae primogenito, a fratribus per errorem eiecto, restituere instituit; matre, ob clandestinas odii causas, filium non esse mentiente, sed prolis desperatione suppositum. Quares, etsi veritati praediudicium non pariat, apud plurimos tamen eius opinionem gravare visa est. Unde cives, indignum accerentes, quemdam spurium principibus debere principari, acerrime rebellant; sed etiam exercituum duces plurimum in illo scandalizantur* (Вдершиш на Русь, (Казимир. – авт.) нападає перш за все на місто Берестя, яке було надійно укріплено як воїнами, так і гарними спорудами, а також самим місцем розташування, і бере його в облогу з усіх боків. Вирішив повернути (місто. – авт.) первородному синові своєї сестри (Агнеси. – авт.) через помилку відкинутого братами, бо мати через причини прихованої ненависті заявила буцім-то він не її син, а був підкладений їй, коли не було надії на нащадків. Ця обставина, хоча і не було проведено розслідування істини, багатьом здавалося таким, що плямувало її ім'я. Тому мешканці міста, вважаючи непристойним, щоб якийсь пасерб головував

⁹⁸ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Р.799; Rocznik Sędziwoja // МРН. – Т.2. – Р.875. Див., також: Rocznik Traski // МРН. – Т.2. – Р.835; де виправа поляків на Берестя датується 1181 р.

над іншими князями, рішуче збунтувалися, а більше всього вожді війська)»⁹⁹.

В центрі уваги цього дуже цікавого фрагменту польської хроніки ми бачимо постать вдови князя Мстислава Ізяславича Агнеси, яка, судячи з джерела, в той час займалася активною політичною діяльністю. Текст дає додаткові підстави для сумнівів щодо законності походження згаданого беретейського князя, який під приводом саме цього факту позашлюбного народження мав конфлікт з братами. Під останніми Кадлубек міг розуміти лише двох живих на той час синів Агнеси: Всеволода і Романа (ще один син княгині Володимир помер в 1170 р.¹⁰⁰). Всеволод і Роман і пізніше неодноразово будуть згадуватися на сторінках хроніки польського автора.

Події, описані Вінцентієм, безумовно, стосувалися не тільки порівняно невеликого Берестя, а фактично усієї Західної Волині, оскільки беретейський князь претендував на головування над усім цим регіоном. Про це прямо пише і сам Кадлубек. Під «*вождями війська*» хроніст, ймовірно, розумів представників волинського боярства. Відзначимо, що О.Бальцер першим висловив думку про те, що Казимир надав підтримку у боротьбі за владу у Бересті Святославу Мстиславичу¹⁰¹. Пізніше цю позицію підтримали Б.Кюрбіс і В.Цабань¹⁰².

⁹⁹ Vincentii Chronicon. – L.4,14.

¹⁰⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.562.

¹⁰¹ Святослав, вірогідно, був незаконнонародженим сином волинського і київського князя Мстислава Романовича, звідним братом Романа, Володимира і Всеволода, які народилися у шлюбі Мстислава з княгинею Агнесою. Див. про це: Головка О. Князь Роман Мстиславич і його доба. – С. 48-49,86-87.

¹⁰² Balzer G. Genealogia Piastów. – S.163; Kürbis V. Komentarz. – S.203; Cabañ W. Polityka północno-wschodnia Kazimierza Sprawiedliwego // Rocznik Białostocki. – Т.12. – Warszawa, 1974. – S.201. А.Бельовський, К.Горський та С.Смолька вважали, що в Бересті до подій 1182 р. сидів Коломан Борисович, племінник Казимира II, а А.Вилкевич-Вавжиньчикова та Г.Роде це питання не розглядали (Belowski A. Komentarz // МРН. – Т.2. – S.407-408; Górski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. – We Lwowie, 1875. – S.18; Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S.331; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. // Atenium Wilenskie. – 1937. – R.XII. – №3. – S.3-20; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. – Bd.1. – Köln, Graz, 1955. – S.99.

Про події у Бересті досить лаконічно розповідається у написаній під впливом Кадлубка Великопольській хроніці, але її автор об'єднав повідомлення про берестейський похід і розповідь про захоплення Галича Романом в 1189 р., про яке Вінцентій інформує значно пізніше¹⁰³. Ян Длугош взагалі не писав про події в Бересті, але «берестейський сюжет» в значній мірі «вмонтовано» ним в опис історії першого вокняжіння в 1188 р. в Галичі князя Романа Мстиславича¹⁰⁴. Необхідно зазначити, що різниця у викладі походу поляків на Берестя 1182 р. польськими хроністами негативно вплинула на історіографічну традицію, і це при тому, що ще А.Нарушевич наприкінці XVIII ст. писав про некоректність викладу подій в творах пізніх польських хроністів. Але, на жаль, автор не помітив, що «перекручення» у викладі фактів розпочав не Ян Длугош, а автор Великопольської хроніки, якого він називає в душі традицій того часу Богуфалом¹⁰⁵.

В сучасній історіографії Н.І.Щавелева, відзначивши відсутність опису берестейських подій у давньоруських літописах, висловила сумнів у їх реальності, проте факт відсутності інформації в одних джерелах не може бути аргументом для заперечення можливості конкретних історичних подій¹⁰⁶. Наведений розгляд свідцтва хроніки Вінцентія Кадлубка у комплексі з аналізом свідчень давньоруських джерел про події попереднього та наступного часу дає, навпаки, підстави для сприйняття подій у Бересті як реальні. Дуже важливо, що короткі повідомлення про

Б.Влодарський спочатку вважав, що у Бересті до 1182 р. князував Василько Ярополкович, двоюрідний брат Романа (див. *Włodarski B. Wołyń pod rządami Rurikowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza // Rocznik Wolyński*. – Т.3. – Równe, 1934. – С.127), а згодом підтримав вище наведений погляд О.Бальцера та Б.Кюрбіс про належність Берестя Святославу Мстиславичу (*Włodarski B. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego*. – С.15).

¹⁰³ *Chronica Poloniae Maiores*. – Cap.39. Великопольську хроніку наводимо за виданням: *Chronica Poloniae Maiores. Rec. et ann. B.Kurbis // Monumenta Poloniae Historica. Nova series*. – Т.8. – Warszawa, 1970. – 284 p.; з вказівкою номеру розділу твору.

¹⁰⁴ *Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. – L.5-6. – P.127-129.

¹⁰⁵ *Historia Adama Naruszewicza narodu Polskiego*. – Т.4. – Warszawa, 1783. – С.57.

¹⁰⁶ *Щавелева Н.И.* Коментарий. – С.128-129, пр.3.

події 1182 р., про що ми вже вище писали, є і в польських рочниках¹⁰⁷.

Тут слід також скорегувати і висновок, зроблений нами в попередніх працях, про начебто «досить скромний і локальний характер подій у Бересті»¹⁰⁸. Конфлікт у Побужжі мав далеко не локальний характер. Він був наслідком давнішніх прагнень червенського князя Святослава, який ще в 70-х роках намагався стати верховним князем у Західній Волині. Після смерті Василька Ярополковича, він захопив Берестя і прагнув підкорити інших місцевих князів, для чого хотів використати допомогу краківського князя Казимира¹⁰⁹. Невипадково, що в Західній Волині знайшлися сили, які виступили проти малопольського володаря та його союзника. Очолив цей спротив белзький князь Всеволод Мстиславич.

Військовий захід польської армії було здійснено Казимиром не з метою захоплення частини території Русі, а для підтримки тут союзного краківській адміністрації місцевого володаря. Краківська армія, на чолі якої стояв воєвода Казимира Миколай, повернула владу Святославу, проте, як пише Вінцентій Кадлубек, «*adest namque dux Belsiae Wsewloodus cum pricipibus Laodimiriensium cum Galiciensium praecipuis, cum electis tibianeorum turmis, cum Parthorum millibus, urbis subsidio (на допомогу місту підходить Всеволод, князь Белза, з усіма князями володимирськими, з галицькими (воїнами. – авт), з відбірними найманими військами, з тисячами партів (половців. – авт.))*»¹¹⁰.

У Володимирі в той час правив, як ми знаємо, Роман Мстиславич, про що нижче у своєму творі повідомить і сам Вінцентій Кадлубек, проте навряд чи під «володимирськими князями» слід розуміти виключно князя з вказаного міста. Скоріше у хроніці йшлося про «Володимирію», тобто Волинь, група князів якої під-

¹⁰⁷ *Rocznik kapitulny krakowski // МРН*. – Т.2. – P.799. Див., також: *Rocznik świętokrzyski // МРН*. – Т.2. – P.799; *Rocznik Traski // МРН*. – Т.2. – P.835.

¹⁰⁸ *Головко А.Б.* Политические отношения Руси и Польши в X – первой трети XIII вв. – С.83.

¹⁰⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.564.

¹¹⁰ *Vincentii Chronicon*. – L.4,14.

тримали белзького князя та його галицьких союзників. Участь останніх, цілком можливо, свідчила про реальність зазіхань Малої Польщі на Перемишльську землю, про що вище йшлося. Це є також додатковим аргументом проти думки про локальний характер подій у Бересті.

Сам князь Роман, судячи з подальшого тексту польської хроніки, від військової конфронтації з поляками ухилився і вичікував подальшого перебігу подій. Така тактика принесла князеві бажаний результат. Хоча полякам, вдалося відбити напад волинсько-галицького війська на чолі з Всеволодом, невдовзі Святослава було отруєно. Через це Казимиру терміново прийшлося шукати іншого спільника на Волині. «*Exstinci provincia fratri eius, duci Laodimirie Romano, ratione obsequelae indulgetur a Casimiro (Провінцію загиблого Казимир, розраховуючи на підлеглисть, віддає брату того (тобто Святослава. – авт.) князю Володимирії Роману)*»¹¹¹, – так завершує Вінцентій Кадлубек свою розповідь про берестейські події¹¹². Ю.Добош вважає, що ця передача Берестя Роману сталася в 1183 р.¹¹³

В літературі зустрічається думка, що з цього часу Казимир «Справедливий» поширив свою зверхність на Берестейське і Володимирське князівства¹¹⁴. Проте вже найближчі події показали зростаючу потугу і самостійність у діях володаря цих західно-волинських територій. Зайнявши важливе у стратегічному відношенні, добре укріплене місто-фортецю на р. Мохнач, Роман Мстиславич став незабаром головним князем Західної Волині, оскільки не тільки позбувся суперника в особі старшого брата Святослава, а і перехопив ініціативу щодо здійснення політичних дій у енергійного молодшого брата Всеволода. Контроль над Бе-

¹¹¹ Ibid.

¹¹² О.Бальцер відзначив, що видавець хроніки Вінцентія А.Бельовський під впливом Великопольської хроніки на власний розсуд змінив завершальну частину означеної фрази, додавши слова «*ratione obsequelae (розраховуючи на підлеглисть)*». Див. Balzer G. Genealogia Piastów. – S.178.

¹¹³ Dobosz J. Kazimierz II Sprawiedliwy. – Poznań, 2011. – S.123.

¹¹⁴ Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S.332; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. – Bd.1. – S.101.

рестям Роман використав для зміцнення своїх позицій в басейні Західного Бугу, який входив в зону інтересів як Малопольського, так і Мазовецького князівств сусідньої Польщі.

Події 1182 р. знайшли відбиття в творі В.М.Татищева, який розповідає про конфлікт дорогичинського князя Василька Ярополковича з мінським Володимиром Володаревичем, який контролював також Берестя. Skorиставшись підтримкою поляків, Василько переміг Володимира і посадив у Бересті свого швагра мазовецького князя. Пізніше Володимир завдав Васильку поразку, що змусило того звернутися знову за допомогою до свого тестя князя Лешка. Допомога поляків, які знову розбили Володимира, цього разу дорого коштувала Василькові, який був вимушений віддати всі свої володіння Лешкові як компенсацію за зусилля поляків. Згодом князь Роман Мстиславич вигнав поляків з Берестя і приєднав місто до своїх володінь¹¹⁵.

В цілому, вчені до цих свідчень російського історика XVIII ст. ставляться достатньо обережно¹¹⁶, проте інколи в літературі свідочать Вінцентія Кадлубка про події в Бересті доповнюється даними пространної розповіді В.М.Татищева¹¹⁷, а А.В.Горovenко та О.В.Майоров взагалі віддають пріоритет у висвітленні берестейських подій 1182 р. не сучаснику подій Вінцентію, а пізньому ретранслятору – автору XVIII ст.¹¹⁸ Але інформація, яку зберіг останній в своїй праці, формувалася на підставі довільної передачі повідомлень про берестейські події, що перероблялися і передавалися протягом тривалого часу від одного середньовічного

¹¹⁵ Татищев В.Н. История Российская. – Т.2. – Москва, 1963. – С.127-128.

¹¹⁶ Balzer O. Genealogia Piastów. – S.188-190; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowska A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.3-20; Włodarski B. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego. – S.5-18.

¹¹⁷ Татищев В.Н. История Российская. – Т.3. – Москва, Ленинград, 1964. – С.127-128; Historia polityczna Polski. Cz.1. – S.129 (автор розділу – С.Закжевський); Cabañ W. Polityka północno-wschodnia Kazimierza Sprawiedliwego. – 200-201.

¹¹⁸ Горovenко А.В. Татищевские известия о борьбе за Берестье в 1182 году // Вопросы истории. – 1995. – № 8. – С.145-146; Майоров А.В. Галицко-Волинская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – С.312-315.

хроніста до іншого. Така ситуація створює проблеми в пошуках раціонального зерна, у виявленні первісних даних про конкретний епізод з політичного життя Побужжя початку 80-х років XII ст.¹¹⁹ До цього необхідно додати, що згаданий у В.М.Татищева князь Василько Ярополкович, який дійсно правив у Бересті, пішов з життя наприкінці 70-х років XII ст., а тому не міг взяти участь у подіях 1182 р.¹²⁰ Отже, інформація В.М.Татищева не узгоджується з свідченнями сучасних подіям пам'яток і у зв'язку з цим не може бути використана як джерело з історії взаємин Русі і Польщі того часу.

Наприкінці 80-х років XII ст. в Галицькій землі розгортаються важливі події, які не могли не привернути увагу як князів з інших східнословянських земель, так і володарів Угорщини і Польщі. 1 жовтня 1187 р. в Галичі помер князь Ярослав Володимирович «Осмомисл»¹²¹, і доля галицького трону мала вирішуватися в протиборстві його синів Володимира і Олега, в якому активну участь взяло місцеве боярство. Галицькі магнати, незадоволені Володимиром Ярославичем, який переміг у боротьбі за галицький стіл брата Олега, підготувало проти Володимира заколот і тайно запросило до себе володимирського князя Романа Мстиславича, який прийняв їх запрошення. Можливо відчуваючи недостаток сил для одночасного утримання в своїх руках волинських володінь і Галицької землі, Роман вирішив передати місто Володимир своєму брату белзькому князю Всеволоду.

Невдовзі внаслідок боярського бунту Володимир Ярославич був вимушений шукати притулок в Угорщині, а Роман зайняв галицький трон¹²². Вінцентій Кадлубек повідомляє, що Роману

¹¹⁹ Jusupović A. Tak zwany «Latopis Połocki» w przekazie Wasilja Tatiščeva. Rola Drohiczyzna w kontaktach polsko-ruskich drugiej połowy XII wieku // Studia Źródłoznawcze. – T. XLV, z.I. – Warszawa, 2007. – S.19-23.

¹²⁰ Див.: *Włodarski B.* Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego. – S.10-11; *Щавелева Н.И.* Коментарий. – С.128-129, пр.3; *Панов О.М.* Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в. – Москва, 1977. – С.159.

¹²¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.656; *Бережков Н.Г.* Хронология русского летописания. – Москва, 1962. – С.203.

¹²² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.660-661.

в оволодінні Галицьким князівством допоміг краківський князь Казимир¹²³. На підставі цієї розповіді дехто з істориків вважають, що польська допомога відіграла ледь не головну роль в отриманні Романом нового володіння¹²⁴. Але тенденційність свідочтв краківського хроніста, той факт, що невдовзі Казимир надав дійсну велику військову підтримку противнику Романа Володимиру Ярославичу, відсутність інформації руських джерел про польський вплив на Русі в цей час не дає підстав для довіри інформації краківського хроніста.

Необхідно зазначити, що стосунки Володимира Ярославича з Краковом в той час були не безхмарними. В хроніці Вінцентія Кадлубка є свідчення, на жаль дуже коротке, про декілька нападів Володимира на володіння польського князя Казимира. З приводу оцінки цих подій в літературі є певні розбіжності. Зокрема, Г.Лябуда вважав, що напади Володимира сталися під час другого перебування князя на галицькому троні в 90-х роках XII ст., проте Г.Рьопель, С.Смолька, Б.Кюрбіс, Н.І.Щавелева та Ю.Добош доводять, на нашу думку справедливо, вірогідність того, що ці події відбулися наприкінці 80-х років XII ст.¹²⁵

Цікаво, що і польські, і давньоруські джерела майже в одному ключі описують постать Володимира Ярославича, підкреслюють деякі його негативні схильності та звички. Польський хроніст Вінцентій Кадлубек розповідає про нього: *«Hic si quidem, quodam temeritatis impetu, limites Casimiri cum lantriculis quondam inrrpserat et raptas illustrium feminas, trans ultima barbarorum exterminia, iure praedocinii distraxerat. Defloratos taceo virginum flosculos, quosdam etiam immaturos (Колись він (Володимир. – авт.) зненацька нападав*

¹²³ *Vincentii Chronicon.* – L.4,14. Ю.Добош помилково пише, що інформацію про допомогу Казимира Роману начебто зберегли давньоруські літописи. Див.: *Dobosz J.* Kazimierz II Sprawiedliwy. – S.123.

¹²⁴ *Górski K.* Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. – S.33; *Smolka S.* Mieszko Stary i jego wiek. – S.334.

¹²⁵ *Labuda G.* Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji. – Poznań, 1983. – S.23; поп. *Roepell G.* Geschichte Polens. – Hamburg, 1840. – Bd.1. – S.380; *Smolka S.* Mieszko Stary i jego wiek. – S.334; *Kurbis B.* Komentarz. – S.203; *Щавелева Н.И.* Коментарий. – С.133, пр.7; *Dobosz J.* Kazimierz II Sprawiedliwy. – S.124.

з розбійниками на землі Казимира, і, захопивши жінок у вельмож, увозив їх як трофеї у варварські землі. Я вже мовчу про понівечені квіти дівочості, чимало з яких ще не встигли дозріти»¹²⁶. У руському літопису відзначаються зухвалі дії князя Володимира Ярославича по відношенню до жінок та дочок галицьких бояр («зане гдѣ оулюбивъ женоу или чью дочерь поимашеть насильемъ»)¹²⁷.

Важливо відзначити, що один з нападів, за інформацією польського хроніста, було здійснено на свято Успіння, що є додатковим аргументом на користь реальності наведеного свідoctва. Після зазначеного фрагменту Вінцентій пише про допомогу Казимира, військо якого на чолі з палатіном Миколаєм позбавляють влади сина угорського короля Бели і повертають вигнання його володіння¹²⁸.

Повертаючись до історії перебування князя Романа Мстиславича в Галичі, слід зазначити, що воно тривало недовго. Через деякий час, довідавшись про наближення до Галича військ угорського короля Бели III (роки правління 1172–1196), який вирішив підкорити собі Прикарпаття, Роман Мстиславич був вимушений повернутися на Волинь¹²⁹. Але тут брат Романа Всеволод Мстиславич відмовився віддати назад місто Володимир. Під час трива-

¹²⁶ Vincentii Chronicon. – L.IV,15.

¹²⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.660.

¹²⁸ Vincentii Chronicon. – L.IV,15.

¹²⁹ Про події 1187–1190 рр. у Прикарпатті див.: Фонт М. Венгерско-русские политические связи в XII веке (1118–1199 гг.) // Центральноєвропейские исследования. – Вып.2. Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время (Памяти Владимира Павловича Шушарина). – Москва, 2004. – С.103-107; Головки О.Б. Война за «галицьку спадщину» (1187–1189) // Княжа доба: історія і культура. – Т.3. – Львів, 2010. – С.116-132; його ж. Політична криза у Галицькій землі у другій половині 80-х років XII ст. і її наслідки // Слово о полку Игоревім та його доба (на посвяту Ярославу Осмомислу). Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 8 листопада 2012 року. – Галич, 2012. – С.121-128; його ж. Храм святого Пантелеймона в Галичі у контексті політичного життя Галицького князівства (кінець 80-х років XII – перша чверть XIII століття) // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 13. – Львів, 2019. – С.109-126; Юрасов М. К. Роль Перемишля в боротьбі Володимира Ярославича за возвращение Галича (1189–1190) // Colloquia Russica. – Series II, vol. 1. – Przemysł i ziemia Przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. – Kraków, 2013. – С. 67-77; та ін.

лої епопеї з відновленням влади в головному місті Волині Роман Мстиславич двічі звертався за допомогою до краківського князя Казимира і один раз до великопольського князя Мешка. Під час першого перебування в Кракові князь Роман допомоги не отримав («Романови же не бы и в Лахухъ помочи»¹³⁰). Б.Влодарський пояснював це тим, що надання допомоги Роману Мстиславичу загрожувало конфліктом з угорцями. Хоча Казимир не бажав перебування військ Бели III в Галичі, проте на війну з Угорщиною не наважився, тим більше в умовах, коли серед краківського рицарства виникло незадоволення як радником Казимира воеводою Миколаєм, так і самим князем¹³¹.

Через певний час Роман знову звертається за допомогою в Польщу. «А самъ, – повідомляє Київський літопис, – ꙗхъ Лахъ. къ Казимируу. из Лаховъ же приде (Роман. – авт.) к Володимеруу. и не поустри его братъ в Володимеръ Романъ же башеть пришелъ с Лахъы на брата с Мезькоуемъ своимъ. и не воспѣвъ емоу ничтоже»¹³². Наведена інформація джерела дає підстави думати, що на цей раз Роман отримав підтримку від обох дядьків, але акції, які були організовані за участю польських загонів, не дали результату.

Підтримка Мешком III «Старим» Романа була викликана, очевидно, не тим, що в той час великопольський князь примирився з іншим дядею Романа Казимиром, як вважала А.Вількевіч-Вавжиньчикова¹³³, а тим, що, вірогідно, допомога краківського володаря не була достатньою. Увага великопольського князя до питання про повернення міста Володимира Роману, на нашу думку, була викликана тим, що Мешко сподівався у майбутньому на підтримку у відповідь Романа Мстиславича для вирішення внутрішньополітичних суперечок у самій Польщі. Проте союз володимирського і великопольського князів, як покажуть події 90-х

¹³⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.661.

¹³¹ Włodarski B. Polska i Ruś. 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S.13.

¹³² ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 662.

¹³³ Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.11.

років, не склався. Відновив позиції Романа на володимирському столі його тесть на той час овруцький князь Рюрик Ростиславич, який примусив все ж таки Всеволода Ярославича покинути місто Володимир і відійти до свого Белза¹³⁴.

Повертаючись до подій в Галичі, слід зазначити, що Володимир Ярославич марно розраховував на допомогу угорців щодо повернення Прикарпаття. Угорський король, після приходу до столиці Прикарпаття, вирішив, як вже вище відзначалось, підкорити собі Галицьке князівство, а його недавнього володаря захопив, відправив до Угорщини і наказав заточити в башту. Проте невдовзі Володимир втік до Германії, де приблизно взимку 1189 р. знайшов притулок при дворі імператора Фрідріха I «Барбаросси»¹³⁵. Фрідріх довідавшись, що Володимир – близький родич владимири-суздальського князя Всеволода Юрійовича, з яким він підтримував стосунки, надав вигнанцю теплий прийом. Імператор через завантаженість справами (його військо вже зібралось і готувалося вирушити в третій хрестовий похід) не мав можливості особисто допомогти Володимирові, проте доручив турботу про свого гостя краківському князю Казимиру. Останній, отримавши імператорське звернення, швидко організовує виступ на Русь, і в серпні 1189 р. військо на чолі з краківським воєводою Миколаєм приходить до Галича, де відновлює Володимира Ярославича на троні¹³⁶.

¹³⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.662.

¹³⁵ Харди Т. Наследници Кијева између краљевске круне и татарског жарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске княжеvine до 1264. године. – Нови Сад, 2002. – С.46-47.

¹³⁶ *Vincentii Chronicon*. – L.4,15. М.Смолінський вважає, що розгляд хронології подій дає підстави думати, що князь Володимир Ярославич отримав допомогу не від Фрідріха I «Барбаросси», а від його сина Генріха, і сталося це в 1190 р. На думку польського історика, перегляд обставин початку виходу війська Фрідріха заперечують можливість якихось дій в той час германського імператора проти угорського короля. Див.: *Smoliński M. Caesar et duces Poloniae. Szkice z dziejów stosunków polsko-niemieckich w drugiej połowie XII w. (1146–1197)*. – Gdańsk, 2006. – S.175-177. М.К.Юрасов пише, що виправу з метою повернення Галича Казимир здійснив в серпні 1190 р. після низки нападів князя Володимира Ярославича на польські землі. Див.: *Юрасов М. Роль Перемишля в боротьбі Володимира Ярославича за возвращение Галича (1190–1190)*. – С.67-77; *его же*. Венгрия и русские княжества в XII в. – Москва, Санкт-Петербург, 2019. – С.437.

В літературі при розгляді цієї події висловлюється думка, що цим походом на Русь Казимир порушив дружні відносини з Романом Мстиславичем, а причини військової акції Кракова пояснюються тиском на краківського князя могутнього германського імператора Фрідріха I «Барбаросси»¹³⁷. Але така оцінка потребує певного уточнення.

Як ми бачили, ще у 1188 р. взаємини між краківським і володимирським (на Волині) князями погіршилися, що було наслідком небажання малопольського володаря допомагати Роману, який на той час докладав значних зусиль для посилення своїх позицій у Південно-Західній Русі. Тепер, використавши як привід доручення імператора допомогти Володимирові, князь Казимир вирішив втрутитися у події в Прикарпатті, де справи угорців різко погіршилися. При цьому польський володар, безумовно, прагнув реалізувати тут свої власні політичні інтереси: поширити на цей регіон польський вплив¹³⁸. До цього слід додати, що в той час Казимир взагалі активно шукав шляхи для підтримання добрих стосунків з Фрідріхом I «Барбаросою» (князь саме тоді виплатив імператору трибут і визнав зверхність того над польською державою), що краківському володарю було важливо в умовах протистояння з Мешком «Старим»¹³⁹.

Однак сподіванням Казимира не судилося здійснитися. Володимир і тепер показав здібності вести дипломатичні ігри, коли зразу ж після повернення до Галичу звернувся за протегуванням до свого дяді суздальського князя Всеволода Юрійовича. Це було зроблено дуже завчасно, бо перший патрон галицького князя германський імператор Фрідріх I «Барбаросса» знаходився у хрестовому поході (10 червня 1190 р. при переправі через невелику гірську річку Сальєф на кордоні Малої Азії та Сирії Фрідріх I потонув).

¹³⁷ *Vincentii Chronicon*. – L.IV,15; *Górski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią*. – S.27; *Пауцмо В.Т. Внешняя политика Древней Руси*. – С.162.

¹³⁸ *Włodarski B. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego*. – S.9; *idem. Wołyń pod rządami Rurikowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza // Rocznik Wolyński*. – T.3. – Równe, 1934. – S. 3. – S.128.

¹³⁹ *Щавелева Н.И.* Коментарий. – С.135, пр.6.

Згідно інформації суздальського літописця, володимиро-суздальський князь Всеволод Юрійович, який в цей час прагне зміцнити свої позиції на півдні Русі, звернувся до всіх руських князів, польського та угорського монархів з вимогою відмовитися від зазіхань на Галич. «**Всеволодъ же Соудальскни. присла ко всимъ княземъ. и ко королеви** (угорському королю Белі III. – авт.) **в Ляхы** (до польських князів. – авт.) **и водн тако крѣтоу. на своємъ сестричичѣ Галича не искати николи же под нимъ. Володимеръ же оутвердивса в Галичѣ и Ѡтолѣ не бѣс на нь никого же»**¹⁴⁰. Ясна річ, що ця вимога суздальського князя, сила якого була сильно перебільшена наближеним до нього літописцем, стосувалася і Романа, який був вимушений визнати факт повернення влади Володимира Ярославича у Галич і на певний час відмовитися від своїх зазіхань на Прикарпаття.

М.Ф.Котляр писав, що князь Володимир перебував «за широкою спиною володимирського князя на галицькому столі до самої смерті 1199 р.»¹⁴¹. На наш погляд, по крайній мірі з середини 90-х років XII ст. не має підстав говорити взагалі про якусь залежність Володимира Ярославича від Всеволода Юрійовича «Велике Гніздо» (якщо така залежність взагалі була!), оскільки тоді галицький князь перебував вже у союзі з київським князем Рюриком Ростиславичем, а в 1196 р. разом із сином Рюрика Ростиславом здійснив напад на волинські володіння князя Романа Мстиславича¹⁴².

Допомога Казимира II Володимирі Ярославичу у поверненні Галича викликала певну напруженість в Кракові¹⁴³. Вона була викликана як небажанням частини місцевої знаті конфліктувати з Угорщиною через Галич, так і натягнутими відносинами поляків з галицьким князем Володимиром, які склалися наприкінці 80-х років XII ст. Вінцентій Кадлубек з обуренням пише, що

¹⁴⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.667.

¹⁴¹ Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь 2-ї половини XII–XIII ст.// Галицько-Волинський літопис. – Київ, 2002. – С.14.

¹⁴² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.698.

¹⁴³ Погляд С.Смольки про поширення впливу Краківського князівства на Волинь і Галичину в цей час (див.: Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S.338) не має під собою будь-яких аргументів.

підтримка Володимира, втручання в справи Галича призвели до катастрофічних наслідків, що загрожувало існуванню самої Польщі. Головним винуватцем всього цього він називає воєводу Миколая¹⁴⁴. Можливо, ці антигалицькі настрої серед оточення Казимира знайшли підтримку у володимирського князя Романа Мстиславича, який мав тісні зв'язки з малопольськими вельможами. В таких умовах краківський володар був вимушений піти на зближення з Романом. Це примирення виявилось для Казимира своєчасним.

На початку 90-х років XII ст. між Мешком «Старим» і Казимиром «Справедливим» загострюються стосунки, оскільки перший продовжував претендувати на краківський стіл, який він втратив в 1177 р.¹⁴⁵ В 1191 р., скориставшись відсутністю Казимира у Кракові, місцеві вельможі на чолі з каштеляном Генріхом Кетличем, не дивлячись на спротив краківського єпископа Пелки, підняли бунт і передали місто Мешку та його сину Болеславу. І тут на допомогу прихильникам Казимира прийшли волинські дружини на чолі з володимирським князем Романом та белзьким князем Всеволодом. Знаменно, що польській хроніст Вінцентій Кадлубек, який дуже тенденційно (на користь, ясна річ, князя Казимира) описує події, був вимушений визнати, що тільки завдяки цій підтримці Казимиру вдалося вигнати Мешка з Кракова і розбити заколотників. «*Audite, – пише Вінцентій, – siquidem, Casimirum revixisse, immo cum duce Laodimiriae Romano et principe Belsiae Wsewlo do cominus imminere, noctis compendio fugam ineunt Mesconidae (Прибічники Мешка довідавшись, що Казимир знову набрав сили і навіть з князем володимирським Романом і князем белзьким Всеволодом загрожує їм, під покровом ночі рятуються втечею)*»¹⁴⁶. Захопленого Генріха Кетліча, за образним виразом, Вінцентія, «*aquilarum aviditati exponitur, quarum ungibus in Russiam inde in Pannoniam per miseris exilii vices defertur (віддають нена-*

¹⁴⁴ Vincentii Chronicon. – L.IV,16.

¹⁴⁵ Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – Kraków, 1926. – S.142 (автор тексту – Р.Гродецький).

¹⁴⁶ Vincentii Chronicon. – L.IV,16.

ситним орлам (так хроніст називає волинських князів Романа і Всеволода. – авт.), в пазурах яких він уносився в жалюгідне вигнання на Русь, а потім в Паннонію)»¹⁴⁷.

В польських рочниках можна також прочитати інформацію про поразку лідера заколотників Генріха Кетлича і його вигнання на Русь: «*Henricus Ketlicz capituret in Russiam in exilium mittitur (Genrix Ketlicz програв і на Русь у вигнання відправлений)*»¹⁴⁸. Інформацію Вінцентія повторяє автор Великопольської хроніки, який відзначає: «*Casimiro denique in Russiae partibus diuturno tempore negotia disponente, fingunt necit artifices, Casimirum toxico interemptum (Поки Казимир тривалий час наводив порядок в руських володіннях, майстри вбивств задумують отруїти Казимира)*»¹⁴⁹.

Інший польський хроніст Ян Длугош під 1191 р. доповнює інформацію Кадлубка і автора Великопольської хроніки, відзначаючи обставини, що передували заколоту Генріха Кетлича. Він пише, що у переддень виступу краківських магнатів Казимир знаходився на Русі, де виступив третейським суддею між Романом та Всеволодом, котрі сперечалися із-за кордонів між своїми володіннями¹⁵⁰. Це свідчення для нас важливе, бо фіксує ще одну сторінку досить складних взаємин між волинськими володарями. Вірогідно, мова йшла про подолання суперечностей, які виникли внаслідок отримання міста Володимира Всеволодом і повернення його Романом. Поїздка Казимира на Волинь, вочевидь, мала владнати конфлікт між двоюрідними братами. Події 1191 р. сприяють зміцненню взаємин Малої Польщі та західно-волинських князівств. Свідченням цього є і факт вигнання лідера бунтівників Генріха Кетлича на Русь, який, згідно інформації Яна Длугоша, опинився тут у полоні саме у князя Романа Мстиславича¹⁵¹.

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ Rocznik krakowski // MPH. – T.2. – P.835; Rocznik Traski // MPH. – T.2. – P.835.

¹⁴⁹ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.42.

¹⁵⁰ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.5-6. – P.148-151.

¹⁵¹ *Ibid.* – P.151.

Наявність суперечностей з Королівством Угорщина, у тому числі і щодо впливів на Галич, спонукали палатина Миколая і єпископа Пелку поставити питання перед Казимиром про необхідність укладення угоди між краківським князем і угорським королем Белою III¹⁵². Ця угода, як пише В.Т.Пашуто, відновила приязні стосунки між двома державами, що були порушені в момент походу Казимира в Прикарпаття на допомогу князю Володимирі Ярославичу¹⁵³.

В 1192–1193 рр. малопольські війська Казимира II напали на землі пруссів. Вінцентій Кадлубек називає їх «*Polexiani (польщани)*». Є підстави думати, що напад був здійснений в район мешкання племен ятвягів, який прилягав до північноволинських земель¹⁵⁴. Поява поляків в цьому регіоні, безумовно, викликала неспокій у руських князів. Зокрема, в хроніці того ж Вінцентія йдеться, що на допомогу пруссам (ятвягам) прийшов невідомий на ім'я князь північноволинського міста Дорогичина, яке нападники розорили¹⁵⁵. Джерела, на жаль, не повідомляють про конкретну реакцію на цей похід Романа, проте є всі підстави вважати, що вторгнення польських військ зачіпало інтереси Волині в Побужжі. Вірогідно, з певних тактичних обставин, однак, володимирський князь все ж вирішив на певний час не загострювати відносин з західним сусідом¹⁵⁶.

Події в Пруссії не пройшли поза увагою і південноруських князів. Як відомо, прибалтійський регіон протягом XII ст. постій-

¹⁵² *Vincentii Chronicon.* – L.IV,16.

¹⁵³ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С. 162.

¹⁵⁴ Щавелева Н.И. Коментарий. – С. 136, пр.1.

¹⁵⁵ *Vincentii Chronicon.* – L.IV,19; Powerski J. Stosunki polsko-pruskie do 1230 r. Ze szczególnym uwzględnieniem roli Pomorza Gdańskiego. – Toruń, 1968. – S.128. В нашій книзі «Давня Русь і Польща в політичних взаємовідносинах X – першої третини XIII ст.» під впливом погляду В.Т.Пашути помилково записано про те, що виправа Казимира «Справедливого» проти ятвягів була здійснена «в союзі з руськими загонами» (Див.: Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических отношениях X – первой трети XIII вв. – С.86; пор. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.163).

¹⁵⁶ А.Юсупович висловлює, але не доводить своє припущення, що неназваним Вінцентієм на ім'я князем Дорогичина, який прийшов на допомогу ятвягам, був Роман Мстиславич. Див.: Jusupović A. Tak zwany «Latopis Połocki» w przekazie Wasilja Tatiščeva. – С.28.

но був у сфері інтересів Києва¹⁵⁷, велику увагу до нього проявляв овруцький князь Рюрик Ростиславич. 1191 р. він разом з своїми родичами пінськими князями (друга дружина Рюрика Ганна була пінською княжною¹⁵⁸) збирався в похід на Литву, який, проте, через весняну негоду зірвався¹⁵⁹.

Під час, а може зразу ж після походу Казимира, а саме 1193 р. князь Рюрик Ростиславич знову збирається у похід проти сусідньої з Пруссією Литви¹⁶⁰. На нашу думку, цей похід треба розглядати як прагнення овруцького князя протистояти посиленню польського впливу у Прибалтиці. Польський дослідник К.Вілінський, навпаки, вважає, що похід Рюрика був спрямований на допомогу краківському князю у боротьбі з пруссами¹⁶¹, проте джерела не підтверджують такий погляд.

Додаткову інформацію про мотивацію походу Рюрика дає В.М.Татищев, в праці якого відзначається, що під час переговорів з чернігівським князем Святославом Ольговичем, Рюрик наголошував: «**Мне нѣжно идти на Литву по прозьбе шурьев монах и полоцких**»¹⁶². Військова акція Рюрика до Литви не відбулася через сполох напруженості на кордоні з половцями, з якими наприкінці XII – на початку XIII ст. різко загострилися взаємини¹⁶³.

Після смерті 5 травня 1194 р.¹⁶⁴ Казимира II «Справедливого» володимирський князь прагне поширити свій вплив на ситу-

¹⁵⁷ Kamiński S. Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego. – S.9-61; Зоценко В.М. Экспорт зброї з Києва в Південно-Східну Прибалтику // Археологія. – Вип. 44. – Київ, 1983. – С.47-61.

¹⁵⁸ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russus du X-e au XIII-e siecle. – Table IX. – №6. – Romae, 1927. – P.39.

¹⁵⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.672.

¹⁶⁰ Там же. – Стб.678.

¹⁶¹ Wiliński K. Walki polsko-ruskie w X–XIII w. – Lodz, 1984. – S.155.

¹⁶² Татищев В.Н. История российская. – Т.3. – Москва, 1963. – С.153. Про розвиток Полоцької землі в XII – на початку XIII ст. див.: Семянчук Г.М. Полацкая земля ў XII – першай палавіне XIII ст. Змены ў адміністрацыйна-палітычнай і тэрытарыяльнай структурах // Вестці Акадэміі Навук Беларусі. Серыя Грамадскіх Навук. – 1992. – №3-4. – С.41-48.

¹⁶³ Паашыто В.Т. Образование Литовского государства. – Москва, 1959. – С.15-16.

¹⁶⁴ Balzer O. Genealogia Piastów. – S.184.

ацію в Південно-Східній Польщі, що перш за все було пов'язано із новим загостренням боротьби за краківський стіл. За заповітом князя Болеслава III «Криворотого» (1138 р.) головним князем (принцепсом) Польщі і володарем Кракова мав бути старший (сеньйор) в князівському роді. Але цей документ на кінець XII ст. вже двічі був порушений. Вперше в 1146 р. молодші сини Болеслава III Болеслав, Мешко і Генріх позбавили влади старшого брата Владислава. До самої смерті, яка сталася в 1159 р., Владислав «Вигнанець» боровся за відновлення своїх прав, для чого неодноразово звертався за підтримкою до германських володарів короля Конрада III і імператора Фрідріха I «Барбаросси», римського папи Євгенія III.

Після смерті в 1173 р. Болеслава IV «Кучерявого» князем-принцепсом став брат померлого Мешко III «Старий» (князь Генріх помер в 1166 р.), проте у нього досить швидко виник конфлікт з краківською і сandomірською магнатською верхівкою, що призвело в 1177 р. не тільки до втрати Мешком Кракова, а і до вигнання його на певний час із володінь у Великій Польщі. Великим польським володарем після цих подій став Казимир.

Однозначно, що смерть Казимира 5 травня 1194 р. стала приводом для відновлення намірів Мешка III «Старого» повернутися до Кракова. Мешко намагався позбавити влади тут десятилітнього сина Казимира Лешка (цей князь отримав прізвисько «Білий (Albus)»)¹⁶⁵. Як розповідає Вінцентій Кадлубек, великопольський князь, довідавшись про передачу влади в Кракові малолітньому Лешку, почав говорити про законність своїх прав на верховну володарську владу в Польщі, про те, що обрання дитини князем є ганьбою для достойних мужів, які цим кроком створили небезпеку для існування держави. Щоб боротися за спадщину Казимира, Мешко вступає у переговори із сілезькими князями Болеславом «Високим» і Мешком «Плонтонігом», а також закликає магнатів

¹⁶⁵ Про синів Казимира II «Справедливого» Лешка і Конрада див.: Chrzanoski M. Książę krakowski i sandomierski, princeps Poloniae Leszek Biały (ok.1184 – 23/24 listopada 1227). – Kraków, 2013. – 211 s.; Samsonowicz H. Konrad Mazowiecki (1187/88 – 31 VIII 1247). – Kraków, 2008. – 119 s.

краківського краю знову визнати його своїм князем. Останнім в разі незгоди Мешко III загрожував війною¹⁶⁶.

Потенційно можливе завоювання Кракова Мешком було не вигідне володимирському князю Роману Мстиславичу. Роман в той час вів жорстку боротьбу з багатьма суперниками за зміцнення позицій в Південній Русі і бачив у молодому Лешкові і його оточенні вірогідних союзників у здійсненні своїх планів¹⁶⁷.

Наприкінці літа 1195 р. князь Роман прибув до Кракова, де звернувся до опікунів Лешка і його брата Конрада (останній був на три роки молодше Лешка і правив в Мазовії) краківських єпископа Пелки і воеводи Миколая за підтримкою проти своїх суперників на Русі Рюрика Ростиславича і чернігівських князів Ярослава Всеволодовича, Игоря і Олега Святославичів. Проте безпосередня загроза Кракову з боку великопольської армії Мешка III вимусила саме краківський вельмож від імені нащадків Казимира просити військового сприяння у володимирського князя. «И ꙗхъ в Ляхы помочи дѣла. ко Казимеричемь (нащадкам краківського князя Казимира Лешку і Конраду. – авт.). и рекоша ємоу Казимеричи. мы вѣхомъ тобѣ радѣ помоглѣ. но обидитъ насъ. стрѣи свои Межька ищетъ под. нами волости а переже шправи насъ. а вѣхомъ вѣлѣ вси Ляхове не раздно. но за шдинемъ вѣхомъ щитомъ вѣлѣ с тобою и мьстили вѣхомъ швиды твоа», – повідомляє літописець про переговори володимирського князя в Кракові¹⁶⁸. Роман Мстиславич, оцінивши складну ситуацію у потенційних союзників, швидко зібрав велике військо і на початку вересня прибув до Польщі.

Пояснюючи мотиви дій волинського князя, хроніст Вінцентій Кадлубек пише: «*Meminit namque idem Romanus, quanta erga se Casimiri fuerint beneficia, apud quem paene a cunabilis educatus, eodemque, quo fungitur, ab eo principatu est institutus. Sciebat etiam, illis excitis, suae radici securim imminere, hinc a Mescone, si vicerit, illinc*

¹⁶⁶ *Vincentii Chronicon*. – L.4,22.

¹⁶⁷ Докладніше про це див.: Головка О.Б. Роман Мстиславич та його доба. – С.125-130.

¹⁶⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.686-687.

a principe de Kiow, cuius filiam repudiaverut (Роман пам'ятав, скільки добра зробив йому Казимир, у якого з коліски виховувався, про князівство, яким він правив завдяки наданню Казимира. Знав він, якщо вони (Лешко і Конрад. – авт.) загинуть, то йому загрожує сокира. Тут від Мешка, а там (на Русі. – авт.) від київського князя, з дочкою якого він розлучився)»¹⁶⁹.

Немає, мабуть, вже потреби в черговий раз докладно говорити про упередженість Вінцентія Кадлубка, який безпідставно підкреслює моральну залежність Романа від Польщі, перебільшує ступінь загрози володимирському князю з боку Мешка та Рюрика. У вересні 1195 р. реальна небезпека загрожувала лише молодим нащадкам Казимира II Лешку і Конраду. Допомога краківським князям для Романа була важливою у перспективі подальшої боротьби з суперниками на Русі, а головне, для посилення впливу на Польщу, що мало значення, перш за все, для зміцнення позицій Волині в Забужжі. Цікаво, що напередодні походу до Польщі Роман провів нараду з своїм оточенням, під час якої заявив про своє бажання допомогти краківським володарям, щоб останні в свою чергу отримали змогу підтримати його у боротьбі з Рюриком¹⁷⁰.

13 вересня 1195 р. біля містечка Єнджеїв на 80 кілометрів північніше Кракова¹⁷¹ на березі річки Мозгава відбулася запекла, жорстока битва між військами великопольського князя Мешка «Старого» та його суперників з табору Лешка, Конрада та Романа Мстиславича. Є підстави думати, що головним керівником експедиції об'єднаного краківсько-волинського війська був єпископ Пелка, а на полі бою на чолі всього війська стояв князь Роман Мстиславич¹⁷². Вінцентій у своєму тексті не згадує серед учасників майбутньої битви краківського воеводу Миколая, що, дає підставу припускати, що він залишився у Кракові охороняти столицю і організувати там захист малолітніх князів Лешка і Конрада.

¹⁶⁹ *Vincentii Chronicon*. – L.4,23.

¹⁷⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.687.

¹⁷¹ *Kürbis B. Komentarz*. – S.215.

¹⁷² *Maciejewski J. Biskup krakowski a bitwa nad Mozgawa // Kwartalnik historyczny*. – 2017. – N. 3. – S.428.

Події на березі Мозгави знайшли докладне, але неоднозначне висвітлення в джерелах.

Вінцентій Кадлубек на початку своєї розповіді відзначає, що зіткнення ворогуючих сторін відбулося у місцевості, де тече річка Мозгава і знаходиться Єнджеївський монастир. Цей монастир цистерціанців дуже добре знав хроніст, оскільки в ньому він провів останні роки життя¹⁷³. Проте моралізуючий стиль викладу подій призвів автора до того, що він не дуже докладно розповідає про конкретні обставини бойових дій. З його слів відомо, що війська зішлись на полі, вкритому сосновими деревами і ожиновим чагарником. Далі Вінцентій пише про запеклість зіткнень, про велике кровопролиття, про величезні втрати ворогуючих сторін, про загибель від удару списа сина Мешка Болеслава, про поранення його батька Мешка, якого від смерті врятував воїн, який на нього напав. Той упізнав у пораненому ним супернику під бойовими обладунками князя і виніс його з поля бою. Тяжкого поранення зазнав і князь Роман Мстиславич. Останнє викликало смятіння в лавах волинян, котрі відступили з місця бою. Проте, як розповідає Вінцентій, великопольський князь, засмучений великим горем, також покинув поле битви.

Непевна ситуація, про що далі пише хроніст, вимусила вночі єпископа Пелку розшукувати на полі бою князя Романа, бо в таборі Казимировичів стали поширюватися панічні чутки про загибель потужного волинського союзника. Єпископ знаходить князя Романа, який, не дивлячись на власні рани і великі втрати волинян, погоджується продовжити боротьбу, але наголошує в розмові з єпископом на доцільності відведення військ і організації безпосередньої оборони Кракова. До відновлення бойових дій наступного дня між головними учасниками справа не дійшла, а обидва війська відійшли з поля бою. Вінцентій також повідомляє, що того ж дня відбулася сутичка підрозділів, які запізнилися і не взяли участь у битві головних сил, а саме між дружиною сілезьких князів Мешка «Плонтонного» і Ярослава, які прийшли на

¹⁷³ Zdanek M. Wincenty Kadłubek w klasztorze Cystersów w Jędrzejowie // Dziedzictwo Wincentego Kadłubka. Cystersi – miasto – region od średniowiecza do współczesności. Red. K. Ślusarek. – Kraków, 2018. – S. 85-109.

допомогу Мешку III, і загоном сандомирського воеводи Говорека. Внаслідок зіткнення означений загін був розбитий, а сам Говорек опинився у полоні¹⁷⁴.

Київський літопис відзначає, що перед битвою Мешко запропонував Романові Мстиславичу бути посередником між ним і племінниками, але той відмовився. Ця відмова, на нашу думку, була проявом розуміння ситуації волинським князем, який знав, що укладення будь-якої угоди між польськими володарями не призведе до стабільності в країні, не створить умови для посилення його впливу на прилеглі до Волині польські землі, оскільки Мешко не відступить від бажання зайняти Краків. «**Романъ же**, – пише далі літопис, – **не послушавъ ихъ** (послів Мешка. – авт.) **и мужици своихъ. и да емоу полкъ и оударишася Лаховѣ с Роусью и потопташа Лаховѣ Роусь. и поведи Межька Романа. и избиша в полкоу его Роуси много и Лаховѣ своихъ** (тобто війська союзників Романа Казимировичів. – авт.). **а самъ оутече къ Казимеричемъ в городъ** (Краків. – авт.). **и Ѡтоудоу вземши и дружина его несоша и к Володимерю**»¹⁷⁵. Рішення Мешка запропонувати Роману вступити у переговори було викликано тим, що великопольський володар свідомо затягував час, оскільки чекав підходу підрозділів своїх союзників із Силезії ратиборського князя Мешка «Плонтонного» та його племінника опольського князя Ярослава, сина Болеслава «Високого». Дружини останніх, про що вище йшлося, появилися на полі бою, коли битва між основними силами вже завершилася.

В наших попередніх працях вже відзначалась більша об'єктивність при описі подій на Мозгаві польської хроніки у порівнянні з Київським літописом¹⁷⁶. Як відомо, в зазначеному літо-

¹⁷⁴ Vincentii Chronicon. – L.4, 23. Автор Великопольської хроніки майже буквально повторяє у своєму творі розповідь Вінцентія Кадлубка. Див.: Chronica Poloniae Maiores. – Cap.47. Див.: Головка О. Взаємини Краківського і Волинського князівств в 90-х роках XII ст. // Проблеми історії країн Центральної і Східної Європи. – Вип.8. – Кам'янець-Подільський, 2020. – С.29-32.

¹⁷⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.687.

¹⁷⁶ Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.86-87; його ж. Князь Роман Мстиславич та його доба. – С.130-133; його ж. Битва на р. Мозгава 13 вересня 1195 р. (причини,

пису ця частина тексту була написана клеветом на той час вже київського князя Рюрика Ростиславича видубицьким монахом Мойсеєм, який мав велику упередженість щодо володимирського князя¹⁷⁷. До цього слід додати, що книжник Мойсей багато в чому сприймав події в Польщі за безпосередніми наслідками для волинян самого бою: тяжким пораненням Романа Мстиславича, великими втратами у війську князя.

Автори польських рочників дають близьку до опису Вінцентія Кадлубка характеристику бойових дій на річці Мозгаві. Більшість з них фіксують, що у битві молодий князь Лешко отримав перемогу над своїм великопольським суперником. Зокрема, Рочник Траський дає наступну інформацію: «1195. *Bellum in Moscava inter Meschonem et Lestconem. Lestco prevaluit et Boleslaus occiditur* (Війна біля Мозгави між Мешком та Лешком. Лешко перемагає, а Болеслав гине)». Рочник краківський повідомляє: «*Tunc temporis bellum committitur inter Meskonem et Lestkonem. Lestko prevaluit, Boleslaus occiditur* (В ті часи війна розпочинається між Мешком та Лешком. Лешко перемагає, Болеслав же гине)». В обох пам'ятках, зрозуміло, мова йде про сина Мешка куявського князя Болеслава, якого було смертельно поранено у битві. Рочник гурношльонський робить в своєму повідомленні наголос на головну роль в подіях князя Романа: «*In Mescava bellum cum Romano rege fit* (біля Мозгави відбулася війна з князем Романом)»¹⁷⁸.

хід і наслідки конфлікту) // Стародавнє Причорномор'я. – Вип. XIII. – Одеса, 2021. – С.99-100; та ін.

¹⁷⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.687; Шахматов А.А. Обзорение русских летописных сводов XIV – XVI вв. – Москва, Ленинград, 1938. – С.70-71; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С.18,26; Боровський Я.Є. «Похвальне слово» Мойсея, ігумена Видубицького монастиря // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XIV–XVIII ст. – Київ, 1981. – С.54-58; Франчук В.Ю. Киевская летопись. – Киев, 1986. – С.12-13, та ін.

¹⁷⁸ Rocznik Traski // МРН. – Т.2. – Р.835; Rocznik krakowski // МРН. – Т.2. – Р.835; Rocznik górnośląski // МРН. – Т.3. – Лwów, 1878.– Р.715. Див. також: Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Р.800; де повідомляється про перемогу князя Мешка «Старого» і завоювання ним Кракова, але оволодіння міста великопольським володарем пояснюється не наслідком битви, а результатами більш пізньої домовленості Мешка із малопольською верхівкою.

В літературі під впливом тих чи інших джерел робиться висновок щодо результату битви на Мозгаві на користь або Мешка «Старого», або Лешка «Білого» з Романом Мстиславичем. Так, наприклад, С.Томашівський, В.Т.Пашуто, Й.Райман, М.Ф.Котляр та М.К.Юрасов вважають, що Роман та його союзники зазнали поразки¹⁷⁹. М.С.Грушевський, Г.Лябуда, М.Хжановський і Л.В.Войтович, навпаки, пишуть про невдачу Мешка «Старого»¹⁸⁰. Разом з тим, необхідно зазначити, що чимало істориків дуже обережно ставляться до питання про суто ратні результати цієї битви. Зокрема, Р.Рьопель, докладно описавши хід бою, нічого не говорить про його результат¹⁸¹, знавці історії польсько-руських відносин С.Смолька та Б.Влодарський вважали, що битва завершилася безрезультатно¹⁸². Автор цих рядків в книзі про князя Романа Мстиславича також зазначає, що під час жорсткої битви «ні одній з сторін не вдалося досягти вирішальної переваги»¹⁸³.

Разом з тим, необхідно визнати, якщо з військової точки зору ні одній з сторін у битві на березі р. Мозгави не вдалося довести свою перевагу, то в політичному плані її результати були в цілому позитивними як для нащадків Казимира II, котрі утримали на певний час свої позиції у Малій Польщі¹⁸⁴, так і для Романа Мстис-

¹⁷⁹ Томашівський С. Українська історія: Старинні часи і середні віки. – Львів, 1919. – С.86; Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.164; Райман J. Mieszko Płatonogi pierwsze książę raciborsko-opolski (1173–1211) // Kwartalnik historyczny. – 1996. – №1. – S.34; Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – С.101; Юрасов М.К. На западных рубежах Руси. – Санкт-Петербург, 2018. – С.167.

¹⁸⁰ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – У Львові, 1905. – С.3; Historia dyplomacji polskiej. Pod red. M.Biskupa. – Т.1. – Warszawa, 1982. – С.144 (автор розділу – Г.Лябуда); Chrzanowski M. Książę krakowski i sandomierski, princeps Poloniae Leszek Biały (ok. 1184 – 23/24 listopada 1227). – S.42; Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. – С.276.

¹⁸¹ Roepell G. Geschichte Polens. – Hamburg, 1840. – Bd.1. – S.177-178.

¹⁸² Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S. 371; Wolyń pod rządami Rurikowiczów i Bolesława Jerzego Trojdenowicza.– S.129; idem. Polska i Rus. – S.19. Аналогічні оцінки див.: Historia Polski. – Т. I. Cz. I. – S.316 (автори розділу – Г.Лябуда, Ю.Бардах); Горovenko А. Меч Романа Галицького. – С.70.

¹⁸³ Головка О.Б. Роман Мстиславич і його доба. – С. 133.

¹⁸⁴ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.164.

лавича, який посилив свій вплив на хід політичних процесів у сусідній країні. Це надавало володимирському князю можливості для продовження боротьби як в південноруському регіоні, так і в забужському ареалі. С.Смолька вважав, що наслідком битви на березі р. Мозгави була ліквідація в Польщі системи майорату, тобто практики успадкування головного князівського столу – краківського – старшим в князівському роді П'ястів володарем (сеньйором)¹⁸⁵.

Констатуючи означене вище, слід відзначити, що, відчувши неможливість добитися омріяного краківського столу силою, Мешко III «Старий» прагне в наступні роки досягти мети методами дипломатії. Для цього володар, зокрема, використав протиріччя, які існували в малопольському політичному середовищі між княгинею-регентшою (при малолітніх князях Лешкові і Конрадові) Оленою, наближеним до неї та її дітей сандомирським воеводою Говорекем та краківськими вельможами Миколаєм і Пелкою, Під час переговорів з княгинею, Мешко добивається від неї згоди передати йому краківський трон, в обмін на обіцянку повернути його Лешкові за правом спадщини. Олена погодилася на пропозицію Мешка, оскільки в Кракові реально правили не вона і її оточення (сама родина Казимировичів, за припущенням М.Хжановського, мешкала не в Кракові, а в Сандомирі¹⁸⁶), а краківське угруповання на чолі з Пелкою і Миколаєм. Зміна влади сталася орієнтовно в 1198 р. Відзначимо, що ця дата є вкрай умовною, оскільки наявні джерела (польські хроніки і рочники) не дають переконливої інформації, щодо подій кінця XII – початку XIII ст. у Польщі¹⁸⁷. Відомо, що влада Мешка в Кракові не була стабільною, оскільки до нього в опозиції знаходилися Миколай і Пелка. Останнім досить швидко (вірогідно, на початку 1199 р.) вдалося на певний час усунути Мешка від влади, відновити на краківському престолі Лешка,

¹⁸⁵ Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S. 373.

¹⁸⁶ Chrzanowski M. Książę krakowski i sandomierski, princeps Poloniae Leszek Biały (ok.1184 – 23/24 listopada 1227). – S.40.

¹⁸⁷ Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S. 543, pr.12; Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. – S.28-29.

проте вже десь наприкінці 1199 р. або на початку 1200 р. Мешко III остаточно повернувся до Кракова, який контролював до смерті 13 березня 1202 р.¹⁸⁸

Взимку 1196/1197 рр. князь Роман Мстиславич здійснює воєнну акцію проти пруських ятвягів. Київський літопис не дуже докладно розповідає про виправу волинян, оскільки автором запису був прихильник Рюрика, який в цей час ворогував з Романом. Цей похід, згідно свідчень джерела, був відповіддю руських на напади балтів на володіння Романа («**во воевали волость его**»)¹⁸⁹. Можна припускати, що ці напади були направлені не на Володимирське князівство, а на територію середнього Побужжя, зокрема Берестейську волость, яка контролювалася Романом і безпосередньо межувала з Ятвягією. «**И тако Романъ, – розповідає літопис, – вниде в землю нхъ. вни же не могуци стати противу силъ его. и вѣжаша во свои тверди. а Романъ пожегъ волость нхъ и штомъстивса возвратиса во своаси**»¹⁹⁰.

Очевидно, наслідком цієї воєнної акції стало поширення впливу володимиро-волинського політичного центру на Дорогичин, який в 1193 р. був розорений поляками. На користь цього висновку свідчать слова сина Романа Мстиславича Данила про спадкоємність його володіння цим містом, які він проголосив навесні 1238 р. після розгрому тут хрестоносців – представників Добжинського духовно-рицарського ордену: «**Не лѣпо естъ держати нашеє вѣчингы. крижевникомъ**»¹⁹¹. Ще приєднання Дорогичина до Волині наприкінці XII ст. було важливою подією, оскільки місто відіграло неабияку роль як воєнно-стратегічний, так і торговельний центр, починаючи з XI ст.¹⁹² В зв'язку з

¹⁸⁸ Vincentii Chronicon. – L.4, 25; Chronica Poloniae Maiores. – Cap.50-51; Balzer G. Genealogia Piastów. – S.162-163; Historia dyplomacji polskiej. – S.144 (автор розділу – Г.Лябуда); Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. – С.277. К.Ясінський вважав, що Мешко помер не 13, а 14 березня 1202 р. Див.: Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – S.135.

¹⁸⁹ ПСРЛ – Т.2. – Стб.702.

¹⁹⁰ Там же.

¹⁹¹ Там же. – Стб.776.

¹⁹² Tyszkiewicz J. Cultural process connected with expansion of the Rus of Kiev towards Lithuania in the 9-th – 11-th centuries // Archeologia Polona. – Wrocław,

цим не можна погодитися з думкою С.Зайончковського, Г.Роде, В.Цабаня та інших дослідників, які вважають, що Польща з кінця XII ст. до кінця 30-х років XIII ст. постійно володіла Дорогичинським князівством, перебільшують вплив малопольських феодалів в Побужжі¹⁹³.

Прибалтійський регіон, вірогідно, і в подальшому знаходився у полі зору володимирського (на Волині) князя. На жаль, сучасні джерела нам більш нічого не повідомляють про бузько-прибалтійську політику Романа, проте вчені з довірою ставляться до свідчення пізньої польської хроніки Мацея Стрийковського, де йдеться про підкорення волинським князем не тільки ятвягів, а й литовців¹⁹⁴. Враховуючи подальшу хронологію фактів з життя Романа, можна припустити, що похід проти литовців князь міг здійснити, скоріше за все, в 1197–1198 р. Цікаво, що пізніше під 1210 р. в Галицько-Волинському літопису розповідається про погіршення взаємин Волині одночасно з ятвягами та литовцями, що наводить на думку про єдину у певній мірі систему взаємин балтів з східнослов'янським світом («**Бѣда бо бѣ в землѣ Володимерьстѣви ѿ воеванья Литовьского и Аѿтважьскаго**»¹⁹⁵).

Наприкінці XII ст. після смерті останнього князя з династії Ростиславичів Володимира Ярославича володимирський князь Роман Мстиславич стає володарем Галицької землі¹⁹⁶. На жаль,

Krakow, Gdansk, 1975. – P.118-120. Див., також: Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). – Київ, 1992. – С.69-70.

¹⁹³ Zajaczkowski S. Najdawniejsze osadnictwo Polski na Podlasiu // Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych. – T.V. – Lwów, 1937. – S.40-41; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. – Bd.1. – S.101; Cabañ W. Polityka północno-wschodnia Kazimierza. – S.209; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217 – 1264. – S.157-158.

¹⁹⁴ Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszyskiej Rusi. – T.1. – Warszawa, 1846. – S.202, 212; Пауцито В.Т. Образование Литовского государства. – С.28-29; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217 – 1264. – S.157-158.

¹⁹⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 721.

¹⁹⁶ Про правління князів з династії Ростиславичів у Прикарпатті див.: Баумгартен Н. Первая ветвь князей Галицких // Летопись историко-родословного общества в Москве. – Вып.4. – Москва, 1908. – С. 3-20; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Друге вид. – Львів, 1999. – С.91-110; Харди Б. Наследники Кієва измежу краєвска круне и татарског жарма. – С.25-50;

давньоруські літописи не містять даних ні про час, ні про обставини зміни влади у Галичі. В Галицько-Волинському літопису про початок князювання Романа Мстиславича в Галичі начебто йдеться вже у перших рядках пам'ятки: «**В лѣтѣ 5775** [6709 (1201)]. **начало княжения великого князя Романа како держевъ бывша всеи Рускои. земли. князя Галичкого**»¹⁹⁷, проте хронологія цієї звістки – 1201 р., як і в цілому зазначеного давньоруського твору, про що ми писали у передмові, є штучною.

Про померлого князя Володимира, сина Ярослава Володимировича «Осмомисла», який почав правити у Галичі в 1189 р., останній раз згадується у Київському літописі під 1196 р. Джерело під цим роком вміщує розповідь про те, як цей князь разом з трипільським князем Мстиславом Мстиславичем (у майбутньому від літописців отримав прізвисько «Удатний») напали і розорили волинські землі Романа Мстиславича довкола Перемиля («**Володимеръ ехавъ со Мьстиславомъ. повоева и пожже волость Романоновоу. около Перемилѣ**»)¹⁹⁸.

Про діяльність Романа Мстиславича як володаря, який тримав у своїх руках Волинську і Галицьку землі, вперше повідомляє Суздальський літопис в статті під 6710 (1202/3 р.), де йдеться про похід Романа на Київ: «**Романъ скопѣ полкы. Галичскыѣ. и Володимерскыѣ. и въѣха в Русскю землю**»¹⁹⁹. Проте в пам'ятці, як ми бачимо, нічого не говориться про сам момент оволодіння Галичем князем Романом.

Звістка про смерть попередника Романа на галицькому столі Володимира Ярославича, що передувала появі Романа в Галичі, наводиться лише у пізньому Густинському літопису (XVII ст.): «**В лето 6707 (1199) преставися Володимер Галицкий**»²⁰⁰. В хроні-

Головко О.Б. Галицька держава Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи (IX–XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.5. – Київ, 2005. – С.87-131; Котляр М.Ф. Рюриковичі в Галичині і на Волині // Український історичний журнал. – 2008. – №3. – С.30-44.

¹⁹⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.715-716.

¹⁹⁸ Там же. – Стб.698.

¹⁹⁹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.417.

²⁰⁰ Густынская летопись // ПСРЛ. – Т.2. – Санкт-Петербург, 1843. – С. 327.

ці польського середньовічного історика Яна Длугоша (XV ст.) смерть князя Володимира Ярославича і прихід до Галичу Романа датується 1198 р.²⁰¹ Починаючи з праць М.С.Грушевського, який спеціально розглянув хронологію початку князювання Романа в Галичі, дата смерті Володимира та другого завоювання Галичу Романа Мстиславича – 1199 р. – наводиться за інформацією Густинського літопису і стала аксіомною в науковій літературі²⁰². Проте, є підстави думати, що звістка Густинського літопису виникла на підставі польської середньовічної традиції, яка сформувалася під впливом твору Яна Длугоша. Тому є всі підстави думати, що смерть Володимира Ярославича сталася в 1198 р., а прибуття Романа Мстиславича до Галича наприкінці 1198 або на початку 1199 рр., тобто взимку 1198/99 р.²⁰³

Про обставини другого зайняття Романом галицького престолу докладну інформацію містить хроніка Вінцентія Кадлубка, хоча при розгляді її у черговий раз необхідно нагадати про значну упередженість краківського хроніста щодо викладу подій на Русі. «*Eo namque tempore, – починає розповідь хроніст, – in fata conserat dux Galiciae Wladimir, herede nullo relicto legitimo. Unde Russiae princeps, quidam vi, quidam arte, nonnulli utrocque modo vacantem student rapere principatum (В цей час помер князь Галиції Володимир, який не залишив по собі спадкоємців. Тому руські князі, хто за допомогою сили, а інші завдяки хитроцям, а деякі обома засобами прагнуть зайняти вільне князівство)*»²⁰⁴.

На підставі цього уривку, здавалось, можна зробити висновок, що на той час не було вже на світі двох синів Володимира. Проте,

²⁰¹ Długossii J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – L.5-6. – P.168.

²⁰² Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – У Львові, 1905. – С.454; Włodarski B. Polska i Ruś. – S.22; Wilkiewicz-Wawrzyńczyk. A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.3-20; та ін.

²⁰³ Нагірний В.М. «Начало княжения великого князя Романа»: До питання про час утвердження Романа Мстиславича в Галичі // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 511-521. Австрійський історик кінця XVIII ст. Й.Х.Енгель визначав дату смерті Володимира Ярославича 1198 роком. Див.: Engel J. Geschichte von Halitsch und des Vladimir. – T.1. Bis 1230. – Wien, 1792. – S.185.

²⁰⁴ Vincentii Chronicon. – L.IV,24.

як зазначав М.С.Грушевський, це не зовсім так, оскільки про них є згадка під 1218 р. в буллі папи Гонорія III, адресованої абату монастиря св. Феодосія на р. Сава в Угорщині²⁰⁵. В цьому документі згадані «*Basilica et Johanne Blandevero Russorum Regibus apud Galiziam (Василій і Іоанн-Володимир, руські князі, з Галича)*»²⁰⁶. Якщо остання інформація правомірна, то можна припускати, що нащадки Володимира Ярославича тривалий час перебували в заточенні в Угорщині і абсолютно випали з політичного життя на Русі. Однозначно, угорська адміністрація, яка претендувала на Прикарпаття, зовсім не хотіла появи на політичній арені легітимних претендентів на галицький стіл. Можливо, що саме з подачі угорців поширювались чутки про смерть братів Володимировичів.

Вінцентій не повідомляє, хто були наприкінці XII ст. князі – претенденти на Галич, але, судячи з подій 1187–1189 рр., а також часів вже після смерті Романа Мстиславича в 1205 р., можна припустити, що до цього гурту мало відношення чимало південно-руських володарів. У розповіді Вінцентія серед претендентів особливо виділяється постать Романа, «*loco vicinior (найближчого сусіда)*». Хроніст відзначає, що через нестачу власних сил володимирський (на Волині) князь звернувся за допомогою в Краків, де місцевий князь Лешко схвально відреагував на бажання Романа сісти в Галичі. Під час переговорів, за версією польського автора, Роман обіцяв визнати себе намісником малопольського володаря в Галичині. І в цій інформації, і в подальшій розповіді Кадлубек прагне довести доцільність дій краківського князя по відношенню до володимирського (на Волині) князя, підкреслює великий тріумф, який начебто мали польські воїни по завершенню походу до Галича. Рівень перебільшення ролі Лешка в подіях 1199 р. засвідчує фраза хроніста, що начебто Роман просив краківського князя стати володарем «*cunctis Ruthenorum principibus ac Parthorum per ipsum partibus (усіх князівств Рутенів і управляв би через нього (тобто Романа. – авт.) землями партів (половців. – авт.))*»²⁰⁷.

²⁰⁵ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – С.454.

²⁰⁶ Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Ab. A. Theiner. – T.1. – Romae, 1869. – P.10.

²⁰⁷ Vincentii Chronicon. – L.IV,24.

Польський хроніст в своїй розповіді особливу увагу приділяє описові якихось жорстокостей Романа щодо галицьких магнатів: «*Vix enim dux Lestco pedem cum suis dimoverat, quum Galiciensium satrapas et eubagionum florentissimos, incautos occupant ac trucidat; quosdam vivos terrae infodit, quosdam membratim discerpit, alios excoriat, multos quasi signum, ad sagittam figit, nonnullos prius exenterat, quam interimit* (Як тільки князь Лешко зі своїми пішов, (князь Роман. – авт.) неочікувано захоплює галицьких сатрапів та наймогутніших вельмож і розправляє з ними: кого живими закопує у землю, кого на шматки розриває, з інших шкуру здирає, багатьох робить мішенню для стріл, деяким вириває кишки, а потім вбиває)»²⁰⁸. Але цій інформації польського джерела, враховуючи вкрай тенденційне ставлення його автора Вінцентія до Романа Мстиславича, не варто довіряти, як це роблять чимало істориків²⁰⁹. Наприклад, російський науковець Л.М.Гумільов писав, що Роман «настільки заплямував себе такими жорстокостями, що руський літописець вважав за потрібне не згадувати ці факти»²¹⁰.

В давньоруських літописах практично не має свідчень щодо існуючого у Романа конфлікту з усім станом галицьких бояр. Єдине, що ми знаємо, це про вигнання князем з краю потужного галицького боярина Володислава Кормильчича, але цей факт не є доказом антикнязівської позиції взагалі всього галицького магнатства. Безумовно, у Романа в Галичині було чимало суперників, проте ще з часів його першої спроби наприкінці 80-х років XII ст. завоювати владу у цьому краї у нього і тут серед місцевого боярства було багато прихильників. Чимало галичан, за повідомленнями літопису, покинуло тоді Галич разом з Романом і знайшли притулок в його володіннях на Волині. Без опори на галицьку місцеву верхівку князь Роман Мстиславич не зміг би сформувати галицькі полки, які разом з волинянами стануть основою армії

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Historyi Adama Naruszewicza narodu Polskiego. – T.4. – Warszawa, 1783. – S.57-106; Карамзин Н.М. История государства Российского. – Т.II-III. – Москва, 1991. – С.412-413; Гумилев А.Н. Древняя Русь и Великая степь. – Ленинград, 1989. – С.492-493,494; та ін.

²¹⁰ Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая степь. – С.493.

Романа в походах в Середнє Придніпров'я та проти половців на початку XIII ст. (в 1201 р. «**Романъ скопа полкты. Галичскыѣ и Володимерьскыѣ. и вѣѣху в Русскую землю**»²¹¹). Пізніше представники цих політичних сил, не дивлячись на протидію інших боярських таборів будуть надавати підтримку його синам Данилу та Васильку.

Приєднанню Галича сприяла вигідна для Романа ситуація в Угорщині, де після смерті Бели III (1196 р.) розпочалася війна між його синами Емеріком і Андрієм (Ендре, Андрашем)²¹². Пізніше Роман укладе тісний союз з останнім, що відкрило для обох союзників можливість у доволі сприятливих умовах вирішувати власні домашні справи. Зокрема, це дозволило Андрієві в 1205 р. стати угорським королем²¹³.

На особливу тенденційність Вінцентія впливала та обставина, що він писав коментовану частину хроніки після конфлікту Лешка і Романа в 1205 р.²¹⁴ Необхідно підкреслити, що науковці вважають інформацію Вінцентія про вирішальну роль допомоги Роману з боку Малої Польщі у зайнятті ним галицького столу, про залежність Романа від Лешка необ'єктивною²¹⁵. Лише Б.Влодарський на початку 20-х років XX ст. писав про можливість означеної залежності, хоча і наголошував, що ця залежність, скоріше за все, була формальною. В монографії про польсько-руські відносини, що вийшла з друку в 1966 р., вчений думку про залежність Романа від Лешка вже не висловлював²¹⁶. Дійсно, означена розповідь хроніста далека від історичних реалій, оскільки на той

²¹¹ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.417.

²¹² История Венгрии. – Т.1. – Москва, 1970. – С.133,510 (автор розділу – В.П.Шушарін).

²¹³ Томашиівський С. Українська історія. Старинні і середні віки. – С.88-89; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.183.

²¹⁴ Kürbis B. Kommentar. – S.224.

²¹⁵ Vincentii Chronicon. – L.IV,24; Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – S.377; Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – S.213 (автор – С.Захоровський). – S.209; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII-XIII w. – S.20; та ін.

²¹⁶ Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. – We Lwowie, 1925. – S.18; idem. Polska i Ruś. – S.20.

час сила держави Романа Мстиславича була значно сильнішою за потенціал Краківського князівства, володар якого, за спостереженнями Г.Лябуди, вже в другій половині 1199 р. втратив Краків і перейшов на князювання до Сандомиру. Верховним князем Польщі (принцепсом) та краківським князем став дядько Романа по матері великопольський володар Мешко III²¹⁷. Останній князував в Кракові до 1202 р., і з ним у галицько-волинського князя, схоже, налагодилися нормальні стосунки. Ця обставина сприяла проведенню активної діяльності Романа в Придніпров'ї в перші роки XIII ст.

Аналіз суперечливої та тенденційної розповіді Вінцентія про утвердження Романа в Галичі дає підстави думати, що бажання Лешка допомогти Роману в оволодінні підкарпатським краєм в Кракові сприймалося прихильно далеко не всіма місцевими магнатами. Вірогідно, головним аргументом малопольського князя на користь своєї східної політики для переконання своїх вельмож було бажання зміцнити дружні стосунки з руським союзником, а також прагнення використати військову експедицію для посилення позицій Малої Польщі в Прикарпатті.

Матеріал Вінцентія свідчить, що завоювання галицького трону далось Роману не дуже легко, оскільки цьому чинила рішучий опір частина галицького боярства. Очевидно, що Лешко дійсно надав Роману Мстиславичу якийсь загін, проте це не могло вплинути на зміну системи взаємин між князями після утворення Романом об'єднаного Галицько-Волинського князівства²¹⁸.

Значно більш реалістичною є остання фраза про Романа у творі польського хроніста: «*Aliorum ergo adversitate, immo sua prosperitate brevi crevit in immensum, ut omnibus paene Russiae provinciis ac principibus potentissime imperaret (Отже, побудувавши на нещасті інших своє щастя, він за короткий час досяг настільки багато, що став повновладним володарем майже над усіма руськими землями і князями)*»²¹⁹. Зазначимо, що цей запис в хро-

²¹⁷ Historia dyplomacji polskiej. – T.1. – S.144-145 (автор – Г.Лябуда).

²¹⁸ Смирнов М. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшей. – Санкт-Петербург, 1860. – С.35-36; Włodarski B. Polska i Ruś. – S.21.

²¹⁹ Vincentii Chronicon. – L.IV,24.

ніці, вірогідно, появився під впливом повідомлень про активну діяльність Романа на Київщині на початку XIII ст. і є, безумовно, перебільшенням хроніста.

3. ПОХІД ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗЯ РОМАНА МСТИСЛАВИЧА ДО ПОЛЬЩІ (червень 1205 р.)

Влітку 1205 р. увагу галицько-волинського князя Романа Мстиславича в черговий раз привернула Польща. В червні цього року галицький князь здійснив похід проти малопольського князя Лешка «Білого» та його брата мазовецького князя Конрада. Під час цієї виправи князь Роман загинув.

Обставини походу галицьких та волинських полків на чолі з Романом Мстиславичем до Польщі викликало чимало запитань у дослідників. Перш за все в старій польській літературі під впливом польських середньовічних хронік і рочників часто ставилося запитання, як могло так статися, що Роман почав війну проти своїх найближчих родичів, з якими у нього (як з Лешком і Конрадом, так і з їх батьком Казимиром) завжди були добрі, союзницькі відносини²²⁰. Однак діяльність князя Романа слід розглядати не у контексті розвитку його родинних династичних зв'язків, а виходячи з його намагань зміцнити позиції власної держави, поширити вплив на сусідні країни.

Протягом майже п'ятнадцяти років в останнє десятиліття XII – та у перші роки XIII ст. князь Роман докладав багато зусиль щодо зміцнення свої позицій у Середньому Подніпров'ї, проте після подій 1203–1204 рр., коли Роману Мстиславичу вдалося встановити контроль над Києвом, він зрозумів, що на цей час його можливості в цьому напрямку діяльності вичерпалися. Безумовно, у значній мірі відновлення статус-кво, що склався тут в перші роки XIII ст., навряд чи влаштувало галицько-волинського володаря, проте подальше посилення власного тиску

²²⁰ Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – S.213 (автор – С.Захоровський); Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. – S.19.

в Південній Русі створювало перед Романом перспективу тривалої і, у значній мірі, безперспективної війни. Тому наступні кроки Романа Мстиславича виглядають досить логічними, і ми не можемо погодитися з характеристикою діяльності галицького князя, яка належить перу Л.М.Гумільова: «*Все життя він воював «проти», а не «за», виключаючи самого себе*». «*Роман був схожий на римського солдатського імператора III ст. або тюркського еміра XV ст., ніж на графа Аквітанії, Ломбардії чи Саксонії*»²²¹.

Для виправи на захід в середині першого десятиліття XIII ст. у князя Романа були певні підстави. Волинь і Мала Польща в цей час мала райони спірних претензій, а саме басейн Західного Бугу і у, певній мірі, Ятвягія²²². Роман Мстиславич після смерті дядьки Казимира в 1194 р. певний час підтримував його малолітніх синів Лешка та Конрада, однак у лютому 1203 р. ситуація в Польщі докорінно змінюється. Тоді помирає головний суперник краківського князя Лешка «Білого» Мешко «Старий», і молодий польський володар реально став претендувати на право бути князем-сеньйором, тобто великим князем усїєї Польщі. В таких умовах, ясна річ, Роману впливати на ситуацію в Польщі ставало складніше, оскільки Казимировичі не тільки ставали б самостійними політичними фігурами, але й у перспективі продовжувачами активної східної політики батька.

Важливим моментом зовнішньої політики Галицько-Волинської держави була нормалізація відносин з Королівством Угорщина. Після смерті угорського короля Бели III в 1196 р. його сини Емерік та Андрій вели між собою гостру боротьбу, в якій останньому допомагав галицько-волинський князь. 30 листопада 1204 року Емерік VI помер, а незабаром Роман підписав з новим ко-

²²¹ Гумилев А.Н. Древняя Русь и Великая степь. – Москва, 1989. – С.492-493, 494; пор. Толочко А.П. Принимал ли Роман Мстиславич посольство папы Иннокентия III в 1204 г.? // Ruthenica. – Т.2. – Київ, 2003. – С.202-204.

²²² Про місце прибалтійського регіону у взаєминах Русі і Польщі XII–XIII ст. див.: Головкин О.Б. Балтійські племена в політичних взаємовідносинах Давньоруської і Польської держав (X – перша третина XIII ст.) // Україна і Польща в період феодалізму. – Київ, 1991. – С.23-34.

ролем Угорщини Андрієм II угоду про допомогу та патронат над дітьми на випадку смерті когось з володарів²²³.

Безпосередні обставини походу галицько-волинського війська на Польщу, загибелі Романа Мстиславича 19 червня 1205 р. поблизу польського міста Завихоста залишаються у певній мірі малоз'ясованими. Так, в літературі часом поширені версії щодо походу, які у значній мірі побудовані на недостовірних або неперевірених свідченнях пізньосередньовічних пам'яток, перш за все хронік Яна Длугоша та Мацея Стрийковського, де наводяться легендарні «подроблиці» останньої виправи галицько-волинського володаря.

Російський історик XVIII ст. В.М. Татищев писав про захоплення військом Романа Мстиславича польських міст біля Любліна, перехід волинян до Сандомиру, де почалися переговори з послами Лешка. Після цих переговорів Роман у свою чергу відправив своїх посланців до польського князя. Через тиждень Роман, який чекав повернення свої послів, відправився з невеликим загоном на полювання. Коли князь з наближеними їхав з невеликою дружиною відкритим полем, на нього з лісу напали поляки, з якими Роман довго бився. Основне руське військо прийшло на допомогу князю, але було вже пізно – Романа було важко поранено списом, тому він через декілька годин помер. Говорячи про саме зіткнення з поляками, історик звертає увагу, що після підходу основного руського війська, поляки не могли чинити опір, невелика частина їх втекла, а більшість загинула²²⁴.

Класик російської історіографії XIX ст. М.М.Карамзін писав про те, що Роман захопив у Сандомирській землі два міста, потім вступив у переговори з Лешком, який став краківським князем. В ході перетрактацій Роман, на думку історика, вимагав від поляків Люблінську землю, вступив у переговори з папою Інокентієм III, а згодом, відновивши війну з поляками, загинув у нерівній битві на Віслі, коли, від'їхавши від свого війська, зустрівся з суперником. У

²²³ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.25.

²²⁴ Татищев В.Н. История Российская. В семи томах. – Т.3. – Москва, Ленинград, 1964. – Т.3. – С.174; аналогічно в першій редакції праці: Татищев В.Н. История Российская. В семи томах. – Москва, Ленинград, 1964. – Т.4. – С.332.

коментарі російський вчений зазначає, що в основу його викладу історії походу Романа взято дані Яна Длугоша²²⁵.

Російський історик середини XIX ст. С.М.Соловйов та український історик першої половини XX ст. М.Кордуба повторюють фактично версію В.М.Татищева: Роман в ході виправи дійшов з військом до Завихоста, де уклав перемир'я з Лешком, після чого вирішив зайнятися полюванням, під час якого і загинув, зіткнувшись із загоном польського війська²²⁶. Аналогічне трактування походу можна зустріти і в праці російського вченого другої половини XX ст. Б.О.Рибакова, який писав, що князь Роман загинув під час полювання, коли, відірвавшись від своєї дружини, натрапив на загін поляків, які в сутичці його вбили²²⁷.

В такому ж плані перебіг подій червня 1205 р. викладав автор великої статті про Романа Мстиславича І.О.Гуржій, проте цей вчений вважав, що Роман під час походу до Польщі не воював з Лешком, а виступав на його боці²²⁸. Цікавою є реконструкція подій червня 1205 р. у працях Л.В.Войтовича, яку дослідник робить на підставі співставлення свідчень Лаврентіївського та Іпатіївського зводів, матеріалу твору В.М.Татищева, даних польських хронік Вінцентія Кадлубка і Яна Длугоша: Роман йшов до Саксонії (на «саксонській» версії походу ми зупинимо трохи нижче) через Польщу як через союзну державу, але неузгодженість його дій з польськими князями призвела до конфлікту галицько-волинського князя з Лешком та його братом Конрадом. Біля Завихоста почалися переговори, під час яких Роман поїхав на полювання і загинув, попавши в засідку²²⁹.

²²⁵ Карамзин Н.М. История государства Российского. – Т.ІІ-ІІІ. – С.415-416,559-560.

²²⁶ Соловьев С.М. Сочинения. – Кн.1. История России с древнейших времен, т.1-2. – Москва, 1988. – С.562; Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя. – Краків, 1941. – С.53.

²²⁷ Рыбаков Б.А. Древняя Русь и русские княжества XII–XIII вв. – Москва, 1982. – С.493.

²²⁸ Гуржій І.О. Об'єднувач галицько-волинських земель. – С.409-410.

²²⁹ Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 27; його ж. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.488.

Значно більш поширене інше уявлення істориків про те, що князь загинув під час великої битви між малопольськими та галицько-волинськими полками, що відбулася на березі Вісли неподалік польського міста Завихоста. Ще наприкінці XVIII ст. австрійський історик Й.Енгель навіть писав, що польські війська переслідували після цієї битви рештки полків Романа аж до воріт Галича, проте ця версія, як безпідставна, була спростована ще Л.Дробою²³⁰. Правда, останній, як і більшість інших представників польської історіографії, все ж таки вважав, що 19 червня 1205 р. між військами Романа та Лешка відбулася велика битва²³¹. Про жорстоку поразку Романа у масштабному зіткненні з поляками можна прочитати також у працях представників інших історичних шкіл, починаючи від твору М.М.Карамзіна і завершуючи монографією з історії Русі XIII ст. відомого англійського дослідника XX ст. Дж.Феннела²³².

Щодо обставин проведення самого походу, то з кінця XIX ст. у науці поступово запанувала думка, згідно якої князь Роман Мстиславич в ході виправи переслідував далекосяжну мету: прагнув втрутитися у конфлікт між двома ворогуючими угрупованнями в Германії – Гогенштауфенів та Вельфів. Галицький князь, згідно цієї версії, хотів підтримати короля Філіппа Швабського проти герцога Оттона Брауншвейгського, сина саксонського герцога

²³⁰ Engel J. Geschichte von Halitsch und des Vladimir. – T.1. Bis 1230. – S.198; пор. Droba L. Stosunki Leszka Bialego z Rusią i Węgrami. – W Krakowie, 1881. – S.16.

²³¹ Droba L. Stosunki Leszka Bialego z Rusią i Węgrami. – S.15-16; див. також: Wilkiewicz-Wawrzyńczyk A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.20; Przybył M. Władysław Laskonogy, książę wielkopolski: 1202-1231. – Poznań, 1998. – S.63; Stupecki L.P. Bitwa pod Zawichostem, 19 czerwca 1205. – Sandomierz, 1999. – S. 91-103; та ін.

²³² Карамзин Н.М. История государства Российского. – Т.ІІ-ІІІ. – С.415-416; Феннел Дж. Кризис средневековой Руси. 1200-1304. – Москва, 1989. – С.65-66. Не дуже чітко про обставини загибелі Романа Мстиславича пише в біографії його сина Данила Романовича Д.Домбровський: «Тут, на околицях Завихоста, дійшло 19 червня до битви чи то зіткнення між руськими і польськими підрозділами. Для біля п'ятидесятирічного на той час Романа це зіткнення завершилося фатально. Він пав на полі битви». Див. Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok.1201-1264). Biografia polityczna. – Kraków, 2012. – S.31-32. Про битву під Завихостом історик пише також в цій праці на стор. 50.

Генріха Льва (у 1209 р. Оттон стане імператором Священної Римської імперії Оттоном IV), союзником якого і був Лешко «Білий».

Поштовхом для виникнення такого погляду стала, вірогідно, праця німецького автора XIX ст. Е.Вінкельмана. Науковець при написанні книги про конфлікт на початку XIII ст. германських герцогів Філіппа Швабського і Оттона Брауншвейгського звернув увагу на те, що першому допомагали чехи і руси²³³. Такий висновок було зроблено вченим на підставі аналізу повідомлення «Діянь єпископів хальберштадських», де згадуються якісь «*barbaris nationi (варварські народи)*», під якими Е.Вінкельман і розумів воїнів з православної Русі²³⁴. Пізніше польський історик церкви В.Абрахам відзначав, що інформація німецьких джерел вказує на те, що «*завихостська трагедія розігралася не на ґрунті прикордонних суперечок за Люблін, а на ґрунті набагато більшому – суперечки за імператорську корону в Німеччині*». При цьому він побудував свій погляд про події 1205 р. у Польщі на підставі звістки французького хроніста Альбріка з монастиря Тріум Фонтіум, де йдеться про похід Романа «*per Poloniam (через Польщу)*»²³⁵.

Невдовзі «саксонську» версію повторили українські дослідники С.Томашівський та М.Чубатий²³⁶. Для підсилення версії про бажання Романа втрутитися у боротьбу Вельфів і Гогенштауфенів ці історики не тільки використовували вказані вище матеріали «Діянь єпископів хальберштадських», а і прагнули ув'язати західну політику Романа з тогочасною діяльністю католицької церкви та папи Інокентія III. М.Чубатий припускав, що князь Роман належав до табору Гогенштауфенів, у зв'язку з чим, послі Інокентія III, який підтримував оточення Вельфів, під час переговорів з руським князем не добилися позитивної для себе реакції.

²³³ Winkelmann E. A. Philipp von Schwaben und Otto IV von Braunschweig. – Bd.1. – Leipzig, 1873. – P.327 (Jahrbücher der Deutschen Geschichte).

²³⁴ Gesta episcoporum Halberstadensium // MGH SS. – T.23. – Hannoverae, 1874. – P.116.

²³⁵ Abracham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – S.99.

²³⁶ Томашівський С. Українська історія. Старинні і середні віки. – С.88; Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Т.123/124. – Львів, 1917. – С.10.

Щоб не повертатися більше до цього сюжету, слід зазначити, що найбільш слабкою ланкою у побудові В.Абрахама та його послідовників було використання матеріалу «Діянь єпископів хальберштадських», де не має свідчень, які можна було б коректно використати для доказу якихось контактів галицько-волинського князя з германськими володарями. Абсолютно не можливо нічим підтвердити, що інформація зазначеного джерела під 1203 р. про якісь «*barbaris nationi (варварські народи)*» має обов'язково стосуюнок до русів²³⁷.

Попри те, що версія В.Абрахама про похід князя Романа Мстиславича в Саксонію не була сприйнята авторитетними дослідниками початку XX ст. М.С.Грушевським, С.Захоровським та Б.Влодарським²³⁸, у подальшій історіографії вона продовжувала і продовжує користуватися популярністю²³⁹. Зокрема, точку зору про участь Романа Мстиславича в конфлікті Вельфів та Гогенштауфенів активно поширював фахівець з історії зовнішньої політики Русі В.Т.Пашуто²⁴⁰. В монографії з історії Галицько-Волинської Русі вчений писав (без посилань на джерела і попередників, що висловлювали подібні думки), що польський князь Лешко тоді був союзником Вельфів, а в книзі про зовнішню політику Русі історик, не наводячи аргументів, наголошував на якомусь плані

²³⁷ Gesta episcoporum Halberstadensium. – P.116.

²³⁸ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.507; Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. – S.23-24; Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – T.1. – С.213 (автор розділу – С.Захоровський).

²³⁹ Korduba M. Stosunki polsko-ukraińskie // Sprawy Narodowe. – R.7. – 1933. – S.755-759; Дорошенко Д. Нарис Історії України. – Т.1. – Київ, 1994. – С.88; Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – Wilno, 1937. – S.20

²⁴⁰ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.193; ego же. Внешняя политика Древней Руси. – С.165-166,221; див. також: Rhode G. Die Ostgrenze Polens. – Bd.1. – S.102; Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Т.1 (до р.1353). – Рим, Нью-Йорк, 1965. – С.553-556; Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – Київ, 1983. – С.78; Гумилев А.Н. Древняя Русь и Великая степь. – С.493; Фенелл Дж. Кризис средневековой Руси. 1200–1304. – С.65; Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – Київ, 2002. – С.103; Войтович Л. Роман Мстиславич і утворення Галицько-Волинського князівства. – С. 27; Прицак О. Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». – Київ, 2008. – С.150; та ін.

Романа, пов'язаному із прагненням захищати традиційні інтереси Русі в Помор'ї.

Н.І.Щавелева вважала, що князь Роман в 1205 р. хотів включитися у боротьбу за імперську корону в Німеччині, налагодити русько-поморські та русько-германські зв'язки. У той час у Помор'я здійснили виправу данський король Вальдемар II і великопольський князь Владислав «Лясконогий»²⁴¹. Останньому вдалося розсварити союзників Романа і Лешка, який був суперником великопольського князя у боротьбі за Краків. Владислав за допомогою Лешка не допустив Романа в Німеччину, щоб той не надав підтримки противнику Вальдемара – королю Філіпові Швабському²⁴². Прихильник цієї ж концепції О.В.Назаренко навіть пише, що однієї наявності згадки про Саксонію в хроніці Альбріка вже є достатньо для того, щоб не сумніватися в можливій спрямованості походу Романа Мстиславича саме в Німеччину в 1205 р.²⁴³

Д.Харді, докладно розглянувши обставини виправи галицько-волинського князя, висловлює погляд, що, можливо, князь Роман не прагнув йти в далеку Саксонію, проте хотів вплинути на вирішення німецького питання в Польщі, напавши тут на противника Фрідріха Гогенштауфена – князя Лешка²⁴⁴. Ґрунтовно цю тему висвітлює О.В.Майоров, який присвятив її вивченню велику працю. Науковець підкреслює, що Альбрік добре знав про мотиви виступу князя Романа на захід, ця акція галицько-волинського володаря обумовлювалася його тісними зв'язками з потужними угрупованнями в Німеччині та ситуацією в Центральній Євро-

²⁴¹ Прізвисько князя Владислава «*Laskonogy (Лясконогий)*» часом перекладається з польської мови як «Тонконогий», але це не зовсім правильно. По великому рахунку, в українській мові не має слова, яке точно передавало слово, яке розглядається. «*Laskonoga*» людина – це людина з травмованими або деформованими м'язами ніг.

²⁴² Щавелева Н.И. Древнерусские известия Великопольской хроники // Летописи и хроники. 1976 г. – Москва, 1976. – С.61-62; *еє же*. Комментарий. – С.151-152, пр.10.

²⁴³ Назаренко А.В. Русско-немецкие связи домонгольского времени (IX – середина XIII вв.): состояние проблемы и перспективы дальнейших исследований // Славяно-германские исследования. – Т.1-2. – Москва, 2000. – С.25.

²⁴⁴ Харди Ё. Наследники Кијева између краљевске круне и татарског јарма. – С.91-95.

пі. Відтак французький хроніст, на думку науковця, мав у своєму розпорядженні таку інформацію про похід, яка, можливо, була секретною на початку XIII ст.²⁴⁵ Погляд про саксонський напрямок останнього походу Романа Мстиславича поділяють Л.В.Войтович та І.Л.Паршин²⁴⁶.

Таким чином, з означеного бачення науковцями подій червня 1205 р. складається враження про величезні масштаби європейської політики Романа (особливо якщо до них додати її візантійські, балканські і причорноморські вектори²⁴⁷), хоча зразу відзначимо, що конкретна політична ситуація в Центральній-Східній Європі на початку XIII ст. дозволяє думати, що такі уявлення про діяльність князя не є реальними²⁴⁸. Проте ця концепція, враховуючи її особливою поширеність серед істориків, потребує на більш детальний розгляд.

Створена вона була в основному на підставі повідомлення французької хроніки монаха Альбріка²⁴⁹, яку він написав у 60-ті роки XIII ст. в абатстві Тріум Фонтіум («Трьох джерел») у провінції Шалон на річці Марні. Інформацію про Східну Європу для своєї праці Альбрік одержав у значній мірі від папського легата Якова з Пренеста, який в 40-х роках XIII ст. відвідував Угорщину²⁵⁰.

²⁴⁵ Майоров А.В. Из истории внешней политики Галицко-Волынской Руси времен Романа Мстиславича // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – Москва, 2008. – №4(34). – С.78-96; *его же*. Поход Романа Мстиславича 1205 года: в Саксонию или в Польшу? // Вопросы истории. – 2008. – №11. – С.36-48; *его же*. Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів четвертого хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею // Ruthenica. – Київ, 2008. – Вип.7. – С.101-107; та ін.

²⁴⁶ Войтович Л. Ще раз про загадку загибелі князя Романа Мстиславича // Князь доба: історія і культура. – Вип.9: Король Данило Романович 1264 – 2014. – Львів, 2015. – С.9-22; Паршин І.Л. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. – Львів, 2018. – С.40-47.

²⁴⁷ Маються на увазі перш за все посольство князя Романа до Царгороду 1200 р., два походи Романа Мстиславича проти половців 1202 та 1204 рр., руська допомога болгарам у відстоюванні незалежності Болгарської держави.

²⁴⁸ Горovenko А. Меч Романа Галицкого. – С.103-107.

²⁴⁹ Ім'я французького каноніка «Альбрік (Albricus)» в історичній літературі дуже часто подається як «Альберік».

²⁵⁰ Ливишиц Л.И., Плигузов А.И., Хорошкевич А.Л. Приложения // Феннел Дж. Кризис средневековой Руси: 1200–1304. – Москва, 1989. – С.240-241.

Під 1205 р. Альбрік розповідає про похід Романа: «*Rex Russie, Romanus nomine, a finibus suis egressus et per Poloniam transire volens Saxoniam, et ecclesias destruere volens sicut falsus christianus, a duobus fratribus Poloniae ducibus Listec et Conrado super Wisselam fluvium Dei iudicio percutitur et occiditur, et omnes quos secum aggregaverat aut disperguntur aut interficiuntur* (Король Русі за ім'ям Роман від своїх земель вирушив, через Польщу прямував до Саксонії і, як удаваний християнин, прагнув зруйнувати храми, але два брати Лешко і Конрад над рікою Віслою за повелінням Господа його поразили та вбили і всіх, хто до нього приєднався, або були розігнані, або їх знищили)»²⁵¹.

При описі смерті Лешка «Білого», яка сталася через двадцять два роки після цього (1227 р.), французький хроніст знову згадує про перемогу краківського князя і його брата над Романом, але, що дуже важливо, обставин цієї перемоги не повідомляє: «*Qui Listet cum fratre suo Conrado de rege Russie, Romane nomine, quondam nobiliter triumphaverat* (Колись Лешко разом з своїм братом Конрадом короля Русії, на ім'я Роман, блискуче перемогли)»²⁵². Повертаючись до першої інформації Альбріка, треба відзначити, що загалом вона несе досить тенденційне навантаження. Давньоруський князь зображується в ній як «*falsus christianus* (удаваний християнин)», якому приписується прагнення здійснити найтяжчий злочин – руйнацію християнських храмів. Створюється враження, що матеріал про конфлікт Романа з польськими князями у хроніці вторинний, що він виник під сильним впливом якогось протографа, вірогідно, польського походження. І тут слід відзначити, що в хроніці є ще повідомлення з польської історії XIII ст.²⁵³, що говорить про можливе використання Альбріком сучасних йому польських середньовічних пам'яток, зокрема рочників. На нашу думку, великий інтерес істориків до свідoctва французького хро-

²⁵¹ *Chronica Albrici monachi Trium fontium, a monacho Novi monasterii hoienis interpolata*. Ed. P.Scheffer-Boichorst // *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*. – T.23. – Hannoverae, 1874. – P.885.

²⁵² *Ibid.* – P.921.

²⁵³ *Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*. – S.71,82.

ніста про Романа Мстиславича викликаний багато в чому «екзотичністю» для Русі джерела подібного походження.

Основне джерело з історії Польщі цих років – хроніка Вінцентія Кадлубка – не зберегла відомостей про похід Романа Мстиславича, хоча дослідники поділяють точку зору, що краківський єпископ, безумовно, знав про нього і на його трактування взаємин Русі і Польщі, його ставлення до східнослов'янського князя істотно вплинули саме події 1205 р.²⁵⁴

В свій час А.Бельовській, відомий дослідник і видавець польських середньовічних джерел, висловився на користь того, що докладна розповідь про загибель Романа в Рочніку капітульному краківському належить саме перу Вінцентія Кадлубка²⁵⁵. У пам'ятці повідомляється: «*Romanus fortissimus princeps Ruthenorum elevatur in superbiam et exaltans se in infinita multitudine sui exercitus numerosi a Lezstcone et Cunrado filiis ducis Kazimiri, cooperante omnipotentis auxilio, qui propria virtute sublimium colla calcat, qui forcia frangit et elisa erigit, in Zauichost est in prelio interfectus. Tunc enim adeo superni opitulammis fortitudo affuit quamquam paucissimis, qui residui de paucis exercibus dictotum ducum iam ad propria redeuntibus pro sui lassitudine remancerant, ut cum retroversi infinitas phalanges prefati Romani, dolosi et fraudulenter excidium Poloniae procurantis, audaci congressu impeterent, unus mille et duo decem milia fugaverunt. Insuper cedis validudinem inauditam fuit protestata et exundans cruoris effusio in flumine Vizla, tunc unda ibidem nativo colore in rubrum commutante et innumerosa cadaverum ibidem in Polonorum victrici dextera cadencim multitudo* (Романа, наймогутнішого князя Рутенів, який підняв-

²⁵⁴ *Kürbis B. Kommentarz.* – S. 225; *Щавелева Н.И. Комментарий.* – С.139, пр.9; с.151, пр.9; *Головко О.Б. Київська Русь на сторінках хроніки В.Кадлубка // Український історичний журнал.* – 1993. – №4-6. – С.36-37; *його ж. Русь і руські князівства на сторінках польських нарративних джерел // Terra Cossacorum. Студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова.* – Київ, 2007. – С.374-375; пор. *Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI-XVI століть.* – С.280, який висловлює здивування з приводу відсутності інформації про події під Завихостом в творі Вінцентія Кадлубка.

²⁵⁵ *Bielowski A. Kommentarz // МРН.* –Т.2. – P.800. Аналогічний погляд пізніше висловили: *Kürbis B. Dziejopisarstwo XIII i XIV wieku.* Warszawa, 1959. – S.194; *Щавелева Н.И. Комментарий.* – С. 151, пр.9.

ся у своїй гордині і похвалявся безмежно великим за чисельністю військом, синами князя Казимира Лешком та Конрадом за допомогою Всевишнього, який своїми чеснотами підтримує тих, хто стоїть високо, могутніх троїть, а повалених піднімає, у битві біля Завихоста було вбито. Тоді ж за допомогою Всевишнього навить у небагатьох, які залишились у війську означених князів, яке через величезну втому та рани поверталось додому, хоробрість настільки збільшилася, що коли вони сміливо напали на незліченні фаланги Романа, який підступно вирішив погубити Польщу, та примусили на втечу двадцять одну тисячу воїнів. Після нечуваної різни ріка Вісла переповнилася кров'ю і вийшла з берегів, вода в ній стала червоною, і було в ній велика кількість трупів воїнів, які пали від руки переможців – поляків)»²⁵⁶.

У хроніці Дезеви, фрагмент якої про події під Завихостом 1205 р. зберігся у Краківському францисканському рочнику, йдеться: «*Illo quoque in tempore Romanus potentissimus princeps Ruthenorum, congregato magne numerositatis exercitu, duci Lestkoni tributo denegat, audacter se opponit, potenti manu Polonie metas aggreditur insperate. Quod cum auribus Lestkonis insonit, illico cum paucis sibi occurrit in Zawichost, occupat, irruit et trucidat. Quod Rutheni cernentes, qui primum pompatice venerant, vulneratis occisisque quam plurimis, confusi reliqui fuge presidium iniinere* (В цей же час, Роман могутній князь Рутенів, зібрав величезне військо і князю Лешкові відмовляється платити данину, нахабно виступає проти його влади і несподівано вступає в польські землі. Коли про це почув Лешко, він з невеликим загоном воїнів прямує під Завихост, де захоплює, розбиває і перемагає. Рутени, що спочатку вели себе самонадіяно, були ранені та вбиті, інші знайшли спасіння у втечі)»²⁵⁷.

Аналогічне повідомлення є у більш пізній Великопольській хроніці, яке доповнюється у порівнянні з попередньою пам'яткою текстом про те, що чимало «рутенів» під час зіткнення з поляками потонуло в Віслі та про загибель Романа на полі битви:

²⁵⁶ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Р.800-801; Bielowski A. Komentarz. – Р.800.

²⁵⁷ Kronika Dzierwy // МРН. – Т.3. – Р.46.

«*Illo quoque in tempore Romanus potentissimus princeps Ruthenorum seperdictus duci Lestkoni tributo denegat audaciter que suo imperio se opponit ac congregato mango numerositatis exercitu manu potenti metas Polonie aggreditur insperate. Quod dum auribus Lestkonis perstrepuit, illico paucorum paucis armatorum congregacione facta in Zawichost sibi occurrit, in eumque irruit, occupant et prosternit. Quod Rutheni cernentes qui primo pompatice venerant, vulnerati et occisi quam plurimi cum duce suo Romano mortui ceciderunt, reliqui fuge presidium inire in qua fuga multi in Wysla fluvio vitam miserabiliter terminarunt. Sic Romanus qui oblitus beneficium per Kazimirum et Lestkonem filium eius sibi quam pluries impensis, fraters suos impugnare presumpsit, a gladio corruens in loco certaminis expiravit. Et hoc anno Domini M^oCC^oV^o* (В цей час Роман, могутніший князь рутенів, відмовився сплачувати данину князю Лешку, сміливо виступає проти його влади і, зібравши велике військо, з сильним загоном вступає до польських земель. Коли про це довідався Лешко, він зібрав невеликий загін воїнів та поспішив на зустріч (Роману – авт.), де нападає на нього, захоплює і перемагає. Чимало рутенів, які самонадіяно прийшли сюди, були ранені, дуже багато з них разом з Романом були вбиті, а інші, побачивши все це, стали шукати спасіння у втечі, причому більшість з них закінчили життя у річці Віслі. Отже, Роман, забувши про чисельні благодіяння, які йому зробили Казимир і його син Лешко, насмілювався напасти на своїх братів, але, отримавши удару мечем, випустив дух на полі битви. І це був рік від Народження Христа 1205)»²⁵⁸.

Більшість польських рочників обмежилися досить короткими повідомленнями про смерть Романа. Так, наприклад, в Рочнику короткому повідомляється: «*Romanus fortissimus princeps Ruthenorum cum exercitibus suis a Lestcone et Conrado fratribus filiis Kazimiri in Zauichost interemptus est* (Роман, найхоробріший князь рутенів, із своїм військом від рук братів Лешка і Конрада, синів Казимира, загинув під Завихостом)»²⁵⁹. Близький за змістом текст вміщено в Рочнику краківському: «*Romanus dux Ruthenotum*

²⁵⁸ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.55.

²⁵⁹ Rocznik krótki // МРН. – Т.2. – Р.800.

occisus est cum exercitu suo in Zavichost (Роман, князь Рутенів загинув разом з своїм військом при Завихості)»²⁶⁰.

Відомості Рочника Траського, Календаря краківського та Рочника малопольського, де також розповідається про загибель Романа з військом під Завихостом, дають змогу узнати про час загибелі Романа, який припав на день католицьких святих Гервасія і Протасія (19 червня)²⁶¹. «*Romanus Ruthenorum princeps*, – повідомляє перше з джерел, – *cum exercitu suo in Zavichost in festo Gervasii et Prothasii martirum (Роман, князь Рутенів з своїм військом загинув під Завихостом на свято мучеників Гервасія та Протасія)»²⁶².* В Рочнику малопольському записано: «*1205. Romanus fortissimos princeps Ruthenorum cum exercitibus suis a Leskone occiditur in Zawichost in festo Gervasii et Prothasii (1205. Роман, могутніший князь Рутенів з своїм військом був знищений Лешком в Завихості в свято Гервасія та Протасія)»²⁶³.* В Календарі краківському йдеться: «*XIII Kal. Gervasii et Prothesii martyrum, M^o ducentesimo quinto Lestco et Cunradus Polonorum duces vicunt Romanum et maximum exercitum Ruthenorum circa Zavichost (В тринадцяти календи (липня, в свято. – авт.) мучеників Гервасія та Протасія, 1205 (рік. – авт.) Лешко і Конрад, князі Поляків, перемогли Романа та велике військо Рутенів біля Завихоста)»²⁶⁴.* 13 календи липня відповідають 19 червню²⁶⁵.

В «Каталозі краківських єпископів» (він був написаний у першій половині XV ст. і зберігся в рукопису XVI ст.) після розповіді про зіткнення війська Романа з армією Лешка та Конрада на річці

²⁶⁰ Rocznik krakowski // МРН. – Т.2. – Р.836; пор. Rocznik kapitulny // МРН – Т.2. – S.800-801; Rocznik świętokrzyski // МРН. – Т.2. – Р.70.

²⁶¹ Брати-близнюки Гервасій і Протасій – ранньохристиянські мученики, які загинули, вірогідно, в часи римського імператора Нерона (роки правління 37–68). Поховані в базиліці Сант-Амбронджо в Мілані.

²⁶² Rocznik Traski // МРН. – Т.2. – Р.836.

²⁶³ Rocznik malopolski // МРН. – Т.3. – Р.162.

²⁶⁴ Kalendarz krakowski // МРН. – Т.2. – Р.923.

²⁶⁵ Назаренко А.В. Западноевропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Москва, 1999. – С.264.

Вісла повідомляється: «*Idem Romanus dux tredecimo Kalendas Iulii occisus, decima Iunii Sandomirie sepelitur et exhumatus Ruthenis pro captiuis omnibus redditur (Той же князь Роман в тринадцяти календи липня був убитий, в десяти календи червня похований в Сандомирі та після викупу був викопаний і переданий Рутенам)»²⁶⁶.* Отже, в цьому джерелі повідомляється не тільки про час смерті галицько-волинського князя, а і наводиться дата поховання Романа в Сандомирі, а також про ексгумацію тіла князя і передачу його після викупу русам. Вказівка «*decima Iunii*» є однозначно опискою авторів каталогу, оскільки має бути «*decima Iulii*», тобто 22 червня. На цю обставину справедливо звертають увагу видавці пам'ятки В.Кентжинський та Й. Шиманський²⁶⁷.

В деяких джерелах помилково вказана дата загибелі Романа (в Рочнику гурношльонському – 1196 р., а в Рочнику куявському – 1202 р.)²⁶⁸. В останньому «рочнику» помилково записано, що Роман загинув внаслідок зіткнення з якимсь князем Мешком (замість Лешка)²⁶⁹. Значимо, що польські аннали зберегли досить мало конкретної інформації про червневі події 1205 р. біля Завихоста.

До згаданої групи джерел, де визначається дата загибелі Романа, слід додати ще одну пам'ятку. Під 1205 р. у синодику бенедиктинського монастиря св. Петра в Ерфурте записано про смерть неназваного «*короля Русі Романа*»: «*XIII Kal. Iulii Romanus, Rex Ruthenorum, hic dedit nobis XXX marcas (В 13 календи липня (тобто*

²⁶⁶ Catalogi Episcoporum Cracoviensium. Rec. et annot. J. Szymański // Monumenta Poloniae Historica (далі – МРН). Series nova. – Warszawa, 1974. – Т.10, f.2. – Р.90. Інше видання: Katalogi biskupow krakowskich. Oprac. W.Kętrzyński // МРН. – Т.3. – Lwów, 1878. – Р.353.

²⁶⁷ Katalogi biskupow krakowskich. – Р.353, pr.2; Catalogi Episcoporum Cracoviensium. – Р.90, pr.119.

²⁶⁸ Rocznik górnoląski // МРН – Т.3. – Р.715; Rocznik kujawski // МРН – Т.3. – Р.206; та ін.

²⁶⁹ В пам'ятці, вірогідно, згаданий син Владислава II «Вигнанця», сілезький князь Мешко Плонтоногий (Płatonogi) (народився в 30-40-х роках XII – помер в 1211 р.). Див.: Norbert M. Mieszko, syn Władysława Wygnańca, książę raciborski i pan Krakowa – dzielnicowy władca Polski. – Racibórz, 2006. – S.152.

19 червня. – авт.) *Роман, король Русі, дав нам 30 марок*)»²⁷⁰. Свідчення точної дати смерті в синодику і у зазначених польських джерелах незаперечно свідчить, що у першому джерелі також мова йде про галицько-волинського князя Романа Мстиславича.

Порівняння свідчень рочників із вищенаведеною звісткою Альбріка про події 1205 р. показує їх схожість і за духом, і за змістом, хоча деякі польські повідомлення більші за обсягом. Єдина серйозна відмінність – це те, що в останніх відсутня інформація про намір Романа йти в Саксонію. Це порівняння дає всі підстави зробити висновок, що текст французького хроніста було написано на підставі цих джерел. Поява ж самих відомостей в праці Альбріка про Саксонію могли з'явитися в його творі під впливом сучасних подій, а саме активних зовнішньополітичних акцій сина Романа князя Данила в Центральній Європі в середині XIII ст.²⁷¹

Ознайомлення з текстом хроніки свідчить, що інформація про похід Романа є вставкою у вже підготовлений текст про події 1205 р. Розпочинається стаття інформацією про якогось віце-графа (віконта) Емеріка та його конфлікт з французьким королем Філіппом: «*Anno 1205. Hemericus vicescomes Thoartii – regi Philippo federatur, et rex dedit ei quoddam oppidum in Pictavia, Laudunum nomine, cum senescallia totius Pictavie, sed orta postmodum inter eos discordia neutrum potuit inter eos discordia neutrum potuit in medio tempore possidere (Рік 1205. Віце-граф Фоартії Хемерікус уклав домовленість з королем Філіппом, і король надав йому якесь місто в Піктавії, що має назву Лаудунум, з правом управління у цій Піктавії, проте між ними виникла незгода, у зв'язку з чим ні той, ні інший цим містом не зміг у той час оволодіти)*», потім розповідь про по-

²⁷⁰ Schannat J.F. *Vindemiae literariae, hoc est Veterum Monumentorum ad Germaniam sacram praecipue spectantium*. – Т.ІІ. – Fuldae et Lipsiae, 1724. – P.19. Наводимо за вид.: *Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów*. – P.258.

²⁷¹ Грушевський М.С. *Історія України-Руси*. – Т.3. – С.53; Крип'якевич І.П. *Галицько-Волинське князівство*. – С.127-129; Головка О.Б. *Східна політика Угорщини в перше десятиліття правління короля Бели IV (1235–1245 рр.)* // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. *Історичні науки*. – Том 27. До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.65-84.

дії у Західній Європі переривається доволі коротким записом про виправу Романа, а потім йде докладний опис подій на Балканах після захоплення Константинополя хрестоносцями²⁷². Текст про Романа Мстиславича, як нам здається, був записаний Альбріком і вставлений до хроніки вірогідно в середині або у другій половині 40-х років XIII ст. Причому таких вставок до пам'ятки Альбріком тоді було зроблено багато. До цього слід додати, що французький монах під час написання хроніки жваво цікавився тодішніми подіями на сході, зокрема, вважав, що на чолі татарських військ, які напали на східноєвропейські країни, стояв «пресвітер Іоанн»²⁷³.

Досить докладно розповів про похід Романа Мстиславича польський хроніст XV ст. Ян Длугош. Він вважає, що причини загострення стосунків Романа з Лешком пов'язані з претензіями руського князя на Люблінську землю, яку він хотів отримати як відшкодування за втрати, що зазнав під час походу на Мозгаву в 1195 р. За свідомством польського автора, напередодні походу у Романа виник конфлікт з володимирським єпископом, у якого князь хотів отримати благословення на здійснення виправи проти поляків. Хроніст пише про місячну облогу Романом міста Любліна, збирання війська краківськими князями Лешком і Конрадом біля Сандомиру проти руських полків і про розгром останніх під Завихостом²⁷⁴.

Львівський дослідник В.П.Пшик відзначає, що в історіографії існують три головні версії щодо походу Романа в червні 1205 р. Перша версія зводиться до того, що Роман хотів здійснити далекосяжну акцію в Германію. Згідно другої, західноруський князь був одним з учасників конфлікту між польськими князями. Третя визначає головною метою виправи Романа бажання князя захопити малопольське місто Люблін²⁷⁵. Саме останньої версії і дотри-

²⁷² *Chronica Albrici monachi Trium fontium*. – P.885.

²⁷³ *Ibid.* – P.842.

²⁷⁴ *Długossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae*. –L.5-6. – P.192-197.

²⁷⁵ Пшик В. *Про похід Романа Мстиславича на Польщу 1205 р.* // *Галицько-Волинська держава: виникнення, історія, культура, традиції*. – Львів, 1993. – С.97-98.

мується В.П.Пшик, який для аргументації на її користь вважає за можливе використання свідчень Яна Длугоша²⁷⁶. Не заперечуючи такий напрям наукового пошуку, необхідно відзначити важливість при цьому відпрацювання механізму жорсткого критичного аналізу тексту пізньої відносно коментованих подій пам'ятки. Більш незаперечною є конструкція дослідника, побудована на співставленні політики Романа, Данила та Лева Даниловича по відношенню до Сандомирської та Люблінської землі протягом майже 100 років²⁷⁷.

Це спостереження дає додаткові аргументи на користь думки про прагнення Романа підкорити собі найближчі до Волині землі Малої Польщі. Особливої ваги така гіпотеза набуває, якщо прийняти на увагу погляд Г.Лябуди про належність Кракова перед походом Романа на захід Владиславу «Ляскононому» та про союзницькі відносини останнього в першій половині 1205 р. з галицько-волинським князем проти Лешка та Конрада Казимировичів, яким належали Сандомирщина та Люблінщина.

В основу розповіді Яна Длугоша покладено більш ранні свідчення польських хронік і рочників, які в хроніці середньовічного автора набули фантастичного і різко тенденційного щодо Русі характеру. Проте А.Семкович – авторитетний дослідник хроніки Длугоша – вважав, що хроніст мав можливість черпати додаткову інформацію з джерел, які не збереглися. Тому цілком вірогідними виглядають історія про конфлікт Романа з володимирським єпископом, розповідь про територіальні претензії галицького князя на польські землі. Водночас польський дослідник визнає, що дуже

²⁷⁶ Пшик В. Трагедія під Завихостом 1205 року // Республіканець. – 1993. – №3. – С.22-28.

²⁷⁷ Свій варіант систематизації думок вчених щодо виправи Романа Мстиславича та їх поділу на три частини пропонує також В.Нагірний (Нагірний В. До питання про напрям і характер походу галицько-волинського князя Романа Мстиславича в 1205 р. // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави. – Івано-Франківськ, Галич, 2005. – С.98-99), а М.Бартніцький погляди науковців щодо історії останнього походу князя Романа поділяє на чотири групи, додавши версію про можливий вплив на події у Польщі влітку 1205 р. ситуації у Візантії (Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – S.65-66).

важко зрозуміти, що Длугош взяв з попередніх джерел, а що видав сам²⁷⁸.

Аналогічно до праці Яна Длугоша висвітлюються події 1205 р. і в хроніці Мацея Стрийковського²⁷⁹. Інші пізньосередньовічні історіографи Польщі та Східної Європи також розповідали про виправу Романа Мстиславича в Польщу під впливом хроніки Яна Длугоша²⁸⁰.

Розгляд латиномовних джерел дає підставу вважати слушною думку українського дослідника М.С.Грушевського та польської дослідниці А.Вількевіч-Вавжиньчикової, які відзначали тенденційність і декларативність відомостей про події 1205 р. в хроніці Альбріка і в польських пам'ятках і наголошували на необхідності при розгляді цього сюжету зосередити головну увагу на аналізі повідомлень давньоруських літописів²⁸¹.

Конфлікт між Казимировичами та Романом виник, як можна припускати з контексту джерел, з ініціативи галицького князя. Десь через рік, в 1206 р. під час зустрічі з вдовою Романа Ганною

²⁷⁸ Semkowicz A. Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza. – Kraków, 1887. – S.176.

²⁷⁹ Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkich Rusi. – Т.1. – S.211-214.

²⁸⁰ Cromeri Martini De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – Colonia Agrippinae, 1589. – P.125-126; Bielski M. Kronika Polska. – W Warszawie, 1830. – S.71-74; Густынская летопись. – С.326-329; Сафонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. – Київ, 1992. – С.127.

²⁸¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.507; Wilkiewicz-Wawrzyńska A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przelomie XII–XIII w.– S.20. О.В.Майоров у своїй статті про зовнішню політику Галицько-Волинського князівства на початку XIII ст. пише: «Деякі історики свідомо відхиляють можливість саксонського походу Романа, віддаючи перевагу повідомленням польських джерел (у тому числі і пізніших) при вивченні подій у 1205 р.» (див. Майоров А.В. Из истории внешней политики Галицко-Волинской Руси времен Романа Мстиславича. – С.83, див. також: його ж. Поход Романа Мстиславича 1205 года: в Саксонию или в Польшу? – С. 39; його ж. Зовнішня політика Галицько-Волинської Русі часів Четвертого хрестового походу: стосунки з Німеччиною, Візантією та Польщею. – С.114), але посилається при цьому лише на праці автора цих рядків. Необхідно зазначити, що уважне ознайомлення з цими роботами мало б все ж переконати О.В.Майорова, що головну перевагу в наших працях при висвітленні обставин перебування Романа Мстиславича під Завихостом віддано не стільки інформації польських, а перш за все даним давньоруських джерел.

Лешко «Білий», за свідомством Галицько-Волинського літопису, заявив, що він не знає причин, що призвели до війни і висловив припущення про підступні дії якогось Володислава, які призвели до виникнення конфлікту («**вѣ бо Володиславъ лєста межѣ нма**»²⁸²). Більшість дослідників поділяє точку зору, що цим «Володиславом» був великопольський князь Владислав «Лясконогий», син князя Мешка III «Старого»²⁸³, який прагнув на підставі засад сеньйорату як старший у польській князівській родині контролювати Малу Польщу і Краків. І.П.Крип'якевич вважав, що згаданим у літопису Владиславом був галицький боярин Владислав Кормильчич, відомий з джерел початку XIII ст. як ворог Данила Романовича, проте така версія здається штучною²⁸⁴.

Г.Лябуда, розглядаючи проблему міжкнязівської боротьби у Польщі на початку XIII століття, відзначав, що джерела дають суперечливу інформацію щодо спадкоємця Мешка III «Старого» (помер в 1202 р.) на краківському столі. Згідно одних пам'яток, цей стіл один рік займав Владислав, а потім до Кракова прийшов Лешко «Білий», а згідно інших, до яких схиляється вказаний дослідник, Владислав князував у Кракові до зими 1205/1206 рр.²⁸⁵

Нам остання версія представляється також більш вірогідною. На користь погляду Г.Лябуди, на нашу думку, в певній мірі свідчить і той факт, що після загибелі 19 червня 1205 р. тіло Романа вже 22 червня було поховано у Сандомирі (де воно й перебувало, про що ми нижче ще будемо писати, до часу більш пізнього перенесення труни на Русь), тобто в столиці тодішніх володінь

²⁸² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.719.

²⁸³ Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. – S.16; Włodarski B. Polityka ruska Leszka Białego. – S.27; Przybył M. Władysław Laskonog, książe wielkopolski:1202-1231. – Poznań, 1998. – S.63; та ін.

²⁸⁴ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – С. 86.

²⁸⁵ Labuda G. Dwa zamachy stanu w Polsce (1177-1179, 1202-1206) // Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. – 1971. – Т. 82. – S. 103-104; Historia dyplomacji polskiej. – Т.1. – S.144-145 (автор розділу – Г.Лябуда). Іншу точку зору висловлював О.Бальцер, який припускав, що князь Лешко став володарем у Кракові в 1203 р. Див.: Balzer O. Walka o tron krakowski w latach 1202 i 1211-11 // Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny. – Seria 2. – № 5(30). – Kraków, 1894. – S.296-331.

Лешка, під час зіткнення з воїнами якого руський князь загинув. Із концепції Г.Лябуди випливає, що з приходом до влади у Кракові представника великопольської гілки П'ястів Владислава «Ляскононого», сина Мешка III «Старого», у Романа Мстиславича продовжували розвиватися нормальні добросусідські стосунки з найбільш потужним у Польщі краківським політичним центром.

На початку 1205 р. сандомирський князь Лешко та його брат мазовецький князь Конрад розпочали війну проти Владислава, щоб здобути краківський стіл. Ситуація для Владислава виявилася, вірогідно, складною, а тому той попросив допомоги у Романа. Галицько-волинський князь оперативно відкликнувся на заклик Владислава, тим більше, що, вірогідно, під час війни з Лешком та Конрадом він прагнув приєднати до свої володінь Люблінщину. Участь Романа в конфлікті П'ястів пояснюється також тим, що галицький князь був зацікавлений у певному посиленні як проти ваги Лешку і Конраду Владислава «Ляскононого», оскільки це давало йому реальну можливість і надалі впливати на розвиток ситуації в Польщі. Загибель Романа призвела до зміцнення позицій Лешка та Конрада Казимировичів, а перший, вірогідно, вже на початку 1206 р. зайняв Краків²⁸⁶.

Припущення, що руський князь був ініціатором війни з Казимировичами, підтверджує факт відсутності дій у відповідь військ Лешка і Конрада проти Південно-Західної Русі у перші місяці після смерті Романа Мстиславича. Для правильного розуміння подій під Завихостом необхідно звернутися до розповіді Суздальського літопису про обставини походу 1205 р.: «**Иде Романъ Галичскыи на Лахты и взъ ѿ (2. – авт.) города Ласькама. и ставшю же кмю над вислою рѣкою. и вѣха самъ в малѣ дружинѣ ѿ полку своего. Лахове же наѣхавше оубиша и. и дружину уколо юго избиша. приѣхавше же Галичане взаша князя своего мѣтва. и несоша и в Галичъ**»²⁸⁷. Текст літопису прямо свідчить, що ніякої битви між головними силами галицько-волинського та малопольського військ

²⁸⁶ Historia dyplomacji polskiej. – Т.1. – S.151 (автор розділу – Г.Лябуда).

²⁸⁷ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.425.

не було, а сам князь загинув внаслідок зіткнення його невеликої дружини з польським військом. В Галицько-Волинському літопису також йдеться про вбивство у Польщі князя Романа, але не має інформації про обставини цієї події («**вѣ во Романъ оубьенъ на Лахохъ. а Лестько мира не створилъ**»)²⁸⁸. Б.Влодарський з цього приводу пише: «*Переможець інших руських князів недооцінив суперника. Він віддалився з малим загоном від своїх, на нього напали Лешко і Конрад, і у сутичці князь загинув*»²⁸⁹. Дещо суперечливо подію трактує А.Вількевіч-Вавжиньчикова, яка, з одного боку, пише про битву під Завихостом та перемогу Лешка, а, з іншого боку, відзначає, що «*смерть, яка трапилася внаслідок легковажного відходу Романа без достатньої охорони від табору, змусила Русь повернутися. Але військо не було розбите*»²⁹⁰.

Розгляд більш пізніх свідчень джерел про походи східноєвропейських володарів до Польщі дозволяє пролити певне світло щодо причини появи Романа саме під Завихостом, дещо конкретизувати обставини останніх годин життя князя. Під 1244 р. у Галицько-Волинському літопису повідомляється, що в ході походу до Польщі князь Василько Романович в районі Завихоста прагнув форсувати Віслу, проте через повінь не зміг реалізувати свій намір: «**Чересъ рѣкоу Вислоу не могоша во переѣхати еи рѣкы. понеже наводниласа вше. и возвратистаса вземша полоноу многу**»²⁹¹. Пізніше, восени 1259 р. під Завихостом опинилася армія монгольського воєначальника Бурундая, який «**Ѡ Люблина же понде ко Завихостоу. и придоша к рѣцѣ к Вислѣ. и тоу изнандоша собѣ вродъ оу Вислѣ. и пондоша. на вноу страну рѣкы. и начаша воевати землю Ладскоую**»²⁹². Взимку 1287 р. тут переправу через льодостав не зміг здійснити хан Телебуга: «**Тако пондоша ко Завихостоу. и придоша ко рѣцѣ. ко Вислѣ. река же**

²⁸⁸ Там же. – Т.2. – Стб.719.

²⁸⁹ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.25.

²⁹⁰ Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.20-21.

²⁹¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.796.

²⁹² Там же. – Стб.852.

не стала вшеть . и не могоша еѣ перенти»²⁹³. В польській хроніці Янка з Чарнкова згадується про перехід Вісли біля Завихоста військ литовських князів Кейстута і Любарта восени 1376 р.²⁹⁴

Існування бродів і мілин на Віслі в районі Завихоста фіксує Ян Длугош, який, між іншим, зазначає, що саме під час появи Романа на Віслі тут була посуха. «*Ad fluvium quoque Vislam pervenies partim illum navibus et lembis, partim vadis in aliquot locis repertis, siccitate estatis aquis illius diminutis, superat et ad Zavichost stativa point (Дійшли (русини. – авт.) до ріки Вісли. Переправилися на плотах і човнах, а частково бродом – через літню посуху зменшилась кількість води, що призвело до виникнення мілин – і розбили табір поблизу Завихоста)*»²⁹⁵. У коментарі до польськомовного видання хроніки Яна Длугоша відзначається, що хроніст тут без сумніву вдався до вигадки, оскільки не має ніяких підстав вважати, що Роман з військом форсував Віслу²⁹⁶. Неодноразово через Віслу в районі Завихоста переправлялися війська і в більш пізні часи. Зокрема, перекопський хан Ахмат-Гірей із своєю ордою таку операцію здійснив в 1499 р.²⁹⁷, а 11 (21) квітня 1657 р. під час відомого рейду до Центральної Європи саме тут перейшов Віслу український козацький корпус полковника Антона Ждановича²⁹⁸. Отже, є всі підстави вважати, що Роман Мстиславич міг загинути під час пошуку зручної переправи через Віслу, коли він та його невеличкий загін несподівано натрапили на польське військо. Ця версія

²⁹³ Там же. – Стб.893.

²⁹⁴ Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum // МРН. – Т.2. – Р.674-675. Про обставини походу литовських князів Любарта та Кейстута в 1376 р. див.: Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XIV–XV вв.). – Москва, 1975. – С.71.

²⁹⁵ Długosii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.5-6. – P.195; поп. Szambelan Z. Najazdy ruskie na ziemie Sandomierskie w XIII w. // Acta universitatis Lodzensis. – Łódź, 1989. – Т.36. – S.13.

²⁹⁶ Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. Przeł. J. Mrukówna. – Warszawa, 1973. – Ks.5-6. – S.242 (автор коментаря – К.Пепадська).

²⁹⁷ Гваньїні А. Хроніка європейської Сарматії. Упор. Ю.А.Мицик. – Київ, 2007. – С.352.

²⁹⁸ Гурбик А. Українсько-російські військові відносини в період Раднотської системи (1656-1657 рр.) // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т.2: Наукові студії. – Київ, 2004. – С.218.

уточнює близьку до неї думку про можливість загибелі князя під час рекогносцирування місцевості²⁹⁹.

Нападом на Малу Польщу Роман Мстиславич хотів, використовуючи протиріччя між П'ястами, посилити свої впливи в західнослов'янській країні. Цілком вірогідно, що галицько-волинський князь міг прагнути приєднати до Волині частину території прилеглої до Забужжя Малої Польщі. Є підстави думати, що в сусідній країні його чекало чимало прибічників, а саме певна група впливових малопольських вельмож. Ці симпатки, на думку про існування яких нас наводить літопис, збереглися і після смерті галицького володаря. До них, зокрема, належав, могутній краківський магнат Пакослав «Старий», який толерантно, а часто дружно ставився до нащадків Романа Данила та Василька в найбільш скрутні для останніх часи³⁰⁰.

Після загиблого князя Романа в Галичі залишилася при владі його друга жінка³⁰¹, яка фактично стала княгинею-регентшею

²⁹⁹ Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли до XIV столетия. – Киев, 1887. – С.154; Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. –С.88; Гуржий І. Об'єднувач галицько-волинських земель. – С. 410.

³⁰⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.731. Про краківського палатина Пакослава «Старого» див.: Bieniak J. Pakosław Stary // Polski słownik biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Rzeszów; Gdańsk, 1980. – Т.25. – С.38–42.

³⁰¹ В літописах не згадується ім'я другої жінки князя Романа Мстиславича. В літературі довгий час існувала традиція називати її іменем «Анна (або Ганна)», рідше «Марія». Про це див.: Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – S.24-25. О.В.Майоров у своїх новітніх публікаціях наголошує, що світське ім'я матері Данила і Василька Романовичів не Анна, а Єфросинія. Див.: Майоров О.В. Єфросинія Галицька. – Біла Церква, 2013; та ін. Цей погляд підтримано у монографії: Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. – Львів, 2014. – С.27. В нашій книзі ми згадуємо її так, як її називає єдина пам'ятка, що про неї пише, а саме Галицько-Волинський літопис – «княгини Романова». Див: ПСРЛ. – Т.2. – Стб.718,720,721 та ін.

Ця жінка, яка виконувала функції регентши при малолітніх синах Данилові та Васильку Романовичах, відіграла з 1205 по 1219 рр. велику роль у політичному житті Волинської і Галицької земель. Див.: Полонська-Василенко Н. Княгиня Романова Анна // Визвольний шлях. – Кн.3. – 1954. – С.57-64; Паашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. – С.68-69,194-200; Харди Ї. Наследники Кијева између краљевске круне и татарског жарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. – Нови Сад, 2002. – С.110-142; Головка О.Б. Корона Дани-

при малолітніх чотирирічному Данилові і дворічному Василькові. Одною із перших проблем, яку мала вирішити їх адміністрація, це було питання про перевезення з Польщі на батьківщину і поховання тіла князя Романа.

В п'ятій домініканській редакції «Каталогу краківських єпископів»(він був написаний у першій половині XV ст. і зберігся в рукопису XVI ст.) після розповіді про те, як «*Romanus princeps Ruthenorum fortissimus cum exercitu (могутній князь Рутенів Роман з військом)*» зустрівся біля Завихоста з «*Lestkonem et Conradum ducem Cracouincem et Sandomiriencem (Лешком і Конрадом, князями краківськими та сандомирськими)*», повідомляється: «*Idem Romanus dux tredecimo Kalendas Iulii occisus, decima Iunii Sandomirie sepelitur et exhumatus Ruthenis procaptiuis omnibus redditur (Той же князь Роман в тринадцяти календи липня був убитий, в десяти календи червня похований в Сандомирі та після викупу був викопаний і переданий Рутенам)*»³⁰². Отже, в цьому джерелі йдеться не тільки про час смерті галицько-волинського князя, а і наводиться дата поховання Романа в Сандомирі, а також розповідається про ексгумацію тіла князя і передачу його після викупу русам. Запис «*decima Iunii*», про що вже йшлося у попередньому розділі, є однозначно опискою авторів каталогу, оскільки має бути «*decima Iulii (10 календи липня. – авт.)*», тобто 22 червня. На цю обставину справедливо звертають увагу видавці пам'ятки В.Кентжинський та Й. Шиманський³⁰³.

Польський середньовічний хроніст Ян Длугош (XV ст.) повідомляє у своєму творі, що спочатку тіло Романа Мстиславича було поховано у Сандомирі, а потім галичани за тисячу фунтів

ла Галицького. – С.258-289; Войтович Л. Мати короля Данила (зауваження на полях монографії Д.Домбровського) // Княжа доба: історія і культура. – Вип.1. – Львів, 2007. – С.45-58; Александрович В.С., Войтович Л.В. Король Данило Романович. – С.37-56; та ін.

³⁰² Catalogi Episcoporum Cracoviensium. Rec. et annot. J. Szymański // MPH. Series nova. – Т.10, f.2. – Warszawa, 1974. – P.90. Інше видання: Katalogi biskupow krakowskich. Oprac. W. Kętrzyński // MPH. – Т.3. – P.353.

³⁰³ Katalogi biskupow krakowskich. – P.353, pr.2; Catalogi Episcoporum Cracoviensium. – P.90, pr.119.

срібла викупили у поляків тіло свого володаря і перевезли його до Володимира³⁰⁴. Проте в свідоцтві сучасного подіям Суздальського літопису записано про поховання Романа Мстиславича не у Володимирі, а в Галичі («Галичане взяша князя свого мртва. и несоша и в Галичъ. и положиша и въ цркви ст҃ъа Б҃҃҃а») ³⁰⁵, яке давало підстави, здавалось, зробити незаперечний висновок про місце погребіння Романа в Успенському соборі в Галичі³⁰⁶. М.Ф.Котляр з цього приводу робив більш значне припущення: «Давно знайдене археологом Я.Пастернаком князівське поховання в залишках Успенського собору стародавнього Галича й приписане ним і чи не всіма дослідниками пізніших часів князеві Ярославу Володимировичу (1152–1187) може належати Роману Мстиславичу»³⁰⁷.

Здавалось, що, виходячи із змісту повідомлення сучасного подіям Суздальського літопису, таке припущення може мати право на існування. Але щодо саркофагу, знайденого в 1937 р. Я.Пастернаком, необхідно зазначити, що у храмі без всякого сумніву був похований князь Ярослав Володимирович «Осмомисл» як засновник Успенського собору і довголітній володар Галицького князівства. На користь цього свідчать і результати антропологічних досліджень кістяка, знайденого у саркофазі, які провів С.О.Горбенко. Науковець довів, що ці останки належали людині, яка мала спадкову хворобу Леві-Кальве-Пертеса, що не дозволяло її носію вести активну рухливу діяльність, їздити на коні та брати участь у військових діях³⁰⁸. З Київського літопису відомо, що Ярослав був «славенъ полкты. гдѣ бо вѣшетъ ємоу вѣнда. самъ не ходашеть полкты своими водами»³⁰⁹.

³⁰⁴ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.5-6. – P.197.

³⁰⁵ ПСРЛ. – Т.1. – Стб. 425.

³⁰⁶ Котляр М.Ф. Коментар до літопису // Галицько-Волинський літопис. Під ред. М.Ф.Котляра. – Київ, 2002. – С. С.162; див. також: його ж. *Історія дипломатії Південно-Західної Русі*. – С.101; Горovenko A. *Меч Романа Галицького*. – С.120.

³⁰⁷ Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – Київ, 2002. – С.54.

³⁰⁸ Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл: Реконструкція антропологічна і історична. – Львів, Вінники, 1996. – С.130-132.

³⁰⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 656.

Отже, знайдені Я.Пастернаком останки людини не могли мати відношення до князя Романа Мстиславича, який вів активну, рухливу життєву діяльність, брав участь у багатьох походах і битвах. Вказане, на перший погляд, зовсім не виключає можливості того, що в стінах Успенського собору не могло бути інших поховань. Проте самому припущенню про вірогідність погребіння князя Романа в цьому храмі суперечить той факт, що Успенський собор у Галичі, який мав відношення до князів з родини Ростиславичів, в релігійно-ідеологічному плані навряд чи міг бути усипальницею для представника іншої князівської династії.

Тому варто розглянути інші можливі версії поховання князя Романа Мстиславича. Як вище вже йшлося, в п'ятій домініканській редакції Каталогу краківських єпископів під помилковою датою «*decima Iunii (10 календи червня)*» повідомляється про поховання Романа в Сандомирі. Цю ж інформацію повторив Ян Длугош, який згадав також про викуп тіла підданими князя і поховання його у Володимирі³¹⁰. Такий перебіг подій є в чомусь більш реальним, ніж викладений в Суздальському літопису, оскільки перевезення тіла Романа Мстиславича після загибелі князя зразу ж у віддалений від Польщі Галич було зовсім не простою справою, тим більше в умовах літа.

Наприкінці 30-х років ХХ ст. український дослідник Т.Коструба висловився на користь свідчень Яна Длугоша про поховання Романа Мстиславича в стольному граді Волинської землі. Історик вважав, що князь мав бути похований серед родичів в Успенському соборі Володимира³¹¹. Пізніше І.П.Крип'якевич на підставі того ж джерела також записав, що Роман був похований у Володимирі³¹². Останнім часом таку ж думку висловили Л.В.Войтович, Б.П.Томенчук та Д.Домбровський³¹³. Два остан-

³¹⁰ Dlugossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.5-6. – P.197.

³¹¹ Коструба Т. Де поховано кн. Романа Мстиславича? // Літопис Червоної Калини. – 1938. – С.11-12.

³¹² Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – С.113.

³¹³ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – С.488; Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення, християнізація. –

ні дослідники на відміну від Т.Коструби вважають, що Роман був похований не в Успенському соборі, а в невідомому зараз монастирі у Володимирі, де пізніше була похована його дружина і де у 1289 р. її внук Мстислав Данилович збудував на честь княгині каплицю³¹⁴.

На користь припущення про володимирське поховання Володимира, здавалось, говорить інформація хроніста XVI ст. Мартіна Кромера, який не тільки повторює всю розповідь Яна Длугоша про те, що тіло Романа його наближені привезли з польського міста Сандомира до Володимира, а доповнює її твердженням, що начебто польський князь Лешко дозволив, щоб його труна «*ut Vuladimirae in sepulchro maiorum suorum sepelictur (у Володимирі на кладовищі разом з своїми предками була похована)*»³¹⁵. Проте це доповнення у творі Мартіна Кромера, як нам здається, було зроблено скоріше за все самим автором як логічне роз'яснення дії, а не було наслідком використання якогось давнього протографу.

Саме таким чином описував цей сюжет сучасник Мартіна Кромера Мартін Бельський, який повідомляє, що спочатку тіло Романа поховали у Сандомирі, згодом русини викупили його тіло за тисячу марок, проте на відміну від Яна Длугоша та Мартіна Кромера висловлює абсолютно легендарне твердження, що князя Романа Мстиславича «*rochowali miedzy Bohatyrzy swe w Kijowie (поховали серед своїх богатирів у Києві)*»³¹⁶.

Проти версії про поховання Романа Мстиславича у Володимирі суперечить те, що не Володимир, а Галич був столицею його держави, держави, яку князь без сумніву хотів залишити після себе у спадщину своїм синам. Родина Романовичів залишалася в Галичі принаймні до осені 1206 р., тому логічним було б поховання володаря його спадкоємцями саме в Галицькій землі. Отже,

Івано-Франківськ, 2006. – С.46; *Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich.* – С.28; *idem. Genealogia Mściślawowiczów.* – S.260-261.

³¹⁴ *Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów.* – S.261.

³¹⁵ *Cromeri Martini De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX.* – Colonia Agrippinae, 1589. – P.126.

³¹⁶ *Bielski M. Kronika Polska.* – W Warszawie, 1830. – S.74.

на наш погляд, все зазначене потребує пошуку іншої відповіді на питання про місце поховання Романа Мстиславича. І цей пошук, вочевидь, слід вести в Галицькій землі.

На високому березі Дністра в місці впадіння в нього річки Лімниці (7 км на північ від дитинця літописного Галича) стоїть церква св. Пантелеймона. В письмових джерелах цей храм вперше як костюл св. Станіслава згадується з середини XIV ст. З кінця XVI ст. він входив до комплексу монастиря католицького ордену францисканців. Протягом своєї історії храм неодноразово перебудовувався і реконструювався. В XIX ст. він постраждав від пожежі, а в 1915 р. під час Першої світової війни від артобстрілу. Першим церкву досліджував на початку XX ст. Й.Пеленський, який прийшов до висновку, що храм було побудовано біля 1200 р.³¹⁷. Зараз дослідники схиляються до більш раннього визначення дати побудови храму – 80-ті роки XII ст., оскільки знайдені графіті на його зовнішніх стінах з вказівкою дати 1194 рр.³¹⁸

Оскільки в храмі збереглися графіті³¹⁹, де він згадується як церква св. Пантелеймона – «Ц[Е]Р[К]О[В] С[ВА]Т[ОГ]

³¹⁷ *Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. Na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych.* – Kraków, 1914. – S.32,193. Переклад книги на українську мову див.: *Пеленський Й. Галич в історії середньовічного мистецтва на основі археологічних досліджень і архівних джерел.* Переклад Ю.Угорчака, Ю.Лукомського, Т.Романюка, Л.Мазурчак. – Івано-Франківськ, 2018. – 320 с. Про життя та діяльність Й.Пеленського див.: *Лукомський Ю., Романюк Т. Сторінки життя і діяльності Йосипа Пеленського // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Праці Археологічної комісії.* – Т.244 (ССXLIV). – Львів, 2002. – С.312-319.

³¹⁸ *Иоаннисян О.М., Рождественская Т.В. Надпись с именами Мстислава и Игната на стене церкви св. Пантелеймона в Галиче в контексте политических событий конца XII века // Труды Государственного Эрмитажа.* – 2009. – Т.XLVI. – С.198-218; *Корнієнко В. Ранні датовані графіті церкви Св. Пантелеймона в Галичі: нові дослідження // Галич і Галицька земля. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 30-31 жовтня 2014 р. До 20-річчя утворення Національного заповідника «Давній Галич».* – Галич, 2014. – С. 85-89; *Головка О.Б. Храм святого Пантелеймона в Галичі у контексті політичного життя Галицького князівства (кінець 80-х років XII – перша чверть XIII століття).* – С.109-126.

³¹⁹ *Вуйчик В. Графіті XII–XV століть церкви Святого Пантелеймона в Галичі // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Праці Комісії допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін.* – Т.231 (ССXXXI). – Львів, 1996. – С.189-

О ПАНТЕЛИМОН[А]», вчені прийшли до висновку, що церква була побудована з ініціативи галицько-волинського князя Романа Мстиславича і названа на честь св. Пантелеймона – духовного патрона його діда київського князя Ізяслава Мстиславича. Відомо, що дружина київського князя Володимира Всеволодовича Мономаха Гіта підтримувала тісні контакти з кельнським монастирем св. Пантелеймона, в некролозі якого є запис про смерть Гіти. Широке шанування в князівській родині Мономаховичів культу св. Пантелеймона пояснює чому внук Володимира та Гіти Ізяслав отримав в хрещенні ім'я Пантелеймон. Пізніше князь Ізяслав на честь духовного патрона заснував у Новгороді монастир св. Пантелеймона, а прибічник Ізяслава під час його князювання у Києві Климент Смолятич був освячений у митрополити Русі 27 липня 1147 р., тобто в день пам'яті св. Пантелеймона³²⁰.

Дослідження науковців засвідчують, що біля церкви св. Пантелеймона (сучасне село Шевченкове Галицького району Івано-Франківської області) існувала резиденція Романа Мстиславича, коли він став в 1199 р. володарем об'єднаного Галицько-Волинського князівства³²¹. Під час археологічних розкопок неподалік храму св. Пантелеймона, який зберігся до наших днів, були виявлені потужні оборонні споруди, що свідчить про існування тут княжого двору у вигляді фортеці або замку. Знаково, що біля церкви було також виявлено кладовище з багатими похованнями, що також свідчить на користь існування тут князівської резиденції і мешкання в ній князівської родини і її наближених³²². Нещодавно тут між укріпленнями і храмом св. Пантелеймона дослідни-

194; Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.). – Івано-Франківськ, 2018. – С.28 с.

320 Назаренко А.В. Западноевропейские источники // Древняя Русь в свете зарубежных источников. – Москва, 1999. – С.262, 370-371.

321 Баран В.Д. Княжий Галич в історії України // Український історичний журнал. – 2001. – №4. – С.70-71; Томенчук Б., Баран В. Археологія дерев'яних палацових комплексів княжого Галича // Вісник Інституту археології. – Вип.3. – 2007. – С.39-40.

322 Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. – С.44-46.

ками були знайдені сліди фундаментів будівлі палацового типу³²³. До речі, в середині XII ст. неподалік від цієї резиденції біля церкви св. Спаса знаходився княжий двір батька Ярослава «Осмомисла» засновника об'єднаного Галицького князівства Володимирка Володаревича³²⁴.

На наш погляд, враховуючи прагнення Романа Мстиславича передати Галицьку землю своїм нащадкам³²⁵, побудову ним біля Галича князівської резиденції з родинним церковним храмом Романовичів, вірогідним було б припускати, що тіло могутнього володаря Галицько-Волинської держави було перенесено його підданими після переговорів з поляками з Сандомиру до його князівської резиденції біля Галича і поховано у храмі св. Пантелеймона. Суздальський хроніст, який писав про перевезення тіла Романа до Галича, міг не знати про конкретне місце поховання князя, а тому записав, що його було поховано у відомому книжнику головному храмі Галицької землі – Успенському соборі.

19 червня 1205 р. з життя пішла яскрава політична постать, діяльність якої протягом багатьох років впливала не тільки на розвиток давньоруських земель, а й багатьох інших країн та народів Східної та Центральної Європи. Проявом цього впливу стала велика увага до діяльності князя Романа володаря не тільки з боку давньоруських, а і західноєвропейських та візантійських авторів.

Загибель князя Романа Мстиславича неоднаково сприймалася в різних країнах. Для півдня Русі вона стала справжньою катастрофою, початком нового витка удільної роздробленості, тривалої сорокарічної громадянської війни причому, що найбільш драматично, напередодні події загальносвітового значення –

323 Томенчук Б., Мельничук О. Результати археологічних досліджень давнього Галича у 2003-2007 роках // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Галич, 10-11 жовтня 2008 року. – Галич, 2008. – С.52-53; Томенчук Б. Галич і мала Галицька земля XII–XIII с. – Івано-Франківськ, 2016. – С. 168-175.

324 Peleński J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. – S.109; Баран В.Д. Княжий Галич в історії України. – С.69.

325 Головка О.Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. – С.166-171.

масштабного вторгнення полчищ монгольських ханів у Східну та Центральну Європу. Останній похід галицько-волинського князя викликав справжній шок у верствах польського суспільства. Тут раптова кончина Романа сприймалася як справжнє чудо для поляків. Тому не випадково саме в Польщі ці події стали досить часто обростати різного роду епічними розповідями³²⁶. Під впливом фольклорних пам'яток з легендарними описами Романа Мстиславича в епістолярних творах середньовічних хроністів з'являлося все більше і більше подробиць про «славну битву» під Завихостом³²⁷. Ян Длугош згадував після докладного опису «битви» ще тричі про смерть князя Романа³²⁸, а Мацей Стрийковський присвятив цілу оду «перемозі» поляків³²⁹. 19 червня 1205 р. життя галицько-волинського князя Романа, якому тоді було трохи більше п'ятдесяти років, припинилося. Зразу ж після поховання Романа Мстиславича галичани принесли присягу вірності його синові Данилові, але невдовзі родині малолітнього княжича прийшлося вирішувати вкрай складні проблеми збереження для себе спадщини загиблого князя.

³²⁶ Rocznik kapitulny krakowski // MPH. – T.2. – P.800-801; Rocznik krótki // MPH – T.2. – P.800; Rocznik krakowski // MPH – T.2. – P.836; Rocznik Traski // MPH – T.2. – P.836; Kalendarz krakowski // MPH. – T.2. – P.923; Rocznik franciszkański krakowski // MPH. – T.3. – P.46; Rocznik świętokrzyski nowy // MPH. – T.3. – P.70; Rocznik malopolski // MPH. – T.3. – P.162; та ін.

³²⁷ Chronica Poloniae Maiores. – L.55.

³²⁸ Długossii J. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. – L.5-6. – P. 192-197.

³²⁹ Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszyskiej Rusi. – T.1. – S.214.

ВЗАЄМИНИ ВОЛИНСЬКОЇ І ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ З ПОЛЬСЬКИМИ КНЯЗІВСТВАМИ в першій третині XIII ст.

1. СХІДНА ПОЛІТИКА КРАКІВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ПЕРШОГО – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ДРУГОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ XIII ст.

Ввечері 19 червня 1205 р. фактично розпочався новий етап в історії як Південно-Західної Русі, так і взаємин Волині і Прикарпаття з сусідніми країнами Королівством Угорщина і князівствами Південно-Східної Польщі. Загибель князя Романа Мстиславича на березі р. Вісли поблизу міста Завихосту досить швидко призвела до кризи в житті Галицько-Волинської держави, проявом якої стали тривалі багатолітні конфлікти. Останні узагальнено можна охарактеризувати як громадянську війну. Ця війна з перервами тривала більше сорока років до серпня 1245 р., до успішної для нащадків Романа Мстиславича Данила і Василька битви з суперниками Королівством Угорщина і Краківським князівством біля м. Ярослав.

Зразу ж після поховання Романа Мстиславича відбулася інтронізація його сина Данила на князівському столі в Галичі, а галичани принесли присягу вірності маленькому князю («Галичане же цѣловаша крѣтъ къ снѣ юго Данилу»¹), проте невдовзі перед родиною малолітнього княжича постали вкрай складні проблеми збереження, а потім повернення спадщини загиблого володаря Галицько-Волинського князівства.

¹ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.1: Лаврентьевская летопись. Изд. второе. Вып.1-3. – Ленинград, 1926-1928. – Стб.425.

У нащадків князя Романа Мстиславича – його вдови княгині-регентші та малолітніх синів Данила і Василька – у їх змаганнях за збереження і відновлення позицій в краї виявилось чимало серйозних суперників. Крім багатьох могутніх боярських родів Галицької землі, які не хотіли сильної князівської влади в краї, до табору противників Романовичів належали численні південноруські князі. Серед них слід назвати колишнього тестя князя Романа Рюрика Ростиславича, чернігівських князів Ольговичів на чолі з князем Всеволодом Святославичем «Чермним», волинських удільних князів, які претендували на верховну владу на Волині, а потім стали думати і про можливість поширення свого контролю на Галич (белзький князь Олександр Всеволодович, луцький князь Інгвар Ярославич та його брат пересопницький князь Мстислав Ярославич).

Протягом всього часу громадянської війни 1205–1245 рр. в події в південно-західних ареалах Русі постійно втручалися володарі Королівства Угорщина та східних князівств Польщі. Військовий потенціал Угорщини був більш потужним, ніж у Краківського, Сандомирського та Мазовецького князівств удільної Польщі, тому, якщо угорські армії досить часто здійснювали вторгнення в Прикарпаття, то польські князі були вимушені більше узгоджувати свої дії на сході з конкретною ситуацією в Південно-Західній Русі, що було причиною періодичного їх лавірування, переходу від підтримки тут одного ворогуючого табору до іншого.

В цей час угорський король Андрій II та краківсько-сандомирський князь Лешко «Білий» побачили реальну можливість для реалізації програм підкорення або поширення впливу на землі Південно-Західної Русі, які прокламували їх батьки відповідно король Бела III і князь Казимир II «Справедливий»². Необхідно зазначити, що в 1206 р. в політичному житті Польщі відбулися

² Головка О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С.190-191,202; *Dąbrowski D.* Halicz w koncepcjach politycznych Romana Mściślawowicza i jego następców (wybrane zagadnienia) // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 10-11 жовтня 2008 – Галич, 2008. – С.170.

важливі зміни, а саме сандомирський князь Лешко остаточно повернув собі Краків³. Згідно повідомлення Великопольської хроніки, від тоді Лешко контролював великі володіння в Польщі: «*Lestko nam que primogenitus Cracoviae, Sandomiriae, Siradiae, Lanciciae et Pomoraniae dux et dominus efficitur (Лешко, як первородний, став князем і володарем Кракова, Сандомиру, Серадза, Ленциці і Помор'я)*»⁴. Автор хроніки пише про це в своєму творі до розповіді про загибель князя Романа Мстиславича під Завихостом в червні 1205 р., проте, як вище вже згадувалось, Лешко «Білий» забрав Краків у Владислава «Ляскононого» в 1206 р.

Під 6710 р. Галицько-Волинський літопис розповідає: «**Вобравшю же Роурикоу Половци и Роуси много. и приде на Галич. оставивъ мнискни чинъ. бѣ во пригалъ воазни ради. Романовъгы**»⁵, але ці події мають відношення до часу кінця 1205 – початку 1206 рр.⁶ Датування цієї літописної інформації полегшується в певній мірі паралельним матеріалом із Суздальського літопису, де докладно передаються події в Галицькій землі після смерті Романа Мстиславича. Цей літопис згадує, що у поході на Галич взяли участь також чернігівські князі Ольговичі, серед яких, про що ми знаємо з подальших подій, важливу роль відігравала родина князів Ігоревичів⁷.

Перший наступ придніпровських князів на Галич восени 1205 р. завершився невдачею⁸. Тому на початку наступного 1206 р. князі Ольговичі збирають «снем» у Чернігові, на який також був

³ *Chronica Poloniae Maiores.* – Cap.53 (Великопольська хроніка наводиться за виданням: *Chronica Poloniae Maiores. Rec. et ann. B.Kurbis* // *Monumenta Poloniae Historica. Nova series.* – Т.8. – Warszawa, 1970. – 284 р., з вказівкою номера розділу твору); *Labuda G.* Dwa zamachy stanu w Polsce (1177-1179, 1202-1206) // *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.* – 1971. – Т.82. – S. 103-104.

⁴ *Chronica Poloniae Maiores.* – Cap.52.

⁵ ПСРЛ. – Т.2: Ипатьевская летопись. – Санкт-Петербург, 1908. – Стб.717.

⁶ *Грушевський М.С.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Вип.3. – Львів, 1901. – С.7-8.

⁷ ПСРЛ. – Т.1. – С.426.

⁸ ПСРЛ. – Т.1. – С.426; *Приселков М.Д.* Троицкая летопись. Под ред. *К.Н. Сербиной.* – Москва, Ленинград, 1950. – С.292.

запрошений смоленський князь Мстислав Романович і половці. Учасниками зустрічі було прийнято рішення про проведення нової виправи на Галич. Під час переходу війська на захід у Києві до них приєдналися Рюрик Ростиславич з синами Ростиславом і Володимиром і племінниками, а також «и Берендичи идоша с нимъ». Коаліціанти перед походом домовилися з краківським князем Лешком, який мав здійснити напад на волинський Володимир⁹.

Зміст джерел засвідчує, що підготовка нової виправи не була таємницею для галичан, які звернулися за допомогою до угорського короля Андрія II. Суздальський літопис повідомляє з цього приводу: «Слышав же король вже идуť князи вси Русстиѣ на Галичѣа ѿселѣ идуť Ляхове совокупася весь понде с ними чересъ горы»¹⁰. Про ці події є інформація збереглася і в Ніконовському літопису: «Король же сіа слышавъ, и посла свою помощь ко князю Данилу Романовичю»¹¹. Інформація Суздальського та Ніконовського літописів у передачі подій дещо відрізняється від свідчень Галицько-Волинського, оскільки останній, розповідаючи про тогочасну появу угорського гарнізону в Галичі, безпосередньо пов'язує цей факт із переговорами, які провела вдова князя Романа з угорським королем у галицькому місті-фортеці поблизу Перемишля Сяноку¹². Ця зустріч, вірогідно, мала місце після відходу військ першої коаліції від Галича приблизно пізньою осінню 1205 р. – на початку зими 1205/6 р.

В 1206 р. Андрій II включив Волинську та Галицьку землі до свого королівського титулу та оголосив себе як «*Rex Galicie Lodomeriaeque (Король Галичини і Волині)*»¹³. Проте це не означає, що тоді княгиня-регентша не знайшла спільної мови з угорським

⁹ ПСРЛ. – Т.1. – С.426.

¹⁰ Там же. – С. 427.

¹¹ ПСРЛ. – Т.10: Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. – Санкт-Петербург, 1885. – С.50.

¹² ПСРЛ. – Т.2. – С.717; інформацію про цю зустріч зберегли і угорські джерела. Див.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Studio et opera G.Fejer (далі – CDH). – Т.3, v.1. – Budaе, 1829. – P.32.

¹³ CDH. – Т.3, v.1. – P.51; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – С.348.

королем Андрієм II. Саме щоб зберегти владу в Галичі, вдова Романа Мстиславича погодилася визнати зверхність угорського короля над володіннями Романовичів¹⁴.

За думкою М.Ф.Котляра, тоді ж сторони домовилися про укладення династичного союзу: угорський король мав віддати свою доньку за сина Романа Данила¹⁵. Як вважає польський історик Г.Тиліньський, підписання Сяноцької угоди впливало з попередніх домовленостей угорського короля Андрія II та князя Романа Мстиславича, проте нова ситуація створювала для угорського монарха вигідну ситуацію: вдова Романа заради збереження за собою володінь погодилася на підлеглість їх Королівству Угорщина. Дослідник зазначає, що тривалий час Андрій II виконував умови угоди, оскільки вони були вигідними для нього. Водночас реалізація на практиці цих домовленостей виявилось дуже складним завданням¹⁶.

1206 р. різко зростає опозиція до княгині-регентші та її малолітніх синів в самому Галичі. В Прикарпатті тоді з'явився один з найбільших противників покійного Романа з кола галицьких бояр Володислав Кормильчич, який до цього перебував на вигнанні: «Малоу же времени минувшю. и приведоша кормилнича. иже вѣ загналъ великын кнѣзь Романъ. невѣрты ради»¹⁷. Тоді на допомогу Романовичам і угорському гарнізону в Галичі мала прийти угорська армія, проте вона затрималася на Волині, оскільки Андрій II перш за все вирішив нейтралізувати польський контингент, який наближався до Володимира. «Королю же перешедшю чересъ горы. и слыша вже Ляхове идуť. к Володимерю Шговичемъ в помочъ. понде к нимъ попереѣ к Володимерю. Шговичи же в землю ихъ внидоша. и слышавше вже король стонтъ оу Володимера. не

¹⁴ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – У Львові, 1905. – С.18; Котляр М.Ф. Данило Галицький. – Київ, 1979. – С.32; Нагирный В. Русско-венгерская встреча в Саноке 1205 года // Colloquia Russica. – Series II, vol.I. – Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. – Kraków, 2013. – С.79-85.

¹⁵ Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – С.105.

¹⁶ Tyliński G. Przyczyny zjazdu sanockiego w 1205 roku // Watra. – Kraków, 2000. – Т.10. – С.75-76.

¹⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.718.

смі́ша ити до Галича. исто́гаша дѣни много. ни король постѹпи к Галичю. ни **Влговичи**. король же **вмиривъ Ллхты**. **понде за горы**»¹⁸. Подолавши протистояння з поляками, угорський король Андрій надалі взагалі ухилився від надання допомоги Романовичам і своєму гарнізону в Галичі. Зазначимо, Д.Зубрицький та І.Шараневич висловили думку, що на Волинь здійснив похід великопольський князь Владислав «Лясконогий», проте у подальшій історіографії ця точка зору не була прийнята¹⁹. Вочевидь, що на Володимир прямували полки князя Лешка «Білого»²⁰. Останній в 1206 р. внаслідок бунту можновладців у Кракові відібрав це місто у Владислава «Ляскононого»²¹.

Польські воеводи не наважилися на зіткнення з угорцями і уклали з ними угоду, яка передбачала, як доводив це М.Ф.Котляр, спільну опіку володарів угорського короля Андрія II та краківського князя Лешка над малолітніми синами Романа²². Г.Тиліньський пише, що під час переговорів із угорцями краківський князь Лешко фактично приєднався до Сяноцької угоди Андрія II та княгині вдови Романа Мстиславича²³. Отже, з цього можна зробити висновок, що тоді дипломатія Лешка «Білого» зробила крок щодо поширення впливу Кракова на Волинь.

Проте в 1206 р., залишившись без підтримки угорської армії, «княгиня Романова» з дітьми вимушена була покинути Галич і відправилася до Володимира. Водночас місто залишив і невеликий гарнізон угорців, який прибув сюди за результатами переговорів у Сяноці. Через деякий час галицькі бояри запросили до себе чернігівських князів Ігоревичів. В літописах згадуються чотири

¹⁸ Там же. – Т.1. – Стб.427.

¹⁹ *Зубрицкий Д.* История древнего Галицско-Русского княжества. – Т.3. – Львов, 1855. – С.33; *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси. От найдажнейших времен до року 1453. – Львов, 1863. – С.68.

²⁰ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С.19; *Паушто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С.194.

²¹ *Labuda G.* Dwa zamachy stanu w Polsce (1177-1179, 1202-1206). – S. 103-104; *Historia dyplomacji polskiej.* – Т.1. – S.144-145 (автор розділу – *Г.Лябуда*); *Przybył M.* Władysław Laskonogy, książę wielkopolski: 1202-1231. – Poznań, 1998. – S. 65.

²² *Котляр М.Ф.* Коментар до літопису. – С.170-171.

²³ *Tyliński G.* Przyczyny zjazdu sanockiego w 1205 roku. – S.76.

сини Ігоря Святославича – героя видатної пам'ятки давньоруської літератури «Слова о полку Ігоревім», а саме Володимир (1173–1212 рр.), Роман (загинув у 1211 р.), Святослав (1177–1211 рр.) та, можливо, Ростислав (загинув у 1211 р.)²⁴ З приводу Ростислава ми використали слово «можливо» невипадково, оскільки в літературі можна зустріти застереження щодо взагалі самого факту існування Ростислава Ігоревича²⁵. Утвердження Ігоревичів восени 1206 р. в Галицькій землі позначилась на зміні адміністративно-територіального устрою краю: новий галицький князь Володимир Ігоревич віддав брату Роману у князювання Звенигород, отже в Галицькій землі відновилося Звенигородське удільне князівство.

Але Ігоревичі не обмежилися завоюванням лише Галицької землі. «**И еще же хоташю Володимероу** (Ігоревичу – авт.). **искоренити племѧ Романово**. **поспѣвающимъ же везбожнѣмъ Галичаномъ**», – пише Галицько-Волинський літопис про прагнення глави клану Ігоревичів до фізично знищити вдову Романа та її двох малолітніх синів, проте головним, безумовно, для Володимира Ігоревича було посадити у волинському Володимирі свого брата Святослава²⁶. О.Андріяшев відзначав, що на Волині Ігоревичі знайшли серед місцевих магнатів собі спільників (згаданих у літописі Мстибога, Мончука і Микифора), які шляхом зміни володаря хотіли зміцнити свої позиції²⁷. М.Ф.Котляр, розвиваючи цю думку, наголошує, що саме сила цієї партії на Волині змусила княгиню-регентшу та її синів тікати з Володимира²⁸.

Проте головною причиною подальшого відходу Романовичів з Володимира, на наш погляд, слід вважати не дії бояр-зрадників Мстибога, Мончука та Микифора, які, за Галицько-Волинським

²⁴ *Baumgarten N.* Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. – Romae, 1927. – Tabl.IV. – 44,45,47,48. – С.19.

²⁵ *Луцин О.* Вступ чернігівських Ольговичів у боротьбу за галицько-волинську спадщину: трагедія Ігоревичів // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С.95-97.

²⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.718.

²⁷ *Андріяшев А.* Очерки истории Волынской земли до конца XIV ст. – Киев, 1887. – С.155.

²⁸ *Котляр М.Ф.* Данило Галицький. Біографічний нарис. – Київ, 2004. – С.101.

літописом, «**яко предати хотахоу гѣдоу свою и градъ**»²⁹, а похід на Волинь нового галицького князя Володимира Ігоревича, про який розповідає суздальський літопис: «**Тогда Володимеръ пришедь из Галича. вѣгна изъ Володимера Романа** (Романовичів. – авт.) **а брата свогго** (Святослава. – авт.) **посади**»³⁰. Це сталося наприкінці осені 1206 – на початку зими 1206/1207 р.³¹ Правильність визначення часу цієї події доводить аналіз змісту Суздальського літопису, який майже зразу після інформації про завоювання міста Володимира Святославом Ігоревичем інформує про сонячне затемнення («**Тое же зими быс знаменьє на небеси в слонци месяца февраля в 28 днь, в среду сырное недели**»³²). Як відзначає М.Г.Бережков, це затемнення мало місце 28 лютого 1207 р.³³

Галицько-волинський літописець докладно описує величезні труднощі, які виникли у Романовичів під час втечі з Володимира і після того, як вони покинули столицю Волині, однак він не згадує, на що в свій час справедливо звернув увагу Д.Зубрицький, про якесь переслідування Романовичів воїнами Володимира Ігоревича³⁴. Думається, що книжник і при описі цієї події навмисно драматизує свою розповідь про негаразди Романовичів під час їх уходу з Володимира. Вірогідно, зваживши на ситуації, коли на місто йшло потужне військо з Галича, і провівши нараду з найближчим оточенням, мати Данила та Василька та її найближчий радник боярин Мирослав вирішили на краще шукати притулок у Кракові³⁵.

²⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.718.

³⁰ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.428.

³¹ Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.8; Купчинський О.А. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С.234.

³² ПСРЛ. – Т.1. – Стб.428.

³³ Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – Москва, 1963. – С.99.

³⁴ Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества. – Ч.3. – С.39.

³⁵ Про боярина Мирослава див.: Jusupović A. Mirosław-piastun i Mirosław Halicki w przekazach «Kroniki Halicko-Wołyńskiej» // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.20. – Львів, 2011. – С.769-783.

Лешко «Білий» організував в своїй столиці дуже теплий прийом для вигнанців. Давньоруський книжник пояснює таку поведінку малопольського володаря особистою прихильністю до своїх волинських родичів³⁶, але таке ставлення Лешка до прибульців впливало з бажання краківської пануючої верхівки ближчим часом втрутитися в справи Південно-Західної Русі, перш за все Волинської землі, скориставшись тим безладдям, що там чинилось.

Влітку 1206 року, як вище йшлося, сутичка з угорським військом вимусила поляків відмовитися від плану підкорення Волині. Тепер Лешко «Білий» вирішив більш ретельно і одночасно обережно підготуватися до нової спроби поширити вплив на волинські землі. Для цього він взяв на озброєння тактику прокламування своєї підтримки прав законних нащадків Романа Мстиславича на Волинську та Галицьку землі. Крім цього, Лешко десь весною 1207 р. вдався до певних дипломатичних акцій. «**Данила посла Лестъко во Оугрѣ и с нимъ послалъ посолъ свои. Вячеслава Лысого**»³⁷. Б.Влодарський пояснював причини запобігання до методів дипломатії з боку Лешка тим, що на той час він не мав змоги вдатися до прямих воєнних дій на сході. Справа в тому, що Лешку серйозно загрожував великопольський князь Владислав «Лясконогий»³⁸.

В ході перетрактації з королем Андрієм II посол Лешка В'ячеслав Лисий розігрував традиційну карту захисту інтересів Романовичів, використовуючи ту обставину, що роком раніше угорський король вже оголосив себе опікуном малолітнього нащадка Романа Мстиславича. Але, безумовно, під час переговорів, які, вірогідно, відбулися весною 1207 рр.³⁹, їх учасники як з польської, так і з угорської сторони переслідували власні цілі.

³⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.718.

³⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.719. Про перебування маленького князя Данила Романовича в Угорщині див.: Волощук М.М. «Угорське дитинство» князя Данила Романовича (1206–1210 рр.) // На вітар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 365-376.

³⁸ Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S.35.

³⁹ М.С.Грушевський вважав, що польсько-угорські переговори відбулися у першій половині 1207 рр.. Див.: Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.9.

Розглядаючи цей сюжет зазначимо, що важко погодитись з поглядом вказаного вище Б.Влодарського про те, що під час переговорів володарі Малої Польщі та Угорщини домовились про розділ сфер впливу (на Волині польська, а в Галичині угорська)⁴⁰. Переважна орієнтація в цей і подальший час у східній політиці Лешка «Білого» на Волинську землю, а Андрія II – на Галицьку землю не є достатнім аргументом для такого висновку. А.Вількевич-Вавжиньчикова займала в цьому питанні більш виважену позицію, відзначаючи, що «*всі самостійні дії однієї з сторін на цій території завжди наітовхувалися на вороже ставлення з іншої сторони*»⁴¹. На користь останнього свідчить вище згадане включення всіх земель Південно-Західної Русі, а не тільки Галицької землі угорською верхівкою до титулу свого короля.

Проте ні Угорщина, ні Польща у 1207 р. не поспішали з реалізацією своїх експансивних планів на сході. Давньоруський книжник повідомляє, що галицький князь Володимир Ігоревич надсилав до означених країн великі дари, чим намагався утримати їх володарів від спроб втручання у справи володінь Ігоревичів⁴². На цю стриману позицію угорського та краківського володарів, вочевидь, впливала не дуже стабільна ситуація у власних країнах.

Ймовірно, з владою Святослава Ігоревича у Володимирі певний час були вимушені миритися і місцеві волинські удільні князі: белзький князь Олександр Всеволодович, луцький Інгвар Ярославич та пересопницький князь Мстислав Ярославич⁴³. На позицію сусідів Ігоревичів, як здається, впливала загальна сила в той час на півдні Русі чернігівських Ольговичів на чолі з князем Всеволодом Святославичем «Чермним». В 1207 р. галицький князь Володимир

⁴⁰ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.35.

⁴¹ Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. // Ateneum Wilenskie. – T.3. – 1937. – S.22.

⁴² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.719; Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.23.

⁴³ Пересопниця – місто у Східній Волині, яке вперше згадується у літопису під 1149 р. (ПСРЛ. – Т.2. – Стб.323) і знаходилося на р. Стублі, лівому витoku р. Горинь (Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття / Под ред. А.П. Черныша. – Киев, 1990. – С.124 (автор розділу – В.М. Петегурич)). Пересопниця відіграла важливу роль як потужна фортеця та в означений час була центром одного із східноволинських князівств.

Ігоревич, на що вперше звернув увагу Д.Зубрицький, навіть допомагав Всеволоду у боротьбі з Рюриком Ростиславичем за київський стіл («*из Галича приде к немю Володимеръ Игоревичъ*»)⁴⁴. Це свідчило про впевненість Ігоревичів у надійності своїх позицій в Галицькій землі та на Волині.

Зазначимо ще раз, що кінець першого десятиліття XIII ст. пройшов взагалі під знаком посилення клану чернігівських Ольговичів у Південній Русі⁴⁵. Як пише М.Димнік, Ольговичі контролювали тоді всі землі Південної Русі «*від Галичини через Київ і Переяславль до Чернігова*»⁴⁶. Тому, мабуть не випадково, що в джерелах певний час не має інформації про якісь конфлікти між Ігоревичами та боярськими олігархами краю. Проте політичне формування Ольговичів під патронатом Всеволода «Чермного» виявилось все ж таки німецьким і нетривалим.

Невдовзі після приходу до Південно-Західної Русі амбіційні князі Ігоревичі почалися сваритися між собою, що зразу позначилося на їх позиціях як у Південній Русі загалом, та і в Галицькій та Волинській землях зокрема. «*По сем же долгоу времени мнннувшю, – пише Галицько-Волинський літопис, – матежь вѣс. межн братома н Володимеромъ. н Романомъ Роман же вѣха во Оугрты. н виса с братомъ. н повѣдивъ за Галичъ. а Володимеръ вѣжа во Поутивль*»⁴⁷.

В літературі висловлено думку, що конфлікт між Романом та Володимиром Ігоревичами, внаслідок якого перший захопив Галич, а другий повернувся до родинного Путивля, виник у 1208 р., бо саме під цим роком про нього є згадка у Воскресенському літопису⁴⁸. Згодом на нетривалий час (усього три місяці!) Галич

⁴⁴ ПСРЛ. – Т.1. – С.429; Зубрицький Д. История древнего Галичско-Русского княжества. – Ч.3. – С.41.

⁴⁵ Коваленко В.П. Політичне становище південноруських земель в XII–XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.2. – Київ, 2002. – С.77-101.

⁴⁶ Dimnik M. The Dynasty of Chernigov. – Cambridge, 2003. – P.285.

⁴⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.719.

⁴⁸ ПСРЛ. – Т.7: *Летопись по Воскресенскому списку*. – Санкт-Петербург, 1856. – С.116; пор. Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.10.

був захоплений сином Рюрика Ростиславича Ростиславом, але за допомогою угорського двору Роман Ігоревич відновив свою владу.

Відчуваючи слабкість позицій Романа в Галичі, незабаром король Андрій II вдався до нових кроків, спрямованих на встановленні угорської присутності в Прикарпатті. «**Андрѣи же и король, – пише Галицько-Волинський літопис, – оувѣдивъ безаконье Галичкое и матежь. и посла Бенедикта со воими. и га Романа в бани мѣнющася. и посла и во Оугрѣхъ**»⁴⁹. Ця подія сталася у 1209 р., вірогідно, у другій половині року. Б.Влодарський пояснював причини виправи угорського війська на чолі із палатіном Бенедиктом Бором до Галича бажанням короля Андрія саме в цей час використати факт перебування Данила при його дворі, щоб одружити Романовича з його дочкою⁵⁰. Проте жорстокий режим, який встановив в Галичі Бенедикт Бор, свідчить скоріше за все про намагання угорської адміністрації безпосередньо включити Галицьку землю до своєї держави. На рішення Андрія направити своє військо через Карпати вплинули, вірогідно, події в сусідній Волині, в якій в цей час докорінно змінилася ситуація.

Конфлікт Володимира і Романа Ігоревичів в Галицькій землі, який розпочався у 1208 р., різко ослабив позиції у місті Володимирі їх брата Святослава, який на Волині не мав достатньої підтримки. Галицько-Волинський літопис розповідає, що тоді белзький князь Олександр Всеволодович вирішив, спираючись на допомогу польських князів Лешка та Конрада, вигнати Святослава Ігоревича та завоювати для себе стіл у Володимирі. Однозначно, що на цей рішучий крок удільного волинського князя вплинули події в Галицькій землі, де на той момент брати князя Святослава втратили владу. Галицько-волинський літописець з цього приводу повідомляє: «**возведе Олександръ Лестька и Конъдрата. придоба Лаховѣ на Володимерьъ. и створиша имъ врата Володимерци . рекоуѣсе се снѣць. Романови**»⁵¹.

⁴⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.721-722.

⁵⁰ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.41.

⁵¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.720.

Успіх походу польських князів і їх белзького союзника був обумовлений незадоволенням місцевого населення правлінням Святослава, але дуже важливим моментом у цій кампанії була участь в ній Олександра Всеволодовича, якого мешканці Володимира сприймали як продовжувача справи Романа Мстиславича. Однозначно, що князь Олександр не був справжнім союзником для вдови Романа та її малолітніх синів. З моменту смерті Романа він протягом тривалого часу прагнув вирішувати виключно свої особисті плани і претендував на лідерство у Західній Волині. Цей момент, а ще більше свавілля іноземних військ у столиці Володимирського князівства невдовзі після захоплення Володимира призводить, з одного боку, до виникнення конфлікту мешканців міста з Олександром та його польськими союзниками, а, з другого, спричиняє протистояння між самим Олександром та польськими князями Лешком та Конрадом. Добровільна здача міста володимирцями призвела до швидкого захоплення і пограбування зразу ж майже всього міста поляками. За інформацією літописця, нападникам не вдалося захопити якийсь «останець града» і Успенський собор. З приводу загадкового «останця града» можна припускати, що мова в джерелі йшла про князівську резиденцію.

До останньої, де знаходилися прихильники Святослава Ігоревича поляки прагнули потрапити через перехід, який йшов до палацу з хор Успенського собору. Проте останній був також перпоною для іноземців, бо мав міцні двері, які поляки «**не могоша нсѣчи**»⁵². Саме в цей момент Олександр Всеволодович звернувся до братів-князів Лешка і Конрада з проханням вгамувати зухвалість польських вояків. «**Олександроу, – пише Галицько-Волинський літопис, – молащюся Льстькови. в встанцѣ града. и в цркви стѣи Бѣи (Успенському соборі. – авт.)**»⁵³. «Доне леже

⁵² Там же. – Т.2. – Стб.720.

⁵³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.720. У повідомленні йдеться про кафедральний Успенський собор, який було побудовано дідом Романа Мстиславича Ізяславом Мстиславичем у 1156–1160 рр. (Лихачева О.П. Комментарии // Памятники литературы Древней Руси. XIII век. – Москва, 1981. – С.571; Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья. – С.121 (автор розділу – В.М.Петегурич). Собор використовувався як князівська усипальниця. Оскільки на хори собору можна було потрапити тільки через двері верхнього ярусу зовнішньої стіни,

Лєстько приѣха и Конѣдратъ. иво звиста Лѣхы своа ти тако спѣсна вѣѣ цркви. и встанокъ людин»⁵⁴. Проте, вірогідно, князь Олександр, який мав серйозну підтримку у володимирців, у стосунках із поляками займав не тільки прохальну позицію.

Саме це призвело до того, що поляки вирішили замінити у Володимирі амбітного князя Олександра, який користувався підтримкою значної частини володимирців, іншим претендентом на гегемонію в Західній Волині луцьким князем Ингваром Ярославичем, який саме в той час стає тестем князя Лешка «Білого» (Лешко одружився на доньці Ингвара Гремиславі⁵⁵). Князь Ингвар за допомогою поляків сів на володимирському столі і юридично став верховним сюзереном усієї Волині. Під час цих подій союзником Лешку «Білому», Ингварю та брату останнього пересопницькому князю Мстиславу Ярославичу прийшлося вступити в конфлікт і з пінським князем Володимиром Ростиславичем, який, судячи з дуже лаконічної інформації літопису («тогда же аша Володимера. Пиньскаго. вѣ во Ингваръ. с Лѣхы и Мьстиславъ»), тоді також брав участь у боротьбі за волинську частину спадщини Романа Мстиславича⁵⁶.

Розглядаючи тодішню ситуацію на Волині М.Ф.Котляр наголошував, що після після подій 1209 р. «на Волині довгий час хазяйнує ворог родини Романа Олександр Всеволодович белзький»⁵⁷. На нашу думку, цей погляд є перебільшенням, оскільки в Східній

П.О.Рапопорт висловив вірогідне припущення про те, що собор приймав безпосередньо до князівського палацу і з'єднувався з ним переходом. Див. Рапопорт П.А. Русская архитектура X–XIII вв. – Ленинград, 1982. – С.105).

⁵⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.720.

⁵⁵ Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – S.265; Щавелева Н.И. Комментарии // «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Перевод Л.М.Поповой, вступительная статья и комментарии Н.И.Щавелевой. – Москва, 1987. – С.230; Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи X–XIV ст. – Львів, 2014. – С.293. Інший погляд, що Лешко був одружений на доньці новгородського князя Ярослава Володимировича, висловлює Д.Домбровський. Див.: Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku). – Kraków, 2008. – S.616–621.

⁵⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.720.

⁵⁷ Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX – XIII вв. – Киев, 1985. – С.138.

Волині тоді правили князі Ярославичі: Ингвар і Мстислав, на владу яких відповідно в Луцьку і Пересопниці Олександр Всеволодович не впливав.

Однозначно важко погодитися погодитись і з дещо категоричним висновком М.С.Грушевського і В.Т.Пашута про встановлення панування польських магнатів на Волині після 1209 р.⁵⁸ Безумовно, в умовах різкого протистояння різних політичних угруповань на Волині польські князі істотно впливали на політичну ситуацію в краї, проте вже в тому ж 1209 р. вони були вимушені зробити серйозні поступки як по відношенню до Олександра Всеволодовича, який повернувся до Володимира, так і по відношенню до Романовичів. Важливу роль у житті Західної Волині тоді значно відігравала місцева правляча верхівка. Саме це дало підставу Д.Зубрицькому вважати, що Ингвар Ярославич не зумів утвердитися в Володимирі через опозицію до нього міського населення⁵⁹.

Говорячи про хронологію описаних вище на Волині подій, можна, на наш погляд, погодитися в цілому з їх датуванням, яке запропонував у своїй класичній праці про хронологію Галицько-Волинського літопису М.С.Грушевський. На думку історика, в 1208 р. відбулося вигнання Святослава Лешком «Білим» і Олександром Всеволодовичем з Володимира, якого поляки захопили у полон, в 1209 р. краківський князь допоміг своєму тестю Ингвару Ярославичу зайняти Володимир, а друге повернення Олександра Всеволодовича до міста Володимира сталося 1210 р.⁶⁰ Нам

⁵⁸ Грушевський М.С. История Украины-Руси. – Т.3. – С.24; Пашута В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.196.

⁵⁹ Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. – Ч.3. – С.43; див. також Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.23.

⁶⁰ Грушевський М.С. Хронологія Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.9–10. М.С.Грушевський припускає неточність, оскільки Святослава тоді не вигнали, а захопили у полон польські князі («Святослава же пша. и ведоша и в Лѣхы»// ПСРЛ. – Т.2. – Стб.720). В.Т.Пашута датує похід Лешка «Білого» та Олександра Всеволодовича на Володимир 1209 р. (див. Пашута В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.196), але погляд М.С.Грушевського, що ця виправа сталася у 1208 р., виглядає більш переконливим. В.М.Нагірний вважає, що розглянуті події на Волині мали місце в 1207–1208 рр. Див.: Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – Kraków, 2011. – S.161–162.

здається, що прихід до Володимира Ингваря, а потім повернення до головного міста Волині Олександра відбулося не у 1209 р., а в першій половині вже наступного 1210 р.

Події на Волині дозволили Романовичам дещо відновити позиції в краї. «**И приѣхѡ Берестьяне ко Лестькови и просиша Романован княгий. и дѣти ѿ**», – повідомляє Галицько-Волинський літопис⁶¹. Зміст цього та наступного літописного запису про передачу вдові Романа Мстиславича «княгині Романовій» та її синові Василькові (Данило на той час перебував в Угорщині) спочатку Берестя, а згодом Белза є ще одним аргументом на користь збереження на Волині значних сил, які підтримували курс Романа Мстиславича і прагнули до відновлення сильної князівської влади в ареалі. Можна думати, що в 1209 р. ці сили в умовах небажаних політичних катаклізмів, що сталися внаслідок захоплення польськими полками Володимира, почали висловлювати свою позицію. Ця обставина вимусила краківського князя Лешка, а також на той час головного волинського князя Олександра Всеволодовича, піти на поступки Романовичам. Б.Влодарський, на наш погляд спрощено, пояснював цей крок малопольського князя тим, що вдова Романа була тягарем для Лешка при краківському дворі⁶². Зазначимо, що в свій час О.Андріяшев справедливо відзначав, що поступки Лешка Романовичам пояснюються силою волинських бояр, що їх підтримували⁶³.

Відчуваючи значні протиріччя між Лешком і Олександром Всеволодовичем, ослаблення на певному етапі позицій останнього, який на деякий час втратив Володимир, куди прийшов Ингвар Ярославич, мати Романовичів після одержання Берестя вирішила використати ситуацію для подальшого посилення позицій своєї родини на Волині, а саме добитися передачі Романовичам Белзького удільного князівства.

З цього приводу літописець повідомляє: «**Княгини же Романоваа. посла Мирослава. ко Лестькови глци. како сии**

⁶¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.720.

⁶² Włodarski B. Polska i Ruś. – S.44.

⁶³ Андріяшев А. Очерк истории Волинской земли до конца XIV ст. – С.159.

всю землю нашу и ѡтчиноу держить. а сѣѡ мои во ѡдиномѡ Берестьи ѡлександрѡ приѡ Оугровескѡ. Верещинѡ Столпѡ. Комовѡ. иѡа Василковн. Белзѡ»⁶⁴. Зміст цієї літописної статті скоріше за все свідчить, що ці забузькі міста, які колись безпосередньо підкорялися Роману, не мали на цей час над собою володаря або знаходилися під контролем Романовичів, які згідні були проміняти їх на більш зручний стіл на Волині. З тексту пам'ятки ясно, що остаточне рішення про передачу Белзького князівства Васильку Романовичу приймалося не тільки Лешком, а перш за все князем Олександром, можливо за домовленістю з «княгинєю Романовою». На користь існування останньої свідчить той факт, що замість Белзького князівства князь Олександр Всеволодович бере тоді під свій контроль значну прикордонну територією за рікою Західний Буг – Забужжя⁶⁵.

В подальшому краківський двір продовжував стежити за подіями у Південно-Західній Русі, але головну увагу Лешко «Білий» і його адміністрація приділяють ситуації в Прикарпатті. Галицьке магнатство в 1210 р. зробила чергову спробу помиритися з Ігоревичами, які повернулися до влади (Роману на той час вдалося втекти з угорського полону, а Святославу звільнитися від ув'язнення в Польщі). Внаслідок цього майже відновилася стара ситуація з пануванням Ігоревичів в Галичині, але розподіл столів дещо змінився. Якщо Володимир та Роман повернулися відповідно до своїх колишніх Галичу та Звенигороду, то Святослав сів у Перемишлі⁶⁶. Син Володимира Ізяслав одержав Теревовль. Іншого свого сина Всеволода Володимир Ігоревич з метою відновлення мирних відносин відсилав «**во Угры ко королеви с дары**»⁶⁷.

Варто зазначити, що вірогідно в цей час було укладено шлюб брата Лешка «Білого» мазовецького князя Конрада з дочкою Святослава Ігоревича Агафією, яка, вірогідно, разом із батьком була захоплена поляками у Володимирі і у подальшому певний

⁶⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.721.

⁶⁵ Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – С.71.

⁶⁶ Там же. – Стб.723.

⁶⁷ Там же.

час знаходилася у польському полоні⁶⁸. У Конрада і Агафії народилося десять дітей: п'ять хлопців і п'ять дівчат, деякі з яких в середині XIII ст. відіграють важливу роль у політичному житті Польщі, у тому числі і під час її стосунків з Руссю⁶⁹. Л.В.Войтович припускає, що в 1209 р. Лешко і Конрад підписали домовленість із Святославом, який в обмін на відмову від претензій на місто Володимир отримав підтримку польських родичів у галицьких справах⁷⁰.

Взимку 1210/11 р. виникає конфлікт між місцевим боярством і князями Ігоревичами. Лідери бояр Володислав Кормильчич, Судислав і Філіп, що втекли в Угорщину, почали просити «оу корола Оугорьского. дан намъ ѡтчина Галичю Данила. атъ с нимъ приемъ и ѡ Игоричевъ»⁷¹. Цей заклик відповідав намірам короля Андрія II, який послав влітку 1211 р. через Карпати велике військо («в силъ тажцѣ») на чолі з двірським Потом.

Зразу ж зазначимо, що, крім галицьких бояр, велику дипломатичну діяльність щодо Галицької землі здійснювала в цей час княгиня вдова князя Романа – «княгиня Романова». Саме за її ініціативою на Волині створюється велика коаліція, війська якої вирушили в Прикарпаття. Серед учасників походу були белзькі загоны від князя Василька, польські полки, направлені краківським князем Лешком «Білим», дружини пересопницького князя Мстислава «Німого», володимирського Олександра Всеволодовича і його брата Всеволода, луцького князя Інгвара, а також під-

⁶⁸ Про шлюб Конрада і Агафії є згадка в «Каталозі краківських єпископів» в інформації про участь війська сандомирського воеводи Суліслава, яке воювало за наказом Лешка з «*Swyantoslaum ducem patrem uxores Konradi (князем Святославом, батьком дружини Конрада)*». Див.: *Catalogi Episcoporum Cracoviensium. Rec. et annot. J. Szymański.* – P.90. Інше видання: *Katalogi biskupow krakowskich. Oprac. W.Kętrzyński.* – P.353.

⁶⁹ *Dąbrowski D. Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku).* – S.469-470; *Волощук М.* До питання присутності русинів при дворі княгині Агафії Святославівни (між 1207/1209 – 1247/1248) – дружини мазовецького князя Конрада // *Inter Regnum et Ducatum. Studia ofiarowane Profesorowi Janowi Tęgowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin.* – Białystok, 2018. – С.633-637.

⁷⁰ *Войтович Л.В.* Галич у політичному житті Європи X–XIV ст. – С.294.

⁷¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.724.

розділи із Дорогобужа і Шумська⁷². З літопису відомо, що краківський князь Лешко «Білий» послав на схід військо на чолі з воеводою Суліславом, який був сандомирським каштеляном («*а ѡ Лестка из Лаховъ. Соудиславъ Бернатовичъ*⁷³. со многими Поланчы»⁷⁴).

Розгляд обставин подій літа – початку осені 1211 р. засвідчує, що під час бойових дій в Прикарпатті головною силою, яка боролася проти загонів Ігоревичів і позбавила їх влади у Галицькій землі, були угорські полки. Волинські і польські союзники угорців у вересні 1211 р. прибули до Галича, де взяли участь в урочистій інтронізації молодого Данила Романовича. Напередодні цієї події, як розповідає літопис, галицькі магнати розправилися із своїми лютими ворогами князями Ігоревичами, яких повісили. Зазначимо, що в джерелах є інша інформація, щодо ініціаторів цієї казні. В Новгородському літописі під 6722 (1214) р. повідомляється, що чернігівський князь Всеволод «Чермний» звинувачував у вбивстві Ігоревичів Ростислава і Володимира Рюриковичів – синів відомо-

⁷² Там же. – Стб.725.

⁷³ Історики часто ототожнюють польського воеводу, названого у літописі як Судислав Бернатович («*Соудиславъ Бернатовичъ*»), з галицьким боярином Судиславом, який наприкінці 10-х – в 20-х роках XIII ст. стане фактично найсильнішим галицьким магнатом (див. [*Махновець Л.* Коментар] // *Літопис Руський. За Іпатским списком переклав Л.Махновець.* – Київ, 1989. – С.372, 373; та ін.). Проте ще на початку XX ст. видавець другого тому «Полного собрания русских летописей. – Санкт-Петербург, 1908» О.О.Шахматов відокремлював постать польського воеводи Судислава Бернатовича від особи галицького боярина Судислава (ПСРЛ. – Т.2. – Санкт-Петербург, 1908. – Стб. XXIX). О.П.Лихачова також відзначала помилковість підходу тих дослідників, які ототожнюють Судислава Бернатовича і галицького вельможу Судислава (*Лихачева О.П.* Коментарии. – С.573-574). Про останнього див.: *Волощук М.М.* «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. – Івано-Франківськ, 2014. – С.284-359; *Jusupović A.* Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok.1205–1269). – Kraków, 2016. – S.74, 243-264. На нашу думку, в поході брав участь саме сандомирський воевода Суліслав, про якого є інформація в польських джерелах: «*Sulislaus castellanus Sandomiriensis secundum ducis Lestkonis mandatum cum exercitu Polonorum Russiam intrat (Суліслав, сандомирський каштелян, за наказом князя Лешка з військом Поляків вдерся на Русь)*». Див.: *Catalogi Episcoporum Cracoviensium.* – P.90. Інше видання: *Katalogi biskupow krakowskich.* – P.353.

⁷⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.725.

го князя Рюрика Ростиславича⁷⁵. Більш дивну інформацію можна прочитати в «Каталозі краківських єпископів» (домініканська редакція початку XV ст.), де йдеться про те, що сандомирський кастелян повісив князя Святослава з іншими чотирма особами, «*quoniam ita dux Lesthko iusserat (яких наказав князь Лешко)*»⁷⁶.

Відсутність можливості для серйозного впливу в Прикарпатті спонукала невдовзі краківсько-сандомирського князя Лешко «Білого» до активізації дій на Волині, які були спрямовані на зближення з володимирським князем Олександром Всеволодовичем. Скориставшись тим, що «княгиня Романова» через протидію бояр втратила позиції в Галичі, польський володар допоміг князю Олександрові в 1213 р. забрати у Романовичів Белз («*Приде Лестъко к Белзоу. оубѣженъ Александромъ. Влександръ же не прише. хотѣ зла Романовичемъ и приѣ Белзъ. и да Влександрови. а богаре не изневѣришася. но идоша вси со княземъ Василюкомъ*»)⁷⁷.

Вочевидь, за передачу Белза, який став володінням брата Олександра Всеволода Всеволодовича, володимирський князь погодився на захоплення поляками забузьких міст Берестя, Угровська, Верещина, Столпа і Комова, де незабаром появляються малопольські гарнізони. Німецький дослідник Г.Роде пише, що ця подія сталася між 1207 та 1210 рр.⁷⁸, однак однозначно що вона відбулася значно пізніше. Нагадаємо, що в зазначений істориком час Берестя знаходилося під владою Романовичів. На наш погляд, Угровська і Берестейська волості Волинської землі відійшли до Краківського князівства біля 1213 р. Водночас у нас не має ніяких

⁷⁵ Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. С предисловием и под редакцией А.Н.Насонова (далі – НПЛ). – Москва, Ленинград, 1950. – С.251. Аналогічна інформація вміщена у Воскресенському літопису (ПСРЛ. – Т.7. – С.117).

⁷⁶ Див.: *Catalogi Episcoporum Cracoviensium*. – P.90. Інше видання: *Katalogi biskupow krakowskich*. – P.353.

⁷⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.728; *Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w.* – S.23-24.

⁷⁸ *Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung.* – Bd.1. – Köln, Graz, 1955. – S.105.

підстав вважати, що тоді полякам належала найбільш північна частина Побужжя – Дорогичинська волость⁷⁹.

Після втрати Берестя і Белза родина Романовичів переїхала до невеликого міста на сході Волині Кам'янця. Відомо, що це місто і округа довкола нього належали ще Роману Мстиславичу. В 1195 р., за згадкою київського літопису, суперники Романа на чолі з князем Ростиславом Рюриковичем «**повоева и пожже волость Романоновою. около Перемилѣ**»⁸⁰. Наприкінці 1213 р., відчуваючи примарність сподівань на допомогу угорського двору в поверненні Галича, «княгиня Романова» з князем Данилом Романовичем вирішили провести переговори Лешком «Білим». На той час в Прикарпатті і в самій Угорщині склалися досить складні політичні обставини. Скориставшись замахом на короля Андрія II, якому передувало вбивство його жінки королеви Гертруди «Меранської» (28 вересня 1213 р.), в Галичі захопив владу могутній боярин Володислав Кормильчич.

«**Данилъ же Ѡиде с мѣрю своєю в Лахи. Ѡпросивсѣ Ѡ корола**»⁸¹. Це невелике повідомлення літопису є дуже цікавим. Перш за все воно фіксує розвал ділових взаємин між Романовичами та угорським королем, а також засвідчує можливий початок активної власної діяльності Данила, який вийшов з-під контролю угорського короля Андрія II. Молодий Данило Романович відвідав в Кракові князя Лешка «Білого», де наприкінці 1213 р. домовився про спільну боротьбу проти галицького боярина Володислава та його союзників. На рішення Лешка «Білого» втрутитися в ареал постійної уваги Королівства Угорщина, вочевидь, вплинула складна ситуація, яка виникла в той час в цій державі, що не дозволяла королю Андрію II проявляти велику активність відносно Прикарпаття.

⁷⁹ *Головко О. Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича // Дорогичинь 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича.* – Івано-Франківськ, 2008. – С.50-63.

⁸⁰ ПСРЛ. – Т.2. – С.698.

⁸¹ Там же. – Стб.729.

До нової коаліції Лешка та Данила Романовича, що тоді складалася, були залучені також волинські князі – пересопницький князь Мстислав Ярославич, володимирський князь Олександр Всеволодович з братом белзьким князем Всеволодом. Літописець відзначає, що кожний з них прийшов «со своими вои», але «вѣ вои Даниловъ волши и крѣпѣиши»⁸². Є підстави, що ця згадка про силу оочення Романовичів не є тільки риторичним прийомом галицького книжника. В цей час відбувається значний перелом у взаєминах Романовичів з волинським боярством, без якого на-вряд чи князі невеликого Кам'янецького князівства зуміли б вийти на перший план політичного життя Південно-Західної Русі. Саме таке розуміння реалій середини другого десятиліття XIII ст. дає зрозуміти причини періодичних коливань краківського князя Лешка від ворожнечі до приятних кроків у стосунках з Данилом Романовичем⁸³ та подальшого рішення наприкінці 1214 р. Лешка «Білого» передати місто Володимир родині Романовичів.

Весною 1214 року краківсько-волинське військо перейшло кордон Галицької землі та попрямувало до столиці князівства. На річці Бобрка (лівий приток Дністра) відбулася битва. З боку волинсько-малопольської коаліції в ній, крім поляків, взяли участь полки Данила на чолі з воеводою Мирославом та тисяцьким Дем'яном, полки пересопницького князя Мстислава Ярославича. Знаково, що військом останнього командували галицькі бояри Гліб Зеремеевич та Юрій Прокопович («Глѣвъ. Зеремѣвичъ. и Прокопъича Юрья»). Це свідчить про існування різних таборів галицьких магнатів, серед яких були противники тодішнього галицького володаря Володислава Кормильчича. На чолі галицького війська, якому допомагали угорські та чеські найманці, стояв сам Володислав Кормильчич. Перемогу на Бобрці святкували поляки та волиняни, але у подальшому їм не вдалось взяти Галич⁸⁴.

⁸² Там же. – Стб.729-730.

⁸³ Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – Киев, 1988. – С.91.

⁸⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 730.

Після повернення додому «княгиня Романова», Данило та Василько за домовленістю з Лешком «Білим» забрали собі Тихомль та Перемиль, які належали Олександру белзькому («потом же Данило и Василко. Лестьковою помощью приоста Тихомль. и Перемиль ѿ Александра. и княжаста с мѣрю в немь. ана Володимеръ зраща. се ли шво ли Володимеръ боудеть наю. Бжнею же помощью»⁸⁵). В літературі передача цих волинських міст Романовичам не достатньо коментується. Дослідники часто звертають увагу, що ці маленькі міста не влаштували Романовичів, але тут треба звернути увагу і на інше. Романовичі, вірогідно, отримали не окремі міста, а міста з округами, тобто фактично удільні князівства⁸⁶. Як вище відзначалось, що Перемильська волость, як і Кам'янецька, належали наприкінці XII ст. до волинських володін князя Романа Мстиславича. Нагадаємо, що, крім цих володін та значної частини Західної Волині, Роман Мстиславич наприкінці 90-х років XII ст. володів містом Полонне і значною частиною Торчеської волості⁸⁷.

2. СПІШСЬКА УГОДА УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ АНДРІЯ II І КРАКІВСЬКОГО КНЯЗЯ ЛЕШКА «БІЛОГО» (1214 р.) ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Наприкінці весни 1214 р. невдовзі після завершення невдалого польсько-волинського походу на Галич в Кракові відбувається зустріч Данила Романовича з князем Лешком «Білим». Під час переговорів сюди прийшло повідомлення про напад угорського війська на Малу Польщу («потом же король понде на Лестька. Данилови же оу Лестька соущю»⁸⁸). Напад угорців, вочевидь, був

⁸⁵ Там же.

⁸⁶ Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества. – Ч. 3. – С.56; Головки А.Б. Объединительные процессы на Руси в первой половине XIII в. (на примере Волыни и Галичины) // Вопросы истории СССР. – Харьков, 1983. – Вып.28. – С.114.

⁸⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.688.

⁸⁸ Там же. – Стб.730.

реакцією королівського двору на спробу Кракова втрутитися в галицькі справи. Остерігаючись подальших військових дій проти південнопольських земель з боку Королівства Угорщина, краківський князь Лешко вирішив шукати спільну мову у своїй політиці на сході з угорським королем, для чого надіслав до Угорщини посла.

Влітку 1214 р., як пише Галицько-Волинський літопис, «Лестько же посла посла своеѣ. Лѣсътъича и Пакослава воеводу ректы и не еѣ лѣпо боариноу княжити в Галичи. но поими дщерю мою за сѣна свого Коломана и посади и в Галичи»⁸⁹. Зазначимо, що краківський воєвода Пакослав Лесткович Старий з роду Авданьців протягом довгого часу був одним з найбільш потужних і авторитетних малопольських вельмож⁹⁰. Саме йому, вірогідно, належала ідея розв'язання мирним шляхом конфлікту з королем Андрієм і створення умов для підсилення позицій Кракова в Галицькій землі.

Нагадаємо, що з моменту смерті Романа Мстиславича в червні 1205 р. угорський королівський двір докладав значних зусиль у напрямку поширення свого впливу на Галицьку землю. Галицько-Волинський літопис рясніє повідомленнями про походи угорської армії на Русь, переговори угорського короля Андрія II, що здійснювалися в рамках східної політики Королівства Угорщина. Проте розгляд цієї інформації засвідчує не тільки про активність угорської панівної верхівки, а і про недостатню ефективність цієї політики у плані досягнення результатів здійснення намірів ко-

⁸⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 730-731. З тексту літопису складається враження, що польське посольство очолювали дві особи Лесткович і Пакослав (*Droba L. Stosunki Leszka Leszka Białego z Rusią i Węgrami // Sprawozdania Akademii Umiejętności. – Т.ХІІІ. – W Krakowie, 1881. – S.41*), але О.П.Лихачова висловлює цілком вірогідне припущення, що на чолі дипломатичної місії поляків стояв лише один краківський воєвода – Пакослав Лесткович. Див. *Лихачева О.П. Комментарии. – С.249,575*.

⁹⁰ *Bieniak J. Pakosław Stary (Starszy) h. Awdaniec // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1980. – Т.25. – S.38-42; Bartnicki M. Elita księstwa Krakowsko-Sandomirskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2007. – Вип. 7. – С.15-19.*

ролівської адміністрації⁹¹. Андрій II надавав допомогу нащадкам Романа Мстиславича, вступав у взаємодію з чернігівськими князями Ігоревичами, «пряником і нагаєм» перетягував на свій бік галицьких магнатів, робив спроби встановлення в Галицькій землі прямого окупаційного режиму, проте все це не призводило до бажаного для угорців результату – встановлення їх стабільного панування в Галицькій землі⁹².

Пропозиція польських послів знайти спільний знаменник у діях Краківського князівства і Королівства Угорщина була схвально сприйнята Андрієм II. Позитивний результат місії Пакослава до Угорщини дало підставу для швидкого проведення зустрічі Лешка з угорським королем, яка відбулася в угорській фортеці Спіші (Сепеші). Під час переговорів сторони обговорили перш за все можливість спільних дій відносно Галичини, де правив Володислав Кормильчич. Умовою укладення міждержавної угоди стало оформлення матримоніального союзу (угорському королевику Коломану⁹³, який народився в 1208 р. на час укладення угоди було шість років, а його нареченій дочці Лешка «Білого» Соломії⁹⁴ виконалося приблизно три).

Однозначно, запропонувавши укласти угоду, краківська адміністрація прагнула скористатися складною внутрішньополітичною ситуацією в Угорщині, про яку вище вже йшлося. За умовами

⁹¹ *Головко О.Б. Політика королівства Угорщини щодо Південно-Західної Русі в першій половині XIII ст. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15. – Київ, 2006. – С.153-171.*

⁹² *Головко О.Б. Боярська «фронда» в Галичі // Пам'ять століть. – 2002. – №5. – С.49-60.*

⁹³ Про життя і політичну діяльність сина угорського короля Андрія II Коломана див.: *Prochazkova N. Postavenie haličského kráľa a slavónskéh okniežata Kolomana z rodu Arpádovcov v uhorskej vnúternej a zahraničnej politike v prvej polovici 13.storočia // Medea. Studia mediaevalia et antiqua. – Т.ІІ. – 1998. – S.64-75; Font M., Barabas G. Koloman, king Galicia and duke of Slavonia (1208–1241). Medieval Central Europe and hungarian power. – Leeds, 2019. – 143 p.*

⁹⁴ Про краківську княжну Соломію див.: *Hollý K. Princess Salomea and Hungarian-Polish Relations in the Period 1214–1241 // Historický časopis. – Vol.5. – Bratislava, 2007. – S.5-32.* Див. також: *Фонт М. Королевские супруги Галичины: Венгерский Коломан и Соломея Пястовна // Восточная Европа в древности и средневековье. XXX Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В.Т.Пашуто. – Москва, 2018. – С. 307-315.*

угоди, Лешко отримував у володіння Перемишльське князівство, а воєвода Пакослав – Любачевську волость. Угорцям мала відійти більша частина Галицької землі, а в самому Галичі володарем мав бути Коломан. Отже, за Спішської угодою фактично відбувся поділ Галицької землі між Королівством Угорщина і Краківським князівством.

Галицько-Волинський літопис пише про укладений договір: «Король посади сѣа свого в Галичи. а Лестькови да Перемъшьль. а Пакославоу Любачевъ»⁹⁵. Передача Любачева Пакославу свідчила про особливу роль краківського воєводи у переговорах. Однак, як це довів ще Д.Зубрицький, Пакослав не був повним власником отриманого володіння, оскільки як його зверхник у васальному відношенні підкорявся Лешкові⁹⁶. Передача західної частини Галичини Кракову свідчить про значні поступки Андрія II на користь своїх нових союзників. До Спішської угоди побічно виявилися причетними, як про це пише М.М.Волощук, і галицькі бояри, з представниками яких був узгоджений план повалення влади Володислава Кормильчича і майбутніх змін в Галицькій землі⁹⁷.

Невдовзі угорське і краківське війська розпочали війну в Галицькій землі. Під час походу в Прикарпаття, який проходив наприкінці осені – на початку зими 1214 р., армія союзників перемогла військо Володислава Кормильчича і зайняла Галич. Сам боярин був ув'язнений до темниці, де згодом і помер⁹⁸.

Після згадки про передачу Лешку Перемишля, а Пакославу Любачева галицький літописець повідомляє, що саме тоді за радою того ж Пакослава Лешко «Білий» добивається від князя

⁹⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 731.

⁹⁶ Зубрицький Д. История Древнего Галичско-Русского княжества. – Ч.3. – С.59.

⁹⁷ Волощук М.М. Неизвестные страницы биографии галицкого боярина Володислава Кормильчича (1214–1232 гг.) // Specimina Nova Pars. – Prima Sectio Mediaevalis. – T.V. – Pecs, 2009. – P.43-45.

⁹⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 731; Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – С.74. М.М.Волощук вважає, що Володислав Кормильчич не загинув в угорському полоні, а був перевезений до Угорщини, де отримав якісь земельні володіння і певний час там мешкав. Див. Волощук М.М. Неизвестные страницы биографии галицкого боярина Володислава Кормильчича (1214–1232 гг.). – С.45-58.

Олександра Всеволодовича, щоб той повернув місто Володимир родині Романовичів: «Свѣтом же Пакославимъ. Лестько посла ко Александрови рекъти даи Володимеръ Романовичема. Данилови и Василькови. не даси ли идоу на та ис Романовичема. шномоу. же не давшю. Лестько же посади Романовича в Володимери»⁹⁹. М.С.Грушевський вважає, що повернення головного міста Волині родині Романовичів – це одна з статей договору між Лешком та Андрієм II. Таким чином, на думку вченого, угорський та малопольський монархи хотіли компенсувати Романовичам їх претензії на повернення Галицької землі¹⁰⁰. Проте зміст літописного тексту не дає підстав для підтвердження такого припущення.

При оцінці подій 1214 р., зокрема польської та угорської політики на Русі, дослідники часто знаходяться в полоні історіографічного стереотипу. Політична діяльність сусідніх щодо Русі країн розглядається в двох крайніх площинах: або як дружні, або як ворожі дії цих держав по відношенню до західноруських князівств. Є підстави думати, що такий підхід є спрощенням реального історичного життя. Крім агресивного прагнення поширити вплив на землі Русі, у Польщі були певні кола, які були зацікавлені у підтриманні нормальних відносин між східнопольськими князівствами і Південно-Західною Руссю. Ці тенденції літописець виразив у риторичному вислові щодо ініціатора Спішської угоди краківського воєводи Пакослава: «Пакославъ во вѣкъ приятель и Романови и дѣтѣмъ еа»¹⁰¹. Розгляд порівняно невеликого кола джерел схиляє люблінського дослідника М.Бартніцького до цілком вірогідного висновку про те, що краківський воєвода Пакослав «Старий» належав до кола краківсько-сандомирських вельмож, які хотіли мирного розвитку взаємин Малої Польщі з волинськими князями Романовичами¹⁰².

⁹⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 731.

¹⁰⁰ Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.14; його ж. Історія України-Руси. – Т.3. – С.13.

¹⁰¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 731.

¹⁰² Bartnicki M. Elita księstwa Krakowsko-Sandomirskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku. – S.16-17.

Згода на повернення міста Володимира Лешком «Білим» в умовах значного підсилення позицій Кракова на сході в контексті ознайомлення з текстом Галицько-Волинського літопису і загального уявлення про протистояння польських князів Романовичам, здавалося б, виглядає як невдача краківської дипломатії. В свій час ми висловлювали наступну позицію: щоб зберегти за собою «Забузькі міста» і закріпитися в Західній Галичині (згідно з угодою в Спіші), Лешко «Білий», котрий не мав достатньо сил для підкорення собі всієї Волині, був вимушений підтримати Данила та його родичів, які в цей час набирали велику силу на в цьому краї¹⁰³.

Проте при оцінці цієї події більш вірогідним виглядає інший підхід. На момент підписання Спішської угоди на Волині (по крайній мірі у західній її частині) володарював сильний і досить авторитетний князь Олександр Всеволодович. Skorиставшись підсиленням позицій Краківського князівства на Русі внаслідок Спішської угоди, рокіровка князів на володимирському столі Лешко хотів обмежити можливості на Волині князя Олександра, привівши до влади у Володимирі більш слабку на той момент князівську родину. Нагадаємо, що Романовичі на початку 1214 р. володіли лише Тихомльською та Перемільською волостями. Водночас з поверненням до Володимира Романовичів Лешко «Білий» підсилив свої позиції у забузьких волостях Волинської землі: Угровеській і Берестейській, які в той час або напередодні були приєднані до його володінь. Й.Беняк припускав, що рішення про повернення Володимира Романовичам князь Лешко прийняв за порадою воеводи Пакослава¹⁰⁴.

У зв'язку з усім викладеним ми не можемо погодитися з думкою згаданого вище М.Бартніцького, що під впливом Пакослава Лешко вирішив позбавити «свого тогочасного союзника» Олександра Всеволодовича міста Володимира на користь Романовичам¹⁰⁵.

¹⁰³ Головка О.Б. Корона Данила Галицького. – С.277.

¹⁰⁴ Bieniak J. Pakosław Stary. – S.38.

¹⁰⁵ Bartnicki M. Elita księstwa Krakowsko-Sandomirskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku. – S.16.

Сербський історик Д.Харді, на наш погляд не без підстав, підкреслює, що після повернення до Володимира Романовичі перебували під контролем Лешка «Білого»¹⁰⁶.

Оскільки процес зміни системи володарювання у Галицькій землі складався з попередніх переговорів краківських та угорських дипломатів, підписання угоди у Спіші, оформлення матримоніального союзу малолітніх Коломана та Соломії, згодом коронації Коломана як короля Галицького королівства у складі Королівства Угорщина важко чітко визначити, коли саме відбувся процес передачі міста Володимира Романовичам. В свій час ми висловили думку, що ця подія сталася ще до укладення угорсько-краківської угоди в Спіші¹⁰⁷, проте скоріше за все зміна влади у Володимирі відбулася майже паралельно із зміною системи володарювання в Галицькій землі. Можливо, що місто Володимир було забрано у князя Олександра Всеволодовича під час походу краківського війська до Прикарпаття, де воно об'єдналося з угорською армією перед початком бойових дій з полками Володислава Кормильчича.

Можна думати, що ця передача Володимира вдові Романа Мстиславича та її синам Данилові та Василькові мала б задовольнити і громадську думку на Русі. Реалізація прагнень Романовичів на повернення спадщини Романа Мстиславича йшла в руслі гасел краківського двору, володар якої постійно заявляв про свою підтримку Романовичів. Якщо запропонована версія є правильною, то можна погодитися з думкою Г.Роде, який відзначав посилення позицій Польщі на сході саме після цих заходів малопольської адміністрації¹⁰⁸.

Таке бачення позначених подій, на наш погляд, має допомогти у пошуках відповіді на питання про витоки нового конфлікту між Краківським князівством і Королівством Угорщина. Певне підси-

¹⁰⁶ Харди Ђ. Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма. – Нови Сад, 2002. – С.135.

¹⁰⁷ Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.92.

¹⁰⁸ Rhode G. Die Ostgrenze Polens. – S. 106-107; pop. Wilkiewicz-Wawrzyńczykowska A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.24.

лення позицій Лешка «Білого» у Південно-Західній Русі йшло у розріз з політикою у цьому регіоні угорського двору. Можливо, що Західна Галичина (Перемишльська волость і Любачів) мала б бути повернута Коломану як вено внаслідок оформлення шлюбу угорського королевича та дочки Лешка, проте останній не виконав цього пункту угорсько-краківської угоди. Більш того приєднання Перемишльської волості до Кракова створювало для угорців проблеми, оскільки їх війська зазвичай направлялися до Галича шляхом через Сянок і Перемишль.

До процесу реалізації Спішської угоди католицькі монархи вимушені були залучити авторитетного ієрарха католицької церкви папу Інокентія III. Саме він мав не тільки дати згоду на здійснення шлюбу неповнолітніх дітей Андрія II та Лешка, а і дозволити провести коронацію Коломана. Першоієрарх останнім фактично дезавував іменем церкви всі попередні обіцянки польського і угорського володарів щодо підтримки претензій Данила Романовича на Галич. За все це Андрій II і Лешко повинні були дати згоду курії на підтримку активної діяльності католицького духівництва у Південній Русі.

Ще у 1207 р. папа римський Інокентій III звернувся з посланням до всіх єпископів, кліру та народу Русі із закликом, щоб православні Східної Європи підкорилися курії: «*Cum Graecorum imperium et ecclesia paene tota ad devotionem apostolicae sedis redierit et eius humiliter mandata suscipiat et oboediat iussioni, nonne absolum esse videtur, ut pars toli suo non congruat et singularitas a suo discrepet uni verso* (Оскільки імперія Греків і її церква майже повністю повернулася до визнання апостольського престолу й підкорилася його розпорядженням, тому видається оманю, що частина не об'єднується з цілим і що часткове відрізнялося від загального)»¹⁰⁹. У тому ж році папа послав на схід католицьку місію на чолі з папським легатом¹¹⁰ кардиналом Григорієм, яка повинна була спри-

¹⁰⁹ Historica Russiae Monumenta. Ed. A. Turgenewio. – T.1. – Petropoli, 1841. – P.3-4.

¹¹⁰ Легат – особистий посланець папи римського як в державах католицького світу, так і в країнах з іншими релігіями. Він наділявся досить значними повноваженнями, особливо, коли діяв у підлеглих папі країнах. Зрозуміло, що ці повноваження перш за все стосувалися справ у сфері католицької віри або ж

яти проведенню процесу переходу християн Галицької землі під владу римської курії¹¹¹. Здається, місія Григорія не дала результатів. По крайній мірі, про її діяльність в Прикарпатті ми не маємо інформації, можливо тому, що в той час при владі у Галицькій землі були православні князі з чернігівської династії – Ігоревичі.

Про тісну взаємодію угорського королівського двору з папським престолом свідчить лист короля Андрія II, який, вочевидь, було підготовлено королівською канцелярією зразу ж після укладення договору у Спіші (1214 р.). В посланні король Андрій II просить папу Інокентія III, щоб той доручив естергомському архієпископу Іоанну провести коронацію сина Андрія Коломана як короля Галичини: «*Noverit igitur Sanctiotes Vestra, quod Galiciae Principes et populus, nostrae ditioni subiecti, humiliter a nobis postularunt, ut filium nostrum Colomanum ipsis in regem praeficeremus, in unitate et obedientia Sanctae Romanae Ecclesiae persezaturis in posterum; saluo tame neo, quod fas illis sit a ritu proprio (graecanico) non recedere. Verum ne tam expeditens nobis et vobis illorum propositum ex dilatione sustineat impedimentum, quod quidem multis de causis accidere posse, constat, si legatum, ad hoc exsequendum a latere Vestro destinatum, prestolamur; a Sanctitate Vestra postulamus, quatenus Venerabili in Christo patri nostro I., Strigoniensi Archiepiscopo, detis in mandatis, ut apostolic fretus auctoritate, dictum filium nostrum cis fretus auctoritate, dicrtum filium nostrum eis in regem inungat, et sacramentum super obedientiam, sacrae Romanae ecclesiae exhibendam, ab eodem recipiat* (Хочемо довести до Вашої святості, що володарі та народ Галіції, від імені яких ми ведемо мову, принизливо просять нас, щоб ми сина нашого Коломана поставили над ними королем, а також про бажання здійснювати подорож у єднанні з святою Римською церквою і у служінні їй, але щоб їм було дозволено від власних обрядів не відходити. Щоб ця задумка, така важлива як для нас, так і для Вас, не зустріла перепон

були пов'язані з церковним управлінням. Легат призначався особисто папою та часто посилався для проведення певного важливого церковного заходу, наприклад організації хрестового походу або проведення канонізації святих.

¹¹¹ CDH. – T.3, v.1. – Budaе, 1829. – P.54-56; Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – T.1. – Lwów, 1904. – S.101; Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. – Т.123/124. – Львів, 1917. – С.13-15.

через відстрочку, що може виникнути через те, що ми будемо довго очікувати легата, призначеного Вами для виконання цієї справи, тому просимо Вашу святість надати досточтимому у Христі отцю нашому І. (Іоанну. – авт.), Архієпископу Стрігонському (Естергомському. – авт.) апостольські повноваження, на підставі яких він зміг помазати нашого сина у королі та взяв з нього клятву щодо підкорення святій Римській церкві»¹¹².

Щоб знайти прихильність папи у вирішенні галицької проблеми, Андрій II далі у тексті листа завіряє Інокентія III в тому, що він ретельно готується до участі у черговому хрестовому поході. У зв'язку з цим король просить звільнити згаданого архієпископа Іоанна, королівського канцлера та двох інших єпископів від участі у майбутньому церковному соборі, першого через те, що він має замінити короля під час його виправи до Святої землі, а інших, оскільки вони мають брати участь у виправі на схід. В листі Андрій II розповідає і про складну ситуацію в самій Угорщині, зокрема, король пише про сваволю угорських магнатів.

Розглядаючи східноєвропейську політику Королівства Угорщина цього часу, російський історик В.П.Шушарін писав: «Дії угорських королів свідчать про їх прагнення об'єднати Галицьке князівство з Угорщиною особистою унією на підставі визнання її галицьким боярством (як це мало місце в Хорватії)»¹¹³. Угорська окупація Галицької землі після укладення Спішської угоди викликала велике незадоволення місцевого населення. В Воскресенському літописі під 1214 р. збереглася оригінальна звістка про наступні галицькі події: «Король угорський посади сына в Галиччю, а єпископа и попы изгна из церкви, а свои приведе латыньскыя на службу»¹¹⁴. На цю тему пише також Ніконовський літопис: «Того же лета Угорский король посади сына своего в Галиче, и церкви претвори в латынскую службу»¹¹⁵. Ці літописні свід-

¹¹² CDH. – T.3, v.1. – P.163-164; Vetera Monumenta Hungariae sacram illustrantia. Ed. A.Theiner. – Romae, 1859. – T.1. – P.1.

¹¹³ История Венгрии. – Т.1. – Москва, 1971. – С.143 (автор – В.П.Шушарін).

¹¹⁴ ПСРЛ. – Т.7. – С.117.

¹¹⁵ ПСРЛ. – Т.10: Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. – Санкт-Петербург, 1885. – С.66.

чення узгоджуються з повідомленнями сучасних щодо подій іноземних джерел, де відзначається як боротьба населення Галицької землі проти угорського панування, так і діалог короля Андрія II з католицькими місіонерами, які прагнули поширити на Південно-Західну Русь католицьку релігію.

Невдовзі після укладення Спішської угоди відбувається, про що вже коротко згадувалось, конфлікт Угорщини та Малої Польщі: «Король Ѡа Перемчылль. Ѡ Лестька Любачевъ»¹¹⁶. М.С.Грушевський та М.Ф.Котляр відносять цю подію на 1216 р.¹¹⁷ Нам здається, що датування – початок 1215 р. – має більше підстав, оскільки відповідає змісту подій, викладених у джерелі.

Л.Дроба вважав, що цей конфлікт був викликаний невдоволенням короля Андрія II передачею Лешком міста Володимира родині Романовичів¹¹⁸. Проте корені непорозуміння володарів лежать, як здається, у більшій мірі у загальному підсиленні Лешка у Південно-Західній Русі, у тому числі і в Галичині. Для розуміння суті конфлікту та встановлення його хронології велике значення має розгляд наступного листа короля Андрія II до римського папи Інокентія III (помер 16 липня 1216 р.). Цей же лист однозначно показує, що у першому посланні угорський король насправді видавав багато з бажаного для себе за дійсне, зокрема необ'єктивно писав про буцімто бажання галичан мати у себе Коломана королем та прагнення їх з'єднатися з римською церквою.

У посланні угорського короля до Інокентія III Андрій II висловлює вдячність понтифіку за допомогу у проведенні коронації Коломана і докладно розповідає про подальші після неї події в Галицькій землі. Зокрема, Андрій II пише: «*Licet novissime populus Galiccie fidelitatis sacramento deposito a Rege suo non solum recesserit, verum etiam collecto circum adjacentium Ruthenorum exercitu, castrum Galicie, in quo filius noster cum paucis commorabatur, obsederit. Ob quam rem ad partes illas adeo repente et festinanter compulsi sumus accedere, ut non solum honorandi, sicut decet Paternitatem vestram, propositum*

¹¹⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 731.

¹¹⁷ Грушевський М. Хронологія Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.14; Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – С.107.

¹¹⁸ Droba L. Stosunki Leszka Bialego z Rusią i Węgrami – S.47.

ad tempus arctamerur obmittere, verum nec exercitum nostrum nobis fas esset expectare (Проте останнім часом народ Галиції, відмовившись від присяги на вірність, не тільки відступив від свого Короля, але також, зібравши військо з навколишніх рутенів, обложив галицький замок, в якому перебуває наш син з невеликим загоном. У зв'язку з цим нам довелося негайно відкласти складання належного пошанування Вашій папській милості за батьківську ласку, бо навіть не могли дочекатися на повернення свого війська)»¹¹⁹.

В листі король Андрій II звертається за посередництвом до папи Інокентія III, просить, щоб той вплинув на краківського князя Лешка у плані надання поляками військової допомоги угорцям у боротьбі з бунтівними галичанами: «*Ad presens vero rogatus Paternitatem vestram, ut cursorem cum litteris vestris ad cognatum nostrum L. Ducem Poloniae diriger dignemini, commendates cognationem inter nos et ipsum mediante filii nostril et filie sue matrimonio contractam, invitantes enim cumdem, ut una nobiscum ad defensionem Galicie contra impugnatores ipsius sit sollicitus, maxime cum iidem Galicienses, sicut Regi suo super fidelitate, ita etiam obediendo Romane Ecclesie sacramento teneantur adscriptii (А зараз ми просимо, щоб Ваша папська милість відправила свого посла з посланням до нашого родича Л.(Лешка. – авт.), князя Польщі, де б схвалювалося наше родичання через шлюб нашого сина з його дочкою і із закликом до нього, щоб він разом з нами виступив проти ворогів на захист Галиції, перш за все проти галичан, котрі не тримаються у покорі своєму королю і недотримуються присязі святій Римській церкві)»¹²⁰. Оскільки Андрій II в листі обіцяв Інокентію III прислати на Вселенський собор католицької церкви «*Episcopos Ruthenorum (Єпископів Рутенів)»*¹²¹, який відбувся в Римі у листопаді 1215 р.¹²², можна припустити, враховуючи хронологію подій, що другий лист було написано десь в середині 1215 р.*

¹¹⁹ Codex diplomaticus Arpadianus continuator. Árpádkori újokmánytár. Ed. G. Wenzel. – Budapest, 1867. – №227. – P.374.

¹²⁰ Ibid. – P.374-375.

¹²¹ Ibid. – P.374.

¹²² Про IV Латеранський церковний собор 11 листопада – 14 грудня 1215 р. і його рішення див.: Хаутала Р. От «Давида царя Індій» до «ненавистного

В джерелах не має інформації про місце та обставини коронації Коломана. Дехто з істориків на підставі прохання у другому листі Андрія II до папи прислати корону вважають, що в 1214 – 1215 рр. коронація Коломана не відбулася, або спочатку в Угорщині відбулося лише помазання священним олієм королевича, а лише потім у Галичі сталася коронація¹²³.

На нашу думку, зміст згаданих листів Андрія II до Інокентія III дає підстави погодитися з висновком, зробленим польським вченим Г.Лябудую, що коронація Коломана королем Галичини відбулася в Галичі і була проведена естергомським архієпископом Іоанном¹²⁴. Вочевидь, що під час означеної коронації Коломан був вінчаний Іоанном не короною, а лише діадемою (вінцем).

Саме ця обставина пояснює прохання Андрія II до папи надіслати Коломанові, який пройшов процедуру коронації і став королем, справжню королівську корону, що підняло б його авторитет в очах підданих. «*Supplicamus insuper Sanctitati Vestre, quatinus coronam aurem Regie dignitati congruentem, filio nostro conferre et per latorem presentium fidelem nostrum in proximo transmitter dignemini, ut sicut unetionem Regalema Sede Apostolica, ita et coronam a liberalitate vestra se recepisse gaudem, ac per hoc magis favorabilem se suias efficiat et convicius Regni sui perpetuam stabilitatem pretendat (Окрім цього, просимо Вашу Святість, щоб золоту корону Королівства нашому сину надіслали, яка б відповідала королівському титулові, і через прихильного нашого довіреного переслали її в найближчий час, щоб він міг втішитися як помазанням на Короля, одержаним від Апостольського Престолу, так і короною, одержаною завдяки ва-*

плесса сатаны». Антологія ранніх латинських свідень о татаро-монголах. – Казань, 2015. – С.8-13.

¹²³ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Т.1. Від початку до 1353 р. – Рим, Нью-Йорк, 1965. – С.381-383; Харди Ф. Наследники Києва измежу кралевске круне и татарског жарма. – С.137-139; Волощук М. Естергомський архієпископ в системі русько-угорських відносин кінця XII – першої третини XIII століть // Княжа доба: історія і культура. – Вип.3. – Львів, 2010. – С.104-115; Font M., Barabas G. Koloman, king Galicia and duke of Slavonia (1208-1241). – P.32-34.

¹²⁴ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza: Próba rekonstrukcji. – Poznań, 1983. – С.33-35.

шій щедрості, і завдяки цьому міг здобути належну почесність своїх підданих, а у сусідів Королівства належне тривале визнання)»¹²⁵. Означений епізод свідчить про велике значення інсигнів королівської влади в ідеології тодішнього угорського суспільства.

Повертаючись до розгляду другого листа короля Андрія II до папи Інокентія III, зазначимо, що зміст документу дає підставу вважати, що на момент його написання у відносинах між Угорщиною і Малою Польщею стався конфлікт. В.Т.Пашуто висловив думку, що внаслідок саме небажання краківського двору допомагати угорцям у боротьбі з повсталими галичанами король Андрій II вигнав польські гарнізони з Перемишля та Любачева¹²⁶.

Проте, якщо йти за логікою джерел, звернення за посередництвом до папи було викликано погіршенням відносин угорського короля з Лешком «Білим», що сталося внаслідок конфлікту Малої Польщі з Угорщиною за західногалицькі території, а вже потім відбулися заворушення місцевого населення в столиці Прикарпаття Галичі. Вірогідно, протистояння Андрія II і Лешка виникло через відмову останнього передати Перемишль і Любачів Коломану як вено за доньку Соломію. Король не хотів миритися з утриманням поляками стратегічно важливого для угорців Перемишля, через який угорські війська здійснювали свої виправи до Галичу.

Вище вже відзначалось, що згадка в листах Андрія II до Інокентія III IV Латеранського собору римської церкви (це зібрання вищих католицьких ієрархів відбулося в листопаді – грудні 1215 р.) дає підставу датувати події, про які йдеться у документах угорської канцелярії, до цієї дати. А саме, на початку 1215 р. між Естергомом та Краковом виник конфлікт, весною – на початку літа цього ж року почалися активні виступи галичан проти угорського гарнізону в Галичі. Якщо це так, то можна прийняти припущення Г.Лябуди про можливу коронацію Коломана на Різдво – 25 грудня 1214 р. Польський автор припускає, правда, як другу можливість коронацію на Трійцю 1215 р., проте наведений вище

¹²⁵ Codex diplomaticus Arpadianus continuator. – №227. – Р. 375.

¹²⁶ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.247.

порядок перебігу подій свідчить про неможливість датування коронації початком літа 1215 р.¹²⁷

В літературі виступи галичан проти угорців у Галицькій землі, у тому числі й події 1215 р., традиційно розглядаються як народні рухи або прояви класової боротьби¹²⁸. Але аналіз джерел свідчить, що проти угорців виступали різні верстви населення Галичини, а тому така характеристика антиугорських виступів є недостатньо точною. Це була боротьба галицького громадянства проти іноземних окупантів, що мала соціальний та релігійний зміст.

Історик церкви М.Чубатий докладно описав події в Галицькій землі в 1214–1215 рр. і розглядав їх як спробу проведення у Прикарпатті церковної унії. Проте наведені ним свідчення джерел не підтверджують таке розуміння зазначених подій. Це у певній мірі відчував і сам вчений, який писав: «Цю справу вважала подавляюча більшість галичан як звичайну окупацію частини Руської землі чужинцями і тому не тільки міщанство Галичини, але також більшість духовенства і більшість боярства була проти тої справи. Будучи противниками угорсько-польського панування в Галичині, вони тим самим мусіли стояти теж і проти плянів церковної унії в такій політичній комбінації»¹²⁹. Аналогічні погляди, де перебільшується бажання угорців здійснити окатоличення Галицького краю, можна зустріти, можливо не в такій категоричній формі, і в сучасній літературі¹³⁰.

Всі зусилля короля Андрія II нормалізувати ситуацію в Галицькій землі, подолати конфлікт з краківським князем завершилися невдачею. Не допомогли і звернення угорського короля

¹²⁷ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. – S.34.

¹²⁸ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.201; Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI – XIII вв. – Москва, 1955. – С.97; Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.94; та ін.

¹²⁹ Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Т.1. – С.381.

¹³⁰ Свідерський Ю.Ю. Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X – XIII ст. – Київ, 1983. – С.86; Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.184; Флорья Б.Н. У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.). – Санкт-Петербург, 2004. – С.122-126; та ін.

Андрія до папи Інокентія III. Оточення краківського князя Лешка після виникнення конфлікту з угорцями із-за Галицької землі, не маючи змоги вести самостійно боротьбу з колишніми союзниками, вирішило продовжувати активну галицьку політику шляхом пошуку політичних партнерів серед князів Русі.

3. ПОЛЬСЬКО-РУСЬКІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ 10-х – В 20-х РОКАХ XIII ст.

Галицько-Волинський літопис під 6720 (1212/3) роком фіксує намір краківського князя Лешка «Білого» шляхом запрошення до Галича прихильного йому представника династії Рюриковичів вирішити проблему відновлення польського впливу у Прикарпатті: *«Лєстько же сжалиси в срамотѣ своєн. и посла к Новоугороду по Мьстислава. и реки братъ ми єси. поиди и сяди в Галичѣ»*¹³¹.

Краківський князь звернувся за підтримкою до Мстислава Мстиславича «Удатного», сина новгородського князя Мстислава «Хороброго», внука київського князя Ростислава Мстиславича. В літописах він вперше згадується під 1193 р. як володар Треполя, а під 1207 р. як князь невеличкого Торчеського князівства. В 1209 р. він став князем Торопця. В 1210–1215 рр. та з початку 1216 по осінь 1218 рр. Мстислав Мстиславич був князем Новгороду Великого¹³². Вісім років власне невеликий строк для князювання в одному місті, але, якщо взяти до уваги, яке в той час було бурхливе політичне життя у Новгороді, де деякі князі не засиджувались часом протягом декількох місяців, а інколи й тижнів, то це вже

¹³¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 731.

¹³² Костомаров Н.И. Князь Мстислав Удалой // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. В трех томах. – Т.1. – Москва, 1995. – С.174-197; Эммаусский А.В. Мстислав Удалой. – Киров, 1998. – 168 с.; Головки О. Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича Удатного // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.7 – Київ, 2007. – С.71-93; *idem*. Halicki okres działalności księcia Mściśława Mściśławowicza Udałego // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym. – Toruń, 2008. – №11. – S.3-28; *його ж.* Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. – Кам'янець-Подільський, 2017. – 272 с.; та ін.

свідчить про неабиякі вдачу і вміння князя. Велику роль у відносно довгій політичній кар'єрі князя Мстислава відіграли численні ратні успіхи. Зокрема, в 1212 р. коаліція князів на чолі з Мстиславом Мстиславовичем позбавила влади у Києві потужного князя Всеволода Святославича «Чермного», а в 1216 р. він із союзниками розбив у Липицькій битві суздальських князів Юрія та Ярославла Всеволодовичів.

Відомий харківський історик В.П.Бузескул, який уславився своїми науковими дослідженнями з історії античності та середньовіччя, ще будучи студентом Харківського університету, вивчив історію життя князя Мстислава Мстиславича, яка стала предметом його першого монографічного дослідження. За цю працю у 1879 р. молодий науковець отримав золоту медаль, а сама вона була видана у повному обсязі в авторитетному Санкт-Петербурзькому журналі¹³³. Розглядаючи причини запрошення краківським князем Лешком саме Мстислава Мстиславича до Галича, В.П.Бузескул пояснює вибір польського володаря перш за все великою силою та політичним авторитетом на Русі новгородського князя¹³⁴.

На складність вивчення подій з історії Волинської та Галицької земель першої третини XIII ст. істотно впливає проблема визначення хронології подій, викладених в тексті головного джерела – Галицько-Волинського літопису. Але у конкретному випадку – у встановленні дати запрошення краківським князем Лешком «Білим» князя Мстислава і часу оволодіння останнім Галичем, здавалось би, ця проблема не є значною, якщо при цьому йти не за буквальною фіксуванням хронології в Галицько-Волинському літописі Іпатіївського літописного зводу – 6720 (1212) р., а визначаючи її у відповідності до встановленої завдяки вивченню часу подій дати – 1215 р.¹³⁵ Однак складність спостерігається в іншому. Згадана в статті Галицько-Волинського літопису інформа-

¹³³ Бузескул В.П. Князь торопецкий Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства народного просвещения (далі – ЖМНП). – 1883. – Апрель. – С.221-269; 1883. – Июнь. – С.240-287; 1883. – Август. – С.188-220.

¹³⁴ Бузескул В.П. Князь торопецкий Мстислав Мстиславич // ЖМНП. – 1883. – Август. – С.194-195.

¹³⁵ Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.14.

ція про завоювання Галича князем Мстиславом Мстиславичем в інших джерелах датується інакше.

Ще до введення до наукового обігу Галицько-Волинського літопису історики початку XIX ст. писали про завоювання Галича Мстиславом Мстиславичем у відповідності із даними новгородських і суздальських літописів, які визначають цю подію 1219 р., а після вивчення Галицько-Волинського літопису деякі автори почали вважати, що вказаний князь прибув до столиці підкарпатського краю в 1215 р. Зокрема, М.М.Костомаров, С.М.Соловйов та А.В.Еммауський відзначали, що вперше Галич було завойовано Мстиславом у 1215 р.¹³⁶

Але В.П.Бузескул, автор спеціальної розвідки про завоювання Галича князем Мстиславом, розглянувши всі джерела, зробив висновок, що той зайняв Галич після 1218 р.¹³⁷ Більшість дослідників також вважають, що Мстислав прийшов до Галича в 1219 р.¹³⁸ Однак польські історики Б.Влодарський, Д.Домбровський та М.Бартніцький на підставі свідчень «Хроніки Лівонії» Генріха Латвійського стверджують, що Мстислав Мстиславич став воло-

¹³⁶ Костомаров Н.И. Князь Мстислав Удалой. – С.178-179; Соловьев С.М. Сочинения. – Кн.1. История России с древнейших времен, т.1-2. – Москва, 1988. – С.604; Эммаусский А.В. Мстислав Удалой. – С.60. Зараз також є дослідники, які дотримуються такого датування першого завоювання Галича князем Мстиславом. Див., наприклад: Шабига А.В. Опыт моделирования социальных процессов: причины военных конфликтов в Галицко-Волинской Руси. – Москва, 2003. – С.96.

¹³⁷ Бузескул В.П. О занятии Галича Мстиславом Удалым // ЖМНП. – 1881. – Март. – С.86-92.

¹³⁸ Карамзин Н.М. История государства Российского. – Т.II-III. – С.593; Клеванов А. История Юго-Западной Руси от ея начала до половины XIV века. – Москва, 1849.– С.153; Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества.– Ч.3. – С.67; Дашкевич Н.П. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. – Киев, 1873. – С.9-10; Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – С.75; Андрияшев А. Очерки истории Волинской земли до конца XIV ст. – С.160; Голубовский П.В. История Смоленской земли до начала XV в. – Киев, 1895. – С.295; Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.16-17; його ж. Історія України-Руси. – Т.3. – С.513-515; Насонов А.Н. История русского летописания XI – начала XVIII вв. – Москва, 1969. – С.279; Александров Д.Н. Феодальная раздробленность на Руси. – Москва, 2001. – С.59-60; та ін. Й.Х.Енгель вважав, що Мстислав прийшов до Галича в 1218 р. Див.: Engel J. Geschichte von Halitsch und des Vladimir. – T.1. Bis 1230. – Wien, 1792. – S.218.

дарем в Галицькій землі в 1217 р.¹³⁹ Зазначимо, що, попри всю важливість інформації у прибалтійській хроніці про прагнення князя Мстислава зайняти Галич, вона не містить конкретної вказівки про безпосередній час завоювання князем столиці Прикарпаття: «*Sed rex magnus Nogardie, Mislave, eodem tempore abierat contra Ungariae pugnatus pro regno Galaciae, relicto rege novo in sede sua in Nogardia (Але великий король Новгороду Мстислав (Mislawe) тоді перебував у поході проти короля Угорщини, боровся за Галицьке (Galacie) королівство, а на своєму престолі в Новгороді залишив нового короля)*»¹⁴⁰. Зазначимо до цього, що Генріх Латвійський допускав помилки при датуванні, наприклад, він неправильно визначає рік битви війська русько-половецької коаліції проти монгольської армії на річці Калці – 1222 р. замість 1223 р.¹⁴¹

Необхідно звернути увагу на те, що, по великому рахунку, майже ніхто з дослідників достатньо аргументовано не пояснив причин появи декількох, на перший погляд суперечливих, повідомлень пам'яток про боротьбу князя Мстислава за Галич. На нашу думку, пояснювати такий стан інформації простою плутаниною джерельних повідомлень, як це роблять деякі науковці, не можна. Однозначно, що слід погодитися з думкою В.Т.Пашута про те, що боротьба князя Мстислава за оволодіння Галичем «*продовжувалася декілька років*»¹⁴². Різні за змістом та хронологією повідомлення як раз і відбили окремі етапи історії виборювання Мстиславом Мстиславичем галицького столу.

Порівняльний розгляд зазначених літописних повідомлень має допомогти відповісти на запитання, коли розпочалася бо-

¹³⁹ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.62; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – S.70-71; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217 – 1264. – Lublin, 2005. – S.35. Цю точку зору прийняв і український історик, який працює в Ягеллонському університеті в Кракові, В.М.Нагірний. Див.: Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.176.

¹⁴⁰ Heinrici Chronicon Livoniae, rec. L.Arbusow et A.Bauer // Scriptorum rerum Germanicarum et Monumentis Germaniae Historicis. Separatim editi. – Hannoverae, 1955. – P.141-142 (cap.XXI,2).

¹⁴¹ Ibid. – P.186 (LXXVI,1).

¹⁴² Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.247.

ротьба Мстислава за Галич, скільки було спроб його оволодіти західноруським містом і, нарешті, зрозуміти взагалі перипетії життя Південно-Західної Русі в другій половині 10-х років XIII ст. Саме такий комплексний аналіз джерел дає підстави не тільки висловитись на користь того, що Мстислав зайняв Галич десь у грудні 1218 р., а і відтворити всю історію виборювання Мстиславом Галича, яке, як ми вважаємо, затягнулася на декілька років.

У Воскресенському літопису є повідомлення: «**Тоє же зимы выиде из Новгорода Мстислав Мстиславичь, а княгиню с сыном остави в Новгороде, и сам иде к королеви в Галич, просити Галича у него**»¹⁴³. М.Г.Бережков датує цю інформацію кінцем 6722 (1214/5 р.), вважає, що взимку цього року Мстислав покинув Новгород. Новгородський літопис під 6723 р. пише: «**Понде князь Мьстиславъ по своен воли Киеву, и створи вѣще на Ярославли дворѣ и рече новгородцемъ: “сѣтъ ми орудіа в Русѣ, а вы волнѣ во князехъ”**»¹⁴⁴. Події, викладені в цьому повідомленні, на думку М.Г.Бережкова, також відбулися в 1214/5 р.¹⁴⁵

Нещодавно в деяких наших працях ми писали, що співставлення цих свідчень з інформацією Галицько-Волинського літопису про запрошення поляками Мстислава до Галича та нашими спостереженнями про час конфлікту між Угорщиною та Малою Польщею в «післяспішський» період (а саме початок його взимку 1214/15 р.) дає підставу думати, що, втративши західногалицькі землі на початку 1215 р., краківський князь Лешко влітку 1215 р. запросив до Галича Мстислава Мстиславича¹⁴⁶ («**Король ѿ Перемъшль. ѿ Лестька Любачевъ. Лестько же сжалиси в**

¹⁴³ ПСРЛ. – Т.7. – С.126.

¹⁴⁴ НПЛ. – С.152. Аналогічне повідомлення: ПСРЛ. – Т.5: Софийская летопись. – Вып. первый. Изд. 2. – Ленинград, 1925. – С.193 («**Князь Мьстислав поиде к Киеву, а княгиню оставя в Новгороде и сына своего князя Василия**»).

¹⁴⁵ Бережков Н.Г. Хронология русского летописания. – С.258.

¹⁴⁶ Головка О.Б. Спішська угода 1214 р. угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка Бялого та її наслідки // Україна в Центральньо-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип.12-13. – Київ, 2013. – С.128-148.

срамотѣ своен. и посла к Новоугороду по Мьстислава. и реки братъ ми еси. поиди и сади в Галичѣ»)¹⁴⁷.

Як здається, вказаний висновок є всі підстави скорегувати. Зміст цитованого вище листа угорського короля до папи Інокентія III, написаному наприкінці весни – на початку літа 1215 р., не тільки показує незадоволення короля антиугорськими діями краківського князя Лешка «Білого», а і фіксує його сподівання за допомогою понтифіка знайти шляхи до примирення з Лешком¹⁴⁸. З цього можна припустити, що угорський король відібрав у Лешка західногалицькі міста Перемишль і Любачев пізніше, коли конфлікт досяг свого апогею (це сталося не раніше другої половини 1215 р., а може навіть в 1216 або 1217 рр.). Тоді Андрій II зумів стабілізувати ситуацію в Галичині і зрозумів марність своїх сподівань на відновлення угорсько-краківського союзу. Розв'язання цих проблем на Русі дозволило Андрію II вирушити у серпні 1217 р. у п'ятий хрестовий похід. А з цього можна зробити висновок, що наведена вище літописна стаття Галицько-Волинського літопису під 1215 р., фіксує події декількох років: захоплення Андрієм у Лешка «Білого» Перемишля і Любачева – друга половина 1215, а можливо 1216 чи 1217 рр.; лист Лешка «Білого» до князя Мстислава Мстиславича – 1217 або перша половина 1218 рр.; похід Мстислава Мстиславича в Прикарпаття і оволодіння Галича (якому передувала певна підготовка) – друга половина 1218, крайній термін – початок 1219 рр.

Воскресенський літопис під 6726 (1218) р. повідомляє: «**Того же лета иде Мстислав Мстиславичь и князь Володимир Рюрикович на Галич на королевича, и выидоша галичане противу их, и Чехове, и Ляхове, и Морава, и Угри, и соступившимся им одоле Мстилава, и вниде в Галич, а королевича ис женою ят, и взят мир с королем, сына его пустити, а сам седе в Галичи**»¹⁴⁹.

В Новгородському першому літопису під 6727 (1219) р. записано: «**Понде князь Мьстислав, и Володимир** (союзник Мстислава

¹⁴⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.731-732.

¹⁴⁸ Codex diplomaticus Arpadianus continuator. – № 227. – Р.374.

¹⁴⁹ ПСРЛ. – Т.7. – С.126.

Володимир Рюрикович. – авт.) **ис Кыева к Галицю на королевнищ, и вындоша галицане противу, и Чехове и Ляхове и Морава и Угре, и съступнишася полкове; и пособи бог Мьстиславу, и в город Галиць вонде, а королевница рұками изима и жену его, и взя мир с королем, а сына его пұсти, а сам седе в Галице»¹⁵⁰.**

Час цього виступу Мстислава Мстиславича і його союзника Володимира Рюриковича було обрано дуже вдало, оскільки тоді Андрій II взяв участь у п'ятому хрестовому поході (цей похід відбувався в 1217–1219 рр.), а тому угорський гарнізон та королевич Коломан в Галичі не могли розраховувати на серйозну допомогу. Про відсутність короля в Угорщині князя Мстислава, можливо, поінформував Лешко «Білий»¹⁵¹.

На першому етапі п'ятого хрестового походу військову кампанію західних рицарів очолювали Андрій II і австрійський герцог Леопольд VI (роки правління 1198–1230). Леопольд VI прибув на Схід у вересні 1217 р., а Андрій II у листопаді 1217 р. Австрійські, угорські та германські війська спочатку висадилися у Сирії, проте місцеві хрестоносці не були в захваті від ідеї війни з Єгиптом. Держави хрестоносців на Близькому Сході в той час переживали посуху, і тут зразу виникли проблеми із забезпеченням війська прибульців продовольством. До того ж, Єрусалимське королівство прагнуло підтримувати мирні стосунки з Єгиптом, розвивати з ним торговельні зв'язки.

Невдовзі після прибуття на схід Андрій II і Леопольд VI вступили у дрібні сутички в Сирії і Палестині, а також здійснили напади на Дамаск, Наблус і Бейсан, проте не досягли успіху в осаді потужної мусульманської фортеці Мон-Фарон¹⁵². Після цієї не-

¹⁵⁰ НПЛ. – С.260-261.

¹⁵¹ Б.Влодарський звернув увагу, що у таборі угорського короля Андрія II на Близькому Сході під час п'ятого хрестового походу знаходився якийсь польський князь. Див.: *Włodarski B. O udziale Polski w wyprawie krzyżowej Andrzeja II // Kwartalnik historyczny. – Z.1-2. – We Lwowie, 1924. – S.1-28.* М.Гладиш вважає, що ним був опольський князь Казимир. Див.: *Gładysz M. The forgotten crusaders. Poland and the crusader movement in the twelfth and thirteenth century. – Leiden, Boston, 2012. – P.163-173.*

¹⁵² *Van Cleve T. The fifth crusade // A history of the crusades. General editor Kenneth M.Setton. – Vol.II. The latest crusades, 1189–1311. Ed. by R.Lee Wolff and W.Hazard. – Madison, London, 1969. – P.387-392.*

вдачі угорський король захворів і у січні 1218 р. покинув Близький Схід, проте його повернення додому затягнулося на тривалий час. В листі короля Андрія II до римського папи Гонорія III (роки понтифікату 1216–1227), написаного після повернення короля до Угорщини, розповідається, що після від'їзду із Святої землі угорський монарх здійснив зустрічі і переговори з багатьма християнськими володарями – царем Кілікійської Вірменії Левоном II, нікейським імператором Феодором I Ласкарісом, царем Болгарії Іваном-Асенем II.

Під час цих зустрічей Андрій II домовлявся про укладення шлюбів своїх нащадків з дітьми цих християнських володарів. З вірменським царем була укладена угода про заручини сина короля на ім'я Андрій і доньки Левона II Ізабелі. Інший син Андрія II Бела, майбутній угорський король Бела IV, вступив у шлюб в тому ж 1218 р. з донькою Феодора I Ласкаріса Марією¹⁵³. Іван-Асень II в 1221 р. одружився на доньці Андрія II Анні-Марії. Шлюбна дипломатія Андрія II в 1218 р. не могла дати королю можливість для швидкого повернення на батьківщину.

Ми погоджуємося з позицією Д.Домбровського про те, що король Андрій II міг повернутися до Угорщини не раніше другої половини 1218 р.¹⁵⁴. Скоріше всього, це повернення сталося пізньої осенню 1218 р. або на початку зими 1218/19 р. Участь у хрестовому поході спустошило державну скарбницю, посилило опозиційні монархові сили в Угорщині, стан королівського війська був дуже поганим. Цікаво, що про невдале перебування угорського короля на Сході було відомо і на Русі. Зокрема, про це збереглася інформація в давньоруських пам'ятках. **«Того же лѣта ходи король с Угры и с Немци в Иерусалим и вися за гроб Господень с Брацины и, не успев ничтоже, возвратился»**, – пише про хрестоносну виправу угорського короля під 6725 р. Типографський

¹⁵³ CDH. – T.3, v.1. – P.250-254; *Van Cleve T. The fifth crusade. – P.393-394; Покаи P., Бече З., Пал Т., Касаи А. Историја Мађара. – Београд, 2002 – С.62-63.*

¹⁵⁴ *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok.1201–1264). Biografia polityczna. – Kraków, 2013. – S.98; див. також: Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. – С.111-112.*

літопис¹⁵⁵. Варто також відзначити, що в той час, коли Андрій II знаходився за кордоном, в самій Угорщині відбувалися якісь заворушення¹⁵⁶.

В 1218 р. угорський гарнізон у Галичі на чолі з Бенедиктом Лисим та король-юніор Коломан, як відзначалось, не могли розраховувати на достатню підтримку з батьківщини. Їм допомагали у боротьбі з князем Мстиславом та його союзниками лише чеські, моравські та польські найманці. Літописні свідчення дають підставу думати про значну роль у подіях на Галичині київського князя Володимира Рюриковича, який воював на боці Мстислава Мстиславича.

Через декілька місяців після вокняжіння Мстислава Мстиславича у Галичі було укладено матримоніальний союз його доньки Анни і володимирського (на Волині) князя Данила. «**Поа оу него (Мстислава. – авт.) Данилъ дщерь именемъ Анноу**»¹⁵⁷. Д.Домбровський на підставі вивчення повідомлень джерел про час завоювання князем Мстиславом Галича вважає, що цей шлюб було укладено в 1217 р.¹⁵⁸ Але автори, які датують прибуття Мстислава Мстиславича до Галича в 1219 р., визначають цим роком і шлюб Данила Романовича з Анною Мстиславною. На наш погляд, цей шлюб було укладено скоріш за все наприкінці 1218 або на початку 1219 р.

А.Вилькевич-Вавжиньчикова вважала, що, уклавши шлюб з дочкою нового галицького володаря, Данило Романович знайшов

¹⁵⁵ ПСРЛ. – Т.24: Летопись по Типографскому списку. – Петроград, 1921. – С.87; Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – С.87; Мудеревич В.І. Хрестоносний рух на Близький Схід і руські землі у кінці XI – першій половині XIII ст. Автореф. дис. канд. істор. наук. – Чернівці, 2009. – С.12. А.А.Шахматов відзначав, що створений на початку XVI ст. Типографський літопис зберіг низку унікальних свідоцтв. Див. Шахматов А.А. Обзорение русских летописных сводов XIV–XVI вв. – Москва, Ленинград, 1938. – С.288.

¹⁵⁶ Сенгу Т. Галич, Галицька і Руська землі у взаємовідносинах з Угорщиною XI – XIII ст. – Івано-Франківськ, 2020. – С. 129-130.

¹⁵⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 732.

¹⁵⁸ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – S.70-71.

прихильність князя Мстислава¹⁵⁹, але М.Ф.Котляр відзначав, що цей союз з боку Мстислава Мстиславича нічого не дав володимирському князю¹⁶⁰. На нашу думку, подібні протилежні погляди є дещо категоричними і у значній мірі є результатом у певній мірі тенденційного ставлення зазначених авторів до постаті князя Мстислава.

Говорячи про шлюб Данила Романовича з Анною Мстиславною, необхідно відзначити, що вступаючи в родинні зв'язки з Мстиславом, Данило не відмовлявся, а, навпаки, підсилив свої претензії на галицький стіл, а, по-друге, добровільно брав на себе обов'язок по захисту підкарпатського краю від ворогів. І цей обов'язок Данило Романович постійно виконував, що в подальшому сприяло зростанню його авторитету серед населення Галицької землі, прискорило процес зміцнення союзу володимирського князя із потужними силами цієї землі, які прагнули відновлення стабільного життя у краї. Зрозуміло, що все це не дуже подобалося Мстиславу, який зовсім не хотів бути знаряддям у здійсненні політики володимирського князя в Прикарпатті, що і позначалося на його обережному ставленні до Данила Романовича.

М.Ф.Котляр справедливо відзначав, що брак Анни і володимирського князя Данила був вигідним для князя Мстислава, оскільки підсилював законність претензій останнього на Галич¹⁶¹. Але питання про законність прав цих князів на Галич потребує спеціального розгляду, оскільки при висвітленні проблеми взаємин Мстислава Мстиславича і Данила Романовича в історіографії давно виникла суперечка з приводу того, хто з цих князів мав більше прав на столицю Прикарпаття.

Ще в першій половині XIX ст. М.Польовий заявляв, що Мстислав не хотів давати Галич Данилові, оскільки той не мав на нього ніяких прав, бо батько Данила Роман, на думку історика,

¹⁵⁹ Wilkiewicz-Wawrzyńczyk A. Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. – S.27.

¹⁶⁰ Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – С.128-129.

¹⁶¹ Котляр Н.Ф. Из исторического комментария к «Слову о полку Игореве» (Кто был Мстислав) // Древнейшие государства на территории СССР. 1987 г. – Москва, 1989. – С.49.

загарбав Галицьке князівство¹⁶². З такою точкою зору не погодився М.П.Бузескул, який писав, що Данило при всьому тому мав все ж таки більше прав на столицю Галичини, ніж Мстислав¹⁶³. В сучасній літературі про виключні права Данила Романовича на Галицьку землю писав М.Ф.Котляр¹⁶⁴, однак йому заперечує Л.В.Войтович, який пише про спадкове право Мстислава Мстиславича на Прикарпаття, оскільки він, на думку історика, був по жіночій лінії прямим нащадком передостаннього галицького князя Ярослава Володимировича «Осмомисла»¹⁶⁵.

Не продовжуючи далі розгляд поглядів інших вчених на цю тему, зазначимо, що після укладення союзу між Мстиславом і Данилом, який був скріплений шлюбом доньки Мстислава Анни і Данила Романовича, фактично галицький князь стає головним князем у Південно-Західній Русі. При цьому слід підкреслити, що його старшинство визнавали не тільки Данило і Василько Романовичі, а також белзький князь Олександр Всеволодович та, вірогідно, східноволинські князі на чолі із Мстиславом Ярославичем «Німім». В.Т.Пашуто писав, що система взаємовідносин між галицьким і володимирським князями свідчить, що князь Данило тоді був васалом свого тестя Мстислава¹⁶⁶. З такою позицією згоден Дж.Харді, який навів низку аргументів на користь такої оцінки взаємин між Мстиславом і Данилом¹⁶⁷. Зрозуміло, що після завоювання Галицького князівства питання про спадкові права на галицький стіл мав перш за все визначати саме Мстислав Мстиславич.

¹⁶² Полевой Н. История русского народа. – Т.3. – Санкт-Петербург, 1830. – С.287-288.

¹⁶³ Бузескул В.П. Князь торопецкий Мстислав Мстиславич // Журнал Министерства народного просвещения. – 1883. – Август. – С.200.

¹⁶⁴ Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – С.128-129.

¹⁶⁵ Войтович Л.В. Княжа доба на Русі. – С.523.

¹⁶⁶ Пашуто В.Т. Черты политического строя Древней Руси // Новосельцев А.П., Пашуто В.Т. Черепнин Л.В., Шушарин В.П., Шапов Я.Н. Древнерусское государство и его международное значение. – Москва, 1965. – С.76.

¹⁶⁷ Харди Ъ. Наследники Кијева између краљевске круне и татарског јарма. – С.148-150.

Від шлюбу з Анною Мстиславною народилося багато дітей, але не всі вони згадуються в джерелах, бо «**инни бо млади Ѡндоша свѣта сего**»¹⁶⁸. До рано померлих дітей Данила та Анни належав перший син Данила Іраклій (народився приблизно у 1223 – помер в 1240 рр.). Чотири інші сини князя – Лев¹⁶⁹, Роман, Мстислав та Шварн – у майбутньому відіграють значну роль у післямонгольській історії Південно-Західної Русі. Крім синів, в різних джерелах згадуються три дочки Данила Романовича, а саме: Переяслава, жінка Земовита, сина мазовецького князя Конрада; невідома за ім'ям дочка, дружина суздальського князя Андрія Ярославича, брата Олександра Ярославича «Невського»; Софія, жінка німецького графа Гюнтера VIII Кефенбурзького¹⁷⁰.

Невдовзі після укладення союзу Данило звернувся за допомогою до тестя. «...**времени же минувшю еха Данилъ ко Мъстиславоу в Галич. ректы на Лестька. тако ѡтчиноу мою держить**»¹⁷¹. Дослідник хронології Галицько-Волинського літопису М.С.Грушевський нічого не пише про час цього візиту Данила до тестя, але є підстави думати, що він стався взимку 1218/19 р., оскільки весною 1219 р. («**Весне же вывши**») Лешко у відповідь на антикраківські дії Данила Романовича, що відбулися після його повернення до Володимира, здійснив напад на володіння останнього.

Під час переговорів з Мстиславом Данило попросив у того військової сприяння у поверненні «забузьких міст», зайнятих Краківським князівством, проте, за свідоцтвом галицького літописця, Мстислав Мстиславич, посилаючись на допомогу, що надав йому краківський князь у завоюванні Галича («**первоую любовь**»), відмовив зятеві.

Літописну версію відмови Мстислава у допомозі Данилові повністю сприймав Д.Зубрицький¹⁷². М.Ф.Котляр вважав, що га-

¹⁶⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.732.

¹⁶⁹ Про князя Лева Даниловича див.: Войтович Л.В. Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – 184 с.

¹⁷⁰ Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. – Tabl. XI. – №6,7,8,9,10,11,12,13. – С.47.

¹⁷¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.732.

¹⁷² Зубрицький Д. История древнего Галицко-Русского княжества. – Ч.3. – С.69.

лицький князь не хотів допомагати зятеві¹⁷³. Але подальший хід подій засвідчив, що Мстислав або допомагав володимирському князеві, або займав по відношенню до останнього дружній нейтралітет. Саме цим, про що докладніше буде йтися нижче, пояснюється те, що Лешко невдовзі після завершення конфлікту з Данилом відновив стосунки з угорським королем Андрієм II і розпочав (під приводом надання допомоги Мстиславом Мстиславичем Данилові) війну разом з угорцями проти галицького князя. О. Андріяшев відзначав, на нашу думку цілком справедливо, що причина відновлення союзу Кракова та Естергома на межі 10-20-х років була саме пов'язана із порозумінням Мстислава з Данилом¹⁷⁴.

«Данилоу же, – пише літопис про вже згаданий вище похід Данила до Забужжя, – **возвратившоуся к домови . и вѣха с братомъ . и приа Берестини . и Оугровескъ . и Верещинъ . и Гѣолпъ Комовъ . и всю Оукраиноу**»¹⁷⁵. Похід за Західний Буг було здійснено в дуже короткий строк, і він не зустрів серйозного опору з боку польських гарнізонів у згаданих літописцем містах. Невдовзі Лешко здійснив виправу у відповідь, але зазнав повної невдачі. Воеводи володимирського князя, навіть, не дали нападаючим змоги переправитися через Західний Буг. Ці зіткнення були першими воєнними сутичками князя Данила як самостійного володаря з польськими полками, що не тільки призвели до втрати Краковом значної території Волині, а й підірвали достатньо сильні позиції князя Лешка «Білого» у цьому краї. Приєднання Забужжя було переломною подією в житті Волинської землі, оскільки відтоді значно зміцнилися позиції князівства Данила Романовича. Це дало змогу цьому князю відновити політику по підсиленню присутності володимирської князівської влади в цьому ареалі (відновленню процесу «окняжіння» Забузької волості), яку активно проводив наприкінці XII – на початку XIII ст. батько Данила Роман Мстиславич, зміцнити позиції Володимирського князівства

¹⁷³ Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь. – Київ, 1998. – С.179.

¹⁷⁴ Андріяшев А. Очерки истории Волинской земли до конца XIV ст. – С.167

¹⁷⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.732.

на трансконтинентальному Дністерсько-Західнобузькому торговельному шляху, створити умови для посилення оборони Волинської землі не тільки із заходу, а і з півночі, а саме від наскоків ятвязько-прусських та литовських дружин.

Зазнавши невдачі у зіткненні з Данилом Романовичем, краківський князь Лешко «Білий», як інформує Галицько-Волинський літопис, вирішив помститися Мстиславу Мстиславичу, вважаючи, що «**Мстиславимъ свѣтомъ . Данилъ приалъ есть Берестини**»¹⁷⁶. Думка вчених, що це було зроблено краківським князем під впливом якихось емоцій, виглядає спрощеною¹⁷⁷. В Кракові без особливих проблем могли дізнатися, чи справді Мстислав допомагав Данилові чи ні. Не маючи змоги самостійно боротися з західноруськими князями, краківський князь знову вдався до повторення дипломатичних дій, які вперше були апробовані краківським двором у Спіші в 1214 р.. Галицько-Волинський літопис пише, що Лешко після поразки від волинян знову вступив у переговори з угорським королем. В ході цих переговорів він відмовився від претензій на захоплену угорцями Західну Галичину (Перемишльську волость), яка йому належала лише формально згідно Спішського договору («**Не хочю части в Галичи . но дан его зати моемоу**»¹⁷⁸), і запропонував Андрієві II виступити разом проти галицького володаря. Успіх у боротьбі в Прикарпатті у перспективі відкривав краківському двору можливості для активних дій проти Володимирського князівства, відновленню позицій у Волинському краї. Проти князя Мстислава налаштована була і група галицьких бояр на чолі з могутнім можновладцем Судиславом.

Розпочинаючи розповідь про вторгнення угорських та польських полків до Прикарпаття, яке почалося восени 1219 р.¹⁷⁹, галицько-волинський літописець пише, що на момент нападу іно-

¹⁷⁶ Там же. – Стб.733.

¹⁷⁷ Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – С.130.

¹⁷⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.733.

¹⁷⁹ Хронологію події див.: Лихачева О.П. Комментарии. – С.577, пор. Зубрицкий Д. История древнего Галицко-Русского княжества. – Ч.3. – С.75; Харди Ъ. Наследники Кијева између краљевске круне и татарског јарма. – С.141.

земних військ «**Мѣстиславѣ во вѣ со всеми князьми Роуцкыми . и Черниговьскыми**»¹⁸⁰. На думку О.О.Андріяшева, наведена літописна фраза свідчить, що тоді Мстислава Мстиславича не було в Галицькій землі¹⁸¹. Інформація літописця не дає прямих підстав для з'ясування причини відсутності Мстислава у Галичі, але можна припускати, що князь, знаючи про можливість нападу угорців і поляків, шукав на сході підтримки проти ворогів. Серед учасників переговорів Мстислава могли бути смоленський князь Володимир Рюрикovich, київський князь Мстислав Романович і чернігівський князь Мстислав Святославич.

Досить швидко після вторгнення поляків і угорців поява дружин Данила Романовича та Олександра Всеволодовича в Галицькій землі є аргументом на користь того, що у Південно-Західній Русі знали про підготовку агресії західних сусідів. В.М.Нагірний пише, що київський і чернігівський князі прислали свої полки Мстиславу Мстиславичу, проте джерела таке припущення не підтверджують¹⁸². Переговори ж галицького князя в Придніпров'ї, судячи з подальших подій, не дали належного результату. Сам князь Мстислав не міг довго залишатися на сході, оскільки дізнався про початок бойових дій на західних кордонах Галицького князівства, які йшли у вигідному для суперників руслі. Тому він вимушений був повертатися до Прикарпаття, щоб із загонами, які на той час мав, боротися проти вторгнення.

На початку війни угорсько-польське військо на чолі із угорським баном (воєводою) Фільнеєм підійшло до Перемишля, де гарнізон очолював наблизений до князя Мстислава ще під час перебування того в Новгороді воєвода тисяцький Ярун¹⁸³. Загони Яруна не змогли чинити належний опір нападникам, які значно

¹⁸⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.733.

¹⁸¹ Андріяшев А. Очерк истории Волынской земли до XIV столетия. – С.160-161.

¹⁸² Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.178.

¹⁸³ Зазначимо, що в 1219 р. в Перемишлі почав служити єпископ Антоній, ще одна особа наблизена до князя Мстислава Мстиславича в часи перебування того в Новгороді. Див.: НПЛ. – С.262; Бережков Н.Г. Хронология русского летописания – С.260.

перевищували їх по чисельності, і відійшли від Перемишля («**Король же посла вои многи и Лестко . и придоша к Перемъшлю, Иронови же тогда . тьысящю держащю в Перемъшли и звѣже передь ними**»¹⁸⁴).

Довідавшись про просування ворога, Мстислав направив свій загін на чолі з воєводами Дмитром і Мирославом і боярином Михалком Глебовичем до стратегічно важливого пункту на дорозі із Перемишля до Галича Городка (місто на р. Верещиця, лівій притоці р. Дністра, зараз м. Городок Львівської області). Спроба цього загону зайняти місто і організувати тут оборону проти нападників не вдалася, оскільки ситуацію в Городці контролювали прихильники галицького боярина Судислава, який перейшов на бік угорців і поляків («**Городокъ во вѣ Шложилъса вѣхуотъ в немь людѣ Соудислави**», – пише про це галицький літописець¹⁸⁵). Підхід до Городка угорсько-польської армії примусив загін Дмитра, Мирослава і Михалка Глебовича відступити. Невдовзі він приєднався до сил князя Мстислава на р. Зубрі (на думку Л.В.Войтовича, війська Мстислава Мстиславича стояли в місцевості, що знаходиться біля сучасного села Тростянець Миколаївського району Львівської області¹⁸⁶).

Після зайняття угорцями і поляками Городка дорога на Галич була перед ними відкрита. Князь Мстислав, довідавшись про це, направив до столиці дружини своїх союзників князів Данила Романовича та Олександра Всеволодовича. Зазначимо зразу, що перший виконав доручення галицького князя, а другий ухилився від участі у захисті міста. Поблизу Галича на Кривавому броді («**на Кровавомъ броду**») відбулася жорстока битва, внаслідок якої угорці і поляки, не наважившись на штурм столиці Галичини, відійшли від міста і направили всі сили проти війська Мстислава. Зіткнення підрозділів бана Фільнея і князя Мстислава сталося біля населеного пункту Рогожин (зараз це село Рогізне Жида-

¹⁸⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.733.

¹⁸⁵ Там же.

¹⁸⁶ Александрович В.С., Войтович Л.В. Король Данило Романович. – С.57.

чівського району Львівської області¹⁸⁷). Поразка вимусила князя Мстислава, який відчув безперспективність подальшого опору, звернутися до Данила з пропозицією покинути Галич.

Володимирському князю вдалося з основними силами вийти з Галича, звідси він направився у Пониззя. О.О.Андріяшев відзначав, що цей похід Данила – одна з яскравих подій військової історії, бо володимирський князь в умовах переслідування ворогами з усіх боків зумів пройти через степ до міста Кучелмина на південному кордоні Галичини, переправитися тут через Дністер і об'єднатися згодом з Мстиславом Мстиславичем¹⁸⁸. Під час зустрічі князів тесть похвалив зятя за його дії, подарував йому коня і «*реч ємоу поиди княже в Володимерь. а азъ пондоу в Половци. мьстивѣ сорома своего. Данилови же прнехавшиу в Володимерь*»¹⁸⁹. Рішення звернутися до половців, хан яких Котян був тестем Мстислава, вірогідно, пов'язано із недостатніми власними силами галицького князя, який при цьому не розраховував на можливу допомогу інших руських князів. Мстислав направив Данила до Володимира (на Волині), оскільки існувала загроза нападу на місто угорських і польських полків.

Престол в галицькій столиці, після втрати його князем Мстиславом, офіційно зайняв «король Галіції» – угорський королевич Коломан, а фактично в краї почали правити угорський бан Фільней («*Фила прегордъин*», як його називає галицький книжник) та його тесть лідер боярського магнатства Судислав. На початку зими 1219/20 р. угорсько-польське військо на чолі з баном Фільнеєм із Галичини вступило до Західної Волині, де на бік нападників перейшов белзький князь Олександр Всеволодович («*Влександроу же ѿстоупившиу ѿ Данила и ѿ Василка ко Лестькови*»), але угорці і поляки не змогли добитися тут успіху.

¹⁸⁷ Александрович В.С., Войтович Л.В. Король Данило Романович. – С.57. Інше розуміння географічних пунктів «Кривавий брід» і «Рогожин» у М.Ф.Котляра. Історик вважає, що вони знаходилися неподалік один від одного, пов'язує знаходження цих пунктів з селом Рогожине Стрийського району Львівської області. Див. Котляр М.Ф. Коментар. – С.186-187.

¹⁸⁸ Андріяшев А. Очерки истории Волынской земли до конца XIV ст. – С.161.

¹⁸⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.735.

На допомогу родині Романовичів незабаром прийшов Мстислав Мстиславич з половецькими загонами, що дозволило, вірогідно наприкінці зими – на початку весни 1220 р., завдати війську Фільнея поразки і вимусити нападників відійти на південь («*дондеже приде Мьстиславъ. с Половци. изъиде же Фила со многими Оугры и Лахы из Галича. поима боаре Галичкыа. и Боудислава цъта и Лозора. и ингы. а ини развѣ(вѣ)гошася, загордѣ воса вѣ*»¹⁹⁰).

За текстом подальшої розповіді Галицько-Волинського літопису можна припустити, що невдовзі угорці втратили Галич, але насправді події розвивалися дещо інакше. Після повернення з Волині князь Мстислав відновлює безпосередньо війну за повернення Галича, але ця боротьба затягнулася на певний час. Зокрема, в 1220/21 рр. князю Мстиславу не вдалося завоювати Галич¹⁹¹.

В 1221/22 р. Мстислав Мстиславич зробив чергову спробу повернути собі столицю Галицької землі. В момент бойових дій в Прикарпатті на Волинь напали війська Лешка «Білого», які прагнули не допустити, щоб володимирські загопи Данила і Василька Романовичів пішли до Галичини на допомогу князю Мстиславу. Не досягнувши швидкого успіху на ратному полі, краківський володар запропонував князю Данилові розпочати переговори. Але наміри укласти мирну угоду з боку малопольського володаря не були щирими. Можливо, Лешко хотів затягнути переговори, хоча не можна виключати і вірогідність наміру з боку краківського князя та його союзника белзького князя Олександра в ході перетрактації захопити Данила в полон.

Про ці ворожі щодо володимирського князя плани стало відомо брату Лешка «Білого» мазовецькому князю Конраду, який попередив Данила Романовича про небезпеку: «*Кондратови же приѣхавшоу. мирить. Лестька и Данила. познавши же ємоу. лестъ, Лестьковоу и не велѣ кнзю Данилоу. ехати къ Лестькоу*»¹⁹². Польські історики С.Захоровський і Б.Влодарський

¹⁹⁰ Там же. – Стб.736.

¹⁹¹ Про це див.: Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. – С.130-132.

¹⁹² ПСРЛ. – Т.2. – С.737.

пояснювали доброзичливість Конрада його родинними зв'язками з Рюриковичами: дружина мазовецького князя Агафія була донькою південноруського (в 1206–1208 рр. – володимирського) князя Святослава Ігоревича¹⁹³. Проте, необхідно зазначити, далеко не всі матримоніальні союзи напряму впливали на дії володарів, які їх уклали. Нагадаємо, що майже в один час (а саме приблизно в 1208–1209 рр.) з братом Конрадом на руській за походженням княжні Гремиславі Інгварівні одружився і Лешко «Білий». Проте батько Гремислави східноволинський князь Інгвар Ярославич не входив до кола дружніх Данилу і Васильку Романовичам князів, а батько Агафії Святослав Ігоревич був взагалі постійним ворогом братів.

Головним же чинником, що призвів до переорієнтації Конрада в його східній політиці був перш за все, без сумніву, прибалтійський фактор, а саме напади литовців і пруссів на Мазовію як відповідь на агресивні дії поляків щодо Володимирського князівства.

Десь наприкінці 10-х років XIII ст. родина Романовичів встановлює контакти з прибалтійськими союзами племен. В Галицько-Волинському літопису записано: «**Бѣжнимъ повеленіемъ. прислаша князи Литовьскни. к великон княгини Романовѣ. и Данилови и Василкови. миръ да(р)юще**»¹⁹⁴. М.С.Грушевський вважав, що переговори з послами литовських князів-кунегастів відбулися наприкінці 1219 або на початку 1220 рр.¹⁹⁵

На нашу думку, укладення угоди з литовськими князями можна датувати дещо більш раннім часом. В коментованій статті літопису княгиня – мати Данила та Василька Романовичів («**велика княгини Романовага**») – згадується як головна володарка Володимирського князівства, але з іншого фрагменту літопису відомо,

¹⁹³ Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – Т.1. – Kraków, 1926. – S.246 (автор розділу – С.Захоровський); Włodarski B. Rola Konrada Mazowickiego w stosunkach polsko-ruskich. – We Lwowie, 1936. – S.4; пор. Щавелева Н.И. Комментарии // «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Перевод Л.М.Поповой, вступительная статья и комментарии Н.И.Щавелевой. – Москва, 1987. – С.119–120.

¹⁹⁴ ПСРЛ. – Т.2. – С.735.

¹⁹⁵ Грушевський М.С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.16.

що під час походу угорців і поляків на Галич в 1219 р. вона вирішила стати монахинєю, тобто відмовилася від активного світського життя («**тогда же велика княгини Романовага. воспринимши мнискни чинъ**»¹⁹⁶). Тому укладення угоди з литовськими князями можна датувати terminus ante quem – вереснем – жовтнем 1219 р.

Найвірогідніше, ініціатива встановлення добрих взаємин з північними сусідами походила від володимирського двору, а це означало, що Романовичі попередньо направили посольство до Литви для встановлення контактів із місцевою верхівкою. Орієнтовно це могло бути або напередодні або під час волинсько-краківського конфлікту весни 1219 р. Вірогідно, що саме конфлікт за Забужжя і спонукав Данила Романовича та його адміністрацію шукати союзників на півночі¹⁹⁷. Тепер удари прибалтійських племен були направлені проти суперника Володимирського князівства. «**Лахом же не prestaющимъ. пакостащимъ. и приведе (володимирська влада. – авт.) на на Литвоу И воеваща Лахы. и много оубиства створиша в нихъ**»¹⁹⁸.

Одночасно з литовцями володимирська адміністрація, ймовірно, вступила в союзні відносини з найбільш потужним об'єднанням пруссів – ятвягами (судовами). Відомо, що приблизно з 1217 р. починається хвиля вторгнень пруссів на північно-польські землі¹⁹⁹. Про напади цих балтійських племен на Польщу є згадки в західнослов'янських анналах. Зокрема, в Рочнику Кра-

¹⁹⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.733-734.

¹⁹⁷ Д.Домбровський приписує автору цих рядків тезу про те, що начебто в нашій книзі «Корона Данила Галицького» стверджується про литовську ініціативу щодо проведення переговорів з волинськими князями (Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok.1201–1264). Biografia polityczna. – S.181). Насправді в означеній книзі записано протилежне: «Найвірогідніше, ініціатива встановлення добрих взаємин із прибалтами походила від волинського двору, а це означає, що Романовичі відправили своє посольствл на північ» (Головко О.Б. Корона Данила Галицького. – С.289).

¹⁹⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.736.

¹⁹⁹ Горбач Т. Польський хрестоносний рух у Пруссію першої третини XIII ст. та його політичні наслідки // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інститута української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. –Т. 20. – Київ, 2010. – С. 45.

сінських читаємо: «*Anno domini 1220 Poloni a Pruthenis occisi sunt et a Ruthenis furore gladii interfecti et a fossoribus auri mactati, miserabiliter interierunt* (В Рік Божий 1220. На превеликий жаль загинули Поляки, побиті Пруссами і шаленством мечів Русів порубані і шукачами золота були добиті)»²⁰⁰. Аналогічне повідомлення можна прочитати і в чеських анналах під тим самим роком²⁰¹. Важливо відзначити, що про тогочасні поставки зброї з Русі в Прибалтику свідчать матеріали археологічних досліджень²⁰². Інформація зазначених джерел засвідчує, що важливим спонукальним моментом для організації нападів на польські землі для прибалтійських вождів були також гроші і інші коштовності, отримані з Русі.

Укладення угод з прибалтами мало велике позитивне значення для Володимирського князівства. Вторгнення прибалтійських загонів невдовзі поставило польських князів в ситуацію, в якій вони були вимушені значно послабити свої антиволинські акції. Наслідки походів союзників Данила Романовича були настільки вражаючими та катастрофічними для Польщі, що вже в травні 1218 р. римський папа Гонорій III (роки понтифікату 1216–1227) у листі до германських рицарів запропонував тим здійснити «паломництво» не до Палестини, а до Прибалтики²⁰³, а в спеціальному зверненні до польської світської та духовної верхівки 20 квітня 1221 р. звернув особливу увагу на існуючу небезпеку з боку пруссів і дав дозвіл польським рицарям не брати участі у підготовці до чергового хрестового походу на схід²⁰⁴. Саме тоді мазовецький князь Конрад, землі якого приблизно з кінця найбільш страждали від нападів прусських і литовських дру-

²⁰⁰ Rocznik Krasieńskich // МРН. – Т.3. – Lwów, 1878. – P.132.

²⁰¹ Annales Pragenses. Latopisy české od 1196–1278. Ed. J.Emler // Fontes Rerum Bohemicarum. – Т.ІІ. – Praha, 1874. – S.283.

²⁰² Зоценко В.М. Експорт зброї з Києва в Південно-Східну Прибалтику // Археологія. – Вип.44. – Київ, 1983. – С.47-61.

²⁰³ Горбач Т. Польський хрестоносний рух у Пруссію першої третини XIII ст. та його політичні наслідки. – С.45-46.

²⁰⁴ Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia. Ed. A.Theiner. – Romae, 1860. – Т. 1. Ab Honorio Pp. III. usque ad Gregorium Pp. XII. 1217–1409. – №26. – P.12; №27. – P.13.

жин, був вимушений відмовитися від підтримки старшого брата Лешка «Білого» у здійсненні його ворожої щодо Західної Волині політики²⁰⁵.

Влітку 1221 р. настає кульмінація в боротьбі Мстислава Мстиславича за Галич. Вирішальна битва за столицю Галичини відбулася 13–14 серпня 1221 року²⁰⁶ і тривала протягом двох днів. У боротьбі з угорцями, яким допомагали поляки («*Уґри с Ляхы*»), активну участь брали не тільки міщани, а й смерди («*друзни же смерды избьени бгыша*»²⁰⁷). Угорці, після того, як вони втратили під час штурму міські ворота, заперлися в головному храмі міста Успенському соборі, який був перетворений на невелику фортецю («*бѣ бо градъ створенъ на цркви. ѡ нѣм же стрѣляющимъ. и каменне мещущимъ на гражанты. знемогаюу жажею водною. не бѣ бо воды в нѣх. и приѣхавшу же Мьстиславоу и вдашася емоу. и сведени бгыша со цркви*»²⁰⁸).

Польський хроніст XV ст. Ян Длугош, який при написанні своєї хроніки користувався матеріалами руських літописів, докладно розповів про перемогу Мстислава Мстиславича в Галичі. Зокрема, він відзначив: «*Mandanteque Msczislao educebantur Hungarorum barones et uxores eorum et plures insignes persone, femine et matrone nonnullique Polonorum milites, quos omnes aut Polowczis distribuit aut curiensibus suis donavit. Ultimius omnium Colomannus filius regis cum uxore sua eductus, a Msczislao acceptus est, et in Torczsko transmissus mandante Msczislao, ut sub diligenti cura et diligencia asservaretur, licenciatisque Msczislao exercitibus in Halicz concedit* (За наказом Мстислава вивели угорських баронів і їх дружин і багато знатних осіб, жінок і матрон, а також певну кількість польських воїнів; всіх їх він або віддав половцям, або подарував своїм підданам. Останнім з усіх було виведено сина короля Коломана з жінкою, він був прийнятим Мстиславом і відправлений до Торчеська; де за

²⁰⁵ Włodarski B. Polityczne plany Konrada I księcia Mazowieckiego. – Toruń, 1971. – S.19.

²⁰⁶ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.17.

²⁰⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.738.

²⁰⁸ Там же.

наказом Мстислава мав охоронятися з особливою ретельністю і старанністю. Мстислав, розпустивши війська, сів у Галичі»²⁰⁹.

У вересні або жовтні 1221 р. Мстислав Мстиславич провів переговори з королем Андрієм II, під час яких угорський монарх наполягав на поверненні з полону сина Коломана. Галицькому ж володарю треба було добитися гарантій невтручання угорців у майбутньому в справі Галицької землі. Відомо, що Андрій II в ході перемовин був вимушений відмовитись від претензій сина Коломана на Галич, а Мстислав у відповідь вирішив відпустити додому Коломана та його дружину Соломію. Гарантом домовленості угорського короля і галицького князя мав стати шлюб другої доньки Мстислава Марії та молодшого сина угорського короля Андрія II теж Андрія (Ендре) (народився в 1210 р.). За умовами угоди між володарями до королевича Андрія після смерті Мстислава Мстиславича повинно було перейти Галицьке князівство. Зразу ж після оформлення шлюбу королевич мав одержати у володіння Перемишльський уділ²¹⁰. Вірогідно, що Андрій-молодший мав отримати це удільне князівство на умовах васальної залежності від галицького князя, проте навряд чи вона була обтяжливою для угорського королевича.

Зрозуміло, що угода Андрія II і Мстислава Мстиславича автоматично вела до погіршення відносин між володимирським та галицьким князями. Навряд чи угорсько-галицькі домовленості влаштовували і Лешка «Білого», оскільки втрачав свої позиції в Галичині його зять Коломан. Невдовзі амбітний король Андрій II також почав проявляти своє незадоволення угодою з князем Мстиславом, оскільки угорський вплив реально поширювався лише на Перемишльське удільне князівство, а Андрій II продовжував прагнути до скорішого підкорення угорцям всієї Галицької землі. Тому наприкінці 1221 р. угорський монарх звернувся до папи Гонорія III з проханням звільнити його від виконання клят-

²⁰⁹ *Dlugossii J. Annales seu chronicae incliti Regni Poloniae. – Lib.5-6. – Varsaviae, 1973. – P.209.*

²¹⁰ *Зубрицкий Д. История Древнего Галицко-Русского княжества. – Ч.3. – С.86; Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси. – С.77; Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Т.3. – С.39-40.*

ви князю Мстиславу стосовно передачі прав на Галич від короля-юніора Коломана королевичу Андрію²¹¹.

У буллі від 27 січня 1222 р. до угорського короля римський папа Гонорій III, висловивши певну незгоду з позицією Андрія II (зокрема, виступивши проти укладення шлюбу неповнолітніх), підтвердив права Коломана на Галицьку землю, який, на думку папи, позбавлений був володіння внаслідок насильницьких дій Мстислава²¹². Отже, папа фактично надав угорському королю свободу дій в Галичині. Зрозуміло, що спроба анулювання угоди 1221 р. повинна була привести до відновлення угорсько-галицької війни, проте у подальшому певний час події в Прикарпатті розвивалися не за сценарієм короля Андрія II.

Вибух внутрішньополітичного конфлікту Угорщині, оголошення королем Золотої булли в 1222 р., яка була поступкою Андрія II на користь угорських магнатів, напруженість у відносинах королівської влади з Тевтонським орденом, який тоді перебував в угорському Семиградді і прагнув вийти з-під контролю угорського королівського двору²¹³, примусили короля Андрія II відмовитися на певний час від активних мілітарних дій на Русі²¹⁴. Таким чином, Мстислав продовжував правити в Галицькій землі, а згодом під впливом боярського оточення фактично реалізував певні позиції угоди 1221 р. з Андрієм II: шлюб королевича Андрія і дочки Мстислава Марії все ж таки відбувся. В Галицько-Волинському літопису про нього є згадка під 6734 р.²¹⁵

Взимку 1221/22 р. Данило Романович уклав угоду з краківським князем Лешком, яка, враховуючи той неспокійний час, виявилася дуже перспективною для Володимирського князівства.

²¹¹ *Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Т.3. – С.40; Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С.249, 350.*

²¹² CDH. – Т.3, v.1. – P.355.

²¹³ *Хаутала Р. Папские послания в Венгрию, касающиеся пребывания тевтонских рыцарей в Трансильвании в 1211–1225 гг. // Studia slavica et balcanica petropolitana. – №1(17). – 2015. – С.96-114.*

²¹⁴ *Паушто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – С. 249; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217. – 1264. – S.49.*

²¹⁵ ПСРЛ. – Т.2. – С.748; *Грушевський М.С. Історія України-Русі. – Т.3. – С.41.*

Протягом декількох років Лешко не здійснював якихось ворожих акцій проти братів Романовичів, у тому числі відмовився від підтримки белзького князя Олександра Всеволодовича.

Б.Влодарський вважає, що мирна угода створила для польської верхівки умови для організації боротьби з нападами прибалтійських дружин. З володарями останніх, за думкою польського дослідника, князь Данило обіцяв не підтримувати стосунків²¹⁶. М.Бартніцький пише, що литовський фактор не був головним в еволюції східної політики Лешка «Білого». На думку вченого, ці зміни були обумовлені фактичним розривом союзних стосунків відносно Русі краківського князя з угорським королем Андрієм II. На наш погляд, не має підстави протиставляти обидві причини. Як союз Володимирського князівства з Литвою, так і розрив у відносинах краківського і угорського володаря стали обставинами, що вплинули на трансформацію політики польських князів на сході.

«По повѣдѣ же Мъстислави, – пише Галицько-Волинський літопис, – и по Литовскомъ воеваньи на Ляхы створи миръ Лестькѣ Даниломъ и Василкомъ. Держиславомъ. Аврамовичемъ. и Творьланомъ Вотиховичемъ. а Романовича створиста миръ Демьяномъ. тысацькымъ. Ѡстоупи Лестько Ѡ Влександра»²¹⁷. Для Данила та Василька угода з Краковом відкривала шлях у боротьбі за підсилення влади на Волині. Невипадково, що досить швидко Романовичі розпочали війну проти Олександра Всеволодовича, яка сталася у другій половині 1222 р. «Ѡ соубѣ (в суботу. – авт.) же на ночь поплено бѣѣ ѡколо Белза. и ѡколо Червена, Даниломъ и Василкомъ. и вса земля поплена бѣѣ»²¹⁸. Брати Романовичі прагнули підкорити собі Белзьку та Червенську землі, що мало велике значення для зміцнення їх позицій на заході Волині. Але подібне посилення Романовичів на Волині виявилось небажаним для галицького князя Мстислава Мстиславича, який добився згодом від Данила повернення Олександрові захопленого на той час Романовичами Белза.

²¹⁶ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.83.

²¹⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.739.

²¹⁸ Там же.

Літопис повідомляє у зв'язку з цим: «Мъстиславоу же рекшоу пожалоу и брата. Влександра и Даниль. воротиса в Володимеръ Ѡнде Ѡ Белза»²¹⁹. М.Ф.Котляр з цього приводу писав, що «покірний боярській волі Мстислав галицький примусив Данила припинити каральну акцію й зняти облогу Белза»²²⁰. На нашу думку, цей епізод показує не слабкість, а силу Мстислава, який реально вплинув на поведінку сусіднього князя. Як писав в свій час М.С.Грушевський, тоді «родина Ростиславичів (тобто клан Мстислава Мстиславича. – авт.) заняла дуже показне, можно рішучо сказати – першорядне становище в системі земель давньої Руської держави. До неї належала ціла Київська земля, Галичина, Смоленщина, часом Новгород, і тоді ж смоленські князі підбивають собі Полоцьку землю»²²¹. Реальну вагу галицького князя Мстислава Мстиславича у політичному житті Південної Русі засвідчили події наступного 1223 р., коли галицький князь фактично створив коаліцію південноруських князів і половців, які воювали з монгольськими туменами на чолі з Субедеєм і Джучі²²².

Загибель у зіткненнях з монголами багатьох руських князів, перш за все київського князя Мстислава Романовича і чернігівського князя Мстислава Святославича, порушила відносну стабільність у політичному розвитку Південної Русі, що поступово призведе, особливо після смерті в 1228 р. князя Мстислава Мстиславича «Удатного», до розгортання в регіоні масштабних міжкнязівських конфліктів.

²¹⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.739; пор. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси. – С.204-205.

²²⁰ Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.190.

²²¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – У Львові, 1905. – С.239.

²²² Головки О.Б. Рейд туменів Джебе і Субедея до Східної Європи в 1222–1223 рр. в процесі творення Монгольської імперії і Рах Mongolica // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні праці. Том 25. На пошану професора І.С.Винокура. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С.158-177; *его же*. Рейд туменів Джебе і Субедея в Восточную Европу 1222-1223 гг. в процессе формирования Монгольской империи и Рах Mongolica // Вестник Удмуртского университета. Серия история и филология. – 2016. – Т.26, вып.1. – С. 46-58; *його ж*. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. – С.140-162.

Як правильно відзначає Д.Домбровський, саме тоді фактично припиняється гегемонія клану Ростиславичів у державно-політичному розвитку Русі²²³. Після загибелі Мстислава Романовича у Києві князем стає Володимир Рюрикович, давній союзник Мстислава Мстиславича, який водночас не мав особливо теплих стосунків із Данилом Романовичем, можливо пам'ятаючи про конфлікти свого батька Рюрика Ростиславича із батьком Данила Романом Мстиславичем. В Чернігові після смерті Мстислава Святославича сталася війна за князівський стіл, у якій переміг син Всеволода Святославича «Чермного» князь Михайло Всеволодович. Разом із генами батька Михайло перебрав собі батьківські плани на підкорення не тільки Київщини, а і Прикарпаття, які він починає здійснювати в 30-х роках XIII ст. разом із своїм сином Ростиславом. Ці дії Михайла Всеволодовича призведуть до зміни системи політичних коаліцій на півдні Русі, примусять Володимира Рюриковича укласти союз з Данилом Романовичем²²⁴.

В 1224 р. белзький князь Олександр Всеволодович спровокував війну проти Романовичів, в яку згодом на боці Олександра втрутився галицький князь Мстислав Мстиславич²²⁵. У відповідь на це, як відзначає Галицько-Волинський літопис, «Данилови жи по'б'хавши в Ляхы. и возведши князя Льстка и понде противну емоу (Олександра. – авт.)»²²⁶. І.Шараневич та О.О.Андріяшев вважали, що конфлікт виник через наговори Олександра Мстиславу на Данила²²⁷. М.Бартніцький висловлює погляд, що вороже ставлення галицького князя до Романовичів в 1222–1224 рр. було обумовлено укладенням Данилом та Васильком союзу з краківським князем Лешком «Білим»²²⁸. Д.Домбровський, відзначивши

²²³ *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok.1201–1264) Biografia polityczna. – S.120.

²²⁴ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.2. – С.244.

²²⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.745.

²²⁶ Там же. – Стб.746.

²²⁷ *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси. – С.79; *Андріяшев А.* Очерки истории Волынской земли до конца XIV ст. – С.162.

²²⁸ *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – S.54.

складність трактування літописної інформації про події конфлікту Данила Романовича і Лешка «Білого» з Олександром Всеволодовичем і Мстиславом Мстиславичем припускає можливість двох сценаріїв розвитку подій: а) війна була розпочата Данилом Романовичем, б) війна розпочалася через дії белзького князя Олександра²²⁹.

Як нам здається, ймовірно, причини для конфлікту були перш за все пов'язані з діями Данила та Василька Романовичів, які не хотіли терпіти перебування далі на Волині давнішнього суперника Олександра і в цей час вже мали сили для приборкання белзького князя. Одночасно князь Мстислав боявся посилення Романовичів, вважав, що вони ставлять загрозу його перебуванню в Прикарпатті, тому цього разу перейшов від методів дипломатії до прямого воєнного втручання в справи сусіднього князівства.

Розглядаючи питання про участь Лешка «Білого» в подіях на Волині, О.О.Андріяшев не без підстав підкреслював зацікавленість краківського володаря у посиленні чвар між руськими князями²³⁰. В ході війни війська Данила і Лешка не дала можливості полкам Олександра та Мстислава об'єднатися. Дружина Олександра Всеволодовича після зіткнення з союзниками була вимушена сховатися у Белзі, а Мстислав Мстиславич із своїми загонами повернувся до Галича. «Данилоу же князю воевавшю с Ляхы землю Галичскою, и школо Любачева. и п'б'ни всю землю. Бельзеською. и Червеньскою»²³¹. Отже, війська Романовичів разом з поляками розорили белзько-червенські володіння Олександра та частину Галицької землі (Любачевську волость). В таких складних для себе умовах Мстислав Мстиславич звернувся за допомогою до свого постійного союзника і тестя хана Котяна та київського князя Володимира Рюриковича (він став володарем у Києві після Калкської битви, помер 3 березня 1239 р.)²³² Війна на

²²⁹ *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. – S.124-125.

²³⁰ *Андріяшев А.* Очерки истории Волынской земли до конца XIV ст. – С.162.

²³¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.746.

²³² *Baumgarten N.* Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. – Tabl. IX. – №22. – P.22.

Волині продовжувалася ще певний час і завершилася підписанням миру у східноволинському місті Перемилі, який М.С.Грушевський та В.Т.Пашуто датують 1225 р.²³³

Участь Мстислава в конфлікті на Волині, розрив його стосунків з Романовичами призвели до поступового ослаблення його влади в Галичині. В 1226 р. частина ворожих Мстиславу галицьких магнатів відправилася «в землю Перемъшлескоюю», де сидів королевич Андрій, а їх лідер Жирослав вступив в контакти з князем придніпровським князем Ізяславом, сином київського князя Мстислава Романовича (загинув від рук монголів у 1223 р.). Поява галицького боярина у цього князя, котрий в майбутньому буде активним учасником ворожої до володимирського князя Данила Романовича коаліції, є свідомством того, що цей союз почав утворюватися принаймні з 1226 р. М.С.Грушевський відзначає, що Жирослав прагнув поставити в Галичі князя Ізяслава замість Мстислава Мстиславича²³⁴.

До антимстиславових дій невдовзі залучився угорський королевич Андрій, який з 1221 р. сидів у Перемишлі як васал князя Мстислава. В 1226 р. бояри, які відверто вороже ставилися до галицького князя, перш за все Сем'юнко «Чермний», почали активно агітувати королевича Андрія виступити проти тестя. Внаслідок цього королевич на початку зими 1226/27 р. покинув Перемишль і відправився до Угорщини, де став просити батька здійснити похід на Галич. На дії ворожого до Мстислава Мстиславича табору, можливо, вплинуло те, що Андрій досяг шістнадцятирічного віку і вже могло постати питання про швидке одруження його на нареченій – доньці Мстислава Марії – та передачі королевичу у володіння усього Галицького столу: «Андрѣи (королевич. – авт.) же послоушавъ лестиваго Семьюнка Чермнаго, и вѣжа во Оугрѣхъ, и нача воздвизати рать»²³⁵. Нагадаємо, що папа Гонорій III в листі до Андрія II від 27 січня 1222 р. рекомендував королю відкласти

²³³ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.20; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.205.

²³⁴ Грушевський М.С. История Украины-Руси. – Т.3. – С.42.

²³⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.748.

укладення шлюбу королевича Андрія та Марії до досягнення їх повноліття²³⁶, що і настало в 1226 р. Можливо, що на підсилення активності проугорсько налаштованих бояр вплинуло значне посилення в той час позицій на Волині іншого зятя Мстислава Мстиславича Данила Романовича, який тоді приєднав до своїх земель Східну Волинь²³⁷.

Король Андрій II прислухався до пропозиції сина щодо проведення виправи до Прикарпаття та з метою її успішного здійснення домовився про участь у військової кампанії війська краківського князя Лешка «Білого». Невдовзі угорська армія почала вторгнення до Галичини. М.С.Грушевський датує його весною 1227 р., В.Т.Пашуто – 1226 р., О.В.Майоров – зимою 1226/27 р.²³⁸ Є підстави погодитися з останнім поглядом, що похід угорських полків розпочався взимку 1226/1227 рр. («бѣвши же зимѣ»).

Угорське військо, кероване королем Андрієм II та його сином Белою (майбутній король Бела IV), до якого приєдналися польські полки на чолі з краківським воєводою Пакославом, захопило наприкінці зими – на початку весни 1227 р. Перемишль. Керівник місцевого гарнізону воєвода Юрій, покинув місто із своїми воїнами і направився до Мстислава. Невдовзі військо угорців і поляків підійшло до Звенигорода. Звідси частина його за наказом Андрія II рушила до Галича, але сам король до столиці Галицької землі не пішов. Літописець пише, що така поведінка короля була викликана тим, що волхви наврочили йому смерть вразі, якщо він побачить Галич. Через паводок угорці з поляками не змогли перейти Дністер: «Днѣпроу (помилка літописця. Правильно має бути – «Днѣстру»). – авт.) же наводнившюся, не могоша перенти»²³⁹.

²³⁶ CDH. – Т.3, v.1. – P.355.

²³⁷ Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. – С.178-179.

²³⁸ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.20; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.205; Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. – Санкт-Петербург, 2001. – С.474.

²³⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.748-749.

Значна частина війська нападників здійснили похід спочатку на схід Галицької землі до Тербовля, а потім до волинських міст Тихомля і Кременця²⁴⁰. Напрямок цього рейду свідчить: угорське керівництво, враховуючи досвід попередніх кампаній, передбачало, що і в нинішніх обставинах володимирські князі не залишаться байдужими до подій в Галичині. В грамоті під 1235 р., написаної на той час вже новим угорським королем Белою IV палатину Діонісію, згадується про коментований похід і якийсь місто Luchuchku, куди прийшли угорські загони²⁴¹. М.С.Грушевський зазначає, що «це сміливо нагадує Лучеськ (тобто Луцьк. – О.Г.), але так далеко угорське військо, по літопису, не заходило»²⁴². Дійсно в літописах не має подібної інформації, але це, по-перше, не є аргументом щодо неможливості подібного походу, тим більше, що угорські війська дійсно були неподалік від Луцька в Східній Волині, а, по-друге, цілком можливо угорський документ зафіксував наміри короля Андрія II, які він хотів здійснити в ході виправи.

Під стінами Кременця відбулося жорстоке зіткнення («и биса подъ Кременцеѣи и много Оугоръ извиша. и раниша») ²⁴³. Від Кременця угорське військо знову повернулося до Звенигорода, а потім об'єдналося з тією частиною своїх полків, які раніше відійшли від столиці Галичини. Тут відбулася жорстока битва, під час якої князь Мстислав розбив угорських нападників. В бою загинув королівський бан Мартиніш («Мьстиславъ же биса с ними, и побѣди ѿ игнаша по нихъ. до становъ королевъхъ. секоуще и. тога же Мартиниша оубиша. воеводоу королева. король же сматеса оумомъ. и понде и земли ворзо») ²⁴⁴. Про невдачу Андрія II, крім Галицько-Волинського літопису, є інформація в Анналах монастиря Святого Хреста, яка, що дуже важливо, датується саме 1227 р.: «*Andreas rex Ungarie Rusciam cum exercitu veniens, ab ipsi*

²⁴⁰ Кременець – місто біля підніжжя Кременецьких гір у східній частині Волині. В XIII ст. добре у фортифікаційному плані облаштована фортеця. Зараз місто на півночі Тернопільської області в 70 км від обласного центру.

²⁴¹ CDH. – Т.4, v.1. – Budaе, 1829. – P.23.

²⁴² Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.517.

²⁴³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.749.

²⁴⁴ Там же.

statim fugatus recessit, interfectis non nullis de exercitu suos (Андрій, король Угорщини, з військом прийшов на Русь, але вимушений тоді ж покинути її втечею, зазнавши втрат у своєму війську)»²⁴⁵.

Ще під час боїв під Кременцем князь Мстислав послав за підмогою до Данила Романовича боярина Судислава, але володимирські війська прийшли до Галича вже після завершення битви під Звенигородом²⁴⁶. На наш погляд, затримка володимирського князя була викликана діями краківського князя. Дізнавшись про великі проблеми угорців в боротьбі з табором Мстислава Мстиславича, Лешко «Білий» вирішив сам втрутитися в протистояння. Дізнавшись про це, володимирські князі спочатку зробили спробу шляхом переговорів добитися від Лешка відмови від задуманої виправи, але перемовини не дали потрібного Романовичам результату («Данилови же вранщю ємоу не помогати королеви. вномоу нанпаче хоташю») ²⁴⁷.

В Іпатіївському списку Галицько-Волинського літопису внесено не дуже зрозуміла інформація: «Данил же и Василко. посласта люди. своѣа къ братоу (підкреслено нами. – авт.). не даста ємоу прити. Щоудо ўже возвративса нде во свою землю» ²⁴⁸. Л.Є.Махновець, розглядаючи цей сюжет, відзначив помилку в означеному запису Іпатіївському списку літопису, наголосивши, що правильний запис вміщено в Хлебниковському списку пам'ятки, а саме: «Данил же и Василко. посласта люди. своѣа къ Богу» ²⁴⁹. Отже мова в протографі джерела йшла про те, що Данило і Василько Романовичі наказали володимирським зологам зайняти переправи на р.Західний Буг (в записі «Бог»), щоб не

²⁴⁵ Continuatio Sancrucencis I. Ed. W.Wittenbach // Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. – Hannoverae, 1851. – Т.9. – P.636; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть. – Львів, 2018. – С.87–89.

²⁴⁶ М.Ф. Котляр помилково вважає, що у перемогу під Кременцем левову частку «вніс молодий князь Данило». Князя Данила Романовича не було взагалі серед учасників цієї битви. Див.: Котляр М.Ф. Данило Галицький: Біографічний нарис. – С.151.

²⁴⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.749.

²⁴⁸ Там же. – Стб.750.

²⁴⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.750, прим.35; [Махновець Л.Є.Коментар]. – С.383.

дати можливості польським загонам перейти водну перепону. Ця операція вдалася і примусила загоны Лешка повернутися додому. Оцінюючи тодішню позицію Данила Романовича, Б.Влодарський писав: «Князь володимирський, розуміючи, що будь-яка боротьба за Галич є боротьбою за його вітчизну, не дивлячись на не дуже добрі стосунки з Мстиславом, вирішив надати (йому. – авт.) допомогу»²⁵⁰.

Після прибуття до Галича, Данило та Василько Романовичі звертаються до Мстислава Мстиславича із пропозицією продовжити рішучу боротьбу з іноземцями. Але досягши певного успіху, галицький князь починає коливатися, оскільки з великою пересторогою за долю своєї влади ставився до перебування володимирських князів у Галичині. Мстислав Мстиславич знаходився під сильним впливом свого боярського оточення на чолі з Судиславом, який «**бѣ бои мѣшеть лесть во срѣдци своемь не хоташе во пагоубы королеви. и мѣшаше во в немь надежу великоу. бѣшаше во король изнемоглъса**»²⁵¹.

«І на цей раз, – писав В.Т.Пашуто, – поступаючись тиску бояр і їх керівника Судислава, князь відмовився від переслідування і повного знищення ворогів»²⁵². Добившись перемоги над зовнішнім ворогом, Мстислав Мстиславич не зміг подолати внутрішньополітичні проблеми в своєму князівстві і врешті-решт був вимушений наприкінці 1227 р. покинути Галич. Весною 1228 р., вірогідно після важкої хвороби, Мстислав Мстиславич помер²⁵³. В цей же час володимирському князю Данилу Романовичу прийшлося вирішувати досить складне завдання подолання великої небезпеки, яка йшла зі сходу. Локальний конфлікт довкола невеликого міста Чорторийська, в ході якого дружині князів Романовичів весною 1228 р. вдалося після нетривалої облоги захопити цей населений пункт, невдовзі переросло у велике протистояння на півдні Русі.

²⁵⁰ Włodarski B. Polska i Rus'. – S.86.

²⁵¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.749.

²⁵² Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.206.

²⁵³ Головки О.Б. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. – С.173-182.

Пінський князь Ростислав Святополкович, якому до зазначеної події належав Чорторийськ, створює з київським князем Володимиром Рюриковичем та чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем коаліцію проти Романовичів²⁵⁴. До Володимира і Михайла мав також приєднатися половецький князь Котян, якого запросив київський князь²⁵⁵. Підготовка виправи проти Данила Романовича не пройшла повз уваги київського митрополита Кирила, який безуспішно хотів помирити ворогуючих князів («**бѣ Коурилъ митророполитъ. превлѣжнъи и стѣи приѣхалъ мира сотворити и не може**»)²⁵⁶.

Суперники князя Данила Романовича увійшли до Східної Волині і оточили місто Кам'янець. Тоді ж вони, вочевидь, вступили в переговори з угорським королевичем Андрієм та Судиславом, сподіваючись на підтримку їх коаліції з боку угорських та галицьких сил. До засобів дипломатії вдався і князь Данило. Перш за все він прагнув домовитися про припинення війни з своїми головними суперниками київським та чернігівським князями. Але це не дало результату. Тоді володимирський князь сам направився за допомогою до поляків, і водночас направляє посла до половців: «**И ѣхав Лахы. по помощь а Павла своего посла ко Котаневи**»²⁵⁷. Вірогідно, що питання про польську допомогу вирішувалося в травні 1228 р. в польському місті Скаришеві, де в той час знаходилася княгиня-регентша (після загибелі Лешка «Білого» наприкінці листопаду 1227 р.) при малолітньому Болеславі V «Сором'язливому»²⁵⁸ Гремислава. Зберігся документ краківської княгині від 12 травня зазначеного року, де згадується про участь Гремислави «*cum filio Romani (з сином Романа)*», на підставі чого

²⁵⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.753.

²⁵⁵ В.Т.Пашуто помилково датує цей похід 1229 р. (Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.208).

²⁵⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.753.

²⁵⁷ Там же.

²⁵⁸ Син Лешка «Білого» і Гремислави Болеслав (майбутній краківсько-сандомирський князь Болеслав V «Сором'язливий») народився 21 червня 1226 р., помер 7 грудня 1279 р.

дослідники припускають, на нашу думку справедливо, участь у заході одного з волинських князів Ростиславичів²⁵⁹.

Дипломатична поїздка володимирського дипломата Павла до половців мала успіх: хан Котян не тільки відмовився від планів приєднання до суперників Данила, а і здійснив рейд до Галицької землі, що вимусило, ймовірно, Судислава та королевича Андрія відмовитися від намірів здійснити якісь дії на боці Михайла Всеволодовича та Володимира Рюриковича.

Є підстави думати, що вже тоді Романовичі перетягнули на свій бік одного з пінських князів Володимира Івановича, якому через декілька місяців доручать обороняти Берестейську та Угровську волості від нападів ятвягів²⁶⁰. Крім цього, князь Данило домовився в Польщі про надання йому в допомогу великого війська. Не досягнувши успіху у бойових діях, князі Михайло і Володимир зняли облогу Кам'янця і відступили на схід. Приблизно в цей час до Романовичів прийшла польська армія на чолі з воеводою Пакославом.

Розвиваючи отримані результати, Романовичі вирішили переслідувати суперників. «Данилъ же и Василко собравша Ляхы многы. идоста Къиевоу со Пакославомъ. воеводою. и Влександрос нимъ»²⁶¹. Знаменною була та обставина, що тоді до Романовичів приєднався белзький князь Олександр Всеволодович, який завжди відчував політичну кон'юнктуру. М.С.Грушевський справедливо відзначав, що тодішній успіх волинських князів багато в чому залежав від вмілої дипломатії Данила Романовича, а також був обумовлений певною слабкістю коаліції суперників Романовичів²⁶². До цього необхідно додати, що тоді взагалі між черні-

²⁵⁹ Kodeks dyplomatyczny Małopolski. Ed. F. Piekosiński (далі – KDM). – Т.2. 1153 – 1333. Kraków, 1886. – S.39; *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.193, pr.279; *Dąbrowski D.* Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. – Kraków, 2016. – S.177.

²⁶⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.754.

²⁶¹ Там же. – Стб.753-754.

²⁶² *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С.46.

гівським князем Михайлом Всеволодовичем і київським князем Володимиром Рюриковичем почали посилюватися чвари, які згодом призведуть до тривалого конфлікту. На Київщині Данило Романович провів переговори з послами Володимира Рюриковича і Михайла Всеволодовича та уклав з ними мирну угоду. Після цього союзники Данила «Ляховѣ возвратишася въспать»²⁶³.

Для нашого дослідження дуже важливим є питання про польського союзника Романовичів. Однозначно, що їм не міг бути краківський князь Лешко «Білий», який загинув наприкінці листопада 1227 р. Факт присутності воеводи Пакослава начебто свідчить, що польське військо прийшло з Кракова, але за це місто в той час боролися брат Лешка мазовецький князь Конрад, сілезький володар Генріх «Бородатий» та великопольський князь Владислав Одонич. В.Т.Пашуто вважав, що допомогу Романовичам надала княгиня-регентша Гремислава, мати малолітнього сина Лешка Болеслава V «Сором'язливого» (роки правління Болеслава – 1227–1279)²⁶⁴. Б.Влодарський дотримувався такого ж погляду, але разом з тим відзначав, що контакти з Гремиславою сприяли знаходженню спільної мови Данила Романовича з братом княгині Ярославом Ингваровичем, коли останній в обмін на Луцьк отримав від князя Данила Перемиль і Межибожже²⁶⁵. Але абсолютно не виключено, що свої війська для походу на Київ міг надати і мазовецький князь Конрад, з яким протягом 20-х років у Волині були добрі взаємини і якому наступного 1229 р. Данило і Василько Романовичі придуть на допомогу²⁶⁶.

²⁶³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.754.

²⁶⁴ *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. – С.209.

²⁶⁵ *Włodarski B.* Polska i Ruś: 1194 – 1340. – S.100.

²⁶⁶ *Włodarski B.* Polityczne plany Konrada I księcia Mazowieckiego. – Toruń, 1971. – S.35; *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.97.

4. ПОХІД ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ ДАНИЛА ТА ВАСИЛЬКА РОМАНОВИЧІВ ПІД КАЛІШ (1229 р.). РУСЬКІ І ПОЛЬСЬКІ КНЯЗІВСТВА В 30-х РОКАХ XIII ст.

В процесі дослідження перебігу певних періодів політичної історії Польщі першої половини XIII ст. науковці стикаються із значними труднощами, пов'язаними із станом джерельної бази²⁶⁷. Справа в тому, що сучасний подіям анонімний автор Великопольської хроніки (праця написана наприкінці XIII – на початку XIV ст.) чимало фактів цієї історії не висвітлює²⁶⁸. Що стосується більш пізніх польських хронік, то їх свідоцтва потребують особливо обережного аналізу в силу, зокрема, специфіки передачі реалій минулого і хронологічної віддаленості подій, що висвітлювалися, від часу життя авторів вказаних праць. Перш за все це стосується використання матеріалу значного за обсягом твору видатного середньовічного хроніста Яна Длугоша (1415–1480 рр.)²⁶⁹.

Тому при відтворенні багатьох сторінок політичного життя Польщі означеного часу вчені активно залучають всю можливу інформацію, яку можна отримати з коротких свідчень польських анналів (рочників), даних актового матеріалу, а також матеріалів іноземних джерел, зокрема свідчень Галицько-Волинського літопису²⁷⁰. Останні переважно стосуються дій польських князів на Русі, відтворюють механізм східної політики Малопольського

²⁶⁷ Nowacki B. Przemysł I syn Władysława Odonica, książę wielkopolski 1220/1221 – 1257. – Poznań, 2003. – S.9.

²⁶⁸ Chronica Poloniae Maiores. Rec.et ann. B.Kurbis // Monumenta Poloniae Historica. Nova series. – T.8. – Warszawa, 1970. – 284 p.; інше видання: Kronika Boguchwała i Godisława Paska // МРН. – Т.2. – Р.454-598. Переклад хроніки на польську мову див.: Kronika Wielkopolska. Wstęp i komentarze opracowała B.Kürbisówna. – Warszawa, 1965. – 329 s.; переклад хроніки на російську мову: «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Перевод Л.М.Поповой, вступительная статья и комментарии Н.И.Щавелевой. – Москва, 1987. – 260 с.

²⁶⁹ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. – Poznań, 1983. – 310 s.

²⁷⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.715-938.

(часом окремо Краківського і Сандомирського) та Мазовецького князівств.

Особливої ваги для вивчення перебігу подій у Польщі заслуговує розповідь Галицько-Волинського літопису про похід, означений в Іпатіївському списку пам'ятки під 6737 р., волинських князів Данила та Василька Романовичів до польських земель²⁷¹. Ця історія має значний інтерес для минулого Південно-Західної Русі, оскільки вперше за декілька десятиліть володарі Волині здійснили тривалу військову експедицію до сусідньої країни. Значимість свідчень Галицько-Волинський літопис обумовлена тим, що розповідь джерела відкриває завісу над важливими моментами міжкнязівських відносин у тогочасній Польщі, показують деякі сюжети повсякденного життя польського суспільства. Тут слід наголосити на специфіку висвітлення минулого пам'яткою, оскільки вона не є класичним літописним текстом, бо складалася не з щорічних записів, а формувалася на підставі розлогих розповідей – військових повістей, тобто ця пам'ятка за жанром по суті близька до хронік, а не анналів, з притаманними для перших особливостями викладу матеріалу.

11 листопада 1227 р. найбільш потужні польські князі Лешко «Білий», його брат Конрад, Владислав Одонич, Генріх «Борода-тий» зібралися в місті Гонзаві, щоб обговорити питання політичного життя країни, зокрема знайти шляхи для примирення двох Владиславів – «Лясконогого» і Одонича. Через два тижні сталася трагічна подія, про яку коротко розповідає Галицько-Волинський літопис: «**Льстько оувьеньъ быѣ. великѣи князь Ладьскѣи на сонмѣ оувьеньъ быѣ Сѣтополкомѣ. Удовичемъ Володиславомѣ. свѣтомѣ воаръ невѣрнѣхъ**»²⁷².

Згадане у пам'ятці ім'я по батькові «**Удович**» має відношення не до Святополка, а до записаного далі у тексті князя Владислава Одоновича. Святополк – це князь Святополк II «Великий», володар з династії Собеславовичів, старший син князя Мстивуя I і великопольської княжни Звеніслави. Святополк досить трива-

²⁷¹ Там же. – Стб.754-758.

²⁷² Там же. – Стб.754.

лий час (з 1217 по 1266 рр.) володарював у Гданському Помор'ї. Союзник Святополка Владислав Одонович – це внук Мешка III «Старого», син великопольського князя Одона Мешковича, який був князем калішським та познанським, ворогував із своїм дядьком великопольським князем Владиславом «Лясконогим» та сілезьким князем Генріхом «Бородатим». Владислав Одонович був одружений на сестрі Святополка. Вірогідно, через негативний для себе перебіг згаданих вище переговорів у Гонзаві Владислав Одонович переконав Святополка, що Владислав «Лясконогий» і краківський князь Лешко готують проти того змову. Під час нападу Святополка на Гонзаву Лешка було вбито, а союзник Владислава «Ляскононого» Генріх «Бородатий» зазнав важкого поранення. Ця подія скоріше за все сталася 24 листопада 1227 р.²⁷³

Природно, що смерть Лешка «Білого» зразу ж призвела до виникнення гострої суперечки щодо подальшої належності краківського столу. За заповітом Лешка опікуном його малолітнього сина Болеслава (майбутнього Болеслава V «Сором'язливого») став Владислав «Лясконогий», який направив до Кракова як намісника Генріха «Бородатого». Мати Болеслава і вдова Лешка Гремислава в той час обрала своєю резиденцією Сандомир. Невдовзі брат Лешка мазовецький князь Конрад після невдалої спроби в 1228 р. відвоювати Краків здійснив викрадення Генріха («*Henricus dux Zlesie captus est a duce Conrado (Генріх, князь Силезії, був захоплений князем Конрадом)*»²⁷⁴, якого було ув'язнено у столиці Мазовії Плоцьку. Згодом Конрад, добившись від суперника відмови від претензій на Краків, звільнив Генріха, але столицю Малої Польщі на той час вже зайняли прихильники Владислава «Ляскононого».

В таких умовах Конрад не тільки уклав союз з суперником Владислава «Ляскононого» у Великій Польщі Владиславом Одоновичем, а і звернувся за підтримкою до волинських князів. Конрад запропонував Данилові і Васильку здійснити похід до Великої Польщі. «**По смерті врата своего. Кондратъ приа Данила и**

²⁷³ Zientara B. Henryk Brodaty i jego czasy. – Warszawa, 1997. – S. 276.

²⁷⁴ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – P.803.

Василка. в великоую любовь. и проси єю. а бгыста шла ємоу на помощь. и поидоста ємоу на помощь. на Володислава на старого»²⁷⁵. Зазначимо, що «старамоу» Владиславу «Ляскононогому» на той час вже було приблизно шістдесят п'ять років (народився між 1161 і 1167 рр.), що для того часу вже було досить значним віком. У цьому поході взяли участь і малопольські вельможі на чолі із воєводою Пакославом «Старим» і віслицьким каштеляном Мстиуєм.

В.Т.Пашуто на підставі твердження М.Баумгартена про те, що в 1228 р. було укладено шлюб доньки Данила Романовича Соломії з Святополком, припускає наявність політичного змісту в укладенні цього союзу²⁷⁶. Проте Д.Домбровський переконливо доводить слабку обґрунтованість висновку про існування зазначеного шлюбу²⁷⁷.

Про час здійснення виправи волинських князів до Польщі в літературі існують дещо відмінні думки. Д.Зубрицький датує виправу Романовичів сумарно 1229 р.²⁷⁸ М.С.Грушевський висловив погляд, що цей похід мав місце в середині або восени 1229 р.²⁷⁹ В.Захоровський визначає подію червнем – липнем 1228 р.²⁸⁰, Б.Влодарський – літом 1229 р.²⁸¹, В.Т.Пашуто вважає, що похід розпочався в 1229 р. і завершився в 1230 р.²⁸², Л.Махновець відносить його на літо 1229 р.²⁸³, а Д.Домбровський пише, що він йшов

²⁷⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.754.

²⁷⁶ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.208-209; Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. – Tabl. XI. – №3. – P.28.

²⁷⁷ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań, Wrocław, 2002. – S.266-269.

²⁷⁸ Зубрицький Д. История древнего Галицко-Русского княжества. – Т.3. – С.107-108.

²⁷⁹ Грушевський М.С. Історія України. – Т.3. – С.23.

²⁸⁰ Grodecki R., Zachorowski S., Dąbrowski J. Dzieje Polski średniowiecznej. – Т.1. – Kraków, 1926. – S.232 (автор розділу – С.Захоровський).

²⁸¹ Włodarski B. Polska i Ruś: 1194–1340. – S.101.

²⁸² Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.210.

²⁸³ [Махновець Л.Є. Коментар]. – С.385.

з початку до кінця 1229 р.²⁸⁴ А.Селарт вважає, що виправа волинських князів мала місце в 1230 р.²⁸⁵

Галицько-Волинський літопис докладно розповідає про виправу Данила та Василька Романовичів у Польщу. Аналіз цієї розповіді дає підставу думати, що вона була написана безпосереднім учасником польської кампанії²⁸⁶. Автор, наприклад, детально передає обставини штурму великопольського міста Калішу, перемовин князів Конрада і Данила з калішанами. Ці подробиці роблять джерело особливо цінним, оскільки досить докладно ретранслюють фрагменти суспільно-політичного життя Польщі кінця 20-х років XIII ст. Сто років тому на літописну статтю про похід Данила та Василька звернув увагу видавець джерел з історії середньовічної Польщі Я.Кохановський, який помістив її у своєму зібранні пам'яток з історії Мазовії²⁸⁷. Зазначимо, що В.Т.Пашуто робить припущення, що літописна розповідь про виправу волинських князів у Польщу постала зі слів воєводи Данила і Василька учасника походу воєводи Мирослава²⁸⁸.

1229 р. (на нашу думку навесні цього року) волинські князі Данило та Василько Романовичі із своїми військами вирушили на захід до Польщі. Напередодні виправи Романовичі потурбувались про безпеку Волинської землі, якій в той час реально загрожували ятвязькі племена. Тому князі доручили військовим загонам з Угровської та Берестейської волостей організувати оборону краю. Очолив цю оборону пінський князь Володимир Іванович, який прибув до Берестя («**встависта же в Берестини. Володимера Пиньского. и Оугровчанты и Берестьянты. стеречи землѣ. ѿ Атъязь**»²⁸⁹).

²⁸⁴ *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. – S.150.

²⁸⁵ *Selart A.* Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the thirteenth century. – Leiden, Boston, 2015. – P.176.

²⁸⁶ *Włodarski B.* Rola Konrada Mazowickiego w stosunkach polsko-ruskich. – We Lwowie, 1936. – S.14.

²⁸⁷ *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis.* – T.I. Ed. *J.Kochanowski.* – Varsaviae, 1919. – №261. – P.280-282.

²⁸⁸ *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.88.

²⁸⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.754.

Після переходу прикордонної річки Вепр до волинського війська приєдналася армія мазовецького князя Конрада. Виходячи з подальшої інформації, до складу останньої входили також сандомирські полки на чолі з воєводами Пакославом і Мстиуєм. Об'єднана армія вирушила до Великої Польщі, де союзники оточили велике місто Каліш, що належало на той час Владиславу «Ляскононому». Звідси учасниками коаліції (без припинення облоги Калішу) було здійснено декілька рейдів, під час яких вони дійшли до міст Старгород та Міліч, розорили декілька сіл в Сілезії, захопили велику здобич і повернулися до Калішу. **«Роусь же, – пише літопис, – догнаша Милича. и Старогорода. и нѣколко сель Воротиславскыѣх зааша . и приаша плѣнѣ велики вратишася»**²⁹⁰.

Однозначно зрозуміло, що «Милич» – це нижнесілезьке місто Міліч, яке належало тоді, вірогідно, сілезькому князю Генріху «Бородатому», союзнику Владислава «Ляскононого». Воно знаходилося на лівому березі р. Барич (правий виток р. Одри) біля сучасного однойменного міста у Вроцлавському воєводстві Польщі. «Старогород» – це місто, яке знаходилося у Великій Польщі на лівому березі р. Орель (правого витоку згаданої вище р. Барич). Локалізується цей населений пункт біля сучасного села Старигруд Кротошинської гміни Калішського воєводства, від якого залишилося городище²⁹¹. На думку Д.Домбровського, ця виправа підрозділів Романовичів в Сілезію могла мати характер диверсії, спланованої з метою паралізувати можливі дії союзників Владислава «Ляскононого»²⁹².

Залишається загадкою, де під час облоги Калішу перебував володар Калішу Владислав «Лясконогий». Існує думка, що він в той час був у Кракові, і, можливо через зайнятість війною з Владиславом Одоновичем, не зумів надати належну допомогу калішанам²⁹³. Водночас і нападники зіштовхнулися з певними проблема-

²⁹⁰ Там же. – Стб.755.

²⁹¹ [Махновець Л.Є.Коментар]. – С.570.

²⁹² *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. – S.151, pr.367.

²⁹³ *Zientara B.* Henryk Brodaty i jego czasy. – S. 284.

ми під час облоги міста. Ці труднощі були пов'язані, перш за все, із наявністю великого рівня води у ровах довкола фортеці і значною рослинністю на берегах біля цих ровів («городъ ѡбшила вода. и сильна галозина. и вервьє. и нес вѣдоущимса самѣмь. идеже кто виаше»²⁹⁴). М.Ф.Котляр відзначав, що опис Гаицько-Волинського літопису облоги великопольського міста зробив не просто учасник походу, а перш за все людина військова, оскільки «вона добре розумілася на облоговій і захисній техніці, на методах штурму і здобуття фортець і укріплених міст»²⁹⁵.

Невдовзі після початку облоги, як здається, як оборонці, так і частина нападників все більше починають прагнути до скорішого припинення військових дій і укладення миру. Саме це яскраво показав останній етап подій довкола Калішу. В один з вечорів Станіслав Мікулич, ймовірно один із воєвод братів Романовичів, доповів на нараді про те, що він знайшов місце, де не було значної води і достатньо потужних фортифікаційних споруд, Довідавшись про це, Конрад попросив Романовичів здійснити рішучий штурм міста. Проте такий розвиток подій, як виявляється, не входив, що зрозуміло, ні у плани мешканців Калішу, ні у наміри воєвод Пакослава і Мстиуя. Останні переконали учасників коаліції у необхідності проведення переговорів із калішанами. За дорученням князя Конрада, Пакослав і Мстиуй повинні були провести переговори з калішанами, але сандомирські воєводи вирішили запросити на них і Данила Романовича.

Б.Влодарський, розглядаючи події 1229 р., висловив думку, що на відміну від Конрада, Пакослав і Мстиуй не хотіли перемоги союзного війська. На думку вченого, авторитетні малопольські воєводи боялися, що мазовецький князь Конрад використає перемогу коаліції у боротьбі з великопольським князем для зміцнення свої позицій у Кракові, де князем вони бачили лише сина вдови Лешка «Білого» Гремислави Болеслава²⁹⁶. Такого ж погляду дотри-

²⁹⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.754.

²⁹⁵ Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.204.

²⁹⁶ Włodarski B. Rola Konrada Mazowickiego w stosunkach polsko-ruskich. – S.16; *idem*. Polska i Ruś: 1194–1340. – S.103.

мувався В.Т.Пашуто, на думку якого саме складні стосунки сандомирських вельмож із мазовецьким князем стануть невдовзі причиною (в 1230 р.) вигнання Конрадом воєводи Пакослава і його прибічників, які знайшли притулок при дворі Романовичів²⁹⁷.

З позицією Б.Влодарського не згоден М.Бартніцький, який вважає, що його опонент робить висновок про конфлікт Пакослава і Конрада лише на підставі свідоцтва грамоти від 18 листопада 1230 р.²⁹⁸, де йдеться про вигнання на Волинь сандомирських вельмож князем Конрадом. Проте, на думку М.Бартніцького, польське джерело не називає серед імен цих вигнанців воєводу Пакослава, а тому використання пам'ятки не дає підстав для висновку про ворожість Конрада до Пакослава ні в 1230 р., коли відбулося згадане вигнання, ні в 1229 р., коли Конрад і Пакослав разом із Романовичами воювали біля Калішу. Більш того, на думку історика, інформація грамоти княгині Гремислави, де згадується перебування польських панів на Русі, не дає підстави пов'язувати їх вигнання з наслідками походу, оскільки їх прибуття до Русі могло відбуватися раніше виправи руських князів²⁹⁹.

Для пошуку відповіді на зазначене питання, як нам здається, важливо розглянути більш уважно і текст давньоруського літопису про похід під Каліш 1229 р. Вивчення змісту літописної розповіді, як здається на перший погляд, дає підставу начебто погодитися з думкою про можливість тлумачення подій в дусі позиції Б.Влодарського. Дійсно в літопису постійно підкреслюється особлива активність волинян під час бойових дій, відзначається, що поляки не проявляли великого бажання вести осаду («Лахомъ же не хотащимъ битиса»³⁰⁰), а Конраду подобалося лише те, як взято руси вели бойові дії з калішанами («Кондратоу же любашцю

²⁹⁷ Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси. – С.210. Таку ж саму позицію див.: Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С. 98.

²⁹⁸ KDM. – Т.2. – S.46.

²⁹⁹ Bartnicki M. Elita księstwa Krakowsko-Sandomirskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2007. – Вип. 7. – S.18.

³⁰⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 755.

Роускыи вои»³⁰¹). Але протиставлення позиції поляків і волинян в літопису є перебільшеним і не є свідченням якоїсь серйозної ворожості між учасниками коаліції.

На користь останнього висновку свідчить фрагмент пам'ятки, де йдеться про переговори мешканців Калішу з нападниками. Коли на прохання захисників міста, князь Конрад направив на переговори Пакослава і Мстиуя, то Пакослав, як ми вже відзначали, запропонував князеві Данилові приєднатися до них. Данило хотів відмовитися від участі в переговорах, але його умовив на це молодший брат. Василько, як про це пише автор розповіді Галицько-Волинського літопису, заявив Данилові, що Мстиуй не користується довірою мазовецького князя («**Пакославъ же речъ Данилови. измѣнивъ ризы свое поеди с нами. Данилови же не хотѣвшю. речъ емоу братъ иди да слыши вѣче ихъ. не вѣршеть во Мъстиуѣви Кондратъ**»³⁰²). На нашу думку, значення останньої фрази, яка є думкою суб'єктивно налаштованого і, можливо не дуже обізнаного у настроях керівників походу, свідка подій, не слід перебільшувати, як це робить М.Бартніцький³⁰³. Якби у князя Конрада не було довіри до Мстиуя, він не доручив би йому відповідальної функції ведення переговорів.

Текст літопису дає зрозуміти деякі аспекти відносин між учасниками протистояння. В ході переговорів калішани, які не здогадувалися про присутність Данила серед послів, заявили, що протистояння між поляками йде на згубу польській землі і може бути корисним лише іноземцям – Романовичам. Мешканці Калішу просили передати Конраду наступні слова: «**Сни градъ не твои ли естъ, мы же моужи изнемогоше, и во градѣ семь, цинного странници есмы, но людне твои, есмы аваша братья есмы. чемоу w насъ. не сожалитеси. аще насъ Роусь пѣнать. токую славоу. Кондратъ приметъ. аще Роуска га хороуговь станеть на забролѣхъ токо моучсть оучиниши. не Романовичема ли.**

³⁰¹ Там же.

³⁰² Там же. – Стб.756.

³⁰³ Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – S.70.

а свою чсть оучиниши. нгынѣ братоу твоємоу слоужимъ. а заоутра твои боудемъ. не даи славы Роуси ни погоуби града сего»³⁰⁴. Ситуація довкола Калішу була досить схожою на перебіг подій, що мав місце на Волині в 1209 р. Тоді місто Володимир захопили поляки на чолі з Лешком «Білим» і загони белзького князя Олександра Всеволодовича, а володимирці звинувачували князя Олександра за його дружбу з іноземцями на шкоду рідній землі³⁰⁵.

Аналіз розповіді Галицько-Волинського літопису дає підставу думати, що в ході походу на Каліш 1229 р. у мазовецького князя Конрада не було якихось великих суперечностей з Пакославом і Мстиуем. Водночас під час виправи однозначно існували різні підходи щодо тактики ведення війни у поляків на чолі з Конрадом і у волинян на чолі із Данилом і Васильком. Перші більше схилилися до мирного завершення конфлікту довкола Калішу. Романовичі ж були зацікавлені в ослабленні поляків, в захопленні міста за результатом бойових дій, що позначилося б на розмірах воєнної здобичі волинян. Однозначно, що подібне розорення міста, яке ще не так давно належало союзникові Конрада князю Владиславу Одоновичу, не входило у плани ані мазовецького князя, ані його сандомирських союзників.

Переговори з мешканцями Калішу завершилися укладанням угоди. Галицько-Волинський літопис повідомляє: «**Створиша же межн совою клатвоу Роусь и Лахове. аще посемь коли боудеть. межн ими. оусовница не воевати Лахомъ Роуское челядини Роуси Ладьскон. потом же возвратистася. ѿ Кондрата. в домъ свои с честью**»³⁰⁶. Ця фраза є дуже цікавою, оскільки вірогідно передає реальний зміст угоди.

Коментуючи унікальну звістку літопису про переговори 1229 р., Д.Зубрицький з пафосом зазначав: «*Ось приклад вже в 13 столітті найвищої філантропії між Польським і Руським народом, довгий час незвичної між іншими народами Європи, що вою-*

³⁰⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.756-757.

³⁰⁵ Там же. – Стб.720.

³⁰⁶ Там же. – Стб.757.

вали між собою»³⁰⁷. Проте поява такої домовленості була вірогідно викликана не якоюсь «філантропією» князів, а практичними потребами. Постійні військові конфлікти призводили до значного розорення обох країн. Тому, як пише Ф.Домбровський, «*Конрад Мазовецький мав укласти з галицьким князем Данилом договір, який би забороняв захоплення населення як Поляками, так і Русинами під час війн*»³⁰⁸. Як підкреслював В.Т.Пашуто, ця угода в умовах постійних міжкнязівських конфліктів переслідувала конкретну мету – збереження челяді³⁰⁹. Цей же вчений звернув увагу, що автор розповіді в літопису про похід Романовичів до Польщі зафіксував зміст однієї із статей великого договору, що був укладений у Калішу між учасниками міжкнязівської війни³¹⁰.

Похід князів Романовичів у Польщі був для них вкрай важливим, перед усім тим, що в цей час фактично змінилася ситуація у взаєминах руських і польських князівств. Тепер не польські володарі, а князі Волині починають переважати в цих відносинах. М.С.Грушевський писав, що «*війни малопольських і великопольських князів відвернули увагу польських князів від руських справ*»³¹¹. Як відзначав В.Т.Пашуто, тоді Волинь і Польща «*помінялися ролями*»³¹². На велике значення походу 1229 р. для зміцнення позицій Романовичів звертає увагу і Д.Домбровський³¹³.

За результатами виправи Романовичі, згідно інформації літопису, отримали значну військову здобич, у тому числі «*многую челядь. и воарынгѣ*»³¹⁴, що, вочевидь, було якимсь чином окремо обумовлено і не суперечило вищенаведеному тексту мирної угоди. Після завершення кампанії 1229 р. мазовецький князь Конрад

³⁰⁷ *Зубрицкий Д.* История древнего Галичско-Русского княжества. – Т.3. – С.109.

³⁰⁸ *Dąbrowski F.* Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku. – Warszawa, 2007. – S.96.

³⁰⁹ *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.210.

³¹⁰ *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. – С. 253.

³¹¹ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С. 46.

³¹² *Пашуто В.Т.* Внешняя политика Древней Руси. – С. 252.

³¹³ *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna. – S. 155-156.

³¹⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.757.

домігся від княгині Гремислави передачі своєму синові Болеславу Сандомирського князівства³¹⁵. Докорінно змінилася ситуація і у Великій Польщі, де Владислав Одонич переміг свого дядька Владислава «Лясконогого» і оволодів всім краєм³¹⁶.

Участь волинян у міжкнязівських конфліктах у Польщі не пройшла повз увагу римської курії. Саме в цей час появилася низка булл папи Григорія IX до польських прелатів, де засуджувалися шлюби католиків з православними. Цей же папа забороняв польським князям використовувати військову допомогу з Русі³¹⁷. Отже, папство прагнуло підірвати нормальні відносини між поляками і русинами. Проте вся ця інформація про діяльність католицької верхівки не тільки свідчила про ворожість римської курії до східних слов'ян, а і про те, що не дивлячись на таку політику в Польщі вона не знаходила належної реакції, оскільки всебічні економічні, політичні, культурні контакти слов'янських народів в цей час належним чином розвивалися³¹⁸. Значимо, що в цей час римська курія в цей час провадить активну місіонерську діяльність як на Русі, так і у половецьких степах³¹⁹, стає патроном хрестоносців в Прибалтиці³²⁰.

Масштабний похід Данила та Василька Романовичів мав значний політичний резонанс на Русі. «**Потом же возвратистася. ѿ Кондрата. в домъ свои с честию. Бѣу поспѣвающую и.м.а. створиства**

³¹⁵ *Włodarski B.* Polska i Ruś: 1194–1340. – S.104.

³¹⁶ *Chronica Poloniae Maiores.* – Cap.63; *Nowacki B.* Przemysł I syn Władysława Odonica, książę wielkopolski 1220/1221–1257. – S.90; *Zientara B.* Henryk Brodaty i jego czasy. – S.286.

³¹⁷ *Historica Russiae Monumenta.* – Т.1. – №24,25,26. – P.31-33.

³¹⁸ *Sielicki F.* Kontakty polsko-ruskie w świetle źródeł XIII wieku // *Studia Polono-Slavica orientalia: Acta Litteralia.* – Wrocław, 1974. – Т.1. – S.65-67; *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.98.

³¹⁹ *Щавелева Н.И.* Киевская миссия польских доминиканцев // *Древнейшие государства на территории СССР.* 1982 г. – Москва, 1984. – С.139-151; *Пашуто В.Т.* Половецкое епископство // *Ost und West in der Geschichte des Denkens und kulturellen Beziehungen.* – Berlin, 1966. – S.33-40.

³²⁰ *Головко О.Б.* Хрестоносці у пруській Прибалтиці (20-ті – 30-ті роки XIII ст.) // *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи.* – Вип.2. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.32-43.

емоу помощь великоу. и внидоста со славою. в землю свою. инги бо князь не вхидилъ вѣ в землю Ладьскоу толь глѹбоко. проче Володимера Великаго. иже вѣ землю крестилъ», – підбиває підсумок військової кампанії братів Романовичів автор розповіді Галицько-Волинського літопису³²¹. Слід зазначити, що згадана у джерелі виправа київського князя Володимира Святославича наприкінці X ст. стала у XIII ст. вже предметом своерідної ідеологічної міфотворчості, оскільки володар Русі в ході свого походу на захід 981 р. реально обмежився лише завоюванням «Червенських градів» – території між верхніми течіями Західного Бугу і Сяну³²².

Як здається на формування уявлення автора літописної статті під 1229 р. про якийсь похід Русі у глиб Польщі, який книжник приписав князю Володимирі Святославичу, вплинув похід літа-осені 1075 р., який здійснили дійсно «у глиб» польської (а також чеської) території двоюрідні брати князі Олег Святославич і Володимир Всеволодович «Мономах». «Ходи Володимеръ снѣ Всеволожь. и Шлегъ снѣ Стѹславль. Лахомъ в помочь на Чехы», – повідомляє про виправу їх війська у Центральну Європу³²³. Князь Володимир Всеволодович у «Повчанні синам» згадує про цю військову виправу: «Та посла ма Стѹславъ в Лахы. ходивъ за Глоговы (місто в Сілезії. – авт.). до Чеськаго лѣса. ходивъ в земли ихъ д (чотири. – авт.) мѣсаци»³²⁴. В подальшому в уявленнях давньоруських книжників відбулася контамінація двох знакових Володимирів – Володимира Святославича і його правнука Володимира Всеволодовича³²⁵.

³²¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.757-758.

³²² Головки А.Б. Древняя Русь и Польша в политических отношениях X – первой трети XIII вв. – С.10-13. З цією позицією не згоден О.В.Назаренко, який вважає, що в 979 р. київський князь Володимир Святославич здійснив виправу у глиб Польщі. Див.: Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. – Москва, 2001. – С.410.

³²³ ПСРЛ. – Т.1. – Стб.199.

³²⁴ Там же. – Стб.247.

³²⁵ Головки А.Б. «Ромейская империя» в представлениях древнерусских мыслителей // Славяне и их соседи. Этнопсихологические стереотипы в средние века. – Москва, 1990. – С.82-94.

На завершення цієї теми слід звернути увагу на те, що, на превеликий жаль, ні оповідання Галицько-Волинського літопису під 6737 р., ні інші пам'ятки не дають якоїсь чіткої відповіді на два важливі запитання. Де знаходився і що робив великопольський князь Владислав «Лясконогий» в час, коли мазовецький князь Конрад, волинські князі Данило та Василько Романовичі здійснювали свою виправу до Калішу? Яку позицію тоді займали щодо проведення цього походу і її керівників безпосередньо вдова князя Лешка княгиня регентша Гремислава і її оточення? З цього приводу є різні версії і припущення, але вони не є достатньо підкріплені свідченнями джерел. Це дає підстави ще раз висловити жаль з приводу недостатньої інформаційної обізнаності науковців при вивченні як внутрішньополітичного життя, так і міжнародної політики Польщі в першій третині XIII ст.

О.В.Майоров, коментуючи події цього часу в Південно-Західній Русі, вважає, що протягом тривалого часу після смерті Мстислава Мстиславича володимирський князь Данило Романович вважався розпочинати війну з угорським королевичем Андрієм, який сидів у Галичі³²⁶. Але в цьому «ваганні» були певні причини. В другій половині 20-х років Волинське князівство Данила та Василька Романовичів значно зміцнилося за рахунок приєднання Пересопниці, Луцька та Чорторійська, але в Західній Волині в Белзі продовжував сидіти суперник Романовичів амбітний Олександр Всеволодович.

В цей же час Південно-Західна Русь знову стає предметом прискіпливої уваги з боку князів інших земель Русі, які після смерті авторитетного на Русі Мстислава Мстиславича хотіли поширити свій вплив на Волинь і Прикарпаття. Ще у 1228 р., як ми вище писали, волинські князі боролися проти нападу придніпровських князів, а весь майже 1229 р. Романовичі були зайняті походом до Польщі. На межі 20-х – 30-х років Галицька земля знаходилася під контролем з боку Королівства Угорщина, ставленик якої королевич Андрій як зять померлого князя Мстис-

³²⁶ Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. – С.502.

лава мав певні легітимні права на галицький стіл³²⁷, а також підтримку з боку потужної боярської партії на чолі з боярином Судиславом.

Ранньою весною 1230 р. князь Данило Романович здійснив виправу в Прикарпаття. В ході бойових дій волинський воевода Дем'ян завдав поразки війську галицького боярина Судислава, а загін Данила Романовича після тривалих боїв взяв Галич. Через деякий час, вірогідно восени 1230 р.³²⁸, велике угорське військо («в силѣ тажыцѣ») на чолі з королевичем Белою («изниде же Бѣла риксъ рекъмъти король Оугорскъти»³²⁹) здійснює перехід через Карпати і прямує до Галича.

В подальших подіях у Прикарпатті активну роль на боці волинян відігравали половці і поляки. Степовим союзником Данила був половецький хан Котян. Проте загони іншого половецького хана Беговарса (Борца) брали участь у військових діях на боці угорських полків Бели³³⁰. Щодо польської допомоги, то є підстави думати, що основну підтримку Романовичам надав мазовецький князь Конрад, якому у попередньому 1229 р. допомагали волинські князі. «Данилъ же приведе к собѣ Лахы и Половцѣ Котаневы. а оу корола (насправді у королевича Бели. – авт.) бѣахоу Половци. Бѣговаръсови»³³¹. Проте, вірогідно, що безпосередньо у війську Данила перебували і суперники Конрада сандомирські рицарі, яких перед цими подіями мазовецький князь вигнав з батьківщини на Русь³³². Б.Влодарський писав, що разом з ними Конрад відправив у вигнання і Пакослава, який знаходився на Русі в 1229–1230 рр., проте такий погляд, як вже від-

³²⁷ Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий Міжнародний конгрес українців. – Одеса, Київ, Львів, 1999. – С.82.

³²⁸ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.23.

³²⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 760.

³³⁰ Паушто В.Т. Половецкое епископство. – С.37. Про половецького хана Борца (Беговарса) див.: Kovacs S. Bortz a cuman chief in the 13th century // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica. – Vol.58 (3). – Budapestini, 2005. – P.255-266.

³³¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 761.

³³² KDM. – Т.2.–S.46.

значалося вище, знайшов аргументовані заперечення у інших науковців³³³.

Необхідно зазначити, що з цього часу для волинської дипломатії доволі гостро встає питання про можливу орієнтацію на потенційних союзників серед польських володарів, оскільки в 30-х роках Польща знаходилася в стані внутрішнього протистояння. Саме це стало причиною того, що в умовах жорсткої боротьби за повернення Галича, участі Романовичів в міжкнязівській боротьбі в Придніпровській Русі протягом декількох років ми не спостерігаємо якоїсь активності польських володарів на сході. Вірогідно, що в середині 30-х років XIII ст. відбувається переорієнтація Романовичів на союз із сандомирською верхівкою, на чолі якої стояв син Лешка «Білого» Болеслав V «Сором'язливий» і його мати Гремислава, які знаходилися під опікою тодішнього краківського князя Генріха «Бородатого» (правив у Кракові з 1232 по 1238 рр.).

В 1233 р. цей князь підписав угоду з Конрадом, згідно якої той визнавав владу Генріха в Кракові і регентство останнього над Болеславом V «Сором'язливим» в Сандомирі. В 1234 р. Генріх приєднав до своїх володінь половину Великої Польщі. Таким чином, в Польщі утворилося велике політичне формування, яке історики назвали «Монархією сілезьких Генріхів». Володар цього утворення Генріх «Бородатий» протягом декількох років у дипломатичних зносинах з германським імператором Фрідріхом II і римським папою Григорієм IX вирішував питання про надання королівської корони своєму сину князю Генріху «Побожному», але смерть Генріха «Бородатого» в 1238 р. і ворожнеча між Фрідріхом і Григорієм стали перепоною у вирішенні цього питання³³⁴.

В 1235 р. якимись польськими загонами була надана допомога князю Васильку Романовичу, яку він використав проти угорців,

³³³ Włodarski B. Rola Konrada Mazowickiego w stosunkach polsko-ruskich. – We Lwowie, 1936. – S.16-18; поp. Bartnicki M. Elita księstwa Krakowsko-Sandomirskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku. – S.18.

³³⁴ Łodyński M. Polityka Henryka Brodatego i jego syna w latach 1232–1241 // Przegląd historyczny. – 1912. – T.XIV, z.3. – S.284-285; Хек Р. Феодальная раздробленность в Силезии // Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII–XIV вв. – Москва, 1974. – С.93-94.

які захопили Галич. «**Зимѣ же приспѣвши. иде Василко Галичу понма Лахы**»³³⁵. В Галицько-Волинському літопису не має інформації, від кого з польських князів прийшли зазначені «**Лахы**», але можна припускати, що її Васильку Романовичу надали прихильники Болеслава V «Сором'язливого» і його матері Гремислави, оскільки мазовецький князь Конрад в цей час почав займати ворожу позицію щодо Волині. Б.Влодарський писав, що допомогу Васильку отримав від близького до Болеслава на той час сандомирського воеводи Пакослава «Молодшого»³³⁶.

М.Бартніцький розглянув питання про причини змін у тодішній волинській політиці князя Конрада. Історик проаналізував погляди науковців на це питання, відзначивши, що вони зводяться до впливу на переорієнтацію мазовецького князя прибалтійського фактору: поява хрестоносців в Прибалтиці призвела до зміцнення союзницьких відносин Романовичів з суперником Мазовії Литвою. Люблінський дослідник зазначає, що тоді в південно-східній Польщі зміцнюється табір Гремислави і Генріха «Бородатого», що вплинуло на зміну західної політики Романовичів саме в контексті пошуку союзу із зазначеним табором³³⁷.

Загострення відносин Мазовецького і Волинського князівств, як здається, слід шукати і в ситуації в Південно-Західній Русі. В цей час проти Романовичів ведуть війну галицькі бояри і так звані «**болохівські князі**» (правляча верхівка ареалу верхньої течії р. Південний Буг)³³⁸. Дізнавшись про захоплення влітку 1236 р. внаслідок походу до Східної Волині Данилом і Васильком означених «**болохівських князів**», проти Романовичів виступили чернігівський князь Михайло Всеволодович і київський князь Ізяслав

³³⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.774.

³³⁶ *Włodarski B.* Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich. – S.23. Про Пакослава «Молодшого» див.: *Bieniak J.* Pakosław Młodszy h. Awdaniec // *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków, 1980. – Т.25. – S.42-43.

³³⁷ *Bartnicki M.* Elita księstwa Krakowsko-Sandomirskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku. – S.18-19.

³³⁸ *Головко О.* Корона Данила Галицького. – С.304-306; *Його ж.* Пониззя і Болохівщина у політичному розвитку Південно-Східної Європи (XII–XIII ст.) // *Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції 2010 року.* – Кам'янець-Подільський, 2010. – С.39-45.

Мстиславич, з якими волинські князі вели виснажливу боротьбу в 1235 р.³³⁹

В ході війни князю Михайлові вдалося зайняти галицький стіл, а згодом Михайло Всеволодович і Ізяслав Мстиславич домовилися про спільну виправу на Волинь із мазовецьким князем Конрадом і половцями. Але Романовичам вдалося нейтралізувати союзників нового галицького князя. Конрад здійснив виправу проти Волині, проте його дружина не добилася будь-якого успіху. Спочатку біля міста Червена, де Василько в наслідок битви «**понмаша Ладськіє водрє**», а згодом на р. Вепр мазовецькі загони понесли великі втрати і були вимушені повернутися додому³⁴⁰. Половці в черговий раз перейшли на бік Данила, більш того розорили Галицьку землю. Галицький літописець про ці драматичні події пише: «**Половци же придоша в землю Галицькоюю. не восхотѣша ити на Данила. вземшо всю землю Галицькоюю возвратишася. то слышавъ Михаилъ. возвратиса в Галич. а Кондратъ повѣже до Лаховъ чересь ношь. и топилса башеть. ѿ вои его во Вепрю множество**»³⁴¹.

При розгляді питання про розвиток взаємин Волинського князівства із східними польськими князівствами не можна оминати питання про місце в цих взаєминах прикордонного з Польщею ареалу Забужжя. В 80-х роках XII ст. головним князем Західної Волині стає володимирський (на Волині) князь Роман Мстиславич, який використав встановлений в цей час контроль над Берестям для зміцнення своїх позицій в басейні Західного Бугу. Наприкінці XII – на початку XIII ст. князь Роман побудував у Забужжі низку фортець (Угровськ, Верещин, Столп, Комов)³⁴². Зразу ж ці міста стали відігравати значну роль як оборонна лінія на кордоні з Польщею і як плацдарм для експансії Волині на пів-

³³⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.775.

³⁴⁰ Там же.

³⁴¹ Там же.

³⁴² *Котляр Н.Ф.* Формирование территории и возникновение годов Галицко-Вольнской Руси IX–XIII вв. – С.147; *Панишко С.* Угровське князівство Данила Романовича // *Король Данило Романович і його місце в українській історії.* – Львів, 2003. – С. 58-65.

ніч, де північніше Берестя йшов процес підсилення впливів Володимира (на Волині) на територію басейна ріки Західний Буг в районі міста Дорогичина.

Після смерті Романа Мстиславича Забужжя стає об'єктом зазіхань різних політичних сил. Зокрема, на ці землі претендує белзький князь Олександр Всеволодович і краківський князь Лешко «Білий». В 1219 р. володимирський (на Волині) князь Данило Романович відвоював міста та фортеці на крайньому заході Волині, які (приблизно біля 1213 р.) були захоплені князем Лешком³⁴³.

І.П.Крип'якевич, на нашу думку цілком справедливо, вважав, що на початку XIII ст. між Західним Бугом та польським кордоном виникає волость, ймовірним центром якої був Угровеськ³⁴⁴. В літературі питання про локалізацію Угровеська є дискусійним. Найбільш популярною до недавнього часу була точка зору О.О.Андріяшева, який вважав, що місто знаходилося на лівому березі р. Західний Буг на північний схід від сучасного міста Холм біля с. Волі Угурської³⁴⁵. Луцький дослідник С. Д. Панишко нещодавно прийшов до висновку, що локалізацію міста слід пов'язувати з городищем на правому березі Західного Бугу біля села Новоугрузьке Любомльського району Волинської області³⁴⁶. Відзначимо, що в часи князя Данила Романовича тут виникло єпископство³⁴⁷, тобто Угровеськ був не тільки світським, а й церковним центром ареалу. Процес побудови або зміцнення фортифікаційних споруд у Побужжі мав велике значення в часи зростання експансії литовських та пруських (ятвязьких) племен на волинські землі.

³⁴³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.732; Rhode G. Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. – S. 106-107; Головка О.Б. Волинська земля на першому етапі громадянської війни у Південно-Західній Русі (1205–1214 рр.) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Ювілейний випуск. – 2009. – №13. – С.80-89.

³⁴⁴ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид.2 – Львів, 1999. – С.40.

³⁴⁵ Андріяшев А. Очерк истории Вольнской земли до XIV столетия. – С.91.

³⁴⁶ Панишко С.Д. До проблеми локалізації давньоруського Угровеська // Київська старовина. – 1997. – №5. – С.168-177.

³⁴⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 739; Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С.189.

Про наявність двох забузьких (Угровеського та Берестейського) ареалів у складі Волинської землі-князівства, які безпосередньо перебували під владою Данила та Василька Романовичів, на нашу думку, свідчить і запис Галицько-Волинського літопису під 1229 р., де відзначається доручення Данила мешканцям Берестейської та Угровеської волостей обороняти Берестьє від нападів ятвягів³⁴⁸. У зв'язку із всім наведеним ми не можемо погодитися з думкою істориків, які вважають, що територія Забужжя з містами Угровеськом, Верещином, Столпьем і Комовим були північною частиною адміністративного округу Волинського князівства з центром у Червені³⁴⁹.

Наприкінці 20-х років XIII ст. Волинське князівство в умовах загострення боротьби між князями Польщі за владу починають провадити активну політику відносно сусідньої країни. Саме тоді мазовецький князь Конрад звернувся до Данила та Василька Романовичів з проханням допомоги у конфлікті з великопольським володарем Владиславом Одоновичем. В цій політиці значну роль відігравав Угровеський регіон. Звідси весною 1229 р. у великий похід у Польщу відправилося військо Данила, до якого в Малій Польщі приєдналися полки Конрада та краківські загони на чолі з воеводами Пакославом і Мстиуєм. Після повернення з походу Данило перебував саме в Угровеську, коли отримав інформацію від своїх прихильників з Галича із пропозицією здійснити похід до Прикарпаття³⁵⁰.

В другій половині 30-х років XIII ст. на політичній арені Галицько-Волинського князівства постає місто Холм, яке швидко стає головним центром Угровеського регіону. Сам факт заснування цього міста свідчить про велику увагу князя Данила до цього регіону, який мав велике значення як у тодішньому внутрішньополітичному розвитку держави Романовичів, так і в її взаєминах з Польщею. Дослідники вважають, що місто було збудовано в

³⁴⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 739. – Стб.754.

³⁴⁹ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.2. – С.380; Chelm i Chelmskie w dziejach. – Chelm, 1996. – S.27 (автор – Р.Шчигел).

³⁵⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.758; Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.23.

1237–1238 рр.³⁵¹ Складається враження, що наприкінці 30-х років Холм почав вже відігравати лідируючу роль на Волині, оскільки саме звідси з військом восени 1238 р. направився Данило Романович у виправу до Галича, в результаті чого Галицька земля остаточно стала його володінням³⁵². С.Д. Панишко звертає увагу на дуже важливу обставину – одночасно з Холмом на політичній арені Забужжя в той же час появилася низка інших міст – Бусовно (1234), Охожа (1234), Влодава (1241), Щекотів (1242), Андріїв (1244), Дороговськ (1245)³⁵³.

Дещо інакше історія виникнення Холму наводиться в творах польських дослідників. Вони вважають, що місце, де виникло місто, почалося активно заселятися принаймні з XI ст., хоча у них є версії, що Холм був одним з «Червенських градів», які були завойовані в 981 р. київським князем Володимиром, а в 1018–1031 рр. належали Польській державі. На початку XIII ст. місто, на думку вказаних авторів, було знищене під час війн, а князь Данило Романович його повністю відновив³⁵⁴.

³⁵¹ Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение годов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. – С.154-155; Chelm i Chelmskie w dziejach. – S.28-30 (автор – Р.Шчигел); Толочко П. Стаття 6731 года Галицко-Волынской летописи и время ее написания // Ruthenica. – Т.4. – Київ, 2005. – С. 49.

³⁵² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.777-778. Про формування поглядів істориків щодо походження Холму див.: Баран О. Датування заснування Холма в Галицько-Волинському літопису // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип.5. – К., 2005. – С.428-448; його ж. Ранньомодерна книжна традиція про Холм XI століття // Ruthenica. – Т.4. – К., 2005. – С.98-114; його ж. Дискусійні питання історії княжого Холма у творчій спадщині Володимира Січинського // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. – Т.21-22. – Warszawa, 2006. – С.252-257. Про місто Холм як столицю Волинської держави князів Данила і Василька Романовичів див.: Головка О. Західнобузькі міста Холм і Дорогичин у політичній діяльності короля Данила Романовича. – С.50-63; його ж. Місто Холм в державно-політичному розвитку і духовно-ідеологічному житті Русі в середині XIII ст. // Король Данило Романович: культура і державотворча спадщина його доби. Монографія під заг. ред. М. Бевза, Ю. Лукомського. – Львів, 2016. – С.98-109; Jusupović A. Miasto stołeczne Daniela Romanowicza. Dzieje Chelma do połowy XIV wieku // Przywrocozna pamieci. Ikona Matki Boskiej Chelmskiej: ikonografia – kult – kontekst społeczny. – Lublin, Lwów, 2016. – С.161-186.

³⁵³ Панишко С. Угровське князівство Данила Романовича. – С.62-63.

³⁵⁴ Chelm i Chelmskie w dziejach. – S.27 (автор – Р.Шчигел).

Природно виникає питання, чи реально побудову замку, а через дуже короткий час зведення потужних, на що звернув увагу М.Ф.Котляр, фортифікаційних споруд великого міста можна було зробити в умовах високої активної політичної діяльності Романовичів в 1238–1241 рр., в час, коли вже почалося вторгнення монголів у Східну Європу? До цього слід додати, що аналізувати відомості Галицько-Волинського літопису вкрай складно, особливо такі, що побудовані на більш пізніх згадках, і лише згодом прив'язані до конкретних подій.

Археологічні дослідження свідчать, що якісь поселення на місці Холму існували в XI–XII ст. Нам здається, що інформацію про прихід Конрада у Забужжя, який, до речі на нашу думку, стався весною 1237 р.³⁵⁵, не можна вважати категорично як появу мазовецького князя в якійсь незаселеній людьми пущі. Там дійсно в першій третині XIII ст. не було ще у фортифікаційному значенні міста («града», оборонних споруд довкола поселень), проте скоріше за все вже існував якийсь укріплений замок (або фортеця). Довкола цього замку були неукріплені поселення, які саме в 1237–1238 рр. і були оточені за розпорядженням Данила фортифікаційними спорудами³⁵⁶. Польський археолог А.Буко, зокрема, відзначає, що ключовим у становленні Холму моментом було будівництво Данилом не тільки свого двору, а й єпископського центру з собором Божої матері. Археологічні дослідження городища Холму (район Високої Горки) дало підстави зафіксувати наявність тут монументальної палацової споруди і сакрального об'єкту, який можна ідентифікувати із згаданою у літопису церквою Іоанна Златоуста³⁵⁷. Сам князівський палац, на думку вченого, було збудовано на руїнах більш раннього, «доданилового» граду³⁵⁸.

³⁵⁵ Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.27.

³⁵⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.799.

³⁵⁷ Там же.

³⁵⁸ Буко А. Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia, hipotezy, interpretacji. – Warszawa, 2006. – S. 243-248.

5. ПРИБАЛТИКА, ВОЛИНСЬКЕ І МАЗОВЕЦЬКЕ КНЯЗІВСТВА НАПРИКІНЦІ 30-х РОКІВ XIII ст.

Наступного 1237 р. мазовецький князь Конрад вирішив у своїй східній політиці використати нових союзників. Ще в 1226–1228 рр. мазовецький князь Конрад та плоцький єпископ Гюнтер розробляють план створення спеціального духовно-рицарського ордену, який вони хотіли використати проти пруссів. В «Хроніці землі Пруссій» Петра з Дусбурга повідомляється, що прусський єпископ Християн висвятив на рицарів цього ордену знатного рицаря Бруно та чотирнадцять його соратників, а Конрад побудував для них замок Добжинь і надав алод, який називався Седльце, у Куявській землі³⁵⁹. Кожний рицар, природно, мав власний загін численних слуг і зброєносців. Зазначимо, що відзначена хроністом невелика кількість рицарів – засновників Ордену – не повинна нас сильно насторожувати, оскільки, наприклад, добре відомий Орден мечоносців до 1210 р. також мав не більше десятка рицарів³⁶⁰. Мазовецький князь Конрад та плоцький декан Вільгельм передали 2 липня 1228 р. хрестоносцям володіння єпископства, що знаходилися в районі Добжиня³⁶¹. Передача земель Конрадом, а також його синами Болеславом, Земовитом і Казимиром рицарям відбулася на підставі грамоти 4 липня 1228 р., в якій також зафіксована надання хрестоносцям сіл, що знаходилися у власності зазначеного вище

³⁵⁹ *Petri de Dusburg. Chronicon Terrae Prussiae.* Ed. T.Hirsch, M.Töppen, E.Strehlke // *Scriptores Rerum Prussicarum.* – Bd.1. – Leipzig, 1861. – S.4; *Петр из Дусбурга.* Хроника земли Прусской. Издание подготовила В.И.Матузова. – Москва, 1997. – С.18-19.

³⁶⁰ *Музуревич Э.* Учреждение и военная деятельность ордена мечоносцев в Прибалтике (1202–1236) // *Восточная Европа в древности и средневековье. Древняя Русь в системе этнополитических и культурных связей.* – Москва, 1994. – С.60.

³⁶¹ *Preußisches Urkundenbuch. Polische Abtheilung.* Ed. I.Philippi, C.Woelky. – Bd. 1, h.1. – Königsberg, 1882. – №.66. – P.49; *Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis.* – T.I. – №266. – P.288-291.

єпископа Гюнтера та плоцьких каноніків, а також інші володіння, що входили до Добжиньської землі³⁶².

В книзі з історії русько-польських відносин X – першої третини XIII ст. ми писали, що в 1228 р. з ініціативи мазовецького князя Конрада в його володіннях був заснований з рицарів-мечоносців орден, який за місцем перебування в м. Добжині отримав назву Добжиньського³⁶³. Проте ця думка у подальшій історіографії дещо невірно інтерпретувалася, а саме проголошувалося, що ми вважаємо Добжиньський орден відгалуженням Ордену мечоносців, що не є правильним розумінням нашого погляду³⁶⁴.

Водночас зазначимо, що відомий дослідник історії Прибалтики Л.О.Арбузов (роки життя 1848–1912) дійсно вважав, що наприкінці 20-х років XIII ст. серед членів Ордену мечоносців виникли чвари, внаслідок яких частина рицарів на чолі з Бруно покинула організацію. Історик у зв'язку з цим писав: «*Так, в 1228 р. рицар Бруно відділився разом з 15 другими рицарями і отримав від Конрада, герцога мазовецького, Добринську (Добжиньську. – авт.) область*»³⁶⁵.

На нашу думку, інформація Петра з Дусбурга не дає підстави категорично стверджувати, що «Брати Христові» перебували у складі Ордену мечоносців, проте вони однозначно брали участь у діях останніх в Лівонії, а згодом використали Статут та шати останніх як зразок для творення відповідних установчого документу та одягу для своєї духовно-рицарської організації. В основу статутів Добжиньського ордену і ордену мечоносців, було покладено статут ордену тамплієрів, або «бідних рицарів Христа і Соломонова храму», який виник на початку XII ст. в Єрусалимі. Як відомо, сам статут тамплієрів був написаний патронатом та за участю відомого католицького діяча Бернарда Клервоського і за

³⁶² *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung.* – №.67. – P.50; *Włodarski B.* *Polityczne plany Konrada I księcia Mazowickiego.* – S.30.

³⁶³ *Головко А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.98.

³⁶⁴ *Котляр М.Ф.* Коментар до літопису. – С.225.

³⁶⁵ *Арбузов Л.А.* Очерк истории Лифляндии, Эстляндии и Курляндии. Перевод с нем. В.Бука. – Санкт-Петербург, 1912. – С.36.

тверджений в січні 1129 р. на церковному соборі у французькому місті Труа³⁶⁶.

Не може вважатися беззаперечною думка багатьох досліджень, у тому числі і наших праць, що вперше рицарі, які заснували Добжинський орден, прибули до Мазовії наприкінці 1228 чи на початку 1229 р.³⁶⁷ Як пише дослідниця історії військово-духовних орденів у Прибалтиці М.Старнавська, аналіз документів про цих хрестоносців не дає підстав для висновку, що поява їх у володіннях мазовецьким князем і полоцьким єпископом і заснування ордену Добжинських рицарів відбулися одночасно³⁶⁸.

Попри величезну лапідарність джерельної бази, варто згадати про інформацію Старої Олівської хроніки, де розповідається про передачу Конрадом «воїнам Христа» замку Добжинь з метою оборони ними його володінь від нападів «поганих» ще до 1224 р.³⁶⁹ Одна з перших дослідниць історії цієї військової організації В.Полковська-Марковська писала, що «рицарі Христові» брали участь у хрестових походах польських князів у Пруссію 1222 та 1223 рр.³⁷⁰ Вище вже відзначалось, що в 1221 р. прусси здійснили особливо масові напади на північнопольські землі. Реакцією цього стала підготовка виправи польських князів у Прибалтику. Папа римський Гонорій III, про що вище ми вже писали в попередньому розділі, 20 квітня 1221 р. в спеціальному зверненні до вищої польської світської та духовної еліти звернув особливу увагу на існуючу небезпеку з боку пруссів і був вимушений дозволити польським рицарям не брати участі у підготовці до чергового хрестового походу на схід, проте мусили здійснити аналогічну виправу

³⁶⁶ *Bulst-Thiele M.L.* The Influence of St. Bernard of Clairvaux on the Formation of the Order of the Knights Templar // *The Second Crusade and the Cistercians*. Ed. M. Gervers. – Palgrave Macmillan, 1992. – P. 58-65.

³⁶⁷ *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. – С.309.

³⁶⁸ *Starnawska M.* Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu. – Warszawa, 1999. – S.107.

³⁶⁹ *Die mittlere Chronik von Oliva // Scriptores rerum Prussicarum*. Hrsg. T.Hirsch, M.Töppen, E.Strehlke. – Bd.1. – Leipzig, 1861. – S.676.

³⁷⁰ *Polkowska-Markowska W.* Dzieje zakonu dobrzyńskiego. Przyczynki do kwestji krzyżackiej // *Roczniki Historyczne*. – №2. – 1926. – S.178.

проти прибалтів³⁷¹. Крім «рицарів Христових», до виправи приєдналися члени організації рицарів кастильського Ордену Калатрава, конвент яких перебував під патронатом поморського князя Святополка і знаходився в місті Тимаві (нижня течія Вісли)³⁷².

Оскільки означені загоны хрестоносців нічого не зробили ефективного для опору нападам прибалтів, після наради з пруським єпископом Християном Конрад направив послів до великого магістра Тевтонського ордену Германа фон Зальца з пропозицією для рицарів цього ордену переселитися до Прибалтики і взяти участь у протистоянні з пруссами. Після переговорів з посланцями великого магістра, які розпочалися наприкінці 1225 р., мазовецький князь після наради з наближеною до нього знаттю вирішив передати у володіння тевтонцям Хелмінську та Любавську землі³⁷³.

³⁷¹ *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. – T. 1. – №26. – P.12; №27. – P.13.

³⁷² *Zielińska-Melkowska K.* Stosunki polsko-pruskie w X – XIII wieku // *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów*. – Toruń, 1997. – S.190.

³⁷³ Історію утвердження Тевтонського ордену в Хелмінській землі і створення правових засад для проникнення Ордену в Пруссію в другій половині 20-х – на початку 30-х рр. XIII ст. див.: *Kętrzyński W.* O powołaniu Krzyżaków przez ks. Konrada. – W Krakowie, 1903. – 106 s. (відб. з вид.: *Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*. – T. 45); *Łowmiański H.* Początki i rola polityczna zakonów rycerskich nad Bałtykiem w wieku XIII i XIV // *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1973. – S.233-295; *Górski K.* Zakon Krzyżacki a powstanie Państwa Pruskiego. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1977. – 245 s.; *Biskup M., Labuda G.* Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia. – Gdańsk, 1986. – S.118-125 (автор тексту – Г.Лябуда); *Тэргович М. Л.* Экспансия Тевтонского ордена в Юго-Восточную Прибалтику. Автореф. диссер. канд. истор. наук. – Калининград, 2010. – 23 с.; *Головко О.* Утвердження духовно-рицарських орденів у пруській Прибалтиці (20-ті – 30-ті роки XIII ст.) // *Анатолій Олексійович Копилов: Особистість у вимірі епохи. Дослідження. Спогади. Бібліографія*. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С.107-119; *його ж.* Хрестоносці у пруській Прибалтиці (20-ті – 30-ті роки XIII ст.). – С.32-43; *Бахтин А.П.* Завоевание Пруссии Тевтонским орденом по остаточному принципу // *Калининградские архивы: материалы и исследования*. – Вып.10. – Калининград, 2015. – С.20-35; *Горбач Т.* Польський хрестоносний рух у Пруссію першої третини XIII ст. та його політичні наслідки. – С. 41-53; *його ж.* Inter pacem et bellum. Польща і Німецький орден у XIII – на початку XVст. – Київ, 2017. – С.45-54; та ін.

Ще у середині 20-х років в середовищі польської еліти виникають нові плани боротьби з пруськими племенами. Особливу увагу серед можливих потенційних союзників з прибалтійськими племенами тоді привернув Тевтонський орден. Необхідно зазначити, що Тевтонський орден на початку XIII ст. мав володіння не тільки в Сирії, Кілікійській Вірменії, але в Іспанії, Франції, Німеччині, Італії. Проте, як справедливо зазначає російська дослідниця В.І.Матузова, з самого початку свого існування цей орден прагнув «до створення власного територіального володіння (розвитку цієї тенденції сприяв верховний магістр Герман фон Зальца (1209–1239 pp.) на окраїнах християнського світу...»³⁷⁴. В 1211 р. регіоном, де отримали великі земельні володіння тевтонці, стає угорське Семиграддя. Угорський король Андрій II надав їм тут Землю Борца³⁷⁵. Вона лежала на східному прикордонні Королівства Угорщина і сюди здійснювали напади кочівники – половці. Саме від них мали захищати угорські землі хрестоносці, які тут отримали 12 тис. кв. км як королівський бенефіцій, а також низку економічних та судових привілеїв. Хрестоносці зразу ж побудували низку замків на чолі з Марієнбургом. В 1212 р. місцева організація хрестоносців отримала звільнення від платежів на користь церкви. Пізніше землі, що належали хрестоносцям були перетворені на окреме єпископство, що ущемляло інтереси власне угорського семиградського єпископа. В 1222 р. папа Гонорій III (час понтифікату – 1216–1227) надав новому єпископу право на посвяту духовенства з урахуванням думки керівництва Ордену.

Не дивлячись на спротив семиградського єпископа, в квітні 1224 р. Гонорій III підкорив новостворене єпископство, яке контролювало Землю Борца, безпосередньо римській курії. У зв'язку з

³⁷⁴ Матузова В.И. От «нового воинства» к «новым войнам»: Тевтонский орден на пути из Святой Земли в Пруссию // Древнейшие государства Восточной Европы: 2009 г.: Трансконтинентальные и локальные пути как социокультурный феномен. – Москва, 2010. – С.472-473; див. також: Арнольд У. Герман фон Зальца. 1209-1239 // Верховные правители Тевтонского ордена. 1192-2012. Перев. В.И.Матузовой. – Москва, 2015. – С.27.

³⁷⁵ Zimmermann F. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. – Hermannstadt, 1892. – Bd. 1. – №. 19. – S. 11.

цим, 30 квітня 1224 р. папа видав буллу, згідно якої проголошував свою владу над вказаним ареалом. Фактично це означало вихід Землі Борца з-під влади угорського короля. Тому наступник престолу Бела разом із семиградським єпископом Регінальдом звернулися до угорського короля Андрія з вимогою провести контрзаходи. Андрій II звернувся до папи з проханням відмінити рішення про надання хрестоносцям неналежних їм прав, а також про визнання рицарями над собою королівської влади. Водночас угорська армія вибила гарнізон хрестоносців з Кревсбургу. В 1225 р. Андрій II повністю звільнив Землю Борца від тевтонців. Всі спроби останніх відновити свою владу в Угорщині завершилися для хрестоносців невдачею³⁷⁶, тому тевтонці підтримали пропозицію мазовецького князя Конрада, висловлену в тому ж році, перебраться до Прибалтики і почати боротьбу з пруссами. Конрад пообіцяв магістру Герману фон Зальца у володіння міста Кульм та Добжин.

Проте процес переселення рицарів Тевтонського ордену з Угорщини до Пруссії затягнувся на декілька років. Це було пов'язано, на нашу думку, не тільки з організаційними проблемами, а й тим, що керівництво Ордену вирішило, враховуючи негативний досвід перебування в Семиградді, підготувати ґрунт для свого закріплення в Прибалтиці в юридичному плані. Так, у березні 1226 р. германський імператор Фрідріх II підтвердив надання тевтонцям, зроблені мазовецьким князем Конрадом і розширив привілеї хрестоносцям³⁷⁷. В 1228 р. Конрад надав тевтонцям Хелмську землю і село Орлово в Куявії³⁷⁸, а єпископ Християн передав їм право збирати у наданих землях церковну десятину³⁷⁹. В 1230 р. князь Конрад передає хрестоносцям замок у Нешаві і підтверджує ще раз надання Хелмської землі, а наприкінці року надання цих володінь польським володарем було затверджено

³⁷⁶ Smoliński M. Udział Polski w procesie krzyżacko-węgierskim w latach trzydziestych XIII w. // Przegląd historyczny. – 2002. – Т.93. – №1. – S.1-12.

³⁷⁷ Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. – Т.I. – №238. – P.249-254.

³⁷⁸ Ibid. – №264. – P.283-285.

³⁷⁹ Ibid. – №279. – P.305.

папою Григорієм IX³⁸⁰. Безпосередньо діями тевтонців у Прибалтиці керував віце-магістр Ордену в Пруссії Герман фон Балк.

Повторне звернення у 1228 р. до «воїнів Христа» Конрада та Християна, вірогідно, була пов'язана з певним зволіканням керівництва Тевтонського ордену в їх намірах переселитися до Прибалтики. Це зволікання, на нашу думку, було викликано двома причинами. Перша була обумовлена участю у черговому хрестовому поході патрона тевтонців Фрідріха II в 1228–1229 рр., а друга носила суто меркантильний характер. Маючи гіркий досвід контактів із світською королівською владою в Угорщині, де вони перебували в 1211–1225 рр.³⁸¹, тевтонці своєю дипломатією вичікування прагнули перед переселенням на нові землі отримати максимально можливі привілеї від мазовецького князя Конрада та пруського єпископа Християна³⁸². Відомо, що у січні 1230 р. у Влоцлавку Християн уклав з хрестоносцями з Тевтонського ордену багатопланову угоду про взаємодію³⁸³. Саме після цих подій у

³⁸⁰ Ibid. – №296. – P.335-338; №297. – P.338-340; №287. – P.318-320; №288. – P.320-322.

³⁸¹ Hunyadi Z. The Teutonic Order in Burzenland (1211–1225): recent reconsiderations // L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico: incontri et sconti tra religioni, popoli et culture. Der Deutschen Orden zwischen Mittelmeerraum und Baltikum. Begegnungen und Konfratationum: zwischen Religion, Völker und Kulturen. – Galatina, 2008. – P.151-171; Biskup M., Labuda G. Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. – S. 115-117 (автор тексту – Г.Лябуда); Zimmermann H. Der Deutsche Orden in Burzenland eine diplomatische Untersuchung. – Köln, Weimar, Wien, 2000. – S.124-152; Spinei V. The Romanians and the Turkic nomads North of the Danube Delta from Tenth to Mid-Thirteenth Century. – Leiden, 2009. – P.146-147; Хаутала Р. Папские послания в Венгрию, касающиеся пребывания тевтонских рыцарей в Трансильвании (1211–1225) // Петербургские славянские и балканские исследования. – 2015. – №1. – С.96-104; Матузова В.И. Тевтонский орден в Венгрии (XIII в.) // Восточная Европа в древности и средневековье. XXX Юбилейные чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто. Москва, 17-20 апреля 2018. – Москва, 2018. – С.195-199; та ін.

³⁸² Головки О. Хрестоносці у пруській Прибалтиці (20-ті – 30-ті роки XIII ст.). – С.42-43; Масан О. Дипломатичне забезпечення Німецьким орденом вторгнення у Прусію (1225–1235 рр.) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології. – Вип.2. – Чернівці, 2015. – С. 219-245.

³⁸³ Dorna M. Uwagi o interpretacji tzw. Układu wrocławskiego pomiędzy biskupem Prus Chrystianem a krzyżakami ze stycznia 1230 roku // Komunikaty Mazursko-Warmińskie. – №2(280). – Olsztyn, 2013. – S.181-201.

володіннях польського князя, вочевидь, і появилось згадане вище угруповання рицарів. Зазначимо, що в той час в особі великого магістра Германа фон Зальца Тевтонський орден мав дуже авторитетного керівника, який підтримував одночасно тісні особисті стосунки як з германським імператором Фрідріхом II, так і з його суперниками римськими папами³⁸⁴.

Підтримка мазовецькою верхівкою добжинських рицарів була у значній мірі реакцією на постійне прагнення германського імператора та римської курії взяти процес утвердження Тевтонського ордену в Прибалтиці під свій вплив, що не давало змогу світській владі Польщі взяти під контроль прибульців. Дещо інакше увагу Конрада до «воїнів Христа» пояснює М.Старнавська, яка вважає, що після появи тевтонців вже не було потреби у збереженні присутності добжинців у Пруссії, а тому мазовецький князь князь вирішив використати їх для інших потреб і надав їм володіння в своїх землях³⁸⁵.

На нашу думку, поява опорного центру «воїнів Христа» в Мазовії не є переконливим аргументом щодо неможливості їх участі в хрестоносних діях у Прибалтиці. Забігаючи наперед, зазначимо, що у березні 1237 р., коли частина «воїнів Христових» (колишніх добжинців) переселилася до північноволинського міста Дорогичина, в установчій грамоті надання нових володінь, яку підписав мазовецький князь Конрад, зазначалося, що хрестоносці мають захищати землі означеного володаря від «*hereticis et Pruthenis (єретиків і пруссів)*». Таким чином, навіть у відносно віддаленому від Пруссії Дорогичині «воїни Христові» мали виконувати завдання і по захисту володінь Конрада від нападів пруссів³⁸⁶.

Отже, наприкінці 20-х років XIII ст. рицарями на чолі з Бруно було утворено Орден пруських рицарів Христових, який серед науковців отримав визначення як Добжинський орден. В документах він називається «*Magister et fratres militie Christi contra*

³⁸⁴ Арнольд У. Герман фон Зальца. 1209–1239. – С.28-30.

³⁸⁵ Starawska M. Między Jerozolimą a Łukowem. – S.111.

³⁸⁶ Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. – T.I. – №366. – P.421.

Prutenos in Masovie» або «*milites Christifratres in Dobrin»*³⁸⁷. Але Добжинський орден не мав достатніх ресурсів для ведення виснажливої боротьби з прибалтами, а тому не виправдав сподівань своїх засновників, бо не став потужною мілітарною силою у боротьбі із язичниками і досить швидко зазнав низки поразок від пруссів.

В 1230–1232 рр. починають активно діяти у Пруссії рицарі Тевтонського ордену. Тоді ж у 30-х роках XIII ст. папська курія здійснює низку послідовних кроків, спрямованих на підсилення позицій тевтонських рицарів. 3 серпня 1234 р. папа Григорій IX в італійському місті Рієті взяв під опіку престолу св. Петра всі землі, що належали Тевтонському ордену, у тому числі і Хелмінську землю, а також і всі землі в Пруссії, які завоюють хрестоносці³⁸⁸. Проте тевтонців цікавили не тільки землі войовничих язичників – пруссів, а й землі та майно християнських сусідів Ордену.

По відношенню до захоплення власності одного з них прусського єпископа Християна орденцям допоміг випадок. В 1233 р. авторитетний церковний діяч, який в 20-х – на початку 30-х роках був лідером місіонерської діяльності католицької церкви в Прибалтиці, був захоплений пруссами у полон, де він пробув п'ять років. За цей час Християн втратив не тільки всі свої політичні позиції, а і майже всі володіння. У квітні 1235 р. з ініціативи легата папи римського Григорія IX домініканського монаха Вільгельма Моденського відбулася інкорпорація Тевтонським ордену Добжинського ордену разом із його володіннями. З цього приводу 19 квітня того ж року римський понтифік видав спеціальну буллу, де підтвердив факт цієї інкорпорації³⁸⁹.

Чернівецький історик О.М.Масан вважає, що плани про проведення інкорпорації добжинців до складу Тевтонського ордену залишилися лише тільки намірами³⁹⁰. Наявна інформація джерел,

³⁸⁷ Włodarski B. *Polityczne plany Konrada I księcia Mazowickiego*. – Toruń, 1971. – S.30.

³⁸⁸ Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. – № 108. – P.77.

³⁸⁹ Ibid. – № 118. – P.88.

³⁹⁰ Масан О.М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року). Ч.1. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнографії. – Вип.1. – Чернівці, 1996. – С.47; його ж. Данило Романович і рицар-

перш за все згадана папська булла від 19 квітня 1235 р., дає підставу думати, що тоді тевтонцям не тільки вдалося включити до своєї організації частину рицарів Добжинського ордену, а і захопити територію, яку цьому Ордену надав мазовецький князь Конрад³⁹¹. Природно, що такий розвиток подій викликали велике незадоволення у мазовецького володаря. Згодом Конраду через суд вдалося повернути собі Добжинь з округою.

Про це красномовно свідчить грамота від 17 жовтня 1235 р. папського легата Вільгельма, куявського єпископа Михайла, інших представників духовенства, яка не тільки фактично підтверджує факт захоплення Добжиня тевтонцями, а і докладно висвітлено механізм подолання конфлікту. Хрестоносці, за угодою з мазовецьким князем, повернули йому місто, а Конрад передавав Ордену чимало земельних володінь, у тому числі соляні копії поблизу Слоньська³⁹². 12 січня 1236 р. папа Григорій IX затвердив цю угоду мазовецького князя з тевтонцями³⁹³.

Мазовецький князь взяв під свою опіку тих рицарів Добжинського ордену, які не захотіли приєднатися до Тевтонського ордену або покинули останній після 1235 р. Саме цих рицарів на чолі із згаданим магістром Бруном і вирішив невдовзі мазовецький князь Конрад використати для реалізації своєї східної політики³⁹⁴.

Взимку 1237 р. Конрад запропонував рицарям Добжинського ордену поселитися в побузькому місті Дорогичині, що належав Данилові Романовичу. Про належність Дорогичину волинському

сько-чернечі ордени: проблеми взаємовідносин // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Вип.2. – Чернівці, 2008. – С.140; та ін.

³⁹¹ Włodarski B. *Polityczne plany Konrada I księcia Mazowickiego*. – S.47; Biskup M., Labuda G. *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. – S. 129 (автор тексту – Г.Лябуда).

³⁹² Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. – Nr.119. – P.89; Biskup M., Labuda G. *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*. – P.129 (автор тексту – Г.Лябуда).

³⁹³ Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. – Nr.122. – P.92.

³⁹⁴ Łowmiański H. *Początki i rola polityczna zakonów rycerskich nad Bałtykiem w wieku XIII i XIV // Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*. – Wrocław, 1973. – S.238.

князю десь в першій половині 30-х років XIII ст. свідчить літописна розповідь Галицько-Волинського літопису. Повідомивши про напад литовських вождів Айшівна Русковича і Леконвіня на Пінську землю в 1244 р., книжник звертає увагу своїх читачів до більш давньої історії (преже є воини и Данилови Черниговское. сѣдлашоу ємоу. в Галичѣ. а Василюк в Володимирѣ») появи ятвязьких загонів «школо Шхоже и Боусовна», що сталася «еще во Холмоу. не поставленоу вывѣшо. Даниломъ». Проти прибалтів тоді виступив Василько Романович, який наздогнав і розбив ятвягів «оу воротѣ Дорогычинѣскихъ»³⁹⁵. Вочевидь, що ятвяги тоді прагнули захопити місто Дорогичин, що належало волинським князям. Звістку про перемогу князь Василько направив до Галичу брату Данилові. Отже, скоріше за все зазначені події сталися в 1234 або в 1235 рр. Тоді після смерті королевича Андрія (початок 1234 р.³⁹⁶) Данило Романович сидів у Галичі, але не міг взяти участі у поході на північ, оскільки йому в той час треба було допомагати київському князеві Володимирі Рюриковичу у конфлікті проти чернігівського князя Михайла Всеволодовича і половців³⁹⁷.

В грамоті мазовецького князя від 8 березня 1237 р. йдеться про передачу Конрадом на підставі спадкового права «magistro B. etfratribussuis, ordinis militum Christi domum quondam Dobriensis, castrus Drohicin et totum territorium, quod ex eadem parte castris continentur a medietate fluminum Bug et Nurus queatmethas Ruthenorum(магистру Б. (Бруно. – авт.) і його браттям, ордену рицарів Христа колишнього Добжинського дому, замок Дорогичин разом з територією, що до цього замку прилягає і обмежену річками Буг та Нур, аж до кордонів з Рутенами)» з метою боротьби з пруссами та «єретиками». Рицарі мали визнати право патронату мазовецького володаря, а також пообіцяти не переходити під владу інших володарів³⁹⁸. Вочевидь, що безпосередньо перед цією

³⁹⁵ ПСРЛ. – Т.2. – С.798-799.

³⁹⁶ Датування смерті королевича Андрія див.: Сенга Т. Галич, Галицька і Руська землі у взаємовідносинах з Угорщиною XI–XIII сторіч. – С.70, пр.183.

³⁹⁷ Головка О.Б. Корона Данила Галицького. – С.303.

³⁹⁸ Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis.– Т.I. – №366. – Р.421.

подією князь Конрад захопив Дорогичинську волость³⁹⁹. Без сумніву, під «єретиками» у грамоті розумілися перш за все волинські князі і їх піддані. Б.Влодарський припускав, що тоді Бруно і його спільники створили нову орденську організацію⁴⁰⁰.

В Галицько-Волинському літопису збереглося повідомлення про зіткнення Данила Романовича з хрестоносцями: «Веснѣ же вѣвшн. поидоста (князь Данило. – авт.) на Йтвезѣ и поидоста Берестью. рѣкамъ наводнившимса. и невозмогоста ити на Дтвезѣ. Данилови рекъшоу. нелѣпо єсть держати нашеє шѣчинны. крижевникомъ Тепlichemъ. рекомтымъ. Болломоничемъ. и поидоста на нѣ в силѣ тажыцѣ. приоста градъ. мѣца марта старѣшиноу нхъ Броуна гаша. и во изонмаша. и возвратиса Володимѣръ»⁴⁰¹. Означена в літописі характеристика хрестоців, перш за все, впливає із близькості за вбранням та статутом добжинців з рицарями Ордену тамплієрів («Ордену бідних Ри-

³⁹⁹ Włodarski B. Rola Konrada Mazowickiego w stosunkach polsko-ruskich. – S.25; Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. – С.144.

⁴⁰⁰ Włodarski B. Rola Konrada Mazowickiego w stosunkach polsko-ruskich. – S.25.

⁴⁰¹ ПСРЛ. – Т.2. – С.776. Про конфлікт Данила Романовича з добжинцями див.: Ждан М. Романовичі і німецький хрестоносний Орден // Український історик. – 1973. – №34(39-40). – С. 54-68; Nowak Z. Milites Christi de Prussia. Der Order von Dobrin und seine Stellung in der preußischen Mission // Die geistlichen ritter orden Europas. Herausgegeben von H.Freckenstein und M.Hellmann. – 1980. – S.341-352; Szczawelewa N.I. Sprawa pruska w polityce Daniela Halickiego // Ekspansja niemieckich zakonów rycerskich w strefie Baltyki od XIII do polowy XVI wieku. – Toruń, 1990. – S.52-53; Котляр М.Ф. Війна Волинського князівства з Добжинським орденем // Середньовічна Україна. – Київ, 1996. – С.17-28; Масан О.М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // Питання стародавньої історії, археології й етнографії. – Вип.1. – Чернівці, 1996. – С.41-52; Вип.2. – Чернівці, 1996. – С.52-62; його ж. Данило Романович і рицарсько-чернечі ордени: проблеми взаємовідносин. – С.137-149; Головка О.Б. Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Вип. 2. – Київ, 2002. – С.70-72; його ж. Хрестоносці у пруській Прибалтиці (20-ті – 30-ті роки XIII ст.). – С.45-47; Войтович Л. В. Тевтонский орден в политике Галицко-Волынского княжества // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – Петербургские славянские и балканские исследования. – 2010. – № 2 (8). – С.8-10; та ін. Історіографія питання проаналізована в статті Т.О.Чугуя. Див.: Чугуй Т.О. Дорогичинська битва середини XIII століття: актуальні питання історіографії // Вісник Харківського національного університету. – Серія «Історія України. Українознавство: історичні і філософські науки». – Вип.24. – Харків, 2017. – С.6-13.

царів Христа з Соломонова храму (Pauperurum Commilitonum Christi Templique Solamoniaci))».

Безумовно, що це пояснення не може бути повним, враховуючи велику точність передачі назви саме тамплієрів (в Хлебниковському списку слово «**Тепличемь**» записано більш правильно – «**Темпличемь**»), хоча співставлення з іншими джерелами, на наш погляд, не дає підстав думати, що Данило Романович воював буквально з «рицарями Храму». Слід зазначити, що в першій половині 30-х років XIII ст. тамплієри справді були присутні у Польщі, але володіння їх знаходилися далеко від Русі: в Сілезії та Великій Польщі⁴⁰². Може бути наступна версія появи назви тамплієрів у літописному тексті: князь Данило, довідавшись про перебування якихось хрестоносців у Дорогичині, вирішив, що північноволинське місто захопили тамплієри, яких він міг спостерігати під час свого тривалого походу до Польщі у Сілезії та Великій Польщі в 1229 р. На користь цього припущення, перш за все, свідчить схожість вбрання братів цих орденів.

Переважає більшість дослідників вважає, що цей похід князя Данила Романовича на Дорогичин відбувся у березні 1238 р.⁴⁰³ Зазначимо, що в літературі висловлювався сумнів щодо літописного пояснення обставин початку походу Данила проти добжинців. Зокрема, М.Ф.Котляр відзначав, що навіряд чи для волинського князя розлиття річок було тією несподіванкою, яка могла завадити проведенню походу проти ятвягів. Вчений вважає, що підго-

⁴⁰² *Starnawska M.* Templariusze na ziemiach Polskich // *Templariusze. Historia i mit.* – Toruń, 2004. – С.19-21.

⁴⁰³ *Дашкевич Н.П.* Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. – С.18; *Паушто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. – С.216-217; *Rhode G.* Die Ostgrenze Polens. – S. 109; *Włodarski B.* Polska i Rus'. – S.113; *Nowak Z.* Milites Christi de Prussia. – S.351; *Крип'якевич І.П.* Галицько-Волинське князівство. – С.126; *Головка А.Б.* Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – С.99; *Котляр М.Ф.* Коментар до літопису. – С.225; та ін. *О.М.Масан і Д.Г.Хрустальов* вважають, що зіткнення волинського князя Данила Романовича з хрестоносцями відбулося в 1237 р. (див.: *Масан О.М.* Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // *Питання стародавньої історії, археології й етнографії.* – Вип.1. – Чернівці, 1996. – С.41-52; Вип.2. – Чернівці, 1996. – С.52-62; *Хрустальов Д.Г.* Русь: от нашествия до «ига». 30-40-е гг. XIII в. – Санкт-Петербург, 2008. – С. 289-290).

товка до походу проти ятвягів була відволікаючим маневром, щоб приспати рицарів⁴⁰⁴.

Проте зазначимо, що князь Данило Романович взагалі навіряд чи міг в той час готувати похід проти ятвягів, оскільки з ними тоді не перебував у конфлікті. Інша справа, що його, безумовно, повинно було турбувати захоплення хрестоносцями важливого стратегічного пункту на річці Буг. Однозначно, що перспектива облоги та штурму міста-фортеці, захопленого добжинцями, потребувала серйозної підготовки. Не випадково літописець підкреслює, що волинський князь пішов на рицарів «**в силѣ тажыцѣ**». Як нам здається, тут мова не йшла про незвичну для походу велику чисельність волинського війська, а про особливу інженерну підготовку для штурму фортеці. Вірогідно, що необхідні для цього облогові знаряддя, як це припускав М.Ф.Котляр, готувалися у Бересті, яке знаходилось неподалік від Дорогичина⁴⁰⁵.

О.М.Масан виступає проти перебільшення значення волинсько-добжинського конфлікту, що часто трапляється в літературі, з чим не можна не погодитися. Але, поряд з цим, треба пам'ятати, що навіть відносно невеликий загін високопрофесійних воїнів, який навіряд чи перебільшував дві сотні чоловік, ставив значну небезпеку, тим більше, якщо врахувати перебування цих воїнів за мурами фортеці. Зазначимо для порівняння, що за даними не заангажованого новгородського літопису, а більш об'єктивної німецької Рифмованої хроніки під час Льодового побоїща 5 квітня 1242 р. з боку хрестоносців загинуло двадцять рицарів, а шестеро потрапило до полону⁴⁰⁶. На наш погляд, не має аргументів для підтримки висновку зазначеного історика, зробленого на підставі факту відносно швидкого захоплення Дорогичина, що ця фортеця мала слабкі фортифікаційні споруди. Порівняння грамоти Конрада від 8 березня 1237 р. і літописного повідомлення про

⁴⁰⁴ *Котляр М.Ф.* Війна Волинського князівства з Добжинським орденом – С.23-24.

⁴⁰⁵ Там же. – С.24-25.

⁴⁰⁶ *Матузова В.И., Назарова Е.Л.* Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270. Тексты, перевод, комментарии. – Москва, 2002. – С.234.

виправу Данила проти хрестоносців не дає підстав думати, як це вважає О.М.Масан, що і оволодіння Дорогичина добжиньцями, і його звільнення від хрестоносців відбулося майже одночасно в березні 1237 р.⁴⁰⁷

Слід вважати, що у березні 1237 р. мазовецький князь Конрад зробив спробу відновити Добжинський орден, передавши йому землі північноволинського міста Дорогичина, проте вже через рік у березні 1238 р. після походу на північ волинського князя Данила Романовича цей духовно-рицарський орден перестав існувати, його рицарі були захоплені у полон, а Дорогичинська волость повернулася до володіння Романовичів.

Завершуючи цей сюжет, необхідно зазначимо, що доля не склалася належним чином і у тих добжиньців, які приєдналися в 1235 р. до Тевтонського ордену. Через певний час (орієнтовно у 1237 р.) у них з тевтонцями виник конфлікт, останні їх вигнали з своєї організації, а тому колишні добжиньці мусили приєднатися до невеличкого об'єднання іоаннітів (офіційна назва «Орден кавалерів святого Іоанна (Ordo Equitum Sancti Johannis)»), яке мало якісь невеликі володіння на нижній Віслі. Проте це об'єднання реально не відіграло помітного впливу у політичному житті прибалтійського Помор'я.

Відомо, що іоанніти і тамплієри, що мешкали у Польщі, а також якісь загони тевтонських рицарів прийшли на допомогу польським полкам князя Генріха II «Побожного» весною 1241 р., і більшість з них загинула 9 квітня 1241 р. у битви під Легницею проти монгольських ратей. Отже, у битві з цими східними завойовниками, вірогідно, і була записана остання сторінка історії «добжиньських братів», частина братів яких знаходилася в лавах іоаннітів, а інша – тевтонських рицарів⁴⁰⁸.

⁴⁰⁷ Масан О.М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року). Ч.2. – С.52-62; його ж. Данило Романович і рицарсько-чернечі ордени: проблеми взаємовідносин. – С.142.

⁴⁰⁸ Л.О.Арбузов зазначав, що є інформація під 1237 р. про якийсь орден (на нашу думку, скоріше йшлося про корпорацію хрестоносців), який займався опікою хворих в Празі. Відмінним знаком членів цієї організації був хрест із червоною зіркою. Історик вважав, що, вірогідно, це були колишні рицарі Добжинського ордену. Див.: Арбузов Л.А. Очерк истории Лифляндии, Эстляндии и Курляндии. – С.36, пр.1.

Останній важливий епізод історії взаємин Мазовії і Волині напередодні вторгнення до Русі і Польщі монгольських орд хана Бату стався восени 1238 р. Знаючи про роль князя Конрада в організації захоплення північноволинського міста Дорогичин, Данило Романович, щоб відповідно відреагувати на ворожі дії мазовецького володаря, знову вдався до засобів дипломатії. За словами Галицько-Волинського літопису, «по том же лѣтъѣ Данилъ же возведе на Кондрата. Литвоу Минъдога. Изъслава Новгородьского»⁴⁰⁹. Таким чином, волинський князь організував напад військ литовського князя Міндовга і, скоріше за все, володаря новгородського (в Полоцькому краї) князівства Ізяслава⁴¹⁰ на землі мазовецького князя. Однозначно, не можна погодитися з думкою науковців, які вважають, що в поході Міндовга брав участь новгород-сіверський князь Ізяслав Володимирович⁴¹¹.

Якщо в угоді 1219 р. між Данилом і литовською верхівкою згадуються 19 балтських князів на чолі з Живинбудом, то в означеному літописному повідомленні, написаному через двадцять років, розповідається про Литву, яку автор джерела асоціював тільки з одним володарем – Міндовгом (він в волинсько-литовській угоді був згаданий тільки четвертим)⁴¹². Можна припускати, що за двадцять років у житті Литви відбулися певні зрушення: кількість володарів скоротилася, а Міндовг на цей час стає одним з головних, якщо не головним серед них⁴¹³.

В літописній статті, де розповідається про переговори 1219 р., згадується механізм підсилення окремих князів, який проходив вкрай жорстоким, але елементарним шляхом знищення конкурентів. Зокрема відомо, що князя Вішимота «оуби Миндога тѣ. и женоу его помалѣ. и братью его повилѣ. Еднвилла. Спрудѣвика»⁴¹⁴.

⁴⁰⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 776.

⁴¹⁰ Краўцевіч А.К. Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. – Мінск, 1998. – С.182; Кибинь А.С. От Ятвязи до Литвы. Русское пограничье с ятвягами и Литвой в X–XIII веках. – Москва, 2014. – С.148.

⁴¹¹ Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.227.

⁴¹² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.735-736.

⁴¹³ Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – Москва, 1959. – С.374.

⁴¹⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.736.

Інших князів Міндовг примусив підкоритися собі. Завершення цієї міжкнязівської ворожнечі чітко зафіксував Галицько-Волинський літописець в повідомленні від 6770 (1262 р.): «Нача избивати (Міндовг. – авт.) братью свою. и сѣовцѣ своі. а друґина выгна и землѣ. и нача княжити шдинъ во всеи землѣ Литовьскои»⁴¹⁵.

Спостереження процесів розвитку тодішнього литовського суспільства дало підставу В.Т.Пашуту зробити логічний висновок про те, що тоді в середині XIII ст. в Литві формувалось ранньодержавне утворення⁴¹⁶. Проте необхідно відзначити певну складність процесу державотворення у литовських племен, оскільки він йшов зразу паралельно у декількох союзів племен (аукштайтів, жемайтів (жмуди), земгалів), між володарями яких йшла жорстока боротьба. У зв'язку з цим варто нагадати, що похід Міндовга і Ізяслава на Польщу відбувся через два роки після перемоги біля Саули (Шауляя) 22 вересня 1236 р. литовських племен жемайтів і земгалів на чолі з князем Вікінтом над Орденом мечоносців та його союзниками естами та мешканцями міста Пскова⁴¹⁷.

Остаточне повернення Галича волинськими Романовичами також у значній мірі було пов'язано з литовським фактором. З літопису відомо, що в 1238 р. тодішній галицький князь Ростис-

⁴¹⁵ Там же. – Стб.858.

⁴¹⁶ Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – С.340-341; див. також: Семянчук Г., Шаланда А. Да питання аб пачатках Вялікага княства Літоўскага ў сярэдзіне XIII ст. (яшчэ адна версія канструявання мінуўшчыны) // Białoruskie zeszyty historyczne. – 1999. – С.28-29; Петраускас Р. Правящий род и знать: к вопросу о предпосылках формирования Литовского государства // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – 2012. № 1 (11). Январь-июнь. – С.95-97.

⁴¹⁷ Новгородская летопись по синодальному харатейному списку. – Санкт-Петербург, 1888. – С.246; Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – С.371; Дубонис А. Две модели литовской экспансии (XIII – начало XIV вв.) // Исторический вестник. Литва, Польша и Русь XIII–XIV. – Том седьмой (154). – Москва, 2014. – С.60-61; Конолленко А.А. К вопросу о причинах слияния Тевтонского ордена и Ордена мечоносцев // Военно-исторические исследования в Поволжье. – Саратов, 2006. – Вып. 7. – С.143-156.

лав Михайлович⁴¹⁸ відправився у похід до цієї віддаленої від Галича країни – Литви, чим скористався Данило Романович, який здійснив успішний похід в Прикарпаття. «Данило же, – пише галицький книжник, – вниде во градъ свои. и прииде ко прчѣтѣ стѣни Бци. и приа столъ шца своего и шблнчи повѣдоу. и постави на Нѣмѣчьскыхъ вратѣхъ хороуговъ свою»⁴¹⁹. Як вважають науковці, виправа Ростислава Михайловича була здійснена на прохання його союзника мазовецького князя Конрада, якому була потрібна допомога у протистоянні нападам литовців⁴²⁰.

⁴¹⁸ Ростислав Михайлович (роки життя 1219–1262 рр.), син чернігівського князя Михайла Всеволодовича і дочки галицького князя Романа Мстиславича Олени, внук Всеволода Святославича «Чермного». В 1238 р. недовгий час князував у Галичі. В 1241–1245 рр. неодноразово робив спроби захопити галицький стіл. У подальшому мешкав і діяв на території Королівства Угорщина. Про князя Ростислава Михайловича див.: Палаузов С.Н. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII в. – Санкт-Петербург, 1851. – 55 с.; Харди Ї. Итинерарий Ростислава Михайловича. – Нови Сад, 2019. – 160 с.

⁴¹⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.778.

⁴²⁰ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.112-115; Dąbrowski D. Stosunki polityczne między królem Węgier Belą IV, niektórymi książętami polskimi i Romanowiczami w latach 1242–1250 (ze szczególnym uwzględnieniem kwestii matrymonialnych) // Polska w kręgu polityki, kultury i gospodarki europejskiej. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Maksymiliana Grzegorza. – Bydgoszcz, 2007. – S.59; Харди Ї. Итинерарий Ростислава Михайловича. – С.34-40.

СХІДНА ЄВРОПА І ПОЛЬЩА

в 40-х – на початку 60-х років XIII ст.

1. ПІВДЕННОРУСЬКІ І ПОЛЬСЬКІ КНЯЗІВСТВА в першій половині 40-років XIII ст.

Кінець 30-х – початок 40-х років XIII ст. стали у значній мірі важливою часовою межею, від якої розпочинається нова доба в історії Східної і Центральної Європи. Причини набуття нових ознак у розвитку східноєвропейського регіону були викликані факторами зовнішньополітичного характеру, а саме наслідками масштабних вторгнень монгольських військ¹ взимку 1237/38 р.,

¹ В історичній літературі війська величезного Монгольського державного утворення, які прийшли до Східної Європи в 20-х – 30-х роках XIII ст., часто називають «монголо-татарами» або «татаро-монголами». Див., наприклад: Татаро-монголы в Азии и Европе. Под ред. С.Л. Тихвинского. Второе изд. – Москва, 1977. – 503 с. Проте останнім часом чимало науковців висловлюються, можливо через його зв'язок з горезвісним, міфотворчим поняттям «монголо-татарське ярмо (іго)», проти використання цих найменувань. Однозначно, що завойовники, які прийшли до Східної Європи в 30-х роках XIII ст., очолювалися представниками монгольського клану Чингізидів, який на той час створив Монгольську державу. Татарами на сході називали представників іншого племінного угруповання, яке на якомусь етапі міжплемінної ворожнечі в Центральній Азії, були противниками монгольських племен (див.: *Кляшторный С.Г.* Государства татар в Центральной Азии (дочингисова эпоха) // *Mongolica. К 750-летию «Сокровенного сказания».* – Москва, 1993. – С.139-147). Проте в Європі саме монгольських завойовників називали татарами, а в ході кривавих війн середини XIII ст., крім верхівки монгольської держави, у створених Чингізидами військових формуваннях власне монголів вже майже не було. Тюркомовний склад правлячого стану цих утворень і їх військові сили носили загальне ім'я татар. Тому ми вважаємо за можливе використання дефініцій «монголо-татари» або «татаро-монголи» (перша видається кращою) для визначення специфічності тієї мілітарно-політичної сили, яка здійснила вторгнення в землі народів Східної і Центральної Європи в середині XIII ст.

спочатку до країн і народів Східної, а через три роки на початку зими та весною 1241 р. до держав Центральної Європи, формуванням в 1242–1243 рр. в нижньому Поволжі монгольського протодержавного утворення.

Назва цієї політичної структури, яку до 1255 р. очолював хан Бату, в перші роки існування не є чітко визначеною. Досить часто джерела називають її «країною кипчаків», «країною Дешті-Кипчак», «Улусом Джучі», «Улусом Бату». В 70-х роках XIII ст. з'явилося найменування «Орда», а назва «Золота Орда», якою досить часто називають монгольське державне утворення в XIII ст., почала насправді поширюватися не раніше XIV ст.² Саме факт існування цього формування, яке на межі 50-х – 60-х років XIII ст. стане повноцінною суверенною державою, негативно позначиться на історичній долі переважної частини народів Східної Європи. Воно та пов'язані з ним татарські політичні структури протягом десятиліть будуть нести загрозу центральноєвропейським державам – Королівству Угорщина, польським князівствам (з початку XIV ст. – Королівству Польща), Болгарії, тривалий час будуть породжувати острах для багатьох інших народів Західної Європи, Північної Африки, значної частини Азії, яким вдалося зберегти в той час незалежність від монголів.

З утвердженням монгольських завойовників в Східній Європі відбулася певна трансформація взаємин руських і польських князівств, володарі яких у своїх зовнішньополітичних діях тепер були вимушені постійно враховувати можливу реакцію з боку ординців. Значні зміни в розвитку Східної Європи призводять до трансформації багатовекторності східної політики Польщі. Крім руських князівств і монгольських політичних новоутворень, важливу роль в цьому регіоні з середини XIII ст. починає відігравати Литовська держава і, в меншій мірі, хрестоносні державні структури Прибалтики.

² *Вернадский Г.* Монголы и Русь. – Тверь, Москва, 1997. – С.144-146; *Егоров В.Л.* Историческая география Золотой Орды в XIII – XIV вв. – Москва, 1985. – С.151-154; *Войтович Л.В.* Нащадки Чингіз-хана. Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С.9.

Вперше інформацію про монголів, їх військові дії, як вважає дослідник їх історії Р.Хаутала, населення Європи отримало на початку 20-х років XIII ст.³ Як нам здається, на Русі і у Волзькій Болгарії чутки про Монгольську державу на чолі із Чингізханом (роки життя 1162–1227) почати надходити дещо раніше, оскільки зазначені країни здавна підтримували інтенсивні торговельні стосунки з Хорезмом, який в 1219 р. зазнав жаклих ударів з боку монгольських полчищ. В першій половині 1223 р. відбулися перші дипломатичні контакти південноруських володарів з монголами⁴, а потім зіткнення об'єднаних контингентів половців і Русі з полками монгольських полководців Джебе-нойона і Субедея. Аналіз обставин тієї війни дає підстави вважати, що зазначені полководці тоді виконували наказ Чингізхана на завоювання країн Східної і частково Центральної Європи⁵, проте виявилися не готовими реалізувати намічений монгольським володарем план. Не дивлячись на перемогу над військами південноруських князів і причорноморських половецьких ханів у вирішальній битві на р. Калка 31 травня 1223 р. та повний розгром суперника, Субедей і Джебе-нойон швидко після того припинили військові дії у Причорномор'ї і відійшли на схід. На зворотному шляху вони вступили у боротьбу з волзькими болгарями, але зазнали від них поразки. Джебе було вбито, а Субедея важко поранено, внаслідок чого він втратив око⁶.

³ Хаутала Р. Ранние венгерские сведения о западном походе монголов // *Rossica antiqua*. – 2014. – №2. – С.71-101.

⁴ Храпачевский Р.П. Первые столкновения Руси с практикой монгольской «дипломатии» // *Восточная Европа в древности и средневековье. XXX Юбилейные чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто*. Москва, 17-20 апреля 2018. – Москва, 2018. – С.320-323.

⁵ Козин С.А. Сокровенное сказание. Монгольская хроника 1240 г. под названием MONGGOL-UNNIGUSATOVSIYAN. Юань Чао Би Ши. Монгольский обыденный изборник. – Москва, Ленинград, 1941. – С.188-189.

⁶ Еремеев П. Військові плани монголів щодо Половецького степу та їх трансформація в ході дальнього рейду Субедея і Джебе (напередодні першого русько-монгольського зіткнення) // *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. – Харків, 2008. – Вип. 11. – С.36-43; Головки О.Б. Рейд туменів Джебе і Субедея до Східної Європи в 1222–1223 рр.в процесі творення Монгольської імперії і *Rax Mongolica* // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні праці. Том 25. На пошану*

До реалізації масштабного плану завоювання Східної і Центральної Європи монгольська верхівка повернулася в середині 30-х років XIII ст. Слід звернути увагу, що на той час державно-політичне формування монголів істотно відрізнялося від такої ж їх структури початку XIII ст. Монголи на цей час набули величезного військового, політичного і дипломатичного досвіду. У своїх наступних агресивних акціях вони мали можливість опертися на величезний ресурс підкорених країн. В Монгольській імперії працювало достатньо досконале державне управління, система організації якого базувалася на вікових традиціях державного будівництва в країнах Сходу, перш за все Китаю.

Разом з тим, величезна Монгольська імперія на чолі із сином Чингізхана кааном (великим ханом) Угедеем (роки правління 1229–1240) вже мала в своєму розвитку певні елементи стримування щодо проведення наступних потужних військових кампаній. Серед факторів цього стримування стояли складні питання утримування у покорі вже завойованих країн. Важливим моментом, який заважав консолідації Імперії, стало поступове підсилення улусів – адміністративно-територіальних округів, намісники яких тяжилися центральною владою і прагнули стати одноосібними, незалежними від каана (імператора) володарями⁷. Поділ Монгольської держави на улуси розпочав Чингізхан, який виділив володіння своїм синам Джучі, Угедеею і Толую. В 1207–1208 рр. Чингізхан надав Джучі підкорені сибірські землі, а згодом Хорезм і землі половців – Дешт-і-Кипчак. Пізніше цьому нащадку вели-

професора І.С.Винокура. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С.158-177; *его же*. Рейд туменов Джебе і Субедея в Восточную Европу 1222–1223 гг. в процессе формирования Монгольской империи и *Rax Mongolica* // *Вестник Удмуртского университета. Серия история и филология*. – 2016. – Т.26, вып.1. – С.46-58; *його ж*. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.140-162. Зараз появилася версія щодо загибелі Джебе-нойона ще до часу проведення битви на р. Калці. Див.: *Поу С. Последняя кампания и смерть Джебе-нойона // Золотоордынское обозрение*. – 2017. – Т.5. – №4. – С.698-725. Ця стаття вперше була надрукована на англійській мові. Див.: *Pow S. The Last Campaign and Death of Jebe Noyan // Journal of the Royal Asiatic Society*. – Cambridge, 2017. – Vol.27. – Is. 1. – P.31–51.

⁷ *Allsen T. Mongol imperialism. The policies of the grand qan Mönke in China, Russia, and islamic lands, 1251-1259*. – Berceley, Los Angeles, London, 1987. –P.46.

кого хана були призначені величезні території Східної і Центральної Європи, які монголи планували завоювати під час майбутніх військових кампаній.

Серйозним негативним чинником, який стояв на заваді у проведенні подальшої експансії, був фактор особистий. З самого початку існування монгольської держави в її житті унікальну роль відіграла особистість Чингізхана. Його смерть в 1227 р. породила проблеми, оскільки однозначно лідера такого рівня серед нащадків володаря не було. В останні дні життя Чингізхан мав вирішити питання, хто здатен був успадкувати його владу, але це можна було зробити при умові, що це призначення не призведе до розладу і конфліктів в його численній родині. Державі була потрібна людина, яка могла більш-менш задовольнити і консолідувати найвищу верхівку монголів. Чингізхан зробив вибір. І такою людиною став не потужний полководець Толуй, не здібний організатор і ярий прихильник монгольських традицій Чагатай, а Угедей, комунікабельна, приваблива людина з доволі м'яким характером⁸. Час його правління показав, що він був доволі посереднім політиком, часто залежним від позиції членів правлячої монгольської родини. В 1228 р. на курултай його учасники, як записано в «Сокровенному сказанні», «підняли на ханство Огодей-хана, якого призначив Чингізхан»⁹.

В 1235 р.¹⁰ в Каракорумі під головуванням Угедея відбувається нове зібрання (курултай) вищої монгольської верхівки, на якому, зокрема, приймається рішення про проведення величезної військової кампанії, метою якої мали б стати розгром і підкорення народів Центральної і Східної Європи¹¹. Учасники зібрання, за словами Абдаллаха ібн-Фазлаха, вирішили тоді «спрямувати пе-

⁸ Чхао Чху-ченг. Распад Монгольской империи. – Казань, 2008. – С.84-85.

⁹ Козин С.А. Сокровенное сказание. – С.191.

¹⁰ Р.Хаутала вважає, що курултай 1235 р. завершився до кінця червня означеного року. Див.: Хаутала Р. Ранние венгерские сведения о западном походе. – С.81.

¹¹ Омаров С.М. Великий монгольський курултай 1235 року в контексті політичного становлення Pax Mongolica // Хазарский альманах. – Вып.13. – Москва, 2015. – С.180-192.

реможний меч на голови руських і аських вождів»¹². Необхідно зазначити, що питання про продовження активних військових дій проти народів Східної Європи піднімалося на попередньому курултаї 1228–1229 рр. Наприкінці 20-х – в першій половині XIII ст. на східноєвропейських теренах відбувалися бойові дії монголів, але для отримання позитивних результатів в цих зіткненнях військам, які представляли лише Улус Джучі і які очолювали внуки Чингізхана і сини Джучі Бату і Орду (сам Джучі помер ще за життя батька приблизно в 1225–1227 р., його вірогідно було отруєно), явно не вистачало сил. Для реалізації програми завоювання народів Заходу рішеннями курултаю 1235 р. були залучені великі військові контингенти і досвідчені полководці з усієї Монгольської імперії.

Зазначимо, що мотивація до участі у майбутньому Західному поході у різних його лідерів була відмінна. Однозначно, що для них всіх вкрай важливим, спонукальним був момент захоплення військової здобичі. Не останнє значення, що примушувала всіх його учасників серйозно поставитися до військового заходу, були жорстка дисципліна, наказ каана і рішення курултаю. Але у головному моменті військового походу – завоюванні і підкоренні нових народів – чимало монгольських вождів не були достатньо вмотивовані, оскільки задовго до курултаю було відомо, що всі завойовані землі опиняться під владою керівника військового заходу внука Чингізхана Бату-хана і мали увійти до очолюваного останнім Улусу Джучі¹³.

Протягом другої половини 1235 – початку 1236 рр. йшла активна підготовка майбутньої військової кампанії. Крім сина Бату, якого призначити керівником кампанії, окремими контингентами монгольського війська мали командувати брати Бату – Орду і Шейбан, сини дядьків Бату: Угедея – Гуюк і Кайдан, Чагатая –

¹² Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Подг. В.Г. Тизенгаузен. – Т.2: Извлечения из персидских сочинений. – Москва, Ленинград, 1941. – С.85.

¹³ Mirgdaleev I.M. Kurultai of 1235. Question of expansion of the Ulus of Jochi // Золотоордынское обозрение. – 2014. – №3. – P.22-30.

Байдар, Толуя – Мунке (тюркський варіант імені – Менгу), а також онук Чагатая – Бури.

Під час майбутньої кампанії монгольському війську треба було підкорити чимало суперників, але головними серед них були угруповання половців, Волзька Булгарія, Владимиро-Суздальська земля, південноруське об'єднання князів Данила і Василька Романовичів, державне формування на півдні Польщі на чолі з князем Генріхом II «Побожним» (так звана «Монархія сілезьких Генріхів») і Королівство Угорщина. Готуючись до виступу на захід, Бату і його оточення прекрасно розуміло складності завдання, яке вони повинні були вирішити. Пам'ятали вони і про результати попередньої виправи Джебе-нойона і Субедея-баатура до Східної Європи в 1222–1223 рр. (для участі в новому поході останнього як дуже досвідченого воєначальника і людину, яка знала театр майбутніх військових дій, спеціально відкликали з Китаю).

Тут важливо зазначити, що на підставі ознайомлення з узагальнюючими і популярними працями складається враження про якусь слабкість половців у боротьбі з монголами, проте така позиція потребує істотного уточнення. Монголи вели з угрупованнями половцями боротьбу постійно протягом багатьох років¹⁴, захоплені половці ставали головним поповненням для знекровлених у боях полків Чингізидів, мобільні в степах половці могли стати союзниками інших суперників монголів, чого останні вкрай не хотіли допустити.

Зазначимо, що після того, як на курултай в Каракорумі було прийнято рішення про проведення масштабної військової кампанії на Захід, каан Угедей заявив про своє бажання особисто очолити і взяти участь у поході. Рашід ад-Дін з цього приводу пише: «Оскільки окраїни держави ще не були підкорені, а в інших областях діяли шайки бунтівників, він вирішив зайнятися вирішенням цих справ. Кожного з родичів він направив в якусь країну, а сам особисто вирішив направитися в Кипчацький степ»¹⁵. Однозначно,

¹⁴ Гоман Ю.А. Монголо-кипчацька війна першої половини XIII ст. // V Сходознавчі читання А. Кримського. Матеріали доповідей. – Київ, 2001. – С.83-85.

¹⁵ Рашід ад-Дин. Сборник летописей. – Т.2. Перевод с перс. Ю.П.Верховского. – Москва, Ленинград, 1960. – С.35.

що верховний володар монголів не тільки заявив про бажання очолити виправу, а і засвідчив головний напрямок кампанії – боротьбу проти половців. Але невдовзі хан Мунке переконав свого дядю Угедея відмовитися від такого задуму, пояснивши, що він як верховний володар має займатися іншими, більш важливими справами, а не «переносити тяготи і труднощі походів»¹⁶.

Цей виступ, вірогідно, був зроблений на користь того, щоб керівником кампанії був Бату, з яким у Мунке були дружні сосунки. Нагадаємо, що в 1251 р. не тільки Толуїди, а і Джучиди підтримали обрання Мунке великим ханом Монгольської імперії. Тоді, за словами того ж Рашід ад-Діна, Бату заявив: «З усіх царевичей лише Менгу-хан (Мунке. – авт.) має талант і здібності, які повинні бути у хана, оскільки він бачить добро і зло в цьому світі, в різних справах вкусив гіркого і солодкого, не один раз ходив проти різних країн на війну і при цьому на відміну від всіх проявив розум і здібності»¹⁷. Поряд з цим слід погодитися з думкою науковців, що з позиції тогочасних ідеологічних і політичних уявлень монголів саме хан Угедей був легітимним керівником монгольських військ, які воювали в Східній і Центральній Європі в 1236–1241 рр., а Бату, інші Чингізиди, Субедей були виконавцями волі монгольського володаря під час здійснення військової кампанії¹⁸.

Досить серйозними суперниками монголів у майбутній війні були Волзька Булгарія і Владимиро-Суздальське князівство. Булгари вели, починаючи з 1223 р., з певними перервами війну з монгольськими полками, часом завдавали суперникам дошкульних поразок. Проте на середину 30-х років XIII ст. Волзька Булгарія і її союзники в Поволжі були виснажені в цих протистояннях. Однозначно, що потенційний союз із сусідньою Владимиро-Суздальською землею міг би допомогти у відсічі агресії, проте володарі

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же. – С. 129.

¹⁸ Почкаев Р. Батый. Хан, который не был ханом. – Москва, 2006. – С.125-130; Омаров С.М. Можно ли считать Батю руководителем западной кампании монгольских войск 1235–1242? // Европа в средние века и Раннее новое время. Общество. Власть. Культура. – Ижевск, 2016. – С.53-59.

зазначеного князівства не знаходили мови не тільки з ісламською Волзькою Булгарією, пов'язаними з нею народами Поволжя (наприклад, з Мордовською землею)¹⁹, а і сусідніми Рязанським і Чернігівським князівствами.

Складна ситуація була на півдні Русі. Там на момент нападу монголів начебто завершилася тривала виснажлива міжкнязівська війна²⁰, але велике за розмірами державне утворення князів Романовичів, що тоді тільки повстало (до Волинського князівства²¹ були приєднані в 1238 р. Галицька земля, а в 1240 р. – Київ), не було консолідованим, його роздирали протиріччя між різними частинами об'єднання, а тому вряд чи у військовому плані було спроможне протистояти нападу зі сходу.

Аналогічна ситуація була і в Польщі: на межі 1240/41 рр. більша частина цієї країни (Сілезія, половина Великої Польщі, Краківське князівство) начебто перебувала під владою сина Генріха I «Бородатого» Генріха II «Побожного» (роки правління в Кракові 1238–1241), проте в Кракові володар залежав від місцевих вельмож на чолі з воєводою Теодором (він взяв собі титул, що був схожий на князівський – «з Божої ласки воєвода краківський»), а у Великій Польщі сильну опозицію Генріху очолював гнезненський архієпископ Пелка, який у протистоянні із світською владою, апе-

¹⁹ Кузнецов А.А. Конфликты Руси с финно-угорскими племенами (на примере мордвы и еми) // Альманах по истории средних веков и раннего нового времени. – Вып. 3-4. – 2012-2013. – Нижний Новгород, 2013. – С.70-71; его же. Элементы имперской практики во внешней политике Владимирского княжества первой трети XIII в. // Ученые записки Казанского университета. – Серия гуманитарные науки. – Т.159, кн.4. – Казань, 2017. – С.800-802.

²⁰ Горский А.А. Русь. От славянского расселения до Московского царства. – Москва, 2004. – С.181-188.

²¹ З моменту перенесення столиці держави князів Романовичів до Холму, що сталося, на наш погляд, після повернення в 1241 р. Данила Романовича з еміграції до Польщі, де князь перебував через загрозу монголів, треба говорити по великому рахунку не про Галицько-Волинську державу чи Галицько-Волинське князівство, а про Волинське князівство, до складу якого входила Галицька земля. Про обставини переносу столиці з Галича до Холму див.: Домбровский Д. Когда и зачем Даниил Романович перенес центр своего государства в Холм? // Восточная Европа в древности и средневековье. – XXIX Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В.Т.Пашуто. – Москва, 2015. – С.91-94.

лював до римського папи Григорія IX²². Коли монгольські війська вступили до Польщі, проти них з польських князів воювали лише Генріх II «Побожний» і опольсько-рацибозький князь Мешко (роки князювання 1230–1246).

З державних формувань, з якими згодом вступають у війну монгольські війська, найбільш потужним було Королівство Угорщина. В історичній літературі під впливом певних свідочств джерел можна прочитати про необізнаність в цій країні про ситуацію, що склалась в Східній Європі після вторгнення сюди монголів, або безпорадність в діях по організації оборони Угорщини короля Бели IV напередодні нападу на цю країну завойовників. Зокрема, такі характеристики діяльності угорського короля можна прочитати в творах магістра Рогерія і Фоми Сплітського, які докладно розповіли про обставини нападу монгольських полчищ на Королівство Угорщина²³, або в листуванні володарів сусідніх країн.

Зокрема, германський імператор Фрідріх II (роки правління 1212–1250, імператор з 1220 г.) писав 3 червня 1241 р. англійському королю Генріху III (роки правління 1216–1272): «*Quorum rex desesu et nimis secures per Tartarorum nuntios et literas requisitus, ut si suam vitam cuperet et suorum, per suam et regni sui deditioem eorum gratiam festinus praeveniret; nec sic perterritus aut edoctus suis vel aliis praestitit documentum, ut ipse et sui se maturius ad eorum protecti praemunitur incursus* (Іх король (Бела IV. – авт.) ледачий і надзвичайно безтурботний, у котрого татари вимагали через посланців і листування, щоб він, якщо бажає збереження життя собі і своїм (наближеним. – авт.), терміново почав шукати їх прихильності шляхом передачі себе і свого королівства, проте цим такий наляканий і насторожений, він не подав прикладу ні своїм, ні чужим у

²² Historia Polski. – T.I do roku 1764. Cz.I do połowy XV w. Pod red. H.Łowmiańskiego. – Warszawa, 1957. – S.330 (автори розділу – Г.Лябуда і Ю.Бардах).

²³ Rogerii im Miserabile Carmen super destructione regni Hungariae per Tartaros facta. Ed. L.de Heinemann (далі – Rogerii im Miserabile Carmen) // Monumenta Germaniae Historica Scriptorum (далі – MGH SS). – T.29. – Hannoverae, 1892. – P.554 (переклад твору Рогерія на російську мову: Магістр Рогерий. Горестная песнь о разорении Венгрии татарами. Перев. А.С. Досаева. – Санкт-Петербург, 2012. – 312 с.); Фома Сплитский. История архиепископов Салоны и Сплита. Перев. О.А.Акимовой. [Оригінал твору латинською мовою до друку під: О.І. Солопов]. – Москва, 1997. – С.106-108.

тому, щоб разом з підданими почати ретельним образом готуватися до оборони і захисту від набігів)»²⁴.

Але при ознайомленні із згаданими і подібними іншими документами варто пам'ятати, що вони писалися людьми, які вкрай негативно ставилися до угорського монарха. Лист імператора Фрідріха II був абсолютно нещирим. Відомо, що король Бела IV звертався за допомогою і до нього, і до папи Григорія IX, і до інших європейських володарів, проте ніхто не прийшов на підтримку угорцям. Папу Григорія IX і імператора Фрідріха II тоді перш за все турбував конфлікт, який мав місце між ними. Більш того, австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг, використав катастрофічну для сусідньої Угорщини ситуацію, щоб захопити частину її території²⁵.

Зазначеним характеристикам бездіяльності і слабкодухості угорського короля суперечать не тільки факти збирання угорським королем війська напередодні вторгнення завойовників, встановлення союзу Бели IV з половцями хана Котяна, орда якого буда запрошена до Угорщини, укріплення за наказом короля засік на Карпатських перевалах, але і маловідома експедиція угорців і половців до Криму восени 1239 р., щоб не допустити проникнення на півострів монголів²⁶. Можливу небезпеку для себе створення і зміцнення спільного війська з угорців і половців відчували і керівники монгольської армії. Саме цим пояснюються їх листи до угорського короля Бели IV, які були спрямовані на руйнацію потенційного угорсько-половецького союзу.

Оскільки в цій книзі не розглядається історія вторгнення монгольських полків до Угорщини, зазначимо, що, на жаль для

²⁴ Матузова В.И. Английские средневековые источники IX–XIII вв. Тексты, перевод, комментарии. – Москва, 1979. – С.117.

²⁵ Rogerii im Miserabile Carmen. – P.560-561. Про політичну ситуацію в Центральній Європі напередодні монгольської навали див.: Лихтей І.М. Чеський король Вацлав I та австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг (1230–1239 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія «Історія». – Вип.1 (40). – 2019. – С.140-153.

²⁶ Хаутала Р. Предисловие к источникам // Хаутала Р. От «Давида царя Индий» до «ненависного плебса сатаны». Антология ранних латинских сведений о татарах-монголах. – Казань, 2015. – С.52.

Королівства Угорщина, сподівання Бели IV на можливу ефективну відсіч монголам не справилися. Карпатські перевали не стали на заваді проникненню нападникам, загопи угорців, які збиралися на початку 1241 р. біля Пешту, виявилися не підготовлені для боротьби з високопрофесійною монгольською армією, а їх керівники – барони – перебували у стані гострого протистояння з угорським королем, в момент, коли завойовники зі сходу появилися на угорських землях, стався конфлікт угорців з половцями хана Котяна (під час нього половецького хана було вбито), а тому замість надійного союзника в особі цих кочівників угорці отримали ще одного ворога²⁷. В.Т.Пашуто, оцінюючи дії в той час короля Бели IV, не без підстав писав: «Не вина, а біда короля, що не здійснився його намір використати половців, яких він, не дивлячись на ханські перестороги, вирішив поселити в Угорщині»²⁸.

Говорячи про характерні ознаки функціонування монгольської військово-політичної структури в Східній Європі²⁹, крім чи-

²⁷ Ледерер Э. Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями // Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. – 1953. – №1-2. – P.1-45; *еє же*. Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие – Международные отношения России до XVII в. – Москва, 1961. – С.181-202; Palocsi-Horvath A. L'immigration et l'etablissement de Comans en Hongrie Hungaricae // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. – T.29. – Budapest, 1975. – P. 313-333; Головки О.Б. Східна політика Угорщини в перше десятиліття правління короля Бели IV (1235–1245 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету. Історичні науки. – Том 27. До 70-річчя від дня народження професора Валерія Степанкова. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С.70-74.

²⁸ Пашуто В.Т. Монгольский поход в глубь Европы // Татаро-монголы в Азии и Европе. Второе изд. – Москва, 1977. – С.211.

²⁹ Про історію Західного походу монголів 1236-1242 рр. див.: Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. – Москва, Ленинград, 1950. – С. 201-217; Черепнин Л.В. Монголо-татары на Руси // Татаро-монголы в Азии и Европе. – С.186-209; Пашуто В.Т. Монгольский поход в глубь Европы. – С.210-227; Каргалов В.В. Внешнеполитические факторы развития Руси: Древняя Русь и кочевники. – Москва, 1967. – С.67-132; Hauziński J. Europa Środkowa i Polska w historiografii epoki podbojów mongolskich // Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów. – Toruń, 1997. – S.365-386; Жарко С.Б., Мартынюк А.В. История восточных славян. Монгольское нашествие на Русь. – Минск, 2003. – С.45-74; Храпачевский Р.П. Военная держава Чингисхана. – Москва, 2005. – С.351-392; Золотая Орда в мировой истории. – Казань, 2016. – С.89-136 (автор розділів – О.В.Майоров); Черкас Б.В. Західні володіння Улусу Джучі: політична історія,

сто військової компоненти, необхідно відзначити налагоджений мобілізаційний механізм, який дозволяв відносно швидко поповнювати воїнами армію, дипломатичні дії, серед яких важливим інструментом було стравлювання між собою майбутніх суперників, блискучу організацію розвідки і системи поштового зв'язку. Правда, тут слід відзначити, що середина XIII ст. була взагалі піком збирання інформації усіма ворогуючими сторонами.

Так збіглося, що активна тогочасна місіонерська діяльність угорських домініканців у Східній Європі, привела їх представників в ареал Верхнього Поволжя саме в момент, коли монгольські війська після розгрому Волзької Булгарії знаходилися в стані готовності, щоб вирушити у похід проти Рязанського і Владимиро-Суздальського князівства. Фактично друга виправа до Поволжя керівника місії брата Юліана виявилася «поліфункціональною». Домініканець не добився значних успіхів у своїй пропагандистській діяльності, але зібрав інформацію про ситуацію в Північно-Східній Європі, виконав важливі дипломатичні завдання: передав за дорученням владимири-суздальського князя Юрія Всеволодовича лист монголів (вірогідно, від Бату) до Бели IV³⁰, а також послання до угорського короля самого руського князя, де останній попереджав Бєлу про те, що головним об'єктом подальших військових дій монголів буде саме Угорщина.

В поході на захід монгольський імператор Угедей, його наближені на чолі з ханом Бату задіяли значні військові контингенти. Зазначимо, що у виправу до Східної Європи була спрямовані полки загальною чисельністю біля 100 тис. чоловік. Основна маса цих контингентів біля 60-ти тис. воїнів спочатку в 1236 р. воювала проти Волзької Булгарії, а у грудні 1237 р. вдерлася до Пів-

територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.). – Київ, 2014. – С.45-113; *Кривошеєв Ю.В.* Русь и монголы. Исследование по истории Северо-Восточной Руси XII–XIV вв. – Санкт-Петербург, 2015. – 452 с.; *Головко О.* Південна Русь і Польща під час західного походу монголів до Центрально-Східної Європи (1239–1241 рр.) // Хазарський альманах. – Том 16. – Москва, 2019. – С.63-88; та ін.

³⁰ *Аннинский С.А.* Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. – Т.3. – Москва, Ленинград, 1940. – С.88-89.

нічно-Східної Русі³¹. Решта полків воювала проти народів Поволжя, половців, народів Північного Кавказу і Криму. Зазначимо, що потенційний сумарний військовий ресурс суперників монголів однозначно був набагато більшим, але тут відзначити наступне. На відміну від нападників їх противники мали тримати свої загоны в різних місцях, за рівнем підготовки їх армії поступалися війську Чингізидів. Величезним негативом була розрізненість військових сил різних держав, що боролися з монголами. На момент вторгнення Південна і Південно-Західна Русь була виснажена тривалими внутрішніми війнами і її володарі виявилися нездатними протистояти завойовникам.

Проте необхідно звернути увагу, що досить серйозний опір монгольським полкам було вчинено у Владимиро-Суздальській землі, не дивлячись на певну незібраність і неорганізованість оборонців. Підчас боїв у Північно-Східній Русі монголи втратили майже половину свого війська, що примусило хана Бату в 1239 р. докладати значних зусиль для відновлення чисельності своєї армії³². Певних втрат монгольське військо зазнало в ході походу через Придніпров'я, Волинь. Особливо тут слід зазначити вперті бої, що точилися під час штурму чорноклобуцьких фортець у Поросці³³, взяття Києва, Володимира, Берестя та інших міст. На момент вступу монгольської армії до Центральної Європи її чисельність дорівнювалася приблизно 35–40 тис. воїнів, з яких приблизно 12 тис. вдерлися до Польщі, а інші полки – до Королівства Угорщина.

³¹ *Хрусталеv Д.Г.* Русь: от нашествия до «ига». 30–40-е гг. XIII в. – Санкт-Петербург, 2008. – С. 63; *История татар с древнейших времен в семи томах. – Т.III. Улус Джучи (Золотая Орда) XIII – середина XV в. – Казань, 2009. – С.141-143 (автор розділу – І.Ізмайлов).*

³² *Хрусталеv Д.Г.* Русь: от нашествия до «ига». 30–40-е гг. XIII в. – С.131; *Кошчев В.* Еще раз о численности монгольского войска в 1237 году // Вопросы истории. – 1993. – №10. – С.134-135.

³³ *Храпачевский Р.П.* Военная держава Чингисхана. – С. 381-385; *Головко О.Б.* «Чорні клобуки» на південному кордоні Русі (кінець XI – перша половина XIII ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Том 30. До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смоля. – Кам'янець-Подільського університету. – Кам'янець-Подільський, 2020. – С.23-25.

Хронологія підкорення монгольськими військами трьох головних міст у Придніпров'ї (Переяславль – 3 березня 1239 р., Чернігів – 18 жовтня 1239 р., Київ – 6 грудня 1240 р.) начебто свідчить про певну повільність дій завойовників на півдні Русі у порівнянні з подіями вторгнення в Північно-Східну Русь (зима 1237/8 р. – весна 1238 р.), проте ця «повільність» мала свої причини³⁴. В періоді між завершенням походу до Владимирсько-Суздальської землі і штурмом Переяславля, та у періоді між завоюванням Переяславля і підкоренням Чернігова, зайняттям Чернігова і оволодінням Києва війська Бату вели бойові дії в степах Причорномор'я, в Поволжі і на північному Кавказі та відновлювали сили для здійснення нового наступу на захід, спочатку на Волинь і Прикарпаття, а потім в Центральну Європу.

Саме цей наступ і розпочався в другій половині грудня 1240 р., і знов ми бачимо досить швидке просування завойовників землями Південно-Західної Русі, що дозволило монгольським полкам вже на початку 1241 р. розпочати бойові дії в Центральній Європі. Говорячи про причини зміни тактики монголів, які не затримувалися для повного підкорення населення Південно-Західної Русі, треба відзначити, що однією з них було прагнення не допустити зміцнення мілітарних позицій саме центральноєвропейських країн, перш за все Угорщини. Галицько-Волинський літописець розповідає, що під час маршу на Захід колишній воєвода Данила Романовича Дмитро, який очолював у грудні 1240 р. оборону

³⁴ М.Ф.Котляр пише, що між завершенням військової кампанії в Північно-Східній Русі і початком бойових дій завойовників, спрямованих проти південноруських князівств, пройшло два з половиною роки. Див.: *Котляр М.Ф. Коментар до літопису // Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. За ред. М.Ф. Котляра.* – Київ, 2002. – С.235. Проте така думка не є дуже точною. Початок завоювань на півдні Русі слід розглядати з моменту захоплення кочовиками Переяславля, яке сталося 3 березня 1239 р. Отже, інтервал між північною і південною фазами війни Чингізидів на Русі складав приблизно 10 місяців. Аналогічну, на наш погляд не аргументовану, точку зору про трьохрічний перепочин монголів (з весни 1238 по осінь 1240 рр.) можна прочитати у книзі Д.Г.Хрусталева. Див.: *Хрусталева Д.Г. Русь: от шестствія до «ига».* 30–40-е гг. XIII в. – С.144. Зазначимо, що цей історик суперечить сам собі, оскільки через декілька сторінок пише, що армія Бату знаходилась «в безперервних в ці роки (літо 1238 – осінь 1240 р.) наступальних і каральних операціях». Див.: Там само. – С. 155.

Києва, і якого, як здається, Бату зробив після захоплення у полон своїм радником³⁵, постійно говорив своєму новому патрону про небезпеку у зволіканні з нападом на Угорщину: «Долго время ти есть. на Оугры оуже понти. аще ли встрапаешн земля ти есть силна. свероугтъѣ на тѣ. и не поуѣстѣть тебе в землю свою [...] Батъин (Бату. – авт.) же послуѣша свѣтъ Дмитрова. иде Оугры»³⁶.

Другим моментом, який примушував Бату саме наприкінці 1240 і в 1241 рр. поспішати з проведенням кампанії в Центральній Європі, були отримані ним тривожні вісті про важку хворобу монгольського каана Угедея. Вірогідна кончина монгольського володаря могла створити сум'яття серед керівництва монгольської армії і, навіть, привести до зриву у здійсненні військової кампанії. Взимку 1240/41 р., ймовірно довідавшись про неспокійну ситуацію в Каракорумі, армію хана Бату покинули разом із своїми військами Гуюк, Мунке і Бурі, які повернулися додому.

В літературі можна прочитати про те, що, залишивши в Києві досвідченого воєначальника воєводу Дмитра, Данило Романович прагнув організувати оборону міста на Дніпрі³⁷. Проте така оцінка є перебільшенням і абсолютно не враховує реальну ситуацію: у тогочасного номінального володаря майже усієї Південної Русі не було ніяких можливостей, щоб організувати хоч якийсь опір завойовникам. Саме тому не має підстав, виходячи з факту, що на півдні Русі нападникам не чинився опір з боку регулярних військових південноруських контингентів, для звинувачування Данила Романовича, а також колишнього чернігівського князя Михайла Всеволодовича в тому, що вони тоді покинули свої володіння і шукали далеко від дому контактів з володарями Угорщини і Польщі. Саме ці поїздки є свідченням як жахливої ситуації, що склалася на Русі напередодні і під час монгольської навали, так і

³⁵ *Димник М. Даниил Галицкий, Михаил Черниговский и татары: борьба за Галицкую землю в 1239–1245 гг. // Русин.* – 2014. – №1(35). – С.21.

³⁶ Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.2: Ипатьевская летопись. Издание второе. – Санкт-Петербург, 1908. – Стб.786.

³⁷ *Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид.2.* – Львів, 1999. – С.124; *Котляр М.Ф. Коментар до літопису.* – С.232,242.

відчайдушних намагань означених князів знайти хоч якийсь вихід з таких фатальних обставин.

Ще, вірогідно, влітку або на початку осені 1240 р. Данило Романович вирушив до Угорщини, прагне створити союз з угорцями проти кочовиків («**В то же время. Фхалъ влше Данилъ Оугры королеви. и еще во влшетъ не слышалъ прихода поганыхъ Татаръ на Кыевъ**»³⁸). Цей союз мав би бути скріплений шлюбом дочки короля Бели IV та старшого сина Данила Лева³⁹. Крім того, матримоніальний союз з угорським правлячим домом повинен був гарантувати подальше невтручання угорців у галицькі справи. Проте король відмовив Данилові («**и не бы любви меж има**»⁴⁰). До речі, ці невдалі перемовини Бели і Данила також стали підставою для звинувачення угорського монарха в політичній короткозорості, проте тодішні реалії абсолютно не дозволяли королю укласти політичну угоду з волинським князем, брати на себе якісь зобов'язання, оскільки це створило б для нього тільки додаткові труднощі.

Аналогічна, як у Данила Романовича, ситуація склалася у пошуках союзників і у колишнього чернігівського князя Михайла Всеволодовича та його сина Ростислава (вони в другій половині 30-х років воювали з волинськими князями і недовго були володарями в Галичі). Після захоплення Чернігова монголами Ростислав Михайлович зробив спробу посвататися до доньки Бели IV, проте король відмовив розглядати таку пропозицію («**король же не вдасть дѣвкы своеи Ростиславоу. и погна и прочь. идоста. Муханлъ и Ростиславъ. ко оуевн своему в Лухты и ко Кондратови** (мазовецькому князю Конраду. – авт.)»⁴¹). Звідси колишні чернігівські князі ходили на Волинь на переговори з Данилом Романовичем, проте після нетривалого перебування на Русі

³⁸ ПСРЛ.– Т.2. – Стб. 785-786.

³⁹ Про князя Лева Даниловича див.: *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – 181 с.; *його ж.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл.1225 – бл.1301). – Львів, 2014. – 314 с.

⁴⁰ ПСРЛ.– Т.2. – Стб.786.

⁴¹ Там же. – Стб. 783.

Михайло знову наприкінці 1240 р. «**вѣжа со сѣмъ своимъ** (Ростиславом. – авт.). **во Лухты Кондратови**»⁴².

На початку 1241 р. Михайло Всеволодович направився до Сілезії («**иде в землю Воротъславскую** (Вроцлавську, тобто в Сілезію. – авт.)», де його в місті Середа («**приде ко мѣстоу Немѣцкомоу. именемъ Середа**»)⁴³ німецькі колоністи пограбували, а також вбили князівську онуку. Потім, як пише літописець, коли «**Татари пришли на вон. ко Индриховичю** (до Сілезії, де знаходився князь Генріх II «Побожний». – авт.) **Муханлъ же воротиса назадъ упатъ. Кондратови**»⁴⁴. Існує вірогідний погляд, що Михайло Всеволодович під час перебування в Сілезії хотів взяти участь разом із поляками у бойових діях із монгольськими нападниками. Головними аргументами на користь такого припущення є близькість міста Шьрода до місця майбутньої битви під Легницею і досить швидка поява в цих краях (зразу після прибуття сюди Михайла Всеволодовича) монгольських військ⁴⁵.

Мазовецька земля невдовзі надала притулок і Данилу Романовичу з його родиною, де син Конрада Болеслав виділив волинському князю (вочевидь, узгодивши своє рішення з батьком⁴⁶) в управлінні місто Вишгород (сучасне місто Вишоград в Плоцькому повіті Мазовецького воєводства), яке знаходиться приблизно в 40 км від тодішньої столиці Мазовецького князівства Плоцька⁴⁷. Контакти Данила Романовича з князями Конрадом і його сином Болеславом є свідомством завершення на той час відносно нетри-

⁴² Там же. – Стб. 784.

⁴³ Мова в літописній звістці йде про місто Шьрода-Шльонська в Сілезії між Вроцлавом і Легницею. Див.: *Майоров А.В.* Михаил Черниговский в Силезии и битва под Легницей // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2015. – №2(60). – С.23; *Kronika Halicko-Wołyńska. Kronika Romanowiczów. Tłumaczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski i A. Jusupović.* – Kraków, Warszawa, 2017. – S.327, pr.685.

⁴⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.784.

⁴⁵ *Майоров А.В.* Михаил Черниговский в Силезии и битва под Легницей.– С. 23-35; *Kronika Halicko-Wołyńska.*– S.732, pr.163.

⁴⁶ *Włodarski B.* Polska i Ruś: 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S.121.

⁴⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.788.

вало за часом конфлікту між Волинню і Мазовією, що мав місце в 1236–1238 рр. і про який ми писали у попередньому розділі.

Зазначимо, що до прибуття до Мазовії Данило відвідав Сандомир («**приде во Соудомирь**»)⁴⁸, який тоді належав князю Болеславу V «Сором'язливому» і його матері Гремиславі. Це перебування було коротким. В момент прибуття Данила до Сандомиру місто, скоріше за все, вже було розорено монголами, а Болеслава там не було. В січня 1241 р., довідавшись про наближення монголів, польський князь разом з матір'ю направилися шукати притулок в Угорщину до короля Бели IV, на доньці якого він був одружений. Пізніше польська князівська родина перебувала у монастирі цистерціанців в Моравії⁴⁹.

В 1241–1242 рр. монгольські раті воювали безпосередньо з військами католицьких країн, а саме з полками володарів Польщі, Угорщини, Чехії та Германії⁵⁰. Необхідно відзначити, що, як і на Русі, у противників монголів в Центральній Європі не було єдності. Внутрішні протиріччя між монархами католицької Європи виявилися більш сильними, ніж бажання об'єднати спільні зусилля для боротьби із страшною небезпекою. В той час головним для найбільш потужніших європейських політиків римського папи Григорія IX та германського імператора Фрідріха II був конфлікт між собою, а не загроза зі сходу.

Перший напад монголів на польські землі стався ще в січні 1241 р. Керівництво кочівників добре знало про стан справ у Польщі, про систему оборонних споруд, про інфраструктуру шляхів. Після нетривалих розвідувальних рейдів були захоплені

⁴⁸ Там же. – Стб.787.

⁴⁹ *Annales Silesiani compilati. Oprac. M. Błażowski // Monumenta Poloniae Historica* (далі – МРН). – Т.3. – Lwów, 1878. – P.678.

⁵⁰ *Hammer-Purgstall J. Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak. – Pest, 1840. – S.108-121; Krakowski C. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. – Warszawa, 1956. – S.119-153; Labuda G. Wojna z Tatarami w roku 1241 // Przegląd historyczny. – 1959. – №2. – S. 189-224; Пауцмо В.Т. Монгольский поход вглубь Европы. – С.210-227; Кадырбаев А.Ш. Польша и тюрко-монгольские народы в историческом пространстве // История и современность. – 2008. – №1. – С.76-82; Urbański R. Tartarorum gens brutalis. Trzynastowieczne najazdy mongolskie w literaturze polskiego średniowiecza na porównawczym tle piśmiennictwa łacińskiego antyku i wieków średnich. – Warszawa, 2007. – 324 s. та ін.*

Люблін і Завихост, а сама операція нападників тривала не більше двох тижнів. Під час вторгнення в лютому монгольське військо після короткої облоги взяло Сандомир (13 лютого) і в той же день розбило польські загони під Турськом. Після цього переможці, захопивши велику здобич і полонених, повернулися на Волинь.

Головна кампанія монголів у Польщі розпочалася в березні, коли до південно-східної Польщі увійшов потужний монгольський контингент на чолі з Байдаром (Пайдаром). Йому допомагав керувати військами старший брат Бату Орду⁵¹. 18 березня в районі Хмельника військо Орду розбило загони краківсько-сандомирських рицарів на чолі з воєводами Пакославом «Молодшим» і Владзімежем⁵² і рушило на Краків, який 28 березня, не дивлячись на відчайдушний спротив місцевого населення, був захоплений і спалений. Паралельно інший контингент монголів здійснив рейд у мазовецькі землі. 1 квітня нападники підійшли до Вроцлава, проте взяти його не зуміли, а 9 квітня розбили армію великопольських та сілезьких рицарів, яким допомагали невеликі загони хрестоносців (тамплієрів, іоаннітів та тевтонів) під Легницею. В бою загинув керівник польського війська краківсько-сілезький князь Генріх II «Побожний»⁵³. Чеський король Вацлав I (час правління останнього 15 грудня 1230 – 23 вересня 1253 рр.),

⁵¹ Питання про керівництво монгольськими військами під час їх бойових дій у Польщі не є у достатній мірі через лаконічність і суперечність інформації джерел вивченим і ясним. У класичній праці про історію вторгнення монголів до Польщі взимку – весною 1241 р., що була підготовлена в 1959 р. Г.Лябудю, серед керівників монголів названі Байдар і Кайду. Пізніше цей автор писав, що похід монгольських військ до польських земель очолював Орду, якому допомагали Байдар і Кайду. Див.: *Labuda G. Wojna z Tatarami w roku 1241. – S.209; idem. Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego* Яана Дługosza. – S.216. В.Хжановський пише, що керівництво двома туменами, що воювали у Польщі, здійснювали Орду і Байдар. Див.: *Chrzanowski W. Wojna tatarska. Najazd mongolski na Polskę 1241 r. – Kraków, 2006. – S.96.* Б.В.Черкас згадує трьох керівників монгольської виправи до Польщі: Байдара, Орду і Кайду. Див. *Черкас Б.В. Західні володіння Улусу Джучі: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.). – С.81.*

⁵² *Bieniak J. Pakosław Młodszy h. Awdanec // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1980. – T.25. – S. 43.*

⁵³ *Mularczyk J. Od Bolesława Chrobrego do Bolesława Rogatki. Studia polemiczne. – Wrocław, 1994. – S.116-146.*

який йшов з військом на допомогу полякам, запізнився на марші на один день і в битві участі не взяв. В фіналі польської кампанії військо завойовників взяло в облогу місто Рацібож, але підкорити його не змогло. 16 квітня за наказом Бату монгольські війська покинули Польщу і направилися на з'єднання з головною армією монголів в Угорщині⁵⁴.

На завершення викладу цього сюжету надамо слово людині, яка, на думку науковців⁵⁵, була свідком наведених нами жахливих для Польщі подій – автору хронологічно відповідної подіям частини Рочника краківського капітулу: «1241. *Tarthari Cracoviam intrantes ecclesias succedunt, populum sine delectu etatis et sexus interficiunt, milites multos Cracovienses in congress cum ipsis, maxime ob prede avariciam, que Polonis prelio est innata sub astu callido occidunt, multa preda secum asportant. Tandem Zlesiam ingressi et cum duce Henrico et suo exercitu congressi ipsum ducem et de exercitu ipsius neci plurimos addiderunt, et sic multo excidio cedibus atque dampnis Polonis crudeliter illatis, illesi ad propria per Hungariam, totum mundum ex sua crudelitate, gravi horrories percellentes formidine redierunt (1241. Татари, увірвавшись до Кракова, палять церкви і вбивають населення, не звертаючи увагу ні на вік, ні на стать; численних краківських рицарів, через велику любов поляків до багатства, забивають в битві за допомогою хитрих трюків; великі багатства увозять з собою. Нарешті, вдершись до Сілезії, зустрілися з князем Генріхом і його військом, самого князя і багатьох з його війська вбили, отже, вимордувавши багатьох в різанині і нанісши Полякам жорстокої шкоди, відправилися до своїх в Угорщину)»⁵⁶.*

Загибель великої кількості людей, розорення міст і сіл – все це було справжньою катастрофою як для Південної Польщі, так і Південно-Західної Русі. Додатковим негативним моментом у

⁵⁴ Krakowski C. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku. – S.119-153; Labuda G. Wojna z Tatarami w roku 1241. – S. 189-224; Паушто В.Т. Монгольський поход вглубь Європи. – С.216-217; Nowacki B. Przemysł I syn Władysława Odonica, książę wielkopolski 1220/1221 – 1257. – Poznań, 2003. – S. 109; Chrzanowski W. Wojna tatarska. – S.91-167; Кадырбаев А.Ш. Польша и тюрко-монгольские народы в историческом пространстве. – С.76-82; та ін.

⁵⁵ Labuda G. Wojna z Tatarami w roku 1241. – S.191.

⁵⁶ Rocznik kapitulny krakowski // МРН. – Т.2. – Лwów, 1872. – P.804.

розвитку Польщі стала загибель під Легницею князя Генріха II «Побожного». Нещодавнє отримання в 1238 р. влади цим князем після смерті батька Генріха I «Бородатого» викликало велике невдоволення як у Малій Польщі, так і у Великій Польщі. Тепер на спадщину сілезьких Генріхів з'явилося набагато більше претендентів. Одна тільки Сілезія розпалася на сім володінь. Польща як країна вступила у вир глибокої удільної роздробленості, в ній відновилися численні міжкнязівські протистояння.

Зразу ж після смерті Генріха II «Побожного» до влади у Кракові прийшов його старший син Болеслав «Рогатка», який наділив у межах підконтрольних йому володінь уділи молодшим братам Генріху, Владиславу, Конраду і Мешку, проте проти влади родини Болеслава невдовзі почалися виступи як у Великій Польщі, так і у Кракові. Автор Великопольської хроніки пояснював причини невдоволення населення Болеславом його нелюдськими схильностями, жорстокістю, заграваннями з німцями. Внаслідок виступу проти князя Болеслава «Рогатки» сини Владислава Одонича Пшемислав і Болеслав завоювали собі Велику Польщу⁵⁷. В другій половині 1241 р. мазовецький князь Конрад завоював собі Краків⁵⁸. Сталося це до 18 вересня означеного року, бо саме в цей день князь видав грамоту, яку підписав як «*Conradus Dei gracia dux Cracovie (Конрад Божою милістю князь Кракова)*»⁵⁹. Проте влада його тут не була стабільною, оскільки до міста прагнув повернутися Болеслав V «Сором'язливий», а у самого Конрада були серйозні проблеми у стосунках з краківськими магнатами, чимало з яких було Конрадом ув'язнено. Серед прихильників Болеслава, які хотіли його повернення до Кракова, були магнатські родини Грифітів, лідером яких був воевода Клеменс, Одровонзів на чолі з єпископом Яном Прандотою і Авданыців, якими керував Пакос-

⁵⁷ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.72. Великопольська хроніка наводиться за виданням: Chronica Poloniae Maiores. Rec. et ann. B.Kurbis // Monumenta Poloniae Historica. Nova series. – T.8.– Warszawa, 1970. – 284 p., з вказівкою номеру розділу твору.

⁵⁸ Rocznik kapitulny krakowski. – P.804.

⁵⁹ Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Wyd. I.Zakrzewski. – T.1. Do roku 1400. – Poznań, 1877. – №229.

лав «Старий»⁶⁰. Більш того, у Конрада невдовзі виник конфлікт з краківським єпископом Яном Прандотою, який, погодивши свої дії з гнезненським архієпископом Пелкою, відлучив князя від церкви за злочини проти єпископської власності⁶¹.

В 1241–1242 р. країни, які постраждали від монгольських нападів поступово почали відновлювати своє державне життя. Зокрема, жахлива ситуація була в Угорщині. Половина населення країни була знищена, чимало міст і інших населених пунктів лежало в руїнах, в багатьох районах був страшний голод. Проте невдовзі король Бела IV не тільки добився відновлення ситуації в своїй державі, а і розпочав вести активну зовнішню політику. Говорячи про той час в Угорщині, угорський історик Й.Бертенї вважав, що, «напад татар не ослабив значно Угорщину у військово-політичному відношенні»⁶². В своїх зовнішньополітичних діях угорський король почав не тільки допомагати своєму зятю Болеславу V «Сором'язливому», який прагнув повернути собі Краків, а й вирішив надати підтримку колишньому галицькому князю Ростиславу Михайловичу.

Ще весною 1242 р. Ростиславу за допомогою галицького єпископа Артемія вдалося зайняти галицький стіл, проте його звідси вибили князі Данило і Василько Романовичі. Ростислав Михайлович покинув Галич, і лише, за словами літописця, звістка про повернення монголів з Центральної Європи дозволила князю Ростиславу врятуватися від переслідування з боку військ волинських князів. Тоді ж двірський князя Данила Романовича Андрій вигнав із Перемишля воеводу Костянтина, якому Ростислав Михайлович доручив обороняти місто⁶³. Князь Ростислав знайшов притулок у угорського короля Бели, який, як вище згадувалося, вирішив використати його зазіхання на Галич у реалізації своєї східної полі-

⁶⁰ Grygić P. Polityka gospodarcza księcia Bolesława V Wstydlivego wobec biskupstwa i katedry krakowskiej // Folia historica Cracoviensia. – Т.20. – Kraków, 2014. – С.9.

⁶¹ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.74.

⁶² Бертенї Й. Международное положение Венгрии после татарского нашествия // Восточная Европа в античности и средневековье. – Москва, 1978. – С.318.

⁶³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.794.

тики. В 1243 р. Бела IV погодився нарешті віддати руському князю руку своєї доньки Анни⁶⁴.

Д.М.Александров вважає, що король Бела IV тоді хотів створити на сході васальну від Угорщину державу, яка мала виконувати функцію заслону від монголів⁶⁵. На наш погляд, угорці в дусі того часу вирішили скористатися складною після монгольської навали ситуацією в Південно-Західній Русі, щоб поширити свої впливи на схід.

Допомагати Ростиславу Михайловичу боротися за Галич проти волинських князів вирішив і сандомирський князь Болеслав V «Сором'язливий», який був одружений на іншій дочці угорського короля Кунігунді⁶⁶. Союзником Романовичів у Польщі став мазовецький князь Конрад, який в цей час вів боротьбу з Болеславом за Краківську землю⁶⁷.

Весною 1243 р. Болеслав V «Сором'язливий», спираючись на своїх численних прихильників з кола краківських магнатів, організував велику коаліцію (король Бела IV прислав на допомогу зятеві загін на чолі з комесом Богомером⁶⁸) і завдали у битві під Суходолом 25 травня 1243 р. нищівної поразки мазовецькому князю Конраду, якого тоді було важко поранено. Краківська і Сандомирська землі повернулися до Болеслава «Сором'язливого». За участь у виправі Богомер отримав після походу бенефіції від короля⁶⁹.

⁶⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.793; Палаузов С.Н. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII в. – Санкт-Петербург, 1851. – С.14; Харди Ї. Итинерарий Ростислава Михайловича. – Нови Сад, 2019. – С.71-72.

⁶⁵ Александров Д.Н. Феодалная раздробленность Руси. – Москва, 2001. – С.82.

⁶⁶ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.123.

⁶⁷ Там же. – S.124-125.

⁶⁸ Rocznik Kapitulny // МРН. – Т.2. – Р. 804; Rocznik Traski // МРН. – Т.2. – Р.838; Rocznik Sędziwoja // МРН. – Т.2. – р. 877; Codex Diplomaticus et Commemorationum Masoviae Generalis. – T.I. Ed. J.Kochanowski. – Varsaviae, 1919. – P.523-524; Długossii J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. – L.7-8. – Varsaviae, 1975. – P.42; Волощук М.М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 337-338.

⁶⁹ Бертенї Й. Международное положение Венгрии после татарского нашествия. – С.316; Сенга Т. Галич, Галицька і Руська землі у взаємовідносинах з Угорщиною XI–XIII сторіч. – Івано-Франківськ, 2020. – С.14.

В літературі існує погляд про участь в означеній битві Романовичів⁷⁰, однак є і інша точка зору у науковців, що волинські князі втрутилися в конфлікт у Малій Польщі дещо пізніше (вірогідно восени 1243 р.)⁷¹. В цьому конфлікті Данило та Василько, вочевидь, не тільки відстоювали інтереси Конрада, а і прагнули поширити на Малу Польщу свої впливи, а також захопити військову здобич.

В 1243 р., за повідомленням літопису, «Данилови же со братомъ Васиномъ. заратившимся с Болеславомъ. княземъ Ладьскимъ. внидоста во землю Ладьскою»⁷². Б.Влодарський відзначав, що в цей час «відродилося прагнення Романовичів завоювати Люблінську землю»⁷³. В поході до Малої Польщі взяли участь чотири полки: князя Данила, князя Василька, воеводи Вишати та воеводи Андрія, які мали окремі плани дій, сама виправа військ Романовичів закінчилася спустошенням Сандомирщини. Добре уфортифікований Люблін руським дружинам захопити не вдалося, проте воїни Романовичів захопили велику здобич⁷⁴. Отже, під час цієї військової кампанії було завдано великих втрат землі-князівству, яке належало супернику Романовичів та мазовецького князя Конрада Болеславу «Сором'язливому».

В 1244 р. руські залоги разом із дружиною Конрадом зробили нову виправу в Малу Польщу. Мазовецький князь напав на Келецьку землю, а князь Василько спрямував свій удар у межиріччя Сяну та Вісли. Проте, згідно літопису, війську Василька Романовича не вдалося через повінь переправитися через Віслу

⁷⁰ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. – S.145; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – S. 79–80.

⁷¹ Włodarski B. Polityczne plany Konrada I księcia Mazowickiego. – Toruń, 1971. – S.57, pr.325; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz, król Rusi (ok.1201–1264). Biografia polityczna. – Kraków, 2012. – S.246; Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264. – Krakow, 2011. – S.219.

⁷² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.795.

⁷³ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.123.

⁷⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.796; Włodarski B. Polska i Ruś. – S.125.

у районі Завихосту («не моглоша во переѣхати еи рѣкы. понеже наводнилася баше»⁷⁵).

Військові дії в цей рік на цьому не завершилися. У відповідь на попередній напад волинян у землі князя Данила вступило краківсько-сандомирське військо, яке спустошило якусь волость волинського князя довкола Андрієва⁷⁶ («приѣхавъши же Ляхове. и воеваша около Андрѣва»⁷⁷). Довідавшись про це, Данило з братом зібрали великі сили, взяли із собою штурмові машини і обложили Люблін. Висвітлення подальших подій в джерелах неоднакове. В Галицько-Волинському літопису розповідається, що люблінці вступили в переговори з Данилом, обіцяли в обмін на укладення миру не допомагати Болеславу V «Сором'язливому» та не нападати на волинські землі⁷⁸. В польських рочниках повідомляється про успішний похід волинян та про зайняття ними Любліна, побудові тут кам'яної вежі. «Anno domini 1244 Rutheni per diversos insultus Lublin et totum territorium devastant et succe(n) dunt, et castrum, pro se edificare ceperunt, et turim muratam fecerunt (В рік божий 1244 Рутени ударом захопили Люблін і всю землю довкола підкорили і завоювали, а в місті, яке спалили, побудували кам'яну вежу)»⁷⁹.

Аналогічно про це пише і польський хроніст XV ст. Ян Длугош⁸⁰. Б.Влодарський вважав, що Люблін Романовичам захопити не вдалося, підкреслюючи, що подальшим активним діям волинських князів завадила активізація східної політики угорських королів⁸¹. Г.Лябуда писав, що не ясно, чи Данило захопив місто чи

⁷⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.796.

⁷⁶ Андріїв – населений пункт біля міста Холма. Останній після повернення князів Данила і Василька Романовичів із Мазовії в 1241 р. став столицею держави Романовичів.

⁷⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.796.

⁷⁸ Там же.

⁷⁹ Rocznik świętokrzyski nowy // MPH. – Т.3.–P.72; див. також: Rocznik kapitulny krakowski.– P.804.

⁸⁰ Długosii J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.– L.7-8. – P.43.

⁸¹ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.126.

тільки нейтралізував його військову силу⁸². К.Мишлінський відзначав, що тоді волинські полки Люблін не захопили, а спалили якісь його передмістя⁸³. Українські історики вважають, що Данилу та Васильку таки вдалося завоювати Люблін⁸⁴.

Порівняння джерел дає підставу схилитися до думки останніх дослідників. Свідоцтва польських рочників писались по гарячих слідах подій, їх зміст носить конкретний характер. Додатковим аргументом на користь їх більшої вірогідності є те, що збігається інформація про подію двох польських пам'яток. Літопис писався значно пізніше означеної події, до того ж в ньому нічого не говориться про статус міста після укладення миру між його мешканцями та Данилом. Побічно на користь такого погляду свідчить вказівка давньоруського книжника, що люблінці відмовилися після підписання угоди підкорятися князю Болеславу V «Сором'язливому» («Данилъ же и Василко створиста. завѣтъ. положив имь реко не помогати кнзю своему ани же авѣщася то створити») ⁸⁵.

1244 р. Бела IV надає допомогу зятеві Ростиславу, який на чолі угорських військ рушив у бік галицького Перемишля. Тут він, скориставшись допомогою місцевих бояр, створює піше військо з галичан. Назустріч ворогам князь Данило направляє свої полки на чолі з сином Левом, племінником Всеволодом Олександровичем, досвідченим воеводою Андрієм, проте у битві на р. Сечниця ця армія зазнала невдачі. Тому невдовзі у військові дії вирушив сам Данило Романович, який вимусив нападників відійти до Угорщини⁸⁶.

⁸² Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. – S.149.

⁸³ Myśliński K. Problemy terytorialne w stosunkach między Polską a księstwem halicko-włodzimierskim // Nihil super fluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane profesor Jadwidze Krzyżaniakowej. – Poznań, 2000. – S.232-233.

⁸⁴ Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – У Львові, 1905. – С.78; Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – С.127; Пишук В. Про похід Романа Мстиславича на Польщу 1205 р. // Галицько-Волинська держава: виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С.98; Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.249.

⁸⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.796.

⁸⁶ Там же. – С.797.

В 1245 р. у тривалій борні князів Романовичів з угорцями та їх союзниками наступила розв'язка. Як і в попередній рік, Ростислав Михайлович отримав від Бели IV військову допомогу, проте вирішив шукати підтримки і у поляків. Після вдалих переговорів у Кракові про спільні дії з Болеславом «Сором'язливим» і його матір'ю Гремиславою вже об'єднане угорсько-польське військо спочатку вирушило до Перемишля, а потім оточило Ярослав. Угорські полки очолив відомий по подіям 20-х – 30-х років XIII ст. у Галицькій землі бан Фільней, польські – сандомирський воевода Флоріан. Говорячи про участь поляків у подіях у Перемишльській землі, слід звернути увагу на літописну інформацію про те, що чимало краківсько-сандомирських рицарів не захотіли допомагати Ростиславу, брати участь у поході на його боці і невдовзі приєдналися до князя Данила («инни Лаховѣ извѣгли вахоу изъ земли. хотаще ити к Данилови») ⁸⁷.

На допомогу мешканцям оточеного Ярослава направилось військо на чолі з Данилом та Васильком. Одночасно Романовичі звернулися за підтримкою до мазовецького князя Конрада та литовського князя Міндовга. Разом з волинськими полками проти угорців виступили і половецькі загони. Перебіг бою під Ярославом 17 серпня 1245 р. докладно розглядають С.М.Палаузов, В.Т.Пашуто, Д.Г.Хрустальов, А.В.Федорук, Л.В.Войтович та інші автори⁸⁸.

⁸⁷ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 800; Хрустальов Д.Г. Русь: от нашествия до «ига» (30-40-е гг. XIII в.). – С.235.

⁸⁸ Палаузов С.Н. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII в. – С.17-21; Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волинской Руси. – Москва, 1950. – С.232-233; його ж. Героическая борьба русского народа за свою независимость (XIII в.). – Москва, 1956. – С.194-197; Хрустальов Д.Г. Русь: от нашествия до «ига». 30-40-е гг. XIII в. – С.235-242; Федорук А. Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за «галицьку спадщину» // Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w. Colloquia Russica. – Series II, vol.I. – Kraków, 2013. – С.125-143; Войтович Л.В. Галич у політичному житті XI–XIV століть. – Львів, 2015. – С.200-202; Волощук М.М. Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року // Colloquia Russica. – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – С.103-122; Харди Б.И. Итинерарий Ростислава Михайловича. – С.76-85.

Розповідаючи про хід битви, автор Галицько-Волинського літопису звертає увагу на активну участь у зіткненнях польських воїнів, які воювали проти полку Василька Романовича: «**Лахъ крѣпко идоуцимъ на Василка. керьлѣшь** (релігійна пісня «Кіріє, елейсон», назва якої перекладається з грецької як «Господи, помилуй». – авт.) **поущимъ. сильннъ гласъ ревоуще в полкоу ихъ**». Проте по ходу бою поляки вимушені були відступити. Внаслідок бойових дій противники Романовичів були повністю розбиті. Багато угорських і польських воїнів загинуло або попало у полон («**Оугре же и Лахове мнозинъ зъвени быша. и пати и быша**»)⁸⁹. Серед захоплених у полон був і сандомирський воевода Флоріан, один з керівників угорсько-польського війська («**птъ быѣстарѣни ихъ Творьганъ. Даниломъ**»)⁹⁰). Союзники Романовичів – мазовшани та литовці – прибули на місце битви вже після завершення битви. Головний ініціатор угорсько-польської агресії до Галицької землі князь Ростислав Михайлович, скориставшись допомогою угорського вельможі Лаврентія, який віддав йому свого коня замість вбитого князівського, втік до Кракова, звідки згодом перебрався до свого тестя угорського короля Бели IV⁹¹.

Перемога під Ярославом мала велике значення для князів Романовичів, оскільки нею фактично завершилася сорокарічна війна князів Данила та Василька по збиранню своєї «вотчини». М.С.Грушевський з цього приводу писав: «*О ярославські мури розбилися змагання противників – видерти з рук Романовичів їх отчину, а кров «злого мятежника землі», пролита на ярославських полях, запечатала собою історію боярської олігархії, на котру сі*

⁸⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.804.

⁹⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.800; *Волощук М.М.* Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року. – С.118.

⁹¹ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera G.Fejer* (далі – CDH). – Т.3, в.1. – Budaе, 1829. – P.197-198; *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С.61; *Харди Ї.* О смерті господаря Мачви кнезе Ростислава Михайлович // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. – Історичні науки. – Т.24. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С.193; *Волощук М.М.* Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року. – С.116; *Харди Ї.* Итинерарій Ростислава Михайловича. – С.82-83.

змагання опиралися»⁹². Величезні зусилля князів Романовичів по зміцненню безпеки своєї держави нарешті дали свої плоди. До цього необхідно додати, що в цей час волинським володарям вдалося зміцнити свої позиції в пінському регіоні, вони нанесли поразку литовським князям Айшвнові Рушковичу та Лековнієві, які вдерлися до руських земель⁹³. М.Бартніцький пише, що остання акція литовців була здійснена в рамках реалізації експансіоністської програми литовського князя Міндовга відносно Русі⁹⁴. Як здається, таке трактування подій є безпідставним, оскільки суперечить інформації джерел⁹⁵. В той час Міндовг був союзником Романовичів (до нього волинські князі зверталися по допомогу в ході конфлікту довкола Ярослава влітку 1245 р.), а тому є підстави думати, що напади на Русь і Айшвн Рушкович, і Лековній здійснювали на свій страх і ризик. Як відзначає О.К.Кравцевіч, в середині 40-х років XIII ст. Литва не була єдиною, а володарі її земель провадили самостійну зовнішню політику⁹⁶.

2. ВЗАЄМИНИ КНЯЗІВСТВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОЇ РУСІ З МАЛОЮ ПОЛЬЩЕЮ І МАЗОВІЄЮ в другій половині 40-х – першій половині 50-х років XIII ст.

В 1246 р., невдовзі після успішної подорожі Данила до столиці Улусу Джучі Сараю, де він зустрівся і провів переговори з ханом Бату⁹⁷, до волинського князя прийшов посол від угорсько-

⁹² *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С.62.

⁹³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.797-798.

⁹⁴ *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – S.160-165.

⁹⁵ *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.220-221.

⁹⁶ *Крайцевіч А.К.* Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. – Мінск, 1998. – С.173.

⁹⁷ *Юрченко А.Г.* Золотая Орда: между яссой и кораном. – Санкт-Петербург, 2012. – С.235-255.

го короля Бели IV, який запропонував укласти союз між Волиню і Угорщиною. Цей союз мав бути підкріплений шлюбом Лева Даниловича з дочкою угорського монарха. Мотив дій угорського короля чітко відзначає літописець: «**Болаше во са его. тако былъ бѣ в Татарѣхъ. повѣдою повѣди Ростислава. и Оугры его**»⁹⁸. Ця угода була укладена у словацькому місті Зволен у вересні 1246 р. В 1247 р. шлюб сина Данила Лева і дочки угорського короля Бели Констанції було укладено.

Як відзначав В.П.Шушарін, тоді угорський король відмовився від територіальних претензій на Галичину та Волинь⁹⁹. Союз із Белою IV був важливим для Данила та Василька Романовичів, оскільки Угорщина на той час залишалася, не дивлячись на величезне розорення країни монголами в 1241–1242 рр., у військовому відношенні досить потужною державою. Нова політична ситуація примусила і наближеного до короля Бели Ростислава Михайловича припинити будь-які зазіхання на Галич. В цей час Ростислав стає володарем великих володінь на території Королівства Угорщина – спочатку Славонії, а згодом Мачви¹⁰⁰. Зазначимо, що тодішнє особливе ставлення Бели IV до Ростислава Михайловича було обумовлено тим, що, ймовірно, саме він у битві на Лейті 15 червня 1246 р. вбив залятого ворога угорського короля австрійського герцога Фрідріха II Бабенберга¹⁰¹. Сам король Бела IV

⁹⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 809.

⁹⁹ История Венгрии. Под ред. Т.М. Исламова. – Т.1. – Москва, 1971. – С.143 (автор розділу – В.П.Шушарін).

¹⁰⁰ Гарді Д. Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви? // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – Львів, 2011. – С.197-203; його ж. Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 4. – Львів, 2011. – С.193-207.

¹⁰¹ В «Анналах святого Панталеона Кельнського (Annales sancti Pantaleonis Coloniensis)» повідомляється, що австрійський герцог загинув внаслідок зіткнення «*sunt quondam rege Ruscie (z неким королем Руси)*». Див.: Annales sancti Pantaleonis Coloniensis // MGHSS. – Т.22. – Hannoverae, 1872. – P.541; Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.3. – С.68; Мартынюк А. В. Князь Ростислав в битве на реке Лейте: «русский эпизод» австрийской истории // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2013. – № 2(52). – С.49-55; Войтович Л.В. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл.1225 – бл.1301).– С.75-76; його ж. Спірні питання галицько-волинської історії: відкриття дискусії // Княжа доба: історія і культура. – 2014. – Вип.8. – С.368-371; його ж. Галич у політич-

в умовах нової політичної ситуації, що невдовзі склалася в Центральній Європі (війна за спадщину Бабенбергів¹⁰²), та збереження потенційної небезпеки для Королівства Угорщина з боку монгольської держави хана Бату в Східній Європі був зацікавлений у впровадженні виваженої політики відносно Південно-Західної Русі, налагодженні нормальних стосунків з державою Данила та Василька Романовичів.

Перехід до розгляду подій, що були пов'язані із життям Центральної Європи в другій половині 40-х років і в 50-ті роки XIII ст., вимагає перш за все констатації того, що внаслідок розгрому монгольськими нападниками польських та угорських земель в Центральній Європі виникає нова політична ситуація, а

ному житті Європи XI–XIV століть. – С.202-207; Паршин І.Л. Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі (за матеріалами наративних латино-мовних джерел XIII–XV століть). Автореф. дисер. канд. істор. наук. – Львів, 2014. – С.17-18; Харди Т.Итинерарій Ростислава Михайловича. – С.88-90; та ін. В літературі існує інший погляд про обставини смерті австрійського герцога, а саме про те, що Фрідріх II загинув від руки Данила Романовича. Див.: Майоров О.В. Про повернення Данила Романовича з Орди, примирення з королем Белою IV і участь у битві на р. Лейті (історико-хронологічні уваги) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2012. – Т.264. – С.68-86; Кисилев М.В. Австрийский «узел» во внешней политике Даниила Галицкого // Русин. – 2015. – № 1(39). – С.25-50. На нашу думку, остання версія в хронологічному плані є не достатньо доказовою, оскільки Данило Романович, який на початку 1246 р. повернувся із Золотої Орди, навряд чи мав змогу провести всебічну підготовку до військової виправи в Центральну Європу. О.В.Майоров пише, що повернення князя додому могло статися наприкінці березня – на початку квітня 1246 р. (Майоров А.В. Послания римского папы Иннокентия IV к Даниилу Галицкому: материалы для историко-археографического комментария // Rossica antiqua. – 2015. – №1. – С.97; его же. Даниил Галицкий в пути к хану Батюю: к спорам о продолжительности поезда князя в Орду // Pax mongolica и евразийские потрясения XIII–XIV веков. – Санкт-Петербург, Кишинев, Одесса, Бухарест, 2016. – С. 195-202), проте ці розрахунки не представляються реальними. Комплекс джерел про битву на Лейті 15 червня 1246 р., які за змістом мало відрізняються одне від інших, проаналізовані в книзі: Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські наративні джерела XIII–XV століть. – Львів, 2018. – С.98-99, 105,141-143.

¹⁰² Włodarski B. Polska i Ruś. – S.136-158; Mika N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246 – 1278 // Ziemia Raciborska. Rocznik historyczno-przyrodniczy. – Racibórz, 2005. – R.8(86). – S.58-87; idem.Walka o spadek po Babenbergach. 1246–1278. – Racibórz, 2008. – 136 s.; Herucova A. Vojna o Babenberské dedičstvo a Štefan V // Historický časopis. – Roc.65. – 2017. – №1. – С.3-24; Харди Т. Итинерарий Ростислава Михайловича. – С.96-104.

саме тут відбувається помітне підсилення Чеського королівства. Володарі цієї держави в 40-50-х роках здійснювали успішні війни із сусідами, перш за все з Угорщиною, а чеський король Пршемисл Отакар II (1253–1278 рр.) завоював Штірію, поширив свою владу на Австрію, Каринтію, Крайну, Істрію, не без успіхів втручався у міждинастичні конфлікти на Піренеях, активно допомагав прибалтійським хрестоносцям у боротьбі проти пруссів і литовців¹⁰³.

Перемога князів Романовичів під Ярославом вплинула на внутрішньополітичне життя в Польщі. Приблизно наприкінці осені – на початку зими 1245 р. до Ленчиці, яка тоді належала мазовецькому князю Конраду, прибула місія на чолі з францисканським монахом Іоанном де Плано Карпіні¹⁰⁴. Тут у останнього відбулася зустріч як з Конрадом, так і з краківською княгинею (ймовірно, матір'ю Болеслава «Сором'язливого» княгинею Гремиславою) та краківським єпископом Яном Прандотою, а також з волинським князем Васильком Романовичем. На прохання Конрада, Гремислави і єпископа Прандоти Василько взяв під свою опіку місіонерів, які здійснювали за дорученням папи Інокентія IV (роки понтифікату 1243–1254) подорож до монголів. Як пише у своїх спогадах Плано Карпіні, згадані «*Conradus, ducissa Cracoviae, Episcopus et quidam milites (Конрад, княгиня Кракова, єпископ і деякі рицарі)*» презентували місіонеру багато хутрових шкір для подарунків монголам¹⁰⁵.

¹⁰³ Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. – Київ, 2000. – С.24-31.

¹⁰⁴ Стасюк А. Участь Ордену францисканців у переговорах Романовичів з папством в 40-х роках XIII ст. // Княжа доба: історія і культура. – Вип.8. – Львів, 2014. – С.264. В літературі зустрічається помилкове твердження, що переговори князя Василька з представниками польської правлячої верхівки відбулися в Кракові. Див.: Рамм Б.Я. Папство і Русь в XI–XV вв. – Москва, 1959. – С.152; Головки О.Б. Держава Романовичів і Золота Орда // Український історичний журнал. – 2004. – №6. – С.20; Майоров А.В. Послання папи Іннокентія IV к Даниилу Галицькому: матеріали для историко-археографического комментария. – С.84.

¹⁰⁵ The text and version of *John de Plano Carpini* and *William de Rubruqis*. Ed. *C. Raymond Beazley*. – London, 1903. – P.92. Переклад пам'ятки на російську мову, зроблений О.І. Малеїним, див.: Карпіні Джаванни дель Плано. Історія монголів. Рубрук Гульєм де. Путешествие в Восточные страны. Под ред. Н.П.Щастиной. – Москва, 1957. – С.66.

Перебування Гремислави, Прандоти і Василька при дворі Конрада дає підстави думати, що в Ленчиці ці особи провадили перетрактації. Їх метою був намір сторін подолати протиріччя, що виникли між волинськими володарями Романовичами, польськими князями Конрадом і Болеславом «Сором'язливим» в попередній час, апогеєм яких стала битва під Ярославом. Василько Романович в цих переговорах виконував у значній мірі функції посередника. Як писав Б.Влодарський, князь Василько добився відновлення дружніх стосунків з краківським князем, який з цього часу більше не підтримував ворожого Романовичам Ростислава Михайловича. Але помирити дядька Конрада з племінником Болеславом волинському князю не вдалося, оскільки мазовецькому володарю було важко «відмовитись від планів захоплення влади в Кракові»¹⁰⁶.

В 1246 р. війська мазовецького князя Конрада разом з союзниками литовцями нападають на Краківське князівство. Біля містечка Заришев відбулася велика битва, під час якої краківсько-сандомирське військо Болеслава V «Сором'язливого» зазнало жорстокої поразки¹⁰⁷. У виправі проти Болеслава волиняни участі не брали, що свідчить на користь відновлення взаємопорозуміння між Романовичами і краківським князем. Одночасний напад на володіння мазовецького князя пруссів і ятвягів нівелював результати перемоги Конрада над Болеславом¹⁰⁸. Конрад невдовзі на початку зими 1246/47 р. запропонував волинським князям здійснити спільну виправу проти прибалтів, проте великий снігопад зірвав проведення походу («**падшоу снегоу і сереноу. не могоша ити и воротнишаса. на Поурѣ** (Нурець, Нужець – ріка, права витока Західного Бугу, місце впадіння ріки Нужець до Західного Бугу знаходиться приблизно в 30 км на північний захід від Дорогичина. – авт.)»¹⁰⁹).

¹⁰⁶ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.131.

¹⁰⁷ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.80.

¹⁰⁸ Włodarski B. Polska i Ruś. – S.131. Аналогічну оцінку перебування Василька Романовича в Ленчиці див.: Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.242-243.

¹⁰⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.808.

31 серпня 1247 р. помер мазовецький князь Конрад. Галицький книжник з приводу цієї події повідомляє: «**Оумре князь великий Ладьскыи Кондратъ. нже бѣ славенъ и предобръ. сожалиси по немь. Данило и Василько**»¹¹⁰. З цього часу Данило і Василько Романовичі прагнуть ще більше, ніж раніше, підтримувати приязні стосунки з Мазовією, тримати під своїм контролем її молодих князів. Автор Великопольської хроніки коротко і неточно пише, що Конрад «*Semovito filio suo ducatum Mazoviae reliquens (залишив Мазовецьке князівство своєму сину Земовиту)*»¹¹¹. Насправді володіння Конрада були поділені на дві частини між його старшими синами: Мазовія перейшла до Болеслава, а Куявія – до Казимира. Обстановка в родині померлого Конрада спочатку не була простою. Старший і молодший сини князя – Болеслав і Земовит – вже давно знаходилися у добрих стосунках з волинськими володарями, чого не можна сказати про середнього сина Казимира. Проблем для Романовичів в реалізації мазовецької політики додала важка хвороба Болеслава, що створювала небажану перспективу переходу влади у мазовецьких землях до Казимира. Як свідчить Галицько-Волинський літопис, невдовзі «**оумре Болесавъ. Мазовешьскыи князь и вдасть Мазовешь. братоу своему Земовитови послоушавъ князя. Данила**»¹¹². Отже, перед смертю Болеслав за порадою Данила Романовича заповів своє князівство Земовиту¹¹³. Сталося це після 17 квітня 1248 р.¹¹⁴ Зазначимо, що десь біля 1248 р. князь Земовит одружився на дочці Данила Романовича Переяславі¹¹⁵.

¹¹⁰ Там же. – Стб.810.

¹¹¹ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.83.

¹¹² ПСРЛ. – Т.2. – С.810.

¹¹³ Grabowski J. Dynastia Piastów mazowieckich. – Kraków, 2012. – S.268. Про князя Земовита див. також: Jasiński K. Genealogia księcia mazowieckiego Siemowita I // Homines et societas. Czasy Piastów i Jagellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu. – Poznań, 1997. – S.117-124.

¹¹⁴ Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.264, pr.222.

¹¹⁵ Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – S.313-330; Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Львів, 2006. – С.501; Grabowski J. Dynastia Piastów mazowieckich. – S.268. Д. Домбровський висловлює сумніви щодо цьо-

Одним з пріоритетних для розвитку держави Романовичів в цей час стає північний напрямок міжнародної діяльності. І раніше холмська адміністрація багато робила для встановлення сприятливої для себе ситуації в Побузькому регіоні, налагодження позитивних для Волині взаємин з литовцями і ятвягами¹¹⁶. В середині XIII ст. ситуація у прибалтійському регіоні суттєво змінюється. На ятвязькому політичному театрі дії Волинського князівства за формою і характером мало відрізнялися від попередніх часів. Але різко піднялася їх інтенсивність. Це було пов'язано з появою в прибалтійському ареалі орденських держав, що хотіли повністю підкорити племена пруссів, литовців, куршів, ливів, латгалів та естів. В цей час фактично йшло змагання між державою Романовичів, Мазовецьким і Куявським князівствами та Тевтонським орденом за оволодіння пруськими землями.

До цих перегонів тоді приєднався ще один суб'єкт міжнародного життя. В середині XIII ст. на базі частини литовських племен виникає Литовська (точніше Аукштайтська) держава князя Міндовга¹¹⁷. Ця держава не тільки протистояла агресивним діям хрестоносців, а і сама прагнула провадити експансивні зовнішні заходи, спрямовані на підкорення як інших литовських племен, так і сусідніх територій Північно-Західної Русі і Ятвгії¹¹⁸.

Взимку 1248/9 р. Данило Романович організував великий похід проти ятвягів. Галицько-Волинський літопис детально роз-

го матримоніального альянсу. Див.: Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań, Wrocław, 2002. – S.139-147.

¹¹⁶ Головки О.Б. Балтійські племена в політичних взаємовідносинах Давньоруської і Польської держав (X – перша третина XIII ст.) // Україна і Польща в період феодалізму. – Київ, 1991. – С.23-34.

¹¹⁷ Білоруський історик М.І.Єрмаловіч створив власну схему тогочасної історії Литви та Північно-Західної Русі, згідно якої головним суб'єктом міжнародного життя того часу була не Литва чи держава Романовичів, а саме невеличкі князівства Понімання (Єрмаловіч М.І. Па слядах аднаго міфа. – Мінск, 1989. – 94 с.). Проте така схема, на перший погляд вельми оригінальна, не дуже узгоджується з джерелами. Зазначимо, що польський історик Г.Пашкевич вважав, що Литовська держава виникла наприкінці XII – на початку XIII ст. Див.: Paskiewicz H. Początki Rusi. – Kraków, 1996. – S.218-221.

¹¹⁸ Паушто В.Т. Образование Литовского государства. – Москва, 1957. – С.377-378.

повідает про хід цієї виправи¹¹⁹. Це дає підставу думати, що історію війни з ятвягами описав очевидець або учасник подій. У виправі волинському князю допомагали Земовіт, який особисто взяв участь у поході, і Болеслав V «Сором'язливий». Останній, північні землі володіння якого страждали від нападів ятвязьких загонів, прислав своє військо, на чолі якого стояв сандомирський воєвода Сонда¹²⁰. Військова підтримка краківською адміністрацією військових заходів, де брав участь Земовит, вочевидь, була пов'язана з прагненням князя Болеслава зберігати вплив Кракова на Мазовецьке князівство. Після тривалих кровопролитних боїв ятвяги запросили мира. «...гнаша Роусь. и Лахове по ниѣ. и мнози князи. Итвѣзьсци. изъвьени выша. и гнаша ѣ до рѣкы Влга»¹²¹. В.М.Нагірний припускає, що за результатами цього походу Данило уклав угоду або, навіть, союз з ятвягами¹²².

Враховуючи те, що наступне загострення відносин Волинського князівства з ятвягами почнеться тільки в другій половині 1252 або на початку 1253 рр., можна припустити, що князь Данило на початку 1249 р. реалізував головну мету воєнної кампанії: домовився з ятвязькою верхівкою про припинення нападів на володіння Романовичів. В цей же час, вочевидь, Данило зміцнює свою владу в північноволинських землях, перш за все в Дорогичинській волості. Все вище викладене дає підставу погодитися з М.Ф.Котлярем про масштабність і серйозну підготовленість походу (на думку вченого, волинський князь запросив із Угорщини половців) та критику істориком поглядів Д.Зубрицького, який розглядав акцію волинських і польських князів як звичайний напад задля отримання

¹¹⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 810-815.

¹²⁰ Bartnicki M. Elita księstwa krakowsko-sandomierskiego wobec stosunków z księstwami ruskimi w XIII wieku // Альманах соціальної історії. Вип.7. – Київ. 2007. – С.20.

¹²¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 812.

¹²² Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – С.265.

здобичі¹²³. Під час бойових дій ятвягів вразило добре озброєння і організація війська князя Данила Романовича, які відмовилися вести подальші бойові дії проти волинської армії: «И рѣша Проузи Итвѣземь. можете ли древо. подрѣжати древо соулчачи. и на сию рать деръзноути уни же видѣвше и возвратишася восвоаси»¹²⁴. Вочевидь, саме тоді ятвязькому війську прийшлося мати справу з армією волинян, яка якісно змінилася завдяки кардинальній військовій реформі, проведеної в цей час князями Романовичами¹²⁵.

Після перемоги над ятвягами Волинському князівству Данила та Василька Романовичів прийшлося вступити у більш виснажливу війну в іншому прибалтійському регіоні – Литві. Початок цієї війни М.С.Грушевський і Б.Влодарський датували 1248 р.¹²⁶, а М.Ф.Котляр і В.М.Нагірний – 1249 р. Остання позиція, як нам здається, є правильною¹²⁷. Волинські князі виступили на допомогу синам померлого на той час литовського князя Довспрунка Товтивіла і Єдивіла, яких вигнав із Полоцька Міндовг. До коаліції приєдналися жемайтський (жмудський) князь Вікінт, ризький єпископ Николай, лівонський архієпископ Альберт Швербер, тесть Романа Даниловича половецький хан Тегак, ятвяги. Романовичі звернулися за допомогою до польських князів, якими, скоріше всього були, мазовецький Земовит і краківський Болеслав, але ті, заявивши про підтримку акції, у виправі проти литовців участі не взяли¹²⁸. В.М.Нагірний пояснює таку поведінку поль-

¹²³ Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.266; пор. Зубрицький Д. История древнего Галичско-Русского княжества. – Т.3. – Львов, 1855. – С.160.

¹²⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 813.

¹²⁵ Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – Київ, 2002. – С.180-183; Войтович Л.В. Остання еміграція короля Данила Романовича // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Вип. 13. Історичні науки. – Луцьк, 2009. – С.92; його ж. Галицько-волинські етюди. – Львів, 2011. – С.258-262.

¹²⁶ Грушевський М.С.Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Вип.3. – Львів, 1901. – С.35; Włodarski B. Polska i Ruś. – С.140.

¹²⁷ Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.269; Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – С.271.

¹²⁸ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 815.

ських володарів тим, що вони були незадоволеними результатами для себе завершення попередньої війни з ятвягами¹²⁹. А.Тетерич-Пузьо схиляється до думки, що означена війна взагалі закінчилася невдачею для волинсько-мазовецької коаліції¹³⁰.

Невдачі на першому етапі війни примусили князя Міндовга до проведення активних дипломатичних дій. Він не тільки встановив союз з провінційним магістром Лівонії Андреасом Штирландом, а за посередництвом останнього звернувся до папи Інокентія IV з пропозицією здійснити християнізацію Литви¹³¹. Навернення Міндовга і його підданих в першій половині 1251 р. привело к розвалу коаліції на чолі з Романовичами: ризький єпископ не міг надалі перебувати в союзі з «язичниками» Товтивілом, Єдивілом, жемайтами (жмудінами) та ятвягами проти неофіта Міндовга, володіння якого папа Інокентій IV булою від 17 липня 1251 р. взяв під юрисдикцію Апостольського престолу¹³². Приєднання до союзу з Міндовгом лівонських хрестоносців створило проблеми для спроб волинських князів зміцнити свої позиції в районі Поніманья. До того ж невдовзі на бік Міндовга перейшли ятвяги. Проте виснажливі бойові зіткнення все ж таки примусили Міндовга наприкінці 1252 – на початку 1253 рр. просити Данила про укладання миру. Не дивлячись на відмову волинського князя підтримати цю пропозицію, військові дії між Литвою і Волинню протягом 1253 р. майже не велися.

В цей час перед Романовичами постали інші складні завдання. Перша з них була викликана посиленням загрози зі сходу, де на початку 50-х років починає чинити ворожі дії проти східних районів держави Романовичів володар монгольських володінь в Причорномор'ї Куремса (Куремиша). Більшість дослідників вва-

¹²⁹ Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.264-266,271.

¹³⁰ Teterycz-Puzio A. Książęta mazowieccy wobec państwa Litewskiego w XIII wieku – walka czy współpraca? // Zapiski historyczne. – 2010. – Т. LXXV. – Zecz.1. – S.13.

¹³¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.816-817; Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia. Ed. A.Theiner. – Romae, 1860. – Т.1. Ab Honorio Pp. III. usque ad Gregorium Pp. XII. 1217–1409.– №51. – P.49.

¹³² Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. – Т. 1. – №52. – P.49.

жає, що напруга між Романовичами і монгольським темником розпочалася в 1252 р.¹³³, хоча, вірогідно, Куремса взагалі з початку 40-х років не припиняв чинити наскоки на південно-західні райони Русі, а на початку 50-х рр. лише активізував свою ворожу для Русі діяльність.

Боротьба між країнами Центральної Європи також не була обійдена увагою холмським двором. З 1246 р. після загибелі під час битви на березі річки Лейти (поблизу австрійського міста Вінер-Нейштадту) герцога Фрідріха II Бабенберга, який не залишив по собі нащадка чоловічої статі, за його володіння починають війну держави Центральної Європи. Вже в 1247 р. угорський король Бела IV, який нормалізував стосунки з Романовичами, попросив військову допомогу у Данила Романовича. Об'єднане угорсько-волинське військо підійшло тоді до Братислави. Про цю подію розповідає Галицько-Волинський літопис: «**Присла король Оугорьскы к Данилоу. проса его на помощь. вѣ воимѣ рать на во ис Нѣмци. иде (князь Данило. – авт.) ємоу на помощь. и приде кѣ Пожгоу (Пожга, Пожонь – середньовічна назва міста Братислави. – авт.). пришли во влхуоу послы Нѣмѣцкы и к ємоу (до Бели IV. – авт.). вѣ во цѣрь (германський імператор Фрідріх II. – авт.) шведьержа є ведень землю. Ракоушьскоу. и Штирьскоу (Австрійську і Штирську. – авт.) герцюкѣ (австрійський герцог Фрідріх II Бабенберг. – авт.) во оуже оубьень выѣ**»¹³⁴.

Після переговорів з імперськими послами Бела IV вирішив завершити військову кампанію і не йти до Австрії, оскільки поостерігся розпочинати війну з германським імператором Фрідріхом II, який претендував на спадщину Фрідріха II Бабенберга. Літописна розповідь про виправу князя Данила Романовича під

¹³³ Черепнин Л.В. Монголо-татары на Руси (XIII в.) – С.202; Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь 2-ї половини XII–XIII ст. // Галицько-Волинський літопис. – Київ, 2002. – С.24; Головка О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С.343; Хаутала Р. От Бату до Джанибека: военные конфликты Улуса Джучи с Польшей и Венгрией (1) // Золотоордынское обозрение. – Казань, 2016. – Т.4, вып.2. – С.283; пор. Войтович Л.В. Нашадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – С.102.

¹³⁴ ПСРЛ. – Т.2 – Стб.813-814.

Братиславу зберегла важливу інформацію про зміни в організації тодішнього волинського війська, зокрема показує, що зазначені вище перетворення були зроблені у значній мірі шляхом запозичення досвіду організації монгольського війська. «Исполни (Данило Романович. – авт.) вса люди своѣ. Нѣмьци же дивашцеса оружью Татарьскомоу бѣша бо кони в личинахъ. и в когарѣхъ кожаныхъ. и людне во гарыцѣхъ. и бѣ полковъ его свѣтлость велика. ѿ оружья блистающася. самъ же бѣхъ подлѣ короля. по обычаю Рускоу бѣ бо конь под. ним дивленню подобень. и сѣдло ѿ злата. жьжена. и стрѣлы и сабля златомъ оукрашена. иными хитростями. како же дивитиса. кожуюхъ же шовира Грѣцького. и кроуживы златами плоскоми шшитъ. и сапозн зеленого хъза шити золотомъ»¹³⁵. В літературі висловлюється погляд, що цей опис було зроблено учасником виправи волинського князя¹³⁶.

В 1253 р. Романовичі в черговий раз були втягнуті у війну в Центральній Європі. Після смерті в 1250 р. германського імператора Фрідріха II знову постало питання про спадщину Бабенбергів, головним претендентом на яку тепер виступив син короля Чехії Вацлава I моравський маркграф двадцятирічний Пршемисл Отакар¹³⁷. Восени 1251 він з військом вступив до Австрії, а в лю-

¹³⁵ Там же. – Стб.814.

¹³⁶ Пауткин А.А. Летописный портрет Даниила Галицкого: литературное заимствование, живописная традиция или взгляд очевидца? // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2002. – №1(7). – С.70-74.

¹³⁷ Нащадка чеського короля Вацлава I, який народився в 1233 р., при хрещенні назвали слов'янським іменем Пршемисл (Přemysl). З межі 40-х – 50-х років XIII ст. він почав додавати до свого імені друге – Отакар, яким став часто підписувати свої документи. Ім'я на той час моравського маркграфа стало таким самим, як у його діда чеського короля Пршемисла Отакара I (роки правління 1198–1230). Подвійне ім'я останнього склалося також не зразу. Його теж при народженні назвали Пршемислом, проте згодом під впливом контактів із германським середовищем, звідки походить його мати Кунегунда) став найменуватися також іменем Отакар (нім. – Ottokar, чеськ. – Otakar), що походить від давньогерманського імені Одоакр (Odoakrus, варіант – Odokarus). Зміна імені внуком Пршемисла Отакара I моравським маркграфом Пршемислом була, вірогідно, наслідком династичних амбіцій сина короля Вацлава I. Моравський маркграф використанням імені Отакар (варіант – Оттокар) прагнув показати верхові Австрії і Штірії, на землі яких в рамках боротьби за спадщину Бабенбергів він претендував, свою причетність до германської правлячої еліти. В 1253 р. маркграф був коронований королем Чехії саме як Пршемисл Отакар II (Przemysl Otakar II). Про чеських королів XIII ст. і їх

тому наступного року одружився на сорокашестирічній сестрі Фрідріха II Бабенберга Маргариті, котра передала своєму новому чоловікові всі права на родинні маєтки¹³⁸.

Угорський король Бела IV, відчуваючи великі проблеми щодо позитивного розв'язання конфлікту з Пршемислом Отакаром, зробив спробу в більшій мірі, ніж раніше, втягнути волинського князя Данила у протистояння за «австрійську спадщину». Для цього король запропонував ще у 1252 р. князю Данилу прислати до Угорщини сина Романа, який мав одружитися на доньці померлого Фрідріха II Бабенберга Гертруді і стати володарем Австрії¹³⁹. Тоді Бела, як пише літописець, «бѣхъ во Нѣмцѣ с Романой и да сестроу. герцуювою за Романа. и створитъ швѣтъ»¹⁴⁰. В 1252 – першій половині 1253 рр. угорський король докладав зусилля, щоб зміцнити свої позиції в Австрії, де прагне посадити Романа Даниловича і його жінку Гертруду, веде війну проти чеського короля Вацлава I і його сина Пршемисла Отакара. Разом з угорцями в цій війні брали участь половецькі загоны, один з яких наніс удар по чеській Моравії.

міжнародну діяльність див.: Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. – С.24-31; Лихтей І. Між Штауфенами і Вельфами: консолідація Чеського королівства та зміцнення його міжнародного статусу за правління Пршемисла Отакара I (1197–1230). – Ужгород, 2011. – 336 с.; його ж. «...Лиха літа...»: криза чеської державності 1278–1283 роках. – Ужгород, 2015. – 101 с.; Ковалев В.Н. Балтійские земли в политике короля Чехии Пршемисла Оттокара II (Крестовые походы в Пруссию в освещении анналов и хроник XIII–XIV вв.) // Вестник МГУ. – История. – 1998. – № 6. – С.97-109; Mika N. Walka o spadek po Babenbergach. 1246 – 1278. – Racibórz, 2008. – 136 s.; та ін.

¹³⁸ Лихтей І. Австро-угорсько-чеське протистояння 30–50-х рр. XIII ст. // Carpatica – Карпатика. – Вип.21. Політологічні студії: історія, теорія, практика. – Ужгород, 2007. – С.125.

¹³⁹ 17 вересня 1156 р. германський імператор Фрідріх I «Барбароса» видав документ «Privilegium Minus» (в перекладі з латини – «Малі привілеї»). З цього часу маркграфство Австрія фактично ставало повністю незалежною державою – герцогством, а її володарями – герцогами – ставали члени родини Бабенбергів. Герцог мав право особисто призначати свого наступника, а в разі припинення чоловічої лінії спадкоємців право володіння спадщиною австрійського монаршого дому могло переходити до представниць жіночої лінії Бабенбергів. Докладно про цей документ: Мартынюк А.В. До Герберштейна: Австрия и Восточная Европа в системе персональных связей и культурных контактов (XIII – начало XVI века). – Москва, 2019. – С.25-27.

¹⁴⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.821.

В червні 1253 р. на прохання угорського короля Бели IV у військову кампанію включилися полки війська на чолі з Данилом Романовичем і його сином Левом, загони брата Данила Василька, литовські вожді Товтивіл і Єдивіл, які в той час перебували на Волині в еміграції через свій конфлікт з князем Міндовгом, а також підрозділи польських князів: опольсько-рацібозького Владислав і краківського Болеслава «Сором'язливого»¹⁴¹. На думку Н.Міки, князь Владислав брав участь у виправі через свій власний конфлікт з Чехією, а саме з оломоуцьким єпископом Бруно з Шауенбургу, а князь Болеслав відправився у похід під впливом дружини доньки угорського короля Кінги (тут дослідник повторює версію літопису)¹⁴². Щодо останнього слід зауважити, що краківський князь, вочевидь, взяв участь у виправі на пропозицію перш за все Данила Романовича і тестя Бели IV.

Військо волинського князя Данила Романовича на початку літа 1253 р. пройшло через південну Польщу, де до нього приєдналися загони польських князів згаданих вище Болеслава і Владислава. Головні сюжети кампанії обмежилися діями волинського і польських князів, спрямованими на захоплення моравського міста Опави. Проте тривала його облога не принесла позитивних результатів. Автор докладної розповіді Галицько-Волинського літопису, який, вірогідно, був учасником військового заходу, прагне у невдачах кампанії звинуватити польських союзників Данила Романовича, особливо князя Владислава, які начебто не хотіли воювати проти чехів, часом заважали у вирішальні моменти діям волинян, виправдати невдаче керівництво Данила Романовича, якому, як пише книжник, взяти Опаву завадила хвороба очей¹⁴³.

¹⁴¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.821. Загальну оцінку міжнародної ситуації в 1253 р. див.: *Паршин І.* Участь Данила Романовича у боротьбі за австрійську спадщину Бабенбергів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип.ХVI. – Дрогобич, 2012. – С.40-47.

¹⁴² ПСРЛ. – Т.2. – С.821; *Mika N. Walka o spadek p Babenbergach w latach 1246–1278.* – S.73; *idem.* Walka o spadek po Babenbergach. 1246–1278. – S.41.

¹⁴³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.826.

Саме це дає підставу не погодитися з думкою В.Т.Пашуто про якусь тодішню зраду польських князів і прийняти версію Н.Міки і Д.Домбровського про значну заангажованість інформації давньоруського книжника про похід Данила Романовича в Чехію¹⁴⁴. Водночас слід відзначити можливість певного неузгодження в діях союзників – волинян і поляків, що і позначилось негативно на результатах виправи. Локальна невдача під Опавою призвела до загального фіаско походу Данила Романовича і його союзників, які відмовилися від намірів йти до Австрії і десь на початку серпня 1253 р. припинили військові дії в Моравії¹⁴⁵. На провал літньої кампанії угорсько-польсько-волинської коаліції вплинула і позиція Бели IV, який переслідував власні плани щодо виборення спадщини Бабенбергів і не мав особливого бажання йти на допомогу Роману Даниловичу¹⁴⁶. Не дочекавшись допомоги від батька і угорського короля Бели IV, князь Роман був вимушений покинути замок Гімберг, де його оточили чеські загони, і, залишивши жінку, повернутися на Волинь¹⁴⁷.

¹⁴⁴ *Пашуто В.Т.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.257-258; пор. *Mika N. Walka o spadek po Babenbergach. 1246–1278.* – S.45; *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz, król Rusi (ok.1201–1264).* – S.342-343.

¹⁴⁵ Докладний аналіз виправи Данила Романовича і його союзників під Опаву влітку 1253 р. див: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz, król Rusi (ok.1201–1264).* – S.342-343; *Мартинюк А.В.* «Хронографу же нужна есть писати все», или как Даниил Галицкий не взял Оломоуц, а летописец превратил поражение в победу // Письменность Галицко-Волынского княжества. Историко-филологические исследования. – Olomouc, 2016. – С.117-130; *Mika N.* Wyprawa wojenna księcia Daniela Romanowicza i jego polskich sprzymierzeńców na terytorium północnych Moraw w 1253 r. Trasa przemarszu i problem wiary godności factów prezentowanych przez autora Latopisu halicko-wołyńskiego // *Colloquia Russica.* – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – С.147-157.

¹⁴⁶ *Паршин І.* Участь Данила Романовича у боротьбі за австрійську спадщину Бабенбергів. – С.44; пор. *Ліхтей І.* Австро-угорсько-чеське протистояння 30–50-х рр. XIII ст. – С.127.

¹⁴⁷ Білоруський дослідник О.В.Мартинюк, проаналізувавши свідчення широкого кола джерел, висловив цікаву версію, що насправді Роман Данилович і Гертруда перебували тоді не в замку Гімберг, а в замку Каленберг. Див.: *Мартинюк А.В.* «Австрийский стол» князя Романа Даниловича // *Colloquia Russica.* – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – С.133-143.

І.П.Крип'якевич пояснював австрійську політику Данила Романовича бажанням створити тут певний плацдарм для себе на випадок загрози з боку ординців. Другою причиною уваги волинського князя до центральноєвропейського регіону було, на думку історика, прагнення знайти можливих союзників проти монголів¹⁴⁸. М.Ф.Котляр вважав зазначену політику князя Данила стратегічним прорахунком, бо вона не базувалася на реальних можливостях Волинського князівства вплинути на ситуацію в Центральній Європі¹⁴⁹. В.М.Нагірний пише, що участь Данила Романовича в конфлікті в Центральній Європі була частиною його комплексної зовнішньополітичної діяльності. З цією політикою було пов'язано і відновлення активних взаємин князя Данила з папою Інокентієм IV¹⁵⁰. Сучасний стан дослідження історії походу волинського князя Данила Романовича і його польських союзників Болеслава V «Сором'язливого» і Владислава дає підставу погодитися з думкою дослідників про необхідність продовження вивчення цієї події¹⁵¹. Можливими напрямками такого пошуку є розгляд виправи під Опаву в загальному контексті подій війни за «спадщину Бабенбергів» в 1253 р., джерелознавчий аналіз передачі зазначеної виправи в розповіді Галицько-Волинського літопису.

Розповідаючи про обставини зустрічі в Кракові десять наприкінці серпня – на початку вересня 1253 р. посланцем папи Інокентія IV легатом Оппізо¹⁵² з Данилом Романовичем, який повертався через це місто додому з походу з-під Опави, літописець згадує, що подібні переговори мали місце і раніше: «Древле бо того прислалъ к нему. пискоюпа. Береньского. и Камейцького. река ємоу. и прими вѣнѣць королевства. он же в то время. непрималъ

¹⁴⁸ Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. – С.129.

¹⁴⁹ Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь. – Київ, 1998. – С.280.

¹⁵⁰ Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.276-277.

¹⁵¹ Комендова Й. Опавський похід Даниїла Романовича: чеський взгляд // Colloquia russica. – Series 1, vol.4. – Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion 10-th – 16-th century. – Kraków, 2014. – С.185-192.

¹⁵² Gołąb K. Opat Obizo i jego legacje // Nasza przeszłość. – T.10. – 1959. – S.113-142.

бѣ. рѣка рать Татарьская не престаеть. злѣ живоущиснаѣ. то како змогу приати вѣнѣць бес помощи твоєи»¹⁵³. Зазначимо, що з легкої руки М.Чубатого дослідники часто відносять цей епізод до 1248 р. або 1249 р.¹⁵⁴, але скоріше за все вся коронаційна діяльність римської курії розпочалася після смерті Фрідріха II (1250 р.). Сам же епізод з переговорами князя Данила з єпископом «Береньским. и Камейцьким» слід віднести на 1252 р.¹⁵⁵ Питання про те, хто був цей єпископ (а також чи не було їх два) є до кінця нез'ясованим в літературі. На наш погляд, можна припускати, що скоріше за все Данило Романович тоді мав зустріч з каменським (у Помор'ї) єпископом Германом фон Гляйхеном (роки єпископату 1251–1289)¹⁵⁶.

В цей рік вперше велику активність на східних кордонах Волинської держави став проявляти хан Куремса. У відповідь на це Данила розпочинає активний пошук союзників на заході, зокрема надсилає посольство до папи. 3 травня 1252 р. Бела IV звертається до Інокентія IV з листом, де, зокрема, просить надати підтримку волинському посольству¹⁵⁷. Д.Домбровський на підставі цього робить слушний висновок, що з початку 1248 і до перших місяців 1252 рр. між Волинню і Апостольським престолом стосунки не

¹⁵³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.826-827.

¹⁵⁴ Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. – Т.123/124. – Львів, 1917. – С.50-51; Паушто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.254; Хома І. Східноєвропейська політика папи Інокентія IV // Корона Данила Романовича. Записки Наукового товариства ім.Шевченка. – Т.СXLIV. – Рим, Париж, Мюнхен, 1955. – С.46; Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.279-280; Горський А.А. Русь. От славянського Расселения до Московского царства. – С.211.

¹⁵⁵ Головка О.Б. Корона Данила Галицького. – С.344; Стасюк А. Францисканці і коронація Данила Романовича 1253 року // Colloquia Russica. – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – С.168.

¹⁵⁶ Abraham W. Powstanie organizacji kościoła lacińskiego na Rusi. –Т.1.– We Lwowie, 1904. – S.133, рг.2; Щавелева Н.И. Комментарии // «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XIII вв. Перевод Л.М.Поповой, вступительная статья и комментарии Н.И.Щавелевой. – Москва, 1987. – С.243; Бречкевич М. Святополк, князь поморский. – Юрьев, 1902. – С.31.

¹⁵⁷ CDH. – T.4, v.2. – Budaе, 1829. – P.144.

підтримувалися¹⁵⁸. Через деякий час саме в 1252 р. Інокентій IV вперше посилає до Данила Романовича легата з пропозицією прийняти корону. Саме під час переговорів із папськими представниками князь Данило поставив питання про надання допомоги курії в організації хрестового походу проти монголів.

14 травня 1253 р. римський папа Інокентій IV підписав свою відому буллу до християн Чехії, Моравії, Сербії і Померанії. Перш за все слід звернути увагу, що означений документ папа підготував як реакцію на звернення до нього Данила, який писав понтифіку про ворожі наміри монголів. Інокентій, докладно висвітливши питання про велику небезпеку для християнського світу з боку монголів, наголошує на необхідності створення населенням означених країн потужного війська для боротьби з ординцями. Для здійснення дій щодо організації хрестового походу проти монголів папа надав великі повноваження «*dilectum filium abbatem de Mezano virum morum honestate conspicuum, praeditum scientia litterarum ac nobis et fratribus nostris merito suae probitalis acceptum (люб'язному брату абату із Мезано, людині дивовижної чесності, який ознайомлений з вказаними посланнями (мова йде про отриману римською курією від Данила інформацію про монгольську загрозу. – авт.) і який здобув своїми чеснотами повагу нашу і братів наших)*»¹⁵⁹.

За метою і змістом папське послання від 14 травня 1253 р. було буллою типу *Cum hora undecima* (дослівно грамота «Одинадцятої години»). Вперше подібну буллу надав в 1235 р. папа Григорій IX (час понтифікату 19 березня 1227 р. – 22 серпня 1241 р.) домініканському монаху Гійому де Монферрату, який відправлявся з місіонерською виправою на Близький Схід. Грамота римської курії такого типу наділяла її власника величезними правами, зокрема давати причастя, наvertати до віри, робити відпущення гріхів та відлучати від церкви, і стосувалася країн «схизматиків і еретиків». В грамоті папи Інокентія IV, яка була підготовлена на по-

¹⁵⁸ *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz, król Rusi (ok. 1201 – 1264). – S.325.

¹⁵⁹ *Historica Russiae Monumenta ex antiquis exterarum gentium archivis et bibliothecis deprompta ab A.I. Turgenewio.* – T.1. – Petropoli, 1841. – P.79.

чатку 1254 р. і яка так і називалася *Cum hora undecima*, конкретно перераховувалися народи, на які поширювалися дії таких грамот. До них, крім мусульман і язичників, відносилися греки, вірмени, грузини, копти, несторіани, мароніти та ін.¹⁶⁰

Повертаючись до розгляду грамоти від 14 травня 1253 р., значимо, що сам перелік країн, до населення яких звертався в цій буллі Інокентій IV, в свій час сприймався нами як прояв небажання папи реально займатися організацією хрестового походу проти монголів¹⁶¹. Насправді в документі мова йшла про країни, з якими в умовах тодішньої жорстокої боротьби за «Австрійську спадщину» понтифік підтримував добрі стосунки і яким, що головне, потенційно загрожувала монгольська небезпека. Адресатами Інокентія IV були чеський король Вацлав I, моравський маркграф Пршемисл Отакар (а з вересня 1253 по серпень 1278 рр. король Чехії Пршемисл Отакар II), сербський король Стефан Урош I (роки правління 1242–1273, помер в травні 1277 р.)¹⁶², поморський князь Святополк (час правління 1220 – січень 1266 рр.), тобто володарі, які перебували в таборі тодішніх союзників чи контрагентів римської курії.

Викликає запитання факт відсутності згадки в буллі Угорщини і польських князівств. Є підстави думати, що це не було пов'язано з тим, що ці країни знаходилися в таборі противників римської курії. Скоріше за все відсутність згадки про Угорщину в папському документі пояснюється тим, що проведення можливого хрестового походу було реакцією на звернення угорців (як, до речі, і русів) до європейських країн з проханням допомоги проти можливої загрози з боку монголів. Згадаємо, що тодішнє відновлення контактів папства з двором князів Данила та Василь-

¹⁶⁰ *Jotischki A.* The Mendicants as missionaries and travellers in the Near East in the thirteenth and fourteenth centuries // *Rosamund A.* Eastward Bound: Travel and Travellers, 1050-1550. – Manchester, 2004. – P.98.

¹⁶¹ *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. – С.344.

¹⁶² М.Гладиш і Р.Хаутала вважають, що в документі папської канцелярії йдеться не про балканську Сербію, а про лужицьку Сорбію. Див.: *Gladysz M.* The forgotten crusaders. Poland and the crusade movement in the twelfth and thirteenth century. – Leiden, Boston, 2012. – P.302; *Хаутала Р.* От Бату до Джанибека: военные конфликты Улуса Джучи с Польшей и Венгрией (1). – С.283.

ка Романовичів відбулося під впливом листа угорського короля Бели IV до папи Інокентія IV 10 травня 1252 р. із проханням про допомогу проти зазначеної загрози¹⁶³. Не було необхідності у згадуванні в листі керівників духовно-рицарських орденів у Прибалтиці, що знаходилися під патронатом Апостольського престолу, або польських князів, оскільки більшість з них саме в травні 1253 р. визнали над собою зверхність папи, а папський представник Оппізо влітку 1253 р. перш за все направлявся як апостольський легат саме до Польщі¹⁶⁴.

Перша зустріч Оппізо з Данилом, як вище вже згадувалось, відбулася в Кракові наприкінці літа – на початку осені 1253 р. «Тогда же, – пише галицький книжник, – во Краковѣ вѣша. послн папнини. носнице блгѣвниѣ. ѿ папѣ н вѣнѣць. н санѣ королевѣства. хотѣще видѣти. княза Данила. он еж реч имѣ. не подобаетъ ми видитисѣ с вами чюжен земли нѣ паки»¹⁶⁵. Отже тоді волинський князь взагалі відмовився вести будь-які переговори з посланцями папи Інокентія IV.

Складається враження, що восени 1253 р. Данила Романовича серйозно хвилювали питання взаємин його держави з прибалтійським регіоном. Як вже відзначалося, щн у 1251 р. за допомогою адміністрації Ливонського ордену Міндовг вступив у контакт з римською курією. Після перемовин з посланцем литовського володаря Парбусом Інокентій IV підписав у липні 1251 р. низку бул, які стосувалися Литви¹⁶⁶. Понтифік взяв під опіку престолу св. Петра Литву, доручив кульмському єпископу здійснити коронацію Міндовга направити єпископів до Литви, де йшов процес християнізації¹⁶⁷. Влітку 1253 р. (можливо, 6 липня) відбулася коронація литовського князя Міндовга¹⁶⁸.

¹⁶³ CDH. – Т.4, в.2. – Р.144.

¹⁶⁴ *Gołqb* К. Opat Obizo i jego legacje. – S.113-142.

¹⁶⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.826.

¹⁶⁶ *Гудавичюс* Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. – Москва, 2005. – С.24.

¹⁶⁷ *Historica Russiae Monumenta*. – Т.1. – №82. – Р.73-74; №84. – Р.75; №85. – Р.75-76.

¹⁶⁸ *Gudavicius* E. Mindaugas. – Vilnius, 1998. – P.211-240.

В Густинському літопису і хроніці Мацея Стрийковського відзначається, що урочистий захід відбувся в місті Новогрудку¹⁶⁹. Ця інформація виглядає досить вірогідною. Як відзначав К.Квятковський, саме місце коронації свідчило, про прагнення литовців утримувати свої позиції в Поніманні¹⁷⁰. До цього можна додати, що рішення Міндовга провести коронацію в західноруському місті свідчило не тільки про претензії литовського володаря на Чорну Русь (Понімання), а і про існування взагалі в цьому ареалі великої напруженості між Литвою і державою Романовичів¹⁷¹.

В другий раз Оппізо зустрівся з Данилом десь в жовтні 1253 р. в Холмі, проте і тоді папський легат не досяг своєї мети. Цікаво, що до цього часу мають відношення документи Оппізо, де він себе згадує як папського легата в Польщі. 28 вересня 1253 р. в двох листах легат пише своє ім'я як «*Fr.Opizo monasterii S.Pauli de Mezano abbas, apost. Sedislegatus (брат Оннізо, абат монастиря св. Павла в Мазано, легат апостольського престолу)*», а 19 жовтня 1253 р. в такого ж типу листі – як «*Fr.Opizo monasterii S.Pauli de Mezano Abbas, per Polonium apost. Sedislegatus (брат Оннізо, абат монастиря св. Павла в Мазано, легат апостольського престолу в Польщі)*»¹⁷².

В цей час Данило готувався до військової виправи на північ проти ятвягів, у зв'язку з чим в грудні 1253 р. у Дорогичині зустрівся із своїми союзниками мазовецький князем Земовитом і краківським князем Болеславом «Сором'язливим». Невдовзі до міста прибув Оппізо, який знову почав переконувати і агітувати волинського князя прийняти корону. На рішення Данила дати

¹⁶⁹ *Густынская летопись // ПСРЛ*. – Т.2. – Санкт-Петербург, 1843. – С.342; *Strykowski* M. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkich Rusi. – Т.1. – Warszawa, 1846. – S.228.

¹⁷⁰ *Kwiatkowski* K. Przeciw Batu-chanowi czy Mendogowi – okoliczności, wymowa i znaczenie polityczne koronacji Daniela Romanowicza Halickiego na króla Rusi w 1253-1254 roku // *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*. – Toruń, 2004. – №5. – S.44-45.

¹⁷¹ *Bartnicki* M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217-1264. – S.174.

¹⁷² *Preußisches Urkundenbuch. Polische Abtheilung*. – Bd. 1, h.1. Ed. *I.Philippi*, *C.Woelky*. – Königsberg, 1882. – №276,277, p.207-208; №278, p.209.

згоду на проведення церемонії вплинули польські князі і вельможі, мати Данила «княгиня Романова» («оубѣди его мѣи его. и Болеславъ. и Семовитъ и богаре Ладъскыѣ. рекоуще дабы приалъ бы вѣнѣць»¹⁷³). Як здається, волинська верхівка готувалася до перемовин з папським посланцем, про що свідчить не тільки перебування в Дорогичині матері Данила (вона представляла, вірогідно, інтереси не тільки духовенства, а і світської знаті Південно-Західної Русі), а і присутність тут волинських ієрархів. Вочевидь, перед коронацією папський легат ще раз запевнив православних священників у тому, що отримання Данилом корони (точніше королівського вінця) не призведе до якихось змін в церковних обрядах на Русі. Для отримання санкції на подальші кроки у напрямку подолання розколу у християнському світі римський понтифік планував провести церковний собор.

З цього приводу Галицько-Волинський літопис відзначає: «**Внѣ же** (Данило Романович. – авт.) **вѣнѣць ѿ Бѣ приа. ѿ црѣкве стѣхъ апостола. и ѿ стола стѣго Петра. и ѿ вѣда свого папы Некѣнтиа. и ѿ всиѣ епсповъ своиѣхъ. Некентии во кльнаше тѣхъ. хоулащимъ вѣроу Грѣцкоу. правовѣроу. и хотащоу емоу . своръ творити. в правон вѣрѣ. в воединеннѣ црѣкви»¹⁷⁴.**

Після завершення заходів у Дорогичині Данило, який став королем, і мазовецький князь Земовіт здійснили переможний похід, під час якого була спустошена південна частина Ятвягії, захоплені великі трофеї. Невдовзі ятвязькі вожді підписали мир, який означав де-факто припинення їх союзу з литовцями¹⁷⁵. В 1254 р. (точну дату події встановити важко, скоріше вона сталася під кінець року¹⁷⁶) віце-ландмейстер Тевтонського ордена у Пруссії

¹⁷³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.827.

¹⁷⁴ Там же.

¹⁷⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.828; Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.279.

¹⁷⁶ Про угоду в Рачонжі (Мазовецькому) див.: Матузова В.И., Назарова Е.Л. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270. Тексты, перевод, комментарии. – Москва, 2002. – С.364-368; Паушто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С.247; Włodarski B. Rywalizacja o ziemię Pruskie w połowie XIII wieku. – Toruń, 1958. – S.42-43; Котляр М.Ф. Данило Галицкий. Биографический нарис. – С.295. Є інформація, що ще в XIX ст. грамота про укладення угоди Рачонжі в

Буркхард фон Хорнгаузен провів переговори з королем Данилом Романовичем і мазовецьким князем Земовитом. За результатами цих переговорів Буркхард фон Хорнгаузен видав у мазовецькому місті Рачонж грамоту, згідно якої погодився передати «*excellenti viro Danieli primo regi Ruthenorum, et illustri principi Szamovito duci Mazowie et eorum liberis (ясновельможному пану Данилові, першому королю Рутенів, і найяснішому принцепсу Земовиту, князю Мазовії, та їх дітям)*» третину ятвязької території¹⁷⁷. Зміст договору між тевтонцями, мазовшанами і волинянами щодо Ятвягії свідчив, що це була домовленість про наміри щодо майбутнього завоювання зазначеної землі, угода про поділ її на зони інтересів і визначав напрямки подальшої взаємодії в ході здійснення експансії.

Протягом 1254 р. римська курія продовжила проповідь проведення хрестового походу. Важливим кроком на шляху до його організації і здійснення стало підписання в Буді 3 квітня зазначеного року мирної угоди між запеклими ворогами угорським королем Белою IV і чеським королем Пршемислом Отакаром II¹⁷⁸. Допомога у вирішенні австрійського питання папою на користь

досить зіпсованому вигляді зберігалася в Кракові в бібліотеці князів Чарторийських. Див.: Матузова В.И., Назарова Е.Л. Крестоносцы и Русь. – С.368. На жаль, саме стан збереження грамоти не дозволяє встановити точну дату підписання угоди (відсутній фрагмент документу із згадкою місяця складання документа, відомо лише, що це був 1254 р. і восьмі календи). Традиційно вважається, що підписання угоди сталося восени або в грудні 1254 р. (див.: Włodarski B. Polska i Ruś. – S.177; Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S. 279; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok.1201-1264). – S.370-371, pr.989; et al.). Т.С.Горбач звертає увагу на думку Б.Влодарського, що знання часу арешту куявським князем Казимиром брата мазовецького князя Земовіта дає підставу для більш ранішого датування угоди в Рачонжі (Włodarski B. Rywalizacja o ziemię Pruskie w połowie XIII wieku. – S.43-44), але відзначає, що ця угода не могла бути оформлена раніше, ніж в травні, коли обидва брати брали участь в Кракові в урочистостях, пов'язаних із канонізацією св. Станіслава (Горбач Т. Inter racem et bellum. Польща і Німецький орден у XIII – на початку XV ст. – Київ, 2017. – С.67). Якщо прийняти висловлену аргументацію, то угоду між Буркхардом фон Хорнгаузенем, Данилом Романовичем і Земовітом можна датувати в хронологічному зрізі літа–осені 1254 р.

¹⁷⁷ Preußisches Urkundenbuch. – Bd. 1, h.1. – № 298. – S.221.

¹⁷⁸ Mika N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278. – S.76-77; *idem*. Walka o spadek po Babenbergach. 1246 – 1278. – S.53-54.

чеської корони зобов'язала Пршемисла Отакара II взяти активну участь у майбутній виправі хрестоносців¹⁷⁹. 17 травня 1254 р. папа Інокентій IV звернувся до пруського архієпископа Альберта, якого перед тим, у березні, призначив своїм спеціальним легатом на Русі, з вимогою організувати виступ хрестоносців проти монголів¹⁸⁰. 19 травня Інокентій IV звернувся із закликом до церковних ієрархів Лівонії, Естонії і Пруссії з вимогою активізувати підготовку до походу проти монголів¹⁸¹.

В грудні 1254 р. військо хрестоносців було зібране, проте свої зусилля воно спрямувало не проти монголів, а проти пруссів. М.Гладиш і Р.Хаутала пояснюють цей вибір тим, що тоді загроза з боку ординців не була великою¹⁸². Здається, що рішення про використання війська хрестоносців проти прибалтів було обумовлено загальною позицією римської курії і верхівки Тевтонського ордену щодо проведення великої військової кампанії перш за все проти пруссів. Хроніст хрестоносців, автор «Хроніки землі Пруської» Петро з Дусбурга пише, що в Пруссію «*excedebat numerum lx millium pugnatorum (вступило більше 60 тисяч воїнів)*»¹⁸³. Однозначно, що цій цифрі, яка є великим перебільшенням, не можна довіряти¹⁸⁴. Протягом 1254–1255 рр. військо хрестоносців, у скла-

¹⁷⁹ Włodarski B. Polska i Ruś. – S. 141; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – S.195; Лихтей І. Висунення кандидатури чеського володаря Пршемисла Отакара II на німецький трон та його пасивна участь у виборчих перегонах 1256–1257 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.28. – Київ, 2019. – С.174–192.

¹⁸⁰ Historica Russiae Monumenta. – Т.1. – №89. – P.79.

¹⁸¹ Ibid. – №90. – P.80–81.

¹⁸² Gladysz M. The forgotten crusaders. Poland and the crusader movement in the twelfth and thirteenth century. – P.304–305; Хаутала Р. От Бату до Джанибека: военные конфликты Улуса Джучи с Польшей и Венгрией (1). – С.285.

¹⁸³ Petri de Dusburg. Chronicon Terrae Prussiae. Ed. T.Hirsch, M.Töppen, E.Strehlke // Scriptorum Rerum Prussicarum. – Bd.1. – Leipzig, 1861. – S.91; Пепр из Дусбурга. Хроника земли Прусской. Издание подготовила В.И.Матузова. – Москва, 1997. – С. 84. В останньому виданні слово «*pugnatorum*» не точно перекладено як «*рицарів*», що взагалі перетворює армію чеського короля на якусь фантастичну за розмірами силу.

¹⁸⁴ Паралельно, на наш погляд, здається применшеною оцінка чисельності війська чеського короля Пршемисла Отакара II, яку дає калінінградський історик А.П.Бахтін. Історик вважає, що під головуванням короля було біля

ді якого були також рицарі з Чехії, Моравії, Австрії і Бранденбургу, на чолі із чеським королем Пршемислом Отакаром II провадила активні бойові дії в Прибалтиці¹⁸⁵. Внаслідок цих дій, зокрема, в 1255 р. на правому березі р. Преголь великим магістром Тевтонського ордену Поппо фон Остерном і Пршемислом Отакаром II було засновано місто-фортецю Кенігсберг¹⁸⁶. Цікаво відзначити, що першим комтуром Кенігсбергу став Буркхард фон Хорнгаузен¹⁸⁷, союзник князів Данила і Земовита, який незадовго до цього часу підписав з цими володарями угоду про поділ Ятвязької землі. Як відзначав Г.Лябуда, Кенігсберг і дещо раніше заснована Клайпеда стали головними бастионами панування тевтонців у східній Пруссії¹⁸⁸.

В 1253–1254 рр. стосунки між державою Романовичів і Литвою були напруженими. Є підстави думати, що паралельно з підготовкою до виправи на ятвягів князь Данило восени 1253 р. займався питаннями зміцнення волинської присутності в Понімани. Десь на початку 1254 р. до Холму прибув син Міндовга Войшелк¹⁸⁹, який від імені батька передав сину Данила Роману, який повернувся з Австрії, як васальне володіння Новогрудок, Слонім і Волковиськ. Угода була скріплена шлюбом дочки литовського князя Міндовга і іншого сина Данила Романовича Швар-

200 рицарів. Див.: Бахтин А.П. Завоевание Пруссии Тевтонским орденом по остаточному принципу // Калининградские архивы: материалы и исследования. – Вып.10. – Калининград, 2015. – С.20–35.

¹⁸⁵ Annales Bohemiae 1198–1278 // Fontes rerum Bohemicarum. Ed. J.Emler, V.V.Tomek. – V.2. – Praha, 1874. – P.293; Biskup M., Labuda G. Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia. – Gdansk, 1986. – S.151–153 (автор тексту – Г.Лябуда).

¹⁸⁶ Ковалев В.Н. Балтийские земли в политике короля Чехии Пршемисла Оттокара II. – С.97–109.

¹⁸⁷ Petri de Dusburg. Chronicon Terrae Prussiae. – S.92; Пепр из Дусбурга. Хроника земли Прусской. – С. 85.

¹⁸⁸ Biskup M., Labuda G. Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. – S.153 (автор тексту – Г.Лябуда).

¹⁸⁹ Князь Войшелк (литов. Vaišelka), син литовського князя Міндовга (з 1253 р. Міндовг – король Литви), народився біля 1225 р. Приблизно в 1255 р. прийняв християнство за православним обрядом. В 1259 р. став князем в Новогрудку, поблизу якого заснував монастир. В 1264 р. став литовським князем. В квітні 1267 р. загинув від руки князя Лева Даниловича.

на¹⁹⁰. Тоді ж Роман Данилович одружився на доньці волковиського князя Глеба. Фактично Понімання в цей час перетворилося в кондомініум, тобто на структуру, яка одночасно залежала від двох патронів: короля Литви Міндовга і короля Русі Данила.

Зміцнення позицій в середньому Побужжі і в Поніманні створювало умови для продовження князем Данилом Романовичем політики по підкоренню Ятвягії, реалізації намірів зафіксованих в угоді, про яку вище йшлося, з хрестоносцями. Галицько-Волинський літопис повідомляє відносно цього часу: «**Понде Данило на Ятвѣзѣ с братом и сѣмъ Львомъ. и с Шеварномъ. младоу соущоу ємоу и посла по Романа в Новъгородкъ и приде к немуъ Романъ. со всеми Новгородци. и со тцемъ своимъ. Глѣвомъ** (насправді тестем. – авт.). **и со Изяславомъ. со Вислочьскимъ** (мова йде про свіслоцького князя Ізяслава. – авт.). **и со сее стороны приде Сомовитъ. со Мазовшаны. и помочъ ѿ Болеслава. со Соудимирци. и Краковланы»**¹⁹¹.

Виникає питання, а коли розпочалася зазначена виправа? Чимало авторів, вслід за М.С.Грушевським, датують її зимою 1254/55 р.¹⁹² Але у Великопольській хроніці є два повідомлення, які, як здається, не дозволяють прийняти означену дату. Під 1254 р. пам'ятка повідомляє про те, що тоді брат мазовецького князя Земовита куявський князь Казимир захопив у полон першого разом з його жінкою: «*Eodem vero anno Casimirus, quondam Conradi filius, Cujaviae, Lanciciae et Siradiaedux, Semovitum ducem Mazovia fratrem suum germanium et uxorem ejus captivavit et captives detinuit* (В цьому ж році Казимир, син покійного Конрада, князь Куявії, Ленчиці і Серадзі, свого рідного брата Земовіта і жінку його

¹⁹⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.830-831; *Зверуго Я.Г.* Киев и земли Белорусского Понеманья // Киев и западные земли Руси в IX–XIII вв. – Минск, 1982. – С.113; *Дубонис А.* Две модели литовской экспансии (XIII – начало XIV вв.) // Исторический вестникъ. Литва, Польша и Русь XIII–XIV. – Том седьмой (154). – Москва, 2014. – С.77-78.

¹⁹¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.831.

¹⁹² *Грушевський М.С.* Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – С.38; *Котляр М.Ф.* Данило Галицький. Біографічний нарис. – С.297; *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.281.

*взяв у полон і тримав під сторожею»*¹⁹³. Наступного року, а саме 1255 р., згідно інформації цього ж джерела, Казимир не тільки звільнив брата, але і уклав з ним угоду¹⁹⁴. На підставі цього чимало авторів переносять дату походу на час після звільнення Земовита, а саме на зиму 1255/56 р.¹⁹⁵

На наш погляд, взагалі не має підстав занадто довіряють хронології Великопольській хроніки. Зокрема, в розділі 106, який датується також 1254 р. йдеться про похід краківського князя Болеслава і опольського Владислава разом з руськими військами під Опаву, але ця подія насправді мала місце роком раніше, а саме в 1253 р.¹⁹⁶ Отже, хронологія цієї пам'ятки не дозволяє встановити правильно час подій.

Отже, у нас не має особливих підстав довіряти хронології Великопольської хроніки, а тим більше на її підставі реконструювати перебіг подій. Але є можливість розглядати зазначені події на підставі свідчень великопольського (познанського) рочника, де зазначеної неточності з приводу походу під Опаву не має, оскільки він датується правильно 1253 р.¹⁹⁷ М.Ф.Котляр, згадуючи арешт Земовита взимку 1254/55 р., наголошував, що давньоруський книжник через кілька десятиліть, знаючи про постійну участь мазовецького князя у виправах Данила проти ятвягів, «дописав його ім'я до числа учасників походу

¹⁹³ *Chronica Poloniae Maiores.* – Cap.108.

¹⁹⁴ *Ibid.* – Cap.110.

¹⁹⁵ *Войтович Л.В.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – С.107; *Темушев С.Н.* Налоги и дань в Древней Руси. – Минск, 2015. – С.243-245; *его же.* Ятвяги в системе даннических отношений Галицко-Вольнского княжества // *Colloquia Russica.* – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – С.195-196; *Teterycz-Puzio A.* Książęta mazowieccy wobec państwa Litewskiego w XIII wieku – walka czy współpraca? – S.15.

¹⁹⁶ *Chronica Poloniae Maiores.* – Cap.106. *Rocznik kapitulny krakowski.* – P.804; *Rocznik krótki* // *MPH.* – T.2. – P.804.

¹⁹⁷ *Rocznik wielkopolski* // *MPH.* – T.3. – Lwów, 1878. – P.23-24. В новій серії видання «*Monumenta Poloniae Historica*» ця пам'ятка названа як «*Rocznik kapituły poznańskiej*». Зазначену інформацію в цьому виданні див.: *Rocznik kapituły poznańskiej 965–1309.* – Wyd. *B.Kürbis* // *Monumenta Poloniae Historica, nova series.* – T.6. – Warszawa, 1962. – S.35.

1254/55 р.»¹⁹⁸ Якщо арешт Земовита стався дійсно взимку 1254/55 р., нам представляється найбільш реальною позиція О.В.Майорова, який вважає, що «*припинити свою участь у поході, а потім опинитися в полоні у старшого брата мазовецький князь міг ще до кінця 1254 р.*»¹⁹⁹ Це дає підставу думати, що означений вище похід в Ятвягію розпочався на початку зими 1254/5 р. На користь останньої точки, як здається, свідчить те, що літопис не згадує польського князя під час конкретного опису бойових дій в Прибалтиці, а також те, що починаючи з середини 1255 р., волинська адміністрація повністю була зосереджена на боротьбі проти нападів військ темника Куремси і якоїсь великої активності у прибалтійському ареалі не проявляла.

Говорячи про мотиви арешту Земовита, слід відзначити, що рідні брати куявський князь Казимир і мазовецький князь Земовит ворогували один з іншим, причому одна з причин цієї ворожнечі була ятвязька тема. Укладання рачонзької угоди хрестоносців, Данила Романовича і Земовита де-факто була спрямована проти інтересів куявського володаря, який з тевтонцями знаходився у ворожих відносинах²⁰⁰, що і викликало його дії проти брата.

Таким чином, в 1254–1255 рр. на пруські і ятвязькі землі були спрямовані дві потужні виправи, одну очолював чеський король Пршемисл Отакар II, а іншу – волинський король Данило Романович. Обидві акції були частиною загального наступу хрестоносців проти язичників, який освячувався римською курією. Похід Данила завершився повним успіхом. Після жорстких бойових дій «*Итвѣзи се. послаша своѣ. и дѣти своѣ послы (мова йде про ятвязьких заручників. – авт.). и дань даша. и вѣщѣвахоуся работѣ быти емоу. и города роубити в землѣ своен (тобто на завойованій території почали будувати фортеці (бурги) для розміщення волинських гарнізонів. – авт.)*»²⁰¹. Для встановлення системи

¹⁹⁸ Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.290-291.

¹⁹⁹ Майоров А.В. Даниил Галицкий и крестовый поход в Пруссию // Русин. – 2011. – №4(26). – С.39.

²⁰⁰ Grabowski J. Dynastia Piastów mazowickich. – S.42.

²⁰¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.835.

підкорення і організації збору поборів до Ятвягії король Данило Романович направив свого боярина Константина Положишила²⁰². Частина ятвязької данини тоді була передана каштеляну Болеслава «Сором'язливого» Сенгневу²⁰³. Розглядаючи питання про ятвязьку політику волинського князя Данила, Л.В.Войтович звертає увагу, що для волинської адміністрації вкрай важливою була данина, яку почали отримувати волиняни після вдалих походів до Прибалтики від ятвягів (хутро, мед і віск)²⁰⁴.

Через рік після укладення договору між Пршемислом Отакаром II і Белою IV в Буді, а саме влітку 1255 р. нормалізувалися стосунки чеського короля з іншими учасниками походу під Опаву 1253 р., а саме Болеславом «Сором'язливим» і Данилом Романовичем. Ініціатива щодо відновлення мирних стосунків між названими володарями походила від чеського короля, який залучив до ведення мирних переговорів краківського єпископа Яна Прандоту. Десь до середини літа 1255 р. мирна угода була підписана.

Інформацію про неї можна знайти в реєстрах Чеського королівства, де йдеться про грамоту від 19 липня 1255 р., в якій йдеться: «*Přzemysl rex Bohemiae mediante Prandota episcopo Cracoviensi concordat cum principibus Poloniae nec non Daniele rege Russiae, qui terras euis, praesertim territorium Oppaviense, devastaverunt (Пршемисл король Богемії за посередництвом краківського єпископа Прандоти помирився з польськими князями, а також з королем Русії Данилом, котрі його землі, в особливості Опавську територію, розорили)*»²⁰⁵. В той же день 19 липня 1255 р. у листі до єпископа Яна

²⁰² Jusupović A. Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (ok.1205–1269). – Kraków, 2016. – S.194-195.

²⁰³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.835; Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok.1201–1264). – S.394.

²⁰⁴ Войтович Л. В. Тевтонский орден в политике Галицко-Волинского княжества // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – Петербургские славянские и балканские исследования. – 2010. – № 2 (8). – С.8-11.

²⁰⁵ Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Ed. J.Emler. – Druhy díl (1253–1310). – Praha, 1882. – P.23; Паришин І. Участь Данила Романовича у боротьбі за австрійську спадщину Бабенбергів. – С.44; його ж. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть. – С.51; Войтович Л.В. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл.1225 – бл.1301). – С.84-85.

Прандоти чеський король пише про образи, які вчинили поляки відносно його земель, про розорення його володінь, перш за все Опавської землі, та вимагає повернення чеських полонених, яких захопили в 1253 р. і утримували в польських землях²⁰⁶. На думку Н.Міки, цей лист був спрямований на вирішення питань нормалізації стосунків Пршемисла Отакара II з польськими князями, перш за все краківським князем Болеславом «Сором'язливим»²⁰⁷. А.Барчак вбачає у змісті листа також прагнення чеського короля, використовуючи авторитет Яна Прандоти, розсварити Болеслава з Данилом Романовичем і угорським королем Белою IV²⁰⁸.

3. ДЕРЖАВА РОМАНОВИЧІВ, ПОЛЬСЬКІ КНЯЗІВСТВА І ЛИТВА ПІД ЧАС ПОХОДІВ МОНГОЛЬСЬКОГО ВОЄНАЧАЛЬНИКА БУРУНДАЯ ДО СХІДНОЇ ЄВРОПИ І ПІВДЕННОЇ ПОЛЬЩИ

(друга половина 50-х – початок 60-х років XIII ст.)

Паралельно з веденням бойових дій в Прибалтиці король Данило Романович, починаючи з 1252 р., вів боротьбу на сході з татарським воєводою Куремсою і його союзниками. Ще під час зимового походу 1254/55 р. проти ятвягів, Романовичі були вимушені паралельно розпочати бойові дії на сході. Галицько-Волинський літопис пише: «По рати же Креманецькон Коуремьсинѣ. Данилъ воздѣвиже рать. противоу Татаромъ. сгадавъ с вратомъ. и со сѣномъ. посла Деонисиа Павловича. взя Межнежѣе. потомъ же воевахотъ. людѣ Данилови же и Василкови Болуховъ. а Лвови Побожье и люди Татарьскыя»²⁰⁹. Зміст літописного оповідання

²⁰⁶ Kodex dyplomatyczny katedry Krakowskiej św.Wacława. Część pierwsza, obejmująca rzeczy od roku 1166 do roku 1366. Wyd. F. Piekosiński. – W Krakowie, 1874. – №44. – S.61-63.

²⁰⁷ Mika N. Walka o spadek po Babenbergach. 1246–1278. – S.46.

²⁰⁸ Barciak A. W sprawie polityki Przemysła Otokara II wobec Polski // Przegląd historyczny. – 1974. – T.65(3). – S.546-547.

²⁰⁹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.838.

дає підставу думати, що провівши нараду Данило, Василько і син Данила Лев, які знаходилися тоді на півночі Волині, дали наказ своїм військам на Волині на чолі з воєводою Діонісієм Павловичем виступити проти Куремси і його союзників на Правобережжі. Завершення бойових дій проти Ятвягії дозволило королю Данилу весною 1255 р. направити в зазначений район іншого сина Шварна, який завоював міста Східної Київщини, що належали монголам²¹⁰.

Десь влітку 1255 р. до Данила прийшов посол від Міндовга, який передав слова від литовського володаря «прислаша Миндовгъ. к Данилоу. пришло к товѣ Романа. и Новогородцѣ. а вы пошеть ко Возваглю (місто на сході Київської землі, зараз на його місці знаходиться місто Новоград-Волинський Житомирської області України. – авт.) ѿ труда и къ Кыевоу»²¹¹. Війська Данила і Василька здійснили похід до Возвягля, оточили і захопили місто. Проте литовці запізнилися, прибули сюди після підкорення Возвягля, чим фактично зірвали проведення подальшої військової кампанії, більш того, незадоволені відсутністю трофеїв, вони почали воювати на Волині («воеваша школо Лоучьска») ²¹². Між волинянами і литовцями виник конфлікт, під час якого «людие Миндогови. и воевода ихъ Хвалъ» були перебиті²¹³.

В літературі не має єдиної точки зору з приводу стану офіційних відносин між східноєвропейськими королями Данилом і Міндовгом після цих подій. Вірогідно, прямого розриву відносин між Литвою і Волинською державою зразу не відбулося: пряме загострення взаємин мало б відбитися на ситуації в Чорній Русі, але там продовжував (десь до середини 1259 р.) правити під патронатом Міндовга син Данила Романовича Роман. Водночас тепер ні про яку союзницьку взаємодію не можна було говорити, а питання подальшого погіршення стосунків було справою найближчого

²¹⁰ Там же.

²¹¹ Там же.

²¹² ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 839; Паушто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – С. 283; Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – С.321.

²¹³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 840.

часу. Дві держави, які претендували на лідерство в Прибалтиці, Поніманні і в інших частинах Русі, довго не могли заходитися в стані порозуміння, що невдовзі, а саме наприкінці 50-х рр. XIII ст. чітко проявиться.

Взимку 1255/56 рр. Куремса здійснив напад на місто Володимир, але його військо було розбито. Більш того, дружинники Василька Романовича «Татаръ. вниша га. и колодники имаша». Далі Галицько-Волинський літописець пише: «Потом же Коуремьскъ стопащюу оу Лоучка». Є всі підстави думати, що прихід Куремси до Луцька стався через певний проміжок часу, оскільки Куремса не тільки зібрав для походу великі сили, а і привіз під Луцьк спеціальне штурмове обладнання – «порокы»²¹⁴. Невдача не забарилася для монголів і цього разу. Кочовики, як не без підстав писав М.Ф.Котляр, «були розбиті військом Данила»²¹⁵.

Останній період війни Романовичів з Куремсою співпав з періодом міжцарювання у монгольському центрі в нижньому Поволжі Сараї. Десь наприкінці 1255 чи на початку 1256 рр. там помер хан Бату, і більше року в Улусі Джучі фактично не було стабільної влади: одним за іншим помирають затверджені великим монгольським ханом Мунке як спадкоємці Бату його сини Сартак і Улакчі²¹⁶. Приблизно в 1257 р. володарем монгольської держави у Нижньому Поволжі став брат Бату Берке²¹⁷.

Перемога у війні з Куремсою стала важливою подією в житті Волинської держави короля Данила і його брата князя Василька. Проте в цей час відбувається зрив у відносинах Волині з Литвою, подальшому розвитку стосунків із католицькими державами істотно починає заважати нова східна політика римської курії.

7 грудня 1254 р. помер папа Інокентій IV, а 11 грудня було обрано нового понтифіка Олександра IV. З самого початку правління останнього спостерігаються різкі зміни у східній політиці рим-

²¹⁴ Там же. – Стб. 841-842.

²¹⁵ Котляр М.Ф. Данило Галицький. Біографічний нарис. – С.321.

²¹⁶ За деякими джерелами, Улакчі був не сином, а внуком Бату.

²¹⁷ Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. – С.74; Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. – С.330-331.

ської курії, що проявилось у негативному ставленні нового папи по відношенню до Русі. Олександр IV став активно підтримувати в Східній Європі інших суперників Романовичів.

6 березня 1255 р. Олександр IV підготував послання Міндовгу, в якому заявив, що у відповідь на його прохання, він згоден, не дивлячись на заперечення деяких католиків, передати під владу литовському королю підкорені останнім землі королівства Русі, якими Міндовг до цього заволодів²¹⁸. В історичній літературі поширений погляд, що означена була стосувалася земель Волинського князівства і була спрямована проти короля Данила²¹⁹.

Підтримка Олександром IV короля-неофіта Міндовга, що викликало заперечення навіть в середовищі найближчого оточення папи, засвічує, що папа не був вкрай догматичним у питаннях релігійних, як це вважають деякі науковці²²⁰, коли йому треба було вирішити питання політичні. Зміст листа не дає підстав думати, що він був спрямований проти Данила, з яким, як вже відзначалось, на початку 1254 р. король Міндовг і його син Войшелк підпишуть союзницьку угоду. Як справедливо пише М.Чубатий, розрив між курією і королем Данилом відбудеться пізніше, на думку історика в 1256 р.²²¹ Нам здається, що цей розрив стався внаслідок конфлікту між волинянами і литовцями другої половини 1255 р. і його можна датувати кінцем 1255 – початком 1256 рр.

²¹⁸ *Historica Russiae Monumenta.* – Т.1. – Р.93-95; про взаємини Олександра IV з литовським королем Міндовгом див.: *Ščavinskas M. The Right of King Mindaugas to Conquer the Lands from the Point of View of the Canon Law // Colloquia russica.* – Series II, vol.3. – Данило Романович і його часи. – Івано-Франківськ, Краків, 2017. – Р.203-215.

²¹⁹ Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст. – Київ, 1983. – С.120; Котляр М.Ф. Коментар до літопису. – С.282; протилежна думка у О.В.Майорова, який вважає, що до 1257 р. папа Олександр IV підтримував з королем Данилом нормальні стосунки. Див.: *Майоров А.В. Апостольский престол и Никейская империя во внешней политике Даниила Галицкого // Rossica antiqua.* – 2011. – № 1 (3). – С.60-99.

²²⁰ *Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття.* – Львів, 2013. – С.80-81; *Войтович Л.В. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл.1225 – бл.1301).* – С.110.

²²¹ *Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії.* – С.63.

Однозначно, що папа Олександр IV в своїй політиці на сході підтримував литовського короля Міндовга і куявського князя Казимира²²². Зазначимо принагідно, що брат останнього Земовіт після звільнення з-під арешту весною 1255 р. знаходився під впливом Казимира і декілька років не брав участі в якихось спільних заходах з Романовичами. Можливо, це пояснюється тим, що самі волинські князі в 1255–1257 рр. не проявляли активності у прибалтійській політиці і в основному займалися проблемами взаємин з ординською державою. Відомо також, що в 1255 р., коли великопольські князі Пшемислав і Болеслав разом з куявським князем Казимиром здійснили похід до поморської фортеці Накло, їм на допомогу свої полки прислали краківський князь Болеслав «Сором'язливий» і мазовецький князь Земовит²²³.

Проте в 1259 р. (скоріше за все в першій половині року) проти куявського князя Казимира виникає велика коаліція, до якої входять великопольський князь Болеслав, краківський Болеслав «Сором'язливий», мазовецький князь Земовіт. Великопольська хроніка звертає увагу, що серед нападників був «*Romanus filius Danielis regis Russie, qui venerat in auxilium Semouito duci predicto (Роман, син Данила, короля Русі, який прийшов на допомогу зазначеному князю Земовиту)*». Казимир, не маючи можливості чинити опір суперникам, був вимушений скоритися їх волі і під час проведення переговорів повністю задовольнив претензії противників²²⁴. Зазначимо, що роком раніше в 1258 р. на Мазовію здійснив напад литовський князь Тройден²²⁵.

Говорячи про дії папи Олександра VI в Східній Європі, треба пам'ятати про вплив на них більш широких, можна сказати геополітичних аспектів політики папства, що проявлялося в постійній увазі римської курії до подій на Близькому Сході. Тут з моменту захоплення Єрусалиму 23 серпня 1244 р. мусульманами-хорезміяцями справи у хрестоносців йшли вкрай

²²² Włodarski B. Rywalizacja o ziemię Pruskie w połowie XIII wieku. – S. 48-50.

²²³ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.111.

²²⁴ Ibid. – Cap.129.

²²⁵ Grabowski J. Dynastia Piastów mazowieckich. – S.43.

погано²²⁶. Сподіватися про відновлення позицій християн в регіоні силами лише європейських армій не приходилося, а тому католицька верхівка припускала можливість використання проти мусульманських володарів монголів. Підстави для таких проєктів зросли в середині 50-х років XIII ст., оскільки в цей час монголи розпочинають активний наступ на Близькому Сході проти мусульман. В 1258 році їх війська на чолі з ільханом Хулагу захопили Багдад, а через рік вийшли на східний берег Середземного моря. Ільхану Хулагу в цьому наступові певний час допомагали загопи поволзького володаря Бату, а після смерті першого – Берке²²⁷. Невипадково в 1258 р. папа заборонив місіонерам вести пропаганду хрестового походу проти ворогів Данила – монголів²²⁸.

Означена тенденція в діях папства на Близькому Сході, відсутність будь-якого бажання допомагати князям Романовичам у боротьбі проти загрози із сходу стали причиною появи демагогічних за суттю листів Олександра IV із звинуваченнями на адресу руського короля в невиконанні якихось зобов'язань щодо Апостольського престолу. Проте на межі 50-х – 60-х років відбувається чергова метаморфоза в східноєвропейській політиці курії, що було, у значній мірі запізнілою, реакцією на події, які мали місце в 1257–1260 рр. спочатку у Східній, а потім у Центральній Європі.

В 1257 р. владу у приволзькій Орді, як зазначалось, захопив брат Бату Берке. З самого початку правління останнього Сарайська адміністрація прагне підсилити позиції Орди по відношенню до сусідніх країн і народів. Регіони Русі, які перед цим знаходилися під реальним контролем монголів, з цього часу зазнають нових утисків, в них сарайські чиновники здійснюють перепис населення, в підконтрольних князівствах і землях встановлюється

²²⁶ В історичній літературі можна зустріти різні дати втрати Єрусалима християнами. У зачній мірі це обумовлено тим, що нападники увірвалися до міста 15 липня, але бої в самому місті тривали до другої половини серпня 1244 р. Остаточо спротив оборонців було придушено 23 серпня, про що йдеться в листі одного з оборонців до папи Інокентія IV, надісланого у вересні 1244 р. Див.: Cronica de Mailros. Ed. J.Stefenson. – Edinburgi, 1835. – P.160.

²²⁷ Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. – С.195-196.

²²⁸ Матузова В.И., Назарова Е.Л. Крестоносцы и Русь. – С.369.

система контролю в формі влади баскаків, відбувається придушення антиординських виступів в низці міст Північно-Східної Русі²²⁹.

Водночас в ханській ставці розробляється програма, спрямована на підкорення тих земель і країн, влада над якими у монголів була номінальною або взагалі не існувала. Для реалізації цього плану були відмобілізовані значні військові ресурси. На чолі монгольського війська був поставлений досвідчений полководець Бурундай, якому Берке передав у володіння колишні землі Куремси. Володар Орди, як відзначає Л.В.Войтович, мав «*провести цю військову операцію з мінімальними втратами й у максимальному короткому часі*», оскільки йому загрожувала війна на Кавказі з ільханом Хулагу²³⁰. В ході масштабної акції монгольська верхівка перш за все прагнула нанести удар по тим державам, які реально могли заважати реалізації їх планам зміцнення системи підкорення населення Східної Європи, перш за все це стосувалося Литовської держави і держави князів Романовичів.

Молода Литовська держава тоді поступово ставала потужною силою в Східній Європі. Її володарі не тільки прагнули захопити північно-західні землі Русі, а і фактично реалізовували «*свій варіант консолідації Русі*»²³¹. В таких умовах монголи діяли за принципом «розділяй та володарюй». Вони вирішили, що краще нанести удар по Литві, ніж по володіннях Данила, оскільки останні мали добре укріплені міста та фортеці, а на допомогу Данилові могли прийти союзники – володарі Польщі і Угорщини. Бурундай застосував відносно волинських князів тактику «вимушеного союзництва»²³², примусив взяти участь у поході проти Литви волинян, став вимагати прибуття до нього князя Данила Романовича

²²⁹ Сафаргалиев М.Г. Распад Золотой Орды. – Саранск, 1960. – С.47-51.

²³⁰ Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV ст. – С.333. Про Бурундай див.: Селезнев Ю.В. К вопросу о происхождении полководца Бурундай // Золотоордынское обозрение. – Вып.9(2). – Казань, 2021. – С.236-246..

²³¹ Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – Москва, 1959. – С.375-426; Греков И.Б. Восточная Европа и упадок Золотой Орды. – Москва, 1975. – С.19-20, 31-32; Gudavicius E. Mindaugas. – P.241-307.

²³² Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. – С.202.

ча. В ханській ставці, ймовірно, знали про виникнення конфлікту між Литвою та державою Романовичів в попередній час. Дізнавшись про загрозу з боку монголів, король Данило, можливо остереігаючись за своє життя, вирішив на зустріч з Бурундаєм не їхати, а до монголів направився Василько. «**Приде. Боуранда. со силою великою. посла же послы. к Данилови река. идоу на Литвоу. уже еси миренъ понди со мною. Данилови же сѣдшоу с братомъсо сѣмъ печалнымъ бывше. гадахоутъ. вѣдахоутъ бо. аще Даниль поедеть. и не боудеть с добромъ. сгадавъше вси. и еха Василко за брата**»²³³.

Взимку 1258/59 р.²³⁴ Бурундай здійснює складний і віддалений похід на Литву, в якому був вимушений взяти участь разом із військом князь Василько²³⁵. Литва внаслідок нападу була спустошена («**взяша Татарове всю землю Литовску**»²³⁶). Висновок О.К.Кравцевича, що похід Бурундай на Литву порушив тривалі мирні відносини Литви і Волинського князівства, є помилковим²³⁷, оскільки ці взаємини були порушені після невдалої спроби здійснення походу на Київ в 1256 р.²³⁸ Не має доказів і думка В.О.Чукаєвої про те, що монголи тоді прийшли на Русь на прохання Данила, щоб разом воювати проти Литви²³⁹. Напад Бурундай на литовські землі, в якому був вимушений взяти участь Василько, призвів до подальшого різкого погіршення відносин між Міндовгом та Данилом. В час, коли монголи воювали в Литві, провели рейд до Ятвязької землі, король Данило і Лев здійснили похід до Поніманья, де прагнули захопити «**ворога своєво. Вѣшелка. и Тевтила** (Войшелка і Товтивіла. – авт.)». Дії Данила Романовича

²³³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб. 846.

²³⁴ Про хронологію виправи монголів на чолі з Бурундаєм на Литву див.: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz. Król Rusi (ok.1201–1264). – S.407-409.

²³⁵ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.847.

²³⁶ ПСРЛ. – Т.5: Псковская вторая летопись. Софийская первая летопись. – Санкт-Петербург, 1851. – С.57; пор. ПСРЛ. – Т.7: Летопись по Воскресенскому списку. – Санкт-Петербург, 1856. – С.162.

²³⁷ Крауцевіч А.К. Стварэнне Вялікага княства Літоўскага. – С.157.

²³⁸ Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. – С.380-381.

²³⁹ Чукаева В.А. Русские княжества и Золотая Орда.1243–1350. – Днепропетровск,1998. – С.38.

були відповіддю на напад литовців на поніманські міста, під час яких був захоплений син Данила Роман («**та Вѣшелгъ сѣа его Романа**»)²⁴⁰.

Наступний похід Бурундая кінця 1259 – початку 1260 рр. також не був спрямований проти держави Романовичів, а мав на меті напад на Польщу. Однак і цього разу князь Василько мав виконувати функції союзника ординців, а король Данило був вимушений шукати порятунку у західних сусідів, спочатку в Польщі, а згодом в Угорщині («**Данилови же оубогавшоу са. повѣже в Ляхы. а из Ляховъ повѣже во Оугры**»)²⁴¹. Як засвідчують джерела, у виправі монгольського оглана, крім волинян, взяли участь литовці і ятвяги, на землі яких перед цим були здійснені напади монголів. Цього разу маршрут походу пролягав через Волинь, де Бурундай добився знищення укріплень Шумська, Данилова, Стожеська, Львова, Крем'янця, Луцька та Володимира. Мешканці Холму відмовилися виконувати волю Бурундая²⁴².

Монгольський полководець із Забужжя спрямував свої війська до Малої Польщі, тут вони спочатку підійшли до Любліна, потім до Завихосту, проте джерела не повідомляють про захоплення нападами цих міст. Біля Завихосту монголи переправилися через Віслу і підійшли до Сандомиру. Як повідомляє Великопольська хроніка, «*Tartaricum Pruthenis, Ruthenis, Comanis et aliis gentilibus (Tartari з Пруссами, Рутенами, Команами і іншими народами)*» напали на місто в 1259 р. «*ante festum sancti Andree (перед святом святого Андрія)*», тобто до 30 листопада²⁴³. Рочник Красінських розповідає про цю подію під 1260 р.: «*Anno Domini 1260 Thartari depredantur Sendomiriam, Cracoviam que Bithom, per duos menses depopularunt auxilio ducum Russiae (В рік Божий 1260 Тартари спустошили Сандомир, Краків і Битом, протягом двох місяців розорили за допомогою князів Русі)*»²⁴⁴.

²⁴⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.847.

²⁴¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.849; *Krakowski C. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku.* – S.187-196.

²⁴² ПСРЛ. – Т.2. – Стб.851-852.

²⁴³ *Chronica Poloniae Maiores.* – Cap.130.

²⁴⁴ *Rocznik Krasieńskich // МРН.* – Т.3.– P.133.

Докладний опис навали військ Бурундая на південну Польщу зберігся в Галицько-Волинському літопису²⁴⁵. За його даними, монголи пройшли повз Люблін і Завихост, переправилися біля останнього через Віслу, і обложили Сандомир. Бої за місто продовжувалися чотири дні, після чого Сандомир внаслідок штурму було захоплено. Чимало сандомир'ян було виведено завойовниками з міста, і вони протягом двох діб знаходилися в болоті на березі Вісли. Проте через два дні нападники всіх їх винищили. Про активну участь волинських учасників виправи Бурундая літопис нічого не повідомляє²⁴⁶.

В Рочнику свентокшиському розповідається про те, що обороною Сандомиру керував очільник гарнізону Петро з роду Крампів, який вступив у переговори з монголами, запропонував їм угоду і пообіцяв виплату данини, проте нападники його захопили в полон, а інших сандомир'ян перебили. В пам'ятці відзначено, що завойовниками були «*Tartari subiugatis Bersabeis, Lithwanis, Ruthenis et aliis gentibus (Тартари, які привели Волохів, Литвинів, Рутенів та інші народи)*»²⁴⁷. В повідомленні Рочника краківського капітулу про участь русів нічого не говориться. Проте звертається увага на те, що Сандомир було захоплено скоріше хитрістю, ніж силою. В цьому ж творі підкреслюється, що навала Бурундая нанесла Польщі більші втрати, ніж вторгнення монголів на початку 1241 р.²⁴⁸ Ця інформація дає підставу думати, що її автор мав на увазі невиконання Бурундаєм обіцянок, які той дав сандомир'янам, але не виконав. В цьому джерелі йдеться також про розорення монголами, після захоплення Сандомиру, Сандомирської і Краківської

²⁴⁵ При підготовці огляду джерел про напад монголів на Сандомир ми використали результати аналізу пам'яток з цієї теми, зроблений Н.І.Щавелевою і Р.Урбанським. Див.: *Щавелева Н.И.* К истории второго нашествия монголо-татар на Польшу // *Восточная Европа в древности и средневековье.* – Москва, 1978. – С.310-311; *Urbański R.* Tartarorum gens brutalis. – S.239-248.

²⁴⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.853-854.

²⁴⁷ *Rocznik świętokrzyski // МРН.* – Т.3. – P.73; *pop. Rocznik krótki.* – P.806.

²⁴⁸ *Rocznik kapitulny krakowski.* – P.806-807.

земель²⁴⁹. Про обман сандомир'ян монголами повідомляється в Каталозі краківських єпископів²⁵⁰.

В Великопольській хроніці стверджується, що мешканців міста обманули князі Русі «*Wasilko, frater Danielis regis Russie, Leo quoque et Romanus filii predicti (Василько, брат короля Русі, Лев і Роман, сини останнього)*», які умовили їх здатися, пообіцявши милість монголів, проте останні сандомир'ян перебили²⁵¹. В хроніці Яна Длугоша (XV ст.) зведена інформація всіх польських джерел. В цій пам'ятці є цінна інформація про втечу краківсько-сандомирського князя Болеслава «Сором'язливого» в Угорщину і про те, що після захоплення Сандомиру монгольські війська ще три місяці (десь до початку лютого 1260 р.) перебували на території Польщі, дійшли до Кракова і сілезького міста Битому. Зазначимо, що Ян Длугош помилково вважав, що монгольські війська очолював не Бурундай, а Телебуга і Ногай, які насправді напали на польські землі в 1289 р.²⁵²

Необхідно зупинитися на розповіді Великопольської хроніки про начебто підступні відносно мешканців Сандомиру дії Василька та його племінників Лева та Романа (якого, вірогідно, в той час вже не було на світі). Ц. Краковський заперечував цю інформацію і писав, що сандомирці припинили опір не через якусь зраду, а у зв'язку із загрозою голоду та епідемії²⁵³.

В 2006 р. в нашій книзі «Корона Данила Галицького» ми висловили припущення, що розповідь Великопольської хроніки є тенденційною вигадкою автора цього твору. По-перше, його інформація не підтверджується більшістю джерел (польськими рочниками та Галицько-Волинським літописом), по-друге, волинським князям було вкрай не вигідне розорення польських зе-

249 Ibid. – P.807.

250 Katalogi biskupów krakowskich // МРН. – Т.3. – P.361

251 Chronica Poloniae Maiores. – Cap.130.

252 *Długossii J. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae.* – P.124-126,128; *Labuda G. Żaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza.* – S.158-159; *Polskie tradycje wojskowe.* Pod red. *J.Sikorskiego.* – Warszawa, 1990. – S.157 (автор розділу – Т.Новак).

253 *Krakowski C. Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku.* – S.191, pos.76.

мель²⁵⁴. Р.Урбанський, порівнявши свідчення різних польських джерел про події в Сандомирі, також звертає увагу на вкрай тенденційну в негативному плані і недостовірну розповідь автора Великопольської хроніки щодо участі в розправі над мешканцями міста волинських князів і їх підданих. Як пише науковець, «*русини стали татарськими парламентарями, не маючи, можливо в тій справі великого вибору*»²⁵⁵.

Згідно погляду Б.В.Черкаса, під час переговорів з сандомирцями Бурундай фактично ухилився від своїх обіцянок, запропонувавши мешканцям Сандомиру за посередництвом Василька Романовича придатні умови капітуляції, які потім не виконав²⁵⁶. Нагадаємо, що подібні дії були характерними для монгольської дипломатії. Таким же чином вони поступили після битви на Калці в травні 1223 р., коли за посередництва бродника Плоскіні також обіцяли помилувати київського князя Мстислава Романовича і його воїнів, а потім розправилися з ними²⁵⁷. Аналогічно Бурундай прагнув діяти і по відношенню до мешканців Холму, проте останні не піддалися на його провокацію.

Участь князя Василька у виправі Бурундая, на думку Б.Влодарського, не зіпсувала добрих стосунків Романовичів з Польщею²⁵⁸. Н.І.Щавелева також відзначала, що «*татарам не вдалося надовго розсварити сусідні держави*». Швидке відновлення стосунків між волинськими та польськими володарями після нападу Бурундая на малопольські землі свідчить, що участь руських князів в кампанії не призвела до загострення стосунків між Волинською державою і Польщею²⁵⁹.

254 *Головко О.Б.* Корона Данила Галицького. – С.352.

255 *Urbański R.* Tartarorum gens brutalis. – S.246.

256 *Черкас Б.В.* Західні володіння Улусу Джучі: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста (XIII–XIV ст.). – С.109.

257 ПСРЛ. – Т.1: Лаврентьевская летопись. Изд. второе. Вып.1-3. – Ленинград, 1926-1928. – Ст.6.446.

258 *Włodarski B.* Polska i Ruś. – С. 145.

259 *Щавелева Н.И.* К истории второго нашествия монголо-татар на Польшу. – С. 314.

На думку В.Л.Егорова, події 1259–1260 рр. показали нездатність Данила Романовича дати відсіч ординцям, що призвело до повного утвердження влади монголів над Південно-Західною Руссю. Цей дослідник докоряє князю, що той злякався монголів і втік під час походу Бурундая²⁶⁰. Проте таке звинувачення не є коректним. Князі Романовичі тоді не мали можливості розпочати війну з потужним монгольським військом, до того ж загальна міжнародна ситуація довкола їх держави була несприятлива. Ймовірно, король Данило хотів не тільки врятуватися (що природно!) від монголів, а і прагнув знайти можливих союзників проти кочовиків. Саме цим пояснюється, згадана вище, інформація літопису, що тоді він відвідав Польщу та Угорщину («**Данилови же оубоавшоу сь. повѣже в Лахы. а из Лаховъ повѣже во Оугры**»)²⁶¹. Але спроба волинського короля знайти там союзників проти монголів не дала результату. Польща в цей час зазнала удару з боку ординців, а угорський двір турбувала ситуація в Центральній Європі, де в цей час розгорнулася нова фаза війни «за спадщину Бабенбергів»²⁶². До того ж угорський король Бела IV був наляканий листом Берке, в якому монгольський володар загрожував королю нападом, якщо той буде допомагати ворогам монголів і не укладе з кочовиками союз²⁶³.

Похід монголів проти литовців, в якому вимушені були взяти участь волиняни, призвів до повного розриву відносин між Романовичами і Міндовгом. Саме після монгольської виправи на Литву, як повідомляє Галицько-Волинський літопис, «...я **вышелг сына его Романа**»²⁶⁴, тобто литовці на чолі із сином Міндовга Войшелком захопили у полон новогрудського князя Романа Даниловича. Обставини подальшого життя Романа невідомі. В давньо-

²⁶⁰ Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. – С.189.

²⁶¹ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.850.

²⁶² Włodarski B. Polska i Ruś. – С. 145–146; Mika N. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278. – S.78.

²⁶³ Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrancia. Ed. A.Theimer. – Т.1. Ab Honorio pp. III usque ad Clementem pp. VI. 1216–1352. – Romae, 1859. – P.239–241; Золотая Орда в мировой истории. – С.376 (автор розділу – Р.Хаутала).

²⁶⁴ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.848.

руських джерелах про князя інформація більше не зустрічається, проте про його участь у поході до Польщі разом з Васильком і Левом згадує (скоріш за все помилково) Великопольська хроніка²⁶⁵.

Визнаючи певні успіхи дій в контексті східноєвропейської політики Бурундая наприкінці 50-х років, необхідно звернути увагу на те, що монгольський полководець не зміг у повній мірі реалізувати накази свого володаря Берке. Не було знищено найбільш укріпленого міста князів Романовичів Холму, а саме головне, монголам не вдалося нанести достатньо потужного удару по Польщі.

Г.Вернадський справедливо писав, що монголи прагнули помститися Данилові за попередні свої невдачі²⁶⁶. Але слід погодитися з думкою тих вчених, які заперечують факт підкорення на межі 50-60-х років XIII ст. держави Романовичів владі Орди²⁶⁷. Зокрема, М.Ждан відзначав, що і тоді монголи не створили в Південно-Західній Русі якоїсь системи контролю над володіннями Романовичів, а король Данило продовжував залишатися сувереном своєї держави²⁶⁸. С.М.Соловйов, узагальнюючи діяльність короля Данила, підкреслював: «*Данило зробив для Південної Русі все, що можна було від нього очікувати при тих важких обставинах... Фортеці були зриті за наказом татарського баскака, проте Холм був збережений, і взагалі відносини монгольські не були тяжкими на півдні, гроза Бурундаєва начебто пройшла повз...*»²⁶⁹. А.М.Насонов писав, що джерела, розповідаючи про похід Бурундая на захід, практично нічого не говорять про підкорення Галицько-Волин-

²⁶⁵ Chronica Poloniae Maiores. – Cap.130.

²⁶⁶ Вернадский Г. Монголы и Русь. – Тверь, Москва, 1997. – С.165.

²⁶⁷ Грицак П. Галицько-Волинська держава. – Нью-Йорк, 1958. – С.108; Чукаєва В.А. Русские княжества и Золотая Орда: 1243–1350. – С.38,57; Пізні кочовики Східноєвропейського світу. – Луганськ, 2002. – С.85 (автор розділу – В.О.Чукаєва).

²⁶⁸ Ждан М. До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди. – Мюнхен, Нью-Йорк, 1968. – С.17.

²⁶⁹ Соловьев С.М. Сочинения. – Кн.2. История России с древнейших времен, т.3-4. – Москва, 1988. – С.183.

ського князівства Орді²⁷⁰. Тут варто відзначити, що подальший регрес у розвитку Волині і Галичини в 60-х – 70-х роках XIII ст. відбувся в більшій мірі не внаслідок навали Бурундая, а через загострення внутрішньополітичної боротьби, яке сталося після смерті короля Данила Романовича (1264 р.), а ще більше кончини його брата князя Василька Романовича (1269 р.) і початку жорстких конфронтацій між їх нащадками.

Військові акції Бурундая в Європі припинилися так само неочікувано, як і дії полків хана Бату за двадцять років до цього. Причиною припинення військової експедиції Бурундая до Польщі стала гостра потреба поволзької Орди переорієнтувати свої зусилля на південний напрям. Її володар Берке вступив в конфлікт за володіння Закавказзям з монгольським улусом Ілханів, який у другій половині 50-х років утвердився на Близькому Сході.

В цей же час спостерігається загальне погіршення відносин Риму з монголами, що стало наслідком провалу планів курії використати наступ ілхана Хулагу проти мусульман на Близькому Сході²⁷¹. Походи Бурундая проти Литви та особливо розорення його військами Польщі наприкінці осені 1259 – на початку весни 1260 рр. вкрай налякали католицькі країни Європи. Саме цими обставинами слід пояснити чергові метаморфози у східній політиці папства. 17 грудня 1259 р. папа Олександр VI закликає рицарів Тевтонського ордену до війни проти монголів²⁷². 25 січня 1260 р. понтифік заявляє про опіку престолу св. Петра над всіма володіннями Тевтонського ордену, обіцяє його рицарям – учасникам походу проти монголів, що планувався, передати всі руські землі, які вони під час походу завоюють, але при умові добровільної відмови від них руських

²⁷⁰ Насонов А.Н. Монголы и Русь (история татарской политики на Руси). – Москва, Ленинград, 1940. – С.33.

²⁷¹ Guzman G. Christian Europe and Mongol Asia: First Medieval Intercultural Contact Between East and West // Essays in Medieval Studies. – 1985. – №2 – P.233-234; Егоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII-XIV вв. – С.196.

²⁷² Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. – Bd. 1, h.2. Ed. A.Seraphim. – Königsberg, 1909. – №82. – P.73-74.

князів²⁷³. 21 березня та 8 квітня папа повторив зазначені звернення в листах до ландмейстера Тевтонського ордену в Пруссії Гартмуда фон Грюнбаха²⁷⁴.

Відомо, що тоді у відповідь на заклик папи Олександра VI в Пруссії розпочинається цілком реальна підготовка до військової експедиції проти монголів, у зв'язку з чим сюди прибувають загони хрестоносців. Весною 1260 р. хрестоносний контингент, який створювався тут із прибулих з різних католицьких країн рицарів, очолює Гартмуд фон Грюнбах. У вересні 1260 р. папа звертається до володарів Чехії та Бранденбурга, німецьких єпископів з вимогою провадити активне залучення нових хрестоносців для участі в акції проти ординців²⁷⁵.

Проте повстання пруссів проти Тевтонського ордену, яке розпочалося наприкінці вересня того ж року внаслідок великої поразки хрестоносців на чолі з тодішнім ливонським ландмейстером Буркхардом фон Хорнхаузенем (призначений керівником Ливонського ордену в 1257 р.) і маршалом Пруссії Генріхом Ботелем (обидва орденські керівники в битві загинули!) від війська литовського племені жемайтів (жмуді) на озері Дурбе 13 липня 1260 р.²⁷⁶, примусило рицарів направити свої зусилля проти виступу прибалтів. Однак в січні 1261 р. прусси на чолі з Геркусом Мантасом (Геркусом Монте) нанесли хрестоносцям поразку біля селища Покарвіс, а жемайти на початку лютого розбили рицарів поблизу замку Лієлвард²⁷⁷. Як реакцію на ці події слід розглядати спеціальну буллу папи Олександра IV 8 квітня 1261 р. єпископам куявському і кульмському, де понтифік доручав вказаним ієрархам направляти рицарів, які мали йти у похід проти монголів, на допомогу хрес-

²⁷³ Ibid. – №88. – P.78-79; №89. – P.80-81.

²⁷⁴ Ibid. – №98, 99. – P.84-86.

²⁷⁵ Ibid. – №111,112. – P.101-102.

²⁷⁶ Petri de Dusburg. Chronicon Terrae Prussiae. – S.96-99; *Петр из Дусбурга*. Хроника земли Прусской. – С.89-92; *Biskup M., Labuda G. Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach.* – S.178-180 (автор тексту – Г.Лябуда); *Gladysz M. The forgotten crusaders. Poland and the crusade movement in the twelfth and thirteenth century.* – P.333.

²⁷⁷ Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. – С.63-64.

тоносцям в Прибалтиці²⁷⁸. На думку Р.Урбаньського, епістолярна діяльність папи Олександра IV не мала реальних наслідків, «її результат був один – марнослів'я»²⁷⁹.

Вторгнення Бурундая і розорення Волині, безумовно, негативно позначилися на зовнішній політиці держави Романовичів, яка на межі 50–60-х років відмовилася від активних дій в Прибалтиці. Таку ситуацію перш за все відчуло на собі Мазовецьке князівство, князь якої Земовит не міг вже розраховувати у боротьбі з братом кюявським князем Казимиром на допомогу від тестя. 15 червня 1260 р. ландмейстер Тевтонського ордену в Пруссії Гартмуд фон Грюнбах уклав у Трошині угоду із Земовитом, в якій була зафіксована передача мазовецькому володарю одної шостої ятвязьких земель, наданих тому за рацибожським договором 1254 р.²⁸⁰ Як відзначає Г.Лябуда, перед цим 4 серпня 1257 р. Казимир і Земовит у Вроцлавку зреклися від претензій на південні землі Пруссії²⁸¹. Нові домовленості Земовита з Орденем були також направлені проти кюявського князя²⁸². Мазовецько-орденський союз мав негативні наслідки для Земовита, оскільки в конфлікт проти нього незабаром знову вступили прусси і литовці.

В 1260 р. відновилася війна за спадщину Бабенбергів. На початку березня 1260 р. чеський король Пршемисл Отакар II вирушив із військом у напрямку кордону з Угорщиною. На допомогу Белі IV прийшли половецький хан Альпа, польські володарі краківсько-сандомирський князь Болеслав «Сором'язливий» і син кюявського князя Казимира Лешко «Чорний», король Данило Романович. До табору Пршемисла Отакара II увійшли бранден-

²⁷⁸ Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. – Bd. 1, h.2.– №134. – P.111; Sarnowsky J. The Teutonic Order confronts Mongols and Turks // *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Ed. M. Barber. – Aldershot, 1994. – P. 253-262; Горбач Т. Inter pacem et bellum. Польша і Німецький орден у XIII – на початку XV ст. – С.70.

²⁷⁹ *Urbański R.* Tartarorum gens brutalis. – S.251.

²⁸⁰ Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. – Bd. 1, h.2. – №104. – P.89-91.

²⁸¹ *Biskup M., Labuda G.* Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. – S.150-151 (автор тексту – Г.Лябуда).

²⁸² *Włodarski B.* Polska i Ruś. – S.180.

бурзький маркграф Оттон, карінтійські герцоги Ульріх і Філіп, вроцлавський князь Генріх і опольсько-раціборський князь Владислав²⁸³. Як справедливо зазначають дослідники, участь Данила Романовича в цій війні носила у певній мірі випадковий характер, оскільки волинський володар в той час знаходився у вигнанні, не мав значних власних військ і не був зацікавлений в результатах конфлікту між Чехією і Угорщиною²⁸⁴.

12 липня 1260 р. біля австрійського села Кресенбрунн армія Пршемисла Отакара II розбила військо угорців і їх союзників половців²⁸⁵. 8 жовтня 1260 р. Пршемисл Отакар II написав розлогого листа до папи Олександра IV, в якому розповів про свій конфлікт з угорським королем Белою IV, перемогу над суперником, великі трофеї, які були захоплені після битви. Наприкінці послання чеський король звертає увагу на те, що він не хотів знищення і підкорення сусіднього королівства, оскільки це створювало небезпеку захоплення з боку монголів як для Угорщини, так і його держави²⁸⁶. 31 травня 1261 р. між ворогуючими сторонами у Відні була укладена мирна угода, за умовами якої Бела IV відмовився від претензій на Штірію і заплатив данину у розмірі 11 тис. гривень срібла²⁸⁷.

В 1261 р., за інформацією Великопольської хроніки, військо «*christianorum Theutonicorum et Polonorum (християн тевтонців і поляків)*» напали на Литву і інші балтські народи, але зазнали

²⁸³ *Mika N.* Walka o spadek po Babenbergach. 1246 – 1278. – S.78.

²⁸⁴ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – Т.3. – С. 519; *Войтович Л.В.* Остання еміграція короля Данила Романовича. – С.92.

²⁸⁵ *Mika N.* Walka o spadek po Babenbergach. 1246–1278. – S.60-63; *Гарді Д.* Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича. – С.200-204; *Войтович Л.В.* Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. – С.109; *Федорук А.М.* «Danielem regem et filios eius»: військова діяльність у великих битвах періоду війни за «австрійську спадщину» // *Colloquia Russica. – Series II. – Vol.3: Данило Романович і його часи.* – Краків, 2017. – С.234-236; *Ліхтей І.М.* Друга чесько-угорська війна (1260 р.) та участь у ній короля Русі Данила Романовича // *Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія історія.* – Вип.2(37). – 2017. – С.73-74.

²⁸⁶ CDH. – Т.4, v.3. – Budae, 1829. – P.18.

²⁸⁷ *Mika N.* Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246–1278. – S.79.

від них нищівної поразки. Як припускає Т.С.Горбач, в цьому поході на боці хрестоносців взяв участь мазовецький князь Земовит, а описані польським хроністом події мають відношення до битви біля Покарвісу, що мала місце 22 січня 1261 р.²⁸⁸ 23 червня 1262 р. під час зіткнення з литовцями загинув мазовецький князь Земовит, а його син Конрад був захоплений у полон²⁸⁹. Після нападу на мазовшан литовці здійснили виправу проти Волині, проте князь Василько наніс їм поразку²⁹⁰.

Наприкінці літа – на початку осені того ж року із вигнання до Холму повернувся король Данило Романович. Перед володарем Волинської держави стояло чимало складних проблем внутрішнього і зовнішньополітичного характеру, більшість яких були викликані наслідками навали Бурундая і загострення відносин з Литовською державою. Восени 1262 р у волинському місті Тарнаві відбулися переговори короля Данила, його синів Лева і Шварна, князя Василька, його сина Володимира з краківсько-сандомирським князем Болеславом «Сором'язливим». **«Посем же Быѣ снемь, – пише літопис, – Роускимъ княземъ. с Ладьскимъ княземъ. с Болеславомъ. и снимашася. в Тернавьѣ Данило князь со шварна сїома своимъ. со Лвомъ. и со Шьварномъ. а Василко князь со своимъ сїмъ Володимеромъ. и положиша радъты межи собою. в землю Роускоу и Ладьскоу. оутвердивъшеся крѣтмъ чѣтнъмъ. и тако розвѣхашася. во свояси»**²⁹¹. Перш за все володарям слід було подолати негатив, що виник між Волинню і Малою Польщею внаслідок вимушеної участі руських дружин у виправі Бурундая на польські землі. Як не без підстав вважає В.М.Нагірний, після означених подій стосунки між Болеславом «Сором'язливим» і Романовичами **«залишалися напруженими, а можливо і ворожими»**²⁹².

²⁸⁸ Горбач Т. Inter pacem et bellum. Польша і Німецький орден у XIII – на початку XV ст. – С.70-71.

²⁸⁹ Rocznik Traski. – P.839.

²⁹⁰ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.855-857.

²⁹¹ Там же. – Стб.857-858.

²⁹² Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.288.

Однозначно, що під час перетрактацій в Тарнаві Данило і Болеслав обговорили ситуацію, яка склалася в Мазовецькому князівстві у наслідок смерті князя Земовита, і прийняли рішення щодо механізму в можливого контролю сторін над цим князівством, а також проаналізували стан відносин Краківсько-Сандомирського і Волинського князівств з Литовською державою і виробили план дій проти Міндовга. Враховуючи факт загибелі литовського короля восени наступного року внаслідок змови його суперників, можна припускати, що питання взаємодії з литовською опозицією на чолі з князями Довмунтом і Тренітою також обговорювалося на зустрічі краківського князя і руського короля. За результатами переговорів Болеслав «Сором'язливий» і волинські володарі підписали угоду.

В Галицько-Волинському літопису є вкрай лаконічна згадка про те, що в той час король Данило **«поѣхалъ в Оугры»**²⁹³. На підставі цього свідчення В.М.Нагірний припускає, що ця поїздка відбулася напередодні з'їзду в Тарнаві і метою цієї подорожі був пошук волинським королем посередництва у угорського короля в майбутніх переговорах з краківським князем Болеславом²⁹⁴. На наш погляд, відсутність точних даних про час і зміст цієї поїздки не дає підстав для такого категоричного припущення, хоча однозначно, що Данило Романович міг ці питання обговорити і вирішити з Белою IV і тоді, і під час свого попереднього тривалого перебування в Угорщині в другій половині 1260 – першій половині 1262 рр.²⁹⁵ Розглянуті події були в житті короля Русі Данила Романовича останніми, про які ми можемо дізнатися з джерел. Невдовзі галицько-волинський хроніст із сумом повідомляє про смерть свого володаря: **«А король вашеть тога впалъ в болестъ великоу. в неи же сконча животъ свои. и положиша во цркви стѣѣ Бци. в Холмѣ юже вѣ самъ создалъ»**²⁹⁶.

²⁹³ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.857.

²⁹⁴ Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264. – S.289.

²⁹⁵ Войтович Л.В. Остання еміграція короля Данила Романовича. – С.93-94.

²⁹⁶ ПСРЛ. – Т.2. – Стб.862.

Вірогідно, що це сталося наприкінці травня – на початку червня 1264 р.²⁹⁷

З першої половини 60-х років XIII ст. розпочинається новий період у політичному житті країн Східної і Центральної Європи, який знаменувався в історії Польщі підсиленням об'єднавчих тенденцій, а в історії Русі прагненням її населення протистояти експансіоністським планам сусідів, перш за все Орди і Литви.

²⁹⁷ Д. Домбровський пише, що «король Данило помер найвірогідніше у весняні місяці 1264 р.». Див.: Dąbrowski D. O zgonie Daniela Romanowicza i jego następstwach dla Rusi Halicko-Wołyńskiej // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 294; *idem*. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. – Kraków, 2016. – S.355.

ПІСЛЯМОВА

Вивчення взаємин Русі і Польщі в добу середньовіччя автором цієї книги має вже свою відносно велику в межах людського життя історію. Вперше з цікавими і водночас складними для інтерпретації записами давньоруських літописів, інших джерел, де висвітлюються факти взаємин двох слов'янських країн X–XIII ст., я ознайомився ще студентом третього курсу Харківського університету в другій половині 1972 – першій половині 1973 р. Це дало змогу для написання згодом у 1975 р. дипломної роботи на тему «Польща і польсько-руські відносини в давньоруському літописанні початку XII ст.» (керівником роботи був завідувач кафедри історії середніх віків доцент Анатолій Ілліч Мітряєв). У 1978 р. я вирішив написати узагальнюючу роботу про політичні взаємини Русі та Польщі в домонгольський період. В процесі реалізації цієї мети після завершення аспірантури в Інституті історії АН України мною в 1984 р. керівництвом доктора історичних наук Миколи Федоровича Котляра була захищена кандидатська дисертація, а в 1988 р. її текст у дещо зміненому вигляді був надрукований як монографія.

Завершуючи написання запропонованої зараз книги, сподіваюся, що її поява аж ніяк не порушить крилатий вислів давньогрецького філософа Геракліта: «*In idem flumen bis non descendimus (Ми не входимо двічі в одну і ту ж саму ріку)*» і моє нове дослідження з історії взаємин Русі та Польщі все ж таки істотно відрізняється від праці, яка побачила світ більше тридцяти років тому. При написанні нової книги мною були знову переглянуті всі можливі для аналізу теми джерела, враховані результати досліджень, які в останні десятиліття зробили колеги по історичному цеху з вивчення минулого країн Центральної та Східної Європи в добу класичного середньовіччя. Однозначно, що при написанні цього тексту були використані також результати напрацювань і спостережень книг і статей, які були підготовлені мною в 90-х роках ХХ та на початку ХХІ ст. Також були виправлені і деякі неточності, а також враховані зауваження і побажання інших дослідників до моїх попередніх праць.

В процесі підготовки цієї книги я вважав логічним завершити її новим розділом, який мав бути присвячений взаєминам руських та польських князівств в середині XIII ст., а саме часу, коли внаслідок монгольської навали кінця 30-х – початку 40-х років в житті країн і народів Центральної та особливо Східної Європи починають відбуватися значні, переважно кризові, метаморфози. Вибір верхньої хронологічної планки дослідження був обумовлений, перш за все, такими віхами як походи монгольського полководця Бурундая на Литву, Ятвягію, Південно-Західну Русь (це була військова демонстрація з великими негативними наслідками для Волинського князівства), Польщу в 1259 р.; чергове зіткнення в 1260 р. Королівств Чехія та Угорщина в рамках тривалої війни за австрійську спадщину; початок другого повстання народів Прибалтики на чолі з Геркусом Мантосом проти хрестоносної експансії в 1260 р. Подіями, що вплинули на розвиток країн Центрально-Східної Європи в наступні десятиліття, безумовно, стали кончини мазовецького князя Земовита (23 червня 1262 р.) та, особливо, литовського короля Міндовга (осінь 1263 р.) і руського короля Данила Романовича (весна 1264 р.). Зазначимо, що в 1266 р. помер ще один впливовий в Східній Європі володар – керівник Улусу Джучі хан Берке.

В історії людства, особливо в середньовіччя, коли в державному житті унікальну роль відігравали постаті монархів і самі держави мали патримоніальний характер, кончини володарів досить часто призводили до значних потрясінь. Не були винятками і кризові ситуації, що виникли внаслідок таких подій, в 60-х роках XIII ст. в державах Центрально-Східної Європи. Зазначимо, що швидше всього негативні явища завершилися в Польщі, правляча еліта якої поступово пододала відцентрові тенденції розвитку країни. Це призвело до відновлення відносної єдності Польської держави на початку XIV ст. у правління короля Владислава I «Локетка» (роки правління 1275–1333 рр., з 1320 р. – король). Молода Литовська держава в останню третину XIII – перші десятиліття XIV ст. у жорстокому протистоянні з прибалтійськими Орденами і татарськими державами Східної Європи поступово перетвори-

лася в могутнє Велике князівство Литовське, до складу якого увійшло чимало руських князівств і земель.

Непростою в останні десятиліття XIII ст. і подальший час була історія Південно-Західної Русі. Волинська земля стала наприкінці XIV ст. складовою згаданого Великого князівства Литовського, проте до цього протягом багатьох десятиліть її князь Любарт був одним з найбільш потужних володарів Центрально-Східної Європи. Важливу роль у міжнародному житті регіону відіграло тоді і Подільське князівство, яке постало в середньому Придністров'ї внаслідок протистояння Литви і Орди на початку 60-х років XIV ст. Галицька земля протягом цього століття поступово втратила свою колишню міць, стала на засадах персональної унії володінням королів Польщі Казимира III, Людовіка Анжуйського (Угорського), Ядвіги та Владислава Ягелли, а потім, в 30-х роках XV ст. перетворилася на одну з провінцій Польського королівства.

І на завершення цієї невеликої післямови хотів ще раз нагадати читачам слова видатного німецького історика XIX ст. Леопольда фон Ранке про одне з його досліджень: *«Історія взяла на себе обов'язок судити минуле, давати настанови сучасному на благо прийдешніх століть. Ця праця не може бути джерелом натхнення щодо таких цілей. Її мета лише в тому, щоб показати, як все відбувалося насправді»*¹. Автор цих рядків не є настільки самовпевненим, щоб стверджувати, що його робота є істиною в останній інстанції при висвітленні подій з минулого взаємин Русі і Польщі. Але прагнення до пошуку і максимально можливого в міру моїх вміння і здібностей висвітлення цих подій, і це абсолютно щиро, у мене при написанні цієї книги було...

Київ, 2018–2021 рр.

¹ Ranke L. Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514. – Leipzig, Berlin, 1824. Цит. за: Савельєва И.М., Полетаєв А.В. Становление исторического метода: Ранке, Маркс, Дройзен // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – Вып. 18. – Москва, 2007. – С.82

ІЛЮСТРАЦІЇ

До розділу I

1.1. Слов'янські просвітителі Кирилл-Константин і Мефодій

1.2. Зимнівське ранньосередньовічне городище
поблизу Володимира-Волинського

Item in alio thomo sub Johē. xv. pp.
 dagone iudex ⁊ ote senatrix. ⁊ filij conū
 nificā. ⁊ lambertus. legunt beato ferro
 comulisse unā ciuitatē nōm. q̄. ē. schig-
 nelne. cū omib; suis p̄tinentijs infra
 hos affines. sicuti incipit a p̄mo latere
 longū mare sine. Præter usq; in locum
 q̄ d̄r rulle. ⁊ fines rulle extendente usq;
 in Græcoā. ⁊ usq; ad flum̄ odere recte
 in locū qui d̄r alemura ⁊ ab ipsa ale-
 mura usq; in frā mulze. ⁊ a fine recte
 inira odere. ⁊ exinde ducente iuxta
 flum̄ oddera. usq; in p̄dictā ciuitatē
 schnefche.

1.3. Грамота «Dagote iudex» (фрагмент)

1.4. Златник київського князя
 Володимир Святославича

1.5. Кведлінбурзький монастир – один з центрів
 германської анналістики

1.6. Змійові вали

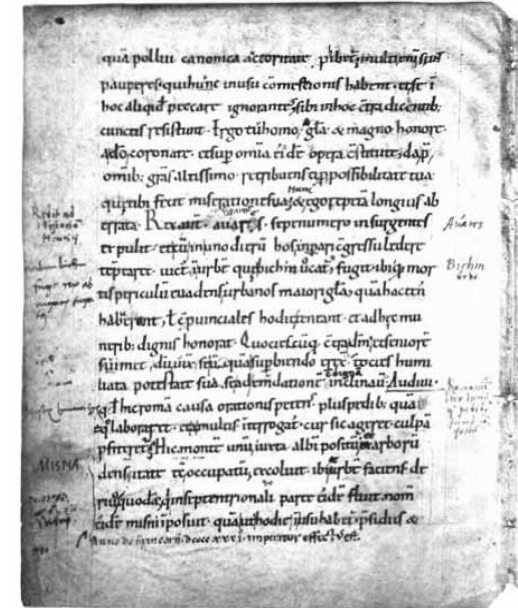

1.7. Собор Святого Бруно Кверфуртського. Інстербург (Черняхівськ)

1.8. Базиліка Внебовзяття Пресвятої Діви Марії в Гнезно

1.9. Сторінка рукопису «Хроніки» єпископа Тіммара Мерзебурзького

1.10. Битва на р. Західний Буг 22 липня 1018 р.

1.11. Собор Святої Софії в Києві

1.12. Сергій Олександрович
Висоцький

1.13. Анджей Поппе

1.14. Смерть князя Святополка межу Ляхы и Чехы

1.15. Князь Мешко II
і герцогиня лотарінська Матильда

1.16. Генрик
Ловмянський

1.17. Польські володарі
Болеслав I «Хоробрий» і Мешко II

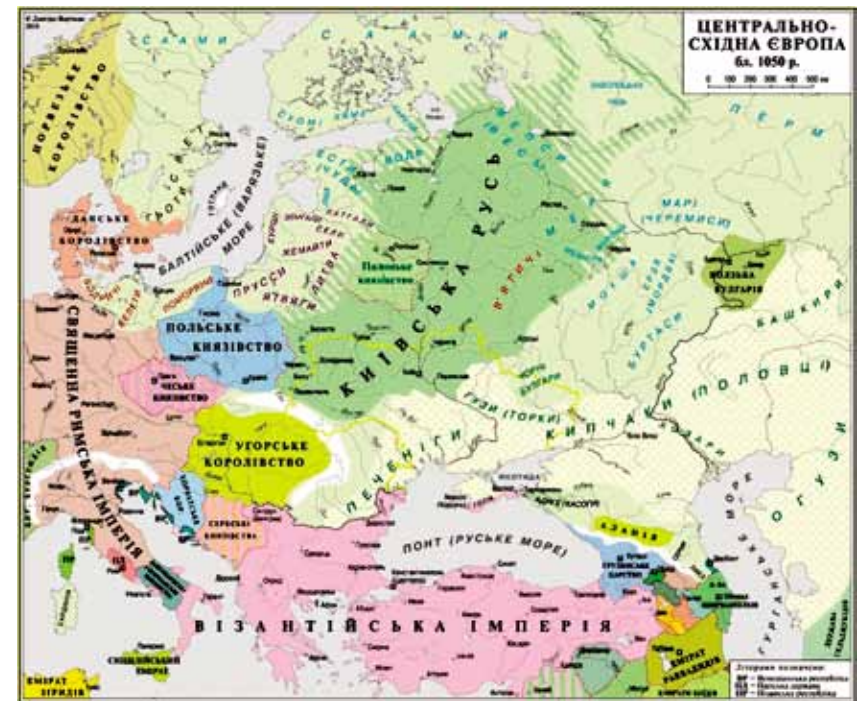

1.18. Базилика Петра і Павла
в Познані

1.19. Похід руських князів Ярослава і Мстислава Володимировичів
на «Червенські гради» (листопад 1031 р.)

До розділу II

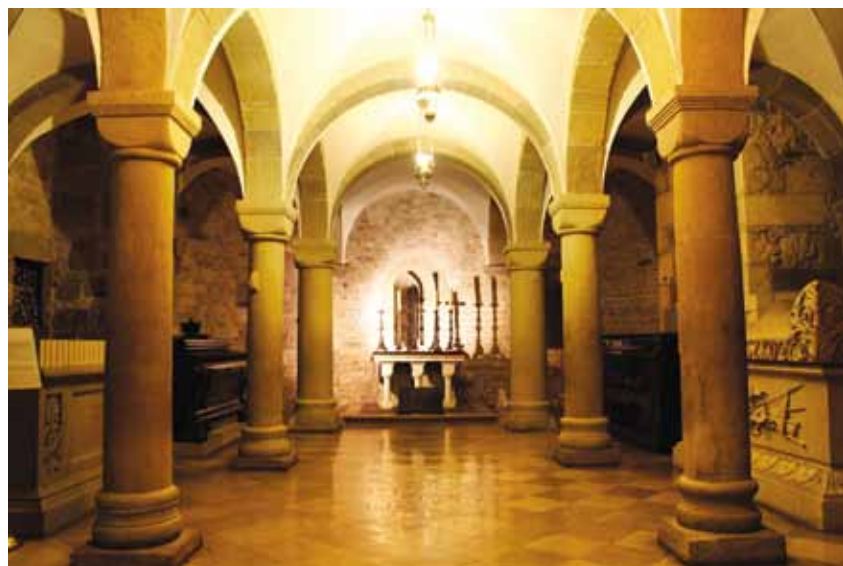
2.1. Центрально-Східна Європа
в середині XI ст.

2.2. Софійський собор у Полоцьку

2.3. Похід князя Ярослава Володимировича проти мазовшан (1047 р.)

2.4. Крипта Святого Леонарда в Кракові

2.5. Костел Святого Войтеха в Кракові

2.6. Виправа князів Ізяслава Ярославича і Болеслава II «Сміливого» на Київ (весна 1069 р.)

2.7. Королівський денарій польського володаря
Болеслава II «Сміливого»

2.8. Германський король
(з 1084 р. – імператор)
Генріх IV

2.9. Римський папа
Григорій VII

2.10. Ярополк, його жінка Кунігунда
і мати Олісава-Гертруда

2.11. Костел
Св. Андрія
в Кракові

2.12. Св. Станіслав

2.13.
Кафедральна
базиліка
Пресвятої
Діви Марії
в Плоцьку

2.14. Саркофаг
князів Владислава Германа і
Болеслава III «Кривоустого»
в кафедральній базиліці
в Плоцьку

2.15. Церква Спаса
на Берестові в Києві

2.16. Битва на Собачому полі поблизу Глогова (24 серпня 1109 р.)

2.17. Втеча князя Ярослава Святополковича до Польщі (1119 р.)

2.18. Захоплення в полон князя Володаря Ростиславича (1122 р.)

2.19. Костел Яна Єрусалимського в Познані

До розділу III

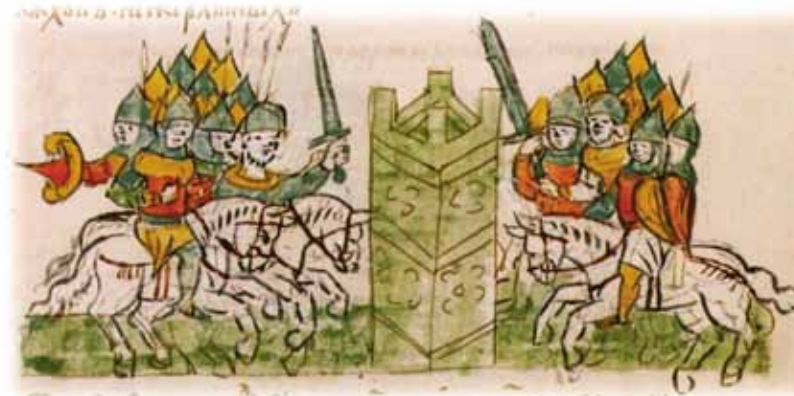
3.1. Абатство бенедиктинців в Тинцю

3.2. Кирилівська церква в Києві

3.3. Гнезненські ворота

3.4. Похід руських князів до Польщі (1142 р.)

3.5. Успенський собор у Володимирі-Волинському

3.6. Монастир цистерціанців в Сулейові

3.7. Церква Василя Великого в Овручі

3.8. Бактреат князя Мешка III «Старого»

3.9. Герард Лябуда

3.10. Германський імператор Фрідріх I «Барбаросса»

3.11. Церква Св.Пантелеймона в селі Шевченкове

3.12. Цистерціанський монастир в Енджейові

3.13. Похід князя Романа Мстиславича проти половців взимку 1201/2 р.

3.14. Місто Завихост

3.15. Костел Іоанна Хрестителя в Завихості

3.16. Похід князя Романа Мстиславича до Польщі на початку літа 1205 р.

3.17. Владислав Абрахам

3.18. Ян Длугош

До розділу IV

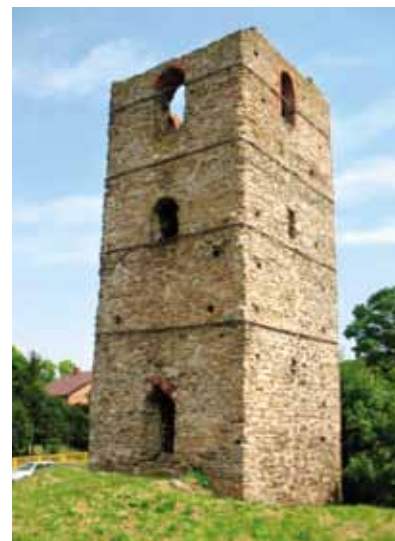
4.1. Загибель князя Романа Мстиславича 19 червня 1205 р.

4.2. Пам'ятник Данилу і Васильку Романовичам у Володимирі-Волинському

4.3. Місто Санок

4.4. Місто Столи. Оборонна вежа

4.5. Костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії в Кракові

4.6. Спішська фортеця (сучасна Словаччина)

4.7. Угорський королевич Коломан

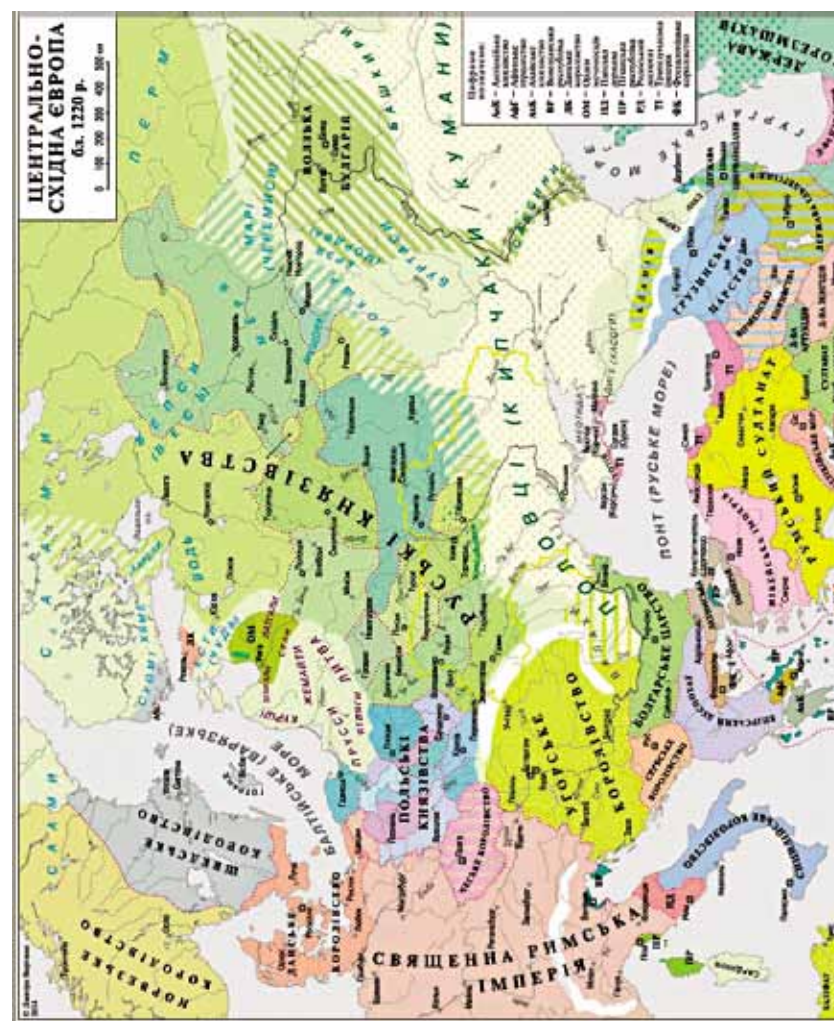
4.8. Римський папа Інокентій III

4.9. Володимир Павлович Шушарін

4.10. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний»

4.11. Центральна-Східна Європа в першій половині XIII ст.

4.12. Король Андрій II і королева Гертруда

4.13. Вавельський замок у Кракові

4.14. Абатство Св. Якуба в Сандомирі

4.15. Каліш. Реконструкція укріплень доби середньовіччя

4.16. Руїни фортеці в Крем'яниці

4.17. Печатка короля Андрія II

4.18. Печатка мазовецького князя Конрада

4.19. Печатка Ордену мечоносців

4.20. Дорогичин

4.21. Земляний вал у давньому Галичі

4.22. Успенський собор у давньому Галичі. Фундамент

До розділу V

5.1. Чингізхан

5.2. Бату

5.3. Монгольська імперія

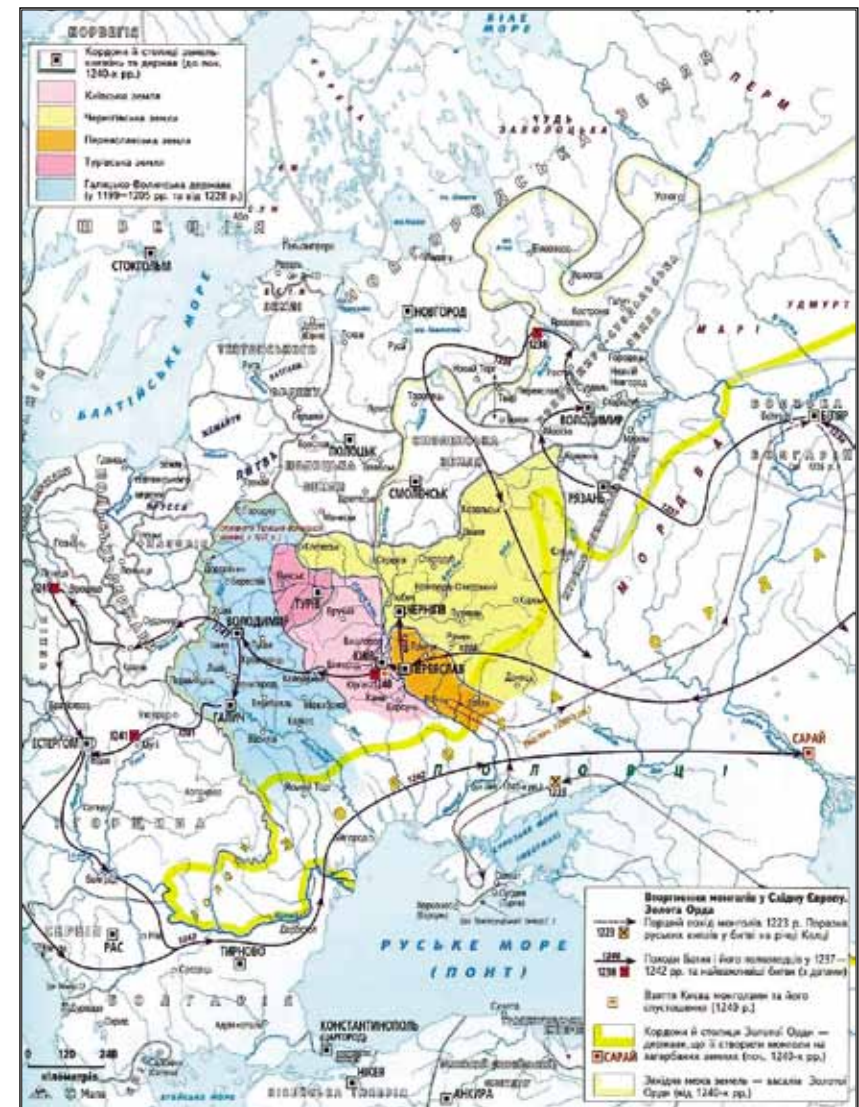
5.4. Битва під Легницею 9 квітня 1241 р.

5.5. Кам'яна вежа донжон в Люблінському замку

5.6. Угорський король Бела IV

5.7. Південна Русь і оточуючі землі в середині XIII ст.

5.8. Княгиня Констанція,
дружина князя Лева Даниловича

5.9. Римський папа
Інокентій IV

5.12. Грамота римського папи Інокентія IV від 17 липня 1251 р.
про взяття Литви під опіку Престолу Св. Петра

5.10. Печатка литовського
короля Міндовга

5.11. Печатка чеського короля
Пшемисла Отакара II

5.13. Монастир бенедиктинців в Мезано
(Італія)

5.14. Печатка абата
з Мезано Опізо,
який коронував
в 1253 р. князя
Данила Романовича

5.15. Герцогиня Гертруда фон Бабенберг.
Жінка князя Романа Даниловича

5.16. Пам'ятний знак про коронацію князя Данила Романовича
в Дорогичині в грудні 1253 р.

5.18. Римський папа
Олександр IV

5.17. Князь Войшелк
засновує монастир

5.19. Битва при Крессенбрунні (липень 1260 р.)

5.20. Церква Св. Миколая у Львові

5.21. Розкопки королівського палацу в Холмі

5.22. Костел Різдва Пресвятої Богородиці в Холмі.
Місце поховання короля Русі Данила

5.23. Княжа гірка в Холмі

5.24. Новогрудок. Руїни замку

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ВКАЗІВНИК

992 р., приблизно	– перебування польського посольства у Києві. Укладення міждержавних стосунків Русі і Польщі
1008 р.	– місія архієпископа Бруно Кверфуртського до Східної Європи
1013 р., серпень/вересень	– похід польського князя Болеслава I «Хороброго» та печенігів на Русь
1013 р., друга половина	– шлюб Святополка, сина руського князя Володимира Святославича, і дочки Болеслава I «Хороброго»
1017 р., осінь	– виправа князя Ярослава Володимировича проти Польщі
1018 р., липень/вересень	– похід Болеслава I «Хороброго» і Святополка Володимировича на Київ
1018 р., 22 липня	– битва на р. Західний Буг між військами Болеслава I «Хороброго» і Ярослава Володимировича
1018 р., 14 серпня	– вступ армії Болеслава I «Хороброго» і Святополка до Києва
1018 р., вересень	– відхід армії Болеслава I «Хороброго» з Києва, захоплення поляками «Червенських градів»
1022 р.	– похід Ярослава Володимировича на Берестя
1030 р.	– похід Ярослава Володимировича на Белз
1031 р., листопад	– похід Ярослава і Мстислава Володимировичів проти Польщі. Повернення «Червенських градів» Русі

- 1038/1039 рр., зима – укладення русько-польського політичного союзу. Шлюб польського князя Казимира I і руської княжни Марії-Добронєги
- 1041 р. – похід руських дружин до Мазовії
- 1047 р. – спільний похід Русі і Польщі на мазовецькі землі
- 1069 р., квітень/травень – допомога польського князя Болеслава II «Сміливого» Ізяславу Ярославичу у відновленні його на київському троні
- 1069 р., середина квітня – угода Болеслава і Ізяслава з послами Святослава і Всеволода Ярославичів
- 1073 р., середина – друга втеча Ізяслава Ярославича до Польщі
- 1074 р., кінець – вигнання Ізяслава з Польщі до Германії
- 1074/1075 рр., межа – переговори київського князя Святослава Ярославича і Болеслава II «Сміливого» про спільний похід Русі і Польщі проти Чехії
- 1075 р., квітень – листи римського папи Григорія VII до Болеслава II «Сміливого» і Ізяслава Ярославича
- 1075 р., липень/серпень – похід руської і польської дружин до Чехії
- 1076 р., лютий
- 1077 р., січень – допомога польського двору князю Ізяславу в повергненні київського трону
- Середина 80-х рр. XI ст. – взаємодія волинського князя Ярополка Ізяславича з польським князем Владиславом-Германом
- 1092 р. – похід теребовлянського князя Василька Ростиславовича на Польщу

- 1097 р. – посередництво Владислава-Германа у переговорах руських князів Святополка Ізяславича і Давида Ігоревича
- 1102–1103 рр. – укладення союзу київського князя Святополка Ізяславича і краківського князя Болеслава III «Кривоустого»
- 1108–1115 рр. – походи Русі і Польщі в Прибалтику
- 1109 р. – допомога Русі польським союзникам у боротьбі проти агресії германського імператора Генріха V
- 1122 р. – викрадення поляками перемишльського князя Володаря Ростиславича
- Перша половина 30-х років XII ст. – участь князів Прикарпаття в конфлікті угорського короля Бели II і польського князя Болеслава III
- 1140 р. – допомога польських князів київському князю Всеволоду Ольговичу під час його походу на Волинь
- 1142 р. – брак дочки Всеволода Ольговича Звеніслави і Болеслава «Кучерявого», сина польського князя Владислава II
- 1142 р., 1145 р. – походи дружин Всеволода Олеговича на допомогу Владиславу II проти його молодших братів
- 1144 р. – участь полків Владислава II в поході Всеволода Ольговича
- 1157 р. – допомога руських князів польським союзникам у боротьбі проти агресії германського імператора Фрідріха I «Барбаросси»
- 1159 р., 1168–1169 рр. – допомога поляків галицькому князю Ярославу Володимировичу у його боротьбі на Русі

1182 р.	– похід краківського війська на Берестя
1191 р.	– допомога волинських князів Романа і Всеволода Мстиславичів краківському князю Казимиру II «Справедливому» у боротьбі з великопольським князем Мешком III «Старим»
1195 р., 13 вересня	– битва на р. Мозгаві
1199 р.	– допомога краківського князя Лешка «Білого» волинському князю Роману Мстиславичу в оволодінні Галичем
1205 р., 17 червня	– загибель галицького князя Романа Мстиславича біля польського міста Завихоста
1208 р.	– відвоювання міста Володимира князями Лешком «Білим» і Олександром Всеволодовичем у князя Святослава Ігоревича
1214 р., осінь	– Спішська угода угорського короля Андрія II і краківського князя Лешка «Білого»
1219 р.	– конфлікт Данила Романовича з Лешком «Білим», повернення Забужжя Волинському князівству
1229 р.	– похід волинських князів Данила і Василька Романовичів під Каліш
1236 р.	– відсіч волинськими полками нападу війська мазовецького князя Конрада
1238 р., березень	– зіткнення князя Данила Романовича з рицарями Добжинського ордену
1241 р., зима-весна	– вторгнення монгольських військ до Південної Польщі
1243 р., 1244 р.	– виправи волинських військ на Краківську землю

1245 р., 17 серпня	– перемога Данила і Василька Романовичів над угорцями і поляками під містом Ярославом
1245 р., грудень	– зустріч в Ленчиці мазовецького князя Конрада, краківської княгині Гремислави з волинським князем Васильком за участі папського легата Іоанна Платано де Карпіні
1248/9 рр., зима	– спільний похід волинських, малопольських і мазовецьких полків до Ятвягії
1253 р., літо	– виправа князя Данила Романовича з польськими союзниками під Опаву (Чехія)
1253 р., 25 грудня	– зустріч Данила Романовича з краківським князем Болеславом V «Сором'язливим» і мазовецьким князем Земовитом у Дорогичині під час коронації Данила королем Русі
1254 р.	– угода короля Данила і князя Земовита з віце-магістром Тевтонського ордену в Пруссії Буркхардом фон Хорнхаузенем у м. Рачонжі (Мазовецькому)
1259 р., грудень	– похід монгольської армії на чолі з Бурундаєм на Південну Польщу
1262 р.	– зустріч Данила і Василька Романовичів з Болеславом V «Сором'язливим» в Тарнаві

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи Х–ХІV ст. – Львів, 2014. – 478 с.
2. Головка А.Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. – Киев, 1988. – 136 с.
3. Головка О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – 575 с.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т.ІІ. ХІ–ХІІІ вік. Вид. друге, розш. – У Львові, 1905. – 633 с.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т.ІІІ. До року 1340. Вид. друге, розш. – У Львові, 1905. – 587 с.
6. Исаевич Я.Д. «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С. 107–124.
7. Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в X–ХІ в. – Москва, 1964. – 383 с.
8. Кучкин В.А. «Поучение» Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие отношения 60–70-х годов XI в. // Советское славяноведение. – 1971. – №2. – С. 21–34.
9. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. Вид. 2, із змін. і доповн. – Львів, 1999. – 220 с.
10. Линниченко И.А. Взаимные отношения Руси и Польши до половины XIV в. – Ч.1: Русь и Польша до конца XII в. – Киев, 1884. – 216 с.
11. Ляскоронський В. Титмарові повідомлення про руські справи на початку ХІ сторіччя // Ювілейний збірник на пошану М.С.Грушевського. – Київ, 1928. – Кн. 1. – С. 138–143.
12. Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв. – Москва, 2001. – 784 с.
13. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – Москва, 1968. – 472 с.
14. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – 329 с.
15. Савич А.А. Борьба русского народа с польскими захватчиками в XI веке // Ученые записки Московского городского педагогического института. – 1941. – Т. 2. – Вып. 1. – С. 97–108.
16. Свердлов М.Б. Известия немецких источников о русско-польских отношениях конца X – начала XI вв. – Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и ее славянские соседи. – Москва, 1972. – С. 144–162.
17. Юрасов М.К. Венгрия и русские княжества в XII в. – Москва, Санкт-Петербург, 2019. – 496 с.
18. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – 252 s.
19. Benyskiewicz K. Piastowie i Rurykowice: polsko-ruskie stosunki polityczne od X do połowy XII. – Zielona Góra, 2020. – 396 s.
20. Benyskiewicz K. Władysław Herman książę Polski (1079–1102). – Kraków, 2014. – 472 s.
21. Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami. – W Krakowie, 1881. – 67 s.
22. Górski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. – We Lwowie, 1875. – 34 s.
23. Grabski A.F. Boleslaw Chrobry. – Warszawa, 1964. – 340 s.
24. Grudziński T. Polityka papieża Grzegorza VII wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej. – Toruń, 1959. – 136 s.
25. Karłowicz J. Wyprawa kijowska Bolesława Wielkiego. – Poznań, 1872. – 32 s.

26. Kollinger K. *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)*. – Wrocław, 2015. – 526 s.
27. Labuda G. *Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza*. – Poznań, 1983. – 310 s.
28. Maleczyński K. *Bolesław III Krzywousty*. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1975. – 374 s.
29. Myśliński K. *Polityczna problematyka pogranicza polsko-ruskiego do końca X w. // Rocznik lubelski*. – T. 15. – Lublin, 1972.– S. 129–154.
30. Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199) – 1264*. – Kraków, 2011. – 362 s.
31. Rhode G. *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*. – Bd. 1.– Köln, Graz, 1955. – 458 s.
32. Smolka S. *Mieszko Stary i jego wiek*. – Warszawa, 1881. – 544 s.
33. Wasilewski T. *Dulebowie – Łędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą w X wieku // Przegląd historyczny*. – 1976. – T. LXVII. – Zesz. 2. – S. 181–193.
34. Wilkiewicz-Wawrzyńczyk A. *Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII–XIII w. // Atenium Wileńskie*. – 1937. – R. XII. – № 3. – S. 3–33.
35. Włodarski B. *Polityka ruska Leszka Białego*. – Lwów, 1925. – 84 s.
36. Włodarski B. *Polska i Ruś: 1194–1340*. – Warszawa, 1966. – 326 s.
37. Włodarski B. *Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich*. – Lwów, 1936. – 54 s.
38. Zakrzewski S. *Bolesław Chrobry-Wielki*. – Warszawa, Kraków, Lwów, 1925. – 439 s.

ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

А

- Абрамович Д.І. (Абрамович Д.И.) 35, 89, 118, 122, 163, 217
 Абрахам В. див. Abracham W.
 Адам Бременський див. Adamus Bremensis
 ад-Дін, Рашід 436, 437
 Адемар Шабаннський див. Ademarus
 Айналов Д.В. 177, 179
 ал-Бекрі (ал-Бекри) 48, 58, 105
 Александров Д.М. (Александров Д.Н.) 356, 453
 Александрович В.С. 29, 308, 309, 369, 370
 Алешковський М.Х. (Алешковский М.Х.) 94
 Алпатов М.А. 67, 73, 77, 81
 Альбрік див. Albricus
 Андріяшев О. (Андріяшев А.) 308, 323, 332, 356, 366, 368, 370, 380, 381, 408
 Андрощук Ф. 218
 Аннінський С.О. (Аннинский С.А.) 442
 Арбузов Л.О. (Арбузов Л.А., L.Arbusov) 357, 413, 426
 Ариньон Ж.-П. (Ариньон Ж.-П.) 56
 Арістов В. 143
 Арнольд У. 416, 419,
 Ауліх В.В. (Аулих В.В.) 217
- Б**
 б. меїр ха-Кохен, Іехуда див. b.meir ha Kohen, Jehuda
 Бабляк М.М. 19
 Балакін В. (Балакин В.) 70
 Бальцер О. див. Balzer O.
 Барабас Г. див. Barabás G.
 Баран В.Д. 217, 218, 314, 315
 Баран О.410
 Баранов В. 143
 Бардах Ю. див. Bardach J.
 Бартніцький М. див. Bartnicki M.
 Баумгартен Н. див. Baumgarten N.
 Бахтін А.П. (Бахтин А.П.) 415, 482, 483
 Бельовський А. див. Bielowski A.
 Беніскевич К. див. Benyskiewicz K.
 Беньяк Й. див. Bieniak J.
 Бережков М.Г. (Бережков Н.Г.) 229, 230, 246, 258, 324, 358, 368
 Беркут Л. 38
 Бертені Й. (Бертені Й.) 452, 453
 Бібіков Д. 143
 Бібіков М.В. (Бибииков М.В.) 156
 Білецький С.16
 Бодрухін В.М. (Бодрухин В.Н.) 239
 Большакова С.О. (Большакова С.А.) 39
 Боравська Д. див. Borawska D.
 Боровський Я.Є. 274
 Браїчевський М.Ю. 57, 95, 159, 163
 Бресслау Х. див. Bresslau H.
 Бречкевич М. 475
 Бруцкус Ю. 142

- Брюсова В.Г. 153
 Бузескул В.П. 12, 355, 356, 364
- В**
- Василевський Т.
 див. Wasilewski T.
- Васильєвський В.Г.
 (Васильевский В.Г.) 64, 116, 156
- Великий А.Г. (Welikij A.G.) 39, 175
- Вернадський Г.В.
 (Вернадский Г.В.) 431, 501
- Висоцький С.О.
 (Высоцкий С.А.) 110, 111
- Відукінд Корвейський
 див. Widukindus
- Вількевич-Вавжиньчикова А.
 див. Wilkiewicz-
 Wawrzyńczykowa A.
- Вінкельман Е.
 див. Winkelmann E. A.
- Вінцентій Кадлубек
 див. Vincentius
- Віпо див. Wipo
- Влодарський Б. див. Włodarski B.
- Войтович Л.В. 29, 30, 43, 46, 51, 53, 83, 189, 210, 246, 249, 275, 277, 288, 293, 295, 308, 309, 312, 324, 330, 334, 364, 365, 369, 370, 404, 423, 431, 446, 457, 460, 464, 467, 469, 485, 487, 490, 491, 494, 505, 507
- Войцехівський Т.
 див. Wojciechowski T.
- Волощук М.М. 30, 31, 43, 46, 250, 325, 334, 335, 342, 351, 453, 457, 458
- Воронін М.М. (Воронин Н.Н.) 18
- Воронов А.Д. 72, 73, 86
- Вуйцік В. 314
- Врублевський А.
 (Врублевский А.) 13
- Вязигін А.С. (Вязигин А.С.) 155, 177, 178
- Г**
- Гадло А.В. (Гадло О.В.) 186
- Галл Анонім див. Gallus Anonymus
- Гваньїні А. 307
- Генріх Латвійський див. Henricus Livonicus
- Герборд див. Herbordus
- Гільфердінг О.Ф.
 (Гильфердинг А.Ф.) 72
- Глазіріна Г.В. (Глазырина Г.В.) 91, 96
- Голик Р.Й. 250
- Головко О.Б. (Головко А.Б.) 22-25, 35, 57-59, 61, 64, 71, 75, 76, 78, 79, 83, 85, 94, 95, 99, 102, 103, 108, 113, 124, 128, 154, 157, 159, 175, 182, 185, 188, 189, 194, 196, 198, 207, 217, 222, 225, 227, 232, 235, 238, 242, 246, 249, 251, 255, 260, 267, 270, 273, 275, 286, 295, 300, 308, 309, 313, 315, 318, 337-339, 341, 344, 345, 353, 354, 358, 361, 371, 373, 379, 383, 386, 389, 397, 401, 402, 406, 408, 410, 413, 415, 418, 422, 424, 432, 441-443, 462, 465, 469, 475, 477, 499
- Голубовський П.В.
 (Голубовский П.В.) 13, 86, 92, 356
- Гоман Ю.О. (Гоман Ю.А.) 436
- Горбач Т. 32, 373, 374, 415, 481, 504, 506
- Горбенко С.О. 310

- Горовенко А.В. 250, 257, 275, 293, 310
- Горський А.А. (Горский А.А.) 438, 475
- Грабський А.Ф. див. Grabski A.F.
- Граціанський М.П.
 (Грацианский Н.П.) 44, 239
- Греков Б.Д. 16, 86, 103, 148, 171, 441, 490
- Греков І.Б. (Греков И.Б.) 307, 494
- Грицак П. 501
- Гродецький Р. див. Grodecki R.
- Грудзінський Т.
 див. Grudziński T.
- Грушевський М.С. 15, 34, 92, 186, 235, 275, 281, 291, 300, 303, 319, 321, 322, 324-327, 331, 343, 349, 355, 356, 372, 375-377, 379, 380, 382-384, 388, 393, 400, 404, 409, 411, 456, 458-460, 467, 484, 505
- Гудавічюс Е. див. Gudavicius E.
- Гумільов Л.М. (Гумилев Л.Н.) 282, 286, 291
- Гурбик А. 307
- Гуржій І.О. 249, 288, 308
- Гуревич А.Я. 42
- Гурський К. див. Górski K.
- Гущин О. Р. 323
- Д**
- Даміані Петро
 див. Damiani Petrus
- Данілевський І.М.
 (Данилевский И.М.) 95, 165
- Дашкевич М.П. (Дашкевич Н.П.) 12, 13, 39, 356, 424
- Дворнік Ф. (Dvornik F.) 42, 462, 471
- Джаксон Т.М. (Джаксон Т.Н.) 52, 96, 135, 220
- Джеджора О. 217
- Димник М. див. Dimnik M.
- Длугош Я. див. Długosz Jan
- Добровольський Д.
 (Добровольский Д.) 43
- Довят Й. див. Dowiat J.
- Домбровський Д.
 див. Dąbrowski D.
- Доннерт Е. (Доннерт Э.) 71
- Донської Д. В. (Донской Д.В.) 250
- Дорошенко Д. 291
- Досаєв А.С. (Досаев А.С.) 439
- Дроба Л. див. Droba L.
- Дубоніс А. (Дубонис А.) 428, 484
- Дьомін О.Б. (Демин О.Б.) 50
- Дьяконов І.В. (Дьяконов И.В.) 38, 85, 113
- Е**
- Еммауський А.В.
 (Эммаусский А.В.) 354, 356
- Енгель Й.Х. див. Engel J. Ch.
- Є**
- Єгоров В.Л. (Егоров В.Л.) 431, 493, 494, 500, 502
- Єремєєв П.В. 432
- Єрмолович М.І. (Ермалович М.І.) 465
- Єрьомін І.П. (Еремин И.П.) 166
- Ж**
- Жарко С.Б. 441
- Ждан М. 423, 501
- Жишкович В. 177

З

Замалеев О.Ф.
(Замалеев А.Ф.) 111
Зверуго Я.Г. 151, 484
Зінчук Я.П. (Зинчук Я.П.) 20, 71,
76, 126
Зоц В.А. 111
Зоценко В.М. 268, 374
Зоценко І.М. 143
Зубрицький Д. 11, 12, 322, 324,
327, 331, 339, 342, 356, 365, 367,
376, 393, 400, 467

І

Івакін В.Г. 143
Іванов С.А. (Иванов С.А.) 49
Ільїн М.М. (Ильин Н.Н.) 18, 76,
78, 84, 87, 93, 97, 98, 104, 120-
122, 126, 164
Іоаннісян О.М.
(Иоаннисян О.М.) 313
Ісаевич Я.Д. (Исаевич Я.Д.) 21,
50-52, 55, 58, 59, 141, 143, 175
Іскандеров І. (Искандеров И.)
443
Істрін В.О. (Истрин В.А.) 49
Іщенко О.С. (Ищенко А.С.) 160

К

Кадирбаєв А.Ш.
(Кадырбаев А.Ш.) 448, 450
Калинець І. 96, 97
Канторович Е.
(Канторович Э.) 155
Карамзін М.М. (Карамзин Н.Н.)
9, 282, 288, 289, 356
Каргалов В.В. 441
Каргер М.К. 18

Карлович Й. див. Karłowicz J.
Карнаухов Д.В. 37
Карпіні, Платано де 462
Карпов А. Ю. 27, 85, 127, 146
Касаш А. 361
Квятковський К.
див. Kwiatkowski K.
Кентжинський К.
див. Kętrzyński W.
Кисильов М.В.
(Кисилев М.В.) 461
Кібінь А.С.
(Кибинь А.С.) 32, 76, 427
Клеванов А. 356
Клосс Б.М. 37, 67
Кляшторний С.Г. 430
Князькій І.О.
(Князький И.О.) 156
Коваленко В.П. 327
Ковалівський А.П.
(Ковалевский А.П.) 49
Ковальов В.М. (Ковалев В.Н.)
471, 483
Ковальчик Е. див. Kowalczyk E.
Козін С.А. (Козин С.А.) 432, 434
Козьма Празький
див. Cosmas Pragensis
Коларов Х. 175
Колесницький М.Ф.
(Колесницкий Н.Ф.) 70, 155
Коллінгер К. див. Kollinger K.
Комендова Й. 474
Кондаков М.П. (Кондаков Н.П.)
176, 177, 178
Конопленко А.А. 428
Константин Багрянородний
40, 52, 53, 76, 78
Копилов С.А. 8, 14, 46

Конча С.В. 52
Кордуба М. (Korduba M.)
15, 141, 288
Кореневський А.В.
(Кореневский А.В.) 28
Корнієнко В.В. 313, 314
Королюк В.Д. 18-20, 50, 57, 58, 64,
67, 69, 71, 74, 76, 84, 86, 87, 96,
99, 104, 106, 112, 117, 118, 120,
121, 124, 126, 128, 134, 140, 141,
148, 151, 153, 164, 165, 190, 221
Костомаров М.І.
(Костомаров Н.И.) 354, 356
Коструба Ф. 133, 311
Котляр М.Ф. (Котляр Н.Ф.) 29,
30, 34, 57, 97, 218, 246, 264, 275,
279, 291, 310, 321-323, 330, 349,
353, 363, 364, 366, 367, 370, 379,
385, 407, 410, 413, 423-425, 427,
444, 445, 456, 467, 474, 475, 480,
484, 486, 489-491, 509
Кошечев В. (Кошечев В.) 443
Кравцевич О.К.
(Крацевич А.К.) 427, 459, 495
Краковський Ц.
див. Krakowski S.
Кралюк П. 249
Кроммер Мартін див. Kromer M.
Кривошеев Ю.В.
(Кривошеев Ю.В.) 442
Крип'якевич І.П. 15, 16, 224, 278,
300, 311, 408, 445, 456, 474
Куглер Б. 44
Кузнецов А.О. (Кузнецов А.А.)
438
Кузьмін А.Г. (Кузьмин А.Г.)
122, 126, 140
Кук Р. див. Cook R.
Кунік А. (Куник А.) 49

Купчинський О.А. 39, 324
Кучінко М.М. (Кучинко М.М.)
27, 56, 66
Кучинський С.М.
див. Kuczyński S.M.
Кучкін В.А. (Кучкин В.А.)
21, 61, 159-162, 172

Л

Ламберт Герсфельдський
див. Lambertus Hersfeldensis
Лебединцев В.Г. 111
Левицький А. див. Lewicki A.
Ледерер Е. 441
Лиман С.І. (Лиман С.И.) 14, 177
Лисенко П.М. (Лысенко П.М.) 95
Лівшиц Л.І. (Лившиц Л.И.) 293
Лімонов Ю.О. (Лимонов Ю.А.) 8,
37, 210, 212, 215
Лінниченко І.А.
(Линниченко И.А.) 13, 14, 43,
84, 92, 112, 123, 159, 173, 210,
214, 221
Лінч Д. 42
Лісюченко І.В. (Лисюченко И.В.)
108
Літаврін Г.Г. (Литаврин Г.Г.) 40, 52
Ліхачов Д.С. (Лихачев Д.С.) 118
Ліхачова О.П. (Лихачева О.П.)
329, 335, 340, 367
Ліхтей І.М. 46, 440, 471, 473, 482,
505
Ловмянський Г.
див. Łowmiański H.
Луговий О.М. 116
Лукомський Ю.В. 223, 313
Луців В. 249
Лябуда Г. див. Labuda G.

- Ляпушкін І.І.
(Ляпушкин И.И.) 54
Ляска В. 27, 58
Ляскоронський В.Г.
(Ляскоронский В.Г.) 16, 73, 93,
115
Лященко О.І. (Лященко А.И.) 93
- М**
Мавродін В.В. (Мавродин В.В.)
16, 112, 140, 159
Майоров О.В. (Майоров А.В.)
185, 188, 217, 219, 250, 257, 303,
383, 403, 441, 447, 461, 462, 486,
491
Малечинський К.
див. Maleczyński К.
Мартинюк О.В. (Мартынюк А.В.)
32, 441, 460, 471, 473
Масан О.М. 29, 30, 418, 420, 423,
424, 426
Магузова В.І. (Магузова В.И.)
410, 416, 418, 425, 440, 480, 481,
493
Махновець Л.Є. 335, 385, 393, 395
Мельник М. 174
Мельничук О. 315
Мельнікова О.О.
(Мельникова Е.А.) 89, 93, 127,
135
Мицик Ю.А. 307
Мишлінський К.
див. Myśliński К.
Міка Н. див. MiKa N.
Мітряєв А.І. 509
Міхеєв С.М. (Михеев С.М.) 98, 99
Мішін Д.Є. (Мишин Д.Е.) 49
Мішкєвіч Б. див. Miśkiewicz В.
Молдован А.Н. 111
- Моця О.П. (Моця А.П.) 143
Мугуревич Е. (Мугуревич Э.) 410
Мудеревич В.І. 362
Музичко О.Є. 14
Мурьянов М.Ф. 166
Мусін О.Є. (Мусин А.Е.) 38, 43,
46, 80, 81, 85, 116, 165
- Н**
Нагаєвський І. 49
Нагірний В. (Nagirnyj W.) 18, 29,
46, 102, 280, 302, 321, 331, 357,
368, 388, 454, 459, 463, 464, 466-
468, 474, 480, 481, 484, 506, 507
Назаренко О.В. (Назаренко А.В.)
28, 37, 42, 56-58, 61, 62, 77-79,
84, 92, 96, 100, 104, 109, 110,
113-115, 135, 136, 146, 167-169,
190, 201, 220, 228, 292, 298, 314,
402
Назарова О.О. (Назарова Е.А.)
425, 480, 481, 493
Нарушевич А.
див. Naruszewicz А. 8
Насонов А.М. (Насонов А.Н.) 18,
35, 65, 149, 188, 336, 356, 502
Непокупний А.П. 143
Нібург Б. див. Niburg В.
Ніколаєва Н.Д. (Николаева Н.Д.)
28
Новосельцев А.П. 40, 52, 364
Норвіч Дж. (Норвич Дж.)
116, 164
- О**
Оболєнський К.М.
(Оболенский К.М.) 193
Огієнко І.І. 49

- Оглоблін М.М.
(Оглоблин Н.Н.) 73
Омаров С.М. 434, 437
Орозій 50
Ортліб див. Ortliebus Zwifaltensis
- П**
Пал Т. 361
Палаузов С.М. (Палаузов С.Н.)
429, 453, 457
Панишко С. 407, 408, 410
Папа І.В. 46
Папакін А.Г.54
Пархоменко В.О.75
Паршін І.Л. 31, 32, 45, 46, 293,
385, 461, 472, 473, 487
Пашуго В.Т. 18, 19, 62, 80, 104,
112, 115, 145, 148, 151, 153, 159,
163, 166, 171, 178, 189, 193, 194,
196, 203, 205, 214, 221, 229, 232,
234, 238, 240, 245, 248, 263, 267,
274, 275, 278, 283, 291, 320,
331, 352, 353, 357, 364, 377, 382,
383, 386, 387, 389, 393, 394, 396,
397, 400, 401, 424, 427, 428, 441,
448, 450, 457, 465, 473, 475,
480, 489, 494, 495
Паславський І. В. 31, 491
Пауткін О.А. (Пауткин А.А.) 470
Перадська К. див. Peradska К.
Перхавко В.Б. 54
Петегірич В.М. 326, 329
Петраускас Р. 428
Петро з Дусбурга
див. Petrus de Dusburg
Петрухін В.Я. (Петрухин В.Я.)
111
Пічета В.І. (Пичета В.И.) 16,
18, 62
- Плетньова С.О.
(Плетнева С.А.) 78
Плігузов А.І.(Плигузов А.И.), 293
Полетаєв А.В.(Полетаев А.В.) 511
Полевой М. (Полевой Н.) 364
Половинська В. 81, 96
Понирко М. В.
(Понырко Н.В.) 166
Попов А.М. 165
Попова Л.М. 22, 35, 36, 203, 205,
212, 330, 372, 390, 475
Попович М.В.45
Поппе А. див. Poppe А.
Потін В.М. (Потин В.М.) 64
Поу С. див. Pow S.
Почекаєв Р. (Почекаев Р.) 437
Присьолков М.Д.
(Приселков М.Д.) 165, 319
Пріцак О. 291
Пузанов В.В.
Пшик В.П. 301, 302, 456
- Р**
Рабінович Р.А.
(Рабинович Р.А.) 224
Райт Дж. 72
Рамм Б.Я. 20, 81, 87, 159, 164,
174, 179, 462
Ранке Л. див. Ranke L.
Ранчин А.М. 83
Рапов О.М. 37, 65, 77, 81, 83, 87,
96, 110, 185, 219, 247, 258
Раппопорт П.О.
(Раппопорт П.А.) 330
Роде Г. див. Rhode G.
Рыбаков Б.О. (Рыбаков Б.А.)
56, 67, 94, 121, 288

- Ридзевська Є. О.
(Рыдзевская Е.А.) 40
Рогерій див. Rogerius
Рождественська Т.В.
(Рождественская Т.В.) 313
Розанов С.П. 219
Розен В. 49
Рокаи Р. 361
Романюк Т. 313
Роменський О.О.
(Роменский А.А.) 57
Рубрук, Гульйом де 462
Рудь М.О. 64
Рьопель Р. див. Roepell R.
- С**
Савельєва І.М.
(Савельева И.М.) 511
Савич А.А.
(Савич О.А.) 16, 103, 122
Сагановіч Г. 238
Саксонський Анналіст
див. Annalistus Saxonis
Самсонович Х.
див. Samsonowicz H.
Санчук Г.Е. (Санчук Г.Э.) 40, 48
Сахаров А.М. (Сахаров А.Н.) 67
Сафаргалієв М.Г.
(Сафаргалиев М.Г.) 494
Сафонович Ф. 303
Свердлов М.Б. 21, 28, 57, 64, 74,
76, 83, 87, 92, 100, 103, 109, 112,
117, 122, 126, 130, 131, 146, 163,
196, 211
Свідерський Ю.Ю. 74, 77, 164,
174, 291, 353, 362, 491
Седов В.В. 53, 54, 56
- Селезньов Ю.В.
(Селезнев Ю.В.) 494
Семенчук Г.М.
(Семянчук Г.М.) 226, 268, 428
Семковіч А. див. Semkowicz A.
Сенга Т.362, 422, 453
Серейський М. див. Serejski M.
Сигіберт із Жамблу див.
Sigebertus Gemblacensis
Сидоренко О.Ф. 277
Скобельський П.92
Скочилис І.Я. 223, 408
Слядзь А.М. (Слядзь А.Н.) 161
Смірнов М. (Смирнов М.) 284
Смолька С. див. Smolka S.
Соболевський І.А.
(Соболевский И.А.) 165
Соколов Н.Н. 175
Соловійов С.М. (Соловьев С.Н.)
12, 14, 86, 173, 185-187, 288,
356, 501
Сорокун А. 142
Сотнікова М.П.
(Сотникова М.П.) 83, 119
Софроненко К.А.353
Спаський І.Г. (Спасский И.Г.)
83, 119
Старнавська М.
див. Starnawska M.
Стасюк А.Є. 462, 475
Степанков В.С. 46
Стефанович П.С. 27, 210
Стрийковський М.
див. Strykowski M.
Счанецький М. див. Sczaniecki M.
Сюзюмов М.Я. 87

Т

- Татищев В.М. (Татищев В.Н.)
8, 62, 173, 185, 218, 246, 257,
268, 287
Темушев С.М. (Темушев С.Н.)
27, 64, 78, 79, 485
Тергович М.Л. (Тэргович М.Л.)
415
Тиліньський Г. див. Tyliński G.
Тимошук Б.О. (Тимошук Б.А.)
65, 66
Тихвинський С.Л.
(Тихвинский С.Л.) 430
Тізенгаузен В.Г.
(Тизенгаузен В.Г.) 435
Тітмар Мерзебурзький
див. Thietmar von Merseburg
Тіханова М.А.
(Тиханова М.А.) 18
Тіхоміров М.М.
(Тихомиров Н.М.) 37, 118, 159
Ткаченко Н.Г. 38, 81, 110
Ткаченко М. 159
Толочко О.П.
(Толочко О.П.) 198, 286
Толочко П.П. 95, 114, 161, 163,
410
Томашівський С. 141, 275, 283,
290
Томенчук Б.П. 218, 312, 314, 315
Тургенєв О.І.
(Turgenev A.I.) 39, 346, 476
Турілов А.А. (Турилов А.А.) 49
- У**
Урбаньчик П. див. Urbańczyk P.
Успенський Ф.І.
(Успенский Ф.И.) 12, 84, 122

Ф

- Фазлах, Абдаллах ібн 434
Федорук А.В. 31, 45, 457, 505
Фейер Г. див. Fejer G.
Феннел Дж. 289, 291, 293
Филипчук О. 84, 111
Філіст Г.М. (Филист Г.М.) 95, 98
Флоровський О.В.
(Флоровский А.В.,
Florovskij A.V.) 59, 64, 67, 68
Флоря Б.М.
(Флоря Б.Н.) 49, 52, 241, 353
Фома Сплітський
(Фома Сплитский) 439
Фортинський Ф.Я. 38, 92
Франклін С. (Франклин С.) 111
Франко І.Я. 73
Франкопан П. див. Frankopan P.
Франчук В.Ю. 274

Х

- Харді Д. (Гарді Д., Харди Ъ.) 31,
45, 250, 262, 278, 292, 341, 351,
364, 367, 429, 453, 457, 458, 460,
461
Хаутала Р. 46, 350, 377, 418, 432,
434, 440, 469, 477, 482, 500
Хжановський М.
див. Chrzanowski M.
Хек Р. 405
Хома І. 475
Хорошев О.С. (Хорошев А.С.) 94
Хорошкевич А.Л. 293
Храпачевський Р.П.
(Храпачевский Р.П.) 432, 441,
443
Хрустальов Д.Г. (Хрусталеv Д.Г.)
443, 444, 457

- Ц**
Цабань К. див. Cabań W.
- Ч**
Черепнін Л.В. (Черепнин Л.В.) 18, 57, 171, 364, 441, 469
Черкас Б.В. 441, 449, 499
Чобіт Д.В.188
Чхао Чху-ченг 434
Чубатий М.38, 173, 290, 347, 351, 475, 491
Чугуй Т.О.250, 423
Чукаєва В.О. (Чукаєва В.А.) 495, 501
- Ш**
Шабара А.В. 356
Шайтан М.Е. (Шайтан М.Э.) 16, 173, 193
Шаланда О. (Шаланда А.) 428
Шараневич І. (Шараневич И.) 11, 322, 333, 356, 376, 380
Шахматов А.А.(Шахматов О.О.) 14, 15, 37, 57, 81, 93, 122, 140, 148, 154, 159, 163, 194, 274, 335, 362
Шекера І.М. 20, 62, 84
Шепард Д. 111
Шиманьський Й. див. Szymański J.
Шлівіньскій Б. див. Śliviński B.
Шушарін В.П. (Шушарин В.П.) 283, 348, 364, 460
Шчигел Р. див. Szcziegeł R.
- Щ**
Щавелев О.С. (Щавелев А.С.) 51, 52
- Щавелева Н.І. (Щавелева Н.И., Szczawełewa N.I.) 21, 22, 29, 30, 35-37, 42, 43, 190, 210, 212, 239, 242, 246, 254, 258, 259, 263, 267, 292, 295, 330, 372, 390, 401, 475, 497, 499
Щапов Я.М. (Щапов Я.Н.) 57, 111, 364
- Ю**
Юрасов М.К. 29, 46, 68, 135, 179, 185, 200, 202-204, 206, 219, 221, 260, 262, 275
Юрченко О.Г. (Юрченко А.Г.) 459
Юсупович А. див. Jusupović A.
- Я**
Яжджевський К. (Яжджевский К.) 141
Якуб, Ібрахім ібн 48, 49
Якубовський О.Ю. (Якубовский А.Ю.) 441, 490
Янін В.Л. (Янин В.Л.) 21, 150, 173
Яцкевич А.Е.19
Ђере З. 361
- А**
Abgarowicz K. 36, 214
Abraham W. 11, 87, 110, 165, 243, 290, 347, 475
Adamus Bremensis 101, 105
Ademarus 116
Albricus 39, 294, 301
Allsen T. 433
Andrusiak M. 175
Annalista Saxo 85, 114, 146
Arndt W.10
Arnoldus 72

- Avenarius A.112
Balzer O. 43, 100, 146, 152, 190, 200, 201, 222, 231, 253, 254, 256, 257, 268, 277, 304, 330, 464
- В**
Banaszkiwicz J. 52
Barabas M. 31, 341, 351
Baran O. 185
Barciak A. 488
Bardach J. 198, 226, 245, 275, 429
Bartnicki M. 29, 88, 247, 251, 278, 302, 340, 343, 344, 357, 377, 380, 397, 398, 405, 406, 454, 459, 466, 479, 482
Bauer A. 357
Baumgarten N. 218, 268, 278, 323, 365, 381, 393
Benyskiwicz K. 14, 27-29, 46, 100, 104, 114, 121, 148, 150, 164, 182, 190, 192, 194, 213
Bielowski A. 11, 17, 48, 50, 145, 231, 244, 253, 256, 295, 296
Bielski M. 303, 312
Bieniak J. 26, 148, 153, 182, 249, 251, 340, 344, 406, 449
Biskup M. 192, 275, 415, 418, 421, 483, 503, 504
Błazowski M. 448
Borawska D. 26, 124, 131, 132, 139, 145, 182
Bresslau H. 130
Bruno von Querfurt 72-80
Buko A. 411
Bulst-Thiele M.L. 414
- С**
Cabań W. 253, 257, 278
Canonicus Wissegradensis 220
- Chrzanowski M. 29, 269, 275, 276, 449, 450
Cook R. 97
Cosmas Pragensis 40, 50, 59, 125, 128, 184
- D**
Darrouzes J. 112
Dąbrowski D. 29, 43, 46, 222, 249, 250, 289, 312, 318, 330, 334, 357, 361, 362, 373, 380, 381, 388, 393-395, 400, 429, 438, 447, 454, 464, 465, 473, 476, 481, 487, 495, 508
Dąbrowski J. 17, 34, 203, 204, 230, 236, 265, 283, 285, 291, 372, 393
Dąbrowski K. 78
Dimnik M. 327, 445
Długosz Jan (Ioannes Dlugossius) 37, 62, 164, 189, 204, 213, 216, 236, 254, 280, 301, 307, 310, 311, 314, 376, 453, 455, 498
Dobosz J. 256, 259
Domanovszky A.40, 194
Dorna M. 418
Dowiat J. 51, 138, 182
Dragan M. 70
Droba G.10, 11, 289, 304, 340, 349
Dziewulski W. 145, 147
- E**
Emler J. 374, 483, 487
Engel J.Ch. 8, 9, 280, 289, 356
- F**
Fejer G. 40, 320
Font M. (Фонт М.) 31, 73, 215, 260, 341, 351
Frankopan P. 157

- G**
 Gallus Anonymus 13, 35, 36, 47, 48, 55, 70, 100, 101, 103, 104, 107, 121, 128, 129, 145, 154, 160, 182-184, 189-192, 194, 195, 200-203, 205, 206
 Gaska D. 47
 Gierlach B. 147, 153
 Gładysz M. 357, 477, 482, 503
 Gołąb K. 474, 478
 Górski K. (історик XIX ст.) 10, 11, 253, 259
 Górski K. (історик XIX ст.) 176, 178, 415
 Grabowski J. 464, 486, 492
 Grabski A.F. 26, 64, 67, 70, 74, 78, 80, 82, 84, 87, 88, 94, 101, 106, 115, 116, 141, 193, 251
 Grala H. 249
 Grodecki R. 17, 35, 203, 204, 236, 265, 283, 285, 291, 372, 393
 Grudziński T. 26, 158, 173
 Gryguć P. 452
 Gudavicius E.
 (Гудавичюс Э.) 478, 494
 Güttner Sporzyński D. 193
 Guzman G. 502
- H**
 Halecki O. 17, 229
 Hammer-Purgstall J. 448
 Hauziński J. 441
 Heinemann L., de 439
 Henricus Livonicus 357
 Hensel W. 49, 142
 Herbordus 39, 195, 196, 211
 Herucova A. 461
- Hircsh T. 410, 414, 482
 Hofmeister A. 220
 Hollý K. 341
 Hosse L.F. 38
 Hunyadi Z. 418
- J**
 Jakimowicz R. 17, 18, 109
 Jasiński K. 25, 43, 84, 128, 130, 145, 148, 150, 190, 201, 206, 222, 231, 242, 277, 464
 Jedlicki M.Z. 38, 113
 Joannis de Czarnkow 307
 Jotischki A. 477
 Jurek T. 131
 Jusiak P. 61
 Jusupović A. 29, 30, 34, 258, 267, 410, 447, 487
- K**
 Kalhous D. 184
 Kamiński S. 236, 268
 Karłowicz J. 10, 84, 102, 123, 159, 164
 Karwasińska J. 71, 77
 Kętrzyński S. 153, 179, 181, 299, 309, 334, 415
 Kochanowski J. 394, 453
 Kohen Jehuda b.meir ha 142
 Kollinger K. 27, 28, 84, 103
 Kovacs S. 404
 Kowalczyk E. 65
 Köpke R. 35, 40, 132
 Krakowski C. 448, 450, 496, 498
 Kromer M. (Cromerus M.) 47, 303, 312
 Kruszewski T. 138

- Kuczyński S.K. 105
 Kuczyński S.M. 26, 57, 64, 68, 78, 109, 141, 147, 151, 152, 164, 232, 236, 244-246
 Kunysz A. 142
 Kupfer F. 142
 Kürbis B. (Kürbisówna B.) 36, 59, 63, 212, 214, 244, 259, 271, 273, 283, 295, 319, 390, 451, 485
 Kwiatkowski K. 479
- L**
 Labuda G. 26, 37, 38, 50, 51, 59, 131, 137, 181, 190, 192, 198, 236, 237, 259, 275-277, 284, 294, 304, 305, 319, 322, 351, 353, 390, 415, 418, 421, 429, 448-450, 454, 456, 483, 498, 503, 504
 Lambertus Hersfeldensis 38, 168-172
 Lappenberg J.M. 101
- Ł**
 Łewicki A. 10, 130, 131, 133
 Łewicki T. 142
 Łodyński M. 405
 Łowmiański H. 26, 51, 55, 56, 58, 95, 126, 127, 130, 131, 133, 145, 147, 151, 182, 226, 415, 421
- M**
 Maciejewski J. 271
 Maleczyński K. 192, 195, 196, 203-205, 219, 221
 Małecki A. 18, 164, 195
 Manteuffel T. 132, 164
 Mateusz 43, 44
 Michalowski R. 138
 Mirgaleev I.M. 435
- Mika M. 119
 Mika N. 31, 200, 461, 471-473, 481, 488, 500, 505
 Miklosich F.
 Miśkiewicz B. 26, 232, 236
 Mrukówna J.
 Mularczyk J. 449
 Myśliński K. 26, 56, 58, 456
- N**
 Nadgrodska-Majchrzyk T. 78
 Naruszewicz A. 8, 254, 282
 Nibur B. 9
 Norbert M. 299
 Nowacki B. 390, 401, 450
 Nowak Z. 423, 424, 498
- O**
 Ortliebus Zwifaltensis 39, 211, 231
 Ostrogorsky G. 175
 Ottonis Frisingensis 220, 244, 245
- P**
 Paczkiewicz H. 54, 465
 Palacky Fr. 59
 Palocsi-Horvath A. 441
 Parczewski M. 27
 Pauk M. 172
 Pelerński J. 313, 315
 Peradska K. 307
 Persowski F. 142
 Pertz G.H. 38-40, 48, 238
 Petrus Damianus 132
 Petrus de Dusburg 412, 482, 483, 503
 Philippi I. 410, 479
 Piekosiński F. 388, 488

- Pleszczyński A. 47
 Polkowska-Markowska W. 414
 Poppe A. 27, 78, 94, 98, 110, 111, 127
 Pow S. 433
 Powierski J. 196, 267
 Prochazkova N. 341
 Przybył M. 289, 304, 322
- R**
- Ranke L. 7, 9, 511
 Reusner E. 14
 Rhode G. 27, 58, 84, 253, 256, 278, 291, 336, 345, 408, 424
 Roepell R. 9, 10, 84, 130, 195, 214, 259, 275
 Rogerius 439, 440
 Rostkowski G. 219
- S**
- Samsonowicz H. 29, 30, 269
 Sarnowsky J. 504
 Schannat J. F. 300
 Scheffer-Boichorst P. 39, 294
 Sczaniecki M. 70, 124, 130, 131, 134, 145, 157, 157, 181, 190, 198, 226
 Selart A. 394
 Semkowicz A. 164, 303
 Seraphim A. 502
 Serejski M. 9, 10
 Sielicki F. 401
 Sigebertus Gemblacensis 171
 Skomial J. 35
 Słupecki L.P. 289
 Smoliński M. 262, 417
- Smolka S. 10, 232, 234, 253, 256, 259, 264, 275, 276
 Sochacka A. 61
 Sosnowski M. 72
 Starnawska M. 414, 419,
 Stefenson J. 493
 Strehlke E. 410, 414, 482
 Strykowski M. 62, 213, 278, 303, 316, 479
 Szambelan Z. 307
 Szczegiel R. 409, 410
 Szentpetery Em. 40, 194
 Szlachtowski I.35
 Szymański J. 299, 309, 334
- Š**
- Ščavinskas M. 42, 491
 Šliviński B. 131, 134, 137, 139
- T**
- Teterycz-Puzio A. 468, 484
 Tęgowski J. 28, 46, 182
 Thietmar von Merseburg 13, 38, 59, 60, 71, 80, 82, 83, 87, 88, 90, 99, 100, 103, 104, 106, 107, 110, 112, 113, 120, 121, 125, 130, 133
 Theiner A. 281, 348, 374, 468, 500
 Tomek V. V. 483
 Töppen M. 410, 414, 482
 Trillmich W. 38, 60
 Trzyjarski E. 78
 Tyliński G.321, 322
 Tyszkiewicz J. 277
- U**
- Urbańczyk P. 64, 101, 115
 Urbański R. 448, 497, 499, 504

- V**
- Van Cleve T. 360, 361
 Vincentius 13, 17, 36, 106, 160, 211, 216, 235, 236, 244, 251, 253, 255, 259, 260, 262, 263, 265, 267, 270, 271, 273, 277, 280, 281, 283, 284
 Vlasto A. P. 49
- W**
- Waitz D. G. 48, 114, 116
 Wasilewski T. 26, 57, 62, 65, 70, 94, 145, 182
 Wenzel G. 350
 Werner T.
 Widera B. 73, 76, 78
 Widukindus 48
 Wieczorek S. 232
 Wiliński K. 205, 268
 Wilkiewicz-Wawrzyńczykowa A. 18, 253, 257, 261, 280, 283, 289, 291, 303, 306, 326, 331, 336, 345, 363
 Will C. 174
 Winkelmann E. A. 290
 Wipo 39, 60, 131, 133, 135, 136, 139
 Wiszewski P. 138
 Wittenbach W. 385
- Włodarski B. 17, 25, 81, 145, 147, 151, 192, 197, 203, 204, 207, 215, 220-222, 228, 229, 231, 236, 238, 243, 245, 246, 254, 257, 258, 261, 263, 275, 280, 283, 284, 285, 287, 291, 291, 304, 306, 325, 326, 328, 332, 357, 372, 375, 378, 386, 389, 393, 394, 396, 401, 405, 406, 413, 420, 421, 429, 447, 453-455, 461, 463, 467, 480-482, 492, 499, 500, 504
 Woelky C. 410, 479
 Wojciechowski T. 10, 71, 157, 172, 181
 Wörn D. 240
- Z**
- Zachorowski S.17, 203, 204, 229, 265, 283, 285, 291, 372, 393
 Zajączkowski S. 278
 Zakrzewski I. 451
 Zakrzewski S.17, 51, 55, 68, 78, 101, 109, 115, 117, 229, 233, 248, 257
 Zdanek M. 272
 Zielińska-Melkowska K. 73, 151, 206, 415
 Zientara B. 229, 392, 395, 401
 Zimmermann M. 416, 418

ПОКАЖЧИК ГОЛОВНИХ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ

А

Агафія, руська княжна, жінка мазовецького князя Конрада 333, 334, 372

Агнеса, жінка київського князя Мстислава Ізяславича (середина XII ст.) 231, 242, 253

Адальберт (Войтех), релігійний діяч другої половини X ст.

Айшвн Рушкович, литовський князь середини XIII ст. 422, 459

Альберт Швейбер, ризький єпископ середини XIII ст. 467

Альберт, прусський архієпископ 482

Альпа, половецький хан середини XIII ст. 504

Альфред Великий, англосаксонський король IX ст. 50

Анастасія (Настя), коханка галицького князя Ярослава Володимировича «Осмомисла» 247, 248

Андреас фон Штирланд, земельний магістр Лівонського ордену 468

Андрій, волинський князь середини XII ст. 224, 225

Андрій II, угорський король першої третини XIII ст. 283, 286, 287, 318-322, 325, 326, 328, 337, 339-343, 346-354, 357, 359-362, 366, 367, 369, 376, 377, 382, 383, 384, 416, 417, 556

Андрій, угорський королевич першої третини XIII ст. 361, 376, 377, 382, 383, 387, 388, 403, 422

Андрій Володимирович «Добрий», син Володимира Всеволодовича «Мономаха» 208

Андрій Ярославич, суздальський князь середини XIII ст. 365

Анна Мстиславна, жінка руського князя Данила Романовича 362-365

Анна, дочка угорського короля Бели IV 453

Антоній (Туні), релігійний діяч початку XI ст. 72, 115

Антоній, печерський монах третьої чверті XI с. 163

Ахмат Гірей, перекопський хан кінця XV ст. 307

Б

Байдар, внук Чингізхана 436, 449

Балдвін, краківський єпископ початку XII ст. 199-201

Бату, монгольський володар і воєначальник першої половини XIII ст. 431, 435-437, 442-445, 449, 450, 459, 490, 493

Беговарс, половецький хан першої половини XIII ст. 404

Безпрім, польський князь першої третини XI ст. 130-133, 137-140

ПОКАЖЧИК ГОЛОВНИХ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ

Бела I, угорський герцог, згодом король середини XI ст. 138

Бела II, угорський король першої половини XII ст. 219-221, 555

Бела III, угорський король другої половини XII ст. 260, 261, 264, 267, 283, 286, 318

Бела IV, угорський король середини XIII ст. 361, 383, 384, 404, 417, 439-442, 446, 448, 452, 453, 456, 457, 460, 469, 471-473, 475, 478, 481, 487, 488, 504, 505, 507

Бенедикт Бор «Лисий», угорський воєначальник першої третини XIII ст. 328, 362

Берке, монгольський володар середини XIII ст. 490, 493, 494, 501, 502, 510

Бернард Клервоський, західно-європейський релігійний діяч XII ст. 43, 44, 210, 239, 413

Богомер, угорський воєначальник середини XIII ст. 453

Болеслав I «Хоробрий», польський князь кінця X – першої чверті XI ст. (в 1025 р. король) 5, 10, 15-17, 64, 65, 69, 71, 77, 81-90, 98-109, 112-125, 127-133, 136, 137, 140, 141, 147-149, 152, 159, 164, 182, 553

Болеслав II «Побожний», чеський князь кінця X ст. 67, 125

Болеслав II «Сміливий», польський князь третьої чверті XI ст. (в 1076 – 1079 рр. король) 10, 102, 123, 146, 157-164, 166-169, 172, 173, 174, 177, 179-183, 189, 191, 554

Болеслав III «Кривоустий», польський князь першої третини XII ст. 5, 18, 47, 191-193, 195-197, 199-213, 219-222, 227, 228, 229, 234, 269, 555

Болеслав IV «Кучерявий», польський князь середини XII ст. 200, 222, 227, 230-232, 235, 237-239, 241, 242, 247, 269, 555

Болеслав «Високий», син польського князя Владислава «Вигнанця», сілезький князь (середина і друга половина XII ст.) 229-231, 237, 269, 273

Болеслав, син князя Мешка «Старого» (кінець XII ст.) 265, 272, 274

Болеслав V «Сором'язливий», краківсько-сандомирський князь середини XIII ст. 387, 389, 396, 401, 405, 406, 448, 451-457, 462, 463, 466, 467, 472, 479, 480, 484, 487, 488, 492, 498, 504, 506, 507, 557

Болеслав, мазовецький князь середини XIII ст. 401, 412, 447, 464

Болеслав «Рогатка», сілезький князь середини XIII ст. 451

Болеслав, великопольський князь середини XIII ст. 451, 482

Борис Володимирович, руський князь початку XI ст. 79, 82, 89, 90, 92-99, 108, 117, 120, 123, 166

Борис В'ячеславич, руський князь другої половини XI ст. 179	Василій Вайоанніс, візантійський полководець початку XI ст. 116
Борис Коломанович, претендент на угорський трон другої чверті XII ст. 219-221	Василій Володимирович, син галицького князя Володимира Ярославича 271
Бржетіслав, чеський князь другої третини XI ст. 125, 161	Василько Романович, волинський князь першої і другої третини XIII ст. 283, 306, 309, 317, 318, 332-334, 339, 343, 345, 364, 370-372, 378, 385, 386, 389-391, 393, 394, 398, 399, 401, 403, 406, 407, 409, 422, 436, 452, 454, 456-458, 460-464, 467, 472, 477, 488-490, 495, 496, 498, 499, 501, 502, 506, 556, 557
Бруно, магістр Добжинського ордену (30-ті роки XIII ст.) 412, 413, 419, 421-423,	Василько Ростиславич, прикарпатський князь кінця XI – першої чверті XII ст. 186, 193-197, 206-209, 213, 216, 217, 224, 554
Бруно Кверфуртський, західно-європейський релігійний діяч початку XI ст. 72-80, 115, 553	Василько Ярополкович, руський удільний князь другої половини XII ст. 246, 255, 257, 258
Бруно з Шауенбургу, оломоуцький єпископ середини XIII ст. 472	Вацлав I, чеський король другої чверті XIII ст. 449, 470, 471, 477
Брячислав Ізяславич, руський князь початку XI ст. 99, 108, 117, 125, 144, 154	Верхуслава, руська княжна другої чверті XII ст. 222
Бурі, правнук Чингізхана 436, 445	Вібальд, германський вельможа середини XII ст. 242
Бурундай, монгольський воєначальник середини XIII ст. 6, 306, 494-501, 504, 557	Вікінт, литовський (жемойтський) князь XIII ст. 428, 467
Буркхард фон Хорнгаузен, віце-ландмейстер Тевтонського ордену у Пруссії, комтур Кенігсберга 481, 484, 503, 557	Вільгельм, площський декан першої половини XIII ст. 412
Бурхард, германський релігійний діяч другої половини XI ст. 169, 170, 173	Вільгельм Моденський, католицький релігійний діяч першої половини XIII ст. 420, 421
В	Владзімеж, малопольський воєвода середини XIII ст. 449
Вальдемар II, данський король першої половини XII ст. 292	
Василій II «Болгаробойця», візантійський імператор початку XI ст. 115, 116	

Владислав (Ласло), угорський король останньої чверті XI с. 183	Володимир Василькович, волинський князь третьої чверті XIII ст. 506
Владислав-Герман, польський князь останнього двадцятиріччя XI – початку XII ст. 146, 181-183, 190-193, 196, 199, 201, 554	Володимир Володаревич, мінський князь останньої чверті XII ст. 257
Владислав II «Вигнанець», польський князь середини XII ст. 200, 210, 222, 229, 231-237, 239, 240, 269, 555	Володимир Володимирович, чернігівський і галицький князь початку XIII ст. 333
Владислав «Лясконогий», польський князь кінця XII – першої третини XIII ст. 292, 302, 304, 305, 319, 322, 325, 391-393, 395, 401, 403	Володимир Всеволодович «Мономах», руський князь кінця XI – початку XII ст. 35, 61, 161, 162, 172, 181, 187-189, 194, 197, 198, 206-209, 215, 216, 219, 224, 225, 228, 237, 314, 402
Владислав Одонич, польський князь середини XIII ст. 389, 391, 392, 395, 401, 409	Володимир Всеволодович, руський князь другої чверті XII ст. 222
Владислав, князь раціборсько-опольський середини XIII ст. 472	Володимир Іванович, пінський князь другої чверті XIII ст. 388, 394
Владислав I «Локетек», польський володар кінця XIII – початку XIV ст. 510	Володимир Ігоревич, чернігівський і галицький князь початку XIII ст. 323, 324, 326, 327, 333
Владислав Ягелло, польський король кінця XIV – початку XV ст. 511	Володимир Мстиславич, волинський князь третьої чверті XII ст. 242, 246, 253
Войтех (Адальберт), католицький місіонер кінця X ст., пізніше канонізований 72	Володимир Ростиславич, пінський князь початку XIII ст. 330
Войшелк, литовський князь середини XIII ст. 483, 491, 495, 496, 500	Володимир Рюрикович, південноруський князь першої половини XIII ст. 320, 335, 359, 362, 380, 381, 387-389, 422
Володар Ростиславич, прикарпатський князь кінця XI – першої чверті XII ст. 186, 196, 206-218, 224, 555	Володимир Святославич, руський князь кінця X – початку XI с. 15, 57, 61, 62, 64, 65, 67,

- 68, 74, 75, 78, 80, 82, 83, 85, 87-90, 92, 93, 95, 98, 99, 102, 111, 121, 126, 175, 402, 553
- Володимир Ярославич, руський князь другої чверті XI ст. 185
- Володимир Ярославич, галицький князь останньої чверті XII ст. 247, 248, 258-261, 263, 264, 267, 278-281
- Володимирко (Володимир) Володаревич, прикарпатський князь другої чверті XII ст. 214-216, 218, 223, 224, 228, 232, 233, 237, 242, 315
- Володислав «Кормильчич», галицький боярин кінця XII – початку XIII ст. 282, 304, 321, 334, 337, 338, 341, 342, 345
- Вратислав II, чеський князь, а потім король третьої чверті XI ст. 171, 172, 183, 184, 191
- Всеволод Всеволодович, західноволинський князь початку XIII ст. 334, 336, 338
- Всеволод Мстиславич, новгородський князь другої чверті XII ст. 222,
- Всеволод Мстиславич, волинський князь останньої третини XII ст. 232, 249, 250, 253, 255, 256, 258, 260, 261, 265, 266, 556
- Всеволод Ольгович, київський князь другої чверті XII ст. 222, 223, 228, 229, 231-235, 237, 555
- Всеволод Святославич «Чермний», черныгівський князь першої третини XIII ст. 318, 326, 327, 335, 355, 380
- Всеволод Юрійович «Велике Гніздо», суздальський князь кінця XII – початку XIII ст. 262-264
- Всеволод Ярославич, руський князь другої половини XI с. 158-162, 167, 179-181, 184, 187-190, 554
- Всеслав Брячиславич, полоцький князь другої третини XI ст. 144, 154, 158, 160, 161, 166, 167, 181
- В'ячеслав Володимирович, чернігівський князь другої чверті XII ст. 229
- В'ячеслав «Лисий», краківський посол початку XIII ст. 325

Г

- Ганна, друга жінка князя Романа Мстиславича, див. «Романова»
- Гартмуд фон Грюнбах, ландмейстер Тевтонського ордену в Пруссії в середині XIII ст. 503, 504
- Геза II, угорський король середини XII ст. 220
- Генріх, польський князь середини XII ст. 200, 227, 228, 231, 237, 241, 269
- Генріх II, германський імператор першої чверті XI ст. 71, 74, 75, 77, 79, 81, 85, 99, 100, 101, 127
- Генріх III, германський імператор середини XI ст. 145, 146
- Генріх IV, германський король, згодом імператор другої половини XI ст. 157, 167-173, 183, 184, 190

- Генріх V, германський імператор першої чверті XII ст. 204, 555
- Генріх Кетліч, краківський каштелян кінця XII ст. 265, 266
- Генріх Лев, саксонський герцог другої половини XII ст. 290
- Генріх I «Бородатий», польський князь першої половини XIII ст. 389, 391, 392, 395, 405, 406, 438
- Генріх II «Побожний», польський князь другої чверті XIII ст. 405, 426, 436, 438, 439, 447, 449, 451
- Генріх III, англійський король XIII ст. 439
- Генріх Бодель, маршал в Пруссії в середині XIII ст. 503
- Геркус Мантас, ватажок пруссів в середині XIII ст. 503, 510
- Герман фон Балк, віце-магістр Тевтонського ордену в Пруссії в другій чверті XIII ст. 418
- Герман фон Гляйхен, єпископ Каменський третя чверть XIII ст. 475
- Герман фон Зальца, великий магістр Тевтонського ордену в другій чверті XIII ст. 415, 417
- Гертруда «Меранська», жінка короля Андрія II 337
- Гертруда, австрійська герцогиня середини XIII ст. 471
- Гита, жінка князя Володимира Всеволодовича «Мономаха» 314
- Гійом де Монферрат, домініканський місіонер першої половини XIII ст. 476
- Гліб Володимирович, руський князь початку XI ст. 89, 92-97, 120, 123, 166
- Гліб Зеремеєвич, галицький боярин першої третини XIII ст. 338
- Гліб, волковиський князь середини XIII ст. 484
- Говорек, сандомирський воєвода кінця XII ст. 273, 276
- Гонорій III, римський папа першої третини XIII ст. 361, 374, 376, 377, 382, 414, 416
- Гремислава, жінка краківського князя Лешка «Білого», згодом краківська і сандомирська княгиня-регентша 330, 372, 387, 389, 392, 396, 397, 401, 403, 405, 406, 457, 462, 463, 557
- Григорій, кардинал початку XIII ст. 346, 347
- Григорій VII, римський папа третьої чверті XI ст. 70, 157, 174, 176, 177, 179, 554
- Григорій IX, римський папа другої чверті XIII ст. 401, 405, 418, 420, 421, 439, 440, 448, 476
- Григорій Василькович, прикарпатський князь другої чверті XII ст. 216, 218, 223, 224
- Гумберт, кардинал середини XI ст. 41, 174,
- Гуюк, син Угедея, монгольський воєначальник XIII ст. 435, 445
- Гюнтер, плоцький єпископ другої чверті XIII ст. 412, 413

Д

Давид Ігоревич, руський князь кінця XI – початку XII ст. 186, 187, 197, 217, 225, 554

Данило Романович, руський князь і король першої і другої третини XIII ст. 13, 14, 29, 34, 41, 61, 175, 277, 283, 300, 302, 309, 317, 318, 320, 321, 328, 335, 337-339, 343-345, 362-374, 377, 378, 380, 381, 383, 385-394, 396, 398-401, 403, 404, 406, 408-411, 421-427, 429, 436, 444-448, 452, 454-461, 464-480, 483, 484, 486-496, 498, 500-502, 504-508, 510

Деді, саксонський маркграф третьої чверті XI ст. 169, 173

Дем'ян, волинський тисяцький 338, 404

Джебе-нойон, монгольський воєначальник першої чверті XIII ст. 432, 436

Джучі, син Чингізхана, батько Бату 431, 435

Діонісій угорський полководець першої половини XIII ст. 384

Діонісій Павлович, воєвода короля Данила Романовича в середині XIII ст. 488

Дітріх, польський князь другої чверті XI ст. 138

Дмитро, воєвода князя Данила Романовича 444, 445

Добронєга, Марія-Добронєга, дочка (інша версія сестра) київського князя Ярослава Володимировича 149, 150, 152, 554

Довспрунк, литовський князь XIII ст. 467

Довмунд, литовський князь середини XIII ст. 507

Е

Егберт, трірський архієпископ кінця X ст. 177

Ейлів, скандинавський конунг першої половини XI ст. 134

Емерік, син угорського короля Бели III 283, 286

Є

Євгеній III, римський папа середини XII ст. 269

Євпраксія, руська княжна, жінка Генріха IV 184

Євдоксія, руська княжна, жінка польського князя Мешка III «Старого» 147

Євфимія, донька руського князя Володимира Всеволодовича «Мономаха» 219,

Єдивіл, литовський князь середини XIII ст. 427, 467, 468

Ж

Жданович Антон, козацький полковник середини XVII ст. 307

Живинбуд, литовський князь першої половини XIII ст. 427

Жирослав, галицький боярин другої половини XIII ст. 382

З

Збислава, жінка польського князя Болеслава III «Криворотого» 195, 196, 199, 201, 206

Звеніслава, руська княжна другої чверті XII ст. 229-231, 555

Збігнев, польський князь кінця XI – початку XII ст. 191, 192, 199, 202-205

Земовит, мазовецький князь середини XIII ст. 365, 412, 464, 466, 467, 479, 480, 484-486, 492, 504, 506, 510, 557

І

Іван Василькович, прикарпатський князь другої чверті XII ст. 216, 218, 224, 228

Іван Ростиславич «Берладник», руський князь другої чверті і середини XII ст. 223, 245

Іван-Асень, болгарський цар першої третини XIII ст. 361

Ігор Олегович, руський князь другої чверті XII ст. 234-237

Ігор Святославич, чернігівський князь останньої третини XII ст. 270

Ігор Ярославич, руський князь середини XI ст. 185-187

Ізяслав, новгородський князь середини XIII ст. 427, 428

Ізяслав Володимирович, чернігівський і галицький князь початку XIII ст. 333, 427

Ізяслав Давидович, чернігівський князь другої чверті XII ст. 228, 232

Ізяслав Мстиславич, руський князь першої половини XII ст. 223, 225, 228, 229, 234, 237, 238, 240, 241, 243, 245, 314

Ізяслав Мстиславич, руський князь першої половини XIII ст. 382, 406, 407

Ізяслав Ярославич, київський князь третьої чверті XI ст. 150, 158-163, 166-169, 171, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 184, 225, 554

Іларіон, руський митрополит середини XI ст. 111

Інгвар Ярославич, східноволинський князь першої третини XIII ст. 318, 326, 330-332, 334, 372

Інгігерд, шведська принцеса, жінка князя Ярослава Володимировича, початок XI ст. 109

Інокентій III, римський папа кінця XII – початку XIII ст. 287, 290, 346-352,

Інокентій IV, римський папа середини XIII ст. 462, 468, 474-478, 480, 482, 490

Іоанн, київський митрополит початку XI ст. 115, 117

Іоанн, естергомський архієпископ першої третини XIII ст. 347, 348, 351

Іоанн II Комнін, візантійський імператор першої половини XII ст. 219

Іоанн-Володимир Володимирович, син галицького князя Володимира Ярославича 271

Іраклій Данилович, руський князь другої чверті XIII ст. 365

- Іштван (Стефан) I, угорський король першої третини XI ст. 67, 101
- Іштван (Стефан) II, угорський король першої третини XII ст. 208, 219
- К**
- Казимир I «Відновитель», польський князь середини XI ст. 119, 129, 141, 144-151, 176, 554
- Казимир II «Справедливий», польський князь другої половини XII ст. 200, 228, 249-253, 255, 256, 259, 261-271, 275, 285, 286, 297, 318, 556
- Казимир, мазовецький князь середини XIII ст. 412, 464, 484-486, 492, 504
- Казимир III, польський король середини XIV ст. 511
- Кайдан, внук Чингізхана 435
- Кейстут, литовський князь XIV ст. 307
- Кирилл, грецький монах і місіонер IX ст. 49
- Кирилл I, київський митрополит першої третини XIII ст. 387
- Климент Смолятич, київський митрополит середини XII ст. 314
- Кнут, датський король першої половини XI ст. 109
- Коломан I «Книжник», угорський король кінця XI – початку XII ст. 219
- Коломан, угорський королевич, король Галіції в першій
- половині XIII ст. 31, 340, 341, 345-352, 360, 362, 370, 375-377
- Конрад II, германський імператор першої половини XI ст. 127, 131, 133-137, 139
- Конрад III, германський король середини XII ст. 240, 269
- Конрад «Мазовецький», польський князь першої і другої третини XIII ст. 17, 270, 271, 276, 285, 286, 288, 294-298, 301, 302, 305, 309, 328-330, 333, 365, 371, 374, 389, 391, 392, 393, 395-401, 403-407, 409, 411-415, 417-419, 422, 423, 425-427, 429, 447, 451, 453, 454, 457, 462, 463, 556, 557
- Конрад, мазовецький князь третьої чверті XIII ст. 506
- Константин Добринич, новгородський посадник початку XI ст. 108
- Константин Положишил, волинський воєвода середини XIII ст. 487
- Констанція, дочка угорського короля Бели IV 460
- Костянтин Сирославич, галицький воєвода середини XII ст. 247
- Котян Сутойович, половецький хан першої половини XIII ст. 381, 387, 388, 404, 440
- Кунігунда, жінка руського князя Ярополка Ізяславича 177, 178
- Кунігунда, дочка угорського короля Бели IV 453

- Куремса, монгольський воєначальник середини XIII ст. 468, 469, 475, 486, 488-490, 494
- Л**
- Лаврентій, угорський вельможа середини XIII ст. 458
- Ласло (Владислав) I угорський король останньої третини XI ст.
- Лев IX, римський папа середини XI ст. 41
- Лев Данилович, волинський і галицький князь другої і третьої третини XIII ст. 34, 302, 365, 446, 456, 484, 489, 498, 501, 506
- Левон II, цар Вірменської Кілікії першої третини XIII ст. 361
- Лековній, литовський князь середини XIII ст. 422, 459
- Леопольд III, австрійський герцог другої чверті XII ст. 219, 220
- Леопольд VI, австрійський герцог першої третини XIII ст. 360
- Лешко, син князя Болеслава «Кучерявого» 246
- Лешко «Білий», польський князь першої і другої третини XIII ст. 6, 17, 29, 269-271, 274-276, 281-292, 294-299, 301, 302, 304-306, 309, 318-320, 322, 325, 328-330, 332-346, 349, 350, 352, 354, 355, 358, 366, 367, 369, 371, 375-378, 380, 381, 383, 385, 386, 389, 391, 392, 396, 399, 405, 408, 556
- Лешко «Чорний», польський князь другої половини XIII ст. 504
- Лотар II, германський імператор другої чверті XII ст. 219, 221
- Любарт, волинський князь XIV ст. 307, 511
- Людовік «Анжуйський (Угорський)», угорський і польський король другої половини XIV ст. 511
- М**
- Марія, жінка угорського королевича Андрія 376, 377, 382, 383
- Мартиніш, угорський воєначальник першої половини XIII ст. 384
- Матвій, краківський єпископ середини XII ст. 43, 210, 239
- Матильда, жінка лотарінгського герцога Фрідріха, друга чверть XI ст. 134
- Матильда, австрійська герцогиня середини XIII ст. 471
- Матфей, печерський монах третьої чверті XI ст. 165
- Меслав (Маслав), володар Мазовецького князівства другої чверті XI ст. 147, 148, 153, 154
- Мефодій, грецький монах і місіонер IX ст. 49
- Мешко I, польський князь другої половини X ст. 48, 60, 63, 65
- Мешко II, польський князь і король першої третини XI ст. 10, 88, 128-139, 144, 146, 157, 176

- Мешко, син польського князя і короля Болеслава II «Сміливого» 183, 184, 189-191
- Мешко III «Старий», польський князь другої половини XII – початку XIII ст. 10, 227, 228, 235, 237, 241, 247, 248, 261, 263, 269-275, 284, 286, 304, 305, 392, 556
- Мешко «Плонтоногий», сілезький князь кінця XII – початку XIII ст. 269, 272, 273
- Мешко, ратиборзький князь середини XIII ст. 439
- Миколай, краківський воєвода останньої чверті XII – початку XIII ст. 255, 260, 261, 262, 265, 266, 270-272, 276
- Мирослав, володимирський воєвода першої половини XIII ст. 324, 332, 338, 394
- Михайло Всеволодович, південноруський князь другої чверті XIII ст. 380, 387-389, 406, 407, 422, 445-447
- Михаїл Керуларій, візантійський патріарх 41, 174
- Михаїл, плоцький єпископ другої чверті XIII ст. 421
- Міндовг, литовський князь, згодом король середини XIII ст. 427, 428, 457, 459, 467, 468, 478, 479, 483, 484, 489, 491, 492, 495, 500, 507, 510
- Мойсей Угрін, київський монах початку XI ст. 118, 122, 274
- Мстислав Володимирович, руський князь першої третини
- XI ст. 97, 98, 99, 117, 125, 128, 134, 136, 137, 139-141, 144
- Мстислав Володимирович «Великий», руський князь другої чверті XII ст. 198, 216, 218, 223, 224, 228
- Мстислав Данилович, волинський князь другої половини XIII ст. 310, 365
- Мстислав Ізяславич, руський князь третьої чверті XI ст. 159, 162, 242, 243
- Мстислав Ізяславич, руський князь середини XII ст. 245, 253
- Мстислав Мстиславич «Удатний», руський князь першої половини XIII ст. 12, 279, 354-360, 362-371, 375-378, 380-386, 403
- Мстислав Романович, київський князь першої чверті XIII ст. 368, 379, 380, 499
- Мстислав Святославич, чернігівський князь першої чверті XIII ст. 368, 379
- Мстислав Ярославич «Німий», східноволинський князь першої третини XIII ст. 218, 318, 326, 330, 331, 334, 334, 338, 364
- Мстиуй, сandomирський воєвода першої третини XIII ст. 393, 395, 396, 398, 399, 409
- Мунке, внук Чингіз-хана 436, 437, 445, 490
- Николай I, римський папа середини IX ст. 42
- Николай, ризький єпископ середини XIII ст. 467

- Ногай, монгольський хан другої половини XIII ст. 498
- О**
- Ода, штаденська графиня 169
- Оегінальд, семіградський єпископ першої третини XIII ст. 417
- Олав, шведський король початку XI ст. 109
- Олег Святославич, руський князь другої половини XI ст. 61, 172, 179, 181, 402
- Олег Святославич, чернігівський князь останньої третини XII ст. 270
- Олег Ярославич, галицький князь останньої чверті XII ст. 258
- Олександр IV, римський папа середини XIII ст. 490-493, 503-505
- Олександр Всеволодович, західноволинський князь першої половини XIII ст. 318, 326, 328-334, 336, 338, 339, 343, 344, 364, 368-371, 378, 380, 381, 388, 399, 403, 408, 556
- Олександр Ярославич «Невський», суздальський і новгородський князь середини XIII ст. 365
- Олена, жінка краківського князя Казимира II «Справедливого» 276
- Олісава-Гертруда, жінка київського князя Ізяслава Ярославича 150, 176, 177
- Ольга, руська княгиня середини X ст. 175, 178
- Ольга Юріївна, руська княгиня третьої чверті XII ст. 247, 248
- Ольдржих, чеський князь першої третини XI ст. 68, 125
- Оппізо, легат римського папи Інокентія IV 474, 476, 478, 479
- Орду, старший брат Бату, монгольський воєначальник середини XIII ст. 435, 449
- Оттон III, германський імператор останньої чверті X – початку XI ст. 64, 69-71, 105, 129, 155
- Оттон, польський князь першої третини XI ст. 130, 131, 133-135, 137-140
- Оттон Веймарський, германський граф середини XI ст. 178
- Оттон, бранденбургський маркграф середини XIII ст. 505
- Оттон Брауншвейгський, саксонський герцог, а потім германський імператор – Оттон IV – на початку XIII ст. 289, 290
- П**
- Павел, волинський посол першої третини XIII ст. 387, 388
- Пакослав «Молодший», малопольський воєвода середини XIII ст. 449
- Пакослав «Старий», краківський вельможа першої третини XIII ст. 308, 340-342, 344, 383, 388, 389, 393, 395-399, 404, 409, 451

- Парбус, литовський посол середини XIII ст. 478
- Пасхалій II, римський папа початку XII ст. 200
- Пелка, краківський єпископ кінця XII ст, познанський архієпископ першої половини XIII ст. 265, 270-272, 276, 438
- Переяслава, дочка князя Данила Романовича 464
- Петро Власт, краківський воевода першої третини XII ст. 209, 210, 213, 237
- Петро з роду Крампів, сандомирський вельможа середини XIII ст. 497
- Поппо фон Остерн 483
- Плоскиня, ватажок бродників першої чверті XIII ст. 498
- Прандота Ян, краківський єпископ середини XIII ст. 451, 462, 463, 487, 488
- Предслава Володимирівна, руська княжна початку XI ст. 100, 118, 121
- Пршемисл Отакар II, чеський король середини і третьої чверті XIII ст. 462, 470, 471, 477, 481-483, 486-488, 504, 505
- Пшемислав, великопольський князь середини XIII ст. 451, 492
- Р**
- Рейнберн Колобжегський, релігійний діяч початку XI ст. 72, 84-88
- Рахевін, помічник фрейзінгенського єпископа Оттона 242
- Ріхеза, жінка польського князя Мешка II 129, 137, 176
- Роман Данилович, руський князь середини і третьої чверті XIII ст. 365, 471, 473, 483, 484, 489, 492, 498, 500
- Роман Мстиславич, волинський князь останньої третини XII ст., галицько-волинський князь кінця XII – початку XIII ст. 5, 242, 249, 250, 253-267, 270-275, 277-323, 325, 329, 337, 339-341, 345, 366, 380, 407, 408, 556
- Роман Ігоревич, чернігівський і галицький князь початку XIII ст. 323, 327, 328, 333, 363
- «Романова», невідома на ім'я друга жінка князя Романа Мстиславича 303, 320-323, 332-334, 336, 337, 339, 345, 372, 373, 480
- Ростислав Володаревич, прикарпатський князь другої чверті XII ст. 216, 220, 221, 223, 224, 335
- Ростислав Володимирович, руський князь третьої чверті XI ст. 185, 186, 224
- Ростислав Ігоревич, чернігівський і галицький князь початку XIII ст. 323
- Ростислав Михайлович, руський князь середини XIII ст. 31, 380, 428, 429, 447, 452, 456, 457, 458, 460, 463

- Ростислав Мстиславич, південноруський князь другої чверті XII ст. 238, 245, 246
- Ростислав Рюрикovich, руський князь кінця XII ст. 264, 320, 328, 337, 380
- Ростислав Святополкович, пінський князь першої третини XIII ст. 387
- Рудольф «Рудий», швабський герцог 173
- Рюрик Ростиславич, прикарпатський князь кінця XI ст. 186
- Рюрик Ростиславич, руський князь другої половини XII – початку XIII ст. 186, 261, 264, 270, 271, 274, 277, 318-320, 327, 328, 336, 380
- С**
- Сартак, син Бату, володар Улуса Джучі 490
- Святополк Володимирович (Ярополкович), руський князь початку XI ст. 78, 82-90, 92-101, 104, 106-109, 112-114, 118, 120-127, 225, 553
- Святополк Ізяславич, руський князь другої половини XI ст. – початку XII ст. 176, 181, 184, 189, 190, 194-202, 205-207, 217, 554, 555
- Святополк, поморський князь другої і третьої чверті XIII ст. 391-393, 415, 477
- Святослав Володимирович, руський князь початку XI ст. 89
- Святослав Всеволодович, син київського князя Всеволода Ольговича, середина XII ст. 232, 233
- Святослав Ігоревич, руський князь X ст.
- Святослав Ігоревич, чернігівський і галицький князь початку XIII ст. 323, 324, 326-329, 331, 333, 336, 372, 556
- Святослав Мстиславич, руський князь третьої чверті XII ст. 246, 247, 253, 255, 256
- Святослав Ольгович, чернігівський князь останньої третини XII ст. 268
- Святослав Ярославич, руський князь третьої чверті XI ст. 158-163, 167-171, 179, 181, 402, 554
- Сенгнев, краківський каштелян середини XIII ст. 487
- Сем'юнок «Чермний», галицький боярин першої половини XIII ст. 382
- Сецех, краківський палатин кінця XI ст. 190-192, 199
- Сильвестр II, римський папа кінця X ст. 70
- Скарбімір, краківський єпископ початку XII ст. 199
- Собіслав I, чеський король другої чверті XII ст. 219
- Соломія Бергська, жінка Болеслава III «Кривоустого» 228, 231, 234
- Соломія, жінка угорського королевича Коломана 341, 345, 346, 352, 376

- Соломія, дочка волинського князя Данила Романовича 393
- Сонда, краківський воєначальник середини XIII ст. 466
- Спрудейк, литовський князь XIII ст. 427
- Станіслав, краківський єпископ третьої чверті XI ст. 182
- Станіслав Микулич, волинський боярин 396
- Стефан Урош I, сербський король середини XIII ст. 477
- Субедей, монгольський воєначальник першої половини XIII ст. 432, 436, 437
- Судислав, галицький боярин першої половини XIII ст. 334, 335, 367, 369-371, 385-388, 404
- Суліслав (Судислав Бернатович), польський сандомирський каштелян 334, 335
- Т**
- Тегак, половецький хан середини XIII ст. 467
- Телебуга, монгольський хан другої половини XIII ст. 306, 498
- Теодор, краківський вельможа середини XIII ст. 438
- Товтивіл, литовський князь XIII ст. 467, 468, 495
- Толуй, син Чингізхана 433, 434, 436
- Треніта, литовський князь середини XIII ст. 507
- Тройден, литовський князь середини XIII ст. 492
- У**
- Угедей, володар Монгольської імперії другої чверті XIII ст. 433-437, 442, 445,
- Удальріх, чеський князь першої третини XI ст. 135, 137
- Улакчі, син (можливо, внук) Бату, володар Улуса Джучі 490
- Урбан II, римський папа наприкінці XI ст. 157
- Ф**
- Феодор Ласкаріс, нікейський імператор останньої чверті XII – першої чверті XIII ст. 361
- Феодосій, печерський монах третьої чверті XI ст. 166
- Філіпп Швабський, германський король початку XIII ст. 288, 290, 292
- Філіпп, галицький боярин початку XIII ст. 334
- Фільней, угорський полководець першої половини XIII ст. 368-371, 457
- Флоріан, малопольський воєвода середини XIII ст. 457, 458
- Фома Ратиборич, руський воєвода першої третини XII ст. 208
- Фотій, константинопольський патріарх середини IX ст. 42
- Фрідріх, лотарінгський герцог першої половини XI ст. 134
- Фрідріх I «Барбаросса», германський імператор другої половини XII ст. 70, 240, 242, 245, 262, 263, 269, 271, 555

- Фрідріх II Гогенштауфен, германський імператор першої половини XIII ст. 70, 292, 405, 417-419, 439, 440, 448, 469, 470, 475
- Фрідріх II Бабенберг, австрійський герцог другої чверті XIII ст. 440, 460, 461, 469, 471
- Х**
- Харальд, скандинавський конунг першої половини XI ст. 134
- Хвал, литовський воєначальник середини XIII ст. 489
- Християн, пруський єпископ другої чверті XIII ст. 415, 417, 418, 420
- Хулагу, монгольський ільхан на Близькому Сході в середині XIII ст. 493, 494, 502
- Ч**
- Чагатай, син Чингізхана 434, 435
- Чингізхан, монгольський володар кінця XII – першої третини XIII ст. 432-435
- Ш**
- Шварн Данилович, руський князь середини і третьої чверті XIII ст. 365, 483, 484, 489, 506
- Шейбан, внук Чингізхана 435
- Ю**
- Юдита, перша жінка польського князя Владислава-Германа, чеська принцеса 183, 191
- Юдита, донька германського імператора Генріха IV, друга жінка польського князя Владислава Германа 190
- Юдита-Марія, сестра польського князя Болеслава III «Кривоустого» 206
- Юліан, угорський місіонер середини XIII ст. 442
- Юрій Володимирович «Довгорукий», суздальський, а потім київський князь середини XII ст. 228, 237, 240-242
- Юрій, перемишльський воєвода першої третини XIII ст. 383
- Юрій Всеволодович, суздальський князь першої половини XIII ст. 355, 442
- Юрій Прокопович, галицький боярин початку XIII ст. 338
- Я**
- Ядвіга, польська королева XIV ст. 511
- Яків з Пренеста, папський легат середини XIII ст. 293
- Ярополк Володимирович, київський князь другої чверті XII ст. 213, 214, 225, 228
- Ярополк Ізяславич, руський князь другої половини XI ст. 173, 174, 176-178, 181, 184-188, 554
- Ярополк Ізяславич, волинський князь третьої чверті XII ст. 247
- Ярополк Святославич, руський князь другої половини X ст. 83

- Ярослав, опольський князь останньої третини XII ст. 272, 273
- Ярослав Володимирович «Мудрий», руський князь першої половини XI ст. 15, 79, 87, 89, 91, 93, 94, 99, 100, 104, 106-108, 115, 117, 119-121, 122-128, 134-137, 139-141, 143, 144, 147-154, 158, 186, 225, 553
- Ярослав Володимирович «Осмомисл», галицький князь другої половини XII ст. 244-248, 258, 279, 310, 315, 364, 555
- Ярослав Всеволодович, чернігівський князь кінця XII ст. 270
- Ярослав Всеволодович, суздальський князь першої половини XIII ст. 355
- Ярослав Ингварович, волинський князь другої чверті XIII ст. 389
- Ярослав Ізяславич, волинський князь другої половини XII ст. 248, 250
- Ярослав Святополкович, руський князь початку XII ст. 202-209, 215, 216
- Ярун, перемишльський тисяцький початку XIII ст. 368, 369

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

На першій сторінці обкладинки – мініатюра Радзивілівського літопису: «Переговори посланців князів Святослава і Всеволода Ярославичів з князем Ізяславом Ярославичем і польським князем Болеславом II «Сміливим» у Сутейську (квітень 1069 р.)».

Передмова

1. Август Бельовський (1806–1876 рр.) (с. 11).
2. Денис Іванович Зубрицький (1777–1862 рр.) (с. 12).
3. Іван Андрійович Лінниченко (1857–1926 рр.) (с. 13).
4. Олексій Олександрович Шахматов (1864–1920 рр.) (с. 15).
5. Михайло Сергійович Грушевський (1866–1935 рр.) (с. 15).
6. Броніслав Влодарський (1895–1974 рр.) (с. 17).
7. Володимир Терентійович Пашуто (1918–1983 рр.) (с. 19).
8. Володимир Дорофійович Королюк (1921–1981 рр.) (с. 20).
9. Ярослав Дмитрович Ісаєвич (1936–2010 рр.) (с. 21).
10. Наталія Іванівна Щавелева (1946–2001 рр.) (с. 22).
11. Лаврентіївський літопис. Сучасне фото (с. 33).
12. Перша сторінка хроніки Галла Аноніма. Початок XII ст. Рукопис Замойських. Національна бібліотека в Варшаві. (с. 36).
13. Вінцентій Кадлубек. Ікона в Базиліці Різдва Пресвятої Діви Марії в Сандомирі (с. 36).
14. Пам'ятник хроністу Тітмару в Мерзебурзі (Німеччина). Сучасне фото (с. 38).
15. Титульний лист видання папських документів, підготовленого О. І. Тургеневим. 1841 р. (с. 39).

До розділу I

- 1.1. Слов'янські просвітителі Кирилл-Константин і Мефодій. Мініатюра Радзивілівського літопису XV ст. Бібліотека Академії наук. Санкт-Петербург.
- 1.2. Зимнівське ранньосередньовічне городище поблизу Володимира-Волинського. Сучасне фото.
- 1.3. Грамота «Dagome iudex» (фрагмент). Кінець X ст. Ватиканська апостольська бібліотека.
- 1.4. Златник київського князя Володимира Святославича (межа X–XI ст.).

- 1.5. Кведлінбурзький монастир – один із центрів германської аналітики початку XI ст. Сучасне фото.
- 1.6. Змійові вали. Сучасне фото.
- 1.7. Собор Святого Бруно Кверфуртського. Інстербург (Черняховськ).
- 1.8. Базилика Внебовзяття Пресвятої Діви Марії в Гнезно. XIV ст. Сучасне фото.
- 1.9. Сторінка рукопису «Хроніки» єпископа Тітмара Мерзебурзького. Початок XI ст. Саксонська земельна бібліотека (Дрезден, Німеччина).
- 1.10. Битва на р. Західний Буг 22 липня 1018 р. Мініатюра Радзивіллівського літопису.
- 1.11. Собор Святої Софії в Києві. Перша половина XI ст. Сучасне фото.
- 1.12. Сергій Олександрович Висоцький (1923–1998 рр.).
- 1.13. Анджей Поппе (1926–2019 рр.).
- 1.14. Смерть князя Святополка межю **Лажы** и **Чехы**. Мініатюра Радзивіллівського літопису.
- 1.15. Князь Мешко II і герцогиня лотарінгська Матильда. Книжна мініатюра початку XII ст. Оригінал манускрипту загинув в середині XIX ст.
- 1.16. Генрик Ловмянський (1898–1984 рр.).
- 1.17. Польські володарі Болеслав I «Хоробрий» і Мешко II. Монумент в Базилиці Петра і Павла в Познані. Сучасне фото.
- 1.18. Базилика Петра і Павла в Познані. Сучасне фото.
- 1.19. Похід руських князів Ярослава і Мстислава Володимировичів на «Червенські гради» (листопад 1031 р.). Мініатюра Радзивіллівського літопису.

До розділу II

- 2.1. Центрально-Східна Європа в середині XI ст. Автор Д. Я Вортман.
- 2.2. Софійський собор у Полоцьку. Сучасне фото.
- 2.3. Похід князя Ярослава Володимировича проти мазовшан (1047 р.). Мініатюра Радзивіллівського літопису.
- 2.4. Крипта Святого Леонарда в Кракові. Сучасне фото.
- 2.5. Костел Святого Войтеха в Кракові. XI ст. Сучасне фото.

- 2.6. Виправа князів Ізяслава Ярославича і Болеслава II «Сміливого» на Київ (весна 1069 р.). Мініатюра Радзивіллівського літопису.
- 2.7. Королівський денарій польського володаря Болеслава II «Сміливого». Біля 1077–1079 рр. Народний музей в Варшаві.
- 2.8. Германський король (з 1084 р. – імператор) Генріх IV. Євангеліарій Св. Еммерама. Регенсбург.
- 2.9. Римський папа Григорій VII. Середньовічна мініатюра.
- 2.10. Ярополк, його жінка Кунігунда і мати Олісава-Гертруда. Мініатюра Трірського псалтиря. Муніципальний музей Чивідале (Італія).
- 2.11. Костел Св. Андрія в Кракові. Остання чверть XI ст. Фото автора.
- 2.12. Св. Станіслав (Станіслав Щепановський, краківський єпископ XI ст.). Книжкова мініатюра С. Самострельника. XVI ст.
- 2.13. Кафедральна базилика пресвятої Діви Марії в Плоцьку. Перша третина XII ст. Сучасне фото.
- 2.14. Саркофаг князів Владислава Германа і Болеслава III «Кривоустого» в кафедральній базиліці Пресвятої Діви Марії в Плоцьку. Сучасне фото.
- 2.15. Церква Спаса на Берестові в Києві. Кінець XI – початок XII ст. Сучасне фото.
- 2.16. Битва на Собачому полі поблизу Глогова (24 серпня 1109 р.). Гравюра із «Польської хроніки» Марціна Бельського (Краків, 1597).
- 2.17. Втеча князя Ярослава Святополковича до Польщі (1119 р.). Мініатюра Радзивіллівського літопису.
- 2.18. Захоплення в полон князя Володаря Ростиславича. Мініатюра Радзивіллівського літопису.
- 2.19. Костел Яна Єрусалимського в Познані. Сучасне фото.

До розділу III

- 3.1. Абатство бенедиктинців в Тинцю (передмістя Кракова). Засновано в середині XI ст. Сучасне фото.
- 3.2. Кирилівська церква в Києві. Середина XII ст. Сучасне фото.

- 3.3. Гнезненські ворота. XII ст. Базиліка Внебовзяття Пресвятої Діви Марії в Гнезно. Сучасне фото.
- 3.4. Похід руських князів до Польщі (1142 р.). Мініатюра Радзивілівського літопису.
- 3.5. Успенський собор у Володимирі-Волинському. XII ст. Сучасне фото.
- 3.6. Монастир цистерціанців в Сулейові. Друга половина XII ст. Сучасне фото.
- 3.7. Церква Василя Великого в Овручі. Друга половина XII ст. Фото автора.
- 3.8. Бактреат князя Мешка III «Старого». Друга половина XII ст. Національний музей в Варшаві.
- 3.9. Герард Лябуда (1916–2010 рр.).
- 3.10. Германський імператор Фрідріх I «Барбаросса». Книжна мініатюра. 1188 р. Ватиканська апостольська бібліотека.
- 3.11. Церква Св. Пантелеймона в селі Шевченкове (Івано-Франківська обл.). Кінець XII ст. Сучасне фото.
- 3.12. Цистерціанський монастир в Енджейові. Середина XII ст. Сучасне фото.
- 3.13. Похід князя Романа Мстиславича проти половців взимку 1201/2 р. Мініатюра Радзивілівського літопису.
- 3.14. Місто Завихост. Сучасне фото.
- 3.15. Костел Іоанна Хрестителя в Завихості. Середина XIII ст. Сучасне фото.
- 3.16. Похід князя Романа Мстиславича до Польщі на початку літа 1205 р. Мініатюра Лицевого літописного зводу XVI ст. Лаптевський том.
- 3.17. Владислав Абрахам (1860–1941 рр.). Фото 1937 р.
- 3.18. Ян Длугош (1415–1480 рр.). Уявний портрет історика пензля В.Еліаш-Радзіковського. 1889 р.

До розділу IV

- 4.1. Загибель князя Романа Мстиславича (19 червня 1205 р.). Мініатюра Лицевого літописного зводу XVI ст. Лаптевський том.

- 4.2. Пам'ятник Данилу і Васильку Романовичам у Володимирі-Волинському. Скульптура Т. М. Бриж. 1988. Сучасне фото.
- 4.3. Місто Санок. Сучасне фото.
- 4.4. Місто Столп. Оборонна вежа. Сучасне фото.
- 4.5. Костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії в Кракові. Сучасне фото.
- 4.6. Спішська фортеця (сучасна Словаччина). Сучасне фото.
- 4.7. Угорський королевич Коломан. Скульптура в місті Гьодьольо (Угорщина). Сучасне фото.
- 4.8. Римський папа Інокентій III. Фреска церкви монастиря Санто-Спеко. Субіако, Італія. 1228 р.
- 4.9. Володимир Павлович Шушарін (1924–1999 рр.).
- 4.10. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний». Мініатюра Лицевого літописного зводу XVI ст. Лаптевський том.
- 4.11. Центрально-Східна Європа в першій половині XIII ст. Автор Д. Я. Вортман.
- 4.12. Король Андрій II і королева Гертруда. Книжкова мініатюра початку XIV ст.
- 4.13. Вавельський замок у Кракові. Сучасне фото.
- 4.14. Абатство Св. Якуба в Сандомирі. Сучасне фото.
- 4.15. Каліш. Реконструкція укріплень доби середньовіччя. Сучасне фото.
- 4.16. Руїни фортеці в Крем'янці. Сучасне фото.
- 4.17. Печатка короля Андрія II.
- 4.18. Печатка мазовецького князя Конрада.
- 4.19. Печатка Ордену мечоносців.
- 4.20. Дорогичин. Сучасне фото.
- 4.21. Земляний вал у давньому Галичі. Сучасне фото.
- 4.22. Успенський собор в давньому Галичі. Фундамент. Фото Ю. В. Лукомського.

До розділу V

- 5.1. Чингізхан. Китайська середньовічна мініатюра.
- 5.2. Бату. Китайська середньовічна мініатюра.

- 5.3. Монгольська імперія.
- 5.4. Битва під Легницею 9 квітня 1241 р. Книжкова мініатюра XIV ст. Музей Дж. П. Гетті в Лос-Анджелесі.
- 5.5. Кам'яна вежа донжон в Люблінському замку. Середина XIII ст. Сучасне фото.
- 5.6. Угорський король Бела IV. Книжкова мініатюра.
- 5.7. Південна Русь і оточуючі землі в середині XIII ст. Автор Ю. І. Лоза.
- 5.8. Княгиня Констанція, дружина князя Лева Даниловича. Барельєф церкви Іоанна Хрестителя у Львові. Сучасне фото.
- 5.9. Римський папа Інокентій IV. Книжна мініатюра.
- 5.10. Печатка литовського короля Міндовга.
- 5.11. Печатка чеського короля Пшемисла Отакара II.
- 5.12. Грамота римського папи Інокентія IV від 17 липня 1251 р. про взяття Литви під опіку престолу Св. Петра. Ватиканська апостольська бібліотека.
- 5.13. Монастир бенедиктинців в Мезано (Італія). Сучасне фото.
- 5.14. Печатка абата з Мезано Оппізо, який коронував в 1253 р. князя Данила Романовича. Державний архів у Вроцлаві. Фото надане М. М. Волощуком.
- 5.15. Герцогиня Гертруда фон Бабенберг. Жінка князя Романа Даниловича. Середньовічна мініатюра.
- 5.16. Пам'ятний знак про коронацію князя Данила Романовича в Дорогичині в грудні 1253 р. Фото автора.
- 5.17. Князь Войшелк засновує монастир. Мініатюра Лицевого літописного зводу XVI ст. Лаптевський том.
- 5.18. Римський папа Олександр IV. Книжна мініатюра.
- 5.19. Битва при Крессенбрунні (липень 1260 р.). Мініатюра з «Хроніки» Яна Туроці.
- 5.20. Церква Св. Миколая у Львові. Кінець XIII ст. Сучасне фото.
- 5.21. Розкопки королівського палацу в Холмі. Фото надане Ю. В. Лукомським.
- 5.22. Костел Різдва Пресвятої Богородиці в Холмі. Сучасне фото. Місце поховання короля Русі Данила.
- 5.23. Княжа гірка в Холмі. Фото надане Ю. В. Лукомським.
- 5.24. Новогрудок. Руїни замку. Сучасне фото.

Hołovko O.

Ruś i Polska w międzynarodowym życiu Europy (X – pierwsza połowa XIII wieku). – Kijów, 2021. – 600 s.

Monografia poświęcona jest dziejom stosunków politycznych między Rusią a Polską na przestrzeni dwóch i pół wieku – od końca X do połowy XIII wieku. Kształtowanie wzajemnych relacji początkowo wiązało się ściśle z powstawaniem terytoriów państwowych Rusi i Polski. Wielka ekspansja zewnętrzna i brak wyraźnych podziałów etnicznych prowadziły do konfliktów rusko-polskich w pierwszej trzeciej części XI wieku. Przełamanie sprzeczności w latach 40. XI wieku przyczyniło się do normalizacji stosunków między dwoma największymi krajami słowiańskimi, a w efekcie, zawarcia długofalowego sojuszu militarnego i politycznego między nimi. Układ ten w drugiej połowie XI – początku XII wieku miał szczególne znaczenie dla rozwiązywania trudnych relacji Polski z cesarstwem niemieckim i jego sprzymierzeńcem księstwem czeskim, a dla Rusi w konfrontacji z koczownikami.

Wraz z wejściem Rusi i Polski w epokę rozdrobnienia feudalnego w połowie XII wieku kontakty między obydwojoma krajami nabrały charakteru partykularnych stosunków poszczególnych władztw, przede wszystkim księstw wołyńskiego, halickiego, krakowskiego, sandomierskiego i mazowieckiego. Na początku XIII wieku, w kontekście kryzysu politycznego na Wołyniu i na Przykarpaciu, w polityce pogranicznych książąt polskich pojawiła się tendencja do rozszerzenia wpływów na wschodzie.

Najazd Mongołów na Europę, powstanie ich państwa w dolnym biegu Donu i Wołgi w połowie XIII wieku, podniosły pilną potrzebę stworzenia koalicji państw Europy Środkowo-Wschodniej w celu obrony przed ekspansją koczowników. W tym czasie księstwo wołyńskie utrzymywało sojusznicze relacje z księstwami krakowskim, sandomierskim i mazowieckim. W drugiej połowie lat 40-tych – początku 60-tych XIII wieku, sprzymierzeni prowadzili wojny w Europie Środkowej, w szczególności dokonując kilku ekspedycji do krajów bałtyckich.

Переклад К.Беніскевича

Наукове видання

Головко Олександр Борисович

**РУСЬ І ПОЛЬЩА
В МІЖНАРОДНОМУ ЖИТТІ
ЄВРОПИ
(X – перша половина XIII ст.)**

Підписано до друку 27.10.2021. Формат 60 × 84/16.

Ум. друк. арк. 34,88. Обл.-вид. арк. 38,90.

Тираж 100 прим. Зам. № 6449.

Віддруковано ВД «Академперіодика» НАН України
вул. Терещенківська, 4, м. Київ, 01024
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001

ГОЛОВКО Олександр Борисович

Народився 22 жовтня 1952 р. у м. Харків. В 1975 р. закінчив історичний факультет Харківського державного університету, а в 1983 р. – аспірантуру при Інституті історії АН України. У 1984 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «Політичні відносини Русі і Польщі (X – перша третина XIII ст.)», а в 2006 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук «Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи (X – перша половина XIII ст.)». Автор чотирьох монографій «Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.» (Київ, 1988), «Князь Роман Мстиславич і його доба. Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст.» (Київ, 2001), «Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя» (Київ, 2006), «Князь Мстислав Мстиславич Удатний та його доба» (Кам'янець-Подільський, 2017), довідника «Історики-медієвісти сучасної України» (Кам'янець-Подільський, 2016, 2019)), а також близько 230 наукових статей, рецензій, розділів колективних монографій.

Наукові інтереси автора – закономірності державного та політичного розвитку середньовічного суспільства, міжнародні відносини та етнополітичні процеси в добу середньовіччя, ідеологія середньовічного світу.